Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ГАЛИЧ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ XI–XIV СТОЛІТЬ

Львів -2015

ББК 63.3(2)43
В65

Монографія присвячена висвітленню стосунків Галицького, Галицько-Волинського князівств та Королівства Русі з Візантією, Угорським королівством, польськими князівствами, Литвою та німецькими державами в XI–XIV століттях. У роботі використані європейські хроніки та інші джерела, які для дослідження цієї теми раніше не залучалися, а також праці угорських, польських, чеських та інших зарубіжних істориків, включаючи найновіші дослідження.

Рецензенти:
доктор історичних наук Володимир Александрович (Львів, Україна)
доктор історичних наук Олександр Головко (Київ, Україна)
доктор габілітований Даріуш Домбровський (Бидгощ, Польща)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України

ISBN 978-966-02-7637-6

© Войтович Л.В., 2015
© Ощипок Н.Л., покажчик, 2015

ITRODUCTIO AT INVESTIGATIONIS*

Пропонована праця є певним підсумком досліджень історії стосунків прикарпатських князівств Ростиславичів, Галицького і Галицько-Волинського князівств та Королівства Русі з Візантією, Угорським королівством, польськими князівствами, Литвою та німецькими державами у XI–XIV століттях та місця і ролі Галицької землі в європейській історії цього періоду, якими автор займався протягом останніх тридцяти років[1]. У процесі цих досліджень була звернена увага на латиномовні і німецькомовні хроніки та інші джерела, які раніше не залучалися до вивчення цієї проблематики, а також праці польських, угорських, чеських та німецьких істориків, значна частина яких з різних причин залишається невідомою українським дослідникам[2].

Починаючи від назви праці, автор зіткнувся з проблемою відсутності у сучасній історіографії єдиної усталеної термінології. Так, традиційно прийнято писати *Галицько-Волинське князівство* або *Галицько-Волинська держава*, хоча правильна назва, яка відбита у латинській титулатурі правителів, мала би звучати як *Галицько-Володимирська держава*. Але відмова від традиційної назви може внести зайву плутанину, особливо, зважаючи на наявність іншого Володимира – столиці князівства Північно-Східної Русі, який після монгольського завоювання перетворився на номінальну столицю більшості руських земель, залежних від Золотої Орди З часів коронації Данила Романовича ця держава у західних джерелах носила назву *королівство Русі*. Її населення у джерелах названо *русинами* або *русичами*, а князі – *руськими князями*, що відображено у тексті дослідження. Звісно, що цей етнос був давньоукраїнським, але у межах Галичини, Буковини і Закарпаття самоідентифікація автохтонного населення як *русинів* збереглася аж до початку XX століття. Зрозуміло також, що ці *русини* не мають жодного стосунку до новітніх спроб віднайти окрему східнослов'янську націю під такою назвою та утворити окрему русинську мову з різноманітних діалектів, які відбивають давньохорватську племінну архаїку.

Окреме Галицьке князівство утворилося тільки у 1124 р., коли після смерті теребовельського князя Василька Ростиславича його сини Ігор-Іван та Ростислав-Григорій розділили батьківську спадщину. Саме місто Галич вперше згадане під 1138 р.[3], але початки міста як одного із хорватських центрів відносяться до X ст., в т. ч. і багате князівське

---

* Вступ до дослідження (лат).

[1] Бібліографію основних робіт автора з цієї тематики див.: *Козловський С.О.* Наукові праці Леонтія Войтовича // Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 431–447. Новіших робіт див.: *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. Львів, 2014. С. 251–255.

[2] Не тільки українські дослідники переважно не знайомі з працями угорських та чеських колег, але навіть багато польських авторів не знають робіт українських колег, що часом призводить до певних непорозумінь, зокрема при використанні джерел у переказах та інтерпретації інших дослідників.

[3] Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 1. Москва, 2001. Стб. 311.

поховання-кенотаф у Галичиній могилі на Крилосі[4]. Об'єднавши прикарпатські князівства Ростиславичів, князь Володимирко Володаревич утворив у 1141 р. потужне Галицьке князівство. Вся ця територія включала землі утворених бл. 1086 р. Перемишльського, Звенигородського і Теребовельського князівств, які належали до одного хорватського масиву, включеного до складу Русі князем Володимиром Святославичем наприкінці X ст.[5], та приєднаних у XI-XII ст. земель у Пониззі Дністра

[4] *Томенчук Б.П.* Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976–2006 рр. Івано-Франківськ, 2008. С. 494–610. Обґрунтування існування міста задовго до літописної згадки і полеміку з противниками цієї думки див.: *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 179–186; *Его же.* Проблема основания Галича в современной историографии // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) – Вип. 3. – Київ, 2003. – С. 253–262; *Его же.* О времени и обстоятельствах основания Галича: историография спорных и нерешенных проблем // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т. 1. – Київ–Львів, 2004. – С. 688–711; *Его же.* Декілька міркувань стосовно першої згадки про Галич і часу заснування міста // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII–X ст. / Гол. ред. О.П.Моця. – Київ, 2004. – С. 186–191; *Его же.* Про дату заснування Галича за звісткою угорського Аноніма // Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи. – Галич, 2004. – С. 195–203; *Его же.* Проблема основания Галича в современной историографии // Історико-географічні дослідження в Україні. –Ч. 8. – Київ, 2005. – С. 229–241; *Его же.* Руcько-угорські відносини другої половини IX ст. та проблема заснування Галича // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення / Відпов. ред. В.А.Смолій. – Київ, 2006. – С. 25–40; *Его же.* Начальные страницы истории Галича (письменные и археологические источники о времени и обстоятельствах основания города) // Архитектура и археология Древней Руси. К 100-летию со дня рождения М.К.Каргера (1903–1976). – Санкт-Петербург, 2009. – С. 182–197.

[5] Див.: *Войтович Л.* Слідами білих хорватів // Літопис Червоної Калини. 1993. № 5–6. С. 2–10, 57; *Його ж.* "Білі хорвати" чи "карпатські хорвати" // Миколаївщина. Збірник наукових праць. Т. 1. Львів, 1998. С. 49–79; *Його ж.* Князівства карпатських хорватів // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 195–210; *Його ж*. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 4. Київ, 2004. С. 105–132; *Його ж.* „Білі" хорвати чи „карпатські" хорвати? Продовження дискусії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 8. Дрогобич, 2004. С. 38–45; *Його ж.* Карпатские хорваты // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История. 2005. Вып. 1. С. 133–146; *Його ж.* Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // Rossica Antiqua. 2006. Исследования и материалы. Санкт-Петербург, 2006. С. 6–39; *Його ж.* [Рец.] Майоров А.В. Великая Хорватия: Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. – Санкт-Петербург, 2006. – 209 с. // Записки НТШ. Т. 256. Львів, 2008. С. 705–707; *Його ж.* "Баварський географ": проблеми локалізації слов'янських племен // Проблеми слов'янознавства. Вип. 57. Львів, 2008. С. 42–62; Його ж. "Баварський Географ": проблеми ідентифікації слов'янських племен // Треті Ольжині читання. Пліснеськ 31 травня 2008 року. Львів, 2009. С. 3–14; *Його ж.* "Баварський Географ": спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи в IX столітті // Український історичний журнал. 2009. № 5. С. 12–34; *Його ж.* Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 45. Львів, 2010. С. 13–54; Його ж. "Баварський Географ": Спроба локалізації слов'янських князівств в IX столітті // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 2 (6). Katowice, 2010. S. 35–66; Його ж. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // Русин. Кишинев, 2010. № 3(21). С.5–49, 159–169; *Його ж.* Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Войтович Л. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 10–46;

та гирлі Дунаю. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток цієї території відзначався єдністю і у наступний період. Володимирський князь Роман Мстиславич у 1199 р. об'єднав Галицьку і Волинську землі в одне політичне ціле, яке його син Данило Романович трансформував у *королівство Русі*. І хоча сам Данило Романович зробив столицею своїх володінь спочатку Угровськ, а потім Холм; Лев Данилович переніс цей центр до заснованого ним Львова, який лежав на межі галицьких і волинських земель; їх наступники тримали свої резиденції то у Львові, то у Володимирі, Галич залишався символом цієї держави навіть у XV ст., коли вона вже перестала існувати. Тому назва дослідження *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть* видається коректною. Галич виступає тут як символ визначення прикарпатських князівств XI–XII ст., Галицького і Галицько-Волинського князівств та королівства Русі.

Продовження дискусії навколо таких термінів як *держава* та *феодалізм*[6], змушує окремо подати авторську позицію з цих питань. Часто дослідники під одними і тими ж термінами розуміють протилежні речі, не утруднюючи себе поясненнями, а потім, навіть, полемізують один з одним.

Для істориків XIX – початку XX ст., як і для радянських істориків, питання існування держави Русь (в тодішній історіографії – Київська Русь, потім Древня або Давня Русь) взагалі не стояло. Чи не найбільш дискусійним це питання стало наприкінці XX – на початку XXI ст.[7] Пострадянським дослідникам важко позбутися повністю марксистської догматики, зокрема визначення держави як протистояння антагоністичних класів. Так, Ігор Данилевський готовий відмовити Київській Русі у державності, позаяк вона явно не була "державою економічно пануючого класу"[8].

Його ж. "Баварський географ": спроба етнолокації населення Центрально-Східної Європи IX ст. // Там само. С. 47–72; *Його ж.* Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного // Нартекс. Byzantina Ukrainensis. Т. 2. Харьков, 2013. С. 71–101; Vojtovyč Leontij. Chrouati et altera Chrowati // Ukrajinski Karpati: etnogeneza–arheologija–etnologija / Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014. S. 207–254.

[6] Див.: *Войтович Л.В.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Український історичний журнал. 2003. № 4. С. 134–139; *Його ж.* Середні віки в Україні: Хронологічні рамки і проблеми періодизації // П'ятий конгрес Міжнародної асоціації україністів. Історія. Ч. 1. Чернівці, 2003. С. 17–20; *Його ж.* Проблеми історичної термінології: Київська Русь, середні віки, княжа доба, феодалізм, держава, віче // Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Вип. 15. Луганськ, 2007. С. 13–32; *Його ж.* Дискусія про ранню державу // Княжа доба. Вип. 4. Львів, 2011. С. 7–16; *Його ж.* Чи була Русь державою? // Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталії Яковенко. Київ, 2012. С. 95–107.

[7] Див.: *Пузанов В. В.* О спорных вопросах изучения генезиса восточнославянской государственности в новейшей отечественной историографии // Средневековая и новая Россия. Сб. к 60-летию И. Я. Фроянова. Санкт-Петербург, 1996. С. 148–167; *Його ж.* Древнерусская государственность: генезис, этнокультурная среда, идеологические конструкты. Ижевск, 2007. С. 3–51.

[8] *Данилевський И. Н.* Древня Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.). Москва, 2001. С. 164–165.

Грифон. Галицька керамічна рельєфна плитка II типу. Перша пол. XIII ст.

Значна частина істориків кинулася узгоджувати старі схеми з новими віяннями, перш за все *вождівством*. Можна прийняти за аксіому, що найранішим соціальним організмом, самодостатність якого визначалася виробництвом матеріальних благ, необхідних для існування людей, що входять до його складу, біологічним відтворенням шляхом народження нового покоління і соціальним відтворенням шляхом передачі цьому поколінню певних соціально-культурних цінностей і традицій, було плем'я[9], у якому поєднується етнічна спільність (сукупність кланів) з політичною структурою на чолі з визнаним вождем[10]. Таку максимальну общину – *плем'я* археологи фіксують як гніздо поселень[11].

Просте племінне вождівство веде через компаундне (змішане, поєднане з жрецтвом) до складного (консолідованого) вождівства, яке об'єднує декілька племен, утворюючи племінну протодержаву – *чіфдом*, тобто сталу структуру з централізованим управлінням та спадковою ієрархією правителів і знаті, але ще без формального апарату примусу[12]. Тобто, племена об'єднуються у союзи, утворюючи складні вождівства, в руських джерелах – княжіння[13]. Інший давній слов'янський термін – "верв", давши назву общині-верві, став слов'янським відповідником

[9] *Семенов Ю. И.* Категория "социальный организм" и ее значение для исторической науки // Вопросы истории. 1966. № 8. С. 88–106; *Козлов В. М.* О понятии этнической общности // Советская этнография. 1967. № 2. С. 100–111; *Кубель Л. Е.* Племя // Свод этнографических понятий и терминов. Социально-экономические отношения и соционормативная культура. Москва, 1986. С. 145.

[10] *Васильев Л. С.* Протогосударство-чифдом как политическая структура // Народы Азии и Африки. 1981. № 6. С. 158–160.

[11] *Михайлина Л.* Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. Київ, 2007. С. 246–247.

[12] *Service E.* Origins of the State and Civilization. New York, 1975. P. 25; *Карнейро Р.* Процесс или стадии: ложная дихотомия в иследовании истории возникновения государства // Альтернативные пути к цивилизации. Москва, 2000. С. 91–93.

[13] *Михайлина Л.* Слов'яни VIII–X ст. С. 246–247.

позначення кланових зв'язків у рамках чіфдому-вождівства[14].

Захоплюючись новітніми теоріями, варто уважно поставитися до слушного спостереження Віктора Пузанова, що "виведена на етнографічних матеріалах Океанії теорія вождівства зустрічається з проблемами при застосуванні її до конкретного матеріалу в інших частинах світу"[15]. Погоджуючись з можливістю існування періоду вождівства як обов'язкового етапу суспільного розвитку всіх протодержав, можливо, варто критичніше підійти до цього явища перш за все з позицій хронології та локальних особливостей. На островах Океанії ремесло і торгівля не відділилися від рибальства, мисливства і землеробства, суспільство не диференціювалося за професійними ознаками, там не було металургійних комплексів (подібних до комплексу X ст. у Рудниках на Дністрі) чи системи велетенських городищ, таких як Пліснесько, Солонсько чи Стільсько, для будівництва яких потрібні були організовані тисячі робочих рук. Укріплення цих городищ, виробничі комплекси, які однозначно свідчать про відділення ремесла від землеробства, розвинена торгівля, підтверджена статутами німецьких міст ще у IX–X ст., зрештою, – гігантські території навіть племінних союзів (за старою термінологією), заповнені містами та укріпленими городищами-замками, відомості про політичну діяльність їх правителів, включаючи угоди з Візантією, не вписуються у різні схеми вождівства чи то у Океанії чи то у північноамериканських індійців.

За Андрієм Дворніченком, упродовж VI–VIII ст. у слов'ян існувала військова демократія, яка розвивалася не дуже динамічно, від ранньої примітивної форми до розгорненої (IX–X ст.), тобто від простого вождівства через компаудне до консолідованого як попередника громадянської общини: її формування дослідник відносить до XI – першої половини XII ст. Надалі відбувається розпад міст-держав на дрібніші, причому в поодиноких землях він протікав по-різному[16]. Отож, держави не було ні за часів Володимира Святославича, ні за Ярослава Мудрого.

За Віктором Пузановим слов'яни, частково знищуючи, а частково асимілюючи фінно-угорське, балтське та іраномовне місцеве населення, формуючи ієрархію общин і територій внаслідок припливу нових хвиль мігрантів, створювали союзи і суперсоюзи племен ("союзи союзів" в давніших працях). Каталізатором подальшого розвитку стали потужні зовнішні впливи хозар і варягів. Наслідком "норманського завоювання" стало утворення під егідою Рюрика північного поліетнічного суперсоюзу племен, який шляхом експансії переніс організуючий центр з Ладоги до Києва. Київська Русь X ст. була складним (з елементами різних рівнів інтеграції) суперсоюзом племен. У міру формування

[14] *Баран Я. В.* Слов'янська община. Київ–Чернівці, 2004. С. 36.

[15] *Пузанов В. В.* Образование Древнерусского государства: межэтнический симбиоз и иерархия территорий // *Долгов В. В., Котляров Д. А., Кривошеев Ю. В., Пузанов В. В.* Формирование Российской государственности: разнообразие взаимодействий "центр – периферия" (этнокультурный и социально-политический аспекты). Екатеринбург, 2003. С. 108.

[16] *Дворниченко А. Ю.* О восточнославянском политогенезе в VI–X вв. // Rossica Antiqua. Исследования и материалы. 2006. Санкт-Петербург, 2006. С. 184–195.

міст-держав це утворення трансформувалося в федерацію земель (міст-держав) з центром у Києві. Від середини XI ст. федерація набула характеру складної федерації, а з кінця XI – початку XII ст. – розпалася на незалежні землі (міста-держави), ієрархія яких формувалася за принципом поділу на старші і молодші общини. Основними несучими конструкціями політичної системи були князь і місто (град). Союз земель персоніфікувався в союзі князів (правлячій князівській родині)[17].

З великої кількості існуючих версій найпереконливішими, на мій погляд, виглядають пропозиції Олени Мельникової, яка виділяє періоди вождівства, *дружинної держави* та ранньофеодальної держави (вже на середину IX ст.). При цьому "дружинна держава" чи "військова держава" (military government) характеризується універсальним етапом розвитку суспільства, при якому функції держави, що зароджується, виконує, головним чином, військова організація – дружина чи аналогічна їй військова структура[18]. За Антоном Горським у X–XI ст. дружина і державний апарат співпадали і тільки наприкінці XII – у XIII ст. дружину в цій ролі замінив княжий двір[19].

Ці ідеї підтримали і інші дослідники[20]. Заперечення О. Майорова, який вважає, що термін *дружинна держава* нічим не відрізняється від

---

[17] *Пузанов В. В.* Образование Древнерусского государства: межэтнический симбиоз и иерархия территорий // *Долгов В. В., Котляров Д. А., Кривошеев Ю. В., Пузанов В. В.* Формирование Российской государственности: разнообразие взаимодействий "центр – периферия" (этнокультурный и социально-политический аспекты). Екатеринбург, 2003. С. 106–167; *Його ж.* О спорных вопросах изучения генезиса восточнославянской государственности. С. 149–160; *Його ж.* Древнерусская государственность. С. 614–621.

[18] *Мельникова Е. А.* К типологии становлення государства в Северной и Восточной Европе (Постановка проблемы) // Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 13-15 апреля 1992 г. Тез. докл. / Отв. ред. А. П. Новосельцев. Москва, 1992. С. 40–45; *Её же.* К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-Восточной Европе (Постановка проблемы) // Древнейшие государства на территории Восточной Европы. 1992–1993. Москва, 1995. С. 20–23; *Её же.* К типологии контактных зон и зон контактов: скандинавы в Западной и Восточной Европе // Восточная Европа в древности и средневековье: контакты, зоны контактов и контактные зоны / XI Чтения памяти В. Т. Пашуто. Москва, 2003. С. 20.

[19] *Горский А. А.* Дружина и генезис феодализма на Руси // Вопросы истории. 1984. № 9; *Його ж.* Древнерусская дружина. Москва, 1989. С. 33, 58–75, 109–114.

[20] *Соловьев К. А.* Властители и судьи: Легитимизация государственной власти в Древней и Средневековой Руси: IX – первая половина XV в. Москва, 1991. С. 29–30; *Его же.* Потестарные отношения в Древней и Средневековой Руси IX – первой половины XV в. Москва, 1998; *Котляр Н. Ф.* Между язычеством и христианством (эволюция древнерусской государственности в X веке) // Восточная Европа в древности и средневековье. Москва, 1995. С. 25–28; *Его же.* Древнерусская государственность. Санкт-Петербург, 1998; *Пчелов Е. В.* К вопросу о времени возникновения Древнерусского государства // Альтернативные пути к ранней государственности. Владивосток, 1995. С. 117–127; *Моця О. П.* Східнослов'янське суспільство напередодні утворення Київської Русі // Давня історія України. Т.3. Київ, 2000. С. 477; *Ричка В. М.* Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // УІЖ. 2001. № 2. С. 26–28; *Войтович Л. В.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // УІЖ. 2003. № 4. С.138; *Никольский С. Л.* О дружинном праве в епоху становления государственности на Руси // Средневековая Русь. Москва, 2004. Вып. 4. С. 5.

подібних термінів *рабовласницька*, *феодальна* чи *общинна* держава[21], не виглядають переконливими: в даному випадку дружина виступає як форма організації правлячої еліти в окремих суспільствах[22].

Етапи розвитку *дружинної держави* добре прослідковуються на матеріалах західних, полабських і поморських слов'ян, ранніх германців та скандинавів. Особливо багато паралелей між скандинавськими та давньоруськими реаліями, які, не обов'язково мусили бути запозиченнями, а могли просто розвиватися синхронно як етапи розвитку дружинної держави. Одним з таких прикладів може бути *полюддя*, аналогом якого виступає скандинавська *вейцла*[23]. Іншим прикладом може бути типологія поселень з дрібних сіл та хуторів-миз, об'єднаних в гнізда поселень навколо центральних садиб, які виконували примітивні культові, а пізніше фіскальні функції[24].

У всіх германських та слов'янських народів на ранніх етапах розвитку зафіксована сотенна система. Присутня вона і у Скандинавії (hundari – у свеїв, herad – у решті Швеції та Норвегії, syssel – в Ютландії)[25]. Сотня, схоже, початково була територією, здатною виставити сотню воїнів у загальне ополчення. Сотні були складовими частинами областей (фольків), слов'янськими аналогами яких можна вважати союзи племен. Центр таких фольків формувався навколо садиби правлячого хевдінга. Вони відбиті топонімами з *tuna* і, судячи з рунічних написів,

[21] *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 30.

[22] *Пузанов В. В.* Древнерусская государственность. С. 16.

[23] *Балушок В. Г.* Полюддя: прагматична дія і ритуал // УІЖ. 1994. № 1. С. 113–116; *Кобыщанов Ю. М.* Полюдье: явление отечественной и всемирной истории. Москва, 1995; *Тимощук Б. О.* Східні слов'яни VII–X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. Чернівці, 1999; *Зубашевський Н. П.* Про місце інститутів данництва і полюддя в переказі про останній похід Ігоря за древлянською даниною // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2006. Вип. 10. С. 86–107; *Його ж.* Руське полюддя і скандинавська вейцла: спроба порівняльного аналізу // Історичні записки. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. Луганськ, 2007. Вип. 15. С. 77–85; *Михайлина Л. П.* Полюддя у східнослов'янських княжіннях // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Чернівці, 2007. Т. 1(23). С. 19–24.

[24] *Ambrosiani B.* Fornbamningar och beguggelse. Uppsala, 1964. S. 202-208; *Тимощук Б. О.* Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. Київ, 1976; *Тимощук Б. А., Русанова И. П., Михайлина Л. П.* Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V–X вв. // Советская археология. 1981. № 2. С. 80–93; *Hyenstrand A.* The Molaren Area. Stockholm, 1981. P. 21; *Larson T., Lundmark H.* Bebyggelsemonstek – er utgangspunkt vid studier av forhistoriska samhallen. Fornvannen, 1982. S. 161–169; *Михайлина Л. П.* Населення Верхнього Попруття VIII–X ст. Чернівці, 1997; *Його ж.* Топографія, розміри та планування селищ VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами // Питання стародавньої та середньовічної історії, археологій й етнології. Чернівці, 2003. Т. 1. С. 93–99; *Його ж.* Типологія східнослов'янських жител VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами // Археологічні студії. Київ; Чернівці, 2003. Вип. 2. С. 116–131; *Його ж.* Слов'яни VIII–X ст. С. 43–56, 75–105, 159–169.

[25] *Tunberg S.* Studier rorande Skandinaviens aldsta politiska indelning. Uppsala, 1911; *Hafstrom G.* Hundare // Kulturhistoriskt leksikon för nordisk middelalder. B. 7. Kobenhavn, 1962. S. 74–78; *Sporrong U.* Kolonisation bebyggeseut-veckling och administration. Lund, 1971; *Ekbom C. A.* Viennetionde och hundaresindelning. Studier rorande Sveriges aldsta politiska indelning. Lund, 1974; *Ковалевський С. Д.* Образование классового общества и государства в Швеции. Москва, 1977. С. 99–100.

Сірин. Галицька керамічна рельєфна плитка I типу. Друга пол. XII ст.
(За М.В.Малевською, П.О.Раппопортом)

були місцями *тінгів* – скандинавських і германських аналогів *віча*[26].

Довге дослідження інституту *віча*[27] при всій дискусійності висновків дозволяє стверджувати, що *віче* було слов'янським аналогом германських загальних зборів *тінгів*, в якому могли брати участь всі здатні носити зброю, і принаймні в ранніх періодах *віче* було основним інструментом обмеження князівської влади. Звичайно, шукаючи слідом

[26] *Jansson S. B.* F. The Runes of Sweden. Stockholm, 1962. P. 103–112; Holmberg K. A. De svenska Tunanamen. Uppsala, 1969; *Olsson I.* Tuna-namen i Sverige. Foeskningslaget. Fornvannen, 1976. S. 71–78; *Гуревич А. Я.* Норвежское общество в раннее средневековье. Проблемы социального строя и культуры. Москва, 1977. С. 217–225.

[27] *Сергеевич В. И.* Первичные народные собрания у германцев и греков // Журнал Министерства юстиции. 1907. № 12. С. 156–168; *Тарановский Ф. В.* Отзыв о сочинении В. И. Сергеевича "Древнее русское право". Москва, 1911. С. 45–68; *Греков Б. Д.* Київська Русь. С. 342–358; *Юшков С. В.* Очерки по истории феодализма. С. 35–38, 193–237; *Тихомиров М. Н.* Древнерусские города. Москва, 1956. С. 215–220; *Андреев В. Ф.* О социальном составе новгородского веча // Генезис и развитие феодализма в России. Ленинград, 1988. С. 70–80; *Янин В. Л.* Проблемы социальной организации Новгородской республики // История СССР. 1970. № 1. С. 48–54; *Толочко П. П.* Вече и народные движения в Киеве // Исследования по истории славянских и балканских народов. Москва, 1972. С. 125–143; *Новосельцев А. П.* Некоторые черты древнерусской государственности в сравнительно-историческом аспекте (постановка проблемы) // Древнейшие государства на территории СССР. 1985 г. Москва, 1986. С. 35–42; *Лукин П. В.* "Народные собрания" у восточных славян: возможности сравнительного анализа // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. 2004. № 3 (17). С. 5–11; *Його ж.* О социальном составе новгородського веча XII–XIII вв. по летописным данным // Древнейшие государства Восточной Европы. 2004 г. Москва, 2006. С. 164-209; *Його ж.* Деконструкция деконструкции. О книге Т. Л. Вилкул по истории древнерусского веча // Scrinium. T. IV. Patrologia Pacifica and Other Patristic Studies. Санкт-Петербург, 2008. С. 403–434; *Гранберг Ю.* Вече в древнерусских письменних источниках. Функции и терминология // Древнейшие государства Восточной Европы. 2004 г. Москва, 2006. С. 3–163; *Котляр Н. Ф.* Князь, бояре и вече в Галицко-Волынской Руси // Там само. С. 244–267.

за Х. Уайтом в літописних текстах не реальність, а риторичні стратегії їх авторів, можна прийти тільки до висновку, що "реальне місце віча в політичному житті, на жаль, не може бути визначено навіть в загальних рисах"[28]. Але яскраві розповіді про тінги у скандинавських джерелах таки дозволяють не сприймати подібні висновки.

Слов'янська сотня – укріплене поселення з гніздом селищ та хуторів. Гніздо таких городищ складало тисячу (первісний союз союзів племен)[29]. Сотня з своїм виборним управлінням та судом нижчої інстанції була первинною адміністративною одиницею у всіх германських та слов'янських народів.

Формування постійних княжих дружин, утримання яких вимагало від суспільства виділення частини власного продукту, покликало до життя і систему збору цього продукту. Характерно, що скандинавські конунги під час своїх об'їздів фольків (*вейцла* як аналог *полюддю*), де вони, окрім збору пожертвувань на свою дружину (*кормління*), ще виконували певні сакральні та судові функції, не заїжджали у традиційні центри фольків – *туни*, а визначали для цього спеціальні пункти – хусебю (husaby)[30]. Таких *хусебю* відомо у Швеції – 70, Норвегії – 46, Данії – 9. Таким чином, кожен адміністративний округ мав два центри: традиційний племінний з тінгом-вічем – *туна* і дружинний ранньодержавний з місцем зупинки конунга і збору вейцли-полюддя – *хусебю*. Цікаво, що і резиденції конунгів знаходилися за межами *віків* – центрів міжплемінного обміну, де були "ради знатних" (principes)[31]. На Русі відповідниками *хусебю* могли бути *погости*[32]. Їх традиційно пов'язують з реформами княгині Ольги (945–961), але погости в Гніздові поряд зі Смоленськом, Шестовиці поряд з Черніговом, Сарському городищі поряд з Ростовом чи Тимереві виникли раніше[33]. А з прийняттям християнства церковна адміністрація стала з'являтися саме

[28] *Вілкул Т.* "Людье" и "князь" в конструкциях летописцев XI–XIII вв. Киев, 2007. С. 313. Див., також: (Вілкул Т. Віче в паралельних повідомленнях літописів // Український історичний журнал. 1998. № 4. С. 70–81; *Її ж.* Літописні "бояри" і "чернь" на вічі (XII–XIII ст.) // Київська старовина. 2001. № 3; *Її ж.* Дружина-віче: баланс абстракцій // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип.1. Київ, 2002. С. 23–36.

[29] *Рыбаков Б. А.* Союзы племен и проблемы генезиса феодализма на Руси // Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. Москва, 1969. С. 25–28.

[30] *Steinnes A.* Husaby. Oslo, 1955; Rosen J. Husaby // Kulturhistoriskt leksikon för nordish middelalder. B. 7. Kobenhavn, 1962. S. 94–96; *Andras C. G.* Kungsgard (Sverige) // Kulturhistoriskt leksikon för nordish middelalder. B.9. Kobenhavn, 1964. S. 513–515; *Rasmussen P.* Kingsgard (Denmark) // Ibidem. S. 516; *Гуревич А. Я.* Свободное крестьянство феодальной Норвегии. Москва, 1967. С. 118, 128.

[31] *Мельникова Е. А.* Формирование сети раннегородских центров и становление государства (Древняя Русь и Скандинавия) // История СССР. 1986. № 5. С. 66–70.

[32] *Петрухин В. Я., Пушкина Т. А.* К предистории древнерусского города // История СССР. 1979. № 4. С. 100–112; *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 366.

[33] Див. наприклад: *Леонтьев Е. А.* Ростов (предпосылки образования древнерусского города) // Тезисы докладов советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии. Москва, 1985. С. 61–62; *Шестаков Б. А.* К вопросу о происхождении раннесредневековых городов Брянського Полесья // Там же. С.75.

в хусебю (погостах), які перебували під контролем конунгів (князів)[34].

Появу і розвиток погостів (хусебю) як певну противагу старим племінним центрам союзів (тунам), а також виділення княжих резиденцій, окремо від міжплемінних центрів суперсоюзів (віків), можна розглядати як формування ранньодержавних інститутів *дружинної держави*. У цьому процесі розпочалася боротьба за підміну функцій виборних органів віча (тінгів) княжими міністеріалами (службовцями). Очевидно, певний час *соцькі* та їх менші підручні *десяцькі*, як і *тисяцький* залишалися виборними магістратами. Поступово їх почали заміняти призначеними князем боярами, тобто представниками княжої дружини. Цей процес зафіксували літописи, билини і навіть графіті київського собору Святої Софії, яке залишив колишній соцький Ставр Городятинич, позбавлений уряду на початку XII ст. за великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха[35].

У франків на території сотень діяли сотенні збори (*малюс*), які виконували судові функції через виборних сотників-тунгінів (лат. *tungi-nus* або *centennarius*). Тунгінам допомагали 7 рахінбургів ("оголошувачів вироків") з числа представників общини. Вже з VI ст. функції тунгінів переходять до королівських міністеріалів – *графів*, а сама посада до IX ст. щезає[36]. Подібні аналогії можна знайти і у інших германських та слов'янських народів.

Археологічний матеріал показує, що в окремих регіонах Русі, зокрема в землях, заселених хорватськими та волинськими племенами, де знаходилися велетенські городища як Пліснесько, Стольсько чи Солонсько, які в десятки разів перевищували розмірами тодішні Київ чи Ладогу, та цілі комплекси з високим рівнем спеціалізованого виробництва як Рудники, вже перед кінцем X ст. існувало розвинене диференційоване суспільство, здатне до утворення державних механізмів[37].

---

[34] *Мельникова Е. А.* Формирование сети раннегородских центров. С. 75.

[35] *Висоцький С. О.* Про що розповіли давні стіни. Київ, 1978. С. 48–52.

[36] *Сидоров А. И.* Организация власти во Франкском королевстве в VIII – IX вв. // Средние века. Вып. 64. Москва, 2003. С. 3–34; *Овсінський Ю.* Франкська держава Меровінгів // *Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М.* Medium aevum. Середні віки. Львів, 2010. С. 66–71.

[37] *Войтович Л.* Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі // Волино-Подільські археологічні студії. Т. 1: Пам'яті І. К. Свєшнікова (1915–1995). Львів, 1998. С. 286–294; *Його ж.* Князівства карпатських хорватів // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 195–210; *Його ж.* "Черв'яни" у працях І. Крип'якевича (До питання про початок державності) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8. Львів, 2001. С. 818–822; *Його ж.* Перемиське князівство. Джерела державності // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип. 3. Львів, 2003. С. 39–50; *Його ж.* Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 4. Київ, 2004. С. 105–132; *Його ж.* "Білі" хорвати чи "карпатські" хорвати? Продовження дискусії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 8. Дрогобич, 2004. С. 38–45; *Його ж.* Карпатские хорваты // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2: История. 2005. Вып. 1. С. 133–146; *Його ж.* Замість вступу: Найдавніший промисловий комплекс України // Ковтало Б., Сколоздра Р., Яцишин С. Рудники. Історико-краєзнавчий нарис. Львів, 2005. С. 3-5; *Його ж.* Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // Rossica Antiqua 2006: Исследования и материалы / Отв.

Можна стверджувати про наявність уже у X ст. особливої публічної влади (князів і віча) із системою органів та інституцій, які впродовж XI–XIII ст. постійно розвивалися і удосконалювалися від намісників-посадників і бояр (до яких перейшли уряди тисяцьких, соцьких, десяцьких, а далі двірських та печатників-канцлерів) до княжих міністеріалів двірцевої (конюших, мечників, чашників, стольників, скарбників, тіунів двірцевих, ключників, сокольничих, ловчих, стольників) та регіональної адміністрації (тіунів городових, волочських, сільських, огнищних, ратайних), служби міських укріплень та доріг (городничих і мостівничих), митної служби (осьмеників і вірників), суддів та поліції (ємців і ябедників) до боярської думи – панів-ради, старост і воєвод, путних бояр (почтових, ловчих, бровників, гаєвників), панцирних і замкових слуг, отаманів; "князів" (кенезів і крайників), земських та міських урядів[38]. Княжі міністеріали, подібно до інших країв Європи, рекрутувалися як з дружинників, так і княжої челяді. Процеси злиття вихідців з княжої челяді з вихідцями з дружинного середовища в один суспільний стан, як процеси трансформації дружинної держави в ранньофеодальну тривали протягом XI–XII ст. і не співпадали в часі у різних землях. Аналогічну ситуацію в цей період можна спостерігати практично на всьому просторі Центральної і Західної Європи.

Історики старших поколінь визначали Русь як державу феодальну. Сьогодні змінилося і ставлення до феодалізму. Частина істориків взагалі сором'язливо опускає цей термін, зберігаючи при цьому вірність старим поглядам. Дискусія стосовно визначення *феодалізму*, як і його існування в українських чи російських землях, тільки починає розгортатися[39].

Поява *феодалізму* в Європі пов'язана, в першу чергу, з проблемами формування війська, з якими зіткнулися всі європейські постримські „варварські" королівства і князівства. Перебуваючи на стадії *дружинної держави*, вони не мали налагодженої системи державних фінансів,

ред. А. Ю. Дворниченко, А. В. Майоров. Санкт-Петербург, 2006. С. 6–39.

[38] *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст. Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 398–402; *Його ж.* Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. Т. 2: Наукові студії. С. 385–394; *Його ж.* Проблеми історичної термінології: Київська Русь, середні віки, княжа доба, феодалізм, держава, віче // Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Вип.15. Луганськ, 2007. С. 13–32.

[39] Див., наприклад: *Свердлов М. Б.* "Корм – кормление": Становление феодального социально-политического института на Руси IX–XIII вв. // Studia Humanistica. Санкт-Петербург, 1996; *Його ж.* Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. Санкт-Петербург, 2003; *Войтович Л. В.* Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Київ, 2004. Т. 2: Наукові студії. С. 385–394; *Його ж.* Проблеми історичної термінології: Київська Русь, середні віки, княжа доба, феодалізм, держава, віче // Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Вип.15. Луганськ, 2007. С. 13–32; *Його ж.* Феодалізм в українських землях: проблема існування та періодизації // Наукові зошити Історичного факультету. Львівський національний університе імені Івана Франка. Вип. 9. Львів, 2008. С. 30–40.

через що королівська чи князівська скарбниця була неспроможною забезпечити військо спорядженням та амуніцією. Вони утримували тільки незначні дружини чисельністю 100–300 воїнів, які були ядром загального ополчення, яке озброювалося і споряджалося власним коштом.

Але ускладнення конструкцій озброєння і технології його виготовлення призводило до дорожнечі озброєння. Вже в часи Карла Великого (768–814) вартість спорядження важкоозброєного вершника була адекватною вартості 42 корів: кольчужні доспіхи – 12, шолом – 6, меч з піхвами – 7, поножі – 6, спис і щит – 2, бойовий кінь – 12)[40]. Ця вартість озброєння постійно зростала і далі[41]. Впевнено можна припускати, що до початку XIII ст. вартість спорядження кінного лицаря зросла, щонайменше, утричі. Крім бойового коня (destriery), здатного нести на собі власні кінські доспіхи та лицаря з повним озброєнням, важкий кіннотник мусив мати ще двох коней: для маршу (roncin) та для перевезення обладунку (coursers).

Щоб носити важкі доспіхи, уміти користуватися зброєю та витримувати виснажливі марші верхи на коні, необхідно було постійно тренуватися, вдосконалюючи свої навики і майстерність, а також добре і збалансовано харчуватися.

Тому лицарська наука починалася ще у дитинстві – у віці від 6–7 років[42]. Тож розмови про общинне чи земське ополчення позбавлені сенсу. На початку XIII ст. таким чином могли набирати тільки незначні стрілецькі контингенти, бійці яких не мали захисного озброєння, допоміжних служб в обозах і біля метальних машин. Міське ополчення ще могли використовувати для оборони потужних міських укріплень. Вже з середини VIII ст. на полях Європи воювали переважно (а до XIII ст. виключно) лицарські війська, утворені на основі феодальної системи комплектування і вишколу[43].

Держава не мала коштів для фінансування озброєння та навчання цих військ. Тому правителі роздавали своїм дружинниками *прекарії* [*precarium* – щось надане в тимчасове користування] чи *бенефіції* [*beneficium*

[40] *Овсінський Ю.* Карл Великий // Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: Середні віки. Львів, 2010. С. 79.

[41] Див.: *Kajzer L.* Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych. Wrocław, 1976; *Nadolski A.* Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowiczu. Wrocław, 1979; *Flori J.* L'essor de la chevalerie XI–XII siècles. Cenéve, 1986; *Nowakowski A.* Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle środkowoeuropejskim). Toruń, 1991; *De Vries K.* Medieval Military Technology. Peterborough, 1992; *Barber R.* The Knieght and the Chivalry. Woodbridge, 1995; *Strickland M.* War and Chivalry. Cambridge, 1996; *Kaeuper R. W.* Chivalry and Violence in Medieval Europe. Oxfod, 2001; Rycerze. Historia i legenda / Red. naukowy K. B. Bouchard. Warszawa, 2010. S. 73–160.

[42] Ibidem. S. 28.

[43] Див.: *Hollister C. W.* The Military Organization of Normal England. Oxford, 1965; *Prestwich J. O.* The Place of War in Englich The Middle Ages: The English Experience. New Hawen, 1996; *Reynolds S.* Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted. Oxford, 1994; *Collins R.* Charlemagne. Toronto, 1998; *Bieniak J.* Polskie rycerstwo średniowieczne. Kraków, 2002; *Makitterick R.* Charlemagne: The Formation of European Identity. Cambridge, 2008; *Граветт К.* Рыцари. История английского рыцарства 1200–1600. Москва, 2010.

– привілей] – тобто тимчасові земельні володіння, населення яких платило податок за користування землею власникам, або фіксовані доходи (у натурі чи грошах), які надходили з певних територій. Бенефіції надавалися виключно на період служби. Це було невигідно самим бенефіціарам. Тому вони домоглися трансформації *бенефіцій* у спадкові *феоди* [*feodum, feudum* – від старофранкського *fehu-od* – худоба як майно, франц. – *fier (ф'єр)*, англ. – *fee (фі)*, нім. – *lehr (лен)*], поряд з якими з'явилися *алоди* [*alleux* – землі чи володіння, вільні від будь-якої обов'язкової служби, що передавалися у спадок[44]]. За кошти, зібрані у своїх володіннях, їх власники купляли озброєння для себе і своїх слуг, а також підтримували необхідну фізичну форму шляхом постійних тренувань. Свої доходи *феодали* збільшували за рахунок військової здобичі і через отримання різних *банерів* – зобов'язань тяглого населення користуватися млинами чи іншими засобами колективного користування, які належали державцю феоду. Володіння феодами потрібно було щоразу підтверджувати відповідно до зміни *феодала* (при переході феоду до спадкоємця) чи *сюзерена*, який, власне, і надавав феод. При цьому присягою (*оммаж*) підтверджувалися зобов'язання служби *васалом* (власником бенефіції або феоду) на користь *сюзерена*[45]. Не маючи власного розвиненого адміністративного апарату, зокрема для збору податків, *сюзерени* перекладали на своїх *васалів* обов'язки збирати платежі і мита, а також суди нижчої інстанції, судові *віри* від яких частково або повністю переходили до них. Таким чином вони зосереджували в одних руках військову, адміністративну, судову і фіскальну влади, внаслідок чого часто ставали заложниками своїх васалів. Крім цього, сюзерени покладали на васалів ще й обов'язки обороняти території своїх феодів шляхом зведення замків. До цих замків під час небезпеки ховалося також сільське населення округи[46]. Основне сільське населення трансформувалося у *тягле*, тобто те, яке не викликалося в ополчення для несення військової служби, а плати-

[44] Див.: *Jolliffe J.E.A.* Alod and fee // Cambridge historical Journal. 1937.

[45] *Blackstone W.* Commentaries on the Laws of England / Red. J.T.Coleridge. London, 1825. P. 44–58; *Stephenson C.* The Origins and Nature of the Taille // Revue belgue. T. 5. 1926. P. 801–870; *Idem.* The Origins and significance of Feudalism // American Historical revie. T. 46. 1941. P. 788–812; *Idem.* Medieval Feudalism. New York, 1942; *Liberman D.* The Provinse of Legislation Determined. Cambridge, 1989. P. 139–140.

[46] Див.: *Ganshof F.L.* Note sur les origins de l'union du benefice avec le vassalité // Etudes d'histoire dédiés a la mémoire de Henri Pivenne. Bruksela, 1937. P. 173–197; *Idem.* Benefice and vassalage in the Age of Charmagne // Cambridge Historical Jornal. 1939. № 6. P. 147–175; *Idem.* Les Liens de vassalité dan la monarchie franque // Receuils de la Société Jean Bodin. T. 1. 1958. P. 153–169; *Idem.* Feudalism / Pol. przeł. P.Grierson. Londyn, 1964; *Idem.* Charmagne et les Institutions de la monarchie franque // Karl der Grosse / Red. W.Braunfels. Düsseldorf, 1965–1968. S. 349–393; *Van de Kieft C.* De feodale maatschappij der middeleeuwn // Bijdragen Medelingen betreffande de geschiednis der Nederlangen. Vol. 89. 1974. S. 193–211; *Brunner O.* "Feodalismus": ein Beitrag zur Begriffgeschichte // Feodalismus / Red. L. Kuchenbuch. Frankfurt, 1977. S. 155–195; *Le Goff J.* La Civilisation de l'Occident medieval. Paris, 1977. P. 593–595; *Van Caengen R.* Government, Law and Society // Cambridge History of Political Thought / Red. J.H.Burns. Cambridge, 1988. P. 174–210; *Cammarosano P.* La Strutture feudali nell'evoluzione dell'Occidente mediterraneo: note su un colloquio internazinale // Studi medievali. Ser. 3. Vol. 22. 1981. P. 837–869.

ло за користування землею та військовий захист. Невелика кількість сільських жителів виставляли до війська лучників чи замкову сторожу. Ця категорія отримувала пільги у вигляді часткового або повного звільнення від податків. Міста утримували міські ополчення, а крім того платили визначені суми державцям феодів у вигляді податків.

Зрозуміло, що однозначне визначення терміну *феодалізм* – складне. Тому досі воно залишається дискусійним[47]. Його можна визначити як систему стосунків на основі феодів (ленів) – земельних володінь або фіксованих доходів натурою чи грішми, які надходили з певних територій, наданих *сюзеренами* своїм *васалам* у тимчасове або спадкове володіння з правом *інвеститури* (тобто права васала надати частину отриманих земель на таких самих умовах своїм васалам) за умови виконання служби (найперше військової) на користь сюзерена[48].

Спроби піддати сумніву або заперечити існування феодальної системи взагалі, побудовані на казусах розмаїтого землеволодіння у різних частинах Європи. Автори цих тверджень переважно жінки, які не враховують, що іншої системи комплектації та утримання війська у ті часи не існувало[49]. Це була епоха постійних воєн і *люди меча* визначали правила співжиття суспільства.

На Русі вартість озброєння була, безперечно, більшою. Причина великої вартості озброєння крилася у технології виготовлення. До XV ст., коли сконструювали повітродувні міхи з водяним приводом, температура плавлення заліза (1539° С) була недосяжною. Тому для виплавлення сталі використовували болотяну руду, яку легше було обпалювати у деревному вугіллі, отримуючи губчастий злиток – *крицю*. Крім сталі, криця містила також спалені шлаки, які усували тривалим куванням. Виготовлені таким способом *штаби* служили заготовкою для меча. Щоб він не щербився і не тупився, такі штаби мусили містити якіснішу сталь із незначним вмістом ванадію. Її, як свідчать археологічні матеріали, можна було отримати тільки зі шведської або рейнської болотної руди. Однак на шведських землях такої руди теж було мало. Тому місцеві майстри опанували, як показують сучасні експерименти, спеціальну технологію, яка дозволяла змішувати метал гіршої якості з кращим – це мінімізувало недоліки першого. Ковальським способом готували *штабу* з кількох прутків, кожен з яких сам по собі був виготовлений з кількох загартованих менших прутків або шматків дроту, розміщених між прутками чи дротом з негартованої сталі. Гартування проводилося багаторазовим нагріванням у вогні на деревному вугіллі. Внаслідок

[47] Див.: *Fischer D.H.* Historians Fallacies. London, 1971. P. 277–281; *Ward J.O.* Feudalism: Interactive Category or Framework of Life in the Medieval West? // Feudalism: Comparative Studies / Red. Leach E. Sydney, 1985. P. 40–67.

[48] *Bloch M.* Un problème d'histoire comparèe: la ministèrialitè en France et en Allemagne // Revue historique du droit. 1928. P.54-55; *Блок М.* Феодальне суспільство. Київ, 2002. С.179-180.

[49] *Brown E.A.R.* The Tyranny in the Construct: feudalism and Historians of the Medieval Europe // American Historical Review. T. 79. 1974. P. 1063–1088; *Reynolds S.* Fiefs and Vassals: the Medieval Evidence Reinterpreted. London, 1994; *Idem.* Lenna i Wasale. Reinterpretacja średniowiecznych źródel / Przeł. A.Bugaj. Kraków, 2010. 1115 s.

цього отримували клинок із м'якого металу (маловуглецевої сталі) і периферійну частину меча зі сталі з більшим вмістом вуглецю, що підвищувало її твердість. Один кінець з прутків зварювали ковальським способом, а другий затискали у лещата. Зварений кінець скріплювали щипцями. Опісля метал нагрівали до жовтого кольору, а заготовку меча щільно скручували і проковували. Це зварювало разом компоненти. Прутки на кожній стороні служили для заповнення спіральних пустот, які утворювалися при скрученні смужок. Два таких скручених прутки могли бути приварені до сторони третього, щоби створити центральну частину леза. Ще по смузі загартованої сталі з вмістом ванадію приварювали вздовж усього майбутнього меча на кожну сторону там, де повинен був бути ріжучий край. Після цього напильниками клинку надавали потрібної форми, а потім, у більшості випадків, здійснювали *гартування* та *відпускання*. Гартування – швидким охолодженням нагрітого металу у воді або олії, що робило його твердим і крихким. Відпускання здійснювалося нагріванням металу до вибраної температури, визначеної за кольором нагрітого металу, після чого йому давали можливість повільно охолонути. Це зменшувало внутрішню напругу і крихкість, викликані гартуванням, робило клинок гнучким. Лезо після цього звично гострили на спеціальних каменях і полірували[50]. Мечі завозили готовими, здобували в боях як трофеї або виготовляли з імпортних штаб. Тому і знахідки їх такі рідкісні.

Не менш складною у виготовлені була кольчуга. Найпростіша (завдовжки 60–70 см, завширшки у поясі біля 50 см, з короткими рукавами майже 25 см) виготовлялася із 35–50 тис. кілець (діаметром 6–12 мм) протягнутого сталевого дроту. Одне кільце, зварене ковальським способом, з'єднувало чотири кільця на заклепках. Важила кольчуга 5,5 – 6,5 кг[51]. На початку XIII ст. стали одягати дві кольчуги (грубого і тонкого плетіння) з довгими рукавами і капюшонами, або чіпляли до шолома кольчужну бармицю, яка спадала на плечі і груди. Вага цього доспіху зросла до 10–12 кг[52]. Лицарське озброєння, вага якого постійно зростала, на початку XIII ст. важило щонайменше 25–27 кг[53].

Улюблена для багатьох російських дослідників теза про особливий розвиток суспільства на Русі, відмінний не тільки від Західної Європи, Скандинавії та Візантії, а й слов'янських і тюркських сусідів, аж ніяк не розкриває особливостей розвитку цього суспільства. Найближча до "відмінної моделі" версія общинного розвитку Михайла Дяконова, Ігоря Фроянова та їх послідовників не пояснює, як і за які ресурси формувалося князівське військо, здатне простистояти і, навіть, перемагати лицарські війська угорських і чеських королів, польських і німецьких князів. Для цього єдиною умовою мала бути лише наявність однакового

[50] *Норманн А. В. Б.* Средневековый воин. Вооружение времен Карла Великого и Крестовых походов. Москва, 2008. С. 28–29.

[51] *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие. Вып. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. (Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е1–36). Ленинград, 1971. С. 13.

[52] *Его же.* Военное дело на Руси в XIII–XIV вв. Ленинград, 1978. С. 39.

[53] Rycerze. Historia i legenda. S. 73.

рівня озброєння, бойового вишколу, структури та організації військ. Погано озброєні і ненавчені контигенти кельтських і германських племен не витримували польової битви з римськими легіонами, хоча кількісно переважали їх. Так само траплялося у багатьох інших ситуаціях упродовж історії розвитку європейської цивілізації.

Першим з російських дослідників Микола Павлов-Сильванський, порівнюючи такі руські і германські юридичні інститути як община-марка, боярство-лицарство, надання земельних ленів, васальна служба, захисна залежність і т. д., прийшов до висновку, що між ними більше спільного, ніж відмінного, і на цій підставі вважав руське суспільство феодальним[54]. Більшість російських дослідників, часто швидше з ідеологічних, ніж наукових міркувань сформували версію „особливого розвитку" руського суспільства і протиставлення його суспільству західному[55]: "*Умом Россию не понять...*"

Більшовики закрили дискусію навколо цих проблем, канонізувавши марксистський постулат, за яким *феодальна суспільно-економічна формація*, яка тривала від падіння Римської імперії до Англійської буржуазної революції (кінець V – середина XVII ст.), була заснована на власності феодалів на землю та експлуатації особисто залежних від них безпосередніх виробників – селян. Головний російський марксист Володимир Ульянов (Ленін), ототожнив її з класичним російським кріпацтвом, яке в Росії існувало до 1861 р.

Виходячи з цих постулатів, вчений старої школи Борис Греков розробив теорію *вотчинно-сеньйоральної схеми* як основи розвитку феодалізму у Київській Русі[56]. Намагаючись надати їй наукової доказовості, він був змушений багато що просто скалькувати із західноєвропейських зразків, які часом не мали аналогій, засвідчених джерелами у руських землях. Залишаючи головні моменти, опертими на постулат „так мусило бути", він оголосив кріпаками *смердів* та інші напівзалежні і залежні верстви населення й „утвердив" тезу про закріпачення селянства у часи Київської Русі та появу феодалізму в результаті руйнування общинного ладу, при цьому повністю залишивши поза увагою общину-марку, яка дожила мало не до XX століття[57]. Схема Б. Грекова стала офіційною. Не згідні з нею були просто репресовані, тому з'являлися праці тільки в її підтримку та розвиток[58]. Зрозуміло, що питання щодо існування державності в цей період під сумнів не ставилося[59].

---

[54] *Павлов-Сильванский Н. П.* Феодализм в России. Москва, 1988. С. 39–125, 178–207, 217–228, 288–482.

[55] Див.: *Свердлов М. Б.* Общественный строй Древней Руси в русской исторической науке XVIII-XX веков. Санкт-Петербург, 1996.

[56] *Греков Б.Д.* Київська Русь. Київ, 1951. С. 118–358.

[57] *Греков Б. Д.* Очерки по истории феодализма в России // Известия Государственной Академии Истории Материальной Культуры. Вып.72. Москва, 1934; *Його ж.* Київська Русь. Київ, 1951. С. 113–358.

[58] Див., наприклад: *Тихомиров М. Н.* Условное держание на Руси в XII в. // Академику Б. Д. Грекову ко дню семидесятилетия. Москва, 1952.

[59] Див.: *Мавродин В. В.* Очерки по истории феодальной Руси. Ленинград, 1949; *Шаскольский И. П.* О

Відчуваючи її вражливість, цю схему пробував підсилити Серафим Юшков, базуючи свої висновки на матеріалах порівняльного аналізу проблем васальних відносин, інститутів віча та імунітетів[60]. Косметичну модернізацію цієї схеми зробили Володимир Пашуто[61] та Лев Черепнін[62]. Вони обґрунтували концепцію "державного феодалізму" – верховної власності держави в особі князя на підвладні йому землі, більш критично поставилися до періодизації цих процесів, вважаючи, зокрема, що у XII ст. феодалізація суспільства ще не завершилася.

Подібних поглядів дотримувався спочатку і Михайло Свердлов, згодом розглядаючи ці проблеми в контексті вивчення інститутів князя і князівської влади в процесі становлення й розвитку середньовічного суспільства та держави, шукаючи аналогії у сусідніх народів із подібними традиціями та історією[63].

Модернізації не змогли врятувати канонічну схему Б. Грекова. Навіть її вірні адепти змушені були констатувати, що „князі Київської Русі початково роздавали своїм васалам не земельні володіння, а доходи з них. Вже пізніше мала місце тенденція до перетворення данини, яку збирали на користь окремих феодалів на земельні лени. Віднесення експлуатації до пригноблення зі сторони ранньофеодальної держави до XII ст. і відмова розглядати данину як формування ренти не дозволяють дати характеристику суспільного ладу і давньоруської державності у класовому змісті"[64].

Найбільш яскраві дослідники спробували розглядати феодалізм на Русі, не оглядаючись на постулати Б. Грекова. За Володимиром Роговим завдяки централізованій ренті-податку, яку отримували князі-

начальних этапах формирования Древнерусского государства // Становление раннефеодальных славянских государств. Киев, 1972; *Його ж.* Образование древнерусского государства // Советская историография Киевской Руси. Ленинград, 1978. С. 128–141.

[60] *Юшков С. В.* Про державний устрій Київської Русі (Перехід від варварської держави до феодалізму // Наукові записки Інституту історії і археології України. Київ, 1946. Кн. 2. С. 107–111; *Его же.* К вопросу о дофеодальном ("варварском") государстве // Ученые труды Всесоюзного ин-та юридических наук. Вып. 10. Москва, 1947. С. 37–87; *Его же.* Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. Київ, 1992. С. 186–204, 236–294, 307–309 (бібл. С. 334–338).

[61] *Пашуто В. Т.* Черты политического строя Руси // Древнерусское государство и его международное значение. Москва, 1965. С. 11–126.

[62] *Черепнин Л. В.* Русь. Спорные вопросы истории феодальной земельной собственности в IX-XV вв. // Новосильцев А. П., Пашуто В. Т., Черепнин Л. В. Пути развития феодализма. Москва, 1972. С. 138–142; *Його ж.* К вопросу о характере и форме Древнерусского государства X – начала XIII в. // Исторические записки. Т. 89. Москва, 1972. С. 354–360; *Його ж.* Пути и формы политического развития русских земель XII – начала XIII вв. // Польша и Русь. Москва, 1974. С. 23–51; *Його ж.* Еще раз о феодализме в Киевской Руси // Из истории экономической и общественной жизни России. Москва, 1976.

[63] *Свердлов М. Б.* Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. Ленинград, 1983. С. 23–89, 106–134, 194–223; *Його ж.* Критерии прогреса в изучении общественного строя Древней Руси // Древнейшие государства на территории СССР. 1985 г. Москва, 1988. С. 19–25; *Його ж.* Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. Санкт-Петербург, 2003.

[64] *Буганов В. И., Преображенский А. А., Тихонов Ю. А.* Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы. Москва, 1980. С. 124.

намісники, поставлені київським князем у своїх волостях, „умови для політичної роздробленості визріли раніше, ніж на політичну авансцену вийшло широкою масою приватне землеволодіння"[65]. За Леонідом Миловим князі отримували не земельні лени, а тільки земельну ренту-податок з цих ленів, з обов'язковим суверенітетом над цим леном, який забезпечував повну гарантію її збирання[66]. Борис Флоря звернув увагу на схожість служебних стосунків у військових станах[67]. Олексій Толочко, наголошуючи на тому, що Русь ніколи не була централізованою державою, а періоди єдиновладдя київських князів у X – на початку XII ст. були скоріше винятком, ніж правилом, вбачав сутність процесу феодальної роздробленості „в набуванні князями земель у повному обсягу прав на наділення у кордонах підвладної їм території". У зв'язку з цим він датував розгортання цього процесу 30-60 рр. XII ст., зазначаючи, що коріння його було у попередніх десятиріччях[68].

Борис Рибаков, залишаючись в цілому прихильником схеми Б. Грекова, також дозволяв собі відступати від окремих її постулатів. Так він, цілком слушно, звернув увагу, що значна частина *смердів* була вільним, а не феодально залежним, населенням[69]. За його висновками, після 1132 р. Київська Русь розпалася на окремі „королівства", які в свою чергу стали ділитися на "герцогства" і "графства"[70].

Рішуче проти класичних схем феодалізму виступив Ігор Фроянов. Повністю заперечивши концепцію верховного феодального землеволодіння та спроби трактувати смердів і інші верстви напівзалежного населення як кріпаків, та, проаналізувавши особисті володіння князів і випадки придбання ними боярських земель, він прийшов до висновку, що раз не існувало великого сеньйорального землеволодіння, то не могло бути і феодалізму. Бенефіції-кормління, на його думку, демонстрували дофеодальні стосунки і тільки певне наближення до самого феодалізму[71]. За І. Фрояновим Київська Русь, як і князівства, що

[65] *Рогов В. А.* К вопросу о развитии княжеской власти на Руси // Древняя Русь: проблемы права и правовой идеологии. Москва, 1984. С. 70.

[66] *Милов Л. В.* О специфике феодальной раздробленности на Руси (по поводу книги А.В.Кучкина "Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв.") // История СССР. 1986. № 2. С. 140–146; *Його ж.* Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса // Вопросы истории. 1992. № 4-5.

[67] *Флоря Б. Н.* "Служебная организация" и ее роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян // Отечественная история. 1992. № 2. С. 52–64.

[68] *Толочко О. П.* Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII-XIII ст. // Феодалізм на Україні. Київ, 1990. С. 29–39; *Його ж.* Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Киев, 1992; *Його ж.* Русь: держава і образ держави. Київ, 1994.

[69] *Рыбаков Б. А.* Смерды // История СССР. 1979. № 1. С. 41–58; № 2. С. 36–75.

[70] *Рыбаков Б. А.* Первые века русской истории. Москва, 1964. С. 147.

[71] *Фроянов И. Я.* Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории. Ленинград, 1974; *Его же.* Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории // Начала русской истории. Москва, 2001. С. 331–482; *Его же.* Челядь и холопы в трудах дореволюционных историков // Там же. С. 113–148; *Его же.* Советские историки о смердах в Киевской Руси // Там же. С. 191–224; *Его же.* Генезис феодализма на Руси в советской историографии // Там же. С. 225–328; *Его же.* Крупное землевладение и хозяйство на Руси X-XII векав // Там же. С. 373–424; *Его же.*

виникли на її землях, фактично були містами-полісами з віддаленими пригородами під демократичним управлінням громадського органу – віча, в якому головну роль відігравало боярство, а князі ж були тільки військовими слугами міських громад, діяльність яких скеровувалася лідерами цих громад – боярськими вождями[72]

Схема І. Фроянова та його послідовників багато чого запозичила з давньої схеми Михайла Дьяконова[73]. Але і вона не враховує військової складової, яка була основним компонентом функціонування і розвитку суспільства в цю епоху.

Можна стверджувати, що на Русі не тільки бояри, а й князі, проходили усі щаблі лицарської науки від пажів (*детескі*) через зброєносців (*отроки*) до лицарів (*гриді*, пізніше – *бояри*), відповідну посвяту (оперізування поясом), брали участь у лицарських турнірах[74]. Окрім цього, боярство було пов'язано із князями відповідними зобов'язаннями, скріпленими присягами[75].

Русь була державою з початків свого існування, причому з XI ст. розгорнувся перехід від *дружинної держави* до держави *ранньофеодальної*. Поза сумнівами, дискусія навколо цієї проблеми продовжується і можна навіть стверджувати, що вона тільки розгортається.

За функціонування васально-ленної системи держава переважно є певною конфедерацією слабо пов'язаних територіальних князівств (герцогств чи графств). І тільки розкладання васально-ленної системи приводить до утворення станових і абсолютних монархій. Тому всередині

Киевская Русь. Очерки социально-политической истории // Там же. С. 526–531, 576–594.

[72] *Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю.* Города-государства Древней Руси. Ленинград, 1988; *Фроянов И. Я.* Древняя Русь: Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. Москва–Санкт-Петербург, 1995.

[73] Див.: *Дьяконов М. А.* Очерки общественного государственного строя Древней Руси. Санкт-Петербург, 2005.

[74] *Войтович Л.* Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". № 502: Держава та армія. Львів, 2004. С. 13–18; *Його ж.* Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. // Національного університету "Львівська політехніка". № 571: Держава та армія. Львів, 2006. С. 89–93.

[75] Див.: *Стефанович П. С.* Религиозно-этические аспекты отношений знати и князя на Руси в X–XII веках // Отечественная история. 2004. № 1. С. 3–18; *Его же.* Древнерусское понятие чести в памятниках литературы Домонгольской Руси // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2004. № 2(16). С. 63–87; *Его же.* Давали ли служилые люди клятву верности князю в Средневековой Руси? // Мир истории. Электронный журнал. 2006. № 1 / http: // www.historia.ru; *Его же.* Володарь Перемышльский в плену у поляков (1122 г.): Источник, факт, легенда, вымысл // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2006. № 3(25). С. 56–74; *Его же.* Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжестве конца XII в. // Средневековая Русь. Вып. 7. Москва, 2007. С. 3–18; *Его же.* Понятие верности в отношениях князя и дружины на Руси в XII–XIII в. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2007. № 1(31). С. 72–82; *Его же.* Дружинный строй в Древней Руси и у древних германцев: существовала ли клятва верности вождю (правителю)? // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2007. № 2(32). С. 33–40; *Его же.* Верность в отношении князя и дружины в XI–XIIIв. Тезисы // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2009. № 3(37). С. 111–112; *Его же.* Древнерусские выражения верности дружинников и присяга в сравнительном контексте // Образы прошлого. Сборник памяти А. Я. Гуревича. Санкт-Петербург, 2011. С. 392–410.

феодальної держави виникає конфлікт між її сюзеренами, які намагаються утвердити абсолютну монархію, та їх васалами, сильніші з яких намагаються вийти з цієї конфедерації, ставши самостійними правителями, або ж і розвалити її.

Недоліки феодальної системи комплектування і вишколу війська намагалися компенсувати інститутом *сержантів* (озброєних і підготовлених за кошти державної скарбниці лицарів, вихідців з інших верств населення з правом вислуги бенефіція чи феода, тобто того ж лицарства) або ж найманими контигентами *кондотьєрів* (від *condota – угода*), які коштували надзвичайно дорого. Тому їхня кількість була дуже обмеженою. Так, для походу до Фландрії у 1297 р. король Англії зміг набрати лише 895 воїнів[76]. Особливо багата Візантія намагалася обійти цю систему, як найдовше утримуючи територіальні фемні війська (солдати яких розташовувалися у фемах, де отримували в оренду державну землю), підсилюючи їх найманими контигентами. Але за династії Комнінів їй не вдалося уникнути феодальної системи комплектування важкої кавалерії[77], а інші частини власного війська майже повністю були замінені найманим. Це змусило імперію відмовитися від активної політики і дорогою ціною купляти мирні паузи. А завершилося повним вичерпанням ресурсів і падінням імперії[78].

Руські князі взорувалися на Візантію і намагалися утримувати дружини власним коштом. Для цього княжий скарб намагався монополізувати зовнішню торгівлю. Але чисельність княжих дружин, особливо удільних князів, була лише від кількох десятків до кількох сотень[79]. Залучення контигентів *чорних клобуків* (торків, берендеїв, печенігів, коуїв, турпеїв), які виконували роль *сержантів*, і *кондотьєрів* –половецьких князів, з якими розплачувалися військовою здобиччю, проблеми не вирішувало. Тому, подібно до Комнінів, руські князі наважилися роздавати бенефіції (на Русі вони називалися *кормліннями*). Це влаштовувало, загалом, руське боярство, яке мандрувало зі своїми

[76] *Граветт К.* Рыцари. С. 26.

[77] Див.: *Гусейнов Р. А.* Сельджукская военная организация. // Палестинский Сборник. Т. 17. 1967. С. 131–147; *Його ж.* Из истории отношений Византии с сельджуками // Там само. Т. 23. 1971. С. 156–157; *Арутюнова В.А.* К вопросу о взаимоотношениях Византии с печенегами и половцами во впемя Норманской кампании // Византийский Временник. Т. 33. 1972. С. 117–122; *Степаненко В. П.* Византия и гибель графства Эдесского (1150 г.) // Там само. Т. 50. 1989. С. 85–90; *Його ж.* Киликийский вопрос в международных отношениях в 50–70-х годах XII в. // Там само. Т. 52. 1991. С. 127–135; *Кучма В.В.* Военная организация Византийской империи. Научное издание. Санкт-Петербург, 2001; Армия Византийской империи (430–1461) // Солдат (Новый). Военно-исторический альманах. № 35. Артемовск, 2002. С. 14–26; *Мохов А. С.* Византийская армия в правление Романа IV Диогена (1068-1071 гг.) // Античная древность и средние века. Вып. 34. Екатеринбург, 2003. С. 275–296; *Хэлдон Дж.* История византийских войн / Пер. с англ. М.Л. Карпунина, С.С. Луговского. Москва, 2007; *Люттвак Э. Н.* Стратегия Византийской империи / Пер. с англ. А. Н. Коваля. Москва, 2010.

[78] Див.: *Войтович Л., Домановський А., Козак Н., Лильо І., Мельник М., Сорочан С., Файда О.* Історія Візантії. Вступ до візантиністки / За ред. С. Сорочана та Л. Войтовича. Львів, 2011. Там же ґрунтовна бібліографія (С. 798–878).

[79] *Войтович Л.* Військо і військова організація // Історія української культури: У 5 т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. С. 94.

князями з одного уділу на інший (іноді, навіть, з Ростова до Києва, з Києва на Волинь і навпаки). Так, бояри головного героя "Слова о полку Ігореве" князя Ігоря Святославича переміщалися слідом за своїм сюзереном з Путивля в Курськ, з Курська у Новгород-Сіверський, а звідти – до Чернігова. Напевне, перемістилися би вони і до Києва, якби їх князь не помер у 1202 р.[80]

Дослідники вже давно звернули увагу на одну особливість внутрішнього розвитку Галицько-Волинської держави: постійні напружені конфлікти між правителями і галицьким боярством (із ним поступово зливалося волинське боярство, на початках лояльне до своїх князів[81]), які втягували у суперечливу орбіту цих конфліктів зовнішні сили. Відзначаючи відмінність галицького боярства від боярства інших земель Русі[82], аж до підкреслення його як феномена[83] з наявністю окремих політичних угруповань ("партій)"[84], дослідники не знаходили цим фактам пояснень. Зауважувалася участь галицького боярства у торговельних операціях[85], впливи на галицьке боярство угорської та польської еліт[86], та прагнення керувати населенням краю у власних інтересах[87].

У поглядах на феномен галицького боярства постійно відображалися пануючі ідеологічні і методологічні концепції. Так, Михайло Владимирський-Буданов вважав, що галицьке боярство не знало станових привілеїв, входило до складу общини і представляло її інтереси у боярській думі[88]. Пізніше про бояр як лідерів місцевих общин у своїх пра-

---

[80] Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 1. Москва, 2001. Стб. 417.

[81] *Иванов П.А.* Исторические судьбы Волынской земли до конца XV века. Одесса, 1895. С. 271–272. Зрозуміло, що волинське боярство утримували від активних антикнязівських виступів не сила і популярність Володимира Васильковича (*Линниченко І.* Суспільні верстви Галицької Руси XIV–XV ст. Львів, 1899. С. 12–17), а інші чинники.

[82] *Клеванов А.* История Юго-Западной Руси от ее начала до половины XIV вв. Москва, 1849; *Петрушевич А.* Пересмотр грамот князю Льву приписываемых // Галицкий исторический сборник. Вып. 2. Львов, 1854. С. 81–195; *Szaraniewicz I.* Rys wewnętrzych stosunków Galiciji Wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku. Lwów, 1869; *Филевич И.П.* Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-владимирское наследие. Санкт-Петербург, 1890. С.182–183; *Грушевський М.* Галицьке боярство XII–XIII в. // Записки НТШ. Т. 20. Львів, 1897. С. 1–20.

[83] *Вишняков Е.И., Пичета В.Н.* Русская история. Москва, 1908. С. 72–73; *Любавский М.К.* Лекции по древней русской истории до конца XVI в. Москва, 1915. С. 151–155; *Филиппов А.Н.* Учебник истории русского права. Пособие к лекциям. Ч. 1. Юрьев, 1915. С. 200–204.

[84] *Петров Н.И., Малышевский И.Н.* Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. Санкт-Петербург, 1888. С. 42–44; *Кордуба М.* Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття // Записки НТШ. Т. 31–32. Львів, 1899. С. 1–42; *Катаев И.М.* Даниил Романович Галицкий. Галицкая Русь в XIII–XIV вв. до присоединения к Польше. Москва, 1915.

[85] *Смирнов М.* Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшею (1387). Рассуждения. Санкт-Петербург, 1860. С. 2–117.

[86] *Пассек В.Б.* Княжеская и докняжеская Русь // Чтения в Обществе истории и древностей Российских. Москва, 1870. Кн. 3. С. 25–79; *Prochaska A.* Lenna i maństwa na Rusi. Kraków, 1902.

[87] *Ключевский В.О.* Боярская Дума в Древней Руси. Петроград, 1919. С. 68–69.

[88] *Владимирский-Буданов М.Ф.* Обзор истории руського права. Петроград–Киев, 1915. С. 25–30, 61–63.

цях писали Іван Фроянов, Андрій Дворніченко[89], Олександр Майоров[90]. Відроджуючи ці погляди, їм доводилося гостро дискутувати з іншими поглядами, які домінували від часів Бориса Грекова[91], за якими бояри – жорстокі феодали, експлуататори і грабіжники міського і сільського населення, з яким вони були у стані постійного антагонізму[92]. У істориків, які відкрито не декларували свою незгоду з поглядами Б. Грекова, можна виділити окремі слушні спостереження. Андрій Савич відзначив наявність у галицьких бояр спадкових земельних володінь, вплив на них польського та угорського елітних прошарків населення[93]. Володимир Пашуто підкреслив перерозподіл земель на користь служилого боярства[94]. Ярослав Ісаєвич могутність галицького боярства пов'язав не тільки з різноманітністю прибутків (розвинуте сільське господарство, солеварні промисли, торгівля), а й із політикою династії Ростиславичів. Прийшовши у Галицьку землю, де раніше вони не мали опори, князі роздавали маєтки місцевій еліті, щоб здобути її прихильність. А відтак давали їй змогу протидіяти спробам зміцнити свою князівську владу. При цьому галицька еліта мала перед собою взірець законодавчого обмеження королівської влади і гарантії прав нобілітету сусідньої Угорщини згідно із "Золотою буллою" короля Андрія II[95].

---

[89] Див.: *Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю.* Города-государства Древней Руси. Москва, 1988.

[90] *Майоров А. В.* Бояре и община Галича в событиях 50–70-х годов XII в. // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. Серия 2. 1995. Вып. 4. С. 3–15; *Его же*. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187–1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сб. научных статей к 60-летию проф. И. Я. Фроянова. Санкт-Петербург, 1996. С. 226–243; *Его же*. Об этапах развития внутриобщинных отношений в Древней Руси (на примере истории Юго-Западной Руси XI – начала XIII вв. // Гуманитарное знание на пороге XXI века. Ижевск, 1997. С. 157–158, 191–192; *Его же*. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. Ч. 1: Галицкая община и князь Даниил // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. Серия 2. 1999. Вып. 3. С. 3–14; *Его же*. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. Ч. 2: Галицкая община и королевич Андрей // Там же. 2000. Вып. 2. С. 3–17; *Его же*. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001.

[91] *Греков Б.Д.* Древнейшие судьбы Западной Украины // Греков Б.Д. Избранные труды. Т. 2. Москва, 1959. С. 478–488.

[92] Див.: *Мавродин В.В.* О народных движениях в Галицко-Волынском княжестве XII–XIII вв. // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. Вып. 5. Ленинград, 1939. С. 15–35; *Лихачев Д.С.* Некоторые вопросы идеологии феодалов в литературе XI–XIII веков // Труды Отдела древнерусской литературы. Т. 10. Москва–Ленинград, 1954. С. 76–91; *Софроненко К.А.* Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. Москва, 1955. 140 с.; *Пашуто В.Т.* Черты политического строя древней Руси // Древнерусское государство и его международное значение. Москва, 1965. С. 11–76; *Тихомиров М.Н.* Условное феодальное держание на Руси в XII в. // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. Москва, 1975. С. 233–240; *Котляр М.* Галицьке боярство протии князів Романовичів // Археологія. 1991. № 2. С. 85–92; *Krupa K.* Bojarzy w Haliczu (koniec XII – I poł. XIII w.) // Z dziejów średniowiecznej Europy środkowowschodniej. Zbiór Studiów. Warszawa, 1998. S. 56–68.

[93] *Савич А.А.* Борьба феодалов в Галицкой Руси // Ученые записки Московского государственного педагогического институту. Серия история. Т. 2. Вып. 2. Москва, 1937. С. 56–89.

[94] *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 255.

[95] *Ісаєвич Я.* Галицько-Волинська держава. Львів, 1999. С. 15.

Певний відгомін старої дискусії стосовно галицького боярства відображений у новіших дослідженнях багатьох істориків, зокрема, Сергія Пашина[96], Олександра Головка[97], Олександра Майорова[98], Романа Процака[99], Андрія Петрика[100], Олега Мазура[101],

[96] *Пашин С. С.* Галицкое боярство XII–XIII вв. // Вестник ЛГУ. Серия 2. 1985. Вып. 4. С. 15–21; *Его же.* Червонорусские акты XIV–XV вв. и грамоты князя Льва Даниловича. Тюмень, 1996; *Его же.* Генеалогический комментарий к копиям грамот Льва Даниловича // Исследования по русской истории. Сб. ст. к 65-летию проф. И. Я. Фроянова / Отв. ред. В. В. Пузанов. Санкт-Петербург–Ижевск, 2001. С. 125–140.

[97] *Головко О. Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Киев, 1988. С. 88–92; *Його ж.* Боярська "фронда" в Галичі // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 52–59; *Його ж.* Галицька держава Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 5. Київ, 2005. С. 87–131; *Його ж.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006; *Його ж.* Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича Удатного // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 7. Київ, 2007. С. 71–93; *Його ж.* Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2007. С. 90–97; *Його ж.* Війна за "галицьку спадщину" (1187–1189) // Княжа доба: історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 116–132.

[98] *Майоров А. В.* Бояре и община Галича в событиях 50–70-х годов XII в. // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. Серия 2. 1995. Вып. 4. С. 3–15; *Его же.* Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187–1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сб. научных статей к 60-летию проф. И. Я. Фроянова. Санкт-Петербург, 1996. С. 226–243; *Его же.* Об этапах развития внутриобщинных отношений в Древней Руси (на примере истории Юго-Западной Руси XI – начала XIII вв. // Гуманитарное знание на пороге XXI века. Ижевск, 1997. С. 157–158, 191–192; *Его же.* Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. Ч. 1: Галицкая община и князь Даниил // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. Серия 2. 1999. Вып. 3. С. 3–14; *Его же.* Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. Ч. 2: Галицкая община и королевич Андрей // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. Серия 2. 2000. Вып. 2. С. 3–17; *Его же.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001.

[99] *Процак Р.* Історія галицької смути. Ч. 2. Розвідка-есе з часів XIII ст. (роки 1211–1222) в "Літописі руському" прочитана і наново інтерпретована. Івано-Франківськ, 1999. – 24 с.

[100] *Петрик А.* Боярські політичні угрупування та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.4. Дрогобич, 2000. С. 60–64; *Його ж.* До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 5. Дрогобич, 2001. С. 29–45; *Його ж.* До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. Дрогобич, 2002. С. 105–117; *Його ж.* До питання становлення боярських родів у період княжіння династії Романовичів // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 137–142; *Його ж.* Бояри та церква Галичини й Волині крізь призму літописних та археологічних досліджень // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. С.80–103; *Його ж.* Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 8. Дрогобич, 2004. С. 46–58; *Його ж.* Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 9. Дрогобич, 2005. С. 181–193

[101] *Мазур О.* Релікти авункулату і "кормильство" у князівських династіях Рюриковичів і П'ястовичів // Народознавчі зошити. № 3. Львів, 2001. С. 419–421; *Його ж.* Володислав Кор-

Василя Рудого[102], Мирослава Волощука[103], Петра Стефановича[104], Віталія Нагірного[105], а також найбільшого польського дослідника галицько-волинського боярства Адріана Юсуповича[106].

Більшість цих праць, однак залишають на маргінесі проблеми особливостей саме галицького боярства, які відрізняли його від боярства інших земель. А саме у Галицькій землі (подібно тільки у Новгородській) склалася ситуація, що князі через специфіку успадкування престолів, не претендували на Київ і не дробили своєї території. Навпаки князь Володимирко Володаревич не тільки зберіг цілим свій Звенигородський уділ, але і зумів зосередити в одних руках ще й Перемишльське, Теребовельське, Галицьке та Звенигород-Дністровське князівства, залишивши всі ці території єдиному синові Ярославу.

Місцеві бояри мали чудову нагоду трансформувати свої *бенефіції* у

мильчич: Шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. 2002. С. 118–129; *Його ж.* "Demetrius Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae" (інститут "старійшини" у політичному житті Галицької землі другої чверті XIV ст.) // Семінарій "Княжі часи". Львів, 2002. С. 19–20.

[102] *Рудий В.* Соціальна структура населення Перемиської землі в IX – середині XIV ст. // Записки НТШ. Т. 244. Львів, 2002. С. 247–257; *Його ж.* Інститут бояр і князів у Перемиській землі // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип. 3. Інституції. Львів, 2003. С. 60–65.

[103] *Волощук М. М.* Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. Санкт-Петербург, 2007. №1–2. С. 105–112; *Його ж.* "Вокняжение" галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами): міфи та реальність // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 15. 2009. С. 38–48; *Його ж.* До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?) // Прикарпатський вісник НТШ. № 1(1). 2008. С. 127–145; *Його ж.* "Вокняжѣние" галицьке Володислава Кормильчича (1210 – 1214 рр., з перервами): міфи і реальність // Acta Posoniensia. V. 10: K životnému jubileu Zuzany Ševčikovej. Bratislava, 2009. S. 99–113; *Його ж.* Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису // Карпати: людина, етнос, цивілізація. Вип. 2. С. 20–31; *Його ж.* Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції // Записки НТШ. Т. 260, кн. 1. Львів, 2010. С. 257–273; *Його ж.* "Филя древле прегордыи" / Fila Supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 189–196; *Його ж.* "Русь" в угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ, 2014.

[104] *Стефанович П. С.* "Верность" в отношениях князя и дружины на Руси XII – XIII вв. // Древняя Русь. 2008. №1(31). С. 72–82; *Его же.* Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. // Средневековая Русь / Отв. ред. А. А. Горский. Вып. 7. Москва, 2007. С. 120–220.

[105] *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. Kraków, 2011.

[106] *Jusupović A.* Elity ziemi halickiej i włodzimierskiej w czasach Romanowiczów (1205 – 1269). Studium prozopograficzne. Praca doktorska. Warszawa, 2010; *Його ж.* Причинки до просопографії еліти Галицької і Володимирської земель (1205–1263). Проблеми індивідуалізації постатей // Записки НТШ. Т. 260, кн. 1. Львів, 2010. С. 88–104; *Idem.* Mirosław-piastun i Mirosław Halicki w przekazach Kroniki halicko-wołyńskiej // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. С. 769–783; *Ejusdem.* Wpływ halickiego otoczenia książęcego na "władze" w pierwszej połowie XIII w., na przykładzie Sudysława // Княжа доба: історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 145–162; *Idem.* Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269). Warszawa, 2012.

феоди (на Русі вони називалися *отчинами*[107]). Отримавши в управління значні території (часто більші за удільні князівства сусідніх земель), зблизившись із бюргерством багатих торгівельних міст, розташованих на міжнародних трактах (*бурштиновий* з Балтики по Віслі, Західному Бугу і Дністру та *via regia* з Києва на Галич–Перемишль–Краків–Прагу–Регенсбург–Трір), маючи багаті поклади солі (основного консерванта харчових продуктів) і болотної руди, вони суттєво підняли рівень своїх прибутків. Тепер їх доходи були значно більшими, ніж доходи боярства сусідніх земель, яке, крім наданих бенефіцій, могло розраховувати лише на поодиноку військову здобич. Завдяки тісному союзу Галицького князівства з Угорським королівством, де значна частина еліти була слов'янського походження, галицькі бояри не тільки зблизилися з угорським баронством, але й запозичили від нього ідеї поділу влади зі сюзеренами та ставлення до них як до перших серед рівних. Це і відрізняло галицьке боярство від волинського, яке було пов'язане зі старшою гілкою Мономаховичів (вона боролася за Київ) і повністю залежало від успіхів чи невдач своїх князів, від яких отримувало бенефіції. Так само галицьке боярство відрізнялося від боярства всіх інших земель, окрім Новгородської, де бояри теж трансформували свої *бенефіції* у спадкові *феоди* і намагалися диктувати князям свою волю.

Саме тому волинські редактори Галицько-Волинського літопису та їхні інформатори так і не зрозуміли мотивації дій галицьких бояр і зобразили їх підступними зрадниками. Це підхопили багато істориків, не зауваживши різниці між волинським боярством, яке тримало надані князями *бенефіції*, та галицьким боярством, яке мало спадкові *феоди* і було переплетене з верхівкою бюргерства. Тільки в одному фрагменті Галицько-Волинського літопису, де йшлося про те, як у 1211 р. угорське військо, запрошене боярами, щоб замінити Ігоревичів на юного Данила Романовича, підступило до Перемишля, викладено суть ідеології галицького боярства устами його лідера Володислава Кормильчича: "Браття! Чого ви вагаєтеся? Хіба не сі побили отців ваших і братію вашу? А інші майно ваше розграбували і доньок ваших віддали за рабів ваших. А *отчинами* вашими заволоділи інші пришельці. То чи за тих ви хочете душі свої положити?"[108].

Але цей пасаж загубився на фоні інформаційного повідомлення про бурхливі динамічні події цього періоду. Тому негативізм уже давно закріпився за представниками галицького боярства[109], перетворився на стереотип, який і надалі автоматично тиражується, навіть, у

[107] "ѡчьствии" (Ипатьевская летопись Стб. 724).

[108] "братье пошто смышлаетеса не сии ли избиша ѡтцы ваши и братью вашю а инѣи имѣние ваше разграбыша и дщери ваша даша за рабы ваша а ѡчьствии вашими владѣша инии пришелци то за тѣхъ ли хочете дшю свою положити" (Там же. Стб. 724).

[109] Див.: *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Русы от найдавнейших времен до року 1453. Львов, 1863. С. 76, 82; *Бузескул В.* Князь Торопецкий Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1883. Ч. 3. С. 100–212; *Коломієць І. Г.* Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI–XIII ст. // Наукові записки УжДУ. Історично-філологічна серія. Т. 2. Ужгород, 1949. С. 3–27.

найновіших дослідженнях[110].

Але чи існують джерела, які підтверджують висновки про те, що саме галицьке боярство володіло *феодами*, а не *бенефіціями*? Виходячи з об'єму і якості наявної джерельної бази, то, навіть, доволі багато. Зокрема, лише у Галицькій землі археологи дослідили боярські замки, які відрізнялися від князівських укріплень наявними переважно двоповерховими будівлями палацового типу, часто з господарським комплексом і храмами-ротондами. Такі замки та укріплені садиби виявлені не тільки у княжих столицях – Галичі[111] та Звенигороді (розташовувалися на посадах або взагалі за містом)[112], а й у Судовій Вишні[113] (де літописом засвідчений двір боярина Пилипа, який готував замах на князя Данила[114]), на Чорнівському городищі[115], у згадуваній у літописі Печері Домажировій[116], П'ятничанах[117], Нижанковичах[118] та інших місцях[119].

[110] Див., наприклад: *Font M.* II. András király politikája és hadjáratai // Századok. Évf.125. 1991. Sz.1–2. 107–144 old; *Ejusdem.* Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Budapest, 2005. 188–210 old; *Krupa K.* Bojarzy w Haliczu (koniec XII – I poł. XIII w.) // Z dziejów Średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej. Zbiór studiów / Pod red. J. Tyskiewicza // Fasciculi historici novi. Część 1, т. 2. Warszawa, 1998. S. 49–57; *Котляр М.* Данило Галицький. Київ, 2001. С. 10–15; *Його ж.* Данило Галицький. Біографічний нарис. Київ, 2002. С. 90–102; *Котляр М. Ф., Ричка В. М.* Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. Київ, 2008. С. 285–292; *Bartnicki* M. Elita polityczna księstwa halicko-włodzimierskiego w XIII w. // Ruthenica. Т. 5. Київ, 2006. С. 106–116; *Головко О. Б.* Боярська "фронда"... С. 52–59; *Його ж.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 253–276; *Драбчук І.* Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 135–148.

[111] *Пастернак Я.* Старий Галич. Івано-Франківськ, 1998. С. 209–230; *Гончаров В. К.* Археологічні дослідження древнього Галича в 1951 р. // Археологічні пам'ятки. Т. 5. Київ, 1955. С. 22–31.

[112] *Овчинніков О. Г.* Боярська садиба на Звенигородському посаді // Молоді вчені суспільствознавці УРСР 70-річчю Великого Жовтня. Львів, 1987. С. 143–147; *Гупало В.* Звенигород і Звенигородська земля у XI–XII століттях. Львів, 2014. С. 138–311.

[113] *Ратич О.* До питання про розташування і оборонні споруди древньоруських городів Південно-Західної Русі // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 5. Львів, 1964. С. 115–129; *Его же.* Древнерусские городища в Судовой Вишне (Львовской обл. Украинской ССР) // Тезисы докладов советской делегации на I Международном конгресе славянской археологи в Варшаве. Москва, 1965. С. 49–52.

[114] Ипатьевская летопись. Стб. 762.

[115] *Возний І.* Чорнівське городище XII–XIII ст. – феодальна укріплена садиба Галицько-Волинського князівства // Галицько-Волинська держава. С. 43–45; *Його ж.* Чорнівська феодальна укріплена садиба XII–XIII ст. Чернівці, 1998.

[116] *Пелещишин М.* До питання про літописне городище "Печера Домажирова" // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. Львів, 1994. С. 13–15.

[117] *Пшик В.* Надбрамна вежа у селі П'ятничанах на Львівщині // Записки НТШ. Т. 251. Львів, 2001. С. 451–473.

[118] *Диба Ю.* Дві маловідомі ротонди княжої доби // Записки НТШ. Т. 241. Львів, 2001. С. 248–274; *Стефанович П. С.* Боярство и церковь в домонгольской Руси // Вопросы истории. 2002. № 7. С. 41–59; *Его же.* Некняжеское церковное строительство в домонгольской Руси: Юг и Север // Церковно-исторический вестник. 2007. № 1. С. 117–133.

[119] *Prochaska A.* Lenna i maństwa na Rusi. Kraków, 1902; *Ісаєвич Я.* Княжі та боярські двори // Історія української культури: У 5 т. Т.2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. С. 222–227.

Боярські садиби простих лицарів знаходилися і у містах, де не потрібно було зводити додаткові укріплення, часом утворюючи своєрідні кінці, як у княжому Звенигороді на Білці у північно-східному пригороді на урочищі За Хмільником. Там можна простежити диференціацію боярського середовища, зокрема виділяється садиба VI (452 кв. м.), на території якої знайдено підвісну печатку, берестяну грамоту, навершя канчука та жезла, скляні вироби та амфори[120].

Чимало свідчень про наявність феодів у галицьких боярів зібрано у дисертаційному дослідженні Андрія Петрика[121].

Звичайно, можна і далі дискутувати щодо існування на Русі феодальної системи формування і вишколу військ[122], але заперечуючи цей факт або ж не звертаючи уваги на цю проблему, неможливо зрозуміти поведінку і менталітет галицьких боярських угруповань, а також пояснити звідки взялося військо, здатне на рівні протистояти європейським лицарським військам у польовій битві.

У Галицькій землі боярство трансформувало свої бенефіції (кормління) у феоди (отчини) вже у середині XII ст. Відтак почало диктувати умови князю Ярославу Осмомислу. Бояри, навіть, спалили його коханку Настю з Чаргова та ув'язнили самого князя[123]. Після приходу Романа Мстиславича з його візантійською програмою абсолютної князівської влади почалася відверта війна боярства з князями, яка ледь не завершилася галицько-угорською унією, укладеною на зразок угорсько-хорватської. У цей період джерела зафіксували діяльність таких яскравих боярських лідерів як Ілля Щепанович[124], Юрій Витанович[125], Володислав Кормильчич[126], Судислав[127], Пилип[128], Гліб Зеремійович[129], Доброслав Судьїч[130], Григорій Васильович[131]. Галицькі бояри не зупинилися,

---

[120] *Гупало В.* Звенигород і Звенигородська земля у XI–XII століттях. Львів, 2014. С. 311–314, 336–338, 346–347, 355, 395–397.

[121] *Петрик А. М.* Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2007. 304 с. (з додатками).

[122] Див.: *Войтович Л.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Український історичний журнал. 2003. № 4. С. 134–139; *Його ж.* Середні віки в Україні: Хронологічні рамки і проблеми періодизації // П'ятий конгрес Міжнародної асоціації україністів. Історія. Ч. 1. Чернівці, 2003. С. 17–20; *Його ж.* Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 2: Наукові студії. Київ, 2004. С. 385–394; *Його ж.* Проблеми історичної термінології: Київська Русь, середні віки, княжа доба, феодалізм, держава, віче // Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Вип. 15. Луганськ, 2007. С. 13–32.

[123] Ипатьевская летопись. С. 564.

[124] Там же. Стб. 722, 724.

[125] Там же. Стб. 723.

[126] Там же. Стб. 718, 723–731.

[127] Там же. Стб. 723–738, 749–760, 764–771.

[128] Там же. Стб. 724, 762.

[129] Там же. Стб. 730, 734, 749–750, 752, 767–771.

[130] Там же. Стб. 771, 774, 789–790.

[131] Там же. Стб. 774, 777, 789–790.

навіть, перед стратою князів у 1211 р.[132], що вважалося нечуваним злочином. А Володислав Кормильчич, Доброслав Судьїч та Григорій Васильович не тільки посягнули на князівські монополію торгівлі сіллю чи право інвеститури (надання ленів васалам), але й, використавши нагоду, самі спробували стати князями. Пізніше, за часів Лева Даниловича, галицьке боярство, очевидно, отримало документальне підтвердження на свої лени за угорським зразком. Це зберегла традиція підробки грамот на надання феодів саме князем Левом[133], характерна для Галицької землі і незнана на Волині. Цікаво, що ще у 1253 р. король Бела IV на прохання свого зятя князя Лева Даниловича надав словацькому нобілю Вітку, синові Мунташа, ліс на берегах р. Горнад поблизу Спішського Грушева[134]. Будучи пов'язане родинними і економічними зв'язками з угорським баронством, галицьке боярство взорувалося на його ідеали обмеження і розподілу королівської влади, втілених у "Золотій буллі" короля Андрія II, яка була тою мотивацією, яка спонукала їх підтримувати угорських претендентів.

Волинське боярство доволі довго зберігало вірність своїм князям, не наслідуючи приклад галицьких сусідів, найшвидше через те, що і надалі тримало бенефіції-кормління, які князі могли будь-коли відібрати. Винятками у середовищі волинського боярства можна вважати Григорія Васильовича, який вийшов з цього боярства й на початках був князівським міністеріалом, а також неназваного по імені "державця Дорогичина", який не пустив князя в місто у 1241 р.[135]

Автор свідомий, що багато проблем, піднятих у цій праці, залишаються дискусійними і сподівається, що пропоноване дослідження зі свого боку сприятиме розгортанню таких дискусій. Автор вдячний колегам-історикам Володимиру Александровичу (Львів, Україна), Олегу Бубенку (Київ, Україна), Мирославу Волощуку (Івано-Франківськ, Україна), Олександру Головку (Київ, Україна), Мартину Гомзі (Братислава, Словаччина), Вірі Гупало (Львів, Україна), Даріушу Домбровському (Бидгощ, Польща), Олександру Майорову (Санкт-Петербург, Росія), Олександру Мусіну (Санкт-Петербург, Росія), Ігорю Мицьку (Львів, Україна), Іллі Паршину (Львів, Україна), Івану Паславському (Львів, Україна), Ігорю Скочилясу (Львів, Україна), Сергію Сорочану (Харків, Україна), Янові Тенговському (Торунь, Польща), Святославу Шеломянціву-Терському (Львів, Україна), Марті Фонт (Печ, Угорщина) та Олександру Юрченку (Санкт-Петербург, Росія) за поради, зауваження і допомогу під час підготовки цього видання.

---

[132] Там же. 727; *Волощук М. М.* Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. Санкт-Петербург, 2007. № 1–2. С. 105–112.

[133] *Мицько І.* Феномен грамот князя Лева // Старосамбірщина. Вип. 2. Старий Самбір, 2002. С. 187–195; *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. Львів, 2012. С. 168–169.

[134] *Hotza M.* Sytuacja polityczna Spisza do początków XIV w. // Historia Scepusii. Vol. 1. Bratislava–Kraków, 2009. S. 155, 198.

[135] Ипатьевская летопись. Стб. 788; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 398–399.

РОЗДІЛ 1.
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА І КОРОЛІВСТВО РУСІ: ТЕРИТОРІЯ І КОРДОНИ *

Історія Галицько-Волинської держави досліджується більше двох століть[136], в Україні над цією темою переважно працюють історики

* У розділі використані матеріали з раніше опублікованих праць автора: *Войтович Л.* Волинська земля князівських часів (X-XII ст.) // Проблеми історичної географії України. Київ, 1991. С. 10–22; *Його ж.* Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії // Записки НТШ. Т. 252. 2006. С. 187–205; *Його ж.* Границы Галицко-Волынского государства // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С. Г. Суляк. Кишинев, 2011. (25). С. 5–26; *Його ж.* Повертаючись до проблеми південних кордонів володінь галицьких і галицько-волинських князів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 17–18. Дрогобич, 2014. С. 51–63.

[136] ***Gebhard L. A.*** Geschichte des Königreiches Galizien, Lodomerien und Rotreussen. Pest, 1778; ***Hoppe I. A.*** Geschichte des Königreiches Galizien und Lodomerien. Wien, 1792; ***Engel J. Ch.*** Geschichte von Halitsch und Vladimir. Wien, 1792; ***Руссов С.*** Волынские записки. Санкт-Петербург, 1809; ***Siarczyński F.*** Dzieje księstwa niegdyś Przemyskiego // Czasopism naukowy Biblioteki im. Ossolińskich. Lwów, 1828. № 2/3; *Idem.* Dzieje niegdyś księstwa Bełzkiego i miasta Bełza // Ibidem. 1829. № 2; ***Zubrzycki D.*** Rys do historii narodu ruskiego w Galicii i hierarchii cerkiewnej w temże królewstwie. Lwów, 1837; *Зубрицкий Д. И.* История древнего Галичско-Русского княжества. Ч. 1-3. Львов, 1852, 1853, 1855; *Его же.* История Галицко-Владимирской Руси. Львов, 1863; ***Максимович М.*** Волынь // Киевлянин. 1842; ***Смирнов С.*** Судьбы Червонной или Галицкой Руси до воссоединения ея с Польшей 1387 г. Москва, 1860; ***Шараневич И. И.*** История Галицкой и Владимирской Руси до 1453 г. Львів, 1863; ***Stecki J. T.*** Wołyń pod względem ststystycznym, historycznym i archeologicznym. Lwów, 1864; ***Лонгинов А. В.*** Червенские городы, исторический очерк, в связи с этнографией и топорафией Червоной Руси. Варшава, 1885; ***Крижановский Л.*** Забужная Русь. Санкт-Петербург, 1885; ***Андрияшев А.*** Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. Киев, 1887; ***Иванов П.*** Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. Одесса, 1895; ***Грушевський М. С.*** Історія України-Руси. Т. 1. Львів, 1898. С. 372–378, 419, 424–425, 488–494, 556–559; Т. 2. Львів, 1905. С. 300–311, 359–504, 560–562, 564–583; Т. 3. Львів, 1905. С. 1–142, 504–536; ***Кордуба М.*** Суспільні верстви та політичні партії в Галицькому князівстві до половини XIII ст. // Записки НТШ. Т. 32. Львів, 1899. С. 1–42; *Його ж.* Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // Записки НТШ. Т. 138/140. Львів, 1925. С. 159–245; *Його ж.* Болеслав-Юрій II. Краків, 1940; *Його ж.* Історія Холмщини і Підляшшя. Краків, 1941; ***Tomaszіwskyj S.*** Die weltpolitische Bedeutung Galiziens. München, 1915; *Томашівський С.* Українська історія. Львів, 1923; ***Пашуто В. Т.*** Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950; ***Кучінко М. М.*** Літописні міста Посяння за літописними даними // Український історичний журнал. 1970. № 12. С. 72–83; *Його ж.* Південно-західні межі розселення східних слов'ян у IX-XIII ст. // Український Історичний Журнал. 1973. № 9. С. 98–105; *Його ж.* Про племінну належність ранньосередньовічного населення Побужжя і Посяння // Археологія. Вип. 16. 1975. С. 77–83; *Його ж.* Средневековые города Побужья в свете летописных и археологических источников // Советское славяноведение. 1978. № 4. С. 22–30; *Його ж.* Історико-культурний розвиток Західного Побужжя IX-XIV ст. Луцьк, 1993; *Його ж.* Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині. Луцьк, 1994; ***Котляр М. Ф.*** Данило Галицький. Київ, 1979; *Його ж.* Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII-XIII століття // Жовтень. 1984. № 1. С. 95–97; *Його ж.* Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. Киев, 1985; *Його ж.* Волинська земля: З історії складання державної території Київської Русі. Київ, 1985. С. 19–32; *Його ж.* Примарна корона Данила Галицького // Жовтень. 1987. № 7. С. 103–111; *Його ж.* Галицко-Волынская Русь и Византия в XII-XIII вв. (связи реальные и вымышленные) // Южная Русь и Византия. Киев, 1991. С. 20–33; *Його ж.* Найдавніша повість про Данила Галицького // Київська старовина. 1992. № 1. С. 75–78; *Його ж.*

Війна Волинського князівства з Добжинським орденом // Середньовічна Україна. Вип. 1. Київ, 1994. С. 17–28; *Його ж.* Дипломатичні відносини Галицько-Волинської Русі з Угорщиною в XIII ст. // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. Київ-Галич, 1998. С. 82–87; *Його ж.* Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998; *Його ж.* Данило Галицький. Київ, 2001; *Його ж.* Дипломатія Галицько-Волинської Русі // Нариси з історії дипломатії України. Київ, 2002. С. 54–77; *Його ж.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002; *Його ж.* Дипломатия Южной Руси. Санкт-Петербург, 2003; ***Головко О. Б.*** Давньоруссько-польські відносини на початку XIII ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. Вип. 1. Київ, 1991. С. 7–10; *Його ж.* Роман Мстиславич і його доба: Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. Київ, 1991; *Його ж.* Південна Русь і половецький степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку. Черкаси, 1992. С. 15–17; *Його ж.* Польща в житті та політиці князя Романа Мстиславича // Польща-Україна: історична спадщина і суспільна свідомість. Київ–Кам'янець-Подільський, 1992. С. 16–17; *Його ж.* Князь Роман Мстиславич та його доба. Київ, 2001; *Його ж.* Князь Роман Мстиславич // Вопросы истории. 2002. № 12. С. 52–70; *Його ж.* Боярська „фронда" в Галичі // Пам'ять століть. 2002. № 5. С. 49–60; *Його ж.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006; *Його ж.* Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства// Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15. Львів, 2006-2007. С. 90–97; *Його ж.* Парадигма Романа Мстиславича // Княжа доба: історія і культура. Т. 1. Львів, 2007. С. 59–66; *Його ж.* Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел // Terra Cossacorum. Студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. Київ, 2007. С. 358–382; *Його ж.* Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича Удатного // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 7. Київ, 2007. С. 71–93; *Його ж.* Межиріччя Дністра та Дунаю в політичному житті галицької землі (XI – XIII ст.) // "Слово о полку Ігоревім" та його доба. Галич, 2007. С. 3–16; *Його ж.* Ярослав Осмомисл в політичному житті Русі другої половини XII ст. (до питання про оцінку діяльності галицького князя) // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 19–25; *Його ж.* Держава Романовичів у східноєвропейській політиці римської курії 40-50-х років XIII ст. // Княжа доба: історія і культура. Вип. 2. Львів, 2008. С. 67–84; *Його ж.* Князь та король Данило Романович: віхи політичної діяльності // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 143–165; *Idem.* Halicki okres działalności księcia Mścisława Mścisławowicza Udałego // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym. Toruń, 2008. № 11. S. 3–28; *Його ж.* Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича // Дрогичинъ 1253. Івано-Франківськ, 2008. С. 50–63; *Його ж.* Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці // Український історичний журнал. 2009. № 4. С. 28–48; *Його ж.* Про місце поховання галицько-волинського князя Романа Мстиславича // Галицька митрополія в історії європейського християнства. Галич, 2009. С. 43–51; *Його ж.* Волинська земля на першому етапі громадянської війни у Південно-Західній Русі (1205-1214 рр.) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. 2009. С. 80–89; *Його ж.* Волинська земля в політичній діяльності Данила та Василька Романовичів (середина XIII ст.) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 22. 2009. С. 104-111; *Його ж.* Літописна Берладь на кордоні землеробської та кочівницької цивілізацій Центрально-Східної Європи // Хазарский альманах. Вып.6. Киев–Харьков, 2009. С. 147–170; *Його ж.* Візантія і половецький степ у політичній діяльності князя Романа Мстиславича // XIV Сходознавчі читання А.Кримського. Київ, 2010. С. 48–49; *Його ж.* Візантійська імперія, Південна Русь і Половецький степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича // Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л.В.Матвєєвої. Київ, 2010. С. 192–208; *Його ж.* Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.) //

Україно-угорські етюди. Вип. 1. Львів, 2010. С. 120–141; *Його ж.* Пониззя і Болохівщина у політичному розвитку Південно-Східної Європи (XII–XIII ст.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції 2010 року. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 39–45; *Его же.* Константинополь и Галич в конце XII – начале XIII в.: проблема оценки политических взаимоотношений // Кондаковские чтения. Вып. 3. Белгород, 2010. С. 280–290; *Його ж.* Війна за "галицьку спадщину" (1187-1189) // Княжа доба: історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 116–132; *Его же.* Юго-западная Русь в политике Венгрии в первой половине XIII века // Rossica antiqua. Вып. 2. Санкт-Петербург, 2010. С. 113–139; *Його ж.* Галич і Галицька земля у політиці князя Придніпровської та Північної Русі (остання чверть XII ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка: Історичні науки. Т. 21. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 156–164; *Його ж.* Галич і Галицька земля у політиці князів Придніпровської та Північної Русі (кінець XII – кінець 30-х рр. XIII ст.) // Княжа доба: історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 117–130; *Його ж.* Волинська земля на етапі формування незалежних князівств у Південно-Західній Русі (остання чверть XI ст.) // Літопис Волині. Ч. 9. Луцьк, 2011. С. 9–15; ***Майоров А. В.*** Александр Невский и Даниил Галицкий (К вопросу о взаимоотношениях русских князей с татарами) // Князь Александр Невський. Санкт-Петербург, 1995; *Его же.* Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187-1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сб. науч. стат. К 60-летию проф. И. Я. Фроянова. Санкт-Петербург, 1996; *Его же.* Городские общины Галицко-Волынской Руси в первой половине XII в. Основные тенденции политического развития // Государство и общество. История. Экономика. Политика. Право. – Санкт-Петербург – Ижевск, 1999. – № 3-4; *Его же.* О некоторых психологических закономерностях традиционного сознания в Древней Руси (боярин Володислав Кормильчич, князья Игоревичи и городская община Перемишля в коллизиях начала XIII в.) // Историческая психология и ментальность, Эпохи. Социумы. Этносы. Люди. Санкт-Петербург, 1999; *Его же.* Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х годов XIII в. Ч. 1. Галицкая община и князь Даниил // Вестник СПбГУ. Серия 2. 1999. Вып.1; *Его же.* Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х годов XIII в. Ч. 2. Галицкая община и королевич Андрей // Вестник СПбГУ. Серия 2. 2000. Вып. 2; *Его же* . Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001; *Его же.* Даниил Романович и галичане в канун татаро-монгольского нашествия // Исследования по русской истории. Сборник статей к 65-летию проф. И. Я. Фроянова. Санкт-Петербург-Ижевск, 2001; *Его же.* О работе В.Н.Татищева над текстом проекта Романа Мстиславича (в свете изучения Академической рукописи второй части "Истории Российской" // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 2. 2007. Вып. 4. С. 10–18; *Его же.* Кто представил В.Н.Татищеву сведения о проекте Романа Мстиславича? // Древняя Русь: вопросы медиевистики. 2007. № 3 (29). С. 67–69; *Его же.* "Конституционный проект" Романа Мстиславича в "Истории Российской" В.Н.Татищева // "В кратких словесах многой разум замыкающее…" Сборник научных трудов в честь 75–летия проф. Р.Г.Скрынникова. Санкт-Петербург, 2008. С. 186–200; *Его же.* Из истории внешней политики галицко-волынского князя Романа Мстиславича // Дънеслово. Збірник праць на пошану дійсного члена НАН України Петра Толочка з нагоди його 70-річчя. Київ, 2008. С. 51–57; *Его же.* О происхождении второй жены Романа Мстиславича: дочь императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси // Карпати: людина, етнос, цивілізація. Івано-Франківськ, 2010. С. 41-51; *Его же.* Маловідомі грецькі джерела з історії русько-візантійських відносин початку XIII століття: текст, переклад, коментар // Записки НТШ. Т. 260. Кн. 2. Львів, 2010. С. 243–247; *Его же.* О происхождении имени и уточнении даты рождения Даниила Галицкого // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 453–478; *Його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Т. 1-2. Біла Церква, 2011; *Его же.* Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2011; ***Александров Д. Н.*** Галицко-Волынская земля в XIII – первой четверти XIV вв. Москва, 1997; ***Dąbrowski D.*** Małżenstwa Wasylka Romanowicza. Problem mazowieckiego pochodzenia drugiej żony // Eu-

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України[137] (до

ropa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S. 221–233; *Idem.* Małżeństwa Daniela Romanowicza (aspekt Genealogiczny i polityczny) // Veneralibes nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej / Prace ofiarowane prof. J. Bieniakowi. Toruń, 1997. S. 43–50; *Idem.* Czy istniało dwóch synów Daniela Romanowicza o imieniu Mscisław ? Przyczynek do Genealogii Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. T. 4 (15). 1999. S. 101-135; *Idem.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002; *Idem.* Polityka koligacyjna Daniela i Wasylka Romanowiczów. Prolegomena // А сє єго срєбро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М.Ф.Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ, 2002. С. 139–156; *Idem.* Genealogia Mścisławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków, 2008. S. 212–399; *Idem.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201 – 1264). Biografia polityczna. Kraków, 2012; ***Петрик А***. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.6. 2002. С. 105–117; *Його ж.* Бояри та церква Галичини й Волині крізь призму літописних та археологічних досліджень // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. 2003. С. 80–102; *Його ж.* Боярство Белзької землі в контексті суспільно-політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. Вип. 1. 2004. С. 81–86; ***Мазур О.*** Володислав Кормильчич: шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. 2002. С. 118–129; *Його ж.* „Лотка князь руський, прибув до Вишеграда": гіпотетична ідентифікація особи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. 2003. С. 72–79; *Його ж.* Стосунки Белзьких князів Всеволодовичів з Романовичами // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. Вип. 1. 2004. С. 78–80; ***Мицько І.*** Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // Галицька брама. № 9-10 (81-82). Львів, 2001. С. 18–23. Більш детально див.: Ярослав Ісаєвич. Бібліографічний покажчик. Львів, 1998; Ярослав Ісаєвич. Бібліографія: 1999–2005. Львів, 2006; Ярослав Дашкевич. Бібліографічний покажчик. Львів, 2006; Володимир Александрович. Бібліографічний покажчик. Львів, 2006; *Войтович Л.* Король Данило Романович та історія Галицько-Волинської держави в дослідженнях Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 98–119.

[137] ***Крип'якевич І. П.*** Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984; Вид. 2. Львів, 1999; ***Ратич О. О., Нудьга Г. Л.*** Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С. 44–64; ***Ісаєвич Я. Д.*** Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами // Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С. 74–81; *Його ж.* Територія і населення Червенських градів (X-XIII ст..) // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 71–83; *Його ж.* До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела та їх використання. Вип. 6. Київ, 1971. С. 83–100; *Его же.* „Грады Червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX – начало XI в.) // Исследование по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. Москва, 1972. С. 107–124; *Его же.* Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы истории. 1973. № 1. С. 92–107; *Его же.* Из истории культурных связей Галицко-Волынскей Руси с западными славянами в XII-XIV вв. // Польша и Русь. Москва, 1974. С. 261–275; *Его же.* „Королевство Галиции и Володимирии" и „Королевство Руси" // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1985 г. Москва, 1987. С. 62–63; *Его же.* Галицко-Волынское княжество в конце XIII – начале XIV в. // Там же. 1987 г. Москва, 1989. С. 71–77; *Його ж.* Галицько-Волинська держава // Історія України: нове бачення. Т. 1. Київ, 1995. С. 95–112; *Його ж.* Галицько-Волинська держава. Львів, 1999; ***Петегирич В. М.*** Из истории экономических и культурных связей Галицко-Волынской Руси в X–XIII вв. // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. Киев, 1980. С. 151–163; *Його ж.* Початки Белза і Буська та формування їх соціально-топографічної структури в X-XIV ст. // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 199–210; *Його ж.* Про час виникнення Белза // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. Вип. 1. 2004. С. 18–23; ***Купчинський О. А.*** Дослідження і публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII – першій половині XIX ст. // Київська Русь: культура, традиції. Київ, 1982. С. 129–149; *Його ж.* Із спостережень над розвитком документа та діяльністю

1993 р. Інститут суспільних наук), в т. ч. і автор цієї праці[138]. Але

князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки НТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 44–108; *Його ж.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Львів, 2004; ***Рожко М. Ф.*** Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь: Джерела. Культура. Традиції. Київ, 1982. С. 12–20; *Його ж.* Карпатські шляхи та їх оборона // Український Історичний Журнал. 1990. № 10. С. 86–97; *Його ж.* Тустань. Давньоруська наскельна фортеця. Львів, 1996; *Його ж.* Міста. Дерев'яне будівництво. Наскельні та оборонні споруди Карпат IX-XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Т.1. Археологія та антропологія. Львів, 1999. С. 361–460; *Його ж.* Оборонне будівництво Данила Галицького // Галицька брама. № 9-10 (81-82). С. 24–29; ***Лукомський Ю.*** Архітектурна спадщина Давнього Галича. Галич, 1991; *Його ж.* Невідомі церкви на Подолі княжого Галича // Записки НТШ. Т. 235. Львів, 1998. С. 570–598; *Його ж.* Воскресенська церква в Крилосі // Записки НТШ. Т. 241. Львів, 2001. С. 275–298; ***Дашкевич Я.*** Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчакських джерелах // Україна у минулому. Вип. 1. Київ–Львів, 1992. С. 7–13; *Його ж.* Українські землі в часах галицько-волинської державності // Пам'ять століть. 2002. № 5. С. 3–21; *Його ж.* Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 8–23; ***Александрович В.*** Мистецтво Галицько-Волинської держави. Львів, 1999; *Його ж.* Холмська ікона Богородиці // Історичні та культурологічні студії. Вип. 1. Львів, 2001; *Його ж.* Українська культура XIII – першої половини XV ст.: Архітектура і будівництво. Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво // Історія української культури. Т. 2. Київ, 2001. С. 256-301; *Його ж.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія. Львів, 2010; ***Паславський І.*** Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. Львів, 2003; ***Книш Я.*** Основні періоди історії Белза // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. Вип. 1. 2004. С. 66–73. **Більш детально див.**: Ярослав Ісаєвич. Бібліографічний покажчик. Львів, 1998; Ярослав Ісаєвич. Бібліографія: 1999–2005. Львів, 2006; Ярослав Дашкевич. Бібліографічний покажчик. Львів, 2006; Володимир Александрович. Бібліографічний покажчик. Львів, 2006; *Войтович Л.* Король Данило Романович та історія Галицько-Волинської держави в дослідженнях Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 98–119.

[138] *Войтович Л. В.* Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. 1991. № 2. С. 32–35; *Його ж.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Львів, 1996. С. 52–61, 89–158; *Його ж.* Битва під Перемишлем у 1099 р. // Український альманах. 1999 рік. Варшава, 1999. С. 105–110; *Його ж.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 13–30; *Його ж.* Юрій Львович та його політика // Там само. С. 70–78; *Його ж. Данило Галицький.* Загадки і проблеми // Галицька брама. 2001. № 9-10. Король Данило та його син Лев. С. 12–16; *Його ж.* Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // Пам'ять століть (Київ). 2002. № 5. С. 35–48; *Його ж.* Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А сє єго срєбро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ, 2002. С. 161–164; *Його ж.* Перемиське князівство. Джерела державності // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип. 3. Інституції. Львів, 2003. С. 39–50; *Його ж.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 24–29; *Його ж.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 63–71; *Його ж.* Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. 1. Київ-Львів, 2004. С. 712–720; *Його ж.* Белзькі князі // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. Вип. 1. Белз, 2004. С. 74–77; *Його ж.* Штрихи до портрету князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 5. Київ, 2005. С. 143–156; *Його ж.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 327–331, 332–351, 470–512; *Його ж.* Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'янознавства. Вип. 56. Львів, 2006. С. 263–273; *Його ж.* Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. // Вісник національного

університету "Львівська політехніка". № 571. Держава та армія. Львів, 2006. С. 89–93; *Його ж.* Князь Іван Бирладник: загадка походження // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 5. Львів, 2006. С. 7–15; *Його ж.* Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д.Домбровського // Княжа доба. Історія і культура. Вип. 1. Львів, 2007. С. 45–58; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки та дискусії // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанкова. Київ, 2007. С. 383–403; *Його ж.* Князь Лев Данилович – полководець і політик // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15. Львів, 2006-2007. С. 115–124; *Його ж.* Князь Іван Бирладник: загадкова постать // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 11–12. Дрогобич, 2008. С. 51–62; *Його ж.* Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство // Україна – Монголія: 800 років у контексті історії. Київ, 2008. С. 71–78; *Його ж.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Княжа доба: історія і культура. Вип. 2. Львів, 2008. С. 30–39; *Його ж.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 22–97; *Його ж.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 3–18; *Його ж.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96; *Його ж.* Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 22. Луцьк, 2009. С. 120–127; *Його ж.* Польща. Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // Проблеми слов'янознавства. Вип. 59. Львів, 2010. С. 52–66; *Його ж.* Галицкая земля и Византия в XI – XIV вв. // Кондаковские чтения. Т. 3. Белгород, 2010. С. 255–280; *Його ж.* Тевтонський Орден у політиці Галицько-Волинського князівства // Український Історичний Журнал. 2010. № 6. С. 4–17; *Його ж.* Війна з монголами на Волині у 1258-1260 роках // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 22. Луцьк, 2010. С. 9–13; *Його ж.* Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 201–212; *Його ж.* Останні роки короля Данила Романовича // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук. Вип.10. Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. Львів, 2011. С. 100–106; *Його ж.* Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011; *Його ж.* Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 46. Львів, 2011. С. 2–26; *Idem*. Ruś halicka a Bizancjum w XI-XIV w.: wybrane problemy // Zeszyte Naukowe Uniwersytetu Jagiełłońskiego. Prace Historyczne. T. 138. Kraków, 2011. S. 41–64; *Idem*. Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki // Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznice urodzin ostatniego Piasta na trone polskim. Bydgoszcz, 2011. S. 47–66; *Idem*. Galician Ruthenia and Byzantium in 11-13th century: selected issues // Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku) / Colloquia Rusica. T. 1. Kraków, 2011. S. 137–140; *Его же*. Лев Данилович и загадки "австрийского узла" (1272-1278) // Rossica Antiqua. 2011. № 2(4). С. 120–139; *Его же.* О времени включения Закарпатья в состав Галицко-Волынского государства // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев, 2011. № 4 (26). С. 5–25, 160–167; *Його ж.* Чи був галицьким князем Шварн Данилович? // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. Вип. 2. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 51–58; *Його ж.* Князь Юрій-Болеслав Тройденович: ескіз портрету // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 209–221; *Його ж.* Князь Лев Данилович / Славетні постаті середньовіччя. Вип. 1. Львів, 2012; *Його ж.* Лев Данилович: Спроба відтворення справжнього портрету "безчесного князя" // Średnjowiecze Polskie i Powszechne. T. 4 (8). Katowice, 2012. S. 58–94; *Його ж.* Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: попередні зауваження // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 71–88; *Його ж.* Проблеми галицько-болгарських стосунків у першій третині XIII ст. // Дриновський збірник. Вип. 5. Софія, 2012. С. 258–265; *Його ж.* Заключительный этап борьбы за "королевство Руси" // Вестник Удмуртского университета. Серия 5. История и филология. 2012. Вып. 3. С. 10–15; *Його ж.* Угорська політика князя Лева Даниловича // Українсько-угорські етюди. Вип. 2. Львів, 2012. С. 46–75; *Його ж.* Мстислав Данилович: загадковий волинський князь // Студії і матеріали з історії Волині. 2012.

проблеми кордонів Галицько-Волинської держави все ще залишаються дискусійними.

Кордони Галицько-Волинської держави, як будь-якої іншої середньовічної держави, в різні періоди її існування не були незмінними, хоча загалом на багатьох ділянках залишалися стабільними ще з часів племінних князівств і збереглися в пізнішому часі, трансформувавшись у межі старостств[139].

Галицько-Волинська держава складалася з двох земель Галицької і Волинської, об'єднаних у 1199 р. династичною унією. Кожна з цих земель включала в себе князівства-волості, які в різні періоди мали окремих князів, а в часи їх відсутності управлялися князівськими намісниками. Ці князівства-волості склалися у попередню епоху і також мали відносно стабільні кордони, точно визначити яких не завжди можна.

Волинські кордони. На півночі Волинської землі у Поніманні знаходилася Городенська волость, яка сформувалася у 1112–1113 рр. в ході переможних війн з ятвягами волинського князя Ярослава Святополковича[140]. І першим городенським князем став його васал Всеволодко Давидович (1112–1141), син колишнього сюзерена Волині Давида Ігоревича, якому шлюб з дочкою Володимира Мономаха допоміг утримати та закріпити за своїми нащадками це князівство. Городенські князі завжди виступали на стороні своїх сюзеренів – князів Волині. Навіть весною 1151 р., коли політична кон'юктура була особливо несприятливою для волинських князів, городенська рать Бориса Всеволодовича брала участь у боротьбі проти війська Юрія Довгорукого та його союзника галицького князя Володимирка Володаревича. Так само підтримували городенські князі своїх сюзеренів Мстислава Ізяславича та Ярослава Ізяславича. За весь період домонгольської історії Русі ні

Кременець, 2012. С. 31–47; *Його ж.* Входження Закарпаття до Галицько-Волинської держави за князя Лева Даниловича // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Т. 16. Дрогобич, 2012. С. 48–61; *Idem.* King Daniel Romanovych: Last years of life (1253–1264) // Colloquia Russica. Series 1. Vol. 2. Kraków, 2012. P. 243–250; *Його ж.* Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: спроба реконструкції // Записки НТШ. Т. 264. Львів, 2012. С. 95–128; *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович / Славетні постаті середньовіччя. Вип. 3. Біла Церква, 2013; *Войтович Л.* Князі Роман Данилович і Василько Романович – протопласта князів Острозьких // Острозька давнина. Вип. 2. Острiг, 2013. С. 11–25; *Його ж.* Лев Данилович: "князь думен и хоробор на рати" чи "безчесний князь"? // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 12–13. Київ, 2013. С. 149–190; *Його ж.* Відносини галицько-волинських князів з Литвою // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 7. Львів, 2013. С. 147–166; *Його ж.* Угорська політика галицьких князів Данила Романовича і Лева Даниловича (1205–1301) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 23. Львів, 2013. С. 83–100; *Його ж.* Перемиський князь Лев Данилович // Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wplywów ruskich X – połowa XIV w. Kraków, 2013. S. 151–162; *Його ж.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів, 2014; *Його ж.* Останній злет Галицького князівства // Галич і Галицька земля. До 20-річчя створення Національного заповідника "Давній Галич". Галич, 2014. С. 3–12.

[139] *Войтович Л. В.* Волинська земля князівських часів (X-XII ст.) // Проблеми історичної географії України. Збірник наукових праць. – Київ,1991. – С.10-22; *Його ж.* Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі // Волино-Подільські археологічні студії. – Т.1. Пам'яті І. К. Свєшнікова (1915-1995). – Львів, 1998. – С.286-295

[140] Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. I. Москва, 2001. Стб. 290

турівські, ні полоцькі князі не робили спроб підпорядкувати собі городенську волость.

Городенське князівство займало бассейн верхньої течії Німану (без його витоків) з містами Городно (Гродно) (вперше згадане під 1112 р.[141], при впадінні р. Городничанки у Німан, нині м. Гродно у Бєлорусі), Новгородок (Новогрудок) (1235[142], нині м. Новогрудок у Бєлорусі), Волковиськ (1252[143], на р.Росі, лівій притоці Німану, нині місто у Бєлорусі), Турійськ на Німані (Турьск) (1253[144], нині с.Турейськ Щучинського р-ну Гродненської обл.), Слонім (1253[145], на р.Шар'я, лівій притоці Німану). Більшість цих міст значно старші за час першої згадки, як свідчать археологічні дослідження, зокрема Новогрудок розвивався з кінця X ст. і у XII ст. вже був класичним містом з укріпленим „окольним градом"[146].

На початку XIII ст. Городенське князівство роздробилося. Один з нащадків Всеволодка Давидовича – Гліб у 1255–1260 рр. тримав Волковиське князівство. З його дочкою Оленою одружився князь Роман Данилович, який бл.1253–1259 рр. був князем новогрудським. Їх син Василько Романович у 1281–1282 рр. тримав Слонімське князівство[147]. Частина Городенського князівства з Гродном та Новогрудком на початку XIII ст. потрапила під литовське панування і, на думку ряду дослідників (з цього приводу триває запекла полеміка між литовськими та білоруськими археологами), Новогрудок навіть став столицею короля Міндовга, але вже невдовзі був переданий Романові Даниловичу, пізніше знову прилучений до Литви, а у ході війни 1274-1276 рр. зруйнований князем Львом Даниловичем[148]. Новогрудську волость дослідники часто виділяють окремо і називають Чорною Руссю (Північною Руссю), але ця назва пізнього походження – з XV ст.[149] чи, навіть XVIII ст.[150], але аж ніяк не раніша 1351 р.[151]

Через Гродненську волость проходили торгівельні шляхи до Литви, Ятвягії та Прусії.

На північному заході вздовж кордону простягалася Дорогичинська волость. Невеликий відтинок кордону з ятвягами пролягав вздовж

[141] Там же. Стб. 291.

[142] Ипатьевская летопись. Т. 2. Москва, 2001. Стб. 776

[143] Там же. Стб. 816.

[144] Там же. Стб. 819.

[145] Там же. Стб. 816.

[146] *Гуревич Ф.Д.* Детинец и окольный град древнерусского Новогрудка в свете археологических работ 1956-1977 гг. // Советская Археология. 1980. № 4. С. 87–101; *Её же.* Древний Новогрудок. Москва, 1981.

[147] Ипатьевская летопись. Стб. 886; *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 227–229.

[148] Ипатьевская летопись. Стб. 816, 818, 828, 831, 838, 862–863, 872–873, 920.

[149] *Воронин Н.Н.* Древнее Гродно // Материалы и исследования по археологии СССР. № 41. Москва, 1954.

[150] *Соловьев А.В.* Белая и Черная Русь // Русское археологическое общество в королевстве Югославии. Белград, 1940. С. 64.

[151] *Пашуто В.Т.* Образование Литовського государства. Москва, 1959. С. 319.

правого допливу р. Нарви р. Бєбжі. На північ від цієї лінії знаходились корінні ятвязькі землі з рядом городищ, виявлених археологами[152]. При впадінні Бєбжі у Нарву знаходився замок Візна, який у 1145 р. краківський князь Владислав Вигнанець передав волинським князям за допомогу проти молодших Болеславичів[153]. На підставі листа бальгійського комтура Тевтонского Ордену від 14 листопада 1325 р.[154] можна стверджувати, що Візна і далі залишалася волинським прикордонним замком і крайнім північно-західним форпостом.

Від Візни на південь кордон проходив по р. Нарві до м. Сурожа, лежачого на правому березі. Археологічні матеріали дозволяють датувати виникнення Сурожа не пізніше рубежу XII-XIII ст.[155]. Між р. Нарва і р. Нурець кордон прикривав Бельськ, який лежав на р. Орлі, притоці Нарви. Місто вперше згадане під 1254 р.[156] У 1288 р. володимирський князь Володимир Василькович прикрасив церкву у Бельську і подарував їй книги[157]. На р. Орлі, напевно, знаходився і Орельск (згаданий вперше під 1204 р.[158]). Далі кордон йшов по р. Нурець, де було м. Бранськ (кінець XII ст.[159]), до її впадіння у Західний Буг. Від мазовецьких земель в районі р. Нарви і р. Нурець волинські землі були відділені смугою непрохідних болот і густих лісів. Візна, Сурож, Бельськ, Орельск і Бранськ були містами Дорогичинського князівства.

Сам Дорогичин (вперше згаданий під 1142 р.[160], археологічні матеріали з кінця VII ст.) на Західному Бузі, виходячи із знахідок більше 10 тис. свинцевих булл XI–XIII ст. довший час був, напевно, однією з головних митниць на західному кордоні Русі. Через місто проходили шляхи до Мазовії, Польщі, Тевтонського Ордену та великий балтійсько-чорноморський (*бурштиновий*) міжнародний торговельний шлях. Тут княжили князі з молодшої гілки Волинських Мономаховичів Василько Ярополчич (бл.1180 – після 1182) та його син, незнаний з імені, (до 1192 р.). Тут у 1253 р. був коронований Данило Романович. Це князівство передав волинський князь Любарт-Дмитро Гедиминович старшому брату Кейстуту за його допомогу в боротьбі за Галицьку спадщину[161].

Від Дорогичина до Берестя кордон проходив, напевно, по Західному

---

[152] *Кучинко М.* Проблема етноплемінних та адміністративних меж Волинської землі кінця X – середини XIV ст. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 191–192.

[153] *Войтович Л.В.* Волинська земля. С. 11.

[154] *Paszkiewicz H.* Jagiełłonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. S. 272–273.

[155] *Musienowicz K.* Granica mazowiecko-drehowicka na Podlasju we wczesnym średniowieczu // Materiały wcześnośredniowieczne. 1960. № 5. S. 187–230; *Jaskanis J.* Badania archeologiczne w woj. Białostockim w latach 1945-1963 // Rocznik Białostocki. 1965. № 5. S. 97–123.

[156] Ипатьевская летопись. Стб. 819.

[157] Там же. Стб. 925.

[158] Там же. Стб. 720.

[159] *Musienowicz K.* Op. cit. S. 187–230.

[160] Ипатьевская летопись. Стб. 310.

[161] *Войтович Л.* Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави. С. 120–127.

Бугу. Тут знаходилося м. Мельник, початки якого археологи відносять до XI ст., у 1209–1215 рр. ця територія була захоплена польським князем Лєшком Білим, але вже у 1217–1219 рр. Романовичі зуміли її повернути. Мельник знаходився на межі Дорогичинського і Берестейського князівств і, скоріше всього, входив до складу першого. Під 1260 р. тут згадана церква св. Богородиці[162].

Південніше Дорогичинского княжества знаходилася Берестейська волость, яка включала басейни р. Лісної, Муховця і верхів'я Ясельди. За ці важливі у стратегічному відношенні землі йшла боротьба в періоди ослаблення Волині в останній чверті XII ст. та 1209-1217 рр., коли на них претендували пінські, мінські і мазовецькі князі. Найбільшим центром тут було Берестя (1019 р.[163], при впадінні р. Муховця в Західний Буг, сьогодні м. Брест у Бєлорусі). Каменець на р. Лісній, правій притоці Західного Бугу (1276 р.[164]) став прикордонним містом на північному кордоні після захоплення Литвою Волковиська і Слоніма. Здитов на р. Ясельді, лівій притоці Прип'яті (1252 р.[165], тепер с. Здитово Березовського р-ну Брестської обл. у Бєлорусі), був крайнім північно-східним пунктом на кордоні з Турово-Пінською землею.

По Бугу кордон, ймовірно, йшов до боліт в районі р. Володави, в гирлі якої знаходилося однойменне місто, вперше згадане під 1240 р.[166] Це був крайній північно-західний пункт Холмської волості. У верхів'ях р. Володави, поблизу нинішнього с. Андрієва, знаходилося місто Андреїв, згадане вперше під 1204 р.[167] Виникнення цього міста можна зв'язати з волинським князем Андрієм Володимировичем, який тримав волинські землі у 1119–1135 рр. Далі південніше знаходився укріплений пункт Верещин (1204 р.[168]), який локалізують в районі сучасного Уршулина під Холмом (Польща). Разом з іншими містами Забужжя Верещин після загибелі Романа Мстиславича був захоплений поляками і у 1213 р. повернений Данилові Романовичу[169].

Далі кордон проходив західніше Угровська і Холма по р. Вепр. Угровськ вперше згаданий під 1204 р. (нині с. Угруска). О.Головко вважає, що місто було засноване князем Романом Мстиславичем наприкінці XII ст.[170] Археологічні матеріали цю версію в основному підтверджують[171]. Данило Романович спочатку хотів зробити тут центр

[162] Ипатьевская летопись. Стб. 848.

[163] Там же. Стб. 132.

[164] Там же. Стб. 874.

[165] Там же. Стб. 816.

[166] Там же. Стб. 794.

[167] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 608.

[168] Ипатьевская летопись. Стб. 721.

[169] Ипатьевская летопись. Стб. 732.

[170] *Головко О.* Побужжя в контексті політичного розвитку південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст. //Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 2. Київ, 2002. С. 68.

[171] *Мазурик Ю., Остапюк О.* Локалізація башти в літописному Угровську // Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Луцьк, 2002. С. 126–137; *Їх же.* Археологічні

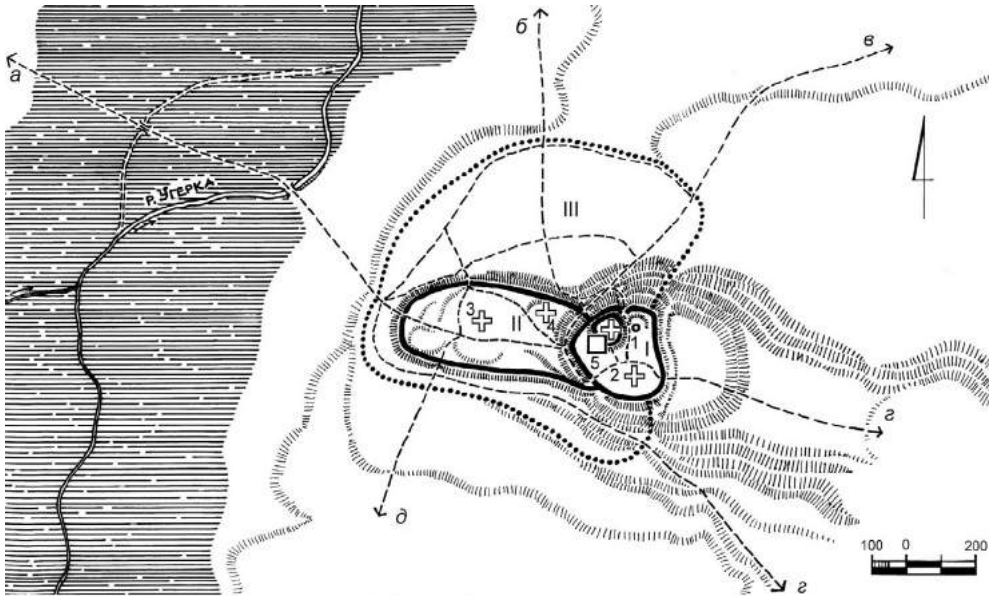

План Холма XIII ст. за В.Петриком.
Частини города: I – город; II – підгороддя; III – посад.
Церкви: 1 – Іоанна Златоустого; 2 – Успення Богородиці; 3 – Трійці (?); 4 – Кузьми і Дем'яна (?); 5 – палати короля Данила («вежа»). Зовнішні шляхи: а – у Стовп'є, Люблін; б – у Білавин, Берестя; в – у Любомль; г – у Володимир; д – у Червен, Белз, Перемишль, Львів.

Забужья і свою резиденцію[172]. Між 1213–1223 рр. тут була навіть окрема єпископська кафедра[173]. Напевно тоді був закладений і монастир св. Даниїла, згаданий під 1268 р.[174]

Холм було засновано трохи пізніше, але до 1223 р., коли туди була перенесена єпископська кафедра[175]. Холм після монгольської навали був столицею Данила Романовича, а пізніше удільною столицею його нащадків до анексії князівства Польщею у 1387 р. Розкопки, які тривають з перервами з 1910 р., дозволили віднайти залишки потужних укріплень і кам'яного княжого палацу[176]. У місті були величні

дослідження літописного Угровська на Волині // Zamojsko-wołyńskie zeszyty muzealne. T. 1. Zamość, 2003. С. 45–60.

[172] *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся. Вінніпег, 1986. Т. 2. С. 477; *Паниш-ко С.* До проблеми локалізації давньоруського Угровська // Київська старовина. 1997. № 5. С. 166–173; *Його ж.* Угровське князівство Данила Романовича // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 58–65; *Мазурик Ю, Остапюк О.* О. Цинкаловський до питання про локалізацію літописного Угровська // Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і Волинь. Луцьк, 1998. С. 52–53; *Їх же.* До проблеми локалізації монастиря Данила Стовпника в літописному Угровську // Do piękna nadprzyrodniego. T. 1. Chełm, 2003. S. 319–327; *Rozwałka A.* Głosa do dyskusji nad lokalizacią wczesnośredniowiecznego Uhruska // Наукові студії. Історико-краєзнавчий музей м. Винники. Вип. 3. Львів, 2010. С. 100–117; *Александрович В.* Угровський епізод // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква, 2013. С. 81–95.

[173] Ипатьевская летопись. Стб. 740; *Толочко А.П.* Статья 6731 года Галицко-Волынской летописи и время ее написания // Ruthenica. Т. 4. Київ, 2004. С. 47–53.

[174] Ипатьевская летопись. Стб. 867.

[175] Там же. Стб. 740.

[176] *Gurba J., Kutyłowska S.* Sprawozdanie badań wczesnośredniowiecznego gradziska w Chełme Lu-

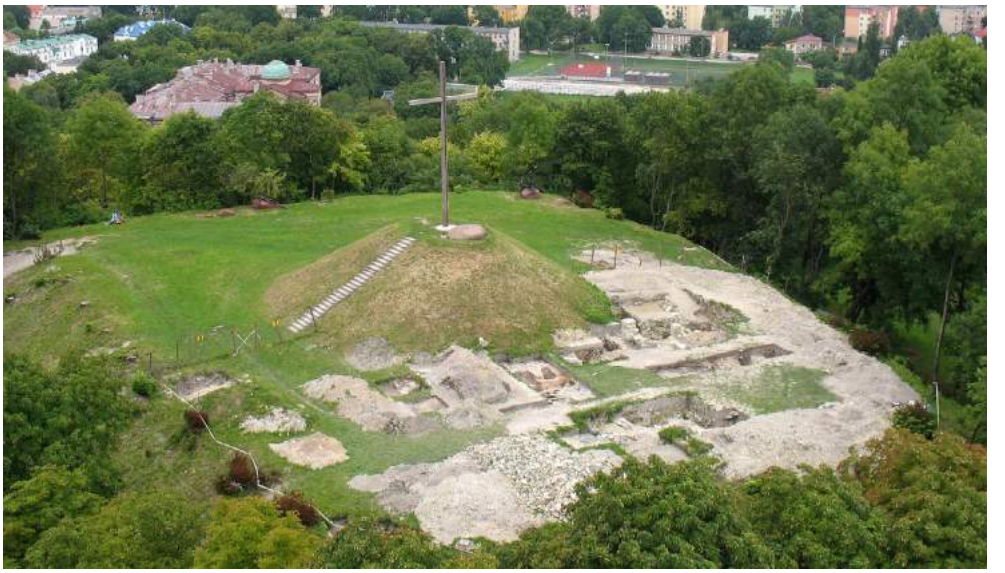

Холм. Загальний вигляд розкопок на дитинці.
Експедиція А.Буко. 2011. Світлина Василя Петрика

храми св. Іоанна Златоуста, св. Богородиці, Святої Трійці та Козьми і Дем'яна,[177] унікальні пам'ятники[178] та знаменита ікона Холмської Богоматері[179].

belskim // Sprawozdanie archeologiczne. T. 22. 1970. S. 231–241; *Gołub S.* Pozostałości osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w centrum miasta Chełma // Najważniejsze odkrycia archejljgczno-architektoniczne Chełma i okolic. Materiały z sesji naukowej, odbytej w Chełmie 1 XII 1995 r. Chełm, 1997. S. 83–88; *Буко А., Дзєньковский Т., Голуб С.* Холм доби Данила Романовича у світлі результатів найновіших розкопок // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С.187–190; *Buko A.* Ziemia chełmska w początkach państwa polskiego: problematyka badawcza // Przez pradzieje i wczesne średniowiecze / Pod red. J. Libery i A. Zakościelnej. Lublin, 2004. S. 249–261; *Idem.* Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu // Archaeologia Historica Polona. T. 15/1. 2005. S. 69–83; *Dzieńkowski T.* Rozwój przestrzenny Chełma w średniowieczu na podstawie badań archeologicznych // Rocznik Chełmski. T. 14. Chełm, 2010. S. 7–28; *Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Zagórski P.* Analizy przestrzenne w badaniach archeologicznych wybranych wczesnośredniowecznech stanowisk terenu ziemi Chełmskiej // Digitalizacja dziedzictwa archeologicznego – wybrane zagadnienia. Wiedza i Edukacja. Warszawa, 2011. S. 120–131; *Buko A., Dzieńkowski T., Gołub S.* Rezydencja książęca na "Wysoliej górce" w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010–2012 // Княжа доба: історія і культура. Вип. 7. Львів, 2013. С. 175–186; *Александрович В.* Холм князя і короля Данила Романовича // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква, 2013. С. 163–202.

[177] Ипатьевская летопись. Стб. 842–843, 845; *Пуцько В. Г.* Літописне оповідання про місто Холм // Український історичний журнал. 1997. № 1. С. 115; *Александрович В.* Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича. Нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела // Український археографічний щорічник. Нова серія. Т. 16–17. 2009. Вмп. 13–14. С. 38–71.

[178] Ипатьевская летопись. Стб. 845; Aleksandrowycz W. Sztuka XIII-wiecznego Chełma. Zasadnicze problemy badawcze // Do piękna nadprzyrodniego. T. 1. Chełm, 2003. S. 53–56; *Його ж.* Мистецтво Холма доби князя Данила Романовича // Княжа доба: історія і культура. Вип. 1. Львів, 2007. С. 136–153; *Його ж.* Літописний монумент середини XIII ст. з орлом в околицях Холма // Фортеця: Збірник заповідника "Тустань". Кн. 1: На пошану Михайла Рожка. Львів, 2009. С. 99–102.

[179] Див.: *Александрович В.* Холмська ікона Богородиці (Історичні та культурологічні студії. Т. 1).

Холм. Рештки брами королівського палацу на Княжій горі.
Експедиція А.Буко. 2011. Світлина Василя Петрика

Комов (1204 р., тепер Кумов на південь від Холму), Ухань (1204 р.) і Стовп (1204 р., тепер Стовп'я) прикривали підступи до Холму[180]. Крайньою південно-західною фортецею Холмської волості було м. Щекарів, вперше згадане під 1219 р.[181] Тепер це м. Красностав на р. Вепр. Крім цих міст, західний кордон прикривало Бусово (Бусівно, 1248 р.[182]), яке знаходилося на шляху з Щекарева на Володаву, Охожу і Дроговськ.

На південь від Холмської волості знаходилася Червенська волость, яка періодично входила до складу Белзького князівства або виступала як окремий уділ цього князівства[183]. Західний кордон цієї волості і всієї Волинської землі проходив по р. Вепр від Щекарева до Щебрешина і далі в районі р. Танви та р. Раті доходив до кордонів Галицької землі. Щебрешин, згаданий під 1352 р. як місто *королівства Русі*[184],

Львів, 2001.

[180] *Хрусцевич Г. К.* Белавинская и столпьевская башни под Холмом // Пам'ятники русской старины в западнях губерниях. Т. 7. 1885. С. 89. *Александрович В.* Архитектурный ансамбль середины XIII ст. у Спасі–Стовпі в околицях Холма // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15. Львів, 2006–2007. С. 110–114

Дискусію навколо призначення вежі у Стовпі див.: *Dąbrowski D.* Źródła pisane do dziejów zespołu wieżowego w Stołpiu // Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją Andrzeja Buko. Warszawa, 2009. S. 57–59; *Александрович В.* Здобутки і прорахунки найновіших студій над вежею у селі Стовп (Столп'є) поблизу Холма [Рец. на кн.:] Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją Andrzeja Buko. – Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Instytut Archeologii UW, 2009. – 375 s." // Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. Львів, 2011. С. 291–295.

[181] Ипатьевская летопись. Стб. 737.

[182] Ипатьевская летопись. Стб. 799.

[183] *Кордуба М.* Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // Записки НТШ. Т. 138/140. Львів, 1925. С. 159–245.

[184] Acta grodskie i ziemskie z czasów Rzeczy Pospolitej polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego

Чудотворна ікона Холмської Богоматері (Константинополь, XII ст.)

Золота емалева пластинка з Холмської чудотворної ікони Богородиці. XII ст.

знаходився на лівому березі Вепру (тепер Щебжешин у Польщі). Основна маса червеньських міст знаходилася в басейні р. Гучви. Червен (981 р.[185], с. Чермно Грубешівського повіту Люблінського воєводства в Польщі, найновіші розкопки, які тривають зараз, дозволяють твердо відносити заснування міста XI ст.) був прикритий містами Грубешів (тут у 1255 р. в церкві св. Миколая молився Данило Романович[186]), Грабовець (1268 р.[187]), Тернава (де відбувся князівський снем після повернення Данила Романовича з останньої еміграції в кінці 1262 р.[188]), Чернеческ (можливо тотожний з Чернятином поблизу Тернави[189]) і Сутейськ (1097 р.[190], поблизу Червена, с. Сонцяска). Західний кордон на цій дільниці сформувався, схоже, ще при формуванні племінних князівств (союзів племен)[191], а пізніше залишився західним кордоном Белзького князівства і

we Lwowie w skutek fundacji śp Aleksandra hr. Stadnickiego, wydane staraniem Galicyiskiego wydziału krajowego. T. 5. Lwów, 1875. S. 4.

185 Ипатьевская летопись. Стб. 69.

186 Там же. Стб. 830

187 Там же. Стб. 865

188 Там же. Стб. 857

189 *Ісаєвич Я. Д.* Територія і населення Червенських градів (X-XIII ст.) // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 81.

190 Ипатьевская летопись. Стб. 246.

191 *Ісаєвич Я. Д.* Територія і населення Червенських градів (X-XIII ст.). С. 76–88; *Исаевич Я. Д.* „Грады червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между западным и восточными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. Москва, 1972. С.107–124; Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Перемишль-Львів, 1996. С.6–15.

Стовп. Залишки вежі донжона. XIII ст.

Белзького воєводства[192].

Крайньою південно-західною фортецею Белзького князівства був Любачів (пізніше центр повіту цього князівства), вперше згаданий під 1211 р.[193] Південний кордон Волинської землі був межею між Волинською і Галицькою землями. Природною межею між обома землями, тобто між ареалами хорватських і волинських племен, був вододіл басейнів Західного Бугу і Прип'яті з басейнами Сяну і Дністра. Кордон розпочинався від Любачева і верхньої течії річок Любачівка та Рать. До Белзького князівства входили міста Пліснеськ (перша згадка під 1188 р.[194], за археологічними матеріалами – з VI–VII ст., тепер околиці с. Підгірці Бродівського р-на Львівської обл.[195]), Волинь

[192] *Ляска В., Погоральський Я.* Pogranicze polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu na Lubelszczyźnie // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 15. Львів, 2011. С. 429–443.

[193] Ипатьевская летопись. Стб. 731

[194] Там же. Стб. 662.

[195] *Филипчук М.* Слов'янський період в історії Пліснеська // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 22–23; *Його ж.* Звіт про археологічні дослідження госпдоговірної археологічної експедиції Ін-ту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України у 1993 р. на території Пліснеського городища // Архів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Львів, 1994; *Його ж.* Генезис прикарпатських городищ VIII–IX ст. з позицій полісної структури суспільства // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ях Карпат і Татр. Львів, 1994. С. 9–11; *Його ж.* Нова знахідка – Плісненський саркофаг // Літопис Червоної Калини. 1994. № 10–12. С. 50–55; *Його ж.* Дослідження Пліснеського городища у 1990 р. // Волино-Подільські археол. студії. Т. 1. Львів, 1998. С. 256–278; *Його ж.* Пліснеський археологічний комплекс: Стан і перспективи дослідження // Там само. С. 279–286; *Його ж.* Звіт про результати розвідково-рятівних

(1018 р.[196], на березі Західного Бугу, тепер Гродек Надбужний в Польщі), Белз (1030 р.[197], при злитті рік Солокії та Річиці[198]), Бужеск (1097 р.[199], тепер м. Буськ Львівської обл.[200]), Яришев (1148 р.[201], на р. Яричевка, притоці Полтви між с. Новосілки Ліські і Задвор'я), Городло (Городок) (1236 р.[202]), Щекотов (1152 р.[203], городище Щекотин на правому березі р. Свині, правої притоки р. Рати, лівої притоки Західного

археологічних досліджень на території літописного Пліснеська (Бродовський р-н) та в околиці Унівського монастиря (Перемишлянський р-н Львівської обл.) // Архів IV НАН України. Львів, 1999. С. 1–7; *Його ж.* Проблема хронології та періодизації слов'янських старожитностей Українського Прикарпаття другої половини I тис. н. е. // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. Чернівці, 2000. С. 36–46; *Його ж.* Звіт про рятівні археологічні дослідження на території літописного Пліснеська (с. Підгірці Бродовського району Львівської обл.) // Архів IV НАН України. Львів, 2000. С. 1–10; *Його ж.* Дослідження літописного Пліснеська у 2000 р. // Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 5. 2002. С. 197–220; *Його ж.* Райковецька культура в Українському Прикарпатті: Хронологія і періодизація // Вісник Інституту археології. Вип. 3. Львів, 2008. С. 68–135; *Його ж.* Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час // Там само. Вип. 4. Львів, 2009. С. 3–21; *Його ж.* Дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2007 р. // Там само. С. 130–176; *Його ж.* Попередні результати дослідження культового місця слов'янського часу на території Пліснеського археологічного комплексу в 2009 р. // Там само. Вип. 5. Львів, 2010. С. 135–169; *Його ж.* Слов'янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті. Львів, 2012; *Филипчук М. А., Соловій Г.В.* До питання про ритуальні інгумаційні поховання жертовного поясу святилища Пліснеського городища (за матеріалами досліджень 2009 р.) // Вісник Інституту археології. Вип. 6. Львів, 2011. С. 62–91; *Филипчук М.А., Филипчук А.М.* Попередні результати дослідження лінії захисту східної частини ур. Оленин Парк на території Пліснеського археологічного комплексу в 2010 р. // Вісник інституту археології. Вип. 6. Львів, 2011. С. 172–200; *Филипчук М.А., Филипчук А.М., Завітій Б.І.* Результати суцільних розвідкових робіт Пліснеської археологічної експедиції // Вісник інституту археології. Вип. 7. Львів, 2012. С. 107–127; *Филипчук М.А., Филипчук А.М.* Попередні результати дослідження п'ятої лінії захисту (вал № 4) Пліснеського археологічного комплексу у 2011 р. // Там само. С. 128–156; *Филипчук М.А., Филипчук А.М., Соловій Г.В., Завітій Б.І.* Короткі підсумки робіт Пліснеської археологічної експедиції у 2012 р. // Там само. С. 185–186.

[196] Ипатьевская летопись. Стб. 130.

[197] Там же. Стб. 137.

[198] *Петегирич В.* Початки Белза і Буська та формування їх соціально-топографічної структури в X-XIV ст. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 199–209; *Його ж.* Про час виникнення Белза // Белз і Белзька земля. Вип. 1. Белз, 2004. С. 18–23; *Його ж.* Язичництво і початки християнства у Белзькій і Червенській землях // Белз і Белзька земля. Вип. 2. Белз, 2006. С. 13–17; *Його ж.* Белзька земля у дослідженнях Ярослава Пастернака // Там само. С. 67–70; *Сологуб Л.* До історії княжого Белза з довоєнних джерел // Там само. С. 62–55.

[199] Лаврентьевская летопись. Стб. 267.

[200] *Довгань П.* Колекція реставрованих горщиків з городища літописного Бужська // Вісник Інституту археології. Вип. 2. Львів, 2007. С. 137–142; *Його ж.* Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження // Там само. Вип. 3. Львів, 2008. С. 136–195; *Його ж.* Особливості північно-східної площадки городища літописного Бужська // Там само. Вип. 4. Львів, 2009. С. 22–45; *Довгань П., Рак Т.* Меч з городища літописного Бужська // Там само. Вип. 5. Львів, 2010. С. 170–175; *Довгань П.* Дослідження центральної площадки Буського городища у 2009 р. // Там само. Вип. 6. Львів, 2011. С. 217–232; *Довгань П., Стеблій Н.* Дослідження бкзької археологічної експедиції у 2012 р. // Там само. Вип. 7. Львів, 2012. С. 187–188.

[201] Ипатьевская летопись. Стб. 376.

[202] Там же. Стб. 775.

[203] Там же. Стб. 793.

Бугу, біля с. Глинське Жовківського р-ну Львівської обл.[204]; був центром Підгорайської волості, яка охоплювала Грядове Побужжя[205]). Археологами досліджені городища, які ланцюжком тягнуться вздовж вододілу басейнів Західного Бугу, Сяну і Дністра. Це, перш за все, Гринчуки, Завадів, Зарудці, Куликів, Потелич Жовківського району і Соколівка та Олесько Буського району. Це сліди волинсько-галицкого кордону. Ця територія була доволі густо заселеною. Тільки в околицях смт Добротвір Кам'янко-Бузького р-ну Львівської обл. виявлено 60 поселень X–XIII ст.[206]

Суміжні землі у верхів'ях Ікви, Вілії та Горині з містами Ізяслав Волинський (вперше згаданий під 1241 р.[207], хоча місто скоріше всього засноване князем Ізяславом Ярославичем до 1054 р., коли він тримав Турівську і Волинську землі, у верхній течії Горині, теперь м. Ізяслав[208]), Шумськ (1149 р.[209], на правому березі р. Куми між с. Бриків і Онишківці Шумського р-ну[210]), Тихомль (1152 р.[211], у верхній течії Горині, тепер с. Тихомль Білогорського р-ну Хмельницької обл.[212]) і Гнойниця (1152 р.[213], тепер с. Городище Шепетівського р-ну Хмельницької обл.[214]) з середини XII ст. сформувалися в окрему Шумську

[204] *Терський С.* Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. Львів, 2010. С. 241–242.

[205] *Ляска В.* Підгорайська волость: спроба історико-археологічної реконтрукції територіальної організації Грядового Побужжя в княжу добу // Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 14–15. Львів, 2012. С. 107–151.

[206] *Довгань П., Конопля В.* Давньоруські поселення Добротвора та його округи // Вісник Інституту археології. Вип. 7. Львів, 2012. С. 157–172.

[207] Ипатьевская летопись. Стб. 786.

[208] *Переговский В.Н.* Город Заслав, история его и теперешнее состояние // Волянские губернские ведомости. 1869 № 81–85; *Никитенко М.М.* Древнерусское жилище в г. Изяславе в Хмельницкой обл. // Советская археология. 1985. № 1; *Её же.* Исследования в Хмельницкой области // Археологические открытия 1985 г. Москва, 1987. С. 378–380; *Її ж.* До проблеми ідентифікації літописного міста Ізяслава // Четвертий Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.). Історія. Ч. 1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 54–59.

[209] Ипатьевская летопись. Стб. 323.

[210] *Ягодинська М. В.* Попередні підсумки дослідження літописного Шумська // Середньовічні та ранньомодерні оборонні споруди Волині. Збірник наукових праць. Крем'янець, 2006. С. 137–141.

[211] Ипатьевская летопись. Стб. 454.

[212] *Тиханова М. А.* Разведки в районе верхнего течения р. Горынь // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. Вып. 87. Москва, 1962. С. 46–53.

[213] Ипатьевская летопись. Стб. 454.

[214] Це городище свого часу докладно досліджене М. К. Каргером, який локалізував його як Ізяслав (*Каргер М. К.* Древнерусский город Изяславль в свете археологических исследований 1957-1964 гг. // Тезисы докладов советской делегации на I Международном конгрессе славянской археологии. Москва, 1963. С. 38–42), що підтримують також інші дослідники (див.: *Миролюбов М. А.* Древний Изяславль как археологический источник // Труды Гос. Эрмитажа. Т. 22. Ленинград, 1983. С.139–143; *Пескова А. А.* Древнеруский город Изяславль XII-XIII вв. (по материалам городища у с. Городище близ Шепетовки). Ленинград, 1988). Останнім часом з'явилася версія ототожнення цього городища з Кам'янцем, який був однією з резиденцій Данила Романовича (*Пескова А. А., Белецкий С. В.* Древнерусские печати Шепетовского городища и поиски его летописного имени // Памятники старины. Концепции. Открытия. Версии. Т.2. Памяти Василия Дмитриевича Белецкого (1919-1997). Санкт-Петербург–Псков, 1997. С. 129–138.

волость. У Шумську сиділи молодші волинські князі Ярополк Ізяславич (1157 – 1166/68), Ізяслав Ярославич (1180-1196), Святослав Інгваревич (? – 1223) і Ярослав Інгваревич (1223-1225). З півдня Шумськ прикривали потужні замки, сліди котрих збереглися у Брикові, Васьковцях і Онишківцях. Замок в Брикові стояв на високій горі і був оточений трьома рядами валів і ровів[215]. Пізніше Данило Романович спорудив добре укріплені Данилів (1259[216], на горі св. Трійці поблизу хутора Данилівка Шумського р-ну[217]) та Стіжок (1259[218], тепер село Шумського р-ну[219]).

Простір між Пліснеськом і Шумським прикривав Крем'янець, вперше згаданий під 1226 р.[220] Його потужні укріплення не змогли здобути угорський король Андрій III у 1226 р. та хан Бату у 1240 р.[221] Дитинець розміщався на високій Замковій горі, валів не було, а кам'яні стіни розміщались по периметру гори. Зі сходу до дитинця примикає кам'яниста гряда, вздовж якої у вапняковій скалі видовбаний широкий рів[222].

Кременець і Броди (1098[223], над р. Суховилкою, притокою р. Стир[224]), південніше яких проходив галицько-волинський кордон, були південними містами Луцького князівства, до складу якого входили також Луцьк (1085 р.[225], на р. Стир[226]), Перемиль (1097 р.[227], на р. Стир, тепер с. Перемиль Горохівського р-ну Волинської обл.[228]),

[215] *Рапопорт П. А.* Военное зодчество западнорусских земель X- XV вв. Ленинград, 1967. С. 179–180, 188–190.

[216] Ипатьевская летопись. Стб. 849.

[217] *Островский М.И., Павлова К.В., Раппопорт П.А.* Раскопки в Данилове // Археологические открытия 1968 г. Москва, 1969. С. 337; *Раппопорт П.А.* Данилов // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР. Вып. 125. Москва, 1971. С. 82–86; *Петегирич В.М.* Данилов // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). Киев, 1990. С. 144–145.

[218] Ипатьевская летопись. Стб. 849.

[219] *Раппопорт П.А.* Очерки по истории русского военного зодчества X–XIII вв. Москва, 1956. С. 159; *Его же.* Новые данные по исторической географии Волыни // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР. Вып. 99. Москва, 1964. С. 54–56; *Фіщук О., Терський С.* Археологічні пам'ятки Західної Волині: проблема кадастру // V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих вчених (київ, 22–24 квітня 1997 р.): Наукові матеріали. Київ, 1997. С. 49–51.

[220] Ипатьевская летопись. Стб. 749.

[221] Там же. Стб. 786.

[222] *Терський С.* Археологічні дослідження міста Кременця та його околиць // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 / Ред. В. Собчук. Кременець, 2009. С. 25–32. Див. також: *Перлштейн А.* Кременец и его замок // Волынские губернские ведомости. 1856. № 8–9; *Теодорович Н. И.* История города Кременца Волынской губернии. Седлец, 1904.

[223] Лаврентьевская летопись. Стб. 248.

[224] *Чобіт Д.* Броди та його округа княжих часів Руси-України. X–XV ст. (Воєнно-історичне дослідження). Броди, 2008.

[225] Лаврентьевская летопись. Стб. 205.

[226] *Терський С.* Луческ X-XV ст. Львів, 2006.

[227] Лаврентьевская летопись. Стб. 265.

[228] *Терський С. В.* Оборонний комплекс середньовічного волинського міста Перемиля // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". № 584. Держава та армія. 2007. С. 13–26; *Колосок Б.* Перемиль на Волині // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 / Ред. В. Собчук.

Щеполь (1097 р.[229], тепер с. Шепель Луцького р-ну), Дубен (1100 р.[230], на лівому березі р. Ікви, притоки Стиру, тепер м. Дубно[231]), Чорторийськ (1100 р.[232], на березі р. Стир, повз нього йшов кордон з Турово-Пінською землею[233]), Чернчеськ (Чернич-городок) (1142 р.[234], тепер с. Городок Маневицького р-ну[235]), Муравиця (1149 р.[236], на правом берегу р. Ікви, тепер західна околиця м. Млинів[237]), Городок Волинський (1184[238], тепер с. Городище Луцького р-ну[239]), Торчев (1231[240], тепер

Фрагмент фрески з соборної церкви Івана Богослова у Луцьку (друга половина XIV ст.)

Кременець, 2009. С. 233–257.

229 Лаврентьевская летопись. Стб. 265.

230 Там же. Стб. 274.

231 *Ратич О.О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 36; *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград, 1967. С. 42; *Swiesznikow I., Hupalo W.* Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Dubnie // Materiały i sprawozdania Rzeszówskiego osrodka archeologicznego. T. 17. Rzeszów–Krosno–Przemysl–Sandomierz–Tarnów, 1996. S. 297–303; *Гупало В.* Археологічні дослідження у Дубні // Дубно і світ: Міжнародна ювілейна науково-практична конференція, присвячена 900-річчю міста Дубна, 25-26.08.2000 р. Дубно, 2000. С. 37–38.

232 Лаврентьевская летопись. Стб. 273.

233 *Мазурик Ю. М.* Городище доби пізнього середньовіччя в с. Старий Чорторийськ на Волині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. Вип. 14. Київ, 2005. С. 7–13.

234 Ипатьевская летопись. Стб. 313.

235 *Cynkałowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesie Wołyńskiego. Warszawa, 1961. S. 179; *Раппопорт П.А.* Новые данные по исторической географии Волыни // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР. Вып. 99. Москва, 1964. С. 55; Его же. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград, 1967. С. 31–32.

236 Лаврентьевская летопись. Стб. 323.

237 *Ратич О.О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 39; *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель. С. 58; *Свєшніков І. К., Петегирич В. М.* Археологічні дослідження у с. Муравиця // Археологія. Вип. 27. Київ, 1978. С. 79–86; *Прищепа Б.* Житла давньоруської Муравиці // Минуле і сучасне Волині. Луцьк, 1988. Ч. 2. С. 76–77; *Прищепа Б. А., Нікольченко Ю. М.* Муравицьке городище. Маріуполь, 2001.

238 Ипатьевская летопись. Стб. 634.

239 *Ратич О.О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 8; *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель. С. 57–59; *Кучинко М.* Раскопки у с. Городище Волынской области // Археологические открытия 1977 г. Москва, 1978. С. 345–346; *Кучинко М.* Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя у X-XIV століттях. Луцьк, 2009. С. 40–41, 88.

240 Ипатьевская летопись. Стб. 766–767.

Володимир XII-XIII ст. Макет. 1988 р. Володимир-Волинський історичний музей

с. Торчин Луцького р-ну[241]).

Луцьке князівство Петро Толочко відносить до Київської землі[242], з чим погодитися неможливо. Всі перші луцькі князі були васалами володимирських князів, а Ярослав Ізяславич і його сини – сюзеренами всієї Волині. У XIII ст. на півдні Луцького князівства утворилася окрема Перемильська волость, але скоро знову ввійшла до складу Луцького князівства.

Сердце Волині – Володимирське князівство з заходу, півдня та сходу межувало з сусідніми волинськими князівствами і тільки на півночі його кордони змикалися з кордонами Турово-Пінської землі. До складу Володимирського князівства входили такі міста: Володимир (988 р.[243], тепер м. Володимир-Волинський[244]), Турійськ (1097 р.[245], на березі р. Тур'ї, притоки Прип'яті[246]), Всеволож Волинський (1097 р.[247]; дискусія щодо локалізації міста: біля сучасного с. Волошки Ковельського р-ну Волинської обл., с. Литовеж Іваничівського р-ну Волинської обл. чи біля с. Старгород Сокальського р-ну Львівської обл.[248], схоже, отримала

[241] *Cynkałowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesie Wołyńskiego. Warszawa, 1961. S. 163; *Ратич О.О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 14.

[242] *Толочко П. П.* Киевская земля // Древнерусские княжества X-XIII вв. Москва, 1975. С. 5–57.

[243] Лаврентьевская летопись. Стб. 121.

[244] *Цинкаловський О.* Матеріали до археології Володимирського повіту // Записки НТШ. Т. 154. Львів, 1937. С. 196–214; *Кучинко М.М.* Володимир середньовічний: Історико-археологічні нариси. Луцьк, 2006; *Терський В.* Княже місто Володимир. Львів, 2010.

[245] Лаврентьевская летопись. Стб. 268.

[246] *Dutkiewicz J.* Zamki warowne na Wołyńju // Kalendarz źiem wschodnich za rok 1935. Warszawa, 1934. S. 227–233.

[247] Лаврентьевская летопись. Стб. 265.

[248] *Барсов Е. В.* Материалы для историко-географического словаря России. Ч. 1. Географический словарь русской земли (IX-XIV ст.). Вильна, 1865. С. 43; *Раппопорт П. А.* Новые данные по исторической географии Волыни // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии СССР. Вып. 99. Москва, 1964. С. 57; *Купчинський О. А.* Двочленні географічні назви України на * -jь: Матеріали до українського топонімічного словника // Питання історії

наступне вирішення: Всеволож, згаданий під 1097 р., знаходився біля с. Старгород, але після його здобуття Ростиславичами, був перенесений за 2 км нижче по Західному Бугу в урочище Замок поблизу с. Литовеж, це місто стало центром Всеволожської волості, згаданої у 1287 р.[249]), Устилуг (1150 р.[250], на правому березі Західного Бугу[251]), Городен Волинський (1183 р.[252], тепер с. Городок Камень-Каширського р-ну Волинської обл.[253]), Кам'янець (1196 р.[254], тепер м. Камінь-Каширський на р. Цирі, притоці Прип'яті[255]), Мельниця (1247 р.[256], тепер с. Мельниця Ковельського р-ну[257]), Рай (Райгород) (1255 р.[258], тепер с. Яревище Старовижнівського р-ну Волинської обл.[259]), і Любомль (1287 р.[260], в 1 км на північний схід від сучасного міста[261]).

Погоринські землі П. Толочко також однозначно відносить до корінних київських земель. Погодитися і з цим важко. У 1149 р. київський князь Ізяслав Мстиславич, який був в той час і сюзереном Волині, створив у Погоринні окремий Пересопницький уділ для свого дядька Вячеслава Володимировича. Цей уділ включав і Дорогобуж, який з часів Давида Ігоревича належав до волинських земель. Втративши Київ, 2 серпня 1149 р. Ізяслав Мстиславич відступив на Волинь, де вдалою обороною Шумська і Луцька добився компромісного миру. За цим миром 1150 р. Юрій Довгорукий признав кордон Волинської землі до р. Горині[262]. Тому, коли Юрій пізніше порушив цю домовленість

української мови. Київ, 1970. С. 114.

[249] *Ляска В.М.* "…земля Божия и твоя и городи твои…": Всеволожская волость князя Владимира Васильковича (историко-археологическое исследование) // Rossica antiqua. Санкт-Петербург, 2013. № 1. С. 3–54.

[250] Ипатьевская летопись. Стб. 408.

[251] *Cynkałowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesie Wołyńskiego. Warszawa, 1961. S. 196; *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград, 1967. С. 40–42;

[252] Ипатьевская летопись. Стб. 634.

[253] *Cynkałowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesie Wołyńskiego. Warszawa, 1961. S. 179.

[254] Ипатьевская летопись. Стб. 698.

[255] *Понішко С. Д.* Дослідження оборонних споруд на давньоруських городищах Волині // Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органамиохорони пам'яток та музеями республіки. Київ, 1992. С.111–119; *Терський С. В.* Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986-1991 роках // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. 1. Львів, 1993. С. 27–41.

[256] Ипатьевская летопись. Стб. 798.

[257] *Gawrys E.* Mielnica, miasteczko w powiecie kowelskim (zarys monografii historyczno-geograficzne) // Ziemia Wołyńska: Miesięcznik poświęcony sprawom krajoznawczym i kulturalnym. R. 1. Maj. 1938. № 10. S. 134–139; *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград, 1967. С. 49–50.

[258] Ипатьевская летопись. Стб. 827.

[259] *Раппопорт П.А.* Новые данные по исторической географии Волыни // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР. Вып. 99. Москва, 1964. С. 55–56; *Его же.* Военное зодчество западнорусских земель. С. 45–46.

[260] Ипатьевская летопись. Стб. 907–909.

[261] *Кухаренко Ю.В.* Средневековые памятники Полесья. Москва, 1961. С. 32; *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель. С. 50.

[262] Лаврентьевская летопись. Стб. 325–326.

Ікона «Богородиця-Дороговказиця» з церкви Успіння Пресвятої Богородиці з села Дорогобуж. Друга пол. XIII ст. Рівненський обласний краєзнавчий музей

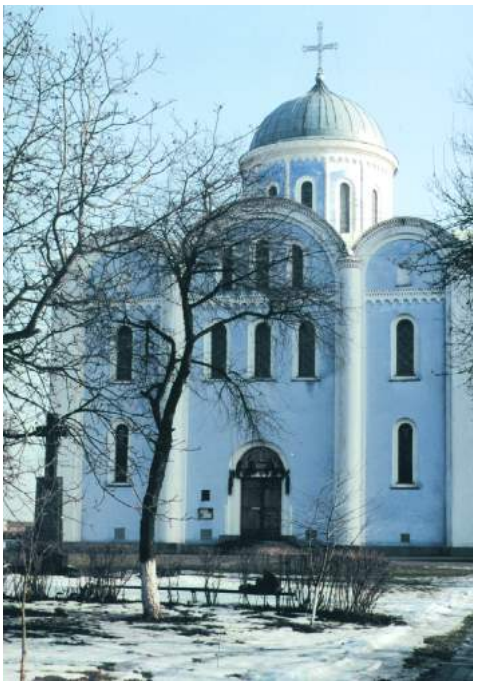

Володимир Волинський. Успенський собор XII ст. Сучасний вигляд

і посадив у Пересопниці сина Гліба, Ізяслав Мстиславич, захопивши несподівано Гліба у Пересопниці, заявив йому "*поиди же, брате, к отцу своему, а то волость моего и моя по Горыню*"[263]. На цій підставі М. Грушевський прийшов до вірного висновку, що Погориння було волинською волостю. Заперечуючи йому, П. Толочко висунув гіпотезу, що Ізяслав Мстиславич ніби-то продовжував вважати себе не стільки волинським як київським князем[264]. Але київський князь ніколи не назвав би пересопницького князя братом і взагалі не вів би розмов про якісь кордони на Горині.

У 1156 р. Дорогобузьку волость дістав Володимир Андрійович. Використовуючи свої родинні зв'язки з Ольговичами і перебуваючи у тісних контактах з галицькими князями, цей князь до своєї смерті у 1170 р. проводив зовсім самостійну політику, ворожу щодо решти волинських князів, однак не через те, що вважав себе вірним київським васалом, а через те, що претендував на всю Волинську землю, якою колись володів його батько Андрій Володимирович. Подібну політику пробував проводити його наступник князь Володимир Мстиславич, який ще й намагався поборотися за київський престол. Після 1174 р. Ярослав Мстиславич повернув Дорогобузьку волость до складу Волинської землі.

[263] Ипатьевская летопись. Стб. 396.
[264] *Толочко П. П.* Киевская земля. С. 11.

Від Тихомля волинський кордон прикривав Погоринський вузол оборони – міста Пересопницького князівства: Пересопниця (1149 р.[265], на р. Стублі, притоці Горині, тепер с. Рівненського р-ну[266]), Чемерин (1149 р.[267], на р. Олиці, пізніше м. Олика[268]), Заречеськ (1150 р.[269], біля с. Листвин Дубнівського р-ну[270]), та Дорогобузького князівства: Дорогобуж (1084 р.[271], тепер с. Дорогобуж Гощанського р-ну Рівненської обл.[272]), Острог (1100 р.[273], на лівому березі р. Вілії[274]), Корческ (Корець) (1150 р.[275], на березі р. Корчик, притоці Случі[276], у 1155 р. був уступлений Юрію Довгорукому, а після 1174 р. разом з іншими містами Дорогобузького князівства повернений до складу Волині), Милеск (Мильск) (1150 р.[277], на р. Горинь, тепер с. Бугрин Гощанского р-ну Рівненської обл.[278]), Куніль (1150 р.[279], десь на р. Случ), Гольско (Гульск) (1150 р.[280], тепер с. Гульськ Новоград-Волинського р-ну Житомирської

[265] Лаврентьевская летопись. Стб. 323.

[266] *Ауліх В.В.* Дослідження Галича і Дорогобужа // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. Вип. 4. Київ, 1972. С. 294–298; *Никольченко Ю.М., Киян Э.Ф.* Работы Ровенского краеведческого музея // Археологические открытия 1972. Москва, 1973. С. 317; *Никольченко Ю.М., Киян Э.Ф., Олифер О.М.* Раскопки в Ровенской области // Археологические открытия 1972 г. Москва, 1974. С. 320–321; *Терський В. С.* Пересопниця // Пам'ятки України. Київ, 1979. № 4. С. 62–63; *Терський С. В.* Призабуте княже місто // Літопис Червоної Калини. Львів, 1993. № 7-9. С.28–32; *Його ж.* Історична топографія та забудова Пересопниці XII-XIII ст.. у світлі нових археологічних досліджень // Волинь незабутня. Рівне, 1995. С. 8–9; *Його ж.* Літописна Пересопниця у світлі археології // Наукові записки. Рівненський краєзнавчий музей. Вип. 1. Рівне, 1996. С. 28–37; *Його ж.* Княже місто Пересопниця (До 850-річчя першої літописної згадки про історичний центр Погориння) // Галицько-Волинська держава: матеріали і дослідження. Львів, 1996. С. 54–56; *Його ж.* Пересопниця. Рівне, 2003. 160 с.

[267] Ипатьевская летопись. Стб. 387.

[268] *Терський С. В.* Літописний Чемерин: Підсумки археологічних досліджень 1988-1990 років // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. 1. Львів, 1993. С. 27–41.

[269] Ипатьевская летопись. Стб. 329.

[270] *Чайка Р. М.* Раскопки городища у с. Листвин // Археологические открытия. 1975 г. Москва, 1976. С. 403–404; *Чайка Р. М., Рожик М. Є.* З історії дослідження давньоруського городища Листвин на Волині // Вісник Львівського державного ун-ту. Серія історична. Вип. 27. Львів. 1992. С. 50–62; *Чайка Р. М.* Нові матеріали досліджень городища Листвин // Археологічні дослідження Львівського університету у 1995 р. Львів, 1996. С. 9–11; *Чайка Р. М., Довгань П. М.* З історії дослідження Листвинського городища на Волині // Волино-Подільські археологічні студії. Вип. 1. Львів, 1998. С. 222–229.

[271] Лаврентьевская летопись. Стб. 205.

[272] *Прищепа Б.* Дорогобуж на Горині у X-XIII ст. Рівне, 2011.

[273] Лаврентьевская летопись. Стб. 274.

[274] *Прищепа Б.* Дослідження історичної топографії Острога доби Середньовіччя // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 / Ред. В. Собчук. Кременець, 2009. С. 183–191.

[275] Лаврентьевская летопись. Стб. 336.

[276] *Переговский В.Н.* Корец и корецкие князья // Волынские губернские ведомости. 1876. № 79, 87–89, 94, 96; *Ратич О.О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 37–38; *Прищепа Б.А., Чекурков В.С.* Перші археологічні розкопки в Корці // Археологічні відкриття в Україні 2004–2005 рр. Вип. 8. Київ, 2006. С. 318–320.

[277] Лаврентьевская летопись. Стб. 329.

[278] *Fitzke J.* Tegoroczne badanie archeologiczne na Wołyniu // Z otchłani wieków. R. 13. 1938. S. 126. *Ратич О.О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей. С. 33.

[279] Ипатьевская летопись. Стб. 396.

[280] Там же. Стб. 396.

обл.), Сапогинь (Сапожин) (1151 р.[281], на р. Случ, тепер с. Сапожин Корецького р-ну Рівненської обл.[282]), Вигошев (1152 р.[283], на правому березі Горині, тепер м. Гоща[284]), Возвягель (1257 р.[285], тепер м. Новоград-Волинський).

Східний кордон Волині з Київською землею проходив вздовж правобережжя Горині. З кінця XII ст. Корецький вузол оборони остаточно був закріплений за волинськими князями. Разом з Корцем сюди входили Сапогинь, Куниль і Гольско. Після походів Ярослава Ізяславича у 1173–1174 рр. прикордонною рікою став Случ.

На півночі в межах Володимирської, Луцької і Пересопницької волостей природною північною межею були масиви боліт на правобережжі Прип'яті, які колись розділяли землі волинських племен і дреговичів. Дреговичі носили великі металеві буси, покриті зерню, які на територіях інших племен практично не зустрічаються[286]. За Чорторийськ в першій третині XIII ст. (1227 р.) волинські князі сперечалися з пінськими князями (залишки прикордонних замків в цьому районі знаходяться біля с. Городок і в районі с. Старосілля Маневицького р-ну; в Степані, вперше згаданій під 1292 р.[287], сидів князь з турівської гілки, васал дубровицьких князів). Кордон тут проходив десь біля впадіння Стубли в Горинь. З середини XIII ст. турово-пінські князі стали васалами сюзеренів Галицько-Волинської держави.

Болохівська земля. На межі вододілу басейнів Прип'яті, Дніпра, Південного Бугу і Дністра, між Київською, Галицькою і Волинською землями знаходилася так звана Болоховська земля, яка на півдні межувала з половецьким степом. Ця територія була густо заселеною. Населення, судячи з археологічних матеріалів, було нащадками древлян, полян і, напевно, уличів. У XI–XII ст. болохівськими містами володів Київ. У XII ст. тут, часами, в різних центрах, виникали окремі князівства-уділи, залежні безпосередньо від київського князя. На початку XIII ст. галицько-волинський князь Роман Мстиславич передав ці території сюзерену Волині – луцькому князю Інгварю Ярославичу, нащадки якого у складних умовах першої половини XIII ст. зберегли їх за собою. Один з цих князів – Борис згадується у Меджибожі під 1234 р.[288]. Це був брат або син Ярослава Інгваревича[289].

[281] Лаврентьевская летопись. Стб. 335.

[282] *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград, 1967. С. 122.

[283] Ипатьевская летопись. Стб. 454.

[284] *Rauhut L.* Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w warszawie // Materialy wczesnośredniowieczne. T. 5. Warszawa, 1960. S. 238; *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград, 1967. С. 58, 60.

[285] Ипатьевская летопись. Стб. 838.

[286] *Седов В. В.* Дреговичи // Советская Археология. 1963. № 3. С. 112–125; *Его же.* Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. Москва, 1970. С. 77–91; *Его же.* Восточные славяне XI-XIII вв. // Археология СРСР. Москва, 1982. С. 113–118.

[287] Ипатьевская летопись. Стб. 938.

[288] Ипатьевская летопись. Стб. 774.

[289] *Рапов О. М.* Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. Москва, 1977. С. 196.

Проблемі Болоховської землі і болоховських князів присвячена солідна література[290]. Болоховська земля була заповнена густою сіткою міст, археологічне дослідження яких лише починається: Котельнич (1143 р.[291], на р. Гуйві, притоці Тетерева, тепер с. Котельниця Полонського р-ну Хмельницької обл.), Меджибож (1146 р.[292], при впадінні р. Бужка в Південний Буг), Болохов (1150 р.[293], в центрі між верхів'ями Південного Бугу, Горині, Случі і Тетерева, тепер м. Любар), Мунарев (1150 р.[294], вблизи Болохова), Божеський (1152 р.[295], в верхів'ях Південного Бугу), Шеломница (1159 р.[296], поблизу Котельнича), Полоний (1169 р.[297], при впадінні р. Хомори, лівої притоки Случі, тепер м. Полонне Хмельницької обл.; ця фортеця у травні 1169 р. витримала 17-денну облогу половецького війська і оборонилася від половців у 1171–1172 рр.), Микулин Волинський (1169 р.[298], тепер с. Микулин Гощанського р-ну Рівненської обл.), Межимостя (1170 р.[299], не локалізоване), Колодяжин (1240 р.[300], на р. Случ, для його здобуття монголи змушені були зосередити важку метальну артилерію: 12 пороків), Кудин (1241 р.[301], на р. Іква), Губин (1241 р.[302], у верхній течії Случі[303]), Кобуд

[290] *Дашкевич Н.П.* Болоховская земля и ее значение в русской истории // Труды III Археологического Съезда в Киеве 1874 г. Т. 2. Киев, 1876. С. 69–139; *Его же.* Новейшие домыслы о Болохове и Болоховцах // Университетские известия ун-та св. Владимира. Киев, 1884. № 6. С. 155–186; *Его же.* Еще разыскания и вопросы о Болохове и болоховцах // Там же. Киев, 1899. № 1. С. 56–69; *Петрушевич А.* Кем были Болоховские князья? Львов, 1877; *Молчановский Н.В.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (преимущественно по летописям). Киев, 1885. С. 102–143; *Грушевский М. С.* К вопросу о Болохове // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца при Киевском ун-те. Кн. 7. Отд. 2. Киев, 1893. С. 3–11; *Його ж.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 155–161, 535–536; *Андріяшев О.* Літописне Болохово і болохівські князі // Науковий збірник за рік 1929. Записки історичної секції УАН. Т. 32. Київ, 1930. С. 20–31; *Раппопорт П. А.* Города Болоховской земли // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры АН СССР. Вып. 57. Москва, 1955. С. 52–60; *Липко С. А.* Де був давній Болохов? // Український Історичний Журнал. 1971. № 4. С. 99–104; *Терещук К. І.* До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. Київ, 1976. С. 164–175; *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 25–26, 55–56; *Войтович Л. В.* Волинська земля князівських часів (X-XII ст.) // Проблеми історичної географії України. Київ, 1991. С.17–18; *Його ж.* Болохівські князі // Київ. 1991. № 6. С. 158–159; *Його ж.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 503–506; *Котляр М. Ф.* Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998.

[291] Ипатьевская летопись. Стб. 314.

[292] Там же. Стб. 330.

[293] Там же. Стб. 398–399.

[294] Там же. Стб. 398–399.

[295] Там же. Стб. 454.

[296] Воскресенская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 7. Москва, 2001. С. 71.

[297] Лаврентьевская летопись. Стб. 358.

[298] Ипатьевская летопись. Стб. 533.

[299] Там же. Стб. 644.

[300] Там же. Стб. 786.

[301] Там же. Стб. 792.

[302] Там же. Стб. 792.

[303] *Винокур І.С., Якубовський В.І., Мегей В.П.* Про археологічні роботи в північній укріпленій частині Губинського городища у 2006 р. // Археологічні відкриття в Україні 2005–2007 рр. Вип.

(1241 р.[304]), Городок Болоховський (1241 р[305]), Дядьков (1241 р.[306]), Деревич (1241 р.[307], у верхній течії Случі, тепер с. Великі Деревичі). Більшість болоховських міст було знищено в ході каральних експедицій галицьких князів Шварна і Лева Даниловичів у 1254–1257 рр., коли король Данило Романович пробував скинути ординське іго і відновити єдину Русь. Болоховські князі, чиї володіння безпосередньо межували з ординським степом, і які як нащадки Інгваровичів, витіснених Романовичами з Луцька та інших центрів Східної Волині, мали всі підстави не любити останніх, через що і стали васалами ординського еміра Куремси, не бажали підпорядковуватися королю Данилу[308].

Заснування Львова. Львів заснований на межі Перемишльського та Белзького князівства. Місто лежить на р. Полтві, притоці Західного Бугу, басейн якого належить до Волинського регіону. Отже, це край території Белзького князівства на його межі з Перемишльським. Після перемоги під Ярославом у 1245 р. перемишльський князь Лев Данилович отримав ще й Белзьке князівство. Що трапилося із белзьким князем Всеволодом Олександровичем, який брав участь у цій битві, невідомо. Можливо, він загинув вже після битви під Ярославом або розділив долю батька і помер в ув'язненні чи вигнанні. Його сестру Анастасію бл. 1244–1245 рр. видали заміж за сандомирського князя Болеслава І[309]. Шлюб влаштував Данило Романович. Інша сестра белзького князя вийшла за польського магната Петра з Кракова[310], напевно, уже під час еміграції (якщо це не був її другий шлюб). Гремислава, дочка Всеволода Олександровича була видана за опольського князя Болеслава[311]. Цей шлюб був наслідком політичної угоди Лева Даниловича з опольськими князями та чехами. Вже сам його факт дозволяє трактувати Лева Даниловича як законного спадкоємця Всеволода Олександровича і опікуна його дітей. Тобто можна припускати, що белзький князь помер або загинув у 1245 р. або ж близько до цієї дати.

Незважаючи на відродження інтересу до ранньої історії Львова[312], чимало питань цього періоду залишаються відкритими. Через недостатність джерел в історіографії виникло чимало нічим не підкріплених

9. Київ, 2007. С. 119–125.

[304] Ипатьевская летопись. Стб. 792.

[305] Там же. Стб. 792.

[306] Там же. Стб. 792.

[307] Там же. Стб. 792.

[308] *Войтович Л. В.* Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С. 101–102.

[309] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 503.

[310] *Baumgarten N.* Généaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle / Orientalia Christiana. № 35. Roma, 1935. P. 58.

[311] Ibidem. P. 58–59.

[312] *Шишка О.* Історія Княжого Львова. Історико-бібліографічний огляд // Вузівська бібліотека: історя, теорія, досвід роботи. Львів, 1993. С. 25–36; *Його ж.* Історіографія Старого Львова // Євшан-зілля. Львів,1993. № 7. С. 9–13; *Janeczek A.* Studia nad początkami Lwowa: balans osiągnieć i potrżeb badawczych // Rocznik Lwówski 1993-1994. Lwów, 1994. S. 6–36; *Книш Я.* Заснування міста // Історія Львова / Ред. Я.Ісаєвич. Т. 1 (1256–1772). Львів, 2006. С. 53–56.

гіпотез, які з часом почали сприймати як незаперечні істини. Одним із таких стереотипів є думка про те, що Львів заснував король Данило і назвав на честь свого найстаршого на той час сина Лева.

Залишки фундаментів будівлі XIII–XIV ст. Львів. Площа Галицька. Матеріали В.Петегирича

Майже до середини XIX ст. ніхто у Львові не сумнівався, що засновник міста – князь Лев Данилович. У міській Ратуші висів його портрет. Коли він з часом сильно потемнів, Лука Долинський (1750–1824) наприкінці XVIII ст. створив новий, використовуючи старий як зразок. На цьому портреті князь зображений у лицарських доспіхах та королівській короні. Це відповідає титулуванню Лева Даниловича у латиномовних хроніках. На Галицькій брамі Львова був латинський напис: "*Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім'я Леонтополіс*".

Жодне з джерел не дає підстав вважати засновником Львова Данила Романовича. Найбільш поінформоване джерело Галицько-Волинський літопис[313], детально подаючи життєпис короля Данила, декілька разів підкреслюючи заснуванням ним міста Холму і церков у ньому, жодного разу не пов'язує його імені зі Львовом, який на час формування остаточної редакції вказаного літопису уже був столицею королівства Русі. Усі інші джерела, де згадується заснування міста, пов'язують його виключно з Левом Даниловичем. Це – група так званих білорусько-литовських літописів XIV–XV ст., зокрема, Літопис Археологічного товариства, літописи Рачинського, Ольшевський, Євреїновський та Румянцівський[314]. Сюди входять і німецький вчений-гуманіст Себастіан Мюнстер (1489–1552)[315], польські хроністи Мартин Кромер (1512–1589)[316], Олександр Гвагнін (Гваньїні) (1534–1614)[317], Бартош

[313] Ипатьевская летопись // Полное собрание руських летописей. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 715–938. Укр. Переклад див.: Літопис руський / За Іпатським списком переклав Л.Махновець. Київ, 1989. С. 368–452.

[314] Летопись Археологического общества // Полное собрание руських летописей. Т.35. Москва, 1980. С.94; Летопись Рачинского // Там же. С. 150; Ольшевская летопись // Там же. С. 178: Румянцевская летопись // Там же. С. 198; Евреиновская летопись // Там же. С. 219.

[315] *Münster S.* Cosmographie oder Länder, Herrschaften, Fürsten. Bazel, 1541. S. 1029–1030.

[316] *Cromer M.* De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. Basileae, 1555. P. 247.

[317] *Gwagnini A.* Sarmatiae Europeae descriptio. Cracoviae, 1578. Fol. 71; *Гваньїні Олександр.* Хроніка Європейської Сарматії / Упорядкування та переклад з польської о. Юрія Мицика. Київ, 2007. С. 406.

Папроцький (1543–1614)[318], Мацей Стрийковський (бл.1547–1582)[319], німецький мандрівник Мартин Груневег (1562 – після 1606)[320], львівський райця Йоганн Альнпек (+ 1636)[321], польський дослідник-геральдик Симеон Окольський (1580–1653)[322], львівський райця і хроніст Бартоломей Зіморович (1597–1680)[323], Скарга львівської католицької общини королівському придворному суду з кінця 1590-х рр[324].

Вперше версію про заснування міста королем Данилом висунув російський історик Микола Карамзін (1766–1826), зауваживши у примітці, що Лев Данилович переніс столицю до Львова, заснованого ще при його батькові[325]. Жодних доказів цієї версії історик не подав. Скоріше всього він виходив із характерного для його часів розуміння успадкування влади, вважаючи, що Лев Данилович став правлячим князем лише після смерті батька. Так само, без будь-якого обґрунтування цю версію повторив галицький учений Іван Вагилевич (1811–1866)[326]. Український історик Денис Зубрицький (1777–1862) у своїй "Хроніці міста Львова" заперечив заснування міста Левом Даниловичем чи його батьком Данилом і пов'язав це з давніми часами, а назву Львів – із королем звірів левом, посилаючись на герб із відповідним зображенням від 1379 р.[327] Жодних інших доказів своєї версії він не привів.

Фахові дослідники, зокрема Олександр Чоловський-Сас (1845–1944)[328], продовжували вважати засновником міста князя Лева Даниловича.

Однак Михайло Грушевський, авторитет якого був беззаперечним, не заглиблюючись у деталі, висловив таке припущення: "Правдоподібно, Данило збудував тут город, назвавши його Львовом на честь сина Лева, з нагоди його ... постригів [воїнського посвячення – Л.В.], що могли відбутися в 30-х роках XIII в."[329] Не наважившись суперечити, Іван Крип'якевич від себе додав, що Лев Данилович був молодим і не мав

[318] *Paprocki B.* Gniazdo cnoty, zkąd herby rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księństwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudskiego, i innych państw do tego krolestwa należących, książat, i panów, początek swóy maią. Kraków, 1578. S. 1221.

[319] *Stryjkowski M.* Kronika Polska, Litewska, żmódska i wszystkij Rusi. T. 1. Warszawa, 1846. S. 306; *Стрийковський Мацей.* Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі /Переклад Р.Івасіва. Львів, 2011. С. 384.

[320] *Ісаєвич Я.* Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень (Львів). 1980. № 10. С. 111.

[321] *Alnpekius J.* Topographia civitatis Leopolitanae // Rachwał S. Jan Alnpek I jego "opis miasta Lwowa" z początku XVII w. Lwów, 1930. S. 10.

[322] *Okolski S.* Russia florida rossis et filiis. Leopoli, 1646. P. 70–71.

[323] *Zimorowicz J.B.* Opera quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur. Leopoli, 1899. P. 41.

[324] Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 1727. Л. 1. Опубл.: *Дашкевич Я.Р.* Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники использования темы) // Древнейшие государства на территории СССР. 1982 г. Москва, 1984. С. 195.

[325] *Карамзин Н.М.* История государства Российского. Примечания. Кн. 1. Т. 4. Москва, 1988. Стб. 36.

[326] *Wagilewicz J.* Gramatyka języka małoruskiego w Galicii. Lwów, 1845. S. 142.

[327] *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. Львів, 2002. С. 9.

[328] *Czołowski A.* Lwów za ruskich czasów. Lwów, 1891. S. 18.

[329] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 471–472.

свого окремого князівства[330]. На вразливість цієї здогадки вказав львівський дослідник Ярослав Книш, який докладно розібрав початки Львова[331]. Становище Лева Даниловича як удільного князя однозначно підтверджує згадувана булла папи Інокентія IV від 27 серпня 1247 р.[332]

Львів. Вимощена деревом вулиця XIII ст. Матеріали В.Петегирича

Після М.Грушевського на аргументовані докази заснування Львова князем Левом, які висунув Теофіл Коструба (1907–1943)[333], просто не звернули уваги. Коли вже по усіх довідниках і популярних книжках гуляло твердження про заснування Львова королем Данилом, Ярослав Ісаєвич (1936–2010) спробував злагодити розбіжності між загальноприйнятим твердженням та історичними джерелами. Він зазначив, що "Данило здійснював загальне керівництво будівництвом Львова, а Лев безпосередньо очолив будівництво"[334]. У якійсь мірі з цим погодився Ярослав Книш[335]. Я звернув увагу, що після отримання Белзького князівства, закладаючи місто посередині своїх володінь, Леву Даниловичу як удільному князю не було жодної потреби узгоджувати з батьком ні дозволу на будівництво, ні плану будівництва. І це повністю відповідає джерелам[336].

Львів вперше згаданий під 1256 р. при описі пожежі у місті Холмі: "се же полум'я було таке, що зо всієї землі заграву бачили, навіть і зо Львова дивлячись, було видно по белзьких полях від горіння сильного

[330] *Крип'якевич І. П.* Львів княжих часів // Нариси історії Львова. Львів, 1956. С. 22.

[331] *Книш Я.* Заснування Львова // Семінарій "Княжі часи". Львів, 2002. С. 7–13; *Його ж.* Заснування міста // Історія Львова / Ред. Я.Ісаєвич. Т. 1 (1256–1772). Львів, 2006. С. 53–56.

[332] *Большакова С. А.* Папские послания галицькому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СССР. 1975 г. Москва, 1976. С. 126. Сумніви С. Большакової достатньо переконливо спростував Д. Домбровський (*Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 111).

[333] *Коструба Т.* Початки Львова // Українські вісти. Львів, 1936. Ч.9. С. 3.

[334] *Ісаєвич Я.* Як виникло місто під назвою Львів // Львів. Історичні нариси. Львів, 1996. С. 16–18; *Його ж.* Місто, князівство, держава // Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси. Львів, 1998. С. 37.

[335] *Книш Я.* Заснування Львова. С. 10; *Його ж.* Заснування міста. С. 55–56.

[336] *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С. 90–91; *Його ж.* Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т.1. Київ-Львів, 2004. С. 712–720; *Його ж.* Загадки ранньої історії Львова // Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 16. Львів, 2008. С. 42–51; *Його ж.* Князь Лев Данилович. Львів, 2012. С. 37–41; *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович. Біла Церква, 2013. С. 209–210.

полум'я"[337]. З істориків першим цю звістку використав Д.Зубрицький, який услід за Михайлом Арцибашевим навів як дату заснування Львова 1237 р.[338]. До нього більшість істориків вказували заснування Львова за Бартоломеєм Зіморовичем – 1270 р.[339]. Але, ще Целарій у своїй праці, виданій в Астердамі у 1659 р., зазначав, що тоді князь Лев лише відновив місто, зруйноване ординцями[340]. Так воно зрештою і було: у 1259 р. на вимогу еміра Бурундая, який очолював війська хана Берке, Лев Данилович мусив розібрати укріплення Львова, а до 1270 р., коли став сюзереном королівства Русі і переніс столицю до Львова, ці укріплення були відновлені[341].

Російський військовий письменник та історик Федір Глінка (1786–1880) у 1805 р. побував у Львові і познайомився з університетською бібліотекою, зокрема, з її стародруками і рукописами. Опісля він занотував у своєму щоденнику, що Львів заснований у 1245 р. князем Левом, який був одружений з дочкою угорського короля Бели[342].

У Тверському літописному збірнику Львів згадується у 1241 р. Це ледь не стало черговою сенсацією. Але Ярослав Книш довів, що така згадка є лише наслідком інтерполяції у літописний текст уривка із „Списку міст далеких і близьких"[343].

Недавно Іван Паславський знайшов свідчення французького енциклопедиста Мішеля Лє Кієна (1661–1733) про заснування Львова у 1240 р. "руським князем Левом"[344]. Щоправда, остаточно не вияснене первинне джерело цієї інформації.

Переконаний, що нема жодних підстав сумніватися у тому, що Львів був заснований князем Левом Даниловичем на межі належних йому Перемишльського та Белзького князівств. А відбулося це, найімовірніше, після 1245 р., відколи після битви під Ярославом Белзьке князівство перейшло до Лева Даниловича, і до 1256 р., коли маємо першу згадку про Львів як існуюче місто. Серединне положення Львова між Перемишльським та Белзьким князівствами на перетині шляхів з Перемишля та Белза до Галича найкраще відповідало місту, названому на честь князя, який володів обома цими князівствами.

Володіння у Київській землі. В середині XII ст., претендуючи на київський престол, волинські князі стали добиватися волостей в Київській землі. Особливо важливе значення мало Поросся, заселене

[337] "сицю же пламени бывшоу ѩкоже со всее земли зарѣ видити, ѩкоже и со Львова зрѧще видити по поле Белзьскымъ ѡ горениѧ силнаго пламени" (Ипатьевская летопись. Стб. 841); *Білецький С.Т.* Перша історична згадка про місто // Нариси історії Львова. Львів, 1956. С. 18–20.

[338] *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова / Переклад з польської І.Сварника, коментарі М.Капраля, ред. О.Шишки. Львів, 2001. С. 8.

[339] Historia miasta Lwowa. Przez Bartolomieja Zimorowicza. Lwów, 1835. S. 67–70.

[340] *Celarius.* Novum descriptionum regni Poloniae // Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae omnique regionum juri Polonico subjectorum novissima descripto… Amsterodami, 1659. P. 317.

[341] *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. С. 102–104.

[342] *Глинка Ф. М.* Письма русского офицера. Москва, 1815. С. 186–187.

[343] *Книш Я.* Заснування Львова. С. 7–8.

[344] *Паславський І.* Коли і хто заснував Львів? Вірогідні і невірогідні дати заснування столиці Галичини. Львів, 2010.

чорними клобуками, чия кінниця в міжусобних війнах відігравала помітну роль. У 1159 р. Мстислав Ізяславич отримав Белгородське і Торческое князівства. У Торческу сидів його посадник Вишко[345]. З того часу волинські князі намагалися утримати за собою пороські волості. В кінці XII ст. це робив Роман Мстиславич, а у 1230-х годах – його син Данило, який пізніше віддав Торческ своєму тестю Мстиславу Удатному, а по смерті останнього – його синам. Волинський васал пороський князь Юрій згаданий під 1289 р.[346]. Ці території, напевно, залишалися у складі Галицько-Волинської держави до походу Тохти проти Ногая у 1300 р.

Київська земля повністю перейшла до Данила Романовича у 1240 р., але невдовзі відбувся Батиїв погром. Спроби Данила Романовича (аж до поїздки в Орду) повернути собі Київ були невдалими. Такими ж невдалими, очевидно, були ці спроби в ході війни 1254–1258 рр.

Напевно, це зумів реалізувати тільки Лев Данилович з допомогою Ногая у 1270-90-х роках. Сталося це, ймовірно, між 1292–1298 рр. Пороський князь Юрій у 1289 г. Згадується як васал волинського князя Мстислава Даниловича[347]. Точна дата смерті Мстислава Даниловича невідома (він помер після 1292 р.[348]) і до смерті Лева Даниловича, бо його син Юрій без проблем прийняв королівський титул і успадкував об'єднану державу. Rex Rusiae dux Ladimerie в титулі короля Юрія не означає, що Волинь була приєднана пізніше, як допускає Даріуш Домбровський[349], а відбиває унійний характер Галицько-Волинської держави[350]. Єдиний син Мстислава – Данило помер до 1288 р.[351]. Що стосується гіпотези про існування молодшого сина Мстислава Даниловича чи його внука Володимира (деякі вважають його сином Юрія Львовича), то вона, очевидно, помилкова[352]. Природньо, що Київ міг дістати тільки Лев Данилович як вірний соратник Ногая при допомозі цього могутнього улусбека. Період між 1292–1298 рр. як раз був піком могутності Ногая.

Київський уділ знаходився у складі Галицько-Волинської держави можливо з васальними князями в Овручі – нащадками Володимира Рюриковича) до 1300 р., коли Київ в ході війни хана Токти проти Ногая отримала путивльська династія в особі князя Володимира-Івана Івановича[353]. В „Книзі знань", відомій за трьома манускриптами і датований близько 1350 р., де описані подорожі кастильського монаха-

[345] Ипатьевская летопись. Стб. 519.

[346] Там же. Стб. 993–994.

[347] Ипатьевская летопись. Стб. 993–994.

[348] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 502.

[349] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S.178.

[350] Див.: *Тенговський Я.* Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престол (Невідомі руські документи з XIV століття) // Записки НТШ. Т. 260. Кн. 1. Львів, 2010. С. 45–56.

[351] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 232.

[352] *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XV ст. Львів, 1996. С. 84.

[353] *Войтович Л. В.* Київські князі з путивльської династії // Київ. 1991. № 8. С. 149–150; *Його ж.* Удільні князівства. С. 159.

Енколпілон X-XI ст., бронза, перегородчаста емаль. Звенигород на Білці

францисканца, за Польщею поставлено „королівство Лева", до складу якого входив Київ, і подано його прапор – зелене полотнище з червоним хрестом[354].

У пом'яниках згадується ще переяславський князь Іван Дмитрович з сіверської династии, який, напевно, отримав це князівство у 1300 р. під час війни Токти з Ногаєм та його нащадками. Наступний переяславський князь Олег загинув у битві на р. Ірпень бл. 1323 р. як васал або союзник київського князя. Можливо також, що Переяслав, як і Київ, теж бл. 1292/1298–1300 рр. входив до складу Галицько-Волинської держави. Переяславське князівство було відновлене Токтою, який воював і проти Галицько-Волинської держави як васала Ногая.

Галицькі кордони. Західний кордон Галицької землі з польськими князівствами від Любачева пересікав р. Вепр і проходив у 15-30 км на захід від Вепра, далі у південно-західному напрямку через ріки Сян і Вислок до р. Яселки в Карпатах, де вона змикалася з угорськими кордонами. Цей кордон був настільки стабільним, що залишався незмінним аж до 1772 р., відділяючи землі Руського воєводства від воєводств Краківського і Люблінського[355].

Кордон з Угорщиною в цьому районі проходив вздовж Карпатської лінії оборони від Дукельського і Лубківського перевалів через Спас, Окоп на вершині Магури, Грозеву, Тустань, Синевидсько і Тухольські ворота[356]. Кордони в Карпатах остаточно сформувалися на кінець

[354] *Климкевич Р.* Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка-2000. Вип. 35-36. Київ, 2000. С. 106; *Гречило А.* Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII – поч. XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 133; *Книш Я. Б.* Львівське королівство // Поступ (Львів). 2003. № 129; більш детально це було викладено в доповіді Я.Книша „Держава Романовичів за короля Юрія і утворення Галицької митрополії" на Міжнародній конференції, присвяченій 750-річчю коронації короля Данила і 700-річчю утворення Галицької митрополії (Львів, 8-9 листопада 2003 р.), матеріали котрої, на жаль, не були повністю опубліковані.

[355] *Кордуба М.* Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // Записки НТШ. Т. 138-140. Львів, 1925. С. 159–245.

[356] *Рожко М. Ф.* Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь: Держава. Культура. Традиції. Київ, 1982. С. 12–20; *Його ж.* Карпатські шляхи та їх оборона // Український

XII ст. Ще в середині XII ст. Вишково, Королево, Севлюш (тепер Виноградово) були прикордонними замками Угорського королівства. Замок Хуст був збудований для захисту Мараморощa у 1191 р., що було результатом просування угорців далі на правий берег Тиси і перенесення кордонів до Яблунівського перевалу[357].

Благовіщення XII ст. Бронза, лиття. Звенигородське князівство

Галицька земля складалася двох частин: Перемишльсько-Звенигородської (ці дві волості в середині XII ст. об'єдналися) і Галицько-Теребовлянської (ці волості накож об'єдналися в середині XII ст.).

Перемишльське князівство, кордони якого частково відновлюються за межами Перемишльської єпископії, з середини XII в. включало наступні міста: Перемишль (981 р.[358], на правому березі р. Сян[359]), Звенигород на Білці (1086 р.[360], тепер с. Звенигород Пустомитовського р-ну[361]),

Історичний Журнал. 1990. № 10. С. 86–97.

[357] Див.: Архіви України. 1967. № 2. С. 73.

[358] Ипатьевская летопись. Стб. 69.

[359] *Hauser L.* Monografia miasta Przemyśla. Przemyśl, 1883; *Томашівський С.* До історії Перемишля і його єпископської катедри // Analecta ordinis S. Basilii Magni. T. 3. 1928. Z. 1-2. S. 179–190; *Żaki A.* Topografia wczesnośredniowiecznego Przemyśla // Acta Archaeologica Carpathica. T. 1. 1959. S. 23–48; *Idem,* Pierwsze zabytki budownictwa kamiennego w Przemyślu // Z otchłani wieków. № 26. Poznań, 1960. S. 213–215; *Idem.* Przemyska cerkiew księcia Wołodara w świetle źródeł pisanych i archeologicznych // Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Odziału PAN w Krakowie. Styczeń–czerwiec 1968. Kraków, 1969. S. 47–50; *Kunysz A., Persowski F.* Przemyśl w starjźści i średniowieczu (od czasów najdawniejszych do roku 1340). Rzeszów, 1966; *Kotlarczyk J., Żaki A.* Nieznane grodzisko wczesnośredniowieczne w Aksmanicach pod Przemyślem // Acta Archaeologica Carpathica. T. 11. 1969. Z. 1. S. 51–62; *Петрик В.* Архітектура та планувальний уклад княжого двору на Перемишльському дитинці у X–XIV ст. // Українська академія мистецтв. Дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 8. Київ, 2001. С. 187–199.

[360] Лаврентьевская летопись. Стб. 206.

[361] *Терский-Шеломенцев В. С.* Иследования детинца Звенигорода Галицкого // Советская археология. Москва, 1978. № 1. С. 206–215; *Свєшніков І. К.* Дослідження давньоруського Звенигорода в 1982-1983 рр. // Археологія. № 57. Київ, 1987. С. 94–101; *Його ж.* Звенигород // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнеруский периоды. Киев, 1990. С. 107–110; *Його ж.* Звенигородські грамоти на Берестi // Дзвін (Львів). 1990. № 6. С. 127–131; *Його ж.* Давньоруське скло із Звенигорода на Білці // Скло в Україні: історія і сучасність. Львів, 1994. С. 20–31; *Гупало В.* Питання про "особливі печі" у давньому Звенигороді на Білці // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 13. Львів, 2009. С. 127–153; *Її ж.* До питання про планувальну структуру та забудову східної частини окольного города Хвенигорода на Білці // Там само. Вип. 14. Львів, 2010. С. 172–203; *Її ж.* Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях. Львів, 2014.

Сянок (1150 р.[362], в гирлі Нотеці при впадінні у Варту[363]), Ярослав (1152 р.[364]), Удеч (Зудеч) (1164 р.[365], тепер м. Жидачів[366]), Городок (1213 р.[367], тепер м. Городок Львівскої обл.[368]), Вишня (1231 р.[369], тепер м. Судова Вишня Львівскої обл.[370]), Голі Гори (1231 р.[371], с. Гологори Золочівського р-ну Львівської обл.[372]), Синевидско (1241 р.[373], тепер Верхнє Синєвидне Сколівського р-ну[374]), Спас (середина XIII ст., Старосамбірський р-н[375]), Сіль (1255 р.[376], тепер Стара Сіль Старосамбірського р-ну), вже згадуваний вище Львів (1256 р.[377], на р. Полтві на межі Перемишльського і Белзького князівств, столиця Галицько-Волинської держави з кінця XIII ст.[378]), Старий Самбір (XIII ст.[379]), Тустань (1340 р.[380]), Дроговиж (1356 р.[381], тепер село Миколаївського р-ну Львівської обл.), Тухля (1387 р.[382], тепер с.Тухля Сколівського р-ну Львівської обл.). Напевно в ті ж часи існували також Сколе і Славсько, по меншій мірі як села.

[362] Ипатьевская летопись. Стб. 406.

[363] *Kunysz A.* Sprawozdania z badań wykopaliskowych na terenie Sanoka i okolicy // Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962. Rzeszów, 1962. S. 25–27; *Idem.* Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dawnej ziemi sanockiej, ze szczególnym uwzględnieniem Sanoka w świetle źródel archeologicznych // Rocznik Wojwódstwa Rzeszowskiego. T.3. 1960-1961. Rzeszów, 1963. S. 55–104.

[364] Ипатьевская летопись. Стб. 447.

[365] Там же. Стб. 524.

[366] *Ратич О.О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 17.

[367] Ипатьевская летопись. Стб. 733.

[368] *Ратич О. О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 21; *Грабовецький В., Гопало І.* Городок. Львів, 1968.

[369] Ипатьевская летопись. Стб. 762.

[370] *Цигилик В. М.* Судова Вишня // Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. Київ, 1968. С. 485–493.

[371] Ипатьевская летопись. Стб. 765.

[372] *Раппопорт П.А., Малевская М.В.* Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья на территории Советского Союза // Acta Archeologica Carpathica. T. 5. 1963. Fasc. 1/2. S. 66.

[373] Ипатьевская летопись. Стб. 787.

[374] *Ратич А.А.* Разведка на р. Опор // Археологические открытия 1973 г. Москва, 1974. С. 333.

[375] *Рожко М.* Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь. Культура і традиції. Київ, 1982. С. 12–19; *Його ж.* Карпатські шляхи та їх оборона // Український історичний журнал. Київ, 1990. № 10. С. 84–89; *Його ж.* Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // Лавра. 1999. № 1. С. 41–45; *Його ж.* Оборонний Спасопреображенський монастир XIII ст. в с. Спас // Старосамбірщина. Старий Самбір, 2001.

[376] Ипатьевская летопись. Стб. 830.

[377] Там же. Стб. 841.

[378] *Войтович Л.* Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ–Львів, 2004. С. 712–720; Історія Львова / Під ред. Я. Д. Ісаєвича. Т.1. 1256–1772. Львів, 2006.

[379] Див.: *Кріль М.* Старосамбірщина. Історія і культура. Львів, 2009.

[380] Див.: *Рожко М. Ф.* Тустань давньоруська наскельна фортеця. Київ, 1996.

[381] Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. Львів, 1998. С. 27–31.

[382] *Papée F.* Skole i Tucholszczyzna. Lwów, 1891. S. 17.

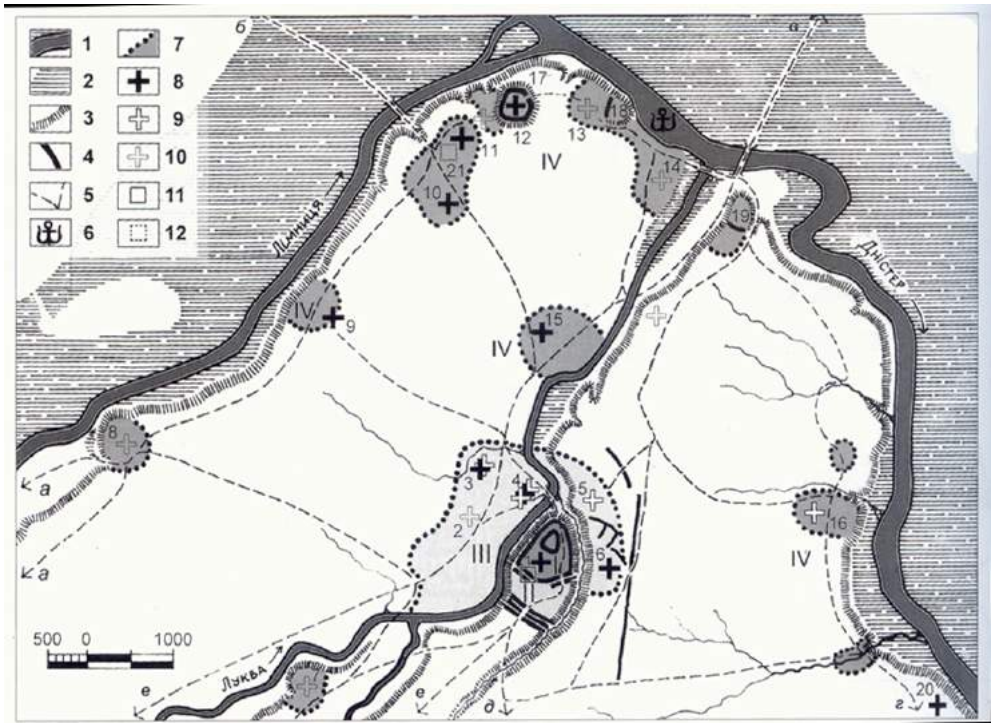

План Галича 1-ої третини XIII ст. за Юрієм Лукомським.

Умовні позначення: 1 – ріки; 2 – болота; 3 – стрімкі схили; 4 – видимі та гіпотетичні лінії укріплень; 5 – сухопутні шляхи; 6 – пристань; 7 – межі розселення; 8 – локалізовані муровані церкви; 9 – локалізовані дерев'яні церкви; 10 – сподівані церкви; 11 – виявлений дерев'яний палац; 12 – сподіваний палац.

Частини города: I – дитинець; II – окольний город; III – підгороддя, посад; IV – передмістя, пригороди.

Церкви: 1 – собор Успення Богородиці (середина XII ст., 1-а третина XIII ст.); 2 – на Підгородді; 3 – Благовіщення на Церквиськах, дерев'яна (2-а половина XII ст.); мурована (кін. XII ст., 1-а третина XIII ст.); 4 – Івана (?) на Царинці, дерев'яна (40-ві рр. XII ст.); мурована, недобудована (2-а чверть XIII ст.) ; дерев'яна каплиця (2-а половина XIII ст.); 5 – Воскресення – (кін. XII – 1-а пол. XIII ст.); 6 – Пророка Іллі (2-а пол. XII ст. поч. XIII ст.); 7 – У Викторові; 8 – На Соколі; 9 – Кирилівська (?) під Дібровою (кін. XII ст. – поч. XIII ст.); 10 – Квадрифолій в урочищі Карпів Гай (2-а пол. XII ст.); 11 – Спаса на Карпиці (40-і рр. XII ст.); 12 – Пантелеймона (кінець XII ст.); 13 – На Шевченковому; 14 – Михайла (?) на Залукві; 15 – На Цвинтариськах (2 половина XII ст.); 16 – Успення Богородиці на Пітричі (кін. XII – 1-а третина XIII ст.); 17 – на Побережжі; 18 – На Ґробиськах; 19 – На Галич-Горі; 20 – Бориса і Гліба (?) на Побережжі (2-а пол. XII – поч. XIII ст.);

Палаци: 21 – На Карпиці; 22 – Під Митрополичими Палатами у Крилосі (1-а пол. XII ст.);

Шляхи: а – Соляний шлях на Підкарпаття; б – у Перемишль; в – у Теребовль, Київ; г – у Товмач, Коломию, Пониззя; д – у Тязів, Карпати; е – у Вістову, Карпати.

У Галицько-Теребовельскій частині були міста Теребовля (1097 р.[383] на р. Гнізні, лівій притоці Серета[384]), Галич (1138 р.[385], найбільше місто Південно-Західної Русі[386]), Звенигород на Дністрі (1142 р.[387], на правому березі Дністра між гирлами Серета і Збруча), Микулин Галицький (1142 р.[388], на лівому березі Серету), Ушиця (1144 р.[389], при впадінні р. Ушиці в Дністер), Снятин (дослідники пов'язують назву і заснування міста з відомим галицьким боярином Коснятином Сірославичем, вперше згаданим під 1158 р.[390]; Ян з Чарнкова у 1382 р. назвав Снятин одним з найбільших міст *королівства Русі*), Кучелмин (1159 р.[391], на лівому березі р. Каютин, притоки Дністра, між с. Непоротовим і с. Комачинці Сокирянського р-ну Чернівецької обл.[392]), Збараж (1211 р.[393]), Маклаков Галицький (1211 р.[394], біля Теребовлі), Товмач (1213 р.[395], тепер м. Тлумач на р. Тлумачику), Плав (1213 р.[396], Перебиківське городище Хотинского р-ну ?), Онут (1213 р.[397], с. Заставнянського р-ну Чернівецької обл.), Василев (1229 р.[398], на правому березі Дністра напроти гирла Сирету[399]), Коломия (1240 р.[400]), Бакота (1240 р.[401]), Калюс

[383] Лаврентьевская летопись. Стб. 247.

[384] *Миська Р.* Княжа Теребовля (історіографічний огляд) // Археологія. 2005. № 1. С. 92–93; *Його ж.* Теребовельська земля XI-XII ст. (історичний огляд) // Археологія. 2006. № 3. С. 53–59; *Його ж.* Долітописний Теребовль // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 12. Львів, 2008. С. 292–303.

[385] Лаврентьевская летопись. Стб. 311.

[386] *Лукомський Ю.* Воскресенська церква XII-XIII століть в Крилосі // Записки НТШ. Т. 241. Львів, 2001. С. 275–298; *Його ж.* Успенський собор давнього Галича: історія вивчення, проблеми збереження та консервації // Успенський собор Галича. Минуле, сучасне, майбутнє. Галич, 2006. С. 34–44; *Його ж.* Архітектура княжого Галича XIII ст. // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 362–375; *Його ж.* Архітектурно-археологічні дослідження пам'яток монументального будівництва княжого Галича XII-XIII ст. // Фортеця. Кн. 1. Львів. 2009. С. 416–431; *Томенчук Б. П.* Городища давнього Галича // Томенчук Б. П. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976-2006. Івано-Франківськ, 2008. С. 494–610.

[387] Ипатьевская летопись. Стб. 316.

[388] Лаврентьевская летопись. Стб. 311.

[389] Там же. Стб. 311.

[390] Ипатьевская летопись. Стб. 488.

[391] Там же. Стб. 489.

[392] *Томенчук Б. П.* Непоротівське городище // Томенчук Б. П. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976-2006. Івано-Франківськ, 2008. С. 38–40.

[393] Ипатьевская летопись. Стб. 730.

[394] Там же. Стб. 730.

[395] Там же. Стб. 734.

[396] Ипатьевская летопись. Стб. 735.

[397] Там же. Стб. 735.

[398] Там же. Стб. 761.

[399] *Томенчук Б. П.* Василівське городище // Томенчук Б. П. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976-2006. Івано-Франківськ, 2008. С. 29–37.

[400] Ипатьевская летопись. Стб. 790.

[401] Там же. Стб. 789.

Загальний вигляд (зверху) археологічного розкриття решток Успенського собору. Територія давнього Галича (тепер село Крилос, Галицького р-ну Івано-Франківської обл.)

Загальний вигляд археологічного розкриття решток церкви Благовіщення на полі Церквиська. Територія давнього Галича (тепер село Крилос, Галицького р-ну Івано-Франківської обл.)

(Каліус) (1242 р.[402], на Дністрі поблизу Кучелмина), Хотин (XIII ст.[403]), Городок на Черемоші (?).

Проблема південних галицьких кордонів. Проблема південних кордонів володінь галицьких, а пізніше галицько-волинських князів дискутується давно. Київські дослідники звично дотримуються думки, що цей кордон пролягав в середній течії Дністра в районі міст (градів) Ушиця, Кучелмин, Плав, Онут, Калюс та Хотин. Версія ця прийнята a priori, її прихильники вперто не хочуть помічати інших думок, зокрема видатного російського візантиніста Геннадія Литавріна, який не погоджуючись з такою думкою, обґрунтував висновок, що область у межиріччі Дністра та Серету і Нижнє Подунав'я були воротами між морем і Карпатами, через котрі у XI-XII ст. кочовики проникали на Балкани, а Візантія, не маючи достатньо сил, щоби зайняти цей район, не заперечувала проти його утримання сильним галицьким князем, виділяючи стосунки з ним окремо від стосунків з Києвом[404]. Прихильники версії середньодніпровського кордону старанно обходять аргументи своїх противників. Підтримуючи висновки Літавріна, мені неодноразово доводилося звертатися до цієї проблеми[405], проте обґрунтованого заперечення з боку опонентів не зустрічав.

Лінія оборони на Середньому Дністрі, яку вважають кордоном деякі дослідники, була одночасно і базою освоєння межиріччя Дністра і Пруту та Дністровського Пониззя. Почалося освоєння цих земель за теребовельського князя Василька Романовича, який допоміг візантійському війську у битві з печенігами на р. Маріці 29 квітня 1091 р.[406]

[402] Там же. Стб. 793.

[403] *Михайлина Л., Пивоваров С.* Нариси з історії Хотинської фортеці: факти, легенди, гіпотези. Хотин, 2011.

[404] *Литаврин Г. Г.* Русь и Византия в XII веке // Литаврин Г.Г. Византия и славяне. Санкт-Петербург, 1999. С. 505–506.

[405] *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 394; *Його ж.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 340–345; *Його ж.* Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії // Записки НТШ. Т. 252. Львів, 2006. С. 187–205; *Його ж.* Князь Іван Бирладник: загадкова постать // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 11–12. Дрогобич, 2008. С. 51–62; *Його ж.* Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство // Україна – Монголія: 800 років у контексті історії. Київ, 2008. С. 71–78; *Його ж.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Княжа доба: історія і культура. Вип. 2. Львів, 2008. С. 30–39; *Його ж.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 3–18; *Його ж.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Дриновський збірник. Т. 3. Харків–Софія, 2009. С. 376–385; *Его же.* Галицкая земля и Византия в XI – XIV вв. // Кондаковские чтения. Т. 3. Белгород, 2010. С. 255–280; *Його ж.* Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 201–212; *Його ж.* Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 151–195, 281–288, 396–414; *Idem.* Ruś halicka a Bizancjum w XI-XIV w.: wybrane problemy // Zeszyte Naukowe Uniwersytetu Jagiełłońskiego. Prace Historyczne. T. 138. Kraków, 2011. S. 41–64; *Его же.* Границы Галицко-Волынского государства // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С. Г. Суляк. Кишинев, 2011. № 3 (25). С. 5–26; *Його ж.* Повертаючись до проблеми південних кордонів володінь галицьких і галицько-волинських князів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 17–18. Дрогобич, 2014. С. 51–63.

[406] *Анна Комнена.* Алексиада. Москва, 1965. С. 237; *Васильевский В.* Византия и печенеги // Ва-

Спочатку ці території управлялися зі Звенигороду на Дністрі, де сидів князь Іван Ростиславич Бирладник, а потім їх центр перемістився у Бирлад. Дністровсько-Бирладська волость тягнулася аж до Дунаю. Сюди входили такі міста як Бирлад (1159 р.[407], на р. Бирлад лівій притоці Сирета[408]), Яський Торг (тепер м. Ясси в Румунії[409]), Малий Галич (тепер м. Галац в Румунії[410]), Текуч[411], Дичин (місто Дцин, куди відійшли бирладники після нападу на Олешшя, згаданий у Іпатіївському летописі під 1159 р.[412], Дисина у сицилійського географа ал-Ідрісі[413]), Кілія[414], Білгород (тепер м. Білгород-Дністровський[415]), Романів Торг (при впадінні р. Молдови у р. Сирет)[416], Сучава (при впадінні р. Сучави

сильевский В. Труды. Т. 1. Санкт-Петербург, 1908. С. 101; Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 330–331.

[407] Ипатьевская летопись. Т. 2. Стб. 497.

[408] Локалізація Бирладу залишається дискусійною. Версія І. Богдана (*Коновалова И. Г., Перхавко Б. В.* Древняя Русь и Нижнее Подунавье. Москва, 2000. С. 78), підкріплена Р. Рабиновичем (*Рабинович Р. А.* Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации // Stratum plus. № 5. Санкт-Петербург–Кишинев–Одесса, 1999. С. 369), стосовно знаходження літописного Бирладу на місці с. Ескі-Бирлат на правому березі Дунаю в Добруджі, заслуговує пильної уваги, але потребує підтвердження археологічними дослідженнями.

[409] Яський торг згаданий вперше під 1412 р. у валашській грамоті і у польського хроніста Яна Длугоша, пов'язаний з аланами-ясами, які з'явилися у цьому регіоні з середини XIII ст. після походу Бату (*Бубенок О.Б.* Аланы-Асы в Золотой Орде (XIII-XIV вв.). Киев, 2004. С. 230–234.) Див. також: *Тельнов Н., Степанов В., Руссев Н., Рабинович Р.* "И … разошлись славяне по земле". Из истории Карпато-Днестровских земель VI–XIII вв. Кишинев, 2002.

[410] Див.: *Рыбаков Б. А.* Русские земли по карте Идриси 1154 года // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. Вып. 43. Москва, 1952. С. 14–32; *Коновалова И. Г.* Арабские источники XII–XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель // Древнейшие государства на территории СССР. 1990 г. – Москва, 1991. – С.51; *Тельнов Н., Степанов В., Руссев Н., Рабинович Р.* "И … разошлись славяне по земле". Из истории Карпато-Днестровских земель VI–XIII вв. Кишинев, 2002.

[411] В нижній течії р. Бирлад.

[412] Ипатьевская летопись. Стб. 505.

[413] *Недков Б.* България и съседните и земи през XII век според Идриси. София, 1960. С. 104–105. Суперечка навколо деяких розходжень джерела розв'язана Андрієм Плахоніним (*Плахонін А.* Північно-Західне Причорномор'я в "Нузхат ал-Муштак" ал-Ідрісі: спроба географічного аналізу історичного джерела // Історіографічні дослідження в Україні. Вип.10. Збірник наукових праць на пошану академіка В.А.Смолія (з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження). Ч. 1. Київ, 2000. С. 449–457).

[414] Початки Килії дискусійні. Назву міста виводять від грецького *келлія – зерносховище.* Але, скоріше, місто трасформувало назву свого античного попередника *Ахілії.* В XI ст. Візантія відновила тут фортецю під назвою *Лікостом* (*Вовча паща*). У XII-XIII ст. цей пункт контролювався галицькими князями. Під 1241 р. його згадав перський хроніст Рашид ад-Дін. Десь з 1260-х ці терени контролював Ногай. З 1352 р. місто стало належати Генуї.

[415] Антична Тира у візантійський період з X ст. існувала під назвами *Маврокастро* (*Чорна Фортеця*) та *Аспрокастро* (*Біла Фортеця*), у сицилійського географа XII ст. ал-Ідрісі як *Акліба* (*Білгород*), у італійських джерелах з кінця XIII ст. як *Монкастро*. Пізніші перебудови порушили ранні шари, тому знахідки пам'яток XII ст. тільки поодинокі, археологічно відносно добре Білгород прослідковується з кінця XIII ст. (*Кравченко А.А.* Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.). Киев, 1986. С. 3–5).

[416] Нині м. Роман при впадінні Молдови у Сирет. Спокусливо пов'язувати цей пункт з галицько-волинським князем Романом Мстиславичем, а не молдовським господарем Романом (бл. 1392 – бл. 1394), інформацію про якого укладачі "Списку руських городів дальніх і ближніх" скорі-

у р. Сирет)[417], Немеч, Сирет (у верхній течії р. Сирет, на нинішньому українсько-румунському кордоні).

Свідченням належності до Галицької землі нижньої течії Дністра та Дунаю залишається грамота князя Івана Ростиславича від 20 травня 1134 р. адресована месемврійським купцям. Там згадуються його володіння у Пониззі Дністра та Дунаю, зокрема Малий Галич (Галац), Бирлад і Текуч[418]. Навколо цієї грамоти довший час триває дискусія. Автентичність грамоти визнавали Петро Голубовський[419], Микола Дашкевич[420], Михайло Грушевський[421], Володимир Пашуто[422], Арсеній Насонов[423], Митрофан Левченко[424], Антоній Фроловский[425], Олександр Зимін[426], Всеволод Потін[427], Михайло Брайчевський[428], Роман Рабинович[429], Леонтій Войтович[430] та Олександр Майоров[431]. Вважали грамоту підробленою Іван (Іво) Богдан[432], Олександр Соболевський[433], Петре Панаїтеску[434], Микола Мохов[435], Микола Котляр[436], Пламен

ше всього не могли мати, особливо якщо остаточний варіант списку був укладений до 1387 р.

[417] З 1388 р. столиця Молдовського князівства.

[418] Памятники русского права. Вып. 2. Москва, 1953. С. 26.

[419] *Голубовский П. В.* Печениги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских стезей IX-XII вв. Киев, 1884. С. 207.

[420] *Дашкевич Н. П.* Грамота Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Сб. стат. по истории права, посвящ. М. Ф. Владимирскому-Буданову его учениками и почитателями / Под ред. М. Н. Ясинского. Киев, 1904. С. 366–369.

[421] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 421–422.

[422] *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва,1950. С. 169–171; *Його ж.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 194.

[423] *Насонов А. Н.* „Русская земля" и образование территории Древнерусского государства. Москва, 1951. С. 143.

[424] *Левченко М. В.* Очерки по истории русско-византийских отношений. Москва, 1956. С. 437–438.

[425] *Фроловский А. В.* Чешско-русские торговые отношения X-XII вв. // Международные связи России до XVII в. Москва, 1961. С. 75.

[426] *Зимин А. А.* Историко-правовой обзор. Грамота Ивана Ростиславича Берладника // Памятники русского права. Вып. 2. Москва, 1966. С. 30–31.

[427] *Потин В. М.* Древняя Русь и европейские государства в X-XIII вв. Ленинград, 1968. С. 228–229.

[428] *Брайчевський М. Ю.* Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до „Слова о полку Ігоревім") // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. Київ–Галич, 1998. С. 26–27.

[429] *Рабинович Р. А.* Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации // Stratum plus. № 5. Санкт-Петербург–Кишинев–Одесса, 1999. С. 357–407.

[430] *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, політична і суспільна роль. Львів, 2000. С. 152.

[431] *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 220–222.

[432] *Богдан И. И.* Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического Съезда. Т. 2. Москва, 1895. С. 163–164.

[433] *Соболевский А. И.* Грамота кн. Ивана Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического Съезда. Т. 2. Москва, 1895. С. 173–176.

[434] *Panaitescu P. P.* Diploma barladeana din 1134 si hrisovul lui lung Koriatovici din 1347 // Revista istorica Romana. T. 2. 1932. V. 1.

[435] *Мохов Н. А.* Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964. С. 82–83.

[436] *Котляр М.Ф.* Русь на Дунаї // Український Історичний Журнал. 1969. № 9. С. 20–22; *Його*

Павлов[437], Влад Спінеї[438], Сергій Каштанов[439], Валерій Перхавко[440]. Як слушно зауважив Р. Рабинович, всі противники автентичності грамоти, починаючи з І. Богдана, виходили з постулату, що звенигородський князь Іван Ростиславич не міг володіти Бирладом і Пониззям Дністра та Пруту[441], що не викликає жодних заперечень. А інших підстав вони не наводили, обмежуючись посиланнями на праці попередників.

Грамоту вперше ввів у науковий обіг відомий румунський історик і філолог-славіст Богдан Петричейку Хаждеу (1836–1907). Оригінал і початкова копія грамоти втрачені ще у XIX ст. Противнику автентичності грамоти відомому лінгвісту О. Соболевському вдалося довести тільки те, що текст грамоти написаний у XIV–XV ст. за орфографічними і лінгвістичними традиціями молдовських і болгарських документів цього часу[442]. Не беручи до уваги, що молдовські і болгарські грамоти більш раннього часу незнані, цей висновок дозволяє стверджувати тільки те, що до Б. П. Хашдеу міг потрапити список з грамоти, виготовлений у XIV–XV ст., або ж фальсифікат з цього ж періоду, при фабрикації якого були використані автентичні джерела і відомості. Важко припускати, щоби молдовський книжник у XIV–XV ст. міг подібне сам вигадати. Можна погодитись, що необхідність "переписування" грамоти в "молдовські" часи була викликана бажанням продовжити традицію торгових пільг для певних міст[443].

Найбільш вразливим місцем грамоти противники її автентичності вважали вираз "*от стола Галичского*". Якщо вважати Івана Ростиславича звенигородським князем, столиця якого знаходилася у Звенигороді на Білці на території Перемишльсько-Звенигородської частини, яка належала Володаревичам, то цей вираз дійсно виглядає неправдоподібно. Але ж існувало кілька Звенигородів саме у Теребовельському князівстві, яким володів батько Івана Ростиславича – Ростислав-Григорій Василькович.

Леонід Махновец вважав, що столицею першого уділу Івана Бирладника міг бути Звенигород на лівому березі Стрипи, лівої притоки Дністра, городище якого збереглося біля сучасного с. Звенигорода Бучацького р-ну Тернопільської області, або ж Звенигород на лівому березі Дністра – правому березі ріки Дзвенячки, городище якого збереглося поблизу нинішнього с. Дзвенигорода Борщівського р-ну

ж. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. Киев, 1985. С. 78–82.

[437] *Павлов П.* За руското присъствие на Долни Дунав и българо-руские връзки през XI-XII // Добруджа. Сб. 3. 1986. С. 12–13.

[438] *Spinei V.* Moldova in secolete XI-XIV. Chisinau, 1994. P. 21.

[439] *Каштанов С. М.* Из истории русского средневекового источника. Акты X-XVI вв. Москва, 1996. С. 71–72.

[440] *Перхавко В.Б.* Князь Иван Берладник на Нижнем Дунае // Восточная Европа в древности и средневековье. Политическая структура Древнерусского государства. VIII Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 1996.

[441] *Рабинович Р. А.* Призрачная Берладь. С. 357–358.

[442] *Соболевский А. И.* Грамота кн. Ивана Берладника 1134 г. С. 173–174.

[443] *Рабинович Р. А.* Призрачная Берладь. С. 377–379.

Тернопільської обл.[444].

В тому ж районі між впадінням Серета і Збруча трохи ближче до першого на високому мисі на околиці с. Більче-Золоте того ж Борщівского р-ну знаходиться велике городище XI–XIII ст. біля якого були селище (знищене котлованом) і могильник. З напільної сторони городище півколом захищено трьомя рядами валів і ровів. Тут знайдені енколпіон з зображенням чотирьох євангелістів на кутах, бронзовий браслет, защіпка, срібна пряжка, багато залізних ножів, сокирок і наконечників стріл, два шматочки скляних браслетів, кераміка. Вартує зауважити, що спеціальні розкопки тут не проводилися, тільки були зроблені розвідувальні шурфи[445].

Ще один Звенигород за легендами знаходився за Збручем на городищі в урочищі Княже Замчисько поблизу с. Гольнищева Чемеровецького р-ну Хмельницької області. Вали городища збереглися на висоту 6 м., частина урочища носить назву Дівеча (Дівоче) і там за легендами був жіночий монастир.

В якому Звенигороді була столиця уділу князя Івана Бирладника? Виходячи з опису бойових дій у 1144 р.[446], коли київське і галицьке війська рухалися до Звенигорода, ідучи різними берегами Серету і стали біля міста, будучи розділеними рікою[447], (що відразу виключає Звенигород на Білці), це місто знаходилося ближче до впадіння Серету в Дністер. Тому мова могла йти про городище біля с. Більче-Золоте або про городище на високій горі біля с. Дзвенячка. Городище біля с. Дзвенячка, на якому знайдені матеріали IX ст., могло бути більш раннім містом, перенесеним у XI–XII ст. на городище біля с. Більча-Золоте. Розміри цього городища і знахідки на ньому під час звичайних археологічних розвідок, дозволяють розміщати саме тут столицю уділу Івана Бирладника.

Теребовельський князь Ростислав-Григорій Василькович, який помер раніше за свого брата галицького князя Ігоря-Івана Васильковича (+ у 1141 р.[448]), міг виділити своєму синові уділ с центром у Звенигороді на Дністрі, куди ввійшло все Пониззя Дністра та Пруту аж до Дунаю. Після смерті брата Ростислава Ігор приєднав його частку, а звенигородський князь залишився його васалом (звідси і формула "*от стола Галичского*"). Навіть, якщо б грамота від 20 травня 1134 р. була датована 1144 р., як вважав М. Грушевський (що, звичайно, дискусійно), то це би могло означати тільки, що після захоплення Володимирком Володаревичем спадщини Ігоря Васильковича, його племінник залишався васалом тепер вже князя всієї Галицької землі.

---

[444] *[Махновець Л.].* Літопис Руський. Київ, 1989. С. 551.

[445] *Ратич О. О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 60; *Свєшніков І. К.* Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952-1957 рр. Львів, 1959. С. 12–13; *Раппопорт П. А.* Военное зодчество западнорусских земель X – XIV вв. Ленинград, 1967. С. 12.

[446] Ипатьевская летопись. Стб. 318–319.

[447] Лаврентьевская летопись. Стб. 311.

[448] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 334.

Отже, в цілому ж можна погодитися з Р.Рабиновичем, що підстав для звинувачення Б.П.Хаждеу у фальсифікаті немає. Як не було підстав у румунського дослідника для подібної фальсифікації.

Територія Нижнього Подунав'я, Подністров'я і Попруття як частина Русі внесена у "Список руських городів дальніх і ближніх"[449]. Первісний варіант цього списку був складений ще на початку XIII ст., а остаточний варіант пам'ятника сформований у 1375–1381 рр.[450] (але не пізніше 1409 р.)[451]. Сюди включені такі міста як Дичин, Кілія, Білгород, Яський торг, Романів торг, Немеч, Сучава, Сирет та інші. Фальшувати цей список у кінці XIV чи на початку XV ст. на користь вже неіснуючого Галицького князівства не було жоднісінької потреби нікому.

Ще одним непрямим свідченням належності цих територій до володінь галицького князя є шлюб Ірини, дочки князя Володаря Ростиславича, старшого на той час з галицьких князів, з Ісааком, сином візантійського імператора Олексія Комніна 20 липня 1104 р.[452] Це перший подібний союз Візантії з руським земельним князем, що виглядає доволі незвично на тлі візантійської шлюбної практики, коли відмови отримували значні європейські володарі. Зрозуміло, що ініціатором цього союзу могла виступати тільки Візантія, а це означає, що її на цьому мусило залежати. Тому вище викладена думка Г.Літавріна про захист від кочовиків дунайських володінь імперії галицькими князями отримує вагоме підтвердження. Інший російський історик Олександр Назаренко, аналізуючи візантійські джерела, прийшов до висновку про існування окремої угоди між Візантією та Ростиславичами, яку самі візантійці тлумачили як визнання руськими князями залежності від імператора[453]. Цілком можливо, що Візантія "подарувала" землі в гирлі Дунаю галицьким князям в обмін на зобов'язання оборони дунайських провінцій.

Непрямими свідченнями можуть служити також візантійсько-галицькі стосунки часів Ярослава Осмомисла, які детальніше розкриті у наступному розділі. Візантія розглядала галицького князя як *hypospondos*, що за візантійською вселенською термінологією прирівнювалося

[449] Воскресенская летопись // ПСРЛ. Т. 7. С. 239–240; *Тихомиров М. Н.* "Список русских городов дальних и ближних" // Исторические записки. Т. 40. Москва, 1952. С. 223.

[450] *Греков И. Б.* Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV – XV вв.). Москва, 1975. С. 366.

[451] *Наумов Е.П.* К истории летописного "Списка русских городов дальних и ближних" // Летописи и хроники. 1973 г. Москва, 1974. С. 150–163.

[452] Acta et diplomata graeca medis sevi sacra et profana collecta / Ed. F.Miklosich, J.Muller. T.5. Vindobonae, 1886. P. 375 [Кіннам, 115.18-19]; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 414; *Баумгартен М.А.* Родословные отрывки // Летопись историко-родословного обва в Москве. Вып. 5(17). 1909. С. 11; *Юревич О.* Андроник и Комнин. Санкт-Петербург, 2006. С. 50–52; *Валявська К.* Володар Ростиславич та Олексій І Комнін. Руcько-візантійські матримоніальні зв'язки в першій чверті XII ст. // Colloquia Russica. Series I. Vol. 2. Kraków, 2012. S. 55–63.

[453] *Назаренко А.* Первые контакты Штауфенов с Русью (К истории русско-немецких отношений в 30-е гг. XII в.) // Восточная Европа в исторической ретроспективе: к 80-летию В.Т.Пашуто. Москва, 1999. С. 175–176.

до давнього – союзний Риму народ – *socii populi Romani*. Цікаво, що більше свідчень візантійських авторів відноситься до Галицького князівства, князь якого часом протиставлявся князю Києва і розглядався як повністю самостійний[454].

Візантії явно залежало на добрих стосунках з галицьким князем значно більше, ніж з будь-яким іншим руським князем. Враховуючи, що зовнішня політика імперії Комнинів була спрямована на схід та південь, це можна пояснити лише спільним дунайським кордоном і зацікавленні про прикриття цього кордону від половців, а також продовженні торгівлі міжнародною артерією – *бурштиновим шляхом* з Балтійського в Чорне море, значення якого ще більше зросло із утворенням Галицько-Волинського князівства. Можливо, що саме з тих часів тісних зв'язків з Візантією залишилося графіті у Константинополі на мармуровій балюстраді хорів собору св. Софії: „*Матфѣй попъ галичьский*"[455].

Останнім часом, після появи праці Едварда Кінана[456] і публікації давно написаного дослідження О. О. Зиміна[457], з новою силою розгорнулася дискусія навколо довіря до „Слова о полку Игореве" як автентичного пам'ятника тобто історичного джерела[458]. Однак на даному ета-

[454] *Бибиков М.В.* Русь в византийских памятниках и Византия в древнерусских произведениях (к сравнительному изучению). // Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. Москва, 1989. С. 168.

[455] Welt der Slaven. № 22. 1977. S. 86–88.

[456] *Keenan E.* Wan Jaroslav of Halich Really Shooting Sultans in 1185 // Harvard Ukrainian Studies. –Vol. 22. 1998. P. 313–327; *Idem.* Turkas Elements in the Igor Tale and Zadonščina // The Slavonic and East European Revier. Vol. 80. London, 2002. № 3. P. 479–482; *Idem.* Josef Dobrovsky and the Origins of the Igor Tale [Harvard Series in Ukrainian Studies]. Cambridge (Mas.), 2003; *Кінан Е.* Чи міг Ярослав Галицький 1185 року стріляти в султанів?// Кінан Е. Російські історичні міти. Київ, 2003. С. 252–268.

[457] *Зимин А.А.* "Слово о полку Игореве". Санкт-Петербург, 2006.

[458] *Грабович Г.* Вічне повернення містифікацій // Критика. 2001. № 1–2; *Филюшкин А.И.* "Слово"… со слезами смешанное. Как гениальную древнерусскую поэму пытались объявить подделкой // Родина: Российский исторический журнал. 2002. № 11–12. С. 185–188; *Его же.* Психопатическое уничтожение "Слова о полку Игореве": Рецензия на неизданную книгу Эдварда Кинана // Логос: Журнал по философии и прагматике культуры. 2002. № 2. С. 24–32; *Страхова О.* Языковая проблема создателя "Слова о полку Игореве" и лингвистические взгляды Йозефа Добровского // Славяноведение. 2003. № 6. С. 33–61; *Столярова Л.В.* "Слово" и пустословии // Древнейшие государства Восточной Европы. 2002 г. Москва, 2004. С. 332–337; *Живов В.М.* Улики подлинности и улики поддельности. По поводу книги: Keenan Edward L. Josef Dobrovsky and the Origins of the Igor Tale. Cambridge (Mass.): Distributed by Harvard University Press, 2003. XIII. 541 p. // Русский язык в научном освещении. Москва, 2004. № 2(8). С. 240–268; *Agnew H.* Josef Dobrovsky. Enlighterened Hyper-Critic or Pre-Romantic Forgen? // Kritika. Vol. 6. 2005. № 4. P. 845–855; *Poppe H.* О тюркских лексических заимствованиях в "Слове о полку Игореве" и "Задонщине" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. Т. 55. Санкт-Петербург, 2004. С. 155–161; *Poppe N.* Further Note on the Turkie Lexical Elements in the *Slowo o polku Igoreve* and the Zadonshchina // The Slavonie and East European Revier. Vol. 82. London, 2004. № 1. P. 74–78; *Его же.* По поводу гипотез "скептиков" о тюркских лексических заимствованиях в "Слове о полку Игореве" // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2007. № 1–2. С. 52–56; *Вилкул Т.Л.* Рец. на кн. А.А.Зализняк. "Слово о полку Игореве": взгляд лингвиста // Ruthenica. Т. 4. Киев, 2005. С. 262–279; *Котляр М.Ф.* Рукописи не горять… Роздуми над книгою (Зимин А.А. "Слово о полку Игореве". Санкт-Петербург, 2006) // Український історичний журнал. 2007. № 3. С. 190–196;

пі немає жодних підстав відкидати свідчення „Слова" як наративного джерела кінця XII ст.[459]

Соколова Л.В. Новые мифы о старом (по поводу интервю на радиостанциях "Эхо Москвы" и "Свобода" в связи с выходом книги А.А.Зимина "Слово о полку Игореве" // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2007. № 1–2. С. 23–38; *Danylenko A.* The Latest Revision of the *Slovo o polku Igoreve,* or Was Jaroslaw of Halych Really Shooting From His 'Altan' in 1185 // The Slavonie and East European Revier. Vol. 84. London, 2004. № 2. P. 921–935; *Franklin S.* The Igor' Tale: A Bohemian Rhapsody? // Kritika. Vol.6. 2005. № 4. P. 833–845: *Гальперин Ч.* "Подлинник? Подделка? Опять подделка?": Эдвард Кинан. Йозеф Добровский и происхождение "Слова о полку Игореве" // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2007. № 1–2. С. 5–22.

[459] Е. Кінан вважає автором "Слова" чеського славіста Йозефа Добровського (1753-1829), а О. Зимін – Іоіля Биховського (1726 – після 1797), бувшого архімандрита Спасояроставського монастиря, де було знайдено „Слово". Подібно до своїх попередників (К. Троста, М. Хендлера і А. Айтцетмюллера), обоє в основному спирались на лінгвістичені аргументи, при цьому не володіючи знаннями з специфіки мови XII–XIV ст. Е. Кінан додав сюди ще кілька веселих аргументів, зокрема версію, що Ярослав Осмомисл не міг знати значення слова "султан", і тому стріляв з альтани, а цей термін пізнього походження. Однак, що стосується хворого спадковою хворобою Пертеса галицького князя Ярослава Осмомисла, то він взагалі не міг стріляти з лука, так як стрільба з лука потребує, щоб стрілець сперся обома ногами, що при цій хворобі неможливо, через це і галицький князь не брав участі у жодній битві, а його військо очолювали бояри, що для тодішньої практики було неприємлимим. І титул "султан" у Галичі знали: руські дружини були учасниками битви при Манцикерті у 1071 р. проти сельджуцького султана Арп-Арслана III; з того часу сельджуцькі султани постійно оточували візантійські володіння і були учасниками чорноморської торгівлі як і Галицьке князівство; Андронік Комнін, до появи при дворі Ярослава Осмомисла перебував при дворах сельджуцьких султанів; цей титул використовували навіть половці, в половецькому словнику початку XIV ст. він саме у версії „солтан" (*Плетнева С.* Половцы. Москва, 1990. С. 120–122).

Після блискучих праць А. Залізняка (*Зализняк А. А.* Слово о полку Игореве. Взгляд лингвиста. Москва, 2004. Изд.2. Москва, 2007; *Его же.* Можно ли создать "Слово о полку Игореве" путем имитации // Вопросы Языкознания. 2006. № 5. С. 3–21), період вільних варіацій з лінгвістичними аргументами закінчився (*Живов В. М.* Чего не может фальсификатор [Рец. на кн. А.А.Зализняк. "Слово о полку Игореве": Взгляд лингвиста. М., 2004. 352 с.] // Отечественные записки. 2004. № 4 (19); *Голинская Е.* "Слово о полку Игореве": точка в споре? // Наука и жизнь. 2006. № 5; *Еськов К.* "Слово о полку Игореве": сеанс черной магии с полным разоблачением // Http: // afranius.ivejornal.com/46212html). Російський лінгвіст, який багато років видає і досліджує новгородські берестяні грамоти з живою мовою XII-XIII ст., детально аналізуючи не стільки лексику, як граматичну побудову і граматичну систему "Слова", прийшов до висновку, що ця пам'ятка не може бути підробкою, бо написаний строго у відповідності до правил мови XII – початку XIII ст. В книзі детально розглянені лінгвістичні аргументи за і проти автентичності "Слова о полку Игореве", окремі "темні місця" пам'ятника, здійснено критичний огляд лінгвістичних праць противників автентичності "Слова". А. А. Залізняк переконливо продемонстрував на конкретних прикладах, що будь-якому фальсифікатору довелось би враховувати сотні різних моментів орфографіного, морфологічного, діалектного характерів, що просто не під силу одній людині (*Зализняк А.А.* Слово. Москва, 2004. С. 265–323).

В своїх репліках до цієї дискусії я звернув увагу на кілька моментів про які не могли знати жодні фальсифікатори у XVIII ст. (наявність в с. Харалуг біля Корця на Волині криці придатної для виготовлення мечів, тоді як на території Русі мечів власного виробництва не знайдено і крім *харалужных мечей*, згаданих в "Слові", для виробництва мечів просто не було болотної руди відповідної якості; неоднозначність етимології назви *Харалуг*, що не дозволяє стверджувати її пізнє походеження; особливості конструкцій *латинских шеломів*, на що міг звернути увагу лише сучасник воїн-професіонал, а не чернець через п'ять століть (*Войтович Л.* Кілька реплік з приводу дискусії про автентичність „Слова о полку Ігоревім" // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 6. Київ, 2006. С. 595–605; *Його ж.* Знову про дискусію з

Про галицького князя автор „Слова" написав: „*Галичкыи Осмомыслѣ Ярославе, высоко сѣдиши на своемъ златокованнемъ столѣ... Грозы твоя по землямъ текуть отворяеши Кіеву врата, стрѣляеши съ отня злата стола салътани за землями…*" – це було можливим тільки за умови участі галицьких військ у візантійських походах проти сельджуцьких султанів.

„*По Дунаю грады укрепил, купцями населил, торгуючими чрез море во Греки…*" – результати діяльності Ярослава у Нижньому Подністров'ї і Подунав'ї.

Можна ще торкнутися підтримки Ярославом Осмомислом повстання Асенів у Болгарії, що детально розкрито у наступному розділі. У "Слові" теж є ремінісценції з цієї війни 1186–1187 рр., зокрема: „*подпер горы Угорьскыи своими железными плъки, заступив королю путь, затворив Дунаю ворота*".

Про належність цих територій Галицькому князівству свідчать і низка інших аргументів, зокрема топонімічних[460], а також включення вірменських приходів у Сереті, Сочаві (Сучаві) і Молдові у львівську вірменську єпископію у кондаку від 13 серпня 1388 р. католікоса Теодороса II, із згадкою про Львів, як „*найблагословеннішу, раниму Богом, столиці, славну матір міст християнських королев*", що відбиває часи Галицько-Волинської держави[461].

З початку формування ординської держави у Причорномор'ї був створений потужний улус, який включав кілька менших. Цей улус отримав зять Бату – Мауці[462]. Напевно перші улусбеки вдовольнялися просторними степами, а в містах сиділи лише їх баскаки і намісники. Баскак Коренци, еміра Мауці, боярин Митяй сидів в Бакоті, його васалами були і болохівські князі. Ситуація змінилася, коли улус перейшов до оглана (царевича) Ногая. Після успішного походу на Константинополь у 1264 р. він отримав ще й Крим. Ставка його знаходилась на

приводу автентичності "Слова о полку Ігореве" // "Слово о полку Ігореве" та його доба. Галич, 2007. С. 17–33; *Його ж.* "Келійний дітописець" Дмитра Туптала та "Слово о полку Ігоревім" // Львівська медієвістика. Вип. 1. Дмитро Туптало у світлі українського бароко. Львів, 2007. С. 187–197; *Його ж.* Пліснеськ, "Дебра Кисаня" і проблема автентичності "Слова о полку Ігоревім" // Другі "Ольжині читання". Львів, 2007. С. 74–78; *Його ж.* Чи були мечі харалужні? // Вісник інституту археології. Вип. 2. Львів, 2007. С. 74–79; *Його ж.* Знову про дискусію з приводу автентичності "Слова о полку Ігоревім" та стосовно його авторів // Записки НТШ. Т. 256. Львів, 2008. С. 32–49; *Його ж.* Кілька зауваг до нової дискусії навколо "Слова о полку Ігоревім" // Фортеця. Збірник заповідника "Тустань": на пошану Михайла Рожка. Львів, 2009. С. 40–56; *Його ж.* Нова дискусія з приводу автентичності "Слова о полку Ігоревім" // "Слово о полку Ігоревім" як пам'ятка української літератури (до 820-річчя написання твору). Львів–Дрогобич, 2011. С. 52–71).

[460] Ці аргументи були зібрані в доповіді Андріяна Шийчука (Румунія) „До питання південних кордонів Галицької Русі (за матеріалами візантійської історіографії), виголошеній на П'ятому міждународному конгресі україністів у Чернівцах 28 серпня 2002 р. на засіданні секції „Галицько-Волинське князівство", який на жаль залишився неопублікованим.

[461] *Дашкевич Я.* Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. Вип. 1. Київ-Львів, 1992. С. 10–11.

[462] *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С. 108–109.

Нижньому Дунаї в м. Ісакчі[463]. Залежність від Ногая визнали болгарські Тирновське царство, Видинське і Браничевське князівства, а з 1292 р. і король Сербії. Десь до початку 1270-х рр. Ногай підпорядкував собі все Правобережжя Дніпра. Князь Лев Данилович став його васалом і з домогою Ногая приборкав як своїх братів, так і сусідів. За Ногая все Пониззя Дністра та Пруту поступово стало ординським. При ньому все Причорномор'я від Дунаю до Дону вкрилося сіткою ординських міст. Їх залишки тільки почали досліджувати археологи: Кучугурівське городище в 30 км на південь від Запорожжя (можливо, Мамаїв Старий), Тавань (у XV ст. тут великий князь литовський Вітовт Кейстутович збудував митницю), Кінське городище на правому березі р. Конки, городище біля р. Самари, Хаджибей (тепер Одеса).

Але особливо значний підйом в цей час пережив згаданий вище Білгород, який знаходився на кінці дністровського шляху. Те, що Білгород поставлений порядком з іншими містами Дністровсько-Бирладської волості в „Списку руських міст дальніх і ближніх"[464] дозволяє допускати, що у XII – на початку XIII ст. (а може і трохи довше) місто з округою входило до складу Галицької, а з 1199 р. – Галицько-Волинської держави. Якби у 1185–1187 рр. гирло Дністра належало Візантії, то звідси вона могла б завадити союзникам повсталих болгар під керівництвом Петра і Асеня. Частина раті галицького князя Мстислава Мстиславича Удатного у 1223 р. на з'єднання з іншими військами на Дніпрі йшла річковим шляхом, спустившись по Дністру. Якщо б цей шлях контролювався візантійцями, то ця експедиція виглядала б зовсім незрозумілою. Простіше було би рухатися з основним військом. Але галицький князь зібрав рать „вигинців галицьких" воєвод Юрія Домажирича і Держикрая Володиславича саме в цій волості, напевно, знявши частину гарнізонів, які в умовах, коли половці стали союзниками, тимчасово можна було послабити.

Стосовно існування самого міста протягом XII–XIII ст. сумнівів немає. Місто як Акліба („Ак" – „білий") поміщене на карті ал-Ідрісі[465] і присутнє у візантійських джерелах (Маврокастро, Монкастро)[466]. Археологічні матеріали XII ст. незначні і повністю походять з шарів порушених будівництвом кінця XIII ст., коли місто переживало підйом, інтенсивно забудовувалося і перебудовувалося. Характер цього будівництва і знайдені матеріали не залишають сумнівів стосовно його схожості з іншими ординськими поліетнічними містами[467]. Правда, в місті було значне слов'янське населення і більшість знахідок зброї або її фрагментів руського походження[468]. Ординські монети,

[463] *Егоров В. Л.* Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. Москва, 1985. С. 33–35.
[464] Воскресенская летопись // ПСРЛ. Т. 7. С. 240.
[465] *Рыбаков Б. А.* Русские земли по карте Идриси 1154 года // Краткие сообщ. Ин-та Истории Материальной Культуры. № 43. 1952. С. 15–18.
[466] *Полевой Л. Л.* Очерки исторической географии Молдавии XIII-XIV вв. Кишинев, 1979. С. 67.
[467] *Егоров В. Л.* Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. С. 79–82; *Кравченко А. А.* Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.). Киев, 1986.
[468] *Кравченко А. А.* Средневековый Белгород. С. 83–84.

знайдені в місті, масово починаються з часів хана Узбека (1313–1339). На портоланах Маріно Сануда (1321 р.),[469] Піцігані (початок 1330-х)[470] і Весконте (1327 р.)[471] місто Маврокастро (Білгород) зображене із знаменем, на якому джучидська тамга і півмісяць. Однак ще до 1328 р. новоутворена єпископія Аспрокастрон була включена до складу саме Галицької митрополії[472], що є прямим свідченням давньої приналежності цих земель до Галицько-Волинського князівства. Можна допускати, що процес переходу міста під пряме ординське панування почався за Ногая і завершився за Узбека. Він був недовгим, бо з середини XIV ст. місто перейшло до генуезців, від них – до Молдовського князівства, а потім – до турків.

Напевно не тільки Білгород, але й інші міста Дністровсько-Бирладської волості, поступово переходили під пряме ординське правління. Можливо, що певний час зберігалося подвійне підпорядкування, а деякі частини цієї волості залишились у складі Галицько-Волинської держави до початку XIV ст. Так таке, достатньо поінформоване джерело, як "Flos historiarum Terrae Orientis", повідомляє: "*Русь – величезна країна, межує з Грецією, Болгарією; ця країна ... тепер платить данину татарам, а князем її Лев.*"[473].

Таким чином можна стверджувати, спираючись на джерела, які збереглися, що Пониззя Дністра та Дунаю таки входило до складу Галицького, а пізніше Галицько-Волинського князівства у XII – на початку XIV століть. Заперечити це, просто не звертаючи уваги на ці джерела, або тільки заявляючи, що вони *не прямі* (хоча й це не зовсім так), не буде коректним. Тоді виникає питання, а на підставі яких *прямих* джерел чи хоча б *не прямих* можна стверджувати протилежне?

Галицькі володіння у Закарпатті. Перебування окремих князів на Закарпатті певним чином допомогло збереженню часткової автономії в цих землях давніх хорватських князівств, і навіть тенденцій до об'єднання з Галицько-Волинським королівством. Чернігівський князь Ростислав Михайлович, який претендував на галицький престол, бл. 1244 р. одружився з Анною, дочкою угорського короля Бели IV. Спочатку він отримав замок Фізер в Земплині з селами Вишнево і Орехово, а потім Земплинську і Березьку жупи, а, можливо, і всю давню Руську марку, де набрав дружину, яка взяла участь у битві під Ярославом (1245 р.). Після угоди з Данилом Романовичем у 1251 р. Бела IV перевів зятя у Мачву, декларуючи таким чином його відмову від боротьби за галицьку корону[474]. Обставини приєднання частини

[469] *Popescu-Spineni M.* România in istoria cartografici pânô la 1600. Vol. 1. Bucureşti, 1938. P. 74.

[470] *Егоров В. Л.* Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. С. 136, 139.

[471] *Nordenskiöld A. E.* Periplus. Stockholm, 1897. P. 33. Taf.VII.

[472] *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. Львів, 2010. С. 200–203.

[473] *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 302.

[474] Первая Новгородская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 3. Санкт-Петербург, 1841. С. 44–45; Никоновская летопис // Там же. Т. 10. Санкт-Петербург, 1885. С. 99–102; Тверский летописный сборник // Там же. Т. 15. Санкт-Петербург, 1863. С. 351–352; Codex diplomat-

Закарпаття (жупи Берег і, можливо, Земплин) в часи угорсько-галицької конфронтації за короля Ласла IV Куна детально викладені в одному з наступних розділів[475].

Ці землі були приєднані бл. 1278–1279 рр. У грамоті 1299 р. наджупан березький Григорій названий „урядником Льва князя руського" („Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leu ducis Ruthenorum et quotuor iudices nobelium de eodem damus pro memoria"[476]). Під 1307 р. цей міністеріал згадується вдруге[477]. Герб міста Ломпертсас (Берегово), яке було з 1271 р. центром жупи Берег, повністю співпадає із старійшим гербом Львова. Цей герб міг бути наданий князем Левом Даниловичем центру своїх володінь на Закарпатті[478]. Цікаво, що в угорському документі з 1277 р. вказувалося, що ліс Кобили південніше м. Бардієва знаходився „*біля засік нашого королівства і королевств Польщі і Русі*"[479]. А за автором „Польсько-угорської хроніки" біля Солоного града у Словаччині сходились кордони „*між угорцями, русинами і поляками*"[480].

Окремі історики вважають, що крім жупи Берег до складу закарпатських володінь галицьких князів входили і мараморoські землі з Хустом[481]. Однак, щоби довести це – потрібні докази. А таких доказів немає. Недостатньо підстав, щоби підтвердити версію Юрія Химинця про приєднання території комітату Спіш до Галицько-Волинської держави у 1286 р. внаслідок повстання на срібних рудниках, підтриманого місцевими „руськими магнатами", яке було спровоковане будівництвом німецькими колоністами своїх храмів і монастирів[482]. Більш аргументовано виглядає здогадка Михайла Трояна про приєднання в результаті походу 1283 р. західної частини Закарпаття „від нинішнього Берегова до гори Маковиця"[483], бо з листа короля Карла Роберта випливає, що замок *Mackk* у жупі Шарош до початку 1320-х рр. належав руським

icus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G.Fejer. Bd. 4. Vol. 3. Budae, 1832. Dok. 15.07.1264; *Палацкий Ф.* О русском князе Ростиславе, отце чешской королевы Кунгуты и роде его // Чтения в Московском Об-ве Истории и Древностей Российских. 1846. № 3. С. 11–16; *Палаузов С. Н.* Ростислав Михайлович, князь Мачвы // Журнал Министерства Народого Просвещения. 1851. № 8. С. 27–49; *Wertner M.* Az Árpádok czaládi története. Nagybecskerek, 1892. 463–475 old.

[475] Див. також: *Войтович Л.* О времени включения Закарпатья в состав Галицко-Волынского государства // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С. Г. Суляк. Кишинев, 2011. № 4 (26). С. 5–25, 160–167; *Його ж.* Входження Закарпаття до Галицько-Волинської держави за князя Лева Даниловича // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Т. 16. Дрогобич, 2012. С. 48–61.

[476] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G.Fejer. Bd. 6. Vol. 2. Budae, 1830. P. 216–217; *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 125–129.

[477] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis. P. 213–214, 239–240.

[478] *Пачовський В.* Срібна земля. Ужгород, 1993. С. 41.

[479] *Wenzel G.* Codex diplomaticus Arpadianus cortinuatus. Pest, 1811. P. 166–167.

[480] *Ставровський О.* Словацько-польсько-угорське прикордоння до XVIII ст. Пряшів, 1967. С. 14, 377.

[481] *Вегеш М.* Лев Данилович // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну. Вип. 2. Ужгород, 1996. С. 34–39.

[482] *Химинець Ю.* Закарпаття – земля української держави. Ужгород,1991. С. 17.

[483] *Троян М.* Мукачівський замок. Ужгород, 1982. С. 9.

князям[484]. Але це могло трапитися і раніше, (судячи з документу 1277 р.) і пізніше (у період боротьби за спадщину Арпадів у 1301–1321 рр.) і тривало недовго.

Закарпатські землі були остаточно втрачені до початку 1320-х рр.[485].

Галицько-волинські володіння у польських землях. Приєднання Люблінської землі відбулося в кінці XIII століття. 30 вересня 1288 р. помер без спадкоємців краківський князь Лєшко Чорний і почалась боротьба за краковский престол в якій основними претендентами виступили вроцлавський князь Генріх IV Пробус і мазовецький князь Болеслав II. Лев Данилович подтримав останнього і в липні 1289 р. зі своїми військами взяв участь в облозі Вавеля[486]. В ході війни він вторгнувся також у Вроцлавське князівство, яке належало Генриху IV[487]. Звідти в першій половині серпня 1289 р. князь виїхав в Опаву, де зустрівся з чеським королем Вацлавом II і підтвердив чесько-галицький союз[488]. На цій зустрічі присутні польські князі переконали Лева Даниловича підтримати претензії куявського і серадзького князя Владислава Локєтка, з котрим було укладено окрему угоду, скріплену пізніше шлюбом Юрія Львовича з сестрою Владислава Локєтка[489]. В цей час під стінами Вавеля в кінці серпня 1289 р. Князю Генриху IV вдалося разбити союзні війська[490]. Очевидно, тоді Лев Данилович зберіг за собою зайняту під час цього походу Люблинську землю. Ця земля була повернена у 1302 р. королем Юрієм Львовичем[491].

Таким чином під кінець XIII ст. за Лева Даниловича територія Галицько-Волинської держави мала максимальні розміри, включаючи Київську і Переяславську землі, значну частину володінь у Нижньому Подністров'ї і межиріччі Дністра і Пруту, володіння у Закарпатті та Люблінську землю. Васалами галицько-волинських правителів у той час залишались турово-пінські князі.

Домен галицьких князів. Проблеми формування князівських доменів належать до найбільш дискусійних, причому суперечки тільки починають розгортатися. Доменальні володіння князів охоплювали, в основному, незаселені або слабо заселені землі. Тому, будучи зацікавленими в освоєнні пустуючих земель та отриманні з них доходів, князі (починаючи від Ярослава Володимировича, який поселив в Пороссі торків, берендеїв, коуїв і печенігів), заселяли такі пустуючі території

[484] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G.Fejer. Bd. 8. Vol. 2. Budae, 1834. P. 326.

[485] A magyar nép története. 3 köt. Budapest, 1896. 66–69 old.; *Мельник В.* Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. Львів, 1970. С. 36.

[486] Ипатьевская летопись. Стб. 935–936.

[487] Там же. Стб. 936.

[488] Ипатьевская летопись. Стб. 936; *Hlavaček I.* Novy ziomek formulare Tobiase z Bechyne // Československy Časopis Historycky. R. 6. 1958. Z. 3. S. 560.

[489] *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi. S. 55.

[490] Tęgowski J. Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288-1293 // Zapiski kujawsko-dobrzyńskie. T. 6. Historia. 1987. S. 54–55.

[491] *Войтович Л.* Юрій Львович і його політика // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 73–74.

полоненими. Іноді їм вдавалося переселити туди, навіть жителів із територій противника. Так, князь Ярополк Володимирович під час походу на Друцьк вивів дручан до свого далекого Переяславського князівства і осадив ними новозасноване місто Желний[492]. В умовах раннього (в порівняно з іншими землями) переходу від *бенефіцій* до *феодів*[493], галицькі князі були змушені інтенсивніше шукати шляхи наповнення своєї скарбниці. Серед головних напрямків були заселення і використання пустуючих земель, а відтак розгортання і розширення тут княжого домену.

Колоністів, зокрема і полоняників, поселяли на землю як *рядовичів* (на підставі ряду-угоди, яка регламентувала розміри плати до князівського скарбу). Отримували землі в межах домену і князівські дворяни, які обслуговували різні двірцеві служби. Приналежність до княжого домену земель Верхнього Подністров'я та Прикарпаття підтверджує те, що більшість цієї території пізніше було трансформовано у *королівщини* (зокрема уся Самбірщина[494]). Крім цього, саме тут зафіксовано найбільше сіл на волоському та німецькому праві або з різними локальними особливостями. Саме тут знаходилися гнізда дрібної підкарпатської шляхти, нащадків дружинників, розміщених у прикордонні[495].

Прибутки, які поступали від земель княжого домену, йшли на утримання княжого двору та безпосередньо князівської дружини, яка складала ядро князівського війська, до якого долучалися бояри зі своїми почтами ("списами").

Розглядаючи населені пункти регіону, які виникли, можна вважати, у період формування домену перемишльських князів, необхідно зауважити: найдавніші акти, які збереглися, датовані переважно початком XV ст., а у літописах і хроніках сільські поселення згадуються дуже рідко. Тому визначальним при дослідженні початків цих поселень є аналіз топоніміки разом із археологічними розвідками.

Серед населених пунктів привертає увагу незвична назва села Надітичі. Воно розташоване на берегах р. Брідниці, правої притоки Дністра, поряд із давніми розробками родовищ болотної руди, яку використовували у тогочасній металургії. Перша згадка про село датована 1412 р.[496] За польським хроністом Яном Длугошем, король Владислав II Ягайло дорогою в Угорщину, їхав із Бібрки до Меденич і зупинявся у Надітичах (у хроніці під назвою "Надзеюв"). Пізніше село згадується в актах поряд з нині існуючими сусідніми селами[497]. Це заперечує

[492] Ипатьевская летопись. Стб. 283.

[493] Див.: *Войтович Л. В.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 22–97.

[494] Див.: *Pulnarowicz W.* U źródeł Sanu, Stryja, Dniestru. Turka, 1929; *Kuczera A.* Samborszczyzna. T.1. Sambor, 1935; *Гошко Ю. Г.* Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. Київ, 1976. С. 14–57.

[495] Див.: *Pappe F.* Skoły i Tucholszscyzna. Lwów, 1891; *Dąbkowski P.* Podział Admimistracyjny Województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV w. Lwów, 1939.

[496] *Jana Długosza* Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. Ks. 10–11. Warszawa, 1982. S. 241.

[497] У 1498, 1512 та 1515 рр. село згадується в числі звільнених від податків на певний термін

сумніви щодо того про який населений пункт ідеться. У місцевому фольклорі стійко зберігається легенда про угорське походження корінних жителів с. Надітич, яка легко узгоджується з етимологією назви: від угорського "нодь тічі" – "великий брід". Ріка Брідниця саме тут впадає у Дністер. До речі, "нодь" в угорській транскрипції пишеться як "nagy". Поселення угорців, полонених у 1245 р. у битві під Ярославом, під угорською назвою "нодьтічі" виникло на соляному шляху з Перемишля до Жидачева, швидше за все приблизно у 1245–1246 рр. Раніше або пізніше угорці тут, практично, не могли з'явитися. У 1377-1385 рр. за короля Людовика Анжуйського, який претендував на галицьку спадщину після вигаснення нащадків короля Данила, і носив титул *короля Галіції та Лодомерії*, угорські гарнізони перебували у галицьких землях (у Прикарпатті, навіть, до 1392–1395 рр.), а не у відкритих сільських поселеннях[498].

Село Лучани вперше згадане під 1457 р.[499]. Полонені *лучани* (волинське плем'я), найімовірніше, переселені у Подністров'я значно раніше, очевидно, після війни Ростиславичів з волинським князем Давидом Ігоревичем у 1098–1099 рр., коли ще племінні назви подекуди зберігалися.

Аналогічно можна стверджувати і про сусіднє село Дуліби. Село вперше згадане під 1430 р.[500] (*дуліби* також волинське плем'я), а виникло не пізніше як наприкінці XI ст., бо у XII ст. волинські племінні назви уже були архаїзмами.

Сучасне село Дроховичі (Дроговичі, Дреговичі) вперше згадане під 1424 р.[501] Племінна назва *дреговичі* могла появитися у цьому закутку не пізніше 1117–1119 рр. Саме тоді війська київського князя Володимира Мономаха, разом з дружинами галицьких князів Володаря і Василька Ростиславичів, вторглися у Мінське князівство, населення якого ще зберігало стару племінну назву.

поселень, які особливо постраждали від ординських нападів. Назва його в кожній з цих згадок звучить по різному: Надійчичі, Надзійчиці, Надійчиці. Позаяк село згадується поряд з Розвадовом, Стільськом та іншими відомими селами на Миколаївщині сумнівів, що мова йде саме про Надітичі не виникає. 6 січня 1554 р. король Зигмунт Август підтвердив холмському старості Габрієлеві Тарлу купчу на села Розвадів, Веринь, Устя, Надійчичі, Стільсько і Демню. В наступному році той же король надав Габрієлю Тарлові, на той час радомському каштелянові, стаційне з сіл Устя, Розвадів, Надійчичі і Стільсько. Назва "Надітичі" зафіксована вперше в документі нового власника відомого львівського патриція Костянтина Корнякта у 1578 р. Назви на - "ичі", як встановив відомий львівський дослідник О.Купчинський, належать до найдавніших слов'янських назв. Якщо "Надійчичі" – то заснування села було би пов'язане з якоюсь жінкою на ім'я "Надія". Але звідки ж взялися тоді "Надітичі" – таке спотворення назви не відповідає мовним правилам слов'янських мов. І неможливо уявити аби К.Корнякт став перейменовувати у такий спосіб село. Скоріше спотворення зазнали попередні записи назви, коли писарі фіксували більш звичну для слов'янського вуха назву, а саме "Надійчичі", а не "Надітичі".

[498] *Войтович Л.* Скільки років Надітичам? // Громада (Миколаїв), 2002, 10.12.

[499] Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. T. 5. Lwów, 1893. S. 152.

[500] *Розов В.* Українські грамоти. Т.1. XIV в. і перша половина XV ст. Київ, 1928. С. 64.

[501] Там само. С. 56.

Цікавою є назва поселення Сугрів (Сугров за давнішим написанням), вперше згаданого під 1458 р.[502]. Співпадіння з однойменним волинським містом на Підляшші, навряд, чи випадкове. Полонені волиняни з Сугрова могли появитися тут після війн із Ярополком Ізяславичем у 1096 р. або із Ізяславом Мстиславичем у 1149–1152 рр.

Назва села Київець, уперше згаданого під 1515 р.[503], теж не випадкова. Вона не могла виникнути просто так у XV – на початку XVI ст. Але після розгрому київського війська під Теребовлею у 1153 р. полонені кияни могли бути поселені саме у цьому закутку князівського домену. Більш вірогіднішої версії, знайти, практично неможливо.

Багато назв пов'язано із полоненими поляками, які були переселені сюди у ході чисельних сутичок із польськими князями протягом XII–XIII ст.: Ляшки Горішні (тепер Горішнє), вперше згадані під 1439 р.[504]; Ляшки Долішні (тепер Долішнє), вперше згадані під 1439 р.[505]; Ляховичі (тепер Зарічне), вперше згадані під 1511 р.[506], Ляховичі Подорожні (тепер Подорожнє), вперше згадані під 1515 р.; Мазурівка (поблизу Любші) – могла виникнути між 1435–1442 рр., коли Жидачівське князівство тримав мазовецький князь Земовит Земовитович; Бертишів (початково Бартошово, від імені Бартош), вперше згаданий під 1424 р.[507]

До цієї групи можна додати і Березділвці, вперше згадані у 1472 р.[508]. Але місцева церковна традиція зберегла згадку, за якою у 1410 р. власник села Бенедикт Бенко заклав тут першу римо-католицьку парафію при збудованому ще раніше дерев'яному костелі Різдва Пречистої Діви Марії[509]. Місцеве населення зберігало свої польські корені. Можливо, через це новий наплив польських колоністів у 1526 р. допоміг трансформувати село у місто з магдебурзьким правом.

Цікаво, звідки взялася назва села Дунаєць на р. Любашці (притока Дністра). Чи не принесли її переселенці, полонені на Дунаї ще Васильком Ростиславичем або Ігорем-Іваном Васильковичем у першій половині XII ст.?

Село Ятвяги нині називається Прибіля (Прибіллє – від "прибильці", тобто "прибульці" чи "прибулі"). З ятвягами (гілкою прусів) галицькі князі воювали у XIII ст. на волинських кордонах, а Лев Данилович брав у цих походах активну участь.

---

[502] Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / Уклад. О. Купчинський, Е. Ружицький. Київ, 1972. С. 102–103. № 187.

[503] *Jabłonowski A.* Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T.7. Cz.1. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona// Źródła dziejowe. T. 18. Cz. 1. Warszawa, 1902. S. 168.

[504] Каталог пергаментних документів. С. 122.

[505] Там само. С. 122.

[506] *Капраль М.* Жидачівський повіт Львівської землі в XVI столітті (За матеріалами поборових реєстрів) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. 1. Київ–Львів, 2004. С. 754.

[507] Розов В. Українські грамоти. Т. 1. С. 56.

[508] Akta grodzkie i ziemskie. T. 15. Lwów, 1903. S. 1033.

[509] *Бучек М., Седельник І.* Львівська архідієцезія латинського обряду. Т.1. Парафії, костели та каплиці (Львівська обл.). Львів, 2004. С. 38–40.

З переселенням полонених у княжу добу пов'язані назви інших населених пунктів цього регіону: Бринці Загірні та Бринці Церковні (тобто Бранці – полонені), Бориничі (первинне Браниче – Branycze) уперше згадані у 1424 р.[510], а Перегінське (від "перегнані, перегнанці") відоме від початку XV ст.[511]

На доменальні землі вказують й інші назви. Володимирці (вперше згадані під 1411 р.[512]) походять від галицького князя Володимира Володаревича (1141–1153). Княже село (тепер Кніселів, вперше згадане під 1393 р.[513]), Княжолука – 1394 р.[514], Городище (навколо залишків княжого замку) – 1376 р.[515]. А також Бортники (вперше згадані під 1428 р.[516]) – тутешні поселенці заготовляли мед і віск для княжих гостей-купців (княжа влада тримала монополію на зовнішню торгівлю, зокрема, медом і продуктами від його переробки, як ось віск чи міцні витримані меди). Нові і Старі Стрілища (раніше Стрільці, вперше згадані під 1513 р.) – княжі дворяни або рядовичі, які заготовляли м'ясо для війська. Псари (Псарі, вперше згадані під 1532 р.[517]) – княжі дворяни або рядовичі, які обслуговували княжі полювання.

Ще одна група поселень пов'язані із видобуванням болотної руди, виплавленням заліза і виготовленням штабів для ковалів та зброярів. Серед таких назв: Руда (вперше згадана під 1394 р.[518]), Рудники (вперше згадані під 1435 р.[519]), Дем'янка Лісна та Дем'янка Наддністрянська. Гігантський металургійний комплекс, який був у Рудниках, у якійсь мірі свідчить про те, що подібні комплекси були окремими поселеннями металургів, які працювали як князівські рядовичі не на замовлення ринку, а для князівського скарбу[520]. Наприкінці X ст. під час походу війська київського князя Володимира Святославича комплекс було зруйновано, але життя тут після цього не завмерло. В урочищі Чорна Гора на північно-західній околиці теперішнього села Рудників на високому мисі, який подекуди піднімається до 30 м над навколишніми луками і болотами, виявлені сліди поселення Княжої доби[521]. Болотну руду добували вздовж Дністра вниз за течією від села Надітичів. Два кілометри на північ від села Раделичів поблизу Рудників в урочищі Городище було виявлено сліди укріплень. Це, на думку Володимира

[510] *Розов В.* Українські грамоти. Т. 1. С. 56.
[511] *Капраль М.* Жидачівський повіт. С. 754.
[512] *Розов В.* Українські грамоти. Т. 1. С. 43.
[513] *Prochaska A.* Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 r. Lwów, 1890. S. 10.
[514] Грамоти XIV ст. / Упоряд. М. М. Пещак. Київ, 1974. С. 64.
[515] *Prochaska A.* Materiały archiwalne. S. 6.
[516] *Розов В.* Українські грамоти. Т. 1. С. 60.
[517] *Капраль М.* Жидачівський повіт. С. 755.
[518] Грамоти XIV ст. С. 64.
[519] Akta grodzkie i ziemskie. T. 3. S. 107.
[520] *Войтович Л.* Замість вступу: Найдавніший промисловий комплекс України // Ковтало Б., Сколоздра Р., Яцишин С. Рудники. Історико-краєзнавчий нарис. Львів, 2005. С. 3–5.
[521] *Мацкевой Л., Козак В.* Старожитності Дрогобицького передгір'я. Львів–Дрогобич, 2010. С. 108.

Кобільника, – рештки угорського поселення часів короля Данила[522]. На північній околиці Раделичів в урочищі Пастівники знайдено сліди плавлення заліза та залізообробної майстерні XI–XIII ст.[523]. Недалеко, за 3 км на південний схід від Раделичів на південному березі оз. Жибасова поблизу Дністра виявлено іншу залізообробну майстерню цього ж періоду[524]. Правобережжя Дністра аж до впадіння р. Стрий заповнене слідами добування болотної руди та виплавлення заліза, зокрема, топонімами з назвами *демня*[525].

Далі на захід вверх по Дністру лежали поселення Дроговиж, Устя, Колодруби та Більче. Давнє місто Дроговиж знаходилося на підвищеному плато над долиною р. Зубри, з якого було видно дороги аж до Карпат. Звідси і назва Дроговиж – Дороговиж – "дороги вижу". Збереглося городище XI–XIV ст., яке у травні 1353 р. знищили війська князя Любарта-Дмитра Гедиміновича. Боярин Вовчок із Дроговижа (Wolczkone de Drochovicze) у числі перших перейшов на бік польського короля Казимира III і у 1356 р. виступив свідком на магдебурзькому привілеї Львову[526]. Пізніше його нащадки, обдаровані і піднесені спадкоємцями Казимира III, стали першими католиками-поляками серед руського боярства[527]. Після знищення місто Дроговиж уже не відродилося. Біля підніжжя плато, на якому стояло давнє місто, на березі Чорного потоку, що впадав у Дністер, появилося однойменне село Дроговиж. Воно стало центром королівського староства, успадкувавши значення свого попередника, напевно, місто у княжі часи було центром округи, що належала до князівського домену. На краю плато стрийський староста Закліка Тарло у 1465–1466 рр. збудував замок, рештки якого теж збереглися[528].

Місто Устя було розташоване у гирлах річок Щирка, Зубри та Нежухівки, які впадають тут у Дністер. Вперше воно згадано під 1403 р. Це був центр округи, яку як додаток до Жидачівського князівства отримав князь Свидригайло Ольгердович[529]. Але Устя як місто виникло ще за княжих часів, тож тепер уже було поважним портом. Будівництво річкових суден (стругів, комег, дубасів, шкутів та галер) тут тривало

[522] *Кобільник В.* З археології Бойківщини. VII виказ пам'яток // Літопис Бойківщини. Рік VI. Самбір, 1936. Ч. 7. С. 5.

[523] *Мацкевой Л., Козак В.* Старожитності Дрогобицького передгір'я. С. 106.

[524] *Конопля В. М.* Исследования в Семеро-Восточном Прикарпатье // Археологические открытия 1983 г. Москва, 1985. С. 294.

[525] Див.: *Купчинський О.* Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. // Записки НТШ. Т. 233. Львів, 1997. С. 333–359.

[526] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.). Упорядкував Мирон Капраль. Львів, 1998. С. 27–31.

[527] *Mysliński K.* Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja 1340-1400. Lublin, 1981; *Sikora F.* Dymitr z Goraja na Szczebreszynie w służbie Władysława Jagiełły w latach 1386-1400 // Studia Historyczne. T. 26. 1986. № 1. S. 14–19; *Idem.* Krąg rodzinny I dworski Dymitra z Garaja i jego rola na Rusi // Genealogia. Kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym. Toruń, 1989. S. 55–89.

[528] *Івашків Я. М., Івашків К. В., Грибик М. С., Мацьковий Л. Г., Сколоздра Р. В.* Миколаївське Придністров'я / Ред. Л. В. Войтович. Львів, 1993. С. 77–78.

[529] *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С. 116.

до середини XIX ст. Річковим шляхом Зуброю зі Львова і Щирком із Щирця можна було потрапити до Устя, а звідти далі до Чорного моря та Візантії. Від 1402 р. місто Хаджібей (нині Одеса) на чорноморському побережжі почало належати до володінь князя Свидригайла Ольгердовича[530]. У 1415 р., коли візантійський імператор звернувся до польського короля Владислава Ягайла за допомогою, з Устя Дністром через Хаджібей відправлялося збіжжя до Константинополя[531]. Трохи пізніше, за Казимира Ягеллончика, цим шляхом постачали збіжжя через Білгород-Дністровський до Кіпрського королівства[532]. Від 1433 р. Устя вже згадується у складі Дроговизького староства[533]. У 1498–1515 рр. місто було декілька разів спаленим дотла[534]. Після цього воно вже не піднялося і залишилося селом[535].

Село Колодруби і нині лежить на дністровській переправі на шляху до Раделичів і Рудників. Назва походить від спотворення "Коло броду". Село вперше згадане у документі від 5 грудня 1440 р.[536]. Тут в урочищі Селище знайдено сліди давньоруського поселення XI–XIII ст.[537]

Поблизу р. Нежухівки, правої притоки Дністра, знаходилося місто Більче. На мисоподібному виступі на висоті 18 м над низовиною зберігся дитинець розмірами 35х38 м, оточений валом висотою до 1,5 м, а біля основи мису – другим валом висотою до 4 м і шириною 5-6 м. Матеріали XII–XIII ст.[538] Вали збереглися і в урочищі Городище[539]. Назва сусіднього села Болоня, яке прилягає до Більчого, теж говорить про наявність тут раніше давньоруського міста. Більче вперше згадане під 1466 р.[540]

У Стрийському районі є два поселення, назви яких, безперечно, пов'язані з розселенням полонених на княжих землях. Село Дуліби засноване не пізніше як наприкінці XI ст., коли ще були вживані племінні назви. Угерсько (нині Яблунівка) не пізніше 1245 р., коли після битви під Ярославом у полон потрапило багато угорських воїнів. Перша згадка про Угерсько датована 1427 р.

---

[530] Skarbec diplomatów papieskich, cesarskich, króleskich, książących i urzędów posługyjących dokrytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów słuzającię / Zebrał… J. Daniłowicz. T. 1. Wilno, 1860. Dok. 746. S. 330–331.

[531] *Маркевич А. И.* Город Качибей или Хаджибей – предшественник Одессы. Одесса, 1894. С. 55.

[532] *Janowski A.* Żegługa po Dniestrze // Ziemia. 1914. S. 507.

[533] Acta grodskie i zemskie z czasów Rzeczy Pospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji sp. Aleksanra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego / Oprac. K. Łiske i A. Prochaska. T. 2. Lwów, 1868. Dok. 102.

[534] Źródła dziejowe. T. 18. Cz. 1. Warszawa, 1902. S. 126.

[535] *Войтович Л., Сколоздра Р.* Устя, Устечко… // Миколаївщина. Т. 3. Львів, 2006. С. 67–77.

[536] *Івашків Я. М., Івашків К. В., Грибик М. С., Мацьковий Л. Г., Сколоздра Р. В.* Миколаївське Придністров'я. С. 90.

[537] *Чайка Р., Довгань П.* Нові матеріали до археологічної мапи Львівщини // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. Львів, 1996. С. 78–82.

[538] *Свєшніков І. К.* Довідник з археології України. Львівська область. Київ, 1976. С. 57; *Михальчишин І.* Стародавня Львівщина. Львів, 1993. С. 22.

[539] *Кобільник В.* З археології Бойківщини. VII виказ пам'яток. С. 5.

[540] *Івашків Я. М., Івашків К. В., Грибик М. С., Мацьковий Л. Г., Сколоздра Р. В.* Миколаївське Придністров'я. С. 90.

Стрілків, очевидно, був поселенням княжих стрільців. З полюванням у княжих угіддях можна пов'язати назви сіл Лисовичі (вперше згадані під 1371 р.) та Лисятичі (1443 р.). Як відомо, хутра лисиці були монопольними товарами княжого скарбу і йшли на експорт. Село Довголука (вперше згадано під 1438 р.) теж могло належати, зважаючи на назву, до княжого домену: тут могли випасатися княжі табуни. Збереглися потужні оборонні вали княжого замку[541].

Стрий вперше згаданий під 1396 р.[542] На території міста виявлено житла XII-XIII ст., а також литий бронзовий хрестик, пряслице з овруцького шиферу та інші предмети цього періоду[543]. На віддалі 4 км на північ від села Кавська у центральній частині лісу Бучини над заплавою р. Ступниці збереглося кругле городище XI–XIII ст. з валом заввишки 2 м завширшки 4 м біля основи[544]. За 4,5 км на південний захід від Кавська в урочищі Бич на правому березі р. Летнянки інше укріплення круглої форми, обнесене двома валами, які збереглися на висоту 1,65 м та двома ровами. Городище датується XII–XIII ст.[545].

Ще до княжих часів могли належати такі поселення як Сихів (уперше згадане під 1428 р.), Жулин (1446 р.), Любінці (1465 р., тут збереглися сліди давніх укріплень) та Гірне (1472 р.).

У нинішньому Сколівському районі, крім уже згадуваних Синьовидська (Верхнє Синьовидне), де збереглися сліди двох укріплених городищ та рештки укріплень монастиря св. Богородиці, (у якому зупинялися король Данило Романович з сином Левом), Тустані і Тухлі знаходяться інші давні поселення. Підгородці (вперше згадані під 1397 р.) – це підграддя міста Тустані. Нижнє Синьовидне – тут теж помітні сліди городища. Сколе уперше згадане під 1397 р.[546], традиція пов'язує його заснування із загибеллю князя Святослава Володимировича у 1015 р.[547]. Славське уперше згадане під 1483 р.[548], традиція також пов'язує його заснування із 1015 р.). Великі Дідушиці уперше згадані під 1371 р., назва походить від прізвища жидачівських бояр Дідушицьких[549], які пізніше стали відомим польським графським родом. Корчин уперше згаданий під 1446 р., у 1870 р. між селом і схилом гори Коник в урочищі Замчище були ще сліди дерев'яної будівлі[550].

---

[541] *Мацюк О.* Замки і фортеці Західної України. Львів, 1997. С. 71.

[542] Acta grodskie i zemskie. T. 3. Lwów, 1872. S. 115.

[543] *Мацкевий Л.* До проблеми найдавнішого заселення території міста Стрия // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 5. Львів, 1998. С. 393–398.

[544] *Бернякович К. В.* Роботи Прикарпатської археологічної експедиції у 1956–1957 рр. // Археологічні роботи Львівського історичного музею у 1952-1957 рр. Львів, 1959. С. 32.

[545] Там само. С. 33–34.

[546] *Papée F.* Skole i Tucholszczyzna. Lwów, 1891. S. 17.

[547] Див.: *Войтович Л.* Загадкова загибель князя Святослава Володимировича і загадки міграції угрів в кінці IX ст. // Україно-угорські етюди. Вип. 1. Львів, 2010. С. 9–27.

[548] Acta grodskie i zemskie. T. 18. Lwów, 1903. S. 259.

[549] *Stadnicki K.* Synowie Gedymina. T. 1. Lwów, 1849. Dok. 244. S. 257–260.

[550] *Мацюк О.* Замки і фортеці Західної України. С. 70.

Зрозуміло, що в цілому проблема домену галицьких князів залишається відкритою і потребує глибших комплексних досліджень, які тільки починають розгортатися[551].

[551] Див.: *Погоральський Я., Миська Р., Ляска В.* Верхньодністерське Підгір'я у X–XIV ст. // Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich (X – połowa XIV w.) / Colloquia Russica. Series II. Vol. 1. Kraków, 2013. S. 11–32; *Погоральський Я.* До локалізації деяких літописних пунктів Перемишльської землі // Ibidem. S. 57–66.

РОЗДІЛ 2.

ВІДНОСИНИ ГАЛИЦЬКИХ І ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ З ВІЗАНТІЄЮ У XI–XIV СТ.*

Після страшної поразки під Манцикертом (1071) Візантія пережила вторгнення турків-сельджуків, які повільно, але невпинно заповнювали Малу Азію та Сирію. Династія Комнінів не тільки призупинила цей наступ, але й ціною великих зусиль почала відвоювання частини захоплених територій, одночасно стримуючи наступ сицилійських норманів на півдні. В цих складних умовах Комніни підштовхнули Захід до організації прийняття хрестових походів, які сподівалися використати для повернення втрачених територій. Взамін вони отримали ряд слабких християнських держав у Сирії та Палестині, які доводилося підтримувати, та проникнення на свій ринок спритних італійських торговельних республік, які суттєво зменшили потік доходів імперії. У цих умовах Комніни намагалися утримувати баланс на півночі і північному заході, дбаючи лише, щоб для оборони дунайського кордону не довелося залучати додаткових сил. При цьому потрібно було стримувати потужне Угорське королівство, яке, утвердивши угорсько-хорватську унію, намагалося витіснити візантійців з сербських та болгарських земель. Комніни були готові, навіть, піти на візантійсько-угорську унію, але їм завадили власні династичні чвари. Ангели загубили все, створене їх попередниками. Вони привели хрестоносців та венеційців у Константинополь і практично самі організували розподіл імперії на ряд володінь. Ціною неймовірних зусиль нікейським василевсам вдалося відновити імперію, але на політику в цьому регіоні впливав вже потужний монгольський фактор. Імперія сама стала однією з багатьох розмінних монет в боротьбі Джучидів з Хулагуїдами, до якої долучилися єгипетські та сирійські султани та еміри. Сельджуки почали об'єднання, обравши малоазійські провінції імперії як базу для

* У розділі використані матеріали з раніше опублікованих праць автора: *Войтович Л.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Княжа доба: історія і культура. Вип. 2. Львів, 2008. С. 30–39; *Його ж.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 10–11 жовтня 2008. Галич, 2008. С. 3–18; *Його ж.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Дриновський збірник. Т. 3. Харків–Софія, 2009. С. 376–385; *Його ж.* Галицкая земля и Византия в XI – XIV вв. // Кондаковские чтения. Т. 3. Белгород, 2010. С. 255–280; *Його ж.* Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 201–212; *Його ж.* Галицька земля і Візантія у XI-XIV століттях // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 14-15. Дрогобич, 2011. С. 37–60; *Його ж.* Ruś halicka a Bizancjum w XI-XIV w.: wybrane problemy // Zeszyte Naukowe Uniwersytetu Jagiełłońskiego. Prace Historyczne. T. 138. Kraków, 2011. S. 41–64; *Його ж.* Galician Ruthennia and Byzantium in 11-13th century: selected issues // Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku) / Colloquia Rusica. T. 1. Kraków, 2011. S. 137–140.

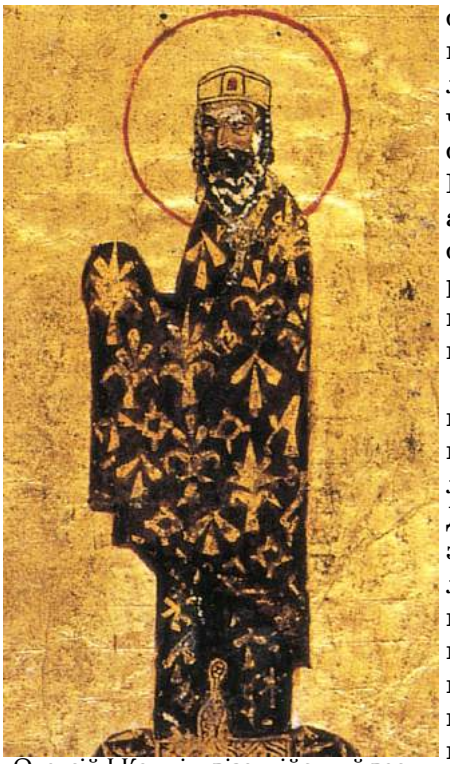

Олексій І Комнін, візантійський василевс (1081–1118) (манускрипт XII ст. Biblioteca Apostolica Vaticana)

створення власної імперії. Питання існування Візантії, правителі якої металися між Сходом і Заходом, намагаючись використати будь-яку соломинку, стало питанням часу. Придунав'я з Болгарією були втрачені ще Ангелами, але старі зв'язки з руськими князівствами продовжували зберігатися, переходячи поступово зі сфери політичної в сфери релігійну, економічну та культурну[552].

Ці останні напрямки продовжують привертати найбільшу увагу дослідників, тоді як політичні стосунки опинилися на маргінезі. Відомий візантиніст Дмитро Оболенський вважав, що Візантія "не без успіху використовувала Київське, Суздальське і Галицьке князівства як пішаків на дошці європейської дипломатії"[553]. Чи так було насправді? Чи руські князі у відносинах з Візантією все ж дотримувалися, власне, вигідної особисто їм політики? Які мотиви штовхали обидві сторони на зближення?

Галицько-візантійський кордон. Галицькі землі мали безпосередній вихід до візантійських кордонів. Тому відносини галицьких князів з Візантією мали бути більш інтенсивними. Через Галицьку землю проходив давній знаменитий *бурштиновий шлях* (Вісла–Сян–Дністер та Німан–Західний Буг–Дністер), який з'єднував Балтійське та Чорне моря[554]. По Дністру пролягала

[552] Див.: *Мельник М.* Переломне XI століття // Войтович Л., Домановський А., Козак Н., Лильо І., Мельник М., Сорочан С., Файда О. Історія Візантії. Вступ до Візантиністики. Львів, 2011. С. 346–366; *Домановський А., Сорочан С.* Загадка Комнінів // Там само. С. 367–389; *Мельник М.* Розпад імперії // Там само. С. 390–407; *Войтович Л.* Візантія і Русь: нові горизонти // Там само. С. 408–426; *Лильо І.* На уламках краху // Там само. С. 460–470; *Сорочан С., Домановський А.* "Повернення батьківщини" // Там само. С. 471–485; *Їх же.* Між Сходом і Заходом // Там само. С. 525–532; *Їх же.* "Приречений острів" // Там само. С. 533–541; *Войтович Л.* Візантія і Русь: продовження // Там само. С. 559–574; *Сорочан С., Домановський А., Мельник М.* Список джерел та літератури // Там само. С. 798–878.

[553] *Оболенський Д.* Связи между Византией и Русью в XI–XV вв. // XIII Международный конгресс исторических наук (Москва, 16–23 августа 1970). Москва, 1970. С. 3.

[554] *Колоссовская Ю.К.* Коллегия почитателей Исиды из Паннонии // История и культура античного мира / Отв. ред. М.М.Кобылина. Москва, 1977. С. 163–164; *Гуцуляк О., Драгомирецький П., Томенчук Б.* Королівство священних вершин (Scando-Slavica у верхньому Подністров'ї // Галичина. Науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2006–2007. Вип. 12-13. С. 8–33; *Томенчук Б.* Баварський Географ і річкові шляхи та гради в геополітиці середньовічної Європи // Карпати: людина, етнос, цивілізація. Вип. 1. Івано-Франківськ, 2009. С. 54–67; *Войтович Л.* Галицька земля і Візантія у XI-XIV століттях. С. 37.

і найкоротша дорога до Візантії. Суходолом через Нижнє Подунав'я можна було більш безпечно вийти до візантійських міст, коли старий дніпровський шлях контролювали половці, відносини з якими постійно змінювалися. Південний відтинок *бурштинового шляху* активно функціонував і в докиївському періоді. Дослідники звернули увагу, що верхньодністровське походження мають скарби арабських дірхемів кінця IX – початку X ст., які знайдені у Молдові (Редукемень у Румунській Молдові, Екимауци, Алчедар)[555]. Поступали вони у цей регіон, яким оволоділи зайшлі тиверці[556], дністровським шляхом[557] не як платіжний засіб, а як сировина для виробництва срібних прикрас разом з болотною рудою з верхньодністровських покладів[558]. Одне з найбільших родовищ болотної руди знаходиться у верхній течії Дністра і тягнеться уздовж ріки, займаючи територію у кілька сотень квадратних кілометров. У X ст. там розташовувався гігантський металургійний комплекс, який під час походу князя Володимира Святославича у 992 р. було зруйновано. А залишки забрали озера Рудниківського рибокомбінату (с. Рудники, тепер Миколаївського р-ну Львівської обл.). Поклади болотної руди у цьому регіоні розроблялися у VIII–X ст., а технологія плавлення заліза тут випереджала київську[559]. Поряд знаходиться Стольсько – городище X ст. (площа в межах валів і ровів близько 200 га), теж зруйноване у 992 р. Археологічні розкопки, які охопили у різних місцях менше 0,5 % території городища, показали, що до городища тут було гніздо поселень VII–IX ст.[560]

Археологічні дослідження давніх білоруських міст[561] дозволяють зробити висновок, що потоки візантійського імпорту у Гродненське князівство та Полоцьку землю йшли, в основному, через Волинь, тобто давнім *бурштиновим шляхом*. Така ситуація підштовхувала галицьких князів до встановлення контролю над цим шляхом аж до самого моря.

Межиріччя Дністра та Серета, Нижнє Подунав'я були своєрідними воротами між морем і Карпатами. Через ці території в XI–XII ст.

[555] *Рабинович Р. А.* Дирхемы на территории Молдовы: культурно-исторический контекст // Stratum plus. № 6. Время денег. Санкт-Петербург–Кишинев–Одесса, 1999. С. 262–274.

[556] Там само. С. 271–272.

[557] *Новикова Е. Ю.* О серьгах "екимауцкого типа" // Проблемы археологии Евразии (по материалам ГИМ) // Труды Гос. ист. музея. Вып. 74. Москва, 1990. С. 107–117.

[558] *Рафалович И. А.* Славяне VI–IX веков в Молдавии. Кишинев, 1972. С. 178.

[559] *Цигилик В.* Раскопки в с. Рудники //Археологические открытия. 1980 г. Москва, 1981. С. 318–319; *Його ж.* Залізодобувний центр в с. Рудники на Прикарпатті на рубежі I та II тисячоліть нашої ери // Миколаївщина. Т.1 / Відпов. ред. Л. Войтович. Львів, 1998. С. 39–48; *Войтович Л.* Замість вступу: Найдавніший промисловий комплекс на території України // Ковтало Б., Сколоздра Р., Яцишин С. Рудники. Історико-краєзнавчий нарис. Львів, 2005. С. 3–5.

[560] *Корчинский О. М.* Городище-гигант в Предгорье Украинских Карпат // Раннеславянский мир. Вып.1. Москва, 1989; *Филипчук М.* Слов'янські поселення Українського Прикарпаття у другій половині I тисячоліття н. е. Стільсько та його округа // Миколаївщина. Т. 1 / Відпов. ред. Л. Войтович. Львів, 1998. С. 80–104; *Його ж.* Слов'янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті. Львів, 2012. С. 182–184; 220–254, 274–277.

[561] Див.: *Лавыш К.А.* Художественные традиции восточной и византийской культуры в искусстве средневековых городов Беларуси (X–XIV вв.). Минск, 2008.

Анна Комніна (1083–1153)
(мозаїка, XII ст.)

кочовики проникали на Балкани. Після жахливої поразки під Манцикертом (1071) Візантійська імперія була змушена концентрувати свої сили на сході і не могла тримати тут достатні контигенти. Дунайські володіння Візантії опинилися під загрозою. Виникла необхідність знайти на місці засоби, які би гарантували безпеку цих володінь без залучення власних військових сил.

Напевно, саме ці фактори стали визначальними, що Галицьке князівство взяло на себе завдання обороняти від кочовиків проходи у причорноморські та болгарські області, які перебували під візантійським контролем. А Візантія не була проти опанування цієї території сильним галицьким князем, виділяючи відносини з ним окремо від відносин з Києвом[562]. Тому наприкінці XI ст. та впродовж першої половини XII ст. Галицьке князівство змогло утвердитися на Нижньому Дунаї[563].

Освоювати Пониззя Дністра почав теребовельський князь Василько Ростиславич[564]. У процесі цього відбувалося й зближення з Візантією. 29 квітня 1091 р. на березі р. Маріци біля фортеці Хіріни візантійський імператор Олексій I Комнін з допомогою половецьких ханів Тугоркана і Боняка розгромив печенізьке військо. Дочка імператора Анна Комніна так писала про цю битву: „В той день відбулося дещо незвичайне: згинув цілий народ разом з жінками і дітьми, чисельність якого складала не 10 тисяч чоловік, а виражалась у величезних цифрах." Серед учасників битви Анна називала 5 тисяч гірських жителів, які прибули на допомогу імператору[565]. Відомий візантист Василь Васильєвський вважав, що це була дружина теребовельського князя Василька Ростиславича[566]. Це військо йшло на з'єднання з візантійським василевсом по

[562] *Литаврин Г.Г.* Русь и Византия в XII веке // Литаврин Г.Г. Византия и славяне. Санкт-Петербург, 1999. С. 505–506.

[563] *Мавродин В.В.* Русские на Дунае // Ученые записки ЛГУ. Серия гуманитарных наук. № 87. Ленинград, 1943. С. 12; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 55; *Войтович Л.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 3–18.

[564] *Войтович Л.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї. С. 3–18.

[565] *Анна Комніна.* Алексиада. Москва, 1965. С. 237.

[566] *Васильевский В.Г.* Византия и печенеги // Васильевский В. Г. Труды. Т. 1. Санкт-Петербург,

р. Серету і мусило переходити гори, тому і потрапило в розряд „горян".

Союз Олексія І Комніна з Васильком Ростиславичем підтверджують наступні події. Коли угорський король Ласло І втрутився у боротьбу за хорватську спадщину і спробував силою приєднати більшу частину цієї країни, то зачепив інтереси Візантії. Вона відразу організувала вторгнення половців у Трансильванію взимку 1091/1092 р.[567] Угорський хроніст, автор "Gesta Ladislai regis" ("Діянь короля Ласло") зазначив, що половців привели руські[568]. Очевидно, що теребовельський князь Василько Ростиславич як союзник Візантії домовився з половцями і пропустив їхнє військо до Трансильванії[569].

Тісний союз Візантії з Галицьким князівством остаточно сформувався на початку XII ст., бо 20 липня 1104 р. дочка перемишльського князя Володаря Ростиславича – Ірина вийшла заміж за візантійського принца з династії Комнінів[570] (щоправда, історики довго дискутували, ідентифікуючи його як сина василевса Олексія Комніна – севастократора Ісаака[571]). Але це був перший випадок династичних зв'язків удільного руського князя з родиною візантійських василевсів. Такий факт з огляду на перебірливу династичну політику правителів Візантії вартує, щоб його виділити. Від цього шлюбу народився майбутній василевс Андронік І Комнін[572]. Є свідчення, що він володів руською мовою[573]. Зрозуміло, що ініціатива в укладенні шлюбу за жодних обставин не могла виходити від Ростиславичів. Адже вони були тільки удільними князями, які боролися за своє утвердження у Галицькій землі. А потужна династія Комнінів могла дозволити подібний шлюб лише у

1908. С. 101.

[567] *Bárány A.* The Expansion of the Kindom of Hungary in the Middle Ages (1000–1490) // Berend N. The Expansion of Central Europe in the Middle Age. Ashgate Variorum, 2012. P. 339.

[568] Gesta Ladislai regis // Scriptorem Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. 1 / Ed. I.Szentpétery. Budapest, 1937. P. 417.

[569] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. Budapest, 1996. 120–122 old.

[570] Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Москва, 2001. Стб. 256; Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta / Ed. F.Miklosich, J.Müller. T. 5. Vindobonae, 1886. S. 375.

[571] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 414; *Baumgarten N. de.* Généalogies et marriages ocidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siéle // Orientalia Christiana. Vol. IX–I. Roma, 1927. P. 15–16; *Kashdan A.* Rus' – Byzantine Princeli Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries // Harvard Ukrainian Studies / Red. O. Pritsak. T. 12/13. Cambridge, 1988/1989. S. 425; *Назаренко А.* Первые контакты Штауфенов с Русью (К истории русско-немецких отношений в 30-е гг. XII в. // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто. Москва 1999. С. 166–179; *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. С. 65; *Його ж.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 333; *Головко О.* Галицька держава князів Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи (IX–XII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Т. 5. Київ, 2005. С. 87–131; *Юревич О.* Андроник I Комнін. Санкт-Петербург, 2006. С. 50–52; *Сохан М.* Політичні відносини династії Ростиславичів з Польщею у XII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 78.

[572] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. С. 255.

[573] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 195–196; *Юревич О.* Андроник I Комнін. С. 52; *Про знання мови див. також: Niceta Choniata.* De Manuele Comneno. Lib. 4. Cap. 2. С. 172–173.

винятковому випадку: якщо була зацікавлена у послугах Ростиславичів. За тодішніх політичних обставин могла йти мова тільки про охорону північнодунайського кордону імперії.

Взяти на себе такі функції були готові і великі київські князі. Володимир Мономах підтримав претендента на візантійський престол, який видавав себе за сина Романа IV куропалата Лева Діогена (цей принц загинув у 1087 р. у битві з печенігами[574]), та одружив зі своєю дочкою Мариною. А потім послав йому на допомогу своє військо, очолене сином Вячеславом Володимировичем і воєводою Фомою Ратиборовичем. Вони перейшли Дунай та обложили Доростол. Під стінами цього міста претендент на візантійський престол загинув 15 серпня 1116 р.[575]

Київське військо відступило. Але Марина Володимирівна народила від цього авантюриста сина Василя[576]. Щоб Володимир Мономах не спробував у майбутньому цим скористатися, василевс Іоан II Комнін поспішив укласти з ним угоду, яку у 1122 р. закріпили шлюбом сина василевса кесаря Олексія Комніна з внучкою Володимира Мономаха Іриною-Добронегою Мстиславною[577]. На підставі цієї угоди Мстислав Володимирович вислав до Візантії полонених полоцьких князів. За гіпотезою Олександра Каждана висланим князям були надані якісь володіння або ж уряди на Балканах[578], тобто доручивши завдання захисту придунайської території. Але це, швидше, був тільки епізод у загальному плані оборони Подунав'я: імперія вирішила за краще мати справу з удільними князями, які би не пробували втручатися у внутрішні візантійські проблеми, що могли собі дозволити великі київські князі. Полоцькі князі отримали дільниці на правому березі Дунаю, тоді як Ростиславичі за згодою Візантії опанували лівий берег дельти Дунаю.

Прийшовши у Галицьку землю, Ростиславичі утворили три князівства: Перемишльське, Звенигородське (з центром у Звенигородці на Білці) та Теребовельське. Після смерті Рюрика Ростиславича у 1092 р. Володар Ростиславич об'єднав Перемишльське і Звенигородське князівства. Володар і Василько Ростиславичі померли майже одночасно у 1124 р. Обоє мали по двоє синів, які успадкували уділи у батьківській частині Галицької землі. Ростислав Володаревич отримав Перемишльське князівство, а Володимирко Володаревич – Звенигородське. Ігор-Іван Василькович отримав Галицьке князівство, а Ростислав-Григорій Василькович – Теребовельське.

---

[574] *Анна Комніна.* Алексиада. Москва, 1965. С. 210.

[575] Ипатьевская летопись. Стб. 284; *Левченко М.В.* Очерки по истории русско-византийских отношений. Москва, 1956. С. 477; *Рыбаков Б.А.* Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. Москва, 1963. С. 108–111; *Пашуто В.Т.* Внешнія политика Древней Руси. С. 186–187.

[576] Ипатьевская летопись. Стб. 298.

[577] Там же. Стб. 286; *Лопарев Х.М.* Брак Мстиславны (1122 г.) // Византийский Временник. Т. 9. Вып. 3–4. Санкт-Петербург, 1902. С. 418–445; *Пападимитриу С.Д.* Брак русской княгини Мстиславны Добродеи с греческим царевичем Алексеем Комніным // Византийский Временник. Т. 9. Вып. 1–2. Санкт-Петербург, 1904. С. 73–98.

[578] *Каждан А.П.* Славяне в составе господствующего класса византийской империи в XI–XII вв. // Славяне и Россия. К 70-летию со дня рождения С.А.Никитина. Москва, 1972. С. 180–188.

Ростислав Володаревич помер у 1128 р.[579] бездітним. Бо Перемишльське князівство без проблем перейшло до Володимирка[580]. Ростислав-Григорій помер між 1127 і 1141 р. (найімовірніше ближче до першої дати[581]). Відтак Ігор Василькович теж об'єднав під своєю владою всю батьківську спадщину. І тут на історичну сцену виходить загадкова постать князя Івана Ростиславича Бирладника, якого значна частина дослідників вперто вважає сином перемишльського князя Ростислава Володаревича. Але у такому випадку виникає ряд запитань. Чому Івана Бирладника як можливого суперника у боротьбі за Галич так боявся Ярослав Осмомисл? Як могли прийняти у Галич на територію Васильковичів молодого князя з гілки Володаревичів? І чому він користувався такою підтримкою населення середнього та нижнього Подністров'я? Якщо Іван Ростиславич був сином перемишльського князя, то за своїм походженням не міг мати жодних прав на Галич[582].

Неупереджений аналіз показує, що князь Іван Ростиславич – син теребовельського князя Ростислава Васильовича. Ще за життя батька (або після його смерті від руки дядька Ігоря Васильовича) він отримав уділ у Пониззі з центром у Звенигороді на Дністрі[583]. Про це свідчить і відома грамота князя Івана Ростиславича від 20 травня 1134 р. адресована месемврійським купцям. Там згадуються його володіння у Пониззі Дністра та Дунаю, зокрема, Малий Галич (Галац), Бирлад і Текуч[584]. Навколо цього документу уже дуже довго триває дискусія серед дослідників[585], яка на даному етапі досліджень не дозволяє вважати грамоту підробленою.

Звенигородське князівство з центром у Звенигороді на Дністрі контролювало території до гирла Дністра та гирла Дунаю. Князь Іван Ростиславич після смерті батька залишався васалом дядька галицького князя Ігоря Васильковича. Численні археологічні знахідки в дельті Дунаю, зокрема у Діногетії поблизу Галаца (малого Галича) містять

[579] За В.Татищевим – у 1143 р. (*Татищев В.Н.* История Российская. Т. 3. Москва, 1964. С. 137–138, 158), що малоймовірно, так як після 1128 р. цей князь не приймав жодної участі у політичному житті. Так само помилкова його згадка у Длугоша під 1159 р. (Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 2. Ks. 5. Kraków, 1868. S. 52–53). Як звернув увагу Олександр Семкович, хроніст в цьому епізоді сплутав смоленського князя Ростислава Мстиславича з перемишльським князем Ростиславом Володаревичем (*Semkowicz A.* Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384). Kraków, 1887. S. 181).

[580] *Баумгартен Н.А.* Родословные отрывки // Летопись историко-родословного об-ва в Москве. Вып. 4(16). 1908. С. 6–7.

[581] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 122–123, 417–419; *Баумгартен М.А.* Родословные отрывки. С. 7–8.

[582] *Богдан И.И.* Грамота князя Ивана Ростиславича "Бирладника" 1134 года. Сообщение // Труды VIII Археологического съезда в Москве в 1890 г. Т. 4. Москва, 1897. С. 163–164.

[583] *Войтович Л.* Князь Іван Бирладник: загадка походження // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 5. Львів, 2006. С. 7–15; *Його ж.* Князь Іван Бирладник: загадкова постать // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 11–12. Дрогобич, 2008. С. 51–62; *Його ж.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 3–18.

[584] Памятники русского права. Вып. 2. Москва, 1953. С. 26.

[585] Погляди дискутантів див.: *Проблема південних галицьких кордонів* у попередньому розділі.

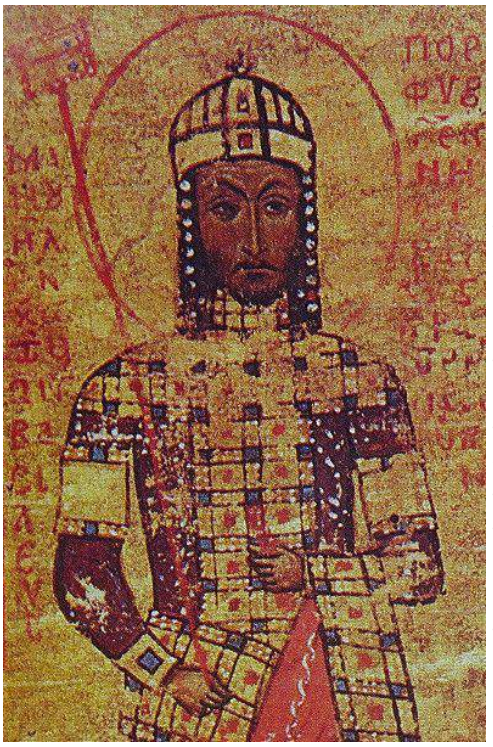

Мануїл I Комнін, візантійський василевс (1143–1180) (манускрипт XII ст. Biblioteca Apostolica Vaticana)

елементи руської матеріальної культури і датуються широким діапазоном X–XII ст.[586]. Можна вважати, що галицько-візантійський кордон у Нижньому Подунав'ї остаточно сформувався ще у першій половині XII ст.

Візантійсько-галицький союз. У 1139 р. перемишльсько-звенигородський князь Володимирко Володаревич і галицький князь Ігор Василькович підтримали нового великого князя Всеволода Ольговича і нанесли удар по волинських землях. Галицькі дружини вторгнулися у Погориння і не дозволили Ізяславу Мстиславичу допомогти переяславському князю Андрію Володимировичу. Володимирко навіть перехопив посольство німецького короля Конрада III до волинського князя Ізяслава Мстиславича. Відтак король змушений був звернутися з листом до візантійського василевса Іоана II Комніна з проханням вплинути на свого родича[587]. Слушним виглядає висновок Олександра Назаренка, що між Володимирком Володаревичем та Візантією було укладено окрему угоду, яка скріплювала союз, початки якої сягають шлюбу Ірини Володарівни[588]. Цей союз та участь у війні з Мономаховичами, забезпечили Володимиркові підтримку Києва, де не стали заважати об'єднанню всієї Галицької землі під його владою[589].

У 1141 р. помер галицький князь Ігор Василькович[590], з яким Володимирко Володаревич перебував в дружніх стосунках. Скориставшись цією смертю, він об'єднав всю Галицьку землю. Столицю – переніс у Галич[591]. Чинити так Володимирка змушували вагомі причини: він не

[586] *Barnea I.* Elementy dawnej kultury materialnej ruskiej i wschodniej (X-XII w.) w Dinogetia koło Gałacu // Postępy Archeologii. 1956. № 5. S. 211–258.

[587] Див.: Ottonis episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus / Ed. A. Hofmeister. Hannover,1912 // Режим доступу: http://www.thelatinlibrary.com/ottofreising/1.html

[588] *Назаренко А.* Первые контакты Штауфенов с Русью. С. 171–173.

[589] *Головко О.* Князь Володимирко Володаревич, перший володар об'єднаного Галицького князівства // Миколаївщина. Збірник наукових статей. Т. 3. Львів, 2006. С. 79–94.

[590] Ипатьевская летопись. Стб. 308. На мій погляд, вірною є здогадка відомого археолога Юрія Лукомського, що Ігор-Іван Василькович був похований в Галичі у монастирській церкві св.Івана Хрестителя на Царичинці і саме його останки були виявлені у саркофазі в південній нави церкви (*Лукомський Ю.* Невідомі церкви на Подолі княжого Галича // Записки НТШ. Т. 235. 1998. С. 572, 590–591).

[591] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. С. 122–123, 417–419; *Ратич О.О., Нудьга Г.Л.*

Втеча київського війська від галичан в битві під Теребовлею 17–18.02.1153. Мініатюра Радзивилівського літопису

мав прав на Галицько-Теребовельське князівство поки був живим Іван Ростиславич і тому його присутність тут була просто необхідною.

Об'єднану Володимирком Володаревичем Галицьку землю ще більше, як союзника потребувала Візантія. Це розуміли не тільки обидві сторони. Не випадково у 1142 р. той же германський король та імператор Конрад III, маючи торгівельні претензії до Русі (імперія торгувала з Руссю через знаменитий шлях з Регенсбурга на Прагу–Краків–Перемишль–Галич–Київ), звернувся за посередництвом до Візантії[592].

Союз із Візантією також вплинув на те, що у боротьбі за київський престол між Мономаховичами Володимирко Володаревич підтримав не волинського князя Ізяслава Мстиславича, а його дядька суздальського князя Юрія Довгорукого. Галицький князь довго вагався, залишаючись нейтральним у 1147–1148 рр. Він добре усвідомлював, що підтримка Юрія означатиме розрив союзу з Угорщиною. Але переважили стосунки з Візантією, які були для галицького князя важливішими, про що є свідчення візантійського хроніста Іоана Кіннама[593]. Коли у 1150 р. угорський король Гейза II вторгнувся у Галицьку землю і захопив Сянок, візантійський василевс Мануїл Комнін у 1151 р. вирішив "*відомстити йому, що він напав проти його волі на Володимира (таке ім'я архонта Галіції), котрий був федератом-союзником*"[594]. Для

Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С. 44–64.

[592] *Васильев А.А.* История Византии. Византийцы и крестоносцы. Петроград, 1923. С. 41.

[593] Ioannis Cinnami Epitome rerum rerum ab Ioannes et Alexio Comnenis Gestarum / Rec. A. Meineke // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae, 1836. P. 115.18–19.

[594] Ibidem. P. 113.17; *Бибиков М.В.* Византийский историк Иоанн Киннам о Руси и народах Вос-

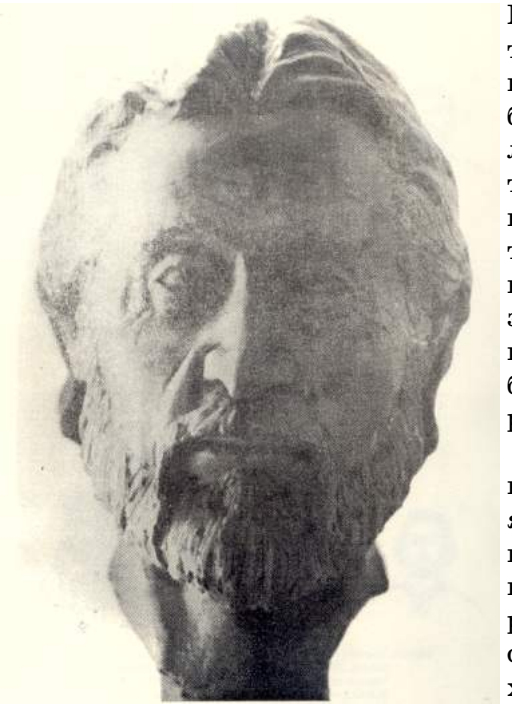

Ярослав Осмомисл.
Реконструкція за черепом Сергія Горбенка

Мануїла I, який виступив на підтримку Володимирка Володаревича[595], союз з галицьким князем був особливим[596]. Дискусія навколо грецького терміну ὑπόσπονδον триває. Візантія таким терміном позначала союзників-федератів, тобто залежних від неї[597]. Зважаючи на умовність термінології візантійської дипломатії, на практиці, це означало тих союзників, які були тісно пов'язані з Візантією різноманітними інтересами.

Таким чином, завдяки союзу з Візантією Володимирко у якійсь мірі зумів уникнути розгрому у 1152–1153 рр., і навіть відмовився виконувати умови миру та повертати захоплені волинські міста Бужеск, Шумськ, Тихомль, Вигошів та Гнойницю. Не віддав цих міст і його син та наступник Ярослав Володимирович. Його військо 17–18 лютого 1153 р. перемогло київську рать під Теребовлею. А у 1154 р. після смерті Ізяслава Мстиславича до Києва швидко повернувся Юрій Довгорукий. Він доводився Ярославу тестем. Це і зняло напругу у київсько-галицьких відносинах.

У 1157 р. Юрія Довгорукого у Києві змінив чернігівський князь Ізяслав Давидович. Ярослав Володимирович спочатку поставився до нього лояльно. Але коли він зблизився з волинським князем Мстиславом Ізяславичем, у Києві це сприйняли як загрозу. Ізяслав Давидович вирішив приборкати Ярослава Володимировича з допомогою князя-ізгоя Івана Ростиславича. Той був останнім з Васильковичів і мав більші права на Галич, ніж син Володимирка Володаревича.

У 1146 р. після невдалої спроби утвердитись в Галичі, Іван Ростиславич знайшов притулок у великого князя Всеволода Ольговича. Після смерті Всеволода Ольговича Іван Ростиславич схоронився у сіверського князя Святослава Ольговича. Коли Давидовичі підтримали великого

точной Европы. Москва, 1997. С. 62.

[595] *Фрейденберг М.М.* Труд Иоанна Киннама как исторический источник // Византийский Временник. Т. 16. Москва, 1959. С. 34.

[596] *Левченко М.В.* Очерки по истории русско-византийских отношений. Москва, 1956. С. 479–480; *Ангелов Д.* История на Византия. Т. 2. София, 1963. С. 183.

[597] *Левченко М.В.* Очерки по истории русско-византийских отношений. С. 480; *Литаврин Г.Г.* Болгария и Византия в XI–XII вв. Москва, 1960. С. 256; *Оболенский Д.Д.* Связи между Византией и Русью в XI–XV вв. Москва, 1970. С. 51.

князя Ізяслава Мстиславича і почали наступати на Сіверську землю, Святослав Ольгович доручив Івану Ростиславичу обороняти кордони від наступу смоленського князя Ростислава Мстиславича. Але смоленське військо обложило Турів і тоді Святослав Ольгович наказав йому наступати на Смоленськ. За 200 гривен срібла і 12 гривен золота Іван Ростиславич зрадив свого сюзерена і перейшов на сторону смоленського князя. Але і смоленський князь Ростислав Мстиславич не захотів тримати на службі васала, який уже раз зрадив свого сюзерена. Тоді Іван Ростиславич був прийнятий на службу Юрієм Довгоруким і без особливого успіху воював на новгородських рубежах. Союз Юрія Довгорукого з Володимирком Володаревичем закінчився трагічно для нещасного ізгоя. Його в оковах повезли з Суздаля в Київ, щоб там передати галицькому князю. Київський митрополит Костянтин категорично виступив проти цієї акції. Івана Ростиславича знову повезли у Суздаль. Та по дорозі на конвой несподівано напали дружинники Ізяслава Давидовича. Готуючись до боротьби за Київ, він за будь-яку ціну хотів розірвати союз Юрія Довгорукого з галицьким князем.

Ярослав Володимирович сподівався, що, ставши великим князем, Ізяслав Давидович відмовиться від підтримки колишнього звенигородського князя. Але київський князь з допомогою Івана Ростиславича навпаки намагався приборкати потужного галицького князя і змусити його утриматися від зближення з Мономаховичами.

У відповідь Ярослав Осмомисл організував коаліцію князів проти Ізяслава Давидовича. Наприкінці 1157 р. посли Ярослава Осмомисла разом із послами волинського князя Мстислава Ізяславича, луцького князя Ярослава Ізяславича, дорогобузького князя Володимира Андрійовича, чернігівського князя Святослава Ольговича, сіверського князя Святослава Всеволодовича, смоленського князя Ростислава Мстиславича, угорського короля та польських князів зажадали видачі ізгоя. Це було також свідченням політичної ваги галицького князя.

Ізяслав Давидович рішуче відмовив. Але не ризикнув тримати далі у себе Івана Ростиславича. З допомогою київського князя через половецькі землі ізгой добрався в Пониззя Дністра у свої колишні володіння. Звичайно, населення Бирладі з радістю зустріло свого бувшого сюзерена, який колись княжив у Звенигороді на Дністрі. Галицькі посадники свою службу у цих краях, безперечно, використовували і для власного збагачення. Вдалині від Галича зловживання були більшими. А з князем завжди асоціювалися спогади про справедливість „старих" часів. Тому у 1158 р. Іван Ростиславич утвердився в Бирладі без особливих проблем. У літературі існує чимало різноманітних версій про те, що у Пониззі Дністра жили переважно одні *бродники* – окреме плем'я, близьке до *чорних клобуків*[598], люди незрозумілого етнічного походження, з яких потім пішли запорозькі козаки[599], або ж втікачі від

[598] *Пашуто В.Т.* Внешнія политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 115–116; *Бубенок О.Б.* Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII вв.). Киев, 1997.

[599] *Котляр М.Ф.* Хто такі бродники // Український історичний журнал. 1969. № 5. С. 96–101.

кріпосного гніту – „сброд”[600]. За археологічними матеріалами основне населення Пониззя Дністра складали нащадки тиверців і гето-даків [волохи]. „Вигінці” та інші вихідці з галицьких земель жили переважно у містах. Бродники, швидше, були корпорацією, яка обслуговувала броди, перевози і переволоки, стоянки біля порогів на низу Дністра, Пруту, Бугу і Дніпра. За свою роботу вони брали плату з купецьких караванів. А крім того, напевно, займалися і мисливством, і рибальством. Узимку бродники сходилися у міста, де проживали свій заробіток. Звичайно, що вони мали б мати якусь свою військову організацію для оборони від кочовиків. Їхні старшини поповнювали ряди місцевих феодалів. Чисельність такої корпорації, звісно, була невеликою. Але у джерела *бродники* потрапили, оскільки відігравали у цих місцях помітну роль. Однак, нема жодних підстав вважати їх борцями з феодальним устроєм. Аналогічно, як і представляти князем-революціонером Івана Бирладника. Не можна стверджувати, що він, а також його батько (!), „зв’язали свою політичну кар’єру з рухом народних мас, використовуючи їх в своїх цілях.”[601].

Не було і не могло бути „великого селянського повстання” у придністровських містах. Коли у 1158 р. до них підійшло 6-тисячне військо Івана Бирладника, Кучелмин здався йому як своєму колишньому князеві. Бо „рады были ему”. Але Ушиця вистояла, попри те, що майже 300 смердів, мобілізованих для підсилення гарнізону, перебігли через заборола до свого колишнього князя.

Далі просування бирладського князя зупинилося. Гарнізони князя Ярослава Володимировича стояли твердо. Натомість половці, яким Іван Бирладник не дозволив грабувати здобуті міста, покинули його військо. У Галичі просування колишнього звенигородського князя теж не викликало паніки. Ярослав Володимирович свої основні сили разом з волинськими полками послав на Київ. Після відходу половців Іван Бирладник вимушено покинув свою волость. Щоб якось допомогти Ізяславу Давидовичу, який втратив через нього Київ, Іван Бирладник захопив Олешшя. З Києва, де вже сидів Ростислав Мстиславич, проти нього вислали флотилію на чолі з Георгієм Нестеровичем та Якуном. Ці воєводи переслідували Івана Бирладника аж до Дечина на Дунаї. Тут у 1160 р. князь Іван Бирладник був змушений здатись візантійським властям. Його отруєння у Солуні [Фессалоніках] у 1161 р. навряд чи відбулося без втручання галицького князя[602]. Скоріше всього візантійці виконали замовлення свого союзника.

У 1162 р. володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський вислав до Візантії своїх молодших братів Василька, Мстислава та

---

[600] *Тихомиров М.Н.* Крестьянские и городские восстания на Руси XI–XIII вв. // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. Москва, 1973. С. 181.

[601] *Мавродин В.В.* Очерки по истории феодальной Руси. Ленинград, 1949. С. 179–191.

[602] Ипатьевская летопись. Стб. 519; *Литаврин Г.Г.* Русь и Византия в XII веке // Литаврин Г.Г. Византия и славяне. Санкт-Петербург, 1999. С. 507.

Всеволода[603]. Василько Юрійович отримав в управління якусь територію на Балканах з чотирма містами на Дунаї, а Мстислав – волость *Ѡскалана*[604], яку важко ідентифікувати. Є версія, що Василькові Юрійовичу дістався округ в дукаті Парістріон[605], а володіння Мстислава теж знаходилися в болгарських землях[606]. Візантія і далі продовжувала вигідну практику залучення до оборони своїх північно-західних рубежів руських удільних князів. Водночас немає жодних підстав стверджувати, що ці наділи Юрійовичів були зроблені за рахунок їх шурина Ярослава Осмомисла, тобто василевс Мануїл I Комнін не порушував союзу з галицьким князем.

Печатка візантійського василевса Ісаака II Ангела.

Випробування союзу. У 1164 р. війна Угорщини з Візантією закінчилась мирною угодою. За її умовами спадкоємець угорського престолу Бела прибув у Константинополь як почесний заложник. Високий красень, прекрасно освічений, який навіть знав грецьку мову, став помітною фігурою при дворі. Василевс Мануїл Комнін відразу ж заручив із ним свою єдину дочку Марію. Так сформувалася ідея візантійсько-угорської унії. Об'єднання двох сусідніх потужних держав загрожувало Галицькому князівству, якого чекала роль сателіта[607]. Тому Ярослав Володимирович, не вагаючись, підтримав претендента на візантійську корону двоюрідного брата василевса Андроніка Комніна. Принц Андронік до того ж був двоюрідним братом галицького князя[608].

У 1164 р. Андронік втік з візантійської столиці „...і лише він досяг

[603] Ипатьевская летопись. Стб. 520–521; *Мошин В.* Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI–XII вв. // Byzantinoslavica. T. 11. Praha, 1950. С. 41–42, 52–53; *Воронин Н.Н.* Андрей Боголюбский и Лука Хризоверг (из истории русско-византийских отношений в XII в. // Византийский Временник. Т. 21. Москва, 1962. С. 36.

[604] Ипатьевская летопись. Стб. 521.

[605] *Кулаковский Ю.* Где находилась вичинская епархия Константинопольского патриархата // Византийский временник. Т. 4. Санкт-Петербург, 1897. Вып. 3–4. С. 332; *Таркова-Заимова В.* Долни Дунай – гранична зона на византийски запад. Към историата на северните и северозападните български земи края на X–XII вю София, 1976. С. 192.

[606] *Grala H.* Rurikowicze na Balkanach w XII i XIII wieku // Balcanica Poznaniensia. T. 4. Poznań, 1989. S. 134.

[607] *Васильевский В.Г.* Союз двух империй // Вальевский В.Г. Труды. Т. 4. Ленинград, 1930. С. 45–70; *Vernadsky G.* Relations byzantino-russes au XIIe siècle // Byzantion. T. 4. 1927/1928. P. 269–276; *Острогорський Г.* Історія Візантії. Львів, 2002. С. 356.

[608] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. С. 254–255.

Андронік I Комнін, візантійський василевс (1183–1185) (кодекс XIII ст. Biblioteca Apostolica Vaticana)

кордону Галицької землі, де розраховував знайти пристанище, як потрапив у пастку деяких мисливців народу волохів", які мало не передали його візантійським властям. Однак принц досяг Галича, де був прийнятий Ярославом Володимировичем. Пізніше в пам'ять про перебування у Галицькій землі, Андронік прикрасив розписами палату, яку побудував у Константинополі біля храму Сорока мучеників. Ось як описує ці розписи один з кращих візантійських письменників Микита Хоніат: „Живопис представляв кінську їзду, полювання з собаками, крики птахів, гавкіт собак, погоню за оленями і травлю зайців, пробитого списом кабана і пораненого зубра (цей звір більший казкового ведмедя і плямистого леопарда і водиться переважно у тавроскіфів), сільське життя з його палатками, нашвидко приготований обід із спійманої здобичі, самого Андроніка, власними руками розрубуючого на частини м'ясо оленя або кабана і ретельно піджарюючого його на вогні, і другі предмети в цьому ж роді, які свідчили про життя людини, у котрої вся надія на лук, меч і прудкого коня"[609].

У 1165 р. василевс Мануїл надіслав у Галич посольство із двох митрополитів, які запропонували Андроніку в управління Кілікію. У відповідь галицький князь Ярослав Осмомисл відправив з візантійськими послами галицького єпископа Кузьму. Це посольство добилось гарантій безпеки для Андроніка й підтвердило союз з Візантією[610].

Але відносини між обома сторонами нормалізувалися не відразу. За Іоаном Кіннамом близько 1167/1168 р. округ, який раніше тримав князь Василько Юрійович, василевс надав якомусь *архегосу тавроскифів* Володиславу, який прибув до Візантії з дружиною, жінкою і дітьми[611]. Зрозуміло, що цю особу не можна ототожнювати з князем Всеволодом Юрійовичем[612], висланим до Візантії володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським. Всеволод Юрійович народився 19 жовтня 1154 р.[613] і тоді ще не мав ні жінки ні дітей. Найпевніше, що цей Володислав був одним з впливових галицьких боярів. Він мусив

[609] История Никиты Хониата // Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии. Т. 1. Санкт-Петербург, 1860. С. 420.

[610] Ипатьевская летопись. Стб. 524.

[611] Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioannes et Alexio Comnenis Gestarum / Rec. A. Meineke // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae, 1836. P. 236–237.

[612] *Frances E.* Les relations russo-byzantines au XII-e siècle et ladomination de Galicie au Bas-Danube // Byzantinislavica. T. 20. Praha, 1959. S. 57.

[613] Воскресенская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 7. Санкт-Петербург, 1856. С. 60; Рогожский летописец // Там же. Т. 15. Вып. 1. Ленинград, 1922. Стб. 221.

Монети Андроніка I Комніна

мати якийсь конфлікт з своїм князем. Тому візантійський уряд використав його, щоб натиснути на Ярослава Осмомисла.

Напевно, – це подіяло. Бо позиція галицького князя змінилася. Пішла на подальші поступки і Візантія. Внаслідок цього у 1169 р. було розширено володіння руського монастиря[614]. Русь була внесена і у візантійсько-генуезьку угоду 1169 р.[615]. Водночас Євстафій Солунський згадує часті посольства галицького князя до василевса Мануїла[616]. А ще, безперечно, галицького походження[617] була "скіфська кіннота", яка 17 вересня 1176 р. брала участь у невдалій битві проти сельджуцького султана Килидж-Арслана II при Миріокефалоні[618].

Візантія розглядала галицького князя як hypospondos. За візантійською вселенською термінологією це прирівнювалося до давнього – союзний Риму народ – socii populi Romani. Найбільше свідчень візантійських авторів стосуються Галицького князівства, володар якого подекуди протиставляється володарю Києва і розглядається як цілком самостійний[619].

У цей час галицький князь Ярослав Осмомисл був найсильнішим з усіх володарів у Київській Русі. Його князівство не було роздроблене на уділи. Варфоломій Англійський (XIII ст.) взагалі ототожнював Галицьку землю зі всією Руссю. „Галіція дуже обширна область, –

[614] *Мошин В.* Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI-XII вв // Byzantinoslavica. T. 11. Praha, 1950. S. 32–60.

[615] Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana // Ed. F.Miklosich, J.Müller. T. 3. Vindobonae, 1865. P. 35.26-34.

[616] *Бибиков М.В.* Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII–XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1980 г. Москва, 1981. С. 76.

[617] *Назаренко А.В.* Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX-XII веков. Москва, 2001. С. 636.

[618] *Choniatae Nicetae.* Historia / Rec. I.A. van Dieten. Berolini, 1975. P. 247; *Ioannis Cinnami* Epitome rerum. P. 267; Из хроники Михаила Сирийца // Письменные памятники Востока. Москва, 1984. С. 83; *Lilie R.-J.* Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich in ausgehenden 12.Jahrhunert // Revue des Etudes Byzantines. T. 35. 1977. P. 257–275.

[619] *Бибиков М.В.* Русь в византийских памятниках и Византия в древнерусских произведениях (к сравнительному изучению). // Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. Москва, 1989. С. 168.

писав він, – котра охоплює більшу частину Європи, дуже багата, деякі називають її Руссю"[620]. Вже згадуваний найбільший географ XII ст. Абу Абдаллах Мухаммед ібн Мухаммед ал-Ідрізі (1100–1165) у своїй географічній енциклопедії „Розваги втомленого у подорожах по областях", написаній при дворі сицилійського короля Рожера II (1130–1154), у країні ар-Русийя в числі восьми відомих йому міст називав Рамислі [Перемишль] та Галісийа [Галич][621]. Остання згадка могла, судячи з опису, відноситися до Галича на Дунаї (Галаца).

Випробовування візантійсько-галицького союзу на цьому не закінчилося. У 1182 р. двоюрідний брат Ярослава Осмомисла Андронік Комнін вдало використав невдоволення візантійців пролатинською політикою регентів юного василевса Олексія II Комніна. Від його імені правили Марія, вдова василевса Мануїла I, дочка графа Тулузи і князя Антіохії Раймонда Сент-Жілля, та її фаворит протосеваст Олексій Комнін. Принц Андронік сам регентом, а у 1183 р. захопив престол. Свого суперника протосеваста Олексія він негайно вислав у Скіфію (тобто у дунайські володіння галицького князя). Але виглядає, що не без допомоги противників Ярослава серед глицьких урядовців, протосеваст Олексій Комнін втік „і як який-небудь крилатий змій перенісся у Сицилію". Зіткнувшись з опозицією знаті, василевс Андронік Комнін продовжив боротьбу, не зупиняючись перед репресіями. Але невдачі, які він терпів у вимушеній війні з сицилійськими норманами, використали його вороги. У 1185 р. підбурений знаттю константинопольський натовп розтерзав Андроніка Комніна[622]. До влади прийшли Ангели – найбільш нещаслива з візантійських династій.

Конфронтація. На ці події галицький князь відреагував посольством. Про це згадує Микита Хоніат[623]. Відносини між обома країнами різко погіршилися. Навесні 1186 р. брати Петро й Іван Асень підняли повстання у Болгарії, яка залишалася візантійською провінцією. Але після перших же невдач вони відступили за Дунай. Однак, навесні наступного 1187 р. вони продовжили боротьбу за відновлення Болгарського царства, царем якого був проголошений Петро. З ним прийшли „кумани, народ досі вільний, негостинний і дуже войовничий, і ті, що походять з Вордони, які сміються з смерті, гілка руських, народ милий богу війни"[624]. „Вордона" може бути спотвореною назвою „бродників"[625] або „Бирладі", і тоді це прямий доказ допомоги болгарам з боку Ярослава Осмомисла. Можливо, що саме він підштовхнув до

[620] *Матузова В.И.* Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты, перевод, комментарий. Москва, 1979. С. 74, 76–77, 83–85, 91.

[621] *Рыбаков Б.А.* Русские земли по карте Идриси 1154 г. // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. Вып. 43. 1952. С. 3–44.

[622] *Успенский Ф.* Император Алексей II и Андроник Комнін // Журнал Министерства Народного Просвещения. № 212. 1880. С. 95–130; № 214. 1881. С. 52–85; *Його ж.* Последние Комніны. Начало реакции // Византийский Временник. Т. 25. 1927–1928. С. 1–23.

[623] *Choniatae Nicetae.* Historia / Rec. I.A. van Dieten. Berolini, 1975. 3. 323–325 (P. 247).

[624] *Расовский Д.* Роль Половцев в войнах Асеней с византийской и латинской империями в 1186–1207 г. // Списане на Българската Академия на науките. Т. 58. София, 1939. С. 203.

[625] *Успенский Ф.И.* Образование второго Болгарского царства. Одесса, 1879. С. 35–36.

повстання болгарських сепаратистів після загибелі Андроніка Комніна. Але цю версію Федора Успенського заперечує чимало дослідників, зокрема грецький історик Федоно Малінгудіс[626]. Вони вважають, що болгарським повстанцям допомагали тільки кумани-половці. Натомість відомий візантиніст Геннадій Літаврин детально проаналізував їхні аргументи і дійшов до беззаперечного висновку: „восени 1186 р. у критичний момент розвитку повстання ... військову підтримку повсталим разом з половцями надали руські"[627]. Ще одну версію висунув польський історик Єронім Граля. Спростовуючи сучасника подій Микиту Хоніата, він твердить, що *бродники* не почували себе частиною Русі (адже Плоскиня зрадив князів на Калці) і брали участь у війні спонтанно. Тому це не може розглядатися як політична активність Русі[628]. Обидві події ніяк не зв'язані, крім того, в часи Ярослава Осмомисла територія, на якій знаходилися бродники (навіть якщо вони були окремим етносом), контролювалася галицьким князем. Але звернемо увагу на інші аргументи.

Новий василевс Ісаак II Ангел відразу ж вирішив задушити повстання болгарів з двох сторін. Найперше ціною поступок на Балканах добився угоди з Угорщиною, яку було скріплено шлюбом василевса з юною Маргаритою, дочкою короля Бели III. Угорський король зайняв ворожу до болгарських повстанців та їхніх союзників позицію.

І тоді, як читаємо у „Слові", галицький князь Ярослав „*заступив королю шлях, замкнув Дунаю ворота*". Це явне свідчення блокади проходів у Болгарію. "Замкнути Дунаю ворота", тобто перекрити шлях флотилії по Дунаю, найкраще було в районі Залізних воріт. Тобто в ущелині, де ріка затиснута між відрогами Трансильванських Альп і, підступаючими до них з другого боку, горами Магоча. Тоді й фраза „*меча бремени чрез облаки*" означала певний реальний факт, спогади про який могли оживити у сучасників картину переправи катапульт і пороків, які разом з лучниками могли „замкнути" Залізні ворота[629].

„...рища тропу Траяню чрез поля на горы" – також ремінісценія болгарської війни[630]. За Д.Ангеловим „Троянів прохід" – гірський прохід від Пловдива, званий пізніше Василицею, добре відомий у болгаро-візантійських війнах XII–XIV ст.[631] Не знайшовши порозуміння

[626] *Malingoudis Ph.* Die Nachrichten d. Niketas Choniates über d. Entstehund d. sweiten bulgarischen Staates // Byzantine. T. 10. 1978. S. 135–138.

[627] *Литаврин Г.Г.* Новое исследование о восстании в Паристроне и образование Второго Болгарского царства // Византийский Временник. Т. 41. Москва, 1980. С. 110–112; *Его же.* Два этюда о восстании Петра и Асеня // Литаврин Г.Г. Византия и славяне. Санкт-Петербург, 1999. С. 354–362.

[628] *Grala H.* Rola Rusi w wojnach byzantyńsko-bulgarskich przełomu XII i XIII w. // Balcanica Posnaniensia. Acta et studia. T. 2. Bułgaria – Bałkany – Słowiańczczyzna. Poznań, 1985. S. 125–132.

[629] *Тихомиров М.Н.* Киевская Русь // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. Москва, 1975. С. 33.

[630] Там само. С. 34.

[631] *Ангелов Д.* Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външно-политическите отношения между България и Византия през XII–XIV вв. // Известия на Българското Историческо Дружество. Кн. 22–24. София, 1948. С. 219.

Великий князь Роман Мстиславович.
Фото меморіальної дошки на Успенському соборі.
2005. Автор І.Дацько

з Ангелами, Ярослав Осмомисл вирішив підтримати повстання Асенів у Болгарії. Спочатку Асеням допомагали тільки половці (пропущені через дунайські володіння галицьких князів) та бродники[632], а вже потім галицькі війська Ярослава Осмомисла[633], які не дозволили угорцям вдарити в спину болгарам. Підтримавши повстання Асенів, галицький князь сприяв відродженню Другого Болгарського царства[634]. Зрозуміло, що відроджена Болгарська держава не могла в короткий час організувати власне лицарське військо, тому на перших етапах Асені змушені були опиратися на галицьку допомогу[635], половців[636] та волохів[637]. Існує версія про волоське походження Асенів[638]. Це наштовхує на думку, що останні справді могли мати якісь володіння у Бирладській волості з мішаним слов'яно-волоським населенням. Болгарський історик Петр Стоянов Мутафчієв (1883–1943) свого часу висунув версію про руське походження Асенів. Свій висновок він аргументував придунайськими руськими поселеннями та половецьким іменем Асен, яке зустрічається у руських літописах[639]. Були спроби заперечити цю версію і намагання довести походження Асенів від попередньої

[632] *Бибиков М.В.* Византийские источники по истории Руси. С. 77.

[633] *Войтович Л.* Кілька реплік з приводу дискусії про автентичность "Слова о полку Ігоревім" // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 6. Київ, 2006. С. 597–598.

[634] *Успенский Ф.И.* Образование Второго Болгарского царства. Одесса, 1879. С. 36–37; *Шушарин В.П.* Свидетельство письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Причерноморья пер. пол. XIII в. // История СССР. 1978. № 2. С. 43; *Литаврин Г.Г.* Новое исследование о восстании в Паристрионе и образовании Второго Болгарского царства // Византийский временник. Т. 41. Москва, 1980. С. 109–111; *Юрасов М.К.* Поэтический и реальный образ Ярослава Осмомысла // Образование и Православие. 2006 // www. tellur.ru; *Войтович Л.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї. С. 12–17.

[635] *Литаврин Г.Г.* Новое исследование. С. 109–110.

[636] *Мутафчиев П.* Владелите на Просенъ. София, 1913. С. 6–7; *Златарски В.* Потеклото на Петра и Асеня на воданите на взъстанието въ 1185 год // Списаникъ на Българската Академия на науките. Т. 45. София, 1933. С. 427; *Ников П.* Второ българскато царство. 1186–1936. София, 1937. С. 23; *Литаврин Г.Г.* Болгария и Византия (XI–XII вв.). София, 1987. С. 288–302; *Його ж.* Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XIII в.). Санкт-Петербург, 2000.

[637] *Ostrogorsky G.* Geschichte des byzantinishen Staates. Műnchen, 1940. S. 287; *Wolff R.L.* The Second Bulgarien Empire. Its Origin and History to 1204 // Speculum. Vol. 24. 1949. P. 167–206.

[638] *Brătianu G.* Rechercher sur Vicina et Cetatea Alba. Bucharest, 1943. P. 93.

[639] *Мутафчиев П.* Происходът на Асеневци // Македонски преглед. Т. 2. Ч. 4. 1928. С. 1–42.

болгарської династії,[640] які не можна назвати вдалими[641]. Однак і версія С.Мутафчієва залишається гіпотезою.

Відновлення союзу. Походження другої дружини Романа Мстиславича. Активна участь половців у болгаро-візантійській війні кінця XII ст.[642] мусила змістити значні їхні масиви ближче до Дунаю. Останнє не могло не викликати занепокоєння у слов'янського населення Пониззя, попри те, що незначна частина половців, схоже, перебувала тут ще з XI–XII ст.[643] Крім цього, міська верхівка та галицьке боярство, яке також було пов'язане з торгівлею, терпіли від галицько-візантійського конфлікту. Саме тому новий галицько-волинський князь Роман Мстиславич відразу вдався до відновлення союзу з Візантією. Остаточне відновлення візантійсько-галицькою союзу відбулося бл. 1200 р. Саме тоді новгородський нобіль Добриня Ядрейкович бачив у Константинополі галицьке посольство у складі Твердяти Остромирича, Недана, Домажира і Негвара. До речі, Микола Котляр вважає, що угода була укладена раніше – у 1197 чи 1198 рр.[644]. Цей союз був дуже важливим для Візантії, бо його поспішили скріпити династичним шлюбом[645]. Другою дружиною Романа Мстиславича стала Єфросинія, дочка василевса Ісаака II Ангела[646].

Внаслідок спільних дій союзники розгромили половців. Перемоги Романа Мстиславича над половцями Іпатіївський літопис поставив в один ряд зі звитягами Володимира Мономаха: "… ѡдолѣвша всимъ поганьскымъ ꙗзыко҃ оума моудростью ходѧща по заповѣдемь Бж҃имъ оустремил бо сѧ бѧіt на поганыꙗ ꙗко и левъ сердит же бы҃ ꙗко и рысь и гоубѧше ꙗко и коркодилъ и прехожаше землю ихъ ꙗко и ѡрелъ храборъ бо бѣ ꙗко и тоуръ. Ревноваше бо дѣдоу своемоу Мономахоу погоубившемоу поганыꙗ Измалтѧны рекомыꙗ Половци изгнавшю Ѡтрока во Ѡбезы за Желѣзнаѧ врата"[647].

За повідомленням тогочасного візантійського письменника Микити Хоніата, у 1200 р. столицю імперії врятувала від половців „богом призвана фаланга" галицько-волинського князя Романа Мстиславича[648]. Цей похід у Візантії пам'ятали довго. Хроніст Федор Скутаріот

---

[640] *Николаев В.* Протеклото на Асеневци и етническият характер на основаната от тях държава. София, 1940.

[641] Див. рец. на працю В.Ніколаєва: *Ангелов Д.* // Byzantinoslavica. T. 9. Praha, 1948. S. 358

[642] *Петров П.* Въстания против Византия. София, 1960. С. 51–56.

[643] *Князькин И.О.* Половцы в Нижнем Подунавье // Вопросы истории. 2000. № 3. С. 121–128.

[644] *Котляр М.Ф.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С. 82.

[645] *Войтович Л.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за династії Ангелів // Княжа доба. Вип. 2. Львів, 2008. С. 30–39.

[646] *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич володар, воїн, дипломат. Т. 2. Біла Церква, 2011. С. 325–472; *Його ж.* Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2011. С. 287–410.

[647] "…одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих. Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був як та рись і губив, як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав Отрока в Обези за Залізні ворота" (Ипатьевская летопись. Стб. 715–716).

[648] *Nicetas Choniates.* Historia / Ed. I.Bekker. Bonn, 1835. P. 691–692.

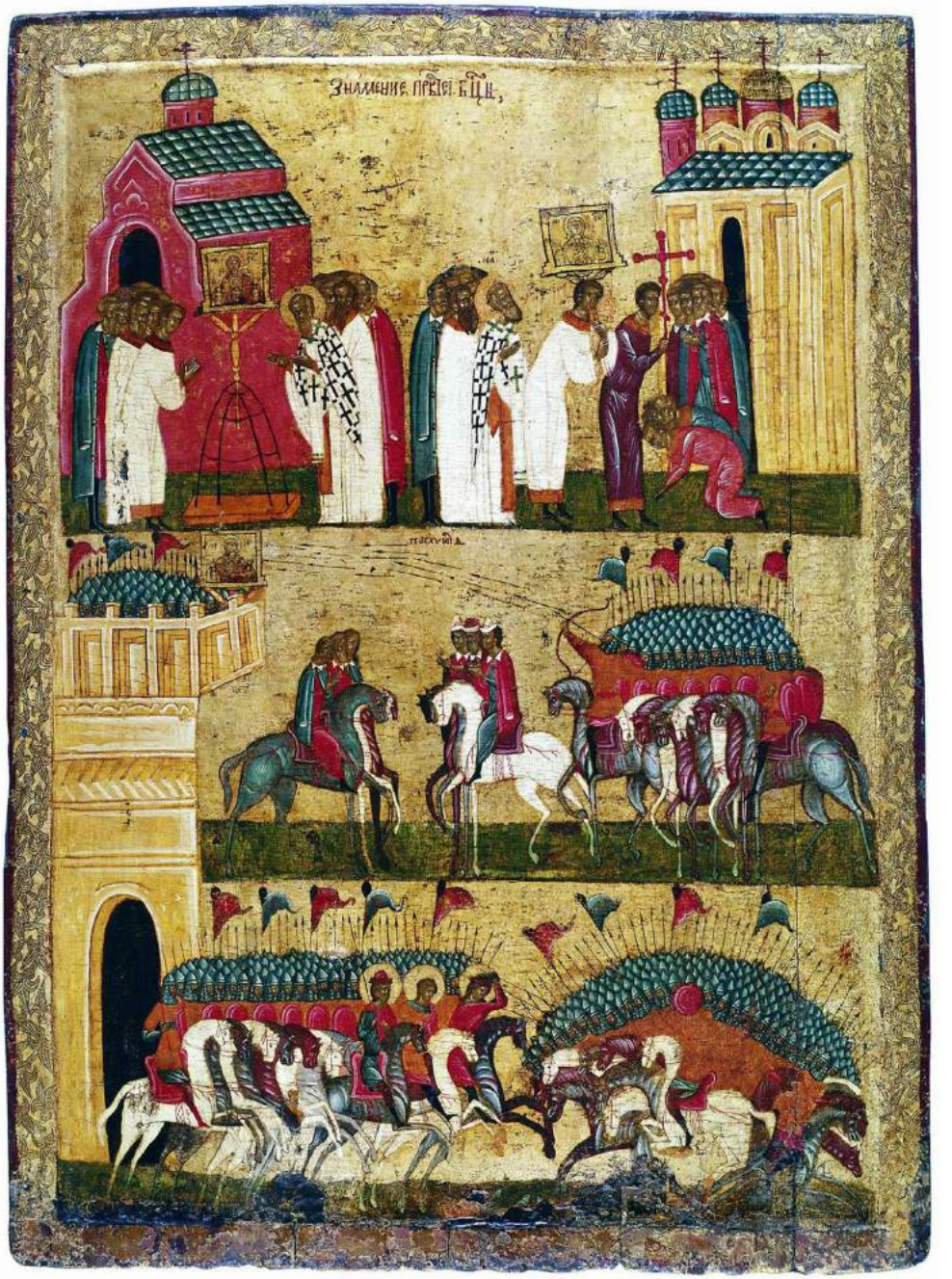

Ікона “Чудо від ікони Знаменія Богоматері” (перемога Романа Мстиславича над суздальським військом у 1169 р., Новгород. Середина XV ст.)

(бл.1230 – після 1283) та поет Єфрем Єнійський (перша третина XIII ст.) також згадали про нього як винятково важливий для Візантії[649].

[649] *Майоров О.* Маловідомі грецькі джерела з історії руcько-візантійських відносин початку XIII століття: текст, переклад, коментар // Записки НТШ. Т. 260. Кн. 2. Львів, 2010. С. 243–247.

Зрозуміло, що походи Романа Мстиславича на початку XIII ст. не тільки відкинули половців від Нижнього Дунаю, але й позбавили їх можливості надання допомоги болгарам. У поемі Єфрема Єнійського саме так і сказано: "Бо правитель Галичини за переконанням архіпастиря Руської Церкви, узявши багато війська, числом близько десяти тисяч, зненацька напав на область куманів [половців – Л.В.] і сплюндрував їхню землю дощенту. І, насмілюючись вчиняти так багаторазово, на славу своїх благочестивих христоіменитих [предків], розірвав союз місійців [болгар – Л.В.] і варварів"[650].

На той час половецьке військо стало основним чинником у болгаро-візантійському протистоянні[651]. До вбивства Петра І Асеня (1196) та Івана І Асеня (1197) було причетне не лише боярське угруповання[652], а куманська (половецька) партія при болгарському дворі. До цієї політичної сили їх брат Калоян[653], який займав престол у 1197–1207 рр. одружився з дочкою половецького хана, яка після хрещення прийняла ім'я Марія[654]. Попри те, що контроль над Нижнім Подунав'ям для болгар був надзвичайно важливим, опанувати цей регіон у перші роки відродження Болгарського царства не вдалося[655]. А Галицьке князівство, знову ставши союзником Візантії, стало ворогом Болгарії.

Відновлення союзу між Візантією та тепер уже потужнішою Галицько-Волинською державою було скріплене династичним шлюбом князя Романа Мстиславича й Єфросинії, дочки Ісаака II Ангела.

Щодо походження "княгині Романової" досі триває потужна дискусія. Польський генеалог Даріуш Домбровський, підводячи її певні підсумки, виділив чотири концепції, яких з цього приводу дотримувалися різні історики[656]. За спрощеним варіантом їх можна звести до двох версій. Йдеться про волинське боярське та візантійське походження княгині, позаяк ще дві інші концепції з певними застереженнями є різновидами вказаних.

Джерела не дають змоги однозначно встановити звідки походила

---

[650] Цитата за перекладом О.Майорова з тексту його статті.

[651] *Расовский Д.* Роль половцев в войнах Асеней с Византийской и Латинской империями в 1186–1207 гг. С. 203–211; *Павлов П.* Куманите в българската военна история // Военноисторически сборник. Кн. 7. София, 1990. С. 14–23; Средневековна България и куманите (1186–1241) // Трудове на ВТУ св. св. Кирилла и Методия. Т. 27. Кн. 3. 1992. С. 5–59.

[652] *Златарски В.* История на българската държава през средните векове. Т. 3. Второ българско царство. София, 1940. С. 92–101.

[653] *Мутафчиев П.* История на българския народ. Т. 2. София, 1943. С. 45.

[654] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. С. 49.

[655] *Мутафчиев П.* Съдбитите на средневековия Дръстър // Мутафчиев П. Избрани произведения. Т. 2. София, 1973. С. 85; *Тъпкова-Заимова В.* Долни Дунай – гранична зона на византийския "Запад" (Към историята на северните и североизточните български земи: краят на X–XII в.). София, 1976; *Її ж.* Тюркские кочевники, византийская администрация и местное население на нижнем Дунае (XI – XII вв.) // Востиочная Европа в древности и средневековье. Москва, 1978. С. 67–73; *Божилов И.* Гранична област на Византия // Кратка история на Добруджа. Варна, 1986. С. 55–64.

[656] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S. 34–35.

друга дружина князя Романа. До того ж навіть не називають її імені. За повідомленням літопису, на могилі княгині у Володимирі внук Мстислав Данилович спорудив каплицю на честь святих Йоакима та Анни. Посвята ніби не залишає місця для сумнівів, що його бабусю звали Анною і це було її чернече ім'я.

Через відсутність джерельних переказів з відповідного періоду частина істориків навіть не наважувалася пробувати встановити ім'я "княгині Романової". Серед цих науковців Д. Домбровський назвав Сергія Соловйова, Михайла Грушевського, Степана Томашівського, Олександра Преснякова, Вільгельма Ісенбурга, Петра Грицака, Івана Крип'якевича, Гюнтера Штокля, Яна Беняка та Наталю Пушкарьову[657]. Однак, якщо С. Соловйова, В. Ісенбурга та Г. Штокля ця проблема глибше не зацікавила, то інші дослідники просто вагалися до якої іноземної династії віднести другу дружину князя Романа Мстиславовича. М. Грушевський, С. Томашівський та І. Крип'якевич звернули увагу, що вдова Романа доводилася "ятрівкою", тобто братовою, угорському королеві Андрію II. М Грушевський називав її ще й "католицькою принцесою"[658]. П.Грицак зауважив, що княгиня Романова була споріднена з угорською, польською та візантійською династіями, через що вона ніяк не могла походити з волинського боярства[659]. На цьому ж наголосив і Я. Беняк[660].

До другої групи Д. Домбровський включив Олександра Яблоновського, Василя Татіщева, Ісидора Шараневича, Людвіка Дробу, Владислава Абрахама, Броніслава Влодарського та Юліуса Форсманна[661]. Вони вважали, що друга дружина Романа мала бути католичкою, адже вона була братовою угорському королеві Андрієві II та краківському князеві Лєшку Білому[662]. Роман Мстиславич і Лєшко Білий були внуками Болеслава Кривоустого. Як двоюрідні брати вони спілкувалися

[657] *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. Москва, 1988. Т. 1–2. С. 717; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Київ, 1992. Т. 2. Табл. 5. С. 593; Там само. Т. 3. С. 10, 568–569; *Томашівський С.* Українська історія. Львів, 1919. Т. 1: Старинні і середні віки. С. 90; *Пресняков А. Е.* Лекции по русской истории. Москва, 1939. Т. 2. С. 32; *Isenburg W.* Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Marburg, 1956. Т. 2. Tabl. 93; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 114; *Stökl G.* Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // Handbuch der Geschichte-Russlands. Stuttgart, 1981. Т. 1 / Ed. M. Hellman. S. 506; *Пушкарева Н. Л.* Женщины Древней Руси. Москва, 1989. С. 38, 43, 199, 240.

[658] *Грушевський М.* Історія. Т. 3. С. 72.

[659] *Грицак П.* Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк, 1958. С. 55.

[660] *Bieniak J.* Roman // Słownik starożytności słowiańskich. Wrocław etc., 1970. T. 4. S. 534–536.

[661] Tabulae Jablonovianae ex Arboribus Genealogicis Familliarum Slavicarum Regni Poloniae nec non extranearum ab iis prognatorum tum cum iis cognatorum colectae. Norimberdae, 1748. Tabl. 14; *Татищев В. Н.* История российская. Москва; Ленинград, 1964. Т. 4. С. 332; *Szaraniewicz I.* Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitag zur österreichische Geschichte. Lemberg, 1872. S. 42; *Droba L.* Stosunki Leszka Bialego z Rusią i Węgrami // Rozprawy Akademii Umiejęści. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Kraków, 1881. T. 13. S. 377; *Abraham W.* Powstanie organizacji Kościola lacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. T. 1. S. 98; *Włodarski B.* Polska i Ruś (1194–1340). Warszawa, 1996. S. 24–25; *Forsmann J.* Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter. Bern, 1970. S. 139.

[662] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 35–36.

і доволі довго підтримували союзні відносини. Дружина Романа для краківського князя була братовою. І при краківському дворі це добре пам'ятали. Натомість родинна спорідненість з угорським королем – віддаленіша. Роман та Андрій II були правнуками Мстислава Володимировича. Зв'язки між ними тривали недовго. У 1204 р. вони уклали угоду про взаємодопомогу і патронат над дітьми обох володарів на випадок передчасної смерті[663]. Але права Романа Мстиславича до Галицького князівства були навіть меншими, ніж права угорських королів, адже Ярослав Осмомисл був онуком короля Калмана Книжника, а його син Володимир – правнуком. Двоє бастардів останнього Василько і Володимир-Іван перебували в Угорщині ще у 1218 р.[664] За умов вигаснення першої галицької династії, Арпадовичі ставали її легітимними спадкоємцями. Тому в 1189 р. було отруєно Ростислава Івановича, сина Івана Бирладника, який мав найбільші права до галицької спадщини[665].

Отож, вдова Романа могла розраховувати на допомогу та співчуття Андрія II тільки за умови, якби він доводився їй близьким родичем і не по чоловікові. Стосовно краківського князя Лєшка, то тут теж не все однозначно. Адже він був причетний до загибелі князя Романа, який допоміг йому опанувати краківський престол.

Можливе польське чи угорське походження дружини Романа доволі переконливо відкинув Микола Котляр[666]. Однак "княгиня Романова" могла мати непряму родинну спорідненість з угорськими королями, зокрема через родичів Андрія II з інших династій. У такому випадку вона, зрозуміло, не могла бути донькою волинського боярина.

До третьої групи, за класифікацією Д. Домбровського, увійшли прихильники версії про руське походження другої дружини Романа Мстиславовича. Поміж ними вирізняється припущення Миколи Чубатого, який вважав її донькою Святослава Мстиславича або Інгваря Ярославовича[667]. Святослав, навіть якщо він був бастардом, доводився Романові Мстиславовичу рідним братом, що виключає можливість одруження з його дочкою. Святослав помер до 1183 р., не залишивши нащадків "по мечу", і його Берестейське князівство і так було прилучене до володінь Романа[668]. Луцький князь Ігнвар Ярославич був двоюрідним братом Романа. Для одруження з його дочкою теж потрібне було велике порушення церковних канонів. А при цьому не було

[663] *Włodarski B.* Polska i Ruś. 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 25.

[664] *Baumgarten N.* Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // Orientalia Christiana. Roma, 1927. Nr. 1(35). P. 17.

[665] *Войтович Л.* Князівські династії С. 153.

[666] *Котляр М. Ф.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С. 79–80; *Его же.* Дипломатия Южной Руси. Санкт-Петербург, 2003. С. 99–100.

[667] *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1: До р.1353. Рим–Нью-Йорк, 1965. С. 567.

[668] *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 224; *Його ж.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 14–15.

жодної політичної необхідності. Бо Інгвар Ярославич залишався старшим із волинських князів, тому союз із ним не потрібно було зміцнювати жодними угодами. Причому слід брати до уваги, що для цього потрібно було розірвати відносини з київським князем Рюриком Ростиславичем, розлучившись з його донькою Предславою, першою дружиною Романа.

Володимир Пашуто[669] та Наталя Полонська-Василенко[670] вважали, що друга дружина Романа Мстиславича – з волинських боярів. Цю версію вчені базували на тому, що вдову Романа та її синів цілковито підтримали у середовищі волинського боярства. Як і ряд інших дослідників, вони погоджувалися з тим, що княгиню звали Анною. М.Котляр найпослідовніше обґрунтував боярське походження другої дружини князя Романа[671]. Не маючи джерельних підтверджень, історик збудував оборону цієї версії на критиці прихильників візантійського походження княгині, головно, полемізуючи з польським дослідником Єронімом Ґралею. Крім обережних аргументів своїх попередників, М. Котляр висунув ще три.

По перше: на Русі наприкінці XII ст. не було жодної гілки Рюриковичів, союз із якою, скріплений династичним шлюбом, міг бути вигідним Романові (з цим випадає погодитися);

По друге: шлюб із представницею волинського боярства можна трактувати як забезпечення підтримки напередодні боротьби за галицький престол, що дозволило би зміцнити позиції в опанованому Галичі (з цією тезою можна сперечатися[672]);

По третє: про боярське походження княгині, нібито, свідчить уперте мовчання галицького літописця (і у цьому є великі сумніви: чи

[669] *Пашуто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 194.

[670] *Полонська-Василенко Н.* Княгиня Романова Ганна // Визвольний шлях. 1954. Кн. 3. С. 57–64; *Ejusdem.* Ukraine-Rus and Western Europe in 10th–13th centuries. London, 1954. S. 40; *Її ж.* Історія України. Київ, 1992. Т. 1. С. 195.

[671] *Котляр М. Ф.* До питання про візантійське походження матері Данила Галицького // Археологія. 1991. № 2. С. 48–58; *Його ж.* Галицко-Волынская Русь и Византия в XII–XIII веках (связи реальне и вымышленные) // Южная Русь и Византия. Киев, 1991. С. 95–97; *Його ж.* Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. С. 161–162; *Його ж.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С. 77–88; *Его же*. Дипломатия Южной Руси. Санкт-Петербург, 2003. С. 97–102.

[672] На відміну від галицького, волинське боярство, зобов'язане князям своїми *кормліннями*-бенефіціями, цілком залежало від них. Воно не мало глибоких коренів на Волині, мандруючи до Києва і назад вслід за дідом та батьком Романа. Володіння Романа включало Берестейське та Дорогичинське князівства, які до цього мали інших володарів. Отож, між групами боярства, напевно, не було єдності. За таких умов перевага однієї групи не вела до консолідації, а, навпаки, посилювала протистояння, як це демонструють новгородські приклади. Крім того, на Волині ще були князівства, які належали іншим княжим гілкам, і союз з однією групою володимирських бояр взагалі не мав жодного сенсу, особливо на тлі розлучення з донькою київського князя. Він міг тільки підірвати позиції князя у Галичі, але аж ніяк не зміцнити їх. Галицькі бояри, тримаючи дідівські *отчини*-феоди, вслід за угорськими баронами, і так вважали князя тільки першим серед рівних. Його дітей від простої боярині, яка вийшла за князя після сумнівного розлучення і при не менш сумнівних правах на престол їх батька, вони взагалі не брали би до уваги. Досить згадати як трактували кияни Володимира Мстиславовича та його матір, доньку новгородського боярина. А галицькі бояри були впливовішими за київських і князь Мстислав Володимирович теж був важливішим в ієрархії від Романа й одружився після смерті першої дружини, не порушуючи церковних канонів.

серед авторів та редакторів Галицько-Волинського літопису був хоч один галичанин, адже всі інформатори, названі поіменно, – волинського походження; зрештою автори літопису просто не сприймали менталітету галичан, виставляли їх зрадниками, вихваляючи все волинське і навпаки; виникає також запитання: чи багато княгинь удостоїлися стількох згадок у літописах, як друга дружина Романа?[673]).

М. Котляр висунув також гіпотезу, що пестун Романовичів – боярин Мирослав міг бути близьким родичем (чи навіть братом) княгині Анни. Однак Д.Домбровський з цього приводу слушно зауважив, що цій версії суперечить цілковита мовчанка літописців, яку за таких обставин справді важко пояснити[674].

Ще раніше Є. Ґраля звернув увагу на те, що боярське походження дружини Романа завадило б її контактам із сусідніми володарями, до яких, овдовівши, насамперед вдалася княгиня. Польський дослідник підкреслив рідкість шлюбів Рюриковичів із представниками боярства[675]. Підкріпити цю тезу можна статистикою: на 250 відомих шлюбів Рюриковичів, укладених упродовж IX–XIII ст., тільки 7 припадають на боярських доньок. Якщо виключити звідси зв'язок Святослава Ігоревича з Малушею та шлюб Мстислава Володимировича з донькою новгородського боярина Дмитра Завидича (обидва могли дозволити собі усе, що завгодно), то всі інші випадки – це шлюби новгородських князів. Ці п'ятеро новгородських князів були молодшими синами і мали слабкі надії на зайняття більших столів у володіннях своєї гілки династії. Отож, ішли на союз із лідерами боярсько-бюргерської олігархії, щоби утриматися на новгородському престолі[676].

Версію про візантійське походження "княгині Романової" висунув австрійський вчений Йоган Майлат[677]. Розгорнув та обґрунтував – Микола Баумгартен[678]. Він вважав, що друга дружина Романа була родичкою василевсів Ісаака II та Олексія III Ангелів. Найпевніше, – була донькою Ісаака II від першого шлюбу, яку його друга дружина Маргарита-Марія (донька угорського короля Бели III) разом з Олексієм III Ангелом, що узурпував трон, видали за галицько-волинського князя. Маргарита-Марія була сестрою угорського короля Андрія II, який вважав її пасербицю своєю племінницею. За таких умов логічним виглядає звернення вдови після смерті князя Романа, насамперед, до Андрія II. А він прийняв малолітнього Данила Романовича "*яко милого сина свойого*", при цьому повністю дотримуючись угоди 1204 р.

---

[673] Див.: *Войтович Л.* До волинського літописання // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2004. Вип. 8. С. 70–76.

[674] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 37.

[675] *Grala H.* Drugie małżeństwo Romana Mscisławowicza // Slavia Orientalis. 1982. S. 117.

[676] *Войтович Л.* Князівські династії. С. 378–379.

[677] *Mailath J.* Geschichte der Magyaren. T. 1. Wien, 1828. S. 178.

[678] *Баумгартен Н.* Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного об-ва в Москве. 1909. Вып. 1(17). С. 3–45; *Baumgarten N.* Généalogies... P. 23, 26, 47.

Обґрунтування М. Баумгартена визнали Володимир Двожачек[679], Детлев Швенніке[680], Леонід Махновець[681], Олександр Свєжавський[682], Леонтій Войтович[683], Едвард Горанін[684] та Марта Фонт[685]. Не заперечував проти цього Олександр Каждан, який тільки зауважив, що ця версія все ж залишається гіпотезою[686]. Правда Д.Домбровський пояснив, що сумніви російського візантиніста викликані тим, що останній не знав аргументації Є. Ґралі[687].

Леонід Махновець припустив, що Анна могла бути донькою Ісаака II від його другого шлюбу з Маргаритою-Марією[688]. У такому випадку Олексій III мав би ще більше підстав видати її за Романа, а Андрій II та Лєшко Білий – поважно трактувати княгиню і признаватися у родинних зв'язках з нею. Але ця версія не відповідає хронології. Бо Марію-Маргариту видали заміж за Ісаака II восени 1185 р., коли її було всього 10 років. За таких обставин друга дружина Романа мала б народитися не раніше, яу у 1187/1188 р., а уже 2001 р. народити сина Данила.

Версія М. Баумгартена про візантійське походження *княгині Романової*, на мій погляд, дає змогу пояснити, практично, всі загадкові моменти подій, які відбулися пізніше. Зокрема, стає зрозумілішою причина загибелі Романа. Тобто, чому він пішов у похід на допомогу німецькому королеві Філіпові IV Гогенштауфену, який був одруженений із Іриною – старшою донькою Ісаака II Ангела та сестрою Романової дружини. До речі, з цим узгоджуються повідомлення цистеріанського монаха Альбріка, а також гіпотези Степана Томашівського, Мирона Кордуби, Володимира Пашуто, Леоніда Махновця та ін. Німецький король і галицький князь напевно, зустрічалися особисто, бо Роман

[679] *Dworzaczek W.* Genealogia. Tablice. Warszawa, 1959. Tabl. 27.

[680] *Schwennicke D.* Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte europäischen Staaten. Neue Folge. Marburg, 1984. T. 2. Tabl. 136.

[681] *Махновець Л.* Літопис Руський. Київ, 1989. С. 369.

[682] *Świeżawski A.* Ziemia belzka. Zarys dziejów politycznych do roku 1462. Częstochowa, 1990. S. 31.

[683] *Войтович Л.* Генеалогія династії Рюриковичів. Київ, 1990. С. 114; *Його ж.* Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. Львів, 1991. № 2. С. 32–35; *Його ж.* Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. Київ, 1992. С. 86; *Його ж.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С. 37; *Його ж.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці. – Львів, 1996. Табл.17; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 67, 71–72, 224, 376, 380–381, 402; *Його ж.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 22–23; *Його ж.* Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень. С. 37–38; *Його ж.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми. С. 24–25; *Його ж.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 480–487.

[684] Latopis kijowski 1159–1198 / Przeł. i oprac. E. Goranin. Wrocław, 1988. Tabl. 8.

[685] *Font M.* Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezelek a keleti szlávok korai történetéből. Pécs, 1995. S.73.

[686] *Każdan A.* Rus'- Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries // Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine / Red. O. Pritsak, I. Ševčenko / Harvard Ukrainian Studies. 1988–1989. T. 12–13. P. 424.

[687] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 38.

[688] *Махновець Л.* Літопис Руський. С. 369.

Мстиславич пожертвував на честь святого Петра монастирю бенедиктинців у Ерфурті 20 гривень срібла[689], що було значною сумою для того часу. На цій зустрічі у Ерфурті князь Роман міг познайомитися з проектом Вельфів, озвученим папою Інокентієм III у своєму посланні, звідки запозичив ідеї "доброго порядку", які з його ініціативи пропонувалися щодо зміни системи успадкування князівських престолів[690]. *Княгиню Романову* визнали: еліта, військо, боярство, угорський король Андрій II та краківський князь Лєшко Білий. Її незвичну для жінки високу роль, яку можна поставити на рівні лише зі святою Ольгою, легко пояснити імператорським походженням. Саме високе походження могло бути причиною спроби княгині правити самій. Це, зрештою, і привело до її усунення на вимогу галицького боярства у 1211 р., а невдовзі, у 1219 р. після одруження сина Данила під тиском волинського боярства княгиня змушена була прийняти чернецтво. Версія М.Баумгартена також підсилює мотивацію боротьби за австрійську спадщину як спадок сестри княгині Анни, одруженої з австрійським герцогом Леопольдом Бабенберґом[691].

Єронім Граля, навівши нові аргументи про позицію щодо візантійського походження другої дружини Романа, вважав, що нею була Марія зі знатного візантійського роду Каматерос (Єфросинія Каматерос вийшла заміж за імператора Олексія III Ангела)[692]. Цю аргументацію ще раз розглянув Д. Домбровський. Він погодився з візантійським походженням княгині, але підкреслив, що конкретика цього не зовсім зрозуміла[693]. Фактично, до такого ж висновку дійшов О. Головко[694],

[689] *Шацька Г.* Галицько-Волинська держава і німці // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези міжнародної наукової конференції в Галичі 19–21.08.1993 р. Львів, 1993. С. 116.

[690] Сумніви М. Грушевського щодо вірогідності цього повідомлення Василя Татіщева (*Грушевський М. С.* Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Киев, 1891. С. 267) підтримав Олексій Толочко (*Толочко О. П.* Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // Український історичний журнал. 1995. № 6. С. 22–36; *Його ж.* "История Российская" Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев, 2005. С. 292–328). Проте вони не зруйнували аргументації прихильників автентичності проекту, зокрема Бориса Рибакова (*Рыбаков Б. А.* Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. Москва, 1963. С. 163); Миколи Котляра (*Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Київ, 1979. С. 21–22; *Его же.* Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII векав. Киев, 1985. С. 120–121), хоча останній і відмовився від неї, погодившись з О. Толочком (*Його ж.* Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. С. 158); Петра Толочка (*Толочко П. П.* Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII–XIII веков. Киев, 1980. С. 182–183); Олександра Головка (*Головко О. Б.* Князь Роман Мстиславич та його доба. Київ, 2001. С. 167–168) та інших і були спростовані в дослідженнях О. Майорова (*Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011 С. 19–208; *Его же.* Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2011. С. 19–192).

[691] Див.: *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 480–487.

[692] *Grala H.* Drugie małżenstwo Romana Mścisławowicza // Slavia Orientalis. 1982. S. 116–123.

[693] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 38–40.

[694] *Головко О. Б.* Візантійська імперія, Південна Русь і Половецький степ в політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича // Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л. В. Матвєєвої. Київ, 2010. С. 192–208.

який спершу теж схилявся до "боярської" версії[695].

Аналізуючи заперечення М. Котляра на аргументацію Є. Гралі, можна запропонувати окремі, варті уваги, спостереження та уточнення:

1. *Візантійській владі залежало на союзі з Романом Мстиславичем через загрозу половецько-болгарської коаліції.* У похвалі князеві Романові, якою розпочинається Галицько-Волинський літопис, творець об'єднаної Галицько-Волинської держави прославляється найперше за подвиги у боротьбі з половцями. Його успіхи ставляться на один щабель із досягненнями Володимира Мономаха. Олексій III Ангел вів війну з іконійським султаном. Йому погрожували германський імператор Генріх VI, вимагаючи уступити землі від Діррахія до Фессалонік, венеційський дож і папа Інокентій III, болгари та їхні союзники половці. Візантійський василевс просто не мав до кого більше звернутися, окрім, як до Романа. Бо Олексій III, підступно скинувши і осліпивши свого брата Ісаака II, розірвав союз з Угорщиною. А династичний шлюб Романа з донькою Ісаака II не тільки давав Візантії надійного союзника проти половців, а й нормалізував її відносини з Угорщиною. До того ж, оскільки йшлося про доньку усунутого від влади брата, сам Олексій III не так уже й багато віддавав, а взамін отримав цінного для себе союзника та вигідний угорський козир. Вигідним цей союз був і для Романа також і з угорського вектора його політики. Шлюб міг бути наслідком угоди, яку уклало посольство у складі Твердяти Остромирича, Недана, Домажира і Негвара. У середині 1200 р. це посольство бачив у Константинополі Добриня Ядрейкович, який пізніше був новгородським архиєпископом та першим перемишльським єпископом на ім'я Антоній[696]. Факт політичної угоди Візантії з Романом сумнівів не викликає. Не заперечив цього і М. Котляр. Він допускає, що така угода могла бути укладена навіть у 1197 чи 1198 р.[697] Версію можливої попередньої домовленості Романа Мстиславича з Візантією не можна відкидати з огляду на намагання Романа оволодіти Галицьким князівством. Після того, як Роман розгромив половців та прилучив до своїх володінь Галицьке князівство, наступна угода 1200 р. уже була скріплена шлюбом.

2. *Після здобуття Галича, на який претендували угорці, Роман мусив і сам шукати тісніших контактів з Візантією.* А шлюб із донькою візантійського василевса (нехай і такого, якого усунули від влади) та племінницею василевса-узурпатора, який теж шукав контактів, – найкраще вирішував цю проблему. Варто також звернути увагу на відновлення торгівлі з Візантією, яка припинилася під час болгаро-візантійської війни, коли галицький князь Ярослав Осмомисл

[695] *Його ж.* Князь Роман Мстиславич та його доба. Київ, 2001. С. 141–142.

[696] *Vernadsky G.* Relations byzantino-russes au XIII-e siècle // Bizantion. 1927–1928. T. 4. P. 269– 279; *Dąbrowska I.* Krolów polskich relikwarz koronacyjny Krzyża Świętego // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięćiolecie pracy naukowej. Warszawa, 1991. S. 85; Літопис Руський. С. 369.

[697] *Котляр М. Ф.* Історія дипломатії. С. 82.

підтримав повстання Асенів. У нормалізації відносин з Візантією була зацікавлена також боярсько-бюргерська олігархія[698].

3. *У 1198–1206 рр. константинопольським патріархом був Іоан X Каматерос, сам Олексій III Ангел був одружений з Єфросинією Каматерос.* Ці родинні зв'язки галицько-волинського князя, як вважає Є.Граля, мали би вплинути на позицію київського митрополита, зважаючи на те, що київський князь Рюрик Ростиславич був одружений з половчанкою та опирався на союз із половцями. Але цей аргумент польського історика доволі хитрий. Справді, розлучення Романа з Предславою Рюриківною досить сумнівне з огляду на канонічні правила. Але патріарх Іоан X як родич василевса Олексія III, виходячи з інтересів імперії, все одно надав би князеві дозвіл на таке уневажнення шлюбу і вплинув би на позицію київського митрополита. Крім того, польський дослідник вважав, що княгиню звали Марією, а Анна – її чернече ім'я. Якщо останнє не викликає заперечень, то перше нічим не підтверджене.

4. *Ще одним аргументом на користь Марії Каматерос Є. Граля вважав підтримку матері у справі коронації Данила Романовича з рук папи, бо серед прихильників візантійсько-римської унії були логофет Василь та другарій вігли Андронік Каматероси.* Коронація Данила як короля Русі – це акт, найперше політичний. Бо після невдалої спроби відродити Київську Русь як васала Золотої Орди, Данило Романович звернувся до Заходу, за допомогою якого сподівався звільнитися від монгольської залежності. За таких обставин княгиня-мати не могла не підтримати сина, незалежно від позиції власної родини.

5. *Візантійський письменник Микита Хоніат (1155–1213), який не дуже цікавився руськими справами, напевно, черпав свої відомості про події на Русі від логофета Василя Каматероса.* Так могло бути. Але це ще не доводить, що Марія Каматерос була другою дружиною Романа Мстиславича. Микита Хоніат просто не міг зігнорувати князя, чия *Богом покликана фаланга* врятувала столицю імперії[699].

6. *Микита Хоніат титулує Романа Мстиславича титулом "igemon", тоді як київського князя Рюрика Ростиславича тільки "dieron".* Але це лише аргумент на користь версії щодо шлюбу Романа з візантійською принцесою. В. Пашуто на підставі цього фрагменту вважав, що у Візантії визнали Романа Мстиславича великим князем[700] подібно до того, як визнали його великим князем у Новгороді[701].

[698] *Войтович Л.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Дриновський збірник. Харків; Софія, 2009. Т. 3. С. 376–385; *Его же.* Галицкая земля и Византия в XI–XIV вв. // Кондаковские чтения. Белгород, 2010. Т. 3. С. 255–280; *Його ж.* Галицька земля і Візантія у XI–XIV століттях // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2011. Вип. 14–15. С. 37–60; *Ejusdem.* Ruś halicka a Bizancjum w XI–XIV w.: wybrane problemy // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiełłońskiego. Prace Historyczne. Kraków, 2011. T. 138. S. 41–64.

[699] Nicetae Choniatae historia / Ed. I. Bekker. Bonnae, 1835. P. 691–692.

[700] *Пашуто В. Т.* Очерки... С. 193

[701] Книга Паломник. Сказание мест святых во Цареграде Антония, архиепископа новгородского, в 1200 г. // Парвославный Палестинский сборник. Санкт-Петербург, 1899. Вып. 51 (Т. 15, вып. 3). С. 15.

Осліплення Ісаака II Ангела
(кодекс XIII ст. Biblioteca Apostolica Vaticana)

7. На нехарактерні для Рюриковичів грецькі імена дітей та внуків Романа (Данило, Саломея, Ираклій, Лев) першим звернув увагу М. Баумгартен. Є. Граля, вслід за ним, наголосив, *що в родині Каматеросів були імена Василь, Роман, Лев, Іван, Михайло і Федір, які зустрічаються й у наступних поколіннях династії Романовичів*. Цей істотний аргумент, найперше підтверджує візантійське походження *княгині Романової*. Позаяк інакше неможливо пояснити звідкіля раптом з'явилися серед Рюриковичів питомо грецькі імена Данило, Саломея, Ираклій та Лев (появу інших імен ще можна якось тлумачити). Цей аргумент визнав також М. Котляр[702].

8. *Мовчання літописів можна пояснити тим, що Галицько-Волинський літопис за 1199–1200 рр. не зберігся, а візантійські хроністи не відзначали шлюбів осіб, які не входили безпосередньо до династій василевсів (у даному разі – Марії Каматерос)*. Київське літописання цього періоду, яке укладалося під патронатом Рюрика Ростиславовича, відомостей про Романа Мстиславича, закономірно, не подало. Якщо ж Роман мав власне літописання, то воно втрачене. Вціліла тільки *Похвала* князеві, вміщена на початку Галицько-Волинського літопису. Як текст насамперед літературний, вона не зберегла навіть побіжно викладених подробиць діяльності князя. Втрачена частина, яка, можна здогадуватися, передувала *Похвалі*. Звідти, напевно, В. Татіщев взяв інформацію про зовнішність та манери Романа й програму "доброго порядку", а польські хроністи – відомості про репресії щодо галицьких бояр. Там могли бути повідомлення про походи на Київ, ятвягів і половців, переговори з Візантією і римським папою. З різних причин ця частина не потрапила до Іпатіївського зведення[703]. Бурхлива епоха Ангелів, які привели Візантію до латинського завоювання, також виявилася дуже бідною на відповідні писемні пам'ятки.

Отже, можна констатувати, що Є. Граля тільки підсилив версію про візантійське походження другої дружини Романа, однак його здогад стосовно Марії Каматерос виглядає непереконливо. Водночас не можна погодитися і з М. Котляром у тому, що "гіпотеза про візантійське походження матері Данила Галицького не витримує наукової критики"[704].

[702] *Котляр М. Ф.* Історія дипломатії... С. 83.
[703] *Войтович Л.* Роман Мстиславич... С. 13.
[704] *Котляр М. Ф.* Історія дипломатії. С. 88.

Власне, такої критики не запропоновано.

Польська дослідниця Ельжбета Домбровська серед польських коронаційних регалій віднайшла речі візантійського походження, які могли туди потрапити зі скарбниці Романовичів після того, як у 1340 р. польський король Казимир III на нетривалий час зайняв Львів. Йдеться про візантійський реліквар часів василевса Мануїла I Комніна, у якому було поміщено частинку животворящого дерева з хреста, на якому був розп'ятий Ісус Христос. Ця велика візантійська святиня могла прибути до Галицько-Волинської держави з Візантії із дружиною Романа[705]. Це також аргумент, який твердить про її візантійське походження[706].

Видається дискусію завершив О. Майоров. Він віднайшов нові докази про візантійське походження *княгині Романової*, яких не помітили його попередники. Це, зокрема, згадка того ж візантійського письменника Микити Хоніата про старшу доньку василевса Ісаака II Ангела, відомості синодику Шпеєрського собору, звістка Галицько-Волинського літопису про обставини вбивства Філіпа Гогенштауфена. За переконливо обґрунтованою версією петербурзького історика другою дружиною Романа Мстиславича була старша донька василевса Ісаака II Ангела – Єфросинія. У дитинстві її віддали у монастир. Але згодом, коли виникла політична необхідність – видали заміж за галицько-волинського князя Романа Мстиславича. Подібна практика не була винятком, особливо, коли послушниця ще не прийняла чернечої обітниці[707]. Анна – чернече ім'я Єфросинії, яке вона прийняла під час пострижения.

Ще один епізод візантійсько-галицьких відносин став предметом дискусії істориків. За Густинським літописом, остаточна редакція якого відноситься до XVII ст.[708], василевс Олексій III Ангел після підходу у 1204 р. до візантійської столиці племінника Олексієм, сина скиненого і осліпленого брата Ісаака II, з військом хрестоносців "самъ со своими бояры и со множеством богатства и сокровищъ побѣже въ Рускую

[705] *Dąbrowska E.* Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej. Warszawa, 1991. S. 81–83.

[706] Побіжними аргументами на користь цієї версії служать також Холмська ікона Богоматері, спроваджена Данилом Романовичем до Холму (*Александрович В.* Холмська ікона Богородиці. Львів, 2001. С. 34), але, напевно привезена з Візантії ще його матір'ю. Сюди можна долучити і загадку появи знаменитої Ченстоховської ікони Богоматері візантійського письма, яку вивіз з Белзького замку князь Володислав Опольський. Правда, всі ці аргументи залишаються дискусійними і література навколо цих дискусій зростає.

[707] *Майоров А. В.* Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси: княгиня и монахиня // Древняя Русь: вопросы медиевистики. Москва, 2010. № 1. С. 78–106; *Его же.* О происхождении второй жены Романа Мстиславича: дочь императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси // Карпати: людина, етнос, цивілізація. Вип. 2. Івано-Франківськ, 2010. С. 41–51; *Його ж.* Галицько-волинський князь. Т. 2. С. 325–472, 501–514; *Его же.* Русь, Византия и Западная Европа. С. 287–391, 432–442, 476–477; *Його ж.* Єфросинія Галицька дочка візантійського імператора в Галицько-Волинській Русі: княгиня і черниця. Біла Церква, 2013.

[708] Густынская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 40. Санкт-Петербург, 2003. С. 3–6.

Аспрон Олексія III Ангела

землю ко Роману Мстиславичу въ Галичъ"[709].

Про втечу візантійського василевса Олексія (Аскарія) до Романа Мстиславича писали також польські хроністи Ян Длугош[710], Мартин Кромер[711] та Мартин Бельський[712]. Вони зазначали, що втративши престол, василевс спочатку відплив до Херсонесу, а вже звідти дістався до Галича. Зрозуміло, що М.Кромер та М.Бельський запозичили цю інформацію від Я.Длугоша. А той, як встановив Олександр Семкович[713], скористався працею Птолемея з Лукки[714]. Під таким прізвиськом відомий італійський історик Бартоломео дель Фіадоні (1236–1327)[715]. Олександр Майоров[716] підтвердив та розвіяв усі сумніви стосовно обізнаності і джерел Птолемея з Лукки. Він також відкинув дві версії Єроніма Гралі. Першу – про те, що редактор Густинського літопису запозичив згаданий сюжет у М.Кромера чи М.Бельського. Другу – про те, що описані події стосуються Федора Ласкаріса і Галатії у Малій Азії[717].

Джерела, з яких взято інформацію до Густинського літопису про втечу візантійського василевса до Галича, залишаються невідомими. Але їх інформація відрізняється від версії польських хроністів. На

[709] Там же. С. 108.

[710] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 2. Ks. 6. Kraków, 1868. S. 158.

[711] Kronika Polska Marcina Kromera, biskupa Warmińskiego. T. 1. Sanok, 1857. S. 360.

[712] Kronika Marcina Bielskiego. T. 1. Sanok, 1856. S. 228.

[713] *Semkowicz W.* Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384). Kraków, 1887. S. 203.

[714] Ptolemaei Lucensis Historia ecclesiastica nova / Ed. A.Muratori // Rerum Italicarum scriptores. T. 11. Milano, 1727. Col. 1119.

[715] *Schmugge L.* Bartolomeo Fiadoni // Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 47. Roma, 1997. P. 317–320

[716] *Майоров О.* Ангел в Галичі: чи міг візантійський імператор Олексій III відвідувати Романа Мстиславича // Княжа доба: історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 133–164; *Його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 211–242; *Його ж.* Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2011. С. 193–209.

[717] *Grala H.* Tradycija dziejopisarska o pobycie władcy Bizancjum w Haliczu (Jan Długosz i kronikarz Hustyński) // Kwartalnik Historyczny. 1986. № 3. S.639–661.

думку Миколи Котляра "подібна книжкова легенда могла народитися навіть в справжньому джерелі початку XIII ст."[718]. Такий аргумент не дуже коректний, бо подібна легенда не могла виникнути безпідставно. Натомість імовірно виглядає здогадка О.Майорова, де він припускає, що у розпорядженні автора Густинського літопису міг бути нині втрачений руський літопис[719].

Сумніви дослідників щодо вірогідності перебування василевса Олексія III Ангела при дворі Романа Мстиславича[720] не виглядають переконливими. Візантійський володар, який втратив престол, безперечно, мав сенс шукати допомоги проти латинян у найпотужнішого православного правителя, яким тоді був Роман Мстиславич. Ще більш переконливо це виглядає з огляду на союзну угоду 1200 р., реальну допомогу Романа проти половців, а також близькі родинні стосунки[721]. Джерела нічого не повідомляють про місце знаходження василевса Олексія III у період від серпня 1203 р., коли він покинув Адріанополь, до квітня 1204 р., коли він появився у Мосінополі. Тому аргументацію Миколи Дашкевича[722], Олександра Андріяшева[723], Дмитра Лихачова[724], Теофіля Коструби[725], Бориса Рибакова[726], Юліуса Форсмана[727], Гюнтера Прінцінга[728] та Олександра Майорова можна вважати достатньою, аби ствердити: у 1204 р. Олексій III втік у Галич. Йому досить було переправитися через Дунай, щоб опинитися у безпеці. А будь-які інші напрямки втечі просто були неможливими. Вірогідно, що внаслідок переговорів з Олексієм III Роман Мстиславич негативно відреагував на пропозицію королівської корони від папи Інокентія III[729].

[718] *Котляр Н.Ф.* Дипломатия Южной Руси. Санкт-Петербург, 2003. С. 96.

[719] *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Т. 1. С. 242.

[720] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 12; *Котляр М.Ф.* До питання про втечу візантійського імператора в Галич у 1204 р. // Український історичний журнал. 1966. № 3. С. 112–117; *Kotliar N.F.* Galician-Volhynian Rus' and Byzantium in the Twelfth-Thireenth Centuries: Real and Imaginary Relations // Act XVIIIth International Congress of Byzantine Studies selected papers: main and communications. Moscow, 1991 – Shepherdstown, 1996. P. 319–326; *Його ж.* Дипломатия Южной Руси. Санкт-Петербург, 2003. С. 89–97; *Grala H.* Tradycija dziejopisarska o pobycie władcy Bizancjum w Haliczu. S. 646; *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. Kraków, 2011. S. 100–108.

[721] *Войтович Л.* Галицько-волинські етюди. – Біла Церква, 2011. – С.255.

[722] *Дашкевич Н.* Княжение Даниила Галицкого по руским и иностранным известиям. Киев, 1873. С. 96.

[723] *Андрияшев А.М.* Очерк истории Волынской земли до конца XIV в. Киев, 1887. С. 152.

[724] *Лихачев Д.С.* Комментарий исторический и географический // Слово о полку Игореве / Под ред. В.П.Адриановой-Перетц. Москва–Ленинград, 1950. С. 445.

[725] *Кострyба Т.* Вибрані твори. Т. 2. Торонто, 1956. С. 253.

[726] *Рыбаков Б.А.* Первые века русской истории. Москва, 1964. С. 217; *Його ж.* Киевская Русь и русские княжества в XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 515.

[727] *Forssman J.* Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter. Bern, 1970. S. 126.

[728] *Prinzing G.* Die bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. kreuzzuges. München, 1972. S. 25–47.

[729] Див.: *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич володар, воїн, дипломат. Т. 1. С. 179–208; *Його ж.* Русь, Византия и Западная Европа. С. 163–192.

Віддалена дружба і взаємна симпатія. Ситуація у Нижньому Подунав'ї та у візантійсько-галицьких відносинах повністю змінилася після загибелі Романа Мстиславича. Почалася боротьба за його спадщину. Половці знову перенесли кочовища ближче до Дунаю і продовжили допомагати болгарам. Цар Калоян загинув в результаті змови половецької партії, якій, імовірно, допомогла його дружина-половчанка. Болгарський престол захопив племінник Калояна – Борил (1207–1218), син його сестри і боярина Стрежа[730]. Щоб узаконити захоплення трону, Борил одружився із вдовою Калояна, яка йому доводилася тіткою (це було порушенням церковних правил). Половці складали основу його армії (у невдалій битві поблизу Пловдива 1 серпня 1208 р., де його 33-тисячне військо зазнало розгрому від майже вдесятеро меншого війська латинського імператора Генріха I, та у 1211 р. при спробі блокади гірських проходів)[731]. З перших днів перебування на престолі узурпатор змушений був воювати зі своїми братами. Рідний брат Добромир Стреж, з допомогою Сербії утворив незалежне Струмо-Вардарське князівство (1208–1214), двоюрідний брат деспот Олексій Слав також відірвав шматок Болгарії, спираючись на підтримку Латинської імперії[732]. Законні спадкоємці сини царя Івана I Асеня – Іван II Асень та Олександр змушені були втікати з краю.

Візантійський хроніст Георгій Акрополіт (1217–1282) зазначив, що царевич Іван Асень "втік у країну русів, прожив тут досить довго і, зібравши кілька руських дружин, почав добиватися батьківської спадщини"[733]. Володимир Пашуто вважав, що болгарський царевич був у Києві[734]. Однак, болгарські дослідники дотримуються думки щодо перебування царевича у Галицькому князівстві[735]. У давньоруських джерелах інформація про Івана II Асеня відсутня. Але аналіз подій дозволяє стверджувати, що болгарські дослідники ближчі до істини. Бо на Русі у цей період жодне інше князівство, крім Галицького, не мало зацікавлення і не могло допомогти болгарському претендентові:

---

[730] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. С. 49.

[731] *Данчева-Василева А.* България и Латиската империя (1204–1261). София, 1985. С. 104–115.

[732] *Ациевски К.* Деспот Алексиј Слав – самостоен феудален владетел во Македонија // Годишен зборник на филолозкиот факултет на Университетот во Скопје. 1977. Т. 3 (29). С. 127–132; *Радић Р.* Области господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века // Зборник радова византолошког института. Књ. 24-25. Београд, 1986. С. 235–245; *Hendrickx B.* Regestes des empereurs latins de Constantinople. 1204 – 1261/1272 // Byzantina. T. 14. Thessalonika, 1988. P. 88.

[733] *Georgii Acropolitae* Opera. T. 1. Rec.A.Heisenberg. Lipsiae, 1903. Cap. 20. P. 33; Летопись логофета Георгия Акрополита, перевод под ред. бакалавра И.Троицкого / Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии. Санкт-Петербург, 1863. Гл. 20. С. 38–39.

[734] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 266.

[735] *Дуйчев И.* Цар Иван Асен II. 1218–1241. По случай от 700 г. От неговата смерт. София, 1941. С. 5–6; *Його ж.* Преноси към историята на Иван Асен II София, 1943. С. 152–162; *Цанкова-Петкова Г.* България при Асеневци. София, 1978. С. 108; *Її ж.* Културни и политически връзки и отношения България, Киевска Русия и Византия през ранното средновековие // Руско-български връзки през векове. София, 1986. С. 79–81; *Божилов И.* Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография. София, 1994. С. 37–38, 104–118.

щоби вислати і утримати значне військо у такому далекому поході, необхідні були значні ресурси. Болгарські вигнанці не мали жодного сенсу, навіть намагатися шукати допомоги при якомусь іншому дворі, окрім Галича.

Іван Асень та Олександр не могли втекти у Сербію або до Константинополя. Найпростіше їм було сховатися у Нижньому Подунав'ї в одному з міст, де могли бути галицькі залоги. Втікати до половців, на яких опирався Борил, було небезпечно. Половці у будь-яку хвилю могли видати царевичів узурпатору. Київ був надто далеко, а його правителів уже давно не цікавило Нижнє Подунав'я. Крім цього, шлях до Києва лежав через Галич. У 1209 р. Галицьку землю повторно опанували Ігоревичі, які повели тверду політику, придушуючи боярську опозицію. Десь на початку 1210 р. у Болгарії прибічники синів Івана I Асеня підняли заколот, захопивши фортецю Відин. Очевидно, що тоді Іван II Асень вже міг розраховувати на військову допомогу, принаймні, сподівався на неї.

Борил конфліктував майже з усіма сусідами. Шукаючи підтримки у папи (від часів Калояна, коронованого папою, болгарська церква перебувала в унії з Римом) він пішов на організацію церковного собору, який відбувся 11 лютого 1211 р. На ньому було засуджено єресь *богомилів* (близьких за поглядами до *альбігойців*, з якими воював папа Інокентій III)[736]. На думку Г.Цанкової-Петкової на цьому соборі Борил здійснив розрив унії[737]. Але інші дослідники переконливо доводять протилежне, вказуючи на уніатські нововведення у болгарській церкві цього періоду[738]. Власне, така політика дозволила Борилу вистояти і навіть перетворити поразку 1211 р. на вигідний союз із Латинською імперією.

Але самотужки здолати відинських бунтівників Борил не зміг. Лише відмовившись на користь угорського короля Андрія II від Браничева та Белграда, завойованих царем Калояном, з допомогою угорських військ він здобув непокірний Відин. Угорські війська очолив ішпан Себена, який виступив із Трансільванії, "приєднавши до себе саксів, влахів, секеїв і печенігів"[739]. Збереглася грамота угорського короля

[736] *Попруженко М.Г.* Синодик царя Борила. София, 1928. С. 79–80; *Ангелов Д.* Богомилството в България. София, 1961; *Кожухаров С.* Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II // Литературна мысл. 1974. № 2. С. 127; *Gjuzelev V.* Das Papstum und Bulgaren im Mittelalter (9–14 Jahrhundert) // Bulgarian historical Review. 1977. № 1. P. 43; *Данчева-Василева А.* България , папството и западноевропейската политика през първата половина XIII в. // Из политическата история на България. София, 1985. С. 195–196;

[737] *Цанкова-Петкова Г.* България при Асеневци. София, 1978. С. 92.

[738] *Петков К.* Унията между Българската църква и Рим в началито на XIII век – някои пренебрегвани аспекти // Духовна культура. 1992. № 9. С. 25–32; *Його ж.* Българските добавки към Синодика на цар Борил – историко-културна интерпретация. Велико Тырново, 1993; *Стефанов П.* Нов поглед към унията между българската и римската църква през XIII век // Духовна культура. 1998. № 5. С. 343–352; *Чолова Ц.* Българските църква и опитите за уния през Средновековите // Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православисто и неговата специфика в българските земли / Ред. Г.Бакалов. София, 1999. С. 124.

[739] *Шушарин В.И.* Укрепление феодального государства // История Венгрии. Т. 1. Москва, 1971.

Бели IV від 1 липня 1259 р., у якій відзначено хоробрість ішпана у боротьбі за Відин[740]. Ці події відносяться до 1212–1213 рр.

Виглядає, що Ігоревичі таки пообіцяли болгарському царевичу допомогу у боротьбі за престол, бо їм був потрібний зовнішньополітичний успіх. Але їх наступне падіння, хаос який настав у Галицькому князівстві через новий спалах боротьби за Галицьку спадщину[741], не дозволили здійснити цю допомогу. Важко сказати, наскільки Ігоревичі у своїй політиці були залежними від Угорщини[742]. Власне, як і боярський князь Володислав Кормильчич[743]. Але, принаймні, його активність у Пониззі можна вважати самостійною спробою втрутитися у болгарські події.

Під впливом проугорської партії, яка тоді домінувала серед галицької еліти, почала різко змінюватися і політика угорських королів. Вони самі захотіли контролювати Дунайське Пониззя. У 1211 р. король Андрій II надав у Трансільванії володіння Тевтонському Ордену, який після втрати Палестини животів у Венеції. Угорський король розраховував, що лицарі допоможуть Угорщині взяти Пониззя під свій контроль. Межі Ордену сягали земель "*бродників*". Але від цієї ідеї

С. 145.

[740] Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana / Ed. St. L. Englicher . Sangalli, 1849. P. 489–491; Списания на Българската академия науките. Т. 3. София, 1912. С. 133.

[741] *Волощук М.М.* Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору). Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. Івано-Франківськ–Галич, 2006. С. 64–72; *Його ж.* Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Вісник національного університету "Львівська політехніка". Львів, 2006. № 571. С. 99–104; *Його ж.* Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. Санкт-Петербург, 2007. № 1/2. С. 105–112.

[742] *Волощук М.М.* Проблема васальної (?) підлеглості князів Ігоревичів чернігівських від угорського короля Ендре II: джерела, історіографія, коротка постановка проблеми // Український історичний збірник. Вип. 11. Київ, 2008. С. 18–25.

[743] *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 408–410; *Петрик А.* До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 5. Дрогобич, 2001. С. 29–45; *Його ж.* До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. Дрогобич, 2002. С. 105–117; *Його ж.* Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 9. Дрогобич, 2005. С. 181–193; *Мазур О.* Володислав Кормильчич: Шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. Дрогобич, 2002. С. 118–129; *Драбчук І.* Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 135–148; *Волощук М.М.* Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214 – 1232 рр. // Тези Міжнародної наукової конференції "Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя", присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимощука, Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. Чернівці, 2009. С. 20–21; *Його ж.* "Вокняжѣние" галицьке Володислава Кормильчича (1210 – 1214 рр., з перервами): міфи і реальність // Acta Posoniensia. V.10 (K životnému jubileu Zuzany Ševčikovej). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, katedra Všeobecných dejín, 2009. S. 99–113.

Андрій II швидко відмовився. Бо, як сам писав, лицарі були подібні до "*миші в торбі, змії за пазухою*" і загрожували не розширити, а скоротити кордони королівства[744].

Ситуація ще більше змінилася після Спішської угоди, коли галицький престол зайняв юний король Калман. Очевидно, Андрій II вирішив посадити на болгарський престол свого ставленика Івана II Асеня, надіславши, насамперед, йому допомогу від свого васала – Галицького королівства. Врешті, царевичу Івану II Асеню надали реальну можливість набрати кілька руських дружин (це свідчить, що військо було різноманітне та збиралося у різних місцях) і перейти болгарський кордон. Погоджуюся з думкою, що ці дружини збирали у Нижньому Подунав'ї[745].

У 1217 р. руські дружини розгромили військо Борила, якого далі підтримували половці, і обложили його у Тирнові. Облога тривала, звичайно, сім місяців, а не сім років, як написав Георгій Акрополіт (на що слушно звернув увагу Василь Златарський[746]). Після того як Борил здав фортецю, його схопили і осліпили. У 1218 р. Іван II Асень став царем Болгарії. Впевнившись, що він утвердився на батьківському престолі, у січні 1221 р. угорський король Андрій II видав за нього дочку Марію (1204–1237)[747]. Свого часу він планував її видати за галицького спадкоємця Данила Романовича, а тепер з її допомогою угорсько-болгарський союз став реальністю.

У Галичі тим часом утвердився князь Мстислав Мстиславович Удатний, який контролював Дунайське Пониззя. Звідси частина його війська вирушила на Калку. Угорці зі свого боку розгорнули у цьому регіоні активну діяльність. Вже у 1221 р. угорські домініканці проникли до половців і дійшли, навіть, до половецьких веж на Дніпрі. Щоправда, "нічого значного для Божої справи не досягли", деякі з них були схоплені, а двоє вбиті[748]. Але зусиль своїх не припиняли. 31 січня 1227 р. на прохання угорського короля папа Григорій IX призначив абата Роберта легатом "in Cumanorum et Brodnicorum provinciis"[749]. У 1228 р. Роберт з єпископами Бартоломієм (Печ) та Рейнольдом (Трансільванія) у присутності королевича Бели урочисто охрестили сина половецького хана Бортуа з його свитою[750]. Наступного року Бортуа

[744] *Gaspar E.* Hermann von Salza und die Gründung des Deutsxhordenstaats in Preussen. Tübingen, 1924. S. 6.

[745] *Котляр М.Ф.* Русь на Дунаї // Український історичний журнал. 1966. № 9. С. 19–20; *Павлов П.* Древнеруските броднице в българската история // Сборник българо-украински връзки през вековете. София, 1983. С. 119; *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 162–163.

[746] *Златарски В.* История на българската държава през средните векове. Т. 3. С. 587–588.

[747] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. С. 49.

[748] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 266.

[749] *Шушарин В.П.* Свидетельства письменных источников Королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья первой половины XIII в. // История СССР. 1978. № 2. С. 39–44.

[750] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 269.

зі своїм військом брав участь у поході угорців на Галичину. Виглядає, що угорці переселили його орду (на такому ж праві, як *сасів* і *секеєїв*) у Трансільванію. 21 березня 1229 р. провінціал угорських домініканців Теодоріх був призначений половецьким єпископом. Саме ж єпископство було підпорядковано безпосередньо папі. Резиденція єпископства була у Мілкові (біля гирла р. Мілков у Молдові). Королевич Бела прийняв титул "короля куманів"[751].

Незважаючи на те, що половецьке єпископство діяло аж до початку XIV ст., успіхи мало незначні. Працьовиті проповідники створили ряд пам'яток. Найцікавіша з них "Codex Cumanicus" — це рукописна збірка XIII–XIV ст. (словник половецької мови, укладений латинськими проповідниками, та виконані ними переклади латинських молитов та гимнів — "Alphabetum Persicum Comanicum et Latinum Anonymi scriptum Anno 1303. Die 11 Julii" на 82 аркушах, зберігся у бібліотеці собору св. Марка у Венеції[752]).

Угорцям не вдалося ні взяти під контроль Нижнє Подунав'я, ні підпорядкувати собі болгарського царя. Іван II Асень (1218–1241) виявився чи не найкращим правителем з династії Асенів. Він відродив могутність Болгарії і діяв виключно в її інтересах. У 1235 р. була відновлена Болгарська патріархія з центром у Тирнові. 25 травня 1236 р. за союз з Нікеєю папа відлучив Івана II Асеня від церкви, а 9 серпня 1238 р. навіть видав буллу про хрестовий похід угорського короля на Болгарію[753].

Галицькі князі продовжували контролювати нижньодунайський регіон. Частина раті галицького князя Мстислава Мстиславича Удатного у 1223 р. пішла вниз по Дністру на з'єднання з військами інших руських князів. Якщо б цей річковий шлях не контролювався галицьким князем, то ця експедиція виглядала б зовсім невмотивованою. Простіше було би рухатися з основним військом. Але Мстислав Удатний зібрав рать „вигонців галицьких" воєвод Юрія Домажирича та Держикрая Володиславича саме у тій волості, очевидно, знявши частину гарнізонів, які тимчасово можна було ослабити, через те, що половці стали союзниками.

Джерела не дозволяють відслідкувати подальші взаємини Івана Асеня II з Галицьким князівством, де боротьба за престол тривала аж до 1238 р. Але потужний вплив болгарської культури (особливо в області виготовлення книг) не тільки на Галицько-Волинські землі, але й інші терени Русі, імовірно, вказує на те, що з цього періоду конфронтація змінилася на нормальні стосунки. Відповідно Нижнє Подунав'я трасформувалося з контактної візантійсько-галицької зони на контактну болгарсько-галицьку[754]. Далі зв'язки між Галицько-Волинською

[751] Там само. С. 270.

[752] Venezia. Biblioteca Nazionale di San Marco. Fondo antico. Collocazione 1597. Codex DXLIX. № 549; *Codex Cumanicus:* Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII–XIV веков / Подготовил А. Н. Гаркавец. Москва, 2006.

[753] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 266–267.

[754] Див.: *Соболевський А.И.* Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV–XV вв.

державою і Болгарією стали ще більш тісними, особливо у царині культурних впливів.

Галицько-волинська держава продовжувала утримувати землі в нижніх течіях Дністра та Дунаю. Давні молдовські грамоти писані староукраїнською мовою, а молдовські літописи – церковнослов'янською (аж до реформи господаря Василя Лупу у 1636 р. ця мова залишалася офіційною). Якщо слов'янську церковну номенклатуру (*поп*, *вечерня*, *утреня* і т.д.) у румунській церкві ще можна пояснювати давньоболгарськими впливами на цей регіон[755], то використання мови у діловодстві можна пояснити лише давньою і довгою політичною належністю Нижнього Подністров'я і Попруття до Галицького князівства.

Данило Романович намагався підтримувати регулярні стосунки з Нікеєю. Туди він відправив свого близького соратника печатника Кирила, якого патріарх Мануїл II висвятив на київського митрополита наприкінці 1246 р. або ж на початку 1247 р.[756] Унійні переговори Данила Романовича з римським папою Інокентієм IV відбувалися паралельно з перемовинами нікейського імператора і нікейського патріарха з тим же папою. О.Майоров вважає, що Данило Романович узгоджував з Нікеєю свою позицію на переговорах з папою Інокентієм III. Контакти з Нікеєю, він підтримував через дружину угорського короля Бели IV Марію Ласкаріну, племінницю його матері і дочку василевса Федора

Санкт-Петербург, 1894; *Лукьяненко А.М.* Культурно-историческая роль Болгарии в судьбах славянства вообще, России – в частности. Киев, 1913; *Панькевич І.* Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах // Науковий зборник тов. "Просвіта" в Ужгороді. Т. 6. 1929. С. 29–198; *Снегаров И.* Духовно-културни връзки между България и Русия през средните векове (X–XV в.). София, 1950; *Мошин В.* К истории взаимоотношений русской и южнославянской письменности // Славяне. 1958. № 1. С. 40–42; *Атанасов П.* З минулого болгаро-українських зв'язків // Український історичний журнал. 1960. № 4. С. 65–73; *Мишанич С.В.* Порівняльне вивчення епосу українського та південнослов'янських народів // Народна творчість та етнографія. 1974. № 4. С. 24–37; *Степовик Д.В.* Українсько-болгарські мистецькі зв'язки. Київ, 1975; *Ангелов Б.* Проникване на старобългарски съчинения в старата руска литература // Стабългарска литература. 1977. Кн. 2. С. 20–45; *Йогo ж.* Из историята на руско-българските литературни връзки. София, 1980; *Йогo ж.* Старобългарско книжовно наследство. София, 1983; *Тодоров Н.* Славянские культуры и Балканы // Славянские культуры и Балканы. Т. 1. 1978. С. 11–18; *Нешев Г.* Културни прояви на българския народ X–XVIII век. София, 1978; *Тъпкова-Заимова В.* Търново между Ерусалим, Рим и Цариград (Идеята за престолен град // Тырновска книжовна школа. Т. 4. 1985. С. 249–261; *Полывянний Д.И.* Тырновград глазами средневекового современника // Там само. С. 262–269; *Гюзелев В.* Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII–XIV век. София, 1985; *Димитров Б.* Българите – цивилизатори на славянския свят. София, 1993; *Мавродинова Л.Н.* Стенната живопис в България до края на XIV в. София, 1995; *Александрович В.* Українське малярство XIII–XV ст. Львів, 1995; *Василевски Т.* Политическата и културната роля на българите иъи Великото княжество Литва през XIV–XV век // Василевски Т. Българите и Византия IX–XV век. София, 1997. С. 178–191; *Шпик І.* Болгарсько-українські книжково-літературні зв'язки та взаємовпливи (остання чверть XIV – перша половина XVI ст.) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України. Вип.14. Львів, 2006. С. 3–36.

[755] *Grecu A.* Panowanie bułgarskie na północ Dunaju w IX-X w. // Postępy Archeologii. 1956. № 5. S. 211–258.

[756] Див.: *Avenarius A.* Nikaia und Russland zur Zeit der tatarischen Bedrohung // Byzantinoslavica. T.41. 1980. S. 33–43.

Ласкаріса[757]. Звичайно, враховуючи складність комунікацій і час, потрібний на обмін депешами, можна говорити тільки про загальне узгодження позицій на певних етапах.

Між 1241–1251 рр. угорський король Бела IV передав васальне сербське князівство Мачву на болгарському кордоні галицькому претендентові своєму зятю Ростиславу Михайловичу[758]. Князь Ростислав як володар Мачви вперше згаданий в документі від 28 червня 1254 р.[759]). Попри поширений стереотип Ростислав Михайлович був не баном, а князем Мачви[760], який вів доволі самостійну та успішну зовнішню політику, зосередивши у своїх руках крім Мачви також частину Боснії з округами Солі та Усор, Белград, Бранічево та округ Родна у Трансильванії[761]. У 1255 р. Ростислав Михайлович видав дочку за болгарського царя Михайла Асеня (1246–1256)[762]. Він же виступив посередником у переговорах зятя з візантійським василевсом Федором II Ласкарісом і досягнув вигідного для болгарів миру. Але Михайло Асень був вбитий своїм двоюрідним братом Коломаном II (1256–1257). Щоби легітимізувати свою владу, Коломан II змусив вдову вийти за себе заміж. Тоді Ростислав зайняв Тирново, а у Відині прийняв претензійний титул dux Galiciae et imperator Bulgarorum. Але отримати підтримку болгарської еліти йому не вдалося. Він тільки зміг зберегти частину болгарських земель[763].

Його син Михайло Ростиславич, князь Мачви (1264–1269), ще у 1259 р. одружився з Марією, дочкою болгарського царя Івана II Асеня, вдовою царя Мічі (Дмитра) Асеня (1257–1258). Донині триває дискусія щодо того, чиїм сином був цар Іван III Асень (1279–1280): Мічі (Дмитра) Асеня чи Михайла Ростиславича[764]. Загибель Бели Ростиславича, князя

[757] *Майоров О.* Між Нікеєю та Римом: коронація Данила Романовича у світлі зовнішньої політики і династичних зв'язків галицько-волинських князів // Княжа доба: історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 189–198.

[758] *Wenzel G.* Rosztizlaw galisziai herceg, IV. Béla királynak veje. Budapest, 1887. 14 old.; *Wertner M.* Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. 466 old.; *Харди Ђ.* Ростислав Михайлович "Dominus de Machou" // Studia Balcanica Bohemo-Slovaca. T. 6. Brno, 2006. Sv. 1. S. 60–72.

[759] *Палацкий Ф.* О русском князе Ростиславе, отце чешской королевы Кунгуты и роде его // Чтения в Московском об-ве истории и древностей российских. Москва, 1846. № 3. С. 11–16; *Палаузов С.Н.* Ростислав Михайлович, князь Мачвы // Журнал Министерства народного просвещения. 1851. № 8. С. 27–49.

[760] *Гарді Д.* Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви? // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 197–203.

[761] *Grala H.* Rurikowicze na Balkanach w XII i XIII wieku. S. 138.

[762] *Wertner M.* Boris und Rostislaw. II (Rostislaw von Halics und seine Familie) // Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie. T. 22. Berlin, 1889. Bd. 2. S. 178–194; *Idem.* Az Árpádok családi története. 473 old.

[763] *Мандзяк В.* Ростислав Михайлович – "dux Galiciae et imperator Bulgarorum" // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С.131–144.

[764] *Wertner M.* Az Árpádok családi története. 473 old.; *Божилов И.* Фамилиата на Асеневци (1186–1460). София, 1985. С. 198; *Fine Jh. V. A.* The late medieval Balkans: a critical survey from the late twelfth centurt to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, 1994. P. 196; *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 420, 425–426.

Мачви (1269–1272), обірвала активну діяльність правителів Мачви у цьому регіоні.

Водночас у Болгарії розгорнув діяльність ще одного Рюриковича походження якого залишається загадковим. За царя Костянтина Асеня *деспотѣ болгаром* Святослав Яків на прохання київського митрополита Кирила II вислав копію Номоканону. У листі він підкреслював своє походження: "Освященыи архиепископе всея Рускыя земле, благодръжавнаго родиа моего б их же отрасль и коренъ аз бых, святых праотец моих"[765]. Лист із цим текстом відправлений у 1262 або 1270 р., швидше у 1262 р.[766]. Бо у грамоті угорського короля Стефана V від грудня 1270 р. Святослав Яків записаний як Zuetislaus Bulgarorum imperator. Цей свояк царя Костянтина Асеня і зять візантійського василевса Іоана IV Ласкаріса, безперечно, був Рюриковичем[767]. Але звідки походив і як потрапив до Болгарії? Найпевніше, що був одним з Ольговичів. Тобто близьким родичем Ростислава Михайловича, який після монгольської навали пристав до нього у пошуках якогось уділу чи пристанища і у 1244–1245 рр. воював у війську претендента на галицький престол. Відтак разом із ним потрапив на Балкани. Святослав – популярне ім'я серед Ольговичів. Ризикну припустити, що Яків Святослав – племінник Михайла Всеволодовича, син його брата Андрія, який займав чернігівський престол у 1246–1262 рр. Його шлюб з Ольгою, дочкою Василька Романовича у 1259 р., безперечно, був уже другим шлюбом. Батько Михайла та Андрія – Всеволод Чермний помер у 1212 чи 1215 р. [768] Від першого шлюбу Андрій міг мати сина Святослава, який у 1244–1245 рр. був здатний податися на пошуки щастя з старшим двоюрідним братом. Але це – не більше ніж гіпотеза.

Після монгольського завоювання у середині XIII ст. причорноморські степи стали частиною улусів Чингізидів. Потужний улус тримав зять Батия – Мауці. Відомий дослідник ординської історії Мехамеджан

[765] *Щапов Я.Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. Москва, 1978. С. 141.

[766] *Бенешевич В.Н.* Corpus scriptorum juris graeco-romani tam canonici quam civilis // Известия на Българския археологически институт. Т. 9. София, 1935. С. 142–143; *Щапов Я.Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси. С. 149.

[767] *Ганчев Д.* Обозрение на сношетията между руската и българската църкви // Наука. Т. 2. 1882. № 1. С. 75–76; *Ников П.* Българо-унгарските отношения от 1257 до 1279 година // Сборник на Българската академия на науките. Кн. 11. София, 1920. С. 114–118; *Тихомиров М.Н.* Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в. // Славянский сборник. Москва, 1947. С. 167; *Его же.* Воссоздание русской письменной традиции в первые десятилетия татарского ига // Тихомиров М.Н. Русская культура X–XVIII вв. Москва, 1968. С. 177–178; *Ангелов Б.С.* Из старата българска, руска и сербска литература. София, 1958. С. 191–194; *Ферјанчић Б.* Деспоти в Византии и южнословенским земляма. Београд, 1960. С. 142–144; *Мошин В.* О периодизации русско-южнославянских литературных связей X–XV вв. // Труды Отдела древнерусской литературы. Т. 18. Ленинград, 1963. С. 97; *Маргос А.* Един нов екземпляр монета от деспот Яков Святослав // Известия на Народни музей. Т. 4 (19). Варна, 1968. С. 225–229; *Златарски В.* История на Българската държава през средните векове. Т. 3. София, 1972. С. 498–543; *Георгиев Е.* Литература на Втората българската държава. Литература на XIII в. София, 1977. С. 61–66.

[768] Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 404.

Сафаргалієв вважав, що оглан (царевич) Бувал це спотворення імені Мувал, тобто цей царевич був тотожним Мауці і отримав від Батия улус у складі всього Причорномор'я аж до Дунаю. Цей улус потім перейшов до його сина Татара та внука Ногая[769]. Папський дипломат Плано де Карпіні згадує Мауці у переліку монгольських вождів[770]. П.Рикін доволі переконливо ототожнив Мауці (Moucy) з Муджі Яя, якого Рашид ад-Дін вважав другим сином Чагатая[771].

Після успішного походу на Константинополь у 1264 р. Причорноморський улус отримав оглан Ногай. Його ставка знаходилася на Нижньому Дунаї у місті Ісакчі[772]. Залежність від Ногая визнали болгарські Тирновське царство, Видинське і Бранічевське князівства, а від 1292 р. – король Сербії. Десь до початку 1270-х рр.. Ногай повністю підпорядкував собі все Правобережжя України. Його васалом став галицький князь Лев Данилович. Він з допомогою Ногая приборкував і своїх братів, і сусідів. За Ногая все Пониззя Дністра та Пруту поступово стало ординським. Будучи, фактично, незалежним і найстаршим серед нащадків Джучі, Ногай ставив на престол ханів, як колись Батий – каанів. Однак є багато свідчень про намагання Ногая відділитися від Золотої Орди і створити власну державу[773]. Чи не головним доказом цього залишаються монети, які Ногай та його син Джеке карбували від 1285 до 1301 рр. Якщо історія з анонімними монетами 1290-х рр., які карбувалися у Криму, виглядала ще сумнівною, а здогадку Олексія Маркова[774] намагався спростувати Микола Веселовський,[775] то атрибутація монет, карбованих в Ісакчі на Дунаї між 30 жовтня 1296 та 8 серпнем 1301 р., є безсумнівною[776]. Більше того, з огляду на таку практику, яка стимулювала розвиток цього регіону, Токта та його брат Саси-Бука змушені були карбувати монети в Ісакчі майже до 1312 р. Спроби утвердити свою державу Ногай повністю не реалізував, напевно, через приховане бажання все ж таки стати ханом Золотої Орди. Візантійські василевси в Константинополі фактично були його васалами, як і сюзерен Галицько-Волинської держави.

Стосунки *королівства Русі* (так у західних джерелах називали Галицько-Волинську державу) з Візантією не припинялися, особливо

[769] *Сафаргалиев М.* Распад Золотой Орды. Саратов, 1960. С. 35, 58.

[770] *Giovanni di Pian di Carpine.* Storia dei Mongoli / Edizione critica del testolatinoa cura di E.Menesto; traduzione italiana a cura di M.C.Lungaroti e note di P.Dalfina; introduzione di L.Petech; studi storico-filologici di C.Leonardi, M.C.Lungaroti, E.Menesto. Spoleto, 1989. Lib.V, 21.

[771] Християнский мир и „Великая монгольская империя". Материалы францисканской миссии 1245 года. Санкт-Петербург, 2002. С. 257.

[772] *Егоров В.Л.* Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. Москва, 1985. С. 33–35.

[773] *Руссев Н.Д.* Молдавия в „темне века": Материалы к осмыслению культурно-исторических процессов // Stratum plus. 1999. № 5. Неславянское в славянском мире. С. 379–407.

[774] *Марков А.К.* О монетах хана Ногая. Оттиск из III тома "Трудов Московского нумизматического общества". Москва, 1902. С. 3.

[775] *Веселовский Н.И.* Хан из темников Золотой Орды. Ногай и его время. Петроград, 1922. С. 39–51, 54.

[776] *Iliescu O., Simion G.* Le grand tresor des XIII et XIV siecles trouve en Dobrougja // Revue des Etudes Sud-Est Europeennes. 1964. T. 2. № 1–2. P. 220, 226. Fig. 38.

після повернення василевсів з Нікеї до Константинополя та невдачі галицько-римської унії. Про це яскраво свідчить той факт, що королю Юрію Львовичу у 1303 р. вдалося схилити василевса Андроніка II Палеолога та патріарха Атанасія I до заснування окремої Галицької митрополії[777], що свого часу не вдалося зробити Андрію Боголюбському. Версія Ярослава Дашкевича, за якою Галицька митрополія могла бути заснована ще у XIII ст.[778], не підтвердилася. Однак виключати подібні спроби не варто. До складу цієї митрополії увійшли Галицька, Володимирська, Перемишльська, Луцька і Турівська єпархії, а трохи пізніше і Білгородська (Аспрокастрон)[779]. Близький соратник короля Юрія Львовича Петро Ратенський, посланий до Константинополя бл. 1308 р. як кандидат на галицького митрополита після смерті митрополита Нифонта, був поставлений патріархом київським митрополитом[780]. Це теж побіжно свідчить про високий рівень зв'язків *королівства Русі* з Візантією.

Майже до остаточного падіння Галицько-Волинської держави у 1387 р. зберігалися ці тісні контакти. Про це можна твердити хоча б з огляду на відродження Галицької митрополії бл. 1331 р., коли на прохання Болеслава-Юрія Тройденовича константинопольський патріарх Ісайя надав титул митрополита галицькому єпископу Теодорові[781]. Невдовзі це надання було скасоване. Але у 1341/1342 р. за підтримки князя Любарта-Дмитра Гедиміновича Теодору було повернено титул галицького митрополита патріархом Іоаном XIV Калекасом та василевсом Іоаном V Палеологом[782]. Коли ж московський князь Семен Гордий добився у 1347 р. скасування цієї митрополії, то князь Любарт-Дмитро Гедимінович прийняв митрополита на Волині[783]. Зрештою з тісними контактами місцевої еліти з Візантією мусив рахуватися і польський король Казимир III, який добився відновлення митрополії, що було зафіксовано грамотою патріарха Філофея від 9 травня 1371 р., але в цій грамоті до складу митрополії було включено тільки Галицьке, Володимирське, Перемишльське і Холмське єпископства, тобто територію, яку

[777] *Голубинский Е.* История Руской Церкви. Т. 4. Москва, 1998. С. 7–10; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. С. 112–113; *Назаренко А.В.* Русская церковь в X – первой трети XV в. // Православная энциклопедия. Русская православная церковь. Москва, 2000. С. 51; *Паславський І.* Заснування Галицької митрополії 1303 року: причини та наслідки // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 203–227; *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Львів, 2010. С. 195–204.

[778] *Дашкевич Я.* Початки Галицької митрополії у світлі історичної полеміки // Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали. Львів, 2007. С. 6.

[779] *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. С. 201–203.

[780] *Голубинский Е.* История Руской Церкви. Т. 3. Москва, 1998. С. 98–144.

[781] *Назаренко А.В., Турилов А.А., Флоря Б.Н.* Галицкая епархия // Православная энциклопедия. Т. 10. Москва, 2005. С. 326.

[782] *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия. Церковно-историческое иследование. Санкт-Петербург, 1896. С. 78–83; *Рудович І.* Коротка історія Галицко-Львовскои эпархыи (На основі грецьких жерел и инших новійших подручников). Жовква, 1902. С. 12.

[783] *Дашкевич Я.* Початки Галицької митрополії. С. 5.

на той час контролював польський король[784]. Вмираюча Візантійська імперія сама потребувала допомоги від інших християнських держав, але її культурний та релігійний вплив на галицько-волинські землі до кінця XIV ст. залишався помітним.

В цілому ж проблеми галицько-візантійських відносин потребують подальшого глибокого дослідження. Від кінця XI ст. і майже до кінця XIV ст. їх значення було важливим не тільки для галицьких князів.

[784] *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. С. 209–211; див. також: *Паславський І.* Галицька митрополія. Львів, 2007.

РОЗДІЛ 3.

ВІДНОСИНИ ГАЛИЦЬКИХ І ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ З УГОРЩИНОЮ У XI–XIV СТ. *

Угорське королівство у XI–XIV ст. було однією з найбільших європейських держав, яка проводила активну зовнішню політику, намагаючись розширити сфери свого впливу. У кінці XI ст., схиливши на свою сторону частину хорватської еліти, угорські королі добилися вигідної унії, додавши до корони св. Стефана корону хорватських королів. Це втягнуло Угорщину у балканську політику, яку вона проводила на двох напрямках, намагаючись повністю утвердитися на далматинському побережжі і підпорядкувати собі дрібні сербські князівства, а відтак і болгарські території, залежні від Візантії. Угорсько-візантійські війни виснажили Візантію, зв'язану на Сході, і остання була готовою навіть піти на візантійсько-угорську унію. Далі Візантія намагалася шлюбними союзами згасити угорську активність на балканському напрямку. Але після відродження Другого Болгарського царства ця активність зросла і головним об'єктом угорської експансії на цьому напрямку стали болгарські землі. Рівночасно Угорщина звернула увагу на Нижнє Подунав'я і Подністров'я. Родинні стосунки з руськими князями підштовхнули угорських королів до ідеї угорсько-галицької унії, яку готова була підтримати частина галицького боярства.

Угорщина була поліетнічною державою, у якій угорський етнос був меншиною. До слов'янських масивів *словаків* та *хорватів*, яких угорці застали на теренах віднайденої батьківщини, поруч з *волохами-румунами*, *секеями* та іншими групами неугорського населення, долучилися масиви *хорватів* та *словенців* з Хорватського королівства, а відтак ще й *сербів* та *болгарів*. Угорські королі активно запрошували німецьких колоністів – *сасів*, які засновували цілі міста на північно-східних кордонах. Також стимулювалася міграція *русинів*, головним чином боярства,

* У розділі використані матеріали з раніше опублікованих праць автора: *Войтович Л.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Княжа доба: історія і культура. Вип. 2. Львів, 2008. С. 30–39; *Його ж.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 10–11 жовтня 2008. Галич, 2008. С. 3–18; *Його ж.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Дриновський збірник. Т. 3. Харків–Софія, 2009. С. 376–385; *Його ж.* Галицкая земля и Византия в XI – XIV вв. // Кондаковские чтения. Т. 3. Белгород, 2010. С. 255–280; *Його ж.* Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 201–212; *Його ж.* Галицька земля і Візантія у XI-XIV століттях // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 14-15. Дрогобич, 2011. С. 37–60; *Його ж.* Ruś halicka a Bizancjum w XI-XIV w.: wybrane problemy // Zeszyte Naukowe Uniwersytetu Jagiełłońskiego. Prace Historyczne. T. 138. Kraków, 2011. S. 41–64; *Його ж.* Galician Ruthennia and Byzantium in 11-13th century: selected issues // Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku) / Colloquia Rusica. T. 1. Kraków, 2011. S. 137–140.

Пам'ятник Імре, dux Ruisorum (базиліка, р-н Маріаремете, Будапешт, 1900)

число якого зростало в міру провалів реалізації угорсько-галицької унії. Король Бела IV прийняв половецькі масиви, що дозволило йому збільшити чисельність своєї армії. За короля Ласло IV половецька еліта ледь не стала домінуючою в королівській раді. Анжуйська династія привела ще й апулійських та неаполітанських баронів, які допомогли їй утвердитися. При цьому угорські барони не тільки боролися з елітами інших етнічних груп за зверхність над їхніми територіями, але добивалися поділу влади зі своїми королями. За таких умов королівська влада шляхом різних компромісів намагалася добитися рівноваги між угрупованнями угорських, хорватських, словацьких баронів, половецьких нобілів, утворюючи "молодші королівства", банати і князівства, та висуваючи на різні посади німців чи навіть русинів. Щоб зацікавити дрібніше лицарство державною службою були утворені комітати-жупи, очолені міністеріалами з числа цього лицарства. Врешті *Золота булла* короля Андрія II дарувала баронам і лицарству свободи і привілеї аж до права піднімати зброю проти короля, а королівські грамоти – підтвердження земельних володінь. Саме ці заходи і робили привабливою унію з Угорщиною для галицького боярства.

Проблеми відносин галицьких і галицько-волинських князів з Угорщиною належать до найактуальніших проблем історії Галицько-Волинської держави[785]. Але досліджені ці проблеми тільки побіжно. При цьому характерною ознакою переважної більшості досліджень російських, радянських та українських істориків є ігнорування особливостей розвитку Угорського королівства і їх впливу на ці відносини.

Ростиславичі – родичі Арпадів. Після приєднання князем Володимиром Святославичем хорватських земель, в кінці X ст. Прикарпаття було включене до новоутвореної провінції, яка об'єднувала території колишніх волинських і хорватських племінних суперсоюзів-князівств

[785] *Ісаєвич Я.* Галицько-Волинська держава. Львів, 1999. С. 15.

Осліплення Вазула після загибелі герцога Імре
(хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

Осліплення Алмоша і Бели II
(хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

під владою київського князя-намісника, який сидів у Володимирі[786]. За гіпотезою Степана Томашівського[787], яку підтримав Юрій Диба[788], Прикарпаттям (Marchia Rutenorum) у 1018–1031 рр. володів "князь русинів" (dux Ruisorum) Імре (Емеріх). Стосовно *руської марки* дискусія триває і важко пов'язувати її розташування навіть із Закарпаттям, не кажучи про Прикарпаття[789]. Скоріше ця назва пов'язана з руським (варязьким) корпусом, який перебував в Угорщині у X – на початку XI ст., як здогадувався Володимир Пашуто[790], але, звичайно, не з одним поселенням Оросвар (букв. *Руська фортеця*, пізніше Оросфольво, нині Оросі) біля Вишеграда, а на значно більшій території, яка тягнулася до північно-західних кордонів з Австрією і колись носила назву Ruzararchia[791], можливо і від купців-русів, які мали тут свої факторії[792]. Твердження про давню належність Прикарпаття до Угорщини не наважувалася підтримати навіть угорська націоналістична історіографія.

Ю.Диба, як один з аргументів, навів архітектурні особливості вавельської і перемишльської ротонд, які дозволяють пов'язувати їх з угорськими квадрифоліями того часу. Зокрема, спорудження перемишльської ротонди і прилеглого палацового комплексу він відніс до 1056–1064 рр., коли на його думку у Перемишлі сидів князь Ростислав Володимирович[793] з чим випадає погодитися[794]. Але це аж ніяк не свідчить про приналежність цих територій до Угорщини у 1018–1031 рр.

Деталі появи Ростиславичів у Прикарпатті у джерелах не висвітлені. У міру розростання чисельності династії Рюриковичів, великий князь Ярослав Володимирович вніс обмеження у практику успадкування престолів, за яким син втрачав право на престол, якщо його батько

---

[786] Див.: *Брайчевський М.* Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року) // Записки НТШ. Т. 225. Львів, 1993. С. 147–166; *Войтович Л.* Волинські князівства у кінці XI–XII ст. // Войтович Л. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 117–119.

[787] *Томашівський С.* Дев'ятьсот літ тому (1030–1930). З приводу ювілею міста Белза // Нова зоря (Львів). 1930. Ч. 1 (301). С. 10–12; Його ж. Перемисько-руський князь, якого ми досі не знали // Там само. 1930. Ч. 29 (329). С. 9–10; Його ж. Св. Емерик в лєгенді й історії // Там само. 1930. Ч. 40 (340). С. 6–7.

[788] *Диба Ю.* До питання "угорської спадщини" на Прикарпатті (історичні, фольклорні, топонімічні та архітектурні свідчення) // Треті "Ольжині читання" Пліснеськ 31 травня 2008 року. Львів, 2009. С. 55–60.

[789] *Назаренко А.В.* О "Русской марке" в средневековой Венгрии // Восточная Европа в древности и средневековье. Москва, 1978. С. 302–306.

[790] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Киевской Руси. Москва, 1968. С. 51.

[791] *Диба Ю.* Агіографічне джерело повідомлення ал-Масуді про споруди, вшановувані у слов'ян // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 275–283.

[792] *Галенко О.* Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. // Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Серія: Політологія і етнологія. Вип. 29. Київ, 2006. С. 6–16.

[793] *Диба Ю.* До питання "угорської спадщини" на Прикарпатті. С. 58–59.

[794] Дискусію навколо перемишльської ротонди див. у розділі "Польська політика галицьких і галицько-волинських князів у XI–XIV ст."

Коронація Бели I (1060–1063) (хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

помер за життя діда[795]. І першою "жертвою" цих змін став його найстарший внук – Ростислав Володимирович. Він випав з княжого стану, перетворившись на *ізгоя*, подібно до сина священика, який не навчився грамоти і не міг отримати сану. Йому залишалася звичайна боярська служба у більш щасливих родичів. Історики *a priori* припускали, що Ростиславу Володимировичу було надано в уділ у Волинській землі територію майбутньої Галицької землі чи її частини з центром у Перемишлі[796]. Правда, під 1081 р. Василь Татищев назвав перемишльським князем його сина Володаря Ростиславича[797], але це явне відбиття пізнішого статусу цього князя. І все ж Ростислав мусив бути намісником якихось земель на кордоні з Польщею або ж отримати там бенефіцій. До такого висновку схиляє факт одруження Ростислава з Ілоною (Ленке), дочкою угорського принца Бели[798]. І цей шлюб було укладено між 1057–1060 рр., коли принц Бела теж був ізгоєм (його батько Вазул був

[795] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 27–30.

[796] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 408; *Дорошенко Д.І.* Нарис історії України. Львів, 1991. С. 59; *Котляр М.Ф.* Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі //Український історичний журнал. Київ, 2011. № 3. С. 7.

[797] *Татищев В.Н.* История Российская. Т. 2. С. 124.

[798] Chronici Hungarici composition saeculi XIV (– 1334) / Ed. A.Domanovszky // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. E.Szentpétery. T. 1. Budapestini, 1937. P. 423.

осліплений після загибелі герцога Імре) і шукав у Польщі союзників проти короля Андрія I, одруженого з тіткою Ростислава Володимировича, сестрою Ізяслава, Святослава і Всеволода Ярославичів[799]. Саме ця трійка братів, які постійно суперничали між собою, і добилася позбавлення прав свого старшого племінника. Тому цей шлюб був радше укріпленням союзу ізгоїв, які збиралися боротися за свої права, і не міг отримати підтримки у Києві.

Якась надія засвітилася, коли 6 грудня 1060 р. Бела I після смерті Андрія I, якого він двічі розгромив на р. Тисі і при Мошонмодьоварі, нарешті став королем Угорщини[800]. Але король Бела I, відстоюючи свій престол у боротьбі з племінником 11 вересня 1063 р. помер внаслідок нещасливого випадку або ж підготованого замаху (під ним рухнув трон і король отримав смертельну травму)[801]. Престол захопив, спираючись на підтримку Германської імперії, син Андрія I – Шоломон, племінник великого князя Ізяслава Ярославича. Схоже, що тоді Ростислава Володимировича позбавили бенефіція чи намісництва поблизу кордону і відправили кудись на схід, подалі від Угорщини, звідки він у 1064 р. перебрався до Тмутаракані, де утвердився, прогнавши князя Гліба Святославича. Але у Києві не могли змиритися із самовільним захопленням княжого престолу. Схоже, що у пригоді став союз з Візантією. 3 лютого 1067 року на бенкеті в Тмутаракані Ростислава отруїв візантійський намісник (катепан) Херсонесу[802], який прибув туди на переговори.

За повідомленням В.Татіщева княгиня, яку він називає Анною, після загибелі мужа хотіла разом з дітьми виїхати на батьківщину в Угорщину, але Ізяслав Ярославич відпустив її одну без дітей[803]. І тут зустрічаємося ще з однією загадкою, яка пройшла повз увагу істориків. Ленке не Анна, а Ілона, тобто Олена. На цю помилку Татищева звернув увагу Леонід Махновець[804]. Прийнято вважати, що у 1063 р. дочка Бели I на ім'я Ілона була видана за бана Славонії Дмитра Звоніміра, який став потім королем Хорватії (1076–1089). У Хорватії королеву назвали Оленою Прекрасною (Jelena Lijepa). Її народження відносять до 1050 р., а після 1091 р. звістки про неї зникають з джерел[805]. Але літописець

[799] *Лонгинов А.В.* Родственные связи русских князей с угорским королевским домом // Труды Виленского Предварительного Комитета по подготовке IX Археологического Съезда. Вильно, 1893. С. 313–328; *Sroka S.A.* Historia Węgier do 1526 roku. – Bydgoszcz, 2000. – S. 68.

[800] *Wertner M.* Az Árpádok családi története. Nagy Becskereken, 1892. 117–123 old; *Karáczonyi J.* András atyja // Turul. Bd. 24. 1906. 111–114 old; *Kristó G.* Magyarország története 895–1301. Budapest, 2006. 122–123 old.

[801] *Kosztolnyik Z.J.* Five Eleventh Centuty Hungarian kings: Their Policies and treir Relations with Rome. Boulder, 1981. P. 81; *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State: The Period of Ducal Rul, 963–1194. 1982. P. 92; *Kristó G., Makk F.* Az Árpáa-házi uralkodók. Budapest, 1988. 85 old.

[802] *Котляр М.Ф.* Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі //Український історичний журнал. Київ, 2011. № 3. С. 8.

[803] *Татищев В.Н.* История Российская. Т. 2. С. 126.

[804] *Махновець Л.* Літопис Руський. Київ, 1989. С. 103.

[805] Див.: *Krčelić B.A.* De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoriae notitiae prælimiares. Zagrebiae, 1770. P. 101–192; Codex Diplomaticus Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae / Ed. I.Kukuljević-Saksinski. Vol. 1.

Никон (+ 1088), який був у цей час ігуменом монастиря св. Богородиці у Тмутаракані, чітко зафіксував дату смерті Ростислава Володимировича – 3 лютого 1067 р.[806], тобто Ілона не могла одружитися у 1063 р. із Дмитром Звоніміром. Угорські історики не згадують про Ленку, бо про неї немає згадок в угорських джерелах. Тому Мартін Дімнік вирішив, що у Бели I були дві доньки Ілона і Ленке[807]. Однак ці імена тотожні (*Ленке* пестливе від *Ілона*) і Бела I не міг мати двох живих доньок з однаковими іменами – Ілона. Виходить, що 1063 р. як дата одруження Ілони з Дмитром Звоніміром помилкова. Зрештою у 1063 р. обставини не сприяли жодному політичному альянсу короля Бели I з словенським баном, а по його смерті банові було небезпечно одружуватись з його дочкою, не уникаючи конфронтації з сильним сусідом угорським королем Шоломаном.

Заручини Ілони з Дмитром Звоніміром (Целестін Медовіч, 1907)

Напевно, права Нада Клаїч, датуючи цей шлюб часом бл. 1070 р.[808] Тобто Ленке (Ілона) по смерті мужа повернулася в Угорщину або, скоріше, була відіслана до Шоломана, який невдовзі видав її за славонського бана. Враховуючи, що вона була вдовою і її тодішнє становище в цілому, подібний шлюб відповідав її рівню та інтересам угорської корони, а для бана, який будував свою політику на тісному союзі з Угорщиною, він тим більше був престижним.

Дмитро Звонімір був нащадком Святослава Суронії з бічної гілки

Zagreb, 1874. P. 177; Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Vol. 7. Zagrebiae, 1877. P. 146; *Babić A.* Zgodovina narodov Jugoslavije. Ljubljana, 1953. S. 201–202; *Šišić F.* Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb, 1980. S. 527; *Goldstein I.* Hrvatski rani srednje vijek. Zagreb, 1995. S. 401.

[806] Ипатьевская летопись. Стб. 155.

[807] *Dimnik M.* The Dynasty of Chernigov, 1054–1146 // Pontifical Institute of Mediaeval Studies. 1994. P. 58–60. Із зарубіжних дослідників тільки польський історик А.С.Фенчак вірно розібрався у цій ситуації, подавши обидва шлюби Олени (Ілони) (*Fenczak A.S.* Wokół początków bizantyńsko–słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu. Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w księstwie Przemyskim (konec XI s pierwsza połowa XII wieku) // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedstwa. T. 3. Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji Przemyskiej. Przemyśl, 1996. S. 38).

[808] *Klaić N.* Povijest Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb, 1990. S. 116–117.

Трпіміровичів. Піднесення його почалося якраз з 1070 р., коли він став хорватським баном і підпорядкував собі південну Далмацію з островами Осор, Крес, Крк і Раб та околиці Рієки. Прихід до влади Дмитра Звоніміра не зовсім ясний. Король Петро Крешимір IV потрапив в полон до сицілійського нормана графа Аміко, який у 1074 р. обложив Раб, будучи присланий Візантією або найнятий далматинськими містами, які не погоджувалися з хорватським пануванням. За короля зібрали викуп, але він загинув чи то в тюрмі чи під час повернення за невідомих обставин. Принц Степан, племінник короля Петра Крешиміра IV, син його молодшого брата Частоміра, був ще у 1070 р. поміщений Дмитром Звоніміром у монастир св. Стефана у Спліті[809]. Він не мав жодних ресурсів чи підтримки, щоби поборотися за владу. У листопаді 1075 р. Дмитро Звонімір був коронований Гебізо (Gebizo), легатом папи Григорія VII, погодившись, крім церковної десятини, платити папі символічний трибут у розмірі 200 дукатів[810]. Король Дмитро Звонімір загинув у 1089 р. теж за незнаних обставин на Косовому полі поблизу Кміна, підступно вбитий противниками участі у хрестових походах (документ його наступника Степана II з 1089 р. свідчить про звичайну смерть, це ж повторив і хроніст Фома з Спліту). Радован, єдиний син Дмитра Звоніміра та Олени-Ілони помер у 1083 р. Трон зайняв престарілий Степан II (1089–1091), якого знать переконала покинути монастир у Спліті. Олена-Ілона не визнала його прав на престол і почала збирати прихильників хорватсько-угорської унії[811].

Після 1091 р. Ілона повернулася на Русь до синів. У 1099 р., коли Перемишль обложив угорський король Калман Книжник, вона перебувала у місті і брала участь у переговорах[812].

Малолітні сироти-ізгої Ростиславичі опинилися під опікою двоюрідного діда Ізяслава Ярославича. І перші достовірні звістки про них пов'язують їх з Волинню, яка була уділом спадкоємця Ізяслава – Ярополка Ізяславича. А наступна їх раптова поява бл. 1084 р. у Перемишлі,

[809] *Budak N.* Prva stoljeća Hrvatske. Zagreb, 1994. S. 116.

[810] *Klaić V.* Kraj Dimitar Svinimir i njegove doba. Zagreb, 1876; *Šišić F.* Povest Hrvata u vrijeme narodnich vladara. Zagreb, 1925. S. 527; *Klaić N.* Hrvatski vladari i Bizantska Dalmacija // Radovi Akademije nauka I umjetnosti Bosne i Hrcegovine. Odjeljenje društvenih nauka. T. 15. Sarajevo, 1972. S. 169.

[811] *Šišić F.* O smrti hrvatskog kralja Zvonimira // Vjesnik Hrvatskog archeološkog društva. T. 8. Zagreb, 1905. S. 8–28; *Tomašić N.* Temelji državnog prava kraljevstva hrvatskoga. Pacta Conventa. Wyd. 2. Zagreb, 1915. S. 60; *Barada M.* Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća // Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku. 1928–1929. T. 50. Split, 1932. S. 157–174; *Радојчић Н.* Легенда о смрти краља Димитрија Звинимира // Глас Српске Академије Наука. Т. 171. Београд, 1936. С. 1–85; *Klaić N.* Problem smrti Kralja Zvonimira u novoj literaturi // Historijski zbornik. T. 15. Zagreb, 1962. S. 271–288; *Idem.* O legendarnoj smrti Kralja Zvonimira // Исторические записки. Т. 16. 1963. № 2. С. 240; *Idem.* Povijest Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb, 1990. S. 148; *Voje I.* Nemimi Balkan. Ljubljana, 1994. S. 62.

[812] Густинская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 40. Санкт-Петербург, 2003. С. 68; *Щапов Я.Н., Лимонов Ю.А.* История Руси в западноукраинской хронографической компиляции XVI в. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1975 г. Москва, 1976. С. 207; *Войтович Л.* Битва під Перемишлем у 1099 р. // Український альманах. 1999 рік / Відп. ред. С.Заброварний. Варшава, 1999. С. 105–110.

Угорський король Ласло I (1077–1095)
(хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

Звенигороді та Теребовлі, безперечно, була наслідком бажання великого князя Всеволода Ярославича досягнути компромісу, одночасно залагодивши проблему ізгоїв і ослабивши волинського князя Ярополка Ізяславича, коронованого у Римі королем Русі згідно папської булли від 17 квітня 1075 р.[813] Але утриматися на своїх престолах Ростиславичі змогли виключно за рахунок двох чинників: потужної підтримки місцевої еліти, яка ще не забула традиції хорватських князівств-суперсоюзів, та не менш потужної підтримки Угорського та Хорватського королівств. В Угорщині правив рідний брат Ілони Ласло I (1077–1095), а у Хорватії – муж.

У 1088 р. Владислав-Герман одружився з Юдітою-Софією, дочкою імператора Генріха III, вдовою за угорським королем Шоломаном. І хоча королева з 1074 р. жила в Регенсбурзі, польський хроніст Ян Длугош зазначив, що ініціатором шлюбу виступив якраз угорський король Ласло I[814]. Через Владислава-Германа Святополк Ізяславич, як спадкоємець київського престолу, теж добився союзу з угорським королем, скріпивши його у 1091 р. шлюбом свого сина Ярослава з дочкою Ласло I[815]. Ростиславичі стали шукати підтримки у Візантії. Теребовельська дружина на боці імперії взяла участь у битві на р. Маріці (29 квітня 1091 р.). Ласло I, тим часом, втрутившись в боротьбу за хорватську спадщину, спробував силою приєднати більшу частину цієї країни, що зачепило інтереси Візантії[816]. Остання організувала вторгнення половців у Трансильванію зимою 1091/1092 р.[817] Угорський хроніст, автор "Gesta Ladislai regis" ("Діянь короля Ласло"), зазначив, що половців привели руські[818]. Очевидно, що, як союзник Візантії, теребовельський

[813] *Рапов О.М., Ткаченко Н.Г.* Документы о взаимоотношениях папской курии с великим князем Изяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. // Вестник МГУ. Серия 9. Москва, 1975. С. 84–87.

[814] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. Kraków, 1867. S. 401.

[815] *Wertner M.* Az Árpádok családi története. Nagybeczkerek, 1892. 205–210 old.

[816] *Deér J.* A magyar-horvát államközösség kesdetei // Jancsó Benedek Emlékkönyv. Budapest, 1931. 97–107 old. Див. також: *Györffy G.* Szent László. Budapest, 1977.

[817] *Bárány A.* The Expansion of the Kindom of Hungary in the Middle Ages (1000–1490) // Berend N. The Expansion of Central Europe in the Middle Age. Ashgate Variorum, 2012. P. 339.

[818] Gesta Ladislai regis // Scriptorem Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadi-

князь Василько Ростиславич домовився з половцями і пропустив їх військо до Трансильванії[819]. Ласло I розгромив половців на р. Темеші.

Далі у відповідь у 1092 р. Ласло I вторгнувся у землі Ростиславичів[820]. Причому він виступив не проти Василька Ростиславича, а, схоже, підійшов до Перемишля. Угорський хроніст повідомив про руське посольство, яке визнало зверхність короля Ласло I[821].

Це повідомлення, звично, історики пропускають як панегіричний уступ угорського хроніста. А між тим ситуація не була такою простою. У 1088 р. племінник Владислава-Германа, син його старшого брата Болєслава Щедрого, князь Мєшко одружився з руською княжною[822]. Польський хроніст Галл Анонім не знав імені і походження княгині[823]. За Длугошем її звали Євдокія і вона була сестрою Святополка Ізяславича[824]. Іван Вагилевич звернув увагу, що Євдокія не могла бути дружиною Мєшка, бо її мати була рідною сестрою її батька[825]. Цей аргумент підтримали сучасні польські генеалоги Казимир Ясіньський[826] та Ян Тенговський[827]. Будучи знайомий з цими працями, я, свого часу, пішов[828] за Миколою Баумгартеном, який довіряв інформації Длугоша[829]. Мушу визнати, що ця позиція була помилковою. І.Вагилевич вважав, що Євдокія була дочкою тмутараканського князя Ростислава Володимировича і сестрою Рюрика, Володаря і Василька, наводячи, як один з аргументів на підтримку цієї версії "пімсту" Василька Ростиславича[830]. Таку версію підтримував і польський історик Август Бельовський[831]. Підстави для такого твердження досить вагомі.

Опікуном Мєшка був угорський король Ласло I. Він гарантував йому безпечне повернення до Польщі, де той виступав як спадкоємець Владислава-Германа. Але саме така можливість привела до отруєння Мєшка (можливо, разом з Євдокією) у 1089 р.[832] І за цим отруєнням стояли

anae gestarum. Vol. 1 / Ed. I.Szentpétery. Budapest, 1937. P. 417.

[819] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. Budapest, 1996. 120–122 old.

[820] *Шушарин В.П.* Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII в.) // История Венгрии. Т. 1. Москва, 1971. С. 142; *Kosztolnyik Z.J.* Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and their Relations with Rome. Boulder, 1981. P. 103.

[821] Gesta Ladislai regis. P. 417–418.

[822] Rocznik dawny // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. Series nova. T. 5. Warszawa, 1978. P. 11; Rocznik kapituly krakowskiej // Ibidem. P. 53.

[823] Monumenta Poloniae Historica. T. 1 / Ed. A.Bielowski. Lwów, 1864. P. 423; *Галл Аноним.* Хроника. Москва, 1961. С. 60.

[824] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 401.

[825] *Wagilewicz J.* Genealogia chiążąt i królów polskich od roku 880–1195. Lwów, 1866. S. 44–45.

[826] *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Wrocław, 1992. S. 181.

[827] *Tęgowski J.* Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod red. prof. T. Chynczewskiej-Hennel i prof. N. Jakowenko. Lublin, 2000. S.13.

[828] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 354.

[829] *Baumgarten N. de.* Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle // Orientalia Christiana. IX. № 35. Roma, 1927. P. 11–12.

[830] *Wagilewicz J.* Genealogia. S. 45.

[831] Див.: Monumenta Poloniae Historica. T. 1 / Ed. A.Bielowski. Lwów, 1864. P. 424, uw. 2.

[832] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 401.

Владислав-Герман, його нова дружина Юдіта–Софія і її коханець палатин Сецех. І відразу ж розгорнулася польсько-перемишльська війна 1089 р. у якій відзначився Василько Ростиславич[833].

Зрозуміло, що за таких умов Ростиславичі не могли воювати ще з Ласло І. Крім всього, на їх землях вибухнула ще й епідемія, від якої, можливо, помер і князь Рюрик Ростиславич[834]. У цій складній ситуації Ростиславичі могли погодитися навіть на васальну залежність від дядька. А угорський король, уклавши угоду з племінниками, поставив для контролю над ними королеву Ілону. Прибувши до Перемишля, королева відразу ж взяла сторону синів і це відбилося у підтримці Ласлом І претензій Збігнєва, бастарда Владислава-Германа, який у 1092 р. силою захопив престол у Познані. Скориставшись тим, що сили Владислава-Германа були скуванні у Помор'ї, Ласло І у 1094 р. вторгнувся у Польщу і три місяці тримав Краків в облозі[835]. Тому можна припускати, що королева Ілона допомогла синам гідно вистояти у складних перепетіях, вийшовши з них переможцями, наслідком чого стало затвердження за ними їх земель на Любецькому снемі 1097 р.

De coronatiõe regis Colomani filij regis geyse primi: filij bele regis similiter primi.

Угорський король Калман Книжник (1095–1114) (хроніка Яна Туровці, 1488)

Але Давид Ігоревич з Святополком Ізяславичем, який вже став київським князем, захопилися планом оволодіння землями Ростиславичів. Підступно схопивши Василька Ростиславича після Любецького снему, вони його осліпили. Коли ж головний противник Святополка Володимир Мономах організував коаліцію князів, київський князь зробив єдиним винуватцем Давида Ігоревича. А після вигнання останнього Святополк Ізяславич виступив проти Ростиславичів і був розгромлений на Рожни полі в середині квітня 1099 р.[836] Відступивши з землі

[833] Ипатьевская летопись. Стб. 206.

[834] Ипатьевская летопись. Стб. 206.

[835] *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State: The Period of Ducas Rule, 963–1194. 1982. P. 101–102.

[836] *Войтович Л.* Битва під Перемишлем у 1099 р. // Український альманах. 1999. Варшава, 1999. С. 109.

Ростиславичів, київський князь послав в Угорщину сина Ярослава, одруженого з дочкою Ласло I. Королем Угорщини по смерті Ласло I став Калман Книжник (1095–1116), двоюрідний брат дружини Ярослава Святополковича.

У Калмана Книжника були свої амбіційні плани стосовно принаймні Перемишльського князівства[837]. У другій половині червня 1099 р. угорське військо, очолене королем, вже стояло під Перемишлем. Королева Ілона пробувала домовитися з племінником, але він відкинув можливість переговорів[838]. Брутальна поведінка Калмана на цих переговорах (він відштовхнув ногою тітку), можливо, викликана тим, що Ласло I свого часу посадив його брата Альмоша на хорватський трон (1091–1093), а потім призначив своїм наступником. Калман, який був старшим, але мав фізичні вади (він кульгав), міг підозрівати Ілону у підтримці Альмоша, який у 1097 р. після проголошення Калмана королем Хорватії відверто повстав проти брата. У 1098 р. війська обох братів зустрілися на Тисі поблизу Тисаварконь (Tiszavárkony), але барони не допустили до битви[839].

Угорське військо стало на р. Вягрі (В'ярі), правій притоці Сяну. Чисельність угорського війська джерела оцінюють у 8 тис.[840] (приведена в літописі чисельність у 100 тис.[841], безперечно, якась епічна гіпербола). У війську було навіть 2 єпископи.

Володар Ростиславич зачинився у Перемишлі. Він міг розраховувати тільки на єдиного не дуже надійного союзника – колишнього волинського князя Давида Ігоревича, винного в осліпленні Василька Ростиславича. Вигнаний з Волині, втративши все, Давид Ігоревич залишив у Перемишлі свою сім'ю (напевно як заложників), а сам звернувся до половецького хана Боняка, який прийшов йому на допомогу лише з 300 вершниками (теж, певно, поетичне перебільшення літописного джерела). Розділивши своє військо на кілька частин, Боняк послав молодого хана Алтунопу, який імітував атаку і відразу ж кинувся втікати. Угорці піддалися на хитрість, кинулися його переслідувати, були відрізані Боняком та Давидом Ігоревичем від основних сил і перебиті. Поразка частини війська викликала паніку в угорському таборі, посилену вилазкою з Перемишля дружини Володаря Ростиславича. Багато угорців втопилося у В'ягрі та Сяні. Половці переслідували противника протягом двох днів[842]. Втрати були великими.

Конфронтація з Угорщиною тривала недовго. Ростиславичі укріпили

---

[837] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 53–54.

[838] Густынская летопись. С. 68–69.

[839] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. Budapest, 1996. 137–138 old.; *Font M.* Koloman the Leamed, King of Hungary. Pécz, 2001. P. 22.

[840] Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 403; Kronika Polska Marcina Bielskiego. T. 1. Warszawa, 1828. S. 206; *Stryjkowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmudska I wszystkiej Rusi etc. T. 1. Warszawa, 1846. S.178; *Щапов Я.Н., Лимонов Ю.А.* История Руси в западноукраинской хронографической компиляции XVI в. С. 207.

[841] Ипатьевская летопись. Стб. 276.

[842] *Войтович Л.* Битва під Перемишлем у 1099 р. С. 110.

Угорський король Стефан II (1114–1131) (хроніка Яна Туровці, 1488)

своє становище тіснішим союзом з Візантією. В той час стосунки Калмана Книжника з Києвом різко погіршилися. Особливо, коли його противник, вигнанець, колишній хорватський король Алмош знайшов підтримку на Русі, одруживши 21 серпня 1104 р. з Предславою, дочкою Святополка Ізяславича[843]. Спроба Калмана виправити ситуацію одруженням у 1112 р. з Євфимією, дочкою головного суперника Святополка Ізяславича – переяславського князя Володимира Мономаха, виявилася невдалою. У 1113 р. недовірливий Калман відіслав вагітну дружину до батька, звинувативши у подружній зраді[844].

У 1117 р., вже за короля Стефана II, галицько-угорський союз, схоже, було відновлено шлюбом Володимирка Володаревича з сестрою короля, дочкою Калмана Книжника[845]. Ця версія, яка базується на ін-

[843] Лаврентьевская летопись. Стб. 280; Ипатьевская летопись. Стб. 256.

[844] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 459.

[845] *Баумгартен Н.А.* Первая ветвь князей Галицких: потомство Владимира Ярославича // Летопись Историко-родословного общества. Москва, 1908. Вып. 4 (16). С. 8–9; *Baumgarten N. de.* Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle. P. 16; *Forssman J.* Die Beziehungen altrussischer Furstengeschlechter zu Westeuropa. Bern, 1970. Tabl. 3.

формації Василя Татіщева[846], логічно вписується у тодішню політичну ситуацію і підкріплюється побіжними аргументами, тому її підтримали і інші дослідники[847]. Заперечення Ференца Макка[848], підтримані Михайлом Юрасовим[849], базуються тільки на тому, що на переговорах з Гейзою II у 1152 р. Володимирко не згадав своїх родинних зв'язків з Арпадами, а тільки те, що у 1135 р. був союзником Бели II у війні з Польщею. Володимирко був добрим дипломатом, він знав, що родинні зв'язки з Калманом Книжником, (який осліпив діда і батька Гейзи II принців Алмоша і Белу), та його сином Стефаном II (який переслідував сліпого батька Гейзи II та його прихильників, змусивши Белу Сліпця таємно ховатися у Печварадському монастирі[850]) не зможуть підкріпити його позицію на переговорах, скоріше, навпаки. Тому він і нагадав про свою підтримку Бели II Сліпця.

Стефан II підтримав князя Ярослава Святополковича, вигнаного з Волині Мономаховичами у 1118 р, який втік в Угорщину. Після першої невдалої спроби повернути собі князівство, Ярослав у 1123 р. отримав підтримку угорських та польських військ. У поході мусили взяти участь Володар та Василько Ростиславичі. Володар тільки-но звільнився з польського полону. Угорське військо, очолене королем Стефаном II, з'єдналося з поляками і руськими союзниками Ярослава саме під Перемишлем[851]. Об'єднані сили обложили Володимир, але під час вилазки у травні 1123 р. Ярослав Святополкович випадково загинув[852]. Запальний Стефан II готовий був продовжувати війну, але угорські барони змусили його повернути назад[853]. Скориставшись з волинського походу суперника, сліпий Алмош знову підняв бунт, після невдачі якого втік у Візантію[854]. Стефан II розв'язав репресії проти родичів і прихильників Алмоша, а далі вторгнувся у візантійські володіння[855]. Військові дії відбувалися поблизу Белграду і Браничева. Використовуючи підтримку флоту, який ввійшов у Дунай, візантійці нанесли

[846] *Татищев В.Н.* История Российская. Т. 2. Москва, 1963. С. 232.

[847] *Томенчук Б.* ОЛєшківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст. Івано-Франківськ, 2005. С. 45; *Котляр Н.Ф.* Княжеский двор Галича в XII веке // Древняя Русь. Вопросы медиевистикию 2006. № 4 (26). С. 56.

[848] *Makk F.* A Kálmán-ági királyok külpolitikájának néhány kérdése // Makk F. A turul-madár a kettöskeresztig. Tanul-mányok a magyrarság régebbi történelmiröl. Szeged, 1998. 186 old.

[849] *Юрасов М.* Была ли жена Владимира Володаревича венгеркой? // "Слово о полку Ігоревім" та його доба. Галич, 2007. С. 136–140.

[850] *Юрасов М.К.* Мстислав Великий, Иштван II и междоусобица Володаревичей // Российская история. 2011. № 3. С. 112–120.

[851] Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 526.

[852] Лаврентьевская летопись. Стб. 293; Ипатьевская летопись. Стб. 288.

[853] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. Budapest, 1996. 156 old.; *Engel P.* The Realm of St. Stephen: A History of Nedieval Hungary, 895–1526. 2001. P. 49.

[854] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Budapest, 1989. P. 23.

[855] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 158 old.; *Trendgold W.* A History of the Byzantine State and Society. Stanford, 1997. P. 631; *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frotire: A Political Study of the Northen Balkans, 900–1204. Cambridge, 2000. P. 208.

поразку угорцям у 1127 р.[856] Війна завершилася миром аж 10 листопада 1129 р.[857]

Після відходу угорських військ, зимою 1124 р., скориставшись з походу краківського князя Болеслава Кривоустого в Данію, Володар Ростиславич з племінниками вторгнувся в польські землі. Його військо дійшло аж до міста Беч. Це була пімста за полон. Перемишльський князь збирав данину і брав полонених аби повернути заплачені за нього гроші. Польський князь повернув назад і рушив йому назустріч. Під Велихувом Володар був розбитий. У цій битві загинули галицькі богатирі Навротник і Защитник. Володар відступив ніби-то аж до Галича збирати нове військо, а поляки спалили кілька сіл на кордоні. Скоріше Володар виїхав у Теребовельсько-Галицьке князівство у зв'язку з смертю його молодшого брата Василька (28 лютого 1124 р.)[858]. Похід у Польщу був останнім у житті Володаря. Він невдовзі помер у Перемишлі 19 березня 1124 р.[859]. Війну з польським князем завершили вже сини Володаря, відтіснивши польську рать за Вислок[860]. Те, що Длугошу була відома точна дата смерті і місце поховання князя Володаря Ростиславича, загалом дозволяють з довірою віднестися до передачі цих епізодів, припускаючи, що вони могли походити із втраченого перемишльського зведення[861]. Ці та наступні події у землях Ростиславичів збереглися якраз у Длугоша та В.Татищева, чия інформація повторює Длугошеві помилки (король Стефан II в обох названий Калманом).

Неспокійний зять Володимирко Володаревич. Володаревичі та Васильковичі шукалі підтримки в Угорщині. У 1125 р. Володимирко Володаревич, Ігор та Ростислав Васильковичі внесли солідний вклад до монастиря у Савасентдеметрі (Сремська Митровиця) у вигляді щорічного доходу в розмірі 13 кантарів воску (кантар рівний 50,5– 56,3 кг)[862]. Але ініціатива в угорських справах належала звенигородському князю. Вже у 1126 р. Володимирко Володаревич розпочав боротьбу з братом за Перемишль. Ростислав Володаревич, безперечно, був старшим, тобто його права на Перемишль не підлягали сумніву, тому його підтримав великий князь київський Мстислав Володимирович та брати Васильковичі. Володар Ростиславич сподівався на підтримку Угорщини. Тому перемовини у Щирці результатів не принесли. Володимирко Володаревич втік в Угорщину, забравши родину. А Ростислав Володаревич обложив Звенигород на Білці, який обороняла 3-тисячна залога, підсилена угорськими контигентами. Ростислав не зміг взяти Звенигорода і

[856] *Успенский Ф.И.* История Византийской империи. Т. 4. Москва, 2002. С. 223; Świat Byzancjum. T. 2 / Pod red. J.-C. Cheyneta. Kraków, 2011. S. 512.

[857] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 27.

[858] Лаврентьевская летопись. Стб. 293; Ипатьевская летопись. Стб. 288.

[859] Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 533; Лаврентьевская летопись. Стб. 293; Ипатьевская летопись. Стб. 289.

[860] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т.2. Львів, 1905. С. 415.

[861] *Перфецький Е.* Перемишельський літописний кодекс першої редакції в складі хронік Яна Длугоша // Записки НТШ. Т.147. 1927. С. 1–54; *Приселков М.Д.* История русского летописания. Москва, 1940. С.42–44.

[862] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 167.

усобиця завершилася компромісом[863]. Орієнтація Володимирка на угорську підтримку, його втеча в Угорщину і, нарешті, допомога, яка була надіслана Стефаном II, незважаючи на війну з Візантією, підкріплюють версію шлюбу звенигородського князя з сестрою Стефана II.

Стефан II не мав дітей і, як зафіксували угорські хроністи, зрадів, довідавшись, що осліплений двоюрідний брат Бела вижив, а кат, якому доручили не тільки осліпити, але й оскопити хлопця, не став його так калічити. Король організував шлюб Бели Сліпця з Оленою, дочкою великого жупана сербської Рашки Уроша Вукановича. Відразу ж на коронації Бели II у 1131 р. королева Олена вчинила різню в Араді, стративши 68 нобілів, близьких до Калмана Книжника і, на її думку, винних у осліпленні Алмоша та Бели. Але несподівано з'явився інший претендент – Борис Калманович, який підростав на Русі і тепер сподівався зайняти престол сліпого короля, спираючись на знать, невдоволену репресіями його дружини. Королева Олена зробила свого брата Белуша палатином Угорщини, доручивши йому командування військом, що ще більше обурило угорських баронів. Але ще більше насторожили зв'язки Бели II з германським королем Лотарем його сусіда краківського князя Болеслава Кривоустого[864], який тут же прийняв до себе Бориса Калмановича і надав йому допомогу. У середині 1132 р. претендент з польсько-руськими військами вторгнувся в Угорщину[865]. Бела II отримав допомогу від свата австрійського герцога Леопольда III. Угорсько-австрійське військо, очолене зятем Альбрехтом фон Бабенбергом, спробувало зупинити польсько-руське військо поблизу Спішу[866]. Борис Калманович розраховував на угорських баронів, його емісари приїздили до табору Бели II[867]. Королева Олена тут же зажадала від баронів визнати Бориса нешлюбною дитиною, не пов'язаною з Арпадами[868]. А тих, які відмовилися, було відразу ж страчено[869]. Твердість королеви та її брата, який командував військом, дала свої результати. 22 липня 1132 р. угорсько-австрійське військо розгромило Бориса Калмановича і Болеслава Кривоустого на р. Шайо[870].

Польсько-руське військо мусило відступати. Володимирко Володаревич, який після смерті старшого брата Ростислава об'єднав Перемишльське і Звенигородське князівства, повів себе у цій ситуації досить розумно. Він не підтримав Бориса Калмановича, хоча серед страчених угорських нобілів, напевно, були близькі до нього особи. Більше того, він приєднався до угорсько-чеських військ, які у відповідь

[863] Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 536; *Татищев В.Н.* История Российская. Т. 2. Москва, 1963. С. 138.
[864] *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State. S. 115.
[865] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 32.
[866] Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 546.
[867] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 169 old.
[868] Ibidem. P. 172 old.
[869] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 32–33.
[870] *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State. S. 115; *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 33; *Engel P.* The Realm of St. Stephen. P. 50.

вторгнулися у польські землі. Ці походи 1132–1135 рр.[871], про які пізніше нагадував Володимирко Володаревич синові Бели II королю Гейзі II[872], відбувалися за його активної участі[873] і знайшли відбиття не тільки в угорських джерелах[874]. Польські хроністи доповнили виклад подій окремими деталями. Первинну інформацію Вінцентія Кадлубка (1160–1223) використав Ян Длугош, сплутавши Володимирка Володаревича з великим київським князем Ярополком Володимировичем[875].

Польські хроністи розповідають, що Болеслав Кривоустий прийняв знатного втікача з Угорщини, який обіцяв підпорядкувати Польщі всю Паннонію. Краківський князь доручив йому Віслицю. Частина дослідників побачили у цьому нобілі князя Бориса Калмановича[876]. На їх думку князь Борис Калманович здав Віслицю перемишльському князю Володимирку Володаревичу, мстячи Болеславу Кривоустому за те, що той погодився на трирічне перемир'я, запропоноване німецьким королем Лотарем, протягом якого зобов'язався не підтримувати претензії Бориса на угорський престол[877]. Поразка польських військ на Віслі 8 лютого 1135 р., здобуття і зруйнування Віслиці відбиті і у інших польських джерелах[878]. Але пов'язувати князя Бориса Калмановича із здачею Віслиці Володимирку Володаревичу немає жодних підстав. Тим більше, що за інформацією того ж Вінцентія Кадлубка Володимирко розправився з цим невідомим зрадником угорського короля[879]. Що ж до успішного походу Болеслава Кривоустого у землі Володимирка як відплату за Віслицю, то це не більше, ніж вигадка повчального характеру ("зло не залишається безкарним")[880].

[871] Cronica de gestis Hungarorum // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. 1 | Ed. I.Szentpétery. Budapest, 1937. P. 160–166.

[872] Ипатьевская летопись. Стб. 450.

[873] *Asztalos N., Pethö A.* Storia dell'Ugheria. Milano, 1937. P. 51; *Włodarski B.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika. Nauki humanistyczno-spoleczne. Zesz. 20. Toruń, 1966. S. 56; *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State. S. 115; *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 33; *Kontier L.* Madžarska zgodovina. Ljubbljana, 2005. S. 59.

[874] Ottonis episcopi Frisingensis Chronica: sive. Historia de diabus civitatibus (– 1146); Otto Bischof von Freising. Chronik oder die Geschichte der zwei Staaten / Hrsg. Von W.Lammers. Berlin, 1960. VIII, 21, 34; Canonici Wissegraedensis. Continuato Cosmas // Fontes Rerum Bohemicarum. T. 2 / Ed. J.Emler. Praha, 1874. P. 138.

[875] *Головко О.* Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану д.і.н. проф. Валерія Степанкова. Київ, 2007. С. 364.

[876] *Васильевский В.Г.* Из истории Византии в XII в. Союз двух империй (1148–1155) // Васильевский В.Г. Труды. Т. 4. Ленинград, 1930. С. 79–91; *Kerbl R.* Byzantin Prinzessinen [in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkönigreich. Wien, 1979. S. 58.

[877] *Maleczyński K.* Bolesław Krzywousty. Kraków, 1946. S. 159–160; *Snoch B.* Protoplasta książąt śląskich. Katowice, 1985. S. 27–28.

[878] Rocznik krótki krakowski (Monumenta Poloniae Historica. T. 2 / Ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. P. 797); Rocznik krakowski (Ibidem. P. 827); Rocznik Sędziwoja (Ibidem. P. 875); Rocznik Kapituły Krakowskiej (Ibidem. P. 57); "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Москва, 1987. С. 102–103.

[879] Mistra Wincentego Kronika Polska / Wyd. A.Abgarowicz i B.Kürbis. Warszawa, 1974. S. 161.

[880] Ibidem. S. 162. Prz. 134.

Двоюрідні брати Володимирка галицький князь Ігор Василькович та теребовлянський князь Ростислав Василькович теж, очевидно, брали участь у цій війні. Бо у 1132 р. їх сестра була видана за брненського маркграфа Вратислава, племінника князя Чехії Собеслава[881]. Пшемисліди були союзниками Бели II проти Болеслава Кривоустого і брали активну участь у війні 1132–1135 рр. Шлюб Васильківни скріпляв чесько-галицьку угоду.

Далі відносини Володимирка Володаревича з Угорщиною почали змінюватися в гіршу сторону. Бела II все більше віддавався вину, а його дружина Олена з братом Белушем фактично керували державою. Вони завоювали значну частину Далмації (1136) та Боснії (1137)[882], а зимою 1139 р. угорське військо допомагало великому князеві Ярополку Володимировичу облягати Чернігів[883].

Володимирко Володаревич, пропустивши через свою територію угорського союзника, не взяв участі у цьому поході проти Всеволода Ольговича. А коли ж весною 1139 р. чернігівський князь захопив Київ, розв'язавши війну з Мономаховичами, Володимирко Володаревич разом з галицьким князем Ігорем Васильковичем підтримали Всеволода Ольговича і нанесли удар по волинських землях. Галицькі дружини вторгнулись в Погориння і не дали Ізяславу Мстиславичу допомогти переяславському князю Андрію Володимировичу[884].

Це забезпечило Володимиркові підтримку Києва, де не стали заваджати об'єднанню всієї Галицької землі під його владою. Галицький князь Ігор Василькович помер у 1141 р.[885], його брат теребовельський князь Ростислав Василькович – трохи раніше[886]. Володимирко об'єднав всі землі Ростиславичів, зробивши своєю столицею Галич.

Але така активність і зростаюча сила галицького князя занепокоїли Всеволода Ольговича, коли на Волині утвердився його син Святослав. У 1144 р. Всеволод Ольгович вирішив розв'язати конфлікт шляхом збройного вторгнення. Великий князь зібрав дружини братів Ігоря та Святослава Ольговичів, чернігівського князя Володимира Давидовича, турівського князя Вячеслава Володимировича, смоленського князя Ростислава Мстиславича, переяславського князя Ізяслава Мстиславича, городенських князів Бориса і Гліба Всеволодовичів, юного Святослава Ростиславича та польську рать, яку прислав на допомогу краківський князь Владислав II. Галицький князь міг розраховувати тільки на угорську підмогу. "а Оугры приведшю емоу к собѣ в помощь и быша емоу

[881] Fontes Rerum Bohemicarum. T. 2. Praha, 1874. P. 215.

[882] *Čirkanović M.* Srbska zgodovina. Ljubljana, 2005. S. 43.

[883] Ипатьевская летопись. Стб. 301; *Dimnik M.* The Dynasty of Chernigov, 1054–1146. Pontifical Institute of Mediaval Studies, 1994. P. 344.

[884] Ипатьевская летопись. Стб. 304.

[885] Там же. Стб. 308.

[886] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 418–419; *Баумгартен Н.А.* Родословые отрывки // Летопись историко-родословного общества в Москве. Вып. 4(16). Москва, 1908. С. 7–8.

Угорський король Гейза II (1141–1162) (хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

нѣ на коую же пользу"[887].

Ця війна завершилася компромісом. Володимирко заплатив контрибуцію в розмірі 1400 гривен срібла[888]. Але Всеволод Ольгович не заспокоївся, бо зимою 1145–1146 рр. галицькі бояри організували змову. Коли Володимирко виїхав на лови в Тисменицю, бояри запросили із Звенигорода-на-Дністрі його племінника Івана Ростиславича. Як спадкоємець Васильковичів, цей князь мав більше прав на Галич, ніж його дядько – спадкоємець Володаревичів. Володимирко три тижні відчайдушно штурмував Галич. Йому допоміг випадок. Підчас вилазки вночі Іван Ростиславич, захопившись, сильно віддалився від міських стін і потрапив в оточення. Йому вдалося прорватись в степ, але Галич мусив відчинити ворота перед Володимирком[889]. Іван Ростиславич знайшов притулок у великого князя в Києві. Це розлютило Володимирка. Він сам першим напав на великокняжий домен і здобув Прилук. В тилу знову повстав Галич і князь мусив повернутися, щоб придушити цей виступ. Тоді Всеволод зібрав київські, чернігівські, новгородські полки, найняв половців і з цими силами виступив проти Володимирка Володаревича. Не приймаючи бою, галицький князь відступав на захід. Владислав II, незважаючи на власні проблеми, вислав союзникові польську допомогу. На цей раз Всеволод Ольгович

[887] Ипатьевская летопись. Стб. 315.
[888] Там же. Стб. 316.
[889] Там же. Стб. 316–317.

Укладення миру між Володимирком Володаревичем і великим князем Всеволодом Ольговичем (1144). Мініатюра Радзивилівського літопису

підійшов до Звенигорода-на-Білці і вирішив здобути цю давню столицю Володимирка. В перший же день облоги його військо взяло укріплений посад. На другий день віче звенигородців вирішило здати місто. Але посадник Володимирка Іван Халдеєвич схопив трьох городян, скарав їх на смерть, а розсічені навпіл трупи велів скинути з стін міста. Городяни відчули рішучість гарнізону і стали оборонятися. На третій день Всеволод кинув все військо на приступ. Штурм тривав з ранку до вечора, метальною артилерією вдалось запалити місто в трьох кінцях, але звенигородці справились з пожежами. Звенигород вистояв. Важка хвороба звалила з ніг Всеволода Ольговича. Він зняв облогу і почав відступати до Києва. Володимирко знову виплутався зі складного становища[890].

У 1146 р. до влади в Києві прийшли Мономаховичі. В цьому ж році угорська регентша королева Олена передала владу своєму синові Гейзі II. Правда, її брат палатин і бан Хорватії Белуш залишився командуючим угорського війська і першим радником короля. Молодий король Гейза II 11 серпня 1146 р. розгромив на р. Лейті претендента Бориса Кальмановича і уклав союз з Мономаховичами, одружившись з Єфросинією Мстиславною. Енергійна і честолюбива королева Єфросинія мала великий вплив на чоловіка (значніший за вплив бана Белуша і матері) і всю його політику, змушуючи Гейзу II постійно підтримувати її руську родину, часом навіть нехтуючи угорськими інтересами[891].

Тим часом Володимирко зайняв нейтральну позицію в боротьбі

[890] Там же. Стб. 319–320.

[891] *Wertner M.* Az Árpádok czoládi története. Nagybeczkerek, 1892. 311–315 old.; *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 168–180.

Оборона Луцька перед військом Андрія Боголюбського (8.02.1150).
Мініатюра Радзивилівського літопису

Ізяслава Мстиславича з Юрієм Довгоруким, під впливом Візантії все більше схиляючись на сторону останнього. У 1147–1148 рр. він не брав участі в усобиці, але великий князь постійно відчував загрозу з заходу, через що навіть був організований у Болохівській землі окремий уділ з центром в Котельниці. Посаджений там Ростислав Юрійович мав обороняти Київську землю від можливого удару Володимирка. Угорський король Гейза II, навпаки активно втрутився в цю боротьбу, виступаючи на стороні шурина Ізяслава Мстиславича[892].

Навесні 1149 р. союз Володимирка Володаревича з Юрієм Довгоруким був скріплений шлюбом Ярослава Володимировича з Ольгою Юріївною[893]. З другої половини 1149 р. боротьба перемістилася на Правобережжя. Союзники Ізяслава Мстиславича угорці та поляки виступили на допомогу великому князю, якого Юрій Довгорукий та Ольговичі відтіснили на Волинь. Війська союзників загрожували і Галицькому князівству. Однак Володимирко зимою 1149–1150 рр. сам вторгнувся на Волинь і обложив міста Шумської волості. Облога самого Шумська була довгою і безрезультатною.

Наприкінці зими 1150 р. Володимирко покинув позиції біля Шумська та виступив назустріч війську Ізяслава Мстиславича, який спішив на допомогу Луцьку, обложеному суздальськими та сіверськими військами. Але жодна з сторін не наважилась розпочати битву. Почались переговори. Володимирко взяв на себе роль посередника. Компромісний мир під Луцьком в березні 1150 р. фіксував визнання за Юрієм Довгоруким київського престолу, кордони Волині встановлювались по Горині. Звичайно, що сам Володимирко не спішив віддавати захоплені ним прикордонні волинські міста і фортеці[894].

Весною 1150 р. боротьба відновилась знову. Ізяслав Мстиславич

[892] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 47–50.
[893] Ипатьевская летопись. Стб. 394.
[894] Лаврентьевская летопись. Стб. 325–326.

отримав підмогу від угорців, союз з якими був укріплений шлюбом Володимира Мстиславича з Оленою, дочкою палатина Угорщини і бана Хорватії Белуша, двоюрідною сестрою угорського короля Гейзи II і племінницею великого жупана Рашки Уроша II[895]. Війна з Візантією, яка знову підтримала претензії невгомовного Бориса Кальмановича, не дозволила Гейзі II особисто взяти участь у цьому поході, про що він сповістив волинських послів[896].

Використовуючи невдоволення киян Юрієм Володимировичем, Ізяслав Мстиславич рушив до Києва. У Пороссі на нього чекали чорні клобуки, які разом з його сином Мстиславом Ізяславичем блокували Переяслав. Ізяслав Мстиславич з угорцями тим часом прослизнув повз галицьку рать, здобув Білгород і, несподівано для Юрія Довгорукого, ввійшов у Київ[897].

Володимирко Володаревич через Болохів та Мунарев спішив до Києва, наздоганяючи волинську рать. Ізяслав Мстиславич встиг домовитись з дядьком Вячеславом і разом з союзниками та сином Мстиславом, який відступив з-під Переяслава, рушив проти галичан. Обидва війська зустрілися на р. Ольшанці. Чисельність полків Володимирка вразила його противників. Першими злякалися половці, які повернули коней. За ними стали відступати кияни, далі – чорні клобуки. Ізяслав Мстиславич з угорцями мусив теж відступати до Києва, куди з чернігівськими полками вже підходив Юрій Довгорукий[898].

Вячеслав Володимирович втік у Вишгород, а волиняни з угорцями, прикриваючись дружиною Мстислава Ізяславича, стали втікати на Волинь. 28 серпня 1150 р. Юрій Довгорукий та Володимирко вступили до Києва. В погоню за волинянами були послані Святослав Всеволодович та Борис Юрійович. Скоро до них приєднався і Володимирко. Він спішив зайняти якомога більше волинської території. Менше всього його цікавили вигоди свата Юрія Довгорукого, який безпечно бенкетував у Києві, святкуючи перемогу.

Простоявши 4 дні під Луцьком, галицьке військо обложило Белз. Лише, коли угорський король Гейза II атакував галицькі кордони, Володимирко покинув обоз під стінами Белза і з одною кінницею помчав до Перемишля. Угорський король тим часом здобув Сянок і взяв в полон посадника Яша[899]. У Володимирка були широкі контакти серед угорських баронів. Тепер він гарячково шукав їх допомоги, не шкодуючи грошей, а ще більше обіцянок. Він навіть послав до естергомського архієпископа посольство, обіцяючи підпорядкувати йому в церковному відношенні територію князівства, визнавши зверхність папи. Все це дало

[895] Ипатьевская летопись. Стб. 407–408; *Wertner M.* A magyar nemzetségek a XIV század középig. 1.k. Temesvár, 1891. 101 old.
[896] *Dimnik M.* The Dynasty of Chernigov, 1146–1246. Cambridge, 2003. P. 62–63.
[897] Ипатьевская летопись. Стб. 406.
[898] *Войтович Л.* Волинські князівства у кінці XI – XII ст. // Войтович Л. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 139.
[899] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 47.

свої результати. Угорці не пішли далі і, навіть, звільнили Сянок[900]. Гейза II мусив спішити, тривала війна його родича і союзника Уроша II з Візантією. Він послав на допомогу сербам "незліченні... сили угорської кавалерії"[901], але сербо-угорське військо було розгромлене візантійцями на р. Тара у вересні 1150 р.[902]

Більше того, через вторгнення Гейзи II у Галицьку землю василевс Мануїл I в наступному році вторгнувся в Угорщину[903].

Весною 1151 р. до волинського князя підійшли війська городенських князів. Угорський король Гейза II прислав майже 10 тисяч. Ізяслав Мстиславич вирішив продовжити боротьбу. Він негайно обложив Пересопницю і зайняв Мильськ. Володимирко Володаревич слідкував за кожним його кроком і вислав на допомогу Андрію Боголюбському, посадженому Юрієм Довгоруким у Пересопниці, дружину бузького князя Володимира Андрійовича, який перед цим покинув стан Мономаховичів і перебіг до Володимирка. Ізяслав Мстиславич тим часом з угорцями рушив далі на Київ. Дорогобуж і Корець здалися волинському князю.

Володимирко з основними силами йшов слідом за волинянами. Його авангард деблокував Пересопницю. Андрій Боголюбський з'єднався з Володимирком біля Мильська. Переправившись через Горинь, вони стали наздоганяти Ізяслава Мстиславича. Військо волинського князя перейшло Случ і через Чортів ліс досягло Ушеска. Перейшовши Ушу, Ізяслав Мстиславич став чекати поки переправляться всі його сили. Він готовий був дати бій галицькому князю. Але київські бояри, які були з ним, радили йти далі.

Володимирко підійшов до Случі, але тут його авангард напоровся на волинських лучників. Три години тривав бій. Володимирко підтягував сили, які розтягнулись на марші. Сутичка грозила перерости в генеральну битву. Від полоненого „язика" Ізяслав Мстиславич знав, що сили галичан сильно розтягнулись. Тому Володимирко не спішив починати битву. Ізяслав вирішив продовжити марш на Київ. Біля Мильська до Ізяслава приєдналась частина київського ополчення. Було вирішено йти на Білгород, а у випадку невдачі пробиватися до чорних клобуків. Володимирко невідступно йшов слідом і по ночах сторожа волинян бачила вогні галицького війська[904].

Білгород обороняв Борис Юрійович. Нічого не підозрюючи, він спокійно пиячив з дружиною. Він був впевнений, що десь там в

---

[900] *Войтович Л.* Галицька земля у кінці XI – XII ст. // Войтович Л. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 165–166.

[901] Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioannes et Alexio Comnenis Gestarum / Rec. A. Meineke // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae, 1836. P. 107.8–17; *Бибиков М.В.* Византийский историк Иоанн Киннам о Руси и народах Восточной Европы. Москва, 1997. С. 61.

[902] *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northen Balkans, 900–1204. Cambridge, 2000. P. 225–226, 230.

[903] *Фрейденберг М.М.* Труд Иоанна Киннама как исторический источник // Византийский Временник. Т.16. Москва, 1959. С. 34.

[904] *Войтович Л.* Галицька земля у кінці XI – XII ст. С. 166.

Пересопниці сторожить волинян Андрій Юрійович. Поява дружини Володимира Мстиславича, яка йшла в авангарді, була несподіваною. При звуках труб війська противника Борис втік, не приймаючи бою, хоча мостник вже розкидав міст, а така сильна фортеця як Білгород могла оборонятись довго.

Ізяслав Мстиславич залишив брата Володимира у Білгороді стерегти Володимирка, а сам рушив далі на Київ. Тим часом Борис, який прибіг в столицю, підняв паніку. Агенти і прихильники Ізяслава, в свою чергу, стали розповсюджувати чутки, що Андрій Боголюбський та Володимирко розгромлені. Юрій Довгорукий негайно залишив столицю і поспішив сховатися у Городці-Остерському. Ізяслав Мстиславич без бою вступив у Київ[905]. Кияни любувалися угорським військом, яке вступило в місто разом з волинянами: "Кияне же дивахутсѧ Оугромъ множеству и кметьства ихъ и комонемъ ихъ"[906].

Розвідники доповіли галицькому князю про взяття Києва. Спересердя Володимирко вичитав Андрію Юрійовичу: „Како есть кн҃жение свата моего. Аже рать на нь из Володимера идеть а како того не оувѣдати, а ты сн҃ь е҃ сѣдиши в Пересопници, а дрꙋгыи Бѣлѣгородѣ како того не оустеречи… ѡже тако кн҃жите съ своимъ ѡц҃мъ а правите сами, а ѣѧ не могу на Изѧслава ѡдин поити"[907].

Галицька рать рушила назад. Обложивши Мическ, Володимирко Володаревич зажадав контрибуції. Жителі міста знімали свої гривни та скидали прикраси з жінок. Долю Мичеська розділили і інші волинські міста. Галицька рать відійшла досить далеко і Юрій Довгорукий не дочекався її повернення. 12 травня 1151 р. в битві на р. Руті він потерпів велику поразку.

У серпні 1151 р. Юрій і його союзники прийняли всі умови запропоновані великим князем Ізяславом Мстиславичем. Володимир Андрійович був прощений і отримав Дорогобуж. Коли до цього міста підійшов Мстислав Ізяславич з угорцями, які вертали додому, Володимир влаштував бенкет, а сам таємно попередив галицького князя. Коли угорська рать відпочивала після бенкету, Володимирко несподівано ввірвався в їх стан. Половина людей була перебита і взята в полон, а решта з Мстиславом Ізяславичем втекла в Луцьк.

Ця підступна перемога була політичною помилкою Володимирка. Поки угорський король Гейза II вів війну з Візантією, а Ізяслав Мстиславич виганяв Юрія Довгорукого з Городця-Остерського, галицький князь міг насолоджуватися своїм успіхом. У 1152 р. проти нього обрушились всі сили київського князя та угорське військо, яке привів сам Гейза II. Втрати понесені від військ Мануїла I, союзника Володимирка, як і підступна різня угорців у Дорогобужі, вивели його з себе. Володимирко не зумів завадити з'єднанню військ противників під Ярославом і їх переправі через Сян. Слідом за волинянами і киянами у води ріки кинулася угорська кінниця. Стрімкий натиск вирішив битву

[905] Ипатьевская летопись. Стб. 412–416.
[906] Там же. Стб. 416.
[907] Там же. Стб. 417.

на користь союзників. Галицький князь ледве не потрапив в полон до чорних клобуків[908].

Сховавшись в Перемишлі, Володимирко прикинувся смертельно пораненим і через своїх друзів в угорському таборі став вмовляти Гейзу II помирити його з Ізяславом. Київський князь переконував угорського короля не вірити клятвам людини, яка ними лише забавляється. Однак радники, серед яких були прихильники галицького князя, вмовили свого короля ще раз повірити Володимирку Володаревичу. Його змусили принести клятву на хресті св. Стефана. Це був реліквар з частинкою животворящого дерева з хреста, на якому був розп'ятий Христос. Крім контрибуції і зобов'язання не допомагати Юрію Долгорукому, Володимирко мав повернути захоплені ним Бужеск, Шумськ, Тихомль, Вигошів та Гнойницю.

До клятв Володимирко справді відносився байдуже, вважаючи, що у політиці всі засоби придатні. Тому він не пустив волинських посадників в міста, які мав повернути. Тим більше, що Ізяслав знову мусив виступити на лівий берег Дніпра проти Юрія Довгорукого, який вже зібрав нові сили. Але, тим разом, Юрій Довгорукий, після того, як його союзники половці були розгромлені, швидко відступив. Володимирко, який вже був під Божеском, мусив вертати назад у Галич. Ізяслав Мстиславич прислав до нього боярина Петра Бориславича, який мав попередити галицького князя, що у випадку невиконання умов Перемишльського миру його чекає нове вторгнення і розправа без пощади. У відповідь Володимирко зухвало відповів, що він ще не поквитався з Ізяславом Мстиславичем за те, що той навів на його землі угорців. Тоді боярин пригадав князю його клятву на хресті св. Стефана. Володимирко зі сміхом пояснив, що такий малий хрестик його аж ніколи не злякає. Коли київський боярин покидав Галич, Володимирко Володаревич, все ще насміхаючись над його наївністю, пішов у двірцеву церкву. Але, повернувшись з церкви, галицький князь був раптово на місці скошений паралічем. Сподіваючись якось вернути до життя помертвілі органи, йому приготували купіль з окропу. Але нічого не допомогло, до вечора князю стало гірше, а вночі він помер[909].

Володимиркові Володаревичу вдалося створити потужне Галицьке

[908] Ипатьевская летопись. Стб. 446–450; *Грот К.Я.* Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141–1173). Варшава, 1889. С. 172–177.

[909] Лаврентьевская летопись. Стб. 340; Ипатьевская летопись. Стб. 462–463; Летопись по Воскресенскому списку // Полное собрание русских летописей. Т. 7. Москва, 2001. С. 60; Никоновская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 10. Спнкт-Петербург, 1885. С. 196; Тверский летописний сборник // Полное собрание русских летописей. Т. 15. Санкт-Петербург, 1863. С. 221; *Siarczyński F.* Dzieje księstwa niegdyś Przemyslskiego // Czasopism naukowy Biblioteki im.Ossolińskich. 1828. № 2/3; *Zubrzycki D.* Rys do historii narodu ruskiego w Galicji i hierarchii cerkiewnej w temże krolestwie. Lwów, 1837; *Смирнов С.* Судьбы Червонной или Галицкой Руси до воссоединения ея с Польшей 1387 г. Москва, 1860; *Bielowski A.* Krolestwo Galicji (o starem księstwie Halickiem) // Biblioteka Ossolinskich. 1860. T.1; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т.2. Львів, 1905. С.122–123, 142–144, 151–153, 162–175, 443–454, 474, 480; *Ратич О.О., Нудьга Г.Л.* Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С.44–64.

Похорон Володимирка Володаревича (лютий 1153 р.).
Мініатюра Радзивилівського літопису

князівство, яке провадило власну активну міжнародну політику і намагалося впливати на боротьбу за київський престол[910]. Візантійський письменник Євстафій Солунський (бл. 1115 –бл. 1195), говорячи про Галицьке князівство, з подивом зазначав, що воно нітрохи не менше Угорщини[911].

Пошуки зближення. Дуже швидко в Києві зрозуміли, що і новий галицький князь не збирається повертати захоплені волинські міста. Тому Ізяслав Мстиславич у 1153 р. виступив на Галич. У поході взяли участь волинська дружина Святополка Мстиславича, дорогобузька дружина Володимира Мстиславича, пересопницька дружина Володимира Андрійовича і чернігівські та смоленські дружини. Галицькі полки зустріли їх біля Теребовлі. Ярослав Володимирович у битві участі не брав. Головною причиною, напевно, була спадкова хвороба Пертеса (не працював нормально колінний суглоб), яка не дозволяла йому бути повноцінним воїном[912]. Битва тривала цілий день. Київський князь розгромив лівий фланг галицького війська і взяв багато полонених, але лівий фланг його війська в свою чергу теж був розбитий галичанами і розсіяний. Тоді Ізяслав Мстиславич вирішив вдатись до хитрощів. Він підняв над своїм станом захоплені галицькі стяги і частина галичан, які повертались після переслідування розбитих волинян, потрапила в

[910] *Головко О.* Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства // Миколаївщина. Т.3. Львів, 2006. С.79–94; *Його ж.* Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.15. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С.90–97.

[911] *Бибиков М.В.* Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII-XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. 1980 г. Москва, 1981. С.76.

[912] Див.: *Горбенко С.О.* Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. Львів-Винники, 1996.

його руки. Становище київського князя, однак залишалось важким. Волинські полки розбіглися, а кияни та чернігівці втратили так багато людей, що їх залишилось менше, ніж полонених. З Теребовлі в будь-який час міг підійти Ярослав Володимирович. Тому Ізяслав Мстиславич у відчаї велів перебити більшість полонених, залишивши тільки найвизначніших, і відступив назад[913].

Смерть Ізяслава Мстиславича у 1154 р. і швидке повернення до Києва Юрія Довгорукого, який доводився Ярославу тестем, зняло проблему київсько-галицьких стосунків. Гейза II у 1153–1154 рр. не зміг допомогти своєму свояку. Він продовжив війну у Сербії проти Візантії. Після поразки від князя Кілікійської Вірменії Тороса I, василевс Мануїл перевів свого двоюрідного брата Андроніка на Балкани, поставивши дукою Белграда, Бранічева і Ніша із завданням обороняти ці землі від угорців[914]. Андронік Комнін був також двоюрідним братом галицького князя Ярослава Володимировича. Борячись за імператорську владу, він вступив у таємні перемовини з Гейзою II та германським імператором Фрідріхом I Барбаросою. За укладеною угодою в обмін на допомогу він зобов'язався передати Гейзі II сербські міста, дукою над якими був поставлений[915]. Але змова Андроніка, який готував замах на Мануїла I, була викрита, а сам принц арештований[916]. Облога Бранічева угорськими військами завершилися безрезультатно. Весною 1155 р. обидві сторони погодилися на мир[917].

Ярослав Осмомисл, отримавши у спадок величезну нероздроблену Галицьку землю, повністю відмовився від батьківської політики. Він пішов на зближення з Волинськими Мономаховичами і, спираючись на тісний союз з Візантією, почав шукати внормування відносин з Угорщиною та Польщею. Союз Ярослава Володимировича з Мстиславом Ізяславичем налякав київського князя Ізяслава Давидовича і він спробував шантажувати галицького князя ізгоєм Іваном Ростиславичем Берладником, у якого, як спадкоємця Васильковичів, було більше прав на Галич, ніж у Володимирка Володаревича та його сина Ярослава[918].

[913] Ипатьевская летопись. Стб. 466–468.

[914] *Грот К.Я.* Из истории Угрии и славянства в XII веке. С. 195–198; *Chalandon F.* Les Comnéne. Études sur l'empire byzantin aux XI-e et XII-e siécles. T. 2. Jean II Comnéne (1118–1143) et Manuel I Comnéne (1143–1180). Paris, 1912. P. 409; *Diehl Ch.* Les figures Byzantines. T. 2. Paris, 1927. P. 96; *Bânescu N.* Les duchés Byzantins de Paristrion (Paradanuvion) et de Bulgarie. Bucurest, 1946. P. 160–161; *Jurewicz O.* Andronik I Komnenosz. Warszawa, 1962. S. 39–41, 53–54; *Пашуто В.Т.* Внешняя политика. С. 178; *Калић Ј.* Подаци Абу Хамида о приликама у Јужној Угарској средином XI века .. Матица Српскаю Зборник за историј у 4. Београд, 1971. С. 36.

[915] Ioannis Cinnami Epitome rerum. P. 124–130; *Dieten J. A. von*. Nicetae Chonitae Historia / Corpus fontium historiae Byzantinae. T. 11. Pars I. Series Berolinensis. Berolini, 1975. P. 101.

[916] *Jurewicz O.* Andronik I Komnenosz. S. 55.

[917] *Pauler Gy.* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I köt. Budapest, 1899. 289, 494–495 old.; *Acsady I.* A magyar birodalom története. I köt. Budapest, 1903. 212 old.; *Rácz J.* Bizánci költemények Manuel császár magyar hadjáatairól // Magyar-görög tanulmányok. T.16. Budapest, 1941. 39.516–522, 46.92–94.

[918] *Войтович Л.* Князь Іван Бирладник: загадка походження // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 5. Львів, 2006. С. 7–15; *Його ж.* Князь Іван Бирладник: загадкова постать // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 11–12. Дрогобич, 2008. С. 51–62.

Угорський король Стефан III (1161–1172)
(хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

Але коаліція, організована Ярославом Осмомислом, у 1158–1159 рр. позбавила Ізяслава Давидовича київського престолу, а Іван Бирладник, який у 1160 р. на дунайському кордоні здався візантійським урядовцям, наступного року був отруєний у Солуні [Фессалоніках] навряд чи без відома галицького князя[919]. З того часу Ярослав Осмомисл уважно стежив за балансом сил між сусідами, будучи фактично незалежним від Києва володарем.

В угорського короля Стефана III (1162–1172) становище було значно гіршим. Ще у 1156 р. до Візантії втік його дядько Стефан, претензії котрого підтримав палатин Угорщини і бан Хорватії Белуш. У 1160 р. до Візантії втік і ще один дядько Ласло[920]. Візантія підтримала їх претензії збройним вторгненням і угорські барони погодилися визнати королем Ласло II (1162–1163). Військо Стефана III потерпіло поразку і йому довелося втікати до Австрії[921]. Після раптової смерті Ласло II, захопивши Пресбург (Братиславу), Стефан III не зміг вернути собі корону, бо вона перейшла до наступного візантійського ставленика дядька Стефана IV (1163–1165). Частина баронів, невдоволена відвертою провізантійською позицією цього короля, перейшли на сторону Стефана III. Його військо, підсилене німецькими найманцями, 19 червня 1163 р. під Секешфегерваром розгромило військо Стефана IV, взявши його в полон. Але за порадою матері і архієпископа естергомського Лукаса Стефан III відпустив дядька, який відразу ж кинувся шукати союзників[922]. Візантія знову вторгнулася в Угорщину і після виснажливої кампанії обидві сторони у 1163 р. погодилися на мир. Мануїл I визнав королем Стефана III, але його молодший брат Бела мав

[919] Ипатьевская летопись. Стб. 519; *Литаврин Г.Г.* Русь и Византия в XII веке // Литаврин Г.Г. Византия и славяне. Санкт-Петербург, 1999. С. 507.

[920] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 190 old.; *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frontier. P. 247; *Engel P.* The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hangary, 895–1526. 2001. P. 51.

[921] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 82.

[922] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 85; *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 193 old.; *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frontier. P. 250; *Engel P.* The Realm of St. Stephen. P. 52.

відправитися до Константинополя як почесний заложник. Найбільшою небезпекою було те, що батько заповів Белі Хорватію і Далмацію, які тепер мали перейти під контроль Візантії[923].

Принц Бела, який прибув до Константинополя наприкінці 1163 р. вразив візантійців своєю статурою (він був кремезним богатирем зросту 190 см) та знанням грецької мови. У 1164 р. Мануїл I заручив принца з своєю дочкою Марією і оголосив спадкоємцем під православним іменем Алексія з титулом деспота[924]. Тут же візантійський імператор пішов силою відбирати спадщину свого майбутнього зятя Далмацію і Хорватію, зайнявши Сірміум на Дунаї. Стефан IV тим часом звернувся до германського імператора Фрідріха I Барбароси.

І в цій ситуації привид візантійсько-угорської унії змусив Ярослава Осмомисла діяти рішуче. Галицький князь прийняв претендента на візантійський престол свого двоюрідного брата Андроніка Комніна[925]. Дочка Ярослава Осмомисла була заручена з угорським королем Стефаном III[926], який видав сестру Одолу (Аделаїду?) за брненського маркграфа Святоплука, племінника короля Чехії Владислава II. Вимальовувалося відродження угорсько-чесько-галицького союзу. За тісної підтримки австрійського герцога та нейтралітету імператора Фрідріха I така конфігурація виглядала небезпечною.

У 1165 р. з ініціативи Мануїла I розпочалися візантійсько-галицькі переговори, які завершилися підтвердженням союзу з Візантією[927] і гарантіями для принца Андроніка Комніна, який отримав в управління Килікію. Уступками та обіцянками візантійці переконали у 1166 р. галицького князя розірвати заручини доньки з Стефаном III[928]. Наприкінці 1166 р. угорський король одружився з Агнесою, дочкою герцога Австрії Генріха II Бабенберга[929]. 8 липня 1167 р. між Дунаєм і Савою візантійська армія розгромила угорців і Мануїл I продиктував Стефанові III умови миру, за якими до Візантії відходили Сірмій, Далмація і Боснія[930]. Від ідеї візантійсько-угорської унії Мануїл I відмовився, коли 14 вересня 1169 р. у нього народився син Олексій. Він розірвав заручини принца Бели-Олексія з дочкою Марією і замість титулу деспота надав йому титул кесаря, обіцяючи в майбутньому допомогти здобути угорський трон. У 1170 р. імператор влаштував його шлюб з Агнесою де Шатільйон-сюр-Лонг, дочкою князя Антіохії Рене, зведеною сестрою

[923] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 86; *Fine J. V.* The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth. Michigan, 1991. P. 240; *Treadgold W.* A History of the Byzantine State and Society. Stanford, 1997. P. 646; *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frontier. P. 251.

[924] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 86; *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 206 old.; *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frontier. P. 251.

[925] *Войтович Л.* Галицька земля в кінці X – XII ст. С. 172.

[926] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 89.

[927] Ипатьевская летопись. Стб. 524.

[928] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 99; *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 194 old.

[929] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 194 old.

[930] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 100; *Fine J. V.* The Early Medieval Balkans. P. 242; *Treadgold W.* A History of the Byzantine State. P. 646; *Birkenmeier B. J.* The Development of the Komnenian Army. 1081–1180. Leiden, 2002. P. 120–121.

імператриці Марії.

4 березня 1172 р. несподівано помер угорський король Стефан III. Німецький хроніст Арнольд з Любека, який у свиті саксонського герцога Генріха Лева перебував в той час в Угорщині, записав, що "цієї ночі король [Стефану III було тільки 25 років – Л.В.] помер від отрути, отруєний, як кажуть, своїм братом"[931].

Принц Бела при підтримці імператора Мануїла I негайно вернувся в Угорщину і, здолавши протидію матері Єфросинії Мстиславни та естергомського архієпископа Лукаса, був коронований 13 січня 1173 р. Він рішуче поборов спроби свого брата Гейзи захопити трон і ув'язнив матір, яка залишалася впливовим політиком, у фортецю Бранічево (1175), а потім змусив стати черницею у єрусалимському монастирі іоаннітів. Згідно традиції монастиря Лаври св. Феодосія королева Єфросинія померла у 1193 р. у монастирі св. Сави і була похоронена у церкві Теотокаса у Лаврі св. Феодосія, але гробниця її пуста, бо тіло було перенесено на Русь. Але насправді тіло королеви лежить в Угорщині в Альбенському монастирі[932]. Бела III обіцяв Мануїлу I не воювати з Візантією за його правління і за правління його сина Олексія[933]. Можна припускати (за браком джерел), що стосунки Бели III з Ярославом Осмомислом, як головними союзниками Візантії, теж були добрими. Обидва прислали свої війська на допомогу Мануїлу I у війні проти сельджуків і ці війська брали участь у нещасливій битві поблизу Міріокефалона 17 вересня 1176 р.[934]

Але відразу ж по смерті Мануїла I угорський король розгорнув війну проти Візантії і дуже швидко повернув собі Далмацію та Хорватію. Війна продовжувалася і коли Андронік Комнін змістив племінника Олексія. Весною 1185 р. угорське військо вторгнулося у придунайські провінції[935]. І лише після загибелі Андроніка і приходу до влади Ісаака II Ангела восени 1185 р. Бела III уклав з Візантією мир та союз, скріплений шлюбом Ісаака II з його дочкою Маргаритою, приданим якої стала сербська область з центром у Ніші[936].

Ярослав Осмомисл після загибелі двоюрідного брата Андроніка II Комніна послав у Візантію посольство, після повернення якого підтримав

[931] *Арнольд Любекский.* Славянская хроника // Адам Бременский, Гельмольд из Босау, Арнольд Любекский. Славянские хроники. Москва, 2011. С. 308.

[932] *Wertner M.* Az Árpádok czaládi története. 311–315 old.; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. С. 168–180.

[933] *Chalandon F.* Jean II Comnéne (1118–1143) et Manuel Comnéne (1143–1180). Paris, 1912. P. 486–492; *Moravcsik Gy.* Pour une alliance bizantino-hongroise // Byzantion. 1933. T. 8. P. 555–568.

[934] *Lilie R.-J.* Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich in ausgehenden 12.Jahrhunert // Revue des Etudes Byzantines. T. 35. 1977. P. 257–275; *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 113; *Magdalino P.* The Empire of Manuel Komnenos, 1143–1180. Cambridge, 1993. P. 96–98; *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 213 old.; *Назаренко А. В.* Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. Москва, 2001. С. 636.

[935] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 119.

[936] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 120; *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frontier. P. 283; *Curta F.* Southeastem Europe in the Middle Ages, 500–1250. Cambridge, 2006. P. 335.

повстання болгарських нобілів Асенів у 1186–1187 рр.[937] Деталі цієї війни невідомі, але по її результатах можна судити, що галицьке військо не дозволило угорцям нанести удар в спину болгарам. За „Словом о полку Ігореве" Ярослав Володимирович „*Угорські гори ... підпер своїми полками залізними, заступив королю шлях, замкнув Дунаю ворота*". Це явне свідчення блокади карпатських перевалів та проходів у Болгарію. Замкнути Дунаю ворота найкраще було в районі Залізних воріт, в ущелині, де Дунай, затиснутий відрогами Трансільванських Альп і, підступаючими до них з другого боку, горами Магоча. Тоді й фраза „*меча бремени чрез облаки*" означала певний реальний факт, спогади про який могли оживити у сучасників картину переправи катапульт і пороків, які разом з лучниками могли „замкнути" Залізні ворота[938]. „*...рища тропу Траяню чрез поля на горы*" – також ремінісценія болгарської війни[939]. За Дмитром Ангеловим „Троянів прохід" – гірський прохід від Пловдива, званий пізніше Василицею, добре відомий у болгаро-візантійських війнах XII–XIV ст.[940] Можна також припускати, виходячи з інформації збережених джерел, що обидві сторони обмежилися лише демонстрацією своєї сили, а до бойових сутичок між галицьким та угорським військами не дійшло.

Початок перелому. Після смерті Ярослава Осмомисла розгорнулася боротьба за його спадщину, в ході якої його син Володимир у 1188 р. з родиною втік в Угорщину, попросивши допомоги Бели III[941]. Галич зайняв володимирський князь Роман Мстиславич, дочка якого Феодора була одружена з бастардом Володимира Ярославича. Частина галицьких бояр не підтримала цього перевороту. Феодору розлучили з чоловіком і відіслали батькові, а угорське військо, очолене Белою III пропустили через карпатські перевали, що змусило Романа покинути Галич[942]. Легкість, з якою вдалося опанувати Галич, наявність в стані галицької еліти сильної проугорської партії, підштовхнула Белу III до ідеї можливої угорсько-галицької унії на зразок угорсько-хорватської унії[943]. Він залишив в Галичі 11-річного сина Андрія з угорською

[937] Див.: *Успенский Ф.И.* Образование второго Болгарского царства. Одесса, 1879. С.35–36; *Его же.* Император Алексей II и Андроник Комнен // Журнал Министерства Народного Просвещения. № 212. 1880. С.95–130; № 214. 1881. С.52–85; *Его же.* Последние Комнины. Начало реакции // Византийский Временник. Т.25. 1927-1928. С.1–23; *Литаврин Г.Г.* Два этюда о восстании Петра и Асеня // Литаврин Г.Г. Византия и славяне. Санкт-Петербург, 1999. С.354–362; *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 343–345; *Його ж.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 3–18; *Його ж.* Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 201–212.

[938] *Тихомиров М.Н.* Киевская Русь // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. Москва, 1975. С. 33.

[939] Там же. С. 34.

[940] *Ангелов Д.* Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външно-политическите отношения между България и Византия през XII-XIV вв. // Известия на Българското Историческо Дружество. Кн. 22–24. София, 1948. С. 219.

[941] Ипатьевская летопись. Стб. 660.

[942] Там же. Стб. 661–662. *Font M.* Szempontok III Béla halicsi hadjárataihoz kronologiajához // Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Vol. 84. Szeged, 1987. 45–50 old.

[943] *Харди Ђура.* Наследници Кијева: Између краљевска круне и татарског јарма. Студија о држав-

залогою, а Володимира Ярославича з родиною відвіз до Угорщини[944]. Андрій був поставлений галицьким князем[945], що відповідно підтримала проугорська партія, маючи надію самій правити при малолітньому князю. Сам же Бела III першим з угорських королів прийняв титул Rex Galiciae[946]. Цей титул короля Бели III зафіксований у грамоті від 2 травня 1189 р.[947]. Спроба Михайла Грушевського піддати сумніву цей титул, бо сам документ єпископський, а не королівський[948] не виглядає переконливою. Судячи з подальшої угорської політики стосовно Галицької землі, титул Rex Galiciae таки був прийнятий. Далі Угорщина при кожній нагоді намагалася приєднати Галицьку землю на підставі особистої унії, визнаної галицьким боярством, як це вдалося з Хорватією[949]. Цікава з цього приводу думка відомого угорського історика Дюли Кріштова (1939–2004), що *Gesta Ungarorum* Анонімa було створено при дворі Бели III спеціально для обґрунтування прав Арпадів на галицькі землі[950]

Угорці надто рано відчули себе господарями в Галичі. Місцеве боярство, яке очікувало зовсім іншого, не збиралося з цим миритися. У вигнанні жив нащадок старшої гілки Ростиславичів – син нещасливого Івана Бирладника. Князь Ростислав Іванович шукав допомоги при різних дворах. Схоже, що він разом з батьком втік до Візантії, а після смерті батька почав свої мандри Європою. За свідченням "Діянь" Фрідріха Барбароси у 1165 р. під час переговорів імператора з угорцями у Відні чеський король Владислав II "відрекомендував когось з руських князьків (regulis Ruthenorum), якого й привів до підлеглості йому"[951]. Історики сперечаються хто згаданий у німецькому джерелі. Вважають, що це був галицький князь Ярослав Осмомисл, або хтось з волинських князів[952]. Важко повірити, щоби Ярослав Осмомисл, який вів в той час рівноправні переговори з візантійським василевсом, раптом з'явився у Відні шукати захисту у імператора Фрідріха I Барбароси. І на Волині в той час не було такого князя, який би шукав допомоги в Чехії. Цим "руським князьком" міг

но-правном положаји Галичке и Галичко-Волинска княжевина до 1264. година. Нови Сад, 2002. С. 48.

[944] Ипатьевская летопись. Стб. 662.

[945] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 121; *Dimnik M.* The Dynasty of Chernihov. P. 193.

[946] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 121.

[947] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer. T.2. Buda, 1829. P.247.

[948] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Київ, 1992. С. 449.

[949] *Шушарин В.П.* Складывание и оформление феодальних отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) // История Венгрии. Т. 1. Москва, 1971. С. 143.

[950] *Kristó Gy.* A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektöl 1241-ig. Budapest, 1994. 31 old.

[951] "Ubi rex Boemorum quendam de regulis Ruthenorum suae praesentiae obtulit eiusque illum ditioni subdidit": Gesta Friderici I. imperatoris auctoribus Ottone et Ragewino praeposito Frisingesibus. Appendix / Ed. R. Wilmas // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 20. Hannoverae, 1868. P. 492.

[952] *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. Т. 123–124. Львів, 1917. С. 7; *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 185; *Назаренко А.В.* Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Из истории русской культуры. Т. 2. Кн. 1. Москва, 2002. С. 271–272.

Надгробок Бели III і Маргарити Капет. Світлина Томаша Толера

бути тільки ізгой Ростислав Іванович.

Не отримавши допомоги у Європі, Ростислав Іванович повернувся на Русь і жив далі ізгоєм при дворі Давида Ростиславича у Смоленську. У 1189 р. він з невеликою дружиною прибув у дідівську землю. Прикордонні міста визнали його князем. Але у битві за Галич дружина його була розбита, а сам князь пораненим потрапив в полон. Боячись, що галичани, яким сподобалась мужність Ростислава Івановича, його визволять, угорці приклали до його ран отруту і цим прискорили смерть князя[953]. Його, можливо, поховали у монастирській церкві св. Івана Хрестителя в Галичі[954].

Тим часом, опинившись в ізоляції, Володимир Ярославович зумів проявити неабияку відвагу. На мотузці він спустився з високої вежі і втік з Будайського замку. Йому допомогли добратися до угорського кордону. Германський імператор Фрідріх Барбароса прийняв його, виступаючи в хрестовий похід. Володимир Ярославич негайно склав васальну присягу, зобов'язавшись щороку сплачувати трибут в розмірі 2 тис. срібних гривен. Скора загибель Фрідріха Барбароси 10 червня 1190 р. звільнила Галицьке князівство від наслідків цієї васальної залежності. Імператор встиг тільки змусити поляків допомогти Володимиру повернутись в Галич. Сприяла цьому і поведінка угорців у Галичі, які встигли настроїти проти себе всі верстви населення[955].

[953] Ипатьевская летопись. Стб. 663–665.

[954] *Лукомський Ю.* Невідомі церкви на подолі княжого Галича // Записки НТШ. Т. 235. 1998. С. 591.

[955] Ипатьевская летопись. Стб. 667; *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 121; *Dimnik M.* The Dynasty of Chernihov. P. 193.

Здобувши Галич у 1190 р., Володимир відразу написав до суздальського князя Всеволода Велике Гніздо: „Батьку і пане! Утримай Галич піді мною, а я Божий і твій зі всім Галичем і в твоїй волі завжди"[956]. На думку Миколи Котляра, далі князь Володимир Ярославич сидів "за широкою спиною володимирського князя на галицькому столі до самої смерті 1199 р."[957]. Олександр Головко справедливо піддав це твердження сумніву, звернувши увагу на союз у 1196 р. галицького князя з Рюриком Ростиславичем, противником Всеволода Велике Гніздо[958]. З цим можна погодитися. Володимиро-суздальський князь не зміг би захистити свого племінника від Бели III і, навіть, самих галицьких бояр.

Скоріше Володимир Ярославич таки зумів домовитися з Белою III. Останнього до цього підштовхнула його балканська політика. Бела III був одним з найкращих угорських королів[959]. Після відмови від ідеї візантійсько-угорської унії він став працювати над формуванням потужного Угорського королівства з різноетнічних шматків держави Арпадів, перейнявши візантійський досвід адміністративної бюрократії[960]. Утвердившись на угорському престолі і дочекавшись смерті Мануїла I, якому обіцяв не воювати з Візантією, далі він керувався лише власними інтересами. У 1191 р. у Філіпополі (Пловдиві) він зустрівся з зятем василевсом Ісааком II. Зміст їх перемовин лишився невідомим[961]. Але у 1193 р. Бела III вторгнувся у Сербію, що викликало погрози Ісаака II[962]. У 1194 р. Бела III проголосив спадкоємця Імре королем Хорватії і Далмації[963]. Після розгрому болгарами і половцями візантійської армії під Адріанополем у 1194 р., він мав намір допомогти зятеві, але довідавшись про переворот Алексія III, відмовився від цієї ідеї і утримав інших європейських союзників Візантії[964].

З Галицьким князівством Бела III підтримував якщо не союзні, то, принаймні, мирні стосунки. Правда, обидва бастарди Володимира Ярославича: Василько та Володимир, схоже, ще у 1218 р. утримувалися в Угорщині. Вони згадуються у папській грамоті як "руські королі з Галіції", які виступили жертводавцями одного з монастирів на півдні Угорщини[965]. Продовжуючи боротьбу за Галицьку спадщину,

[956] Ипатьевская летопись. Стб. 667.

[957] *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинська Русь 2-ї половини XII – XIII ст.// Галицько-Волинський літопис. Київ, 2002. С.14.

[958] *Головко О.* Війна за "Галицьку спадщину" (1187–1189 рр.) // Княжа доба. Вип.3-4. (у друці).

[959] *Engel P.* The Realm of St. Stephen. P. 52.

[960] Ibidem. P. 52; *Berend N., Urbańczyk P. Wiszewski P.* Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, 900–1300. Cambridge, 2013. P. 220.

[961] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 123; *Treadgold W.* A History of the Byzantine State. P. 657.

[962] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 123.

[963] *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 213 old.; *Magač B.* Kroatia Through History. 2007. P. 58.

[964] *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 124; *Treadgold W.* A History of the Byzantine State. P. 659; *Stephenson P.* Byzantium's Balkan Frontier. P. 303–304.

[965] *Szaraniewicz I.* Die Hipatios-Chronik als Quellen Beitrag zur Österreichschen Geschichte. Lemberg, 1872. S. 117–118; *Козловский С.* История Галицко-Волынской Руси в исследованиях И.И.Шараневича // Древность и Средневековье: Вопросы истории и историографии. Омск, 2010. С. 151–154.

угорці вважали за краще тримати їх під рукою, не виключаючи можливості їх використання у політичній боротьбі[966]. Сумніви М. Грушевського щодо них не виглядають переконливими[967].

Монета угорського короля Імре (1196–1204)

Утвердження в Галицькій землі володимирського князя Романа Мстиславича привело до різких змін в зовнішній політиці. Перш за все, було відновлено тісний союз тепер вже Галицько-Волинського князівства з Візантією. Роман, схоже, намагався відновити союзні стосунки і з Угорщиною. Угорський король Імре (1196–1204) не зробив жодних кроків стосовно сумнівів щодо легітимності Романа, а опозиція, яка емігрувала скоріше всього до Угорщини, не отримала жодної підтримки[968]. Можна погодитися з Єронімом Гралею, що розгром Романом половців і перекриття їм шляхів до Болгарії були вигідні Імре, який, втрутившись у боротьбу за сербський престол, підтримавши Вукана, жупана Дуклі, проти короля Стефана II, який спирався на допомогу Болгарії, у 1202 р. прийняв титул короля Сербії. Навіть після того, як болгарський цар Калоян з допомогою тих же половців у 1203 р. відновив Стефана II на сербському престолі, Імре продовжував війну на Балканах, добившись у 1203 р. від правителя Боснії визнання себе угорським васалом.

Але, крім політичної кон'юктури, тут зіграли, напевно, і родинні зв'язки. Друга дружина Романа Єфросинія, як дочка василевса Ісаака II, доводилася падчерицею Маргарити, сестри Імре. Після усунення чоловіка, Маргарита зберігала вплив при візантійському дворі і не виключено, що і цей шлюб був певною поступкою для неї.

Не варто, на мій погляд, перебільшувати протистояння Імре та Романа щодо їх позицій у боротьбі Гогенштауфенів з Вельфами[969]. Імре підтримував Вельфів швидше декларативно: йому потрібна була підтримка папи в боротьбі з братом Андрієм, а папа був на стороні Вель-

[966] *Baumgarten N. de.* Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // Orientalia Christiana. IX. № 35. Roma, 1927. P. 17

[967] *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 454.

[968] *Grala H.* Druge małżeństwo Romana Mścisławowicza // Slavia Orientalis. T. 31. Warszawa, 1982. S. 122–123.

[969] *Пашуто В. Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 348; *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 149.

фів. О.Майоров вважає, що у 1203 р. Імре брав участі у поході у Тюрінгію разом з чеським королем Пшемислом I проти союзника Гогенштауфенів тюрінзького маркграфа Германа[970]. Але за німецьким хроністом Арнольдом з Любека Пшемисл I Оттокар виступив на з'єднання з тюрінзьким ландграфом Германом, щоби спільними силами вдарити на короля Філіпа Гогенштауфена. Але останній, розлючений зрадою ландграфа, який перейшов на сторону його противника, зустрів їх з великим військом. І тут чехи не тільки не допомогли ландграфу, але й спустошили його землі, що викликало обурення хроніста[971]. Зрозуміло, що і *barbaris nationibus*, які у зв'язку з цією війною згадуються у Діяннях єпископів Гальберштадських[972], не могли бути угорським військом[973]. Навряч чи це були наймані половецькі загони[974], а тим більше контигенти з Русі[975]. Що ж до угорського короля, то з початку літа 1203 р. і до своєї смерті 30 листопада 1204 р. Імре не міг робити жодних походів за межі Угорщини: брат Андрій зібрав велике військо і багато баронів перейшло на його сторону, болгари зайняли Белград і Бранічево, а папа римський, який вів переговори з царем Калояном про унію, зажадав розпустити угорські війська, котрі готувалися до війни з Болгарією[976]. Імре навіть затримав папського легата, який віз регалії на коронацію Калояна[977].

Очевидно, що Угорське королівство було зацікавлене у дружніх стосунках з Галицько-Волинською державою, князь якої Роман Мстиславич фактично розпоряджався київським престолом. Тому відразу ж після смерті короля Імре його брат Андрій II уклав угоду з Романом Мстиславичем про взаємодопомогу і патронат над дітьми обох володарів на випадок передчасної смерті[978].

Невдалі спроби реалізації ідеї угорсько-галицької унії. Величезна поліетнічна держава Арпадів, володарі якої були пов'язані родинними стосунками з попередньою галицькою династією, маючи вдалий досвід угорсько-хорватської унії, не могла не спробувати використати сприятливу кон'юктуру для спроби підпорядкування в тій чи іншій ступені сусідньої Галицької землі, особливо після загибелі Романа Мстиславича.

[970] Там само. С. 147.

[971] *Арнольд Любекский.* Славянская хроника. С. 431–432.

[972] Gesta episcoporum Halberstadensium. 781–1209 / Ed. L.Weiland. // Monumentsa Germaniae Historica. Scriptores. Ею 23ю Hannoverae, 1874. P. 116.

[973] Тут повністю погоджуюсь з О.Майоровим (*Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Т. 1. С. 149).

[974] *Novotny V.* Česke dejiny. Dil. 1. Čs. 3. Praha, 1928. S. 254; *Фроловский А. В.* Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII вв.). Т. 1. Прага, 1955. С. 82–83.

[975] *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. Т. 123–124. Львів, 1917. С.10.

[976] *Érszegi G., Solymosi L.* Az Árpádok királysága, 1000–1301 // Solymosi L. Magyarország történeti kronológiája. T. 1. Budapest, 1981. 126 old., *Makk F.* Imre // *Kristó D., Engel P., Makk F.* Korai magyar történeti lexikon (9–14 század). Budapest, 1994. P. 203; *Kristó D., Makk F.* Az Árpád-haz uralkodoi. 226 old.

[977] *Curta F.* Southeastem Europe in the Middle Ages, 500–1250. Cambridge, 2006. P. 383.

[978] *Włodarski B.* Polska i Ruś. 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 25.

Угорсько-галицькі стосунки часів Данила Романовича, аналізуючи з точки зору політики галицьких князів, умовно можна розділити на два етапи: боротьби за Галицьку спадщину (1205–1238) та переходу від конфронтації до тісного політичного союзу (1238–1264). Для Арпадів перший етап був періодом активної реалізації ідеї угорсько-галицької унії, а другий етап – періодом поступової відмови і усвідомлення безперспективності цієї ідеї.

Пам'ятник угорському королю Андрію II (1205–1235) (Національний історичний парк. Опустасер)

Перший етап так само умовно можна розділити на шість фаз.

Перша фаза тривала від загибелі Романа під Завихвостом 19 червня 1205 р. до народження принца Бели 29 листопада 1206 р. Раптова, неочікувана і до кінця незрозуміла навіть для сучасників загибель галицько-волинського князя Романа Мстиславича поблизу Завихоста на території Польщі 19 червня 1205 р.[979] викликала приплив ентузіазму у противників, спершу готових навіть об'єднатися для розподілу його спадщини. Усі можливі претенденти на Галицьку спадщину відразу ж спробували поборотися за неї з юними синами Романа. Першим опам'ятався Рюрик Ростиславич. Довідавшись про смерть колишнього зятя, він негайно покинув монастир і зайняв Київ. Його посли виїхали до чернігівського князя Всеволода Святославовича Чермного. Визнання Рюрика і мир було куплено ціною передачі Білгорода братові Всеволода – Глібові Святославовичу. Київські війська і половці рушили на Галич уже восени 1205 р. Заворушилися родичі бояр, вигнаних Романом з Галича.

У цій ситуації вдова Романа – княгиня Єфросинія[980] здійснила

[979] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 488–489; *Майоров А. В.* Поход Романа Мстиславича 1205 года: в Саксонию или в Польшу? // Вопросы истории. 2008. № 11. С. 36–48; *Його ж.* Про останній похід Романа Мстиславича (у контексті зовнішньополітичних зв'язків Галицько-Волинського князівства) // Записки НТШ. Львів, 2008. Т. 256. С. 7–31; *Головко О. Б.* Останній похід князя Романа Мстиславича в джерелах та історичній думці // Український історичний журнал. 2009. № 4. С. 28–48; *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. Kraków, 2011. S. 121–145.

[980] Див.: *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Т. 2. Біла Церква, 2011. С. 327–382; 399–472.

єдино можливий крок. Вона негайно зустрілася у Сяноку з угорським королем Андрієм II, який через мачуху доводився її дядьком. Андрій II, не вагаючись, прибув до Сянока, чим продемонстрував беззастережне визнання прав племінниці та її синів. Очевидно, він був готовий виконувати умови домовленості з Романом у 1204 р., взявши на себе обов'язки патрона Романовичів. Угорський король "приалъ бо бѣ Данила како милога сн̄а своего"[981] і прислав на допомогу військо з воєводами "Мокъѧ великаго слѣпоѡкого и Корочюна Вълпта и сн̄а его Витомира и Благиню"[982]. Судячи з імен воєвод, це військо було спішно зібрано в закарпатських комітатах Спіші та Земплині, тобто ближче до кордонів.

Галицьких бояр загибель Романа також заскочила зненацька. Тому партія противників його вдови, лідери якої перебували в еміграції, не встигла зорганізуватися до підходу угорського війська. Битва на березі Серету біля Микулина закінчилася перемогою Рюрика Ростиславича, але галицько-волинське військо організовано відступило до Галича. Сутичку біля самого Галича, у якій мало не загинули союзники Рюрика Ростиславича – половецькі хани Котян і Сомогур Сутойовичі, виграли прихильники вдови Романа. Рюрик Ростиславич мусив відійти до Києва[983].

Андрій II ще остаточно не визначився щодо майбутніх стосунків із внучатим племінником. На даному етапі він ніби справді був готовий тільки допомогти Єфросинії відстояти спадщину чоловіка. Приймаючи Данила, як *сина*, угорський король, не маючи прямого спадкоємця, одруживши галицько-волинського князя зі своєю поки-що єдиною спадкоємницею Марією, міг розраховувати на майбутню унію з Галицько-Волинською державою[984]. Але, маючи приклад ідеї візантійсько-угорської унії, яка так і не відбулася, він міг не спішити, бо Марії було заледве два роки, а Данилові – чотири.

Тим часом претенденти на Галицьку спадщину владнали внутрішні протиріччя. Ольговичі на осінньому снемі 1206 р. у Чернігові знайшли компроміс у протиріччях між старшою і молодшою гілками династії, молодша гілка зберегла тільки Курськ, Рильськ і Путивль в обмін на підтримку претензій на Галицьку землю нащадків Ігоря Святославича[985]. Вигнані Романом бояри Кормильчичі, повернувшись з еміграції, згуртували навколо себе партію противників Романовичів, яка вислала до Ігоревичів посланців, закликаючи їх поборотися за дідівську спадщину[986]. За умов, коли угорський король став на сторону Романовичів,

[981] Ипатьевская летопись // Полное собрание руських летописей. Т. 2. Москва, 2001. Стб. 717.
[982] Там же. Стб. 717.
[983] Див.: *Войтович Л.* Угорська політика галицьких князів Данила Романовича і Лева Даниловича (1205–1301) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 23. Львів, 2013. С. 83–100; *Його ж.* Угорська політика галицьких князів часів Данила Романовича (1205–1264 рр.) // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2013. С. 3–18.
[984] *Махновець Л.* Літопис Руський. Київ, 1989. С. 371.
[985] *Войтович Л.* Княжа доба. С. 32–33.
[986] Ипатьевская летопись. Стб. 717–718.

бояри не бачили іншого виходу: прихід чужих Ольговичів давав їм надію на реалізацію програми поділу влади з князями. За наявного розкладу інтересів угорський король завагався. Перевага була на боці супротивників[987]. Проти боротьби з такими сильними противниками була і королева Гертруда. Андрій II почав переговори з переяславським князем Ярославом Всеволодовичем, сподіваючись домовитися про союз із його батьком – володимиро-суздальським князем Всеволодом Велике Гніздо, який не міг довго залишатися байдужим до подій на заході Русі. За таких обставин вірні вдові Романа волинські бояри умовили її переїхати до Володимира. Угорська залога також покинула Галич, але король попередив галицьких бояр щодо передачі князівства Ярославові Всеволодовичу. Два тижні прихильники угорської партії чекали на Ярослава Всеволодовича. А той очікував рішення свого батька. Чутки про можливий наступ суздальських Мономаховичів трохи затримали Ольговичів та Рюрика. Але побачивши, що Всеволод Велике Гніздо не готовий до активної підтримки сина, у якого практично не було жодних прав на цю землю (він був тільки племінником останнього галицького князя з династії Ростиславовичів), вони виступили на Галич. Переяславська рать перейшла Дніпро, але самотужки далі йти не наважилася.

У червні 1206 р. Володимир Ігоревич без проблем сів у Галичі, а Роман Ігоревич – у Звенигороді. Ігоревичі навіть пішли далі, змусивши вдову Романа покинути Володимир і, утвердивши на володимирському престолі з допомогою тамтешніх бояр Мстибога, Манчуку і Никифора, яких надихав галицький приклад, свого брата Святослава Ігоревича[988]. Поза сумнівами, що на зміну позиції угорського короля вплинуло народження сина Бели і пов'язані з цим зміни матримоніальних планів.

Друга фаза (від народження принца Бели 29 листопада 1206 до повернення Данила у Галич у 1211 р.). Угорський король не відмовився від ідеї угорсько-галицької унії, про що свідчить прийняття ним титулу короля Галіції і Лодомерії (rex Galiciae et Lodomerae)[989]. Поява в Галичі і на Волині Ольговичів, глава клану яких утвердився у Києві, його явно не влаштовувала. А вдова Романа і далі була змушена орієнтуватися на угорську допомогу. Взимку 1207 р. вона прибула до двору краківського князя Лєшка Білого, якого теж не влаштовували зміни у Галицькій і Волинській землях. Лєшко вислав в Угорщину посольство на чолі з Вячеславом Лисим, закликаючи короля Андрія II підтримати Романовичів. Єфросинія з молодшим сином Васильком залишилася у Кракові, а Данила з пестуном Мирославом вислала в Угорщину до двору Андрія II. Тут Данило Романович і залишився, виховуючись у товаристві трохи молодшого майбутнього угорського короля і свого

[987] *Волощук М. М.* Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Вісник національного університету "Львівська політехніка". № 571. С. 99–104.

[988] Ипатьевская летопись. Стб. 723.

[989] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. Budae, 1829. T. 3, Vol. 1. P. 31–32; *Curta F.* Southeastem Europe in the Middle Ages. P. 317; *Berend N., Urbańczyk P. Wiszewski P.* Central Europe in the High Middle Ages. P. 441.

свата Бели IV. Тут дитиною він і опанував угорську мову. Андрій II тим часом працював над способом підпорядкування Галицько-Волинської держави: посадити на престол свого послушного ставленика, добиватися персональної унії на основі визнання її галицьким боярством чи просто зайняти ці землі, користуючись згодою папського престолу і спираючись на "давні права", обґрунтовані на підставі *Gesta Ungarorum*[990]. Прагнення короля приєднати галицькі землі підтримувала угорська еліта, сподіваючись на нові земельні володіння та титули[991]. Якраз в цьому були закладені причини майбутніх невдач.

Тим часом молодший з Ігоревичів Роман, який (як син Ярославни і внук Ярослава Осмомисла, тоді як його брати були тільки пасинками Ярославни) вважав Галицьку спадщину своєю, через лідерів угорської партії галицького боярства встановив відносини з угорським королем та отримав від нього підтримку. Восени 1207 р. він вигнав брата з Галича[992].

На думку Мирослава Волощука, статус Ігоревичів у Галицькій землі був залежним від Арпадів, сюзеренітет яких визнало галицьке боярство[993]. Таку гіпотезу неможливо підкріпити жодними джерелами. Частота дипломатичних контактів не може бути свідченням васалітету, скоріше навпаки: контакти васалів залишаються за межами джерел. Ігоревичі не брали участі у жодних військових заходах Арпадів. Андрію II було вигідним суперництво Ігоревичів, за якими стояв цілий клан Ольговичів, представник якого зайняв Київ. Тому він і допоміг Роману Ігоревичу. Але джерела нічого не говорять про характер і розміри цієї допомоги.

---

[990] *Molnar E.* Magyar története a XIII–XV szazádban. Budapest, 1950. 17–21 old.; *Шушарин В. П.* Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) // История Венгрии. Т. 1. Москва, 1971. С. 143; *Dümmerth D.* Az Árpádok nyomában. Budapest, 1977. 392 old.; *Málúsz E.* Kirákyi kancellária és kronikairás a közepkori Magyarországon. Budapest, 1973. 13–17 old.; *Kristó Gy.* Az Árpádkor-háborúi. Budapest, 1986. 100–101 old.; *Font M.* Szempontok III Béla halicsi hadjárataihoz kronologiajához. 45–50 old.; *Волощук М.* Ендре II – Данило Романович Волинський: стиль взаємовідносин (серпень 1205 – вересень 1213 рр.): джерела, історіографія, коротка постановка проблеми // "Слово о полку Ігоревім" та його доба. Галич, 2007. С. 130–135.

[991] *Font M.* II Andrász oros politikája és hadjáratai // Századok. 1992. № 12. 107–144 old.; *Idem*. Ungarn, Polen und Galizien-Wolhynien im esten Drittel des 13 Jh. // Studia Slavica Hungariae. 1993. № 1–2. S. 27–39.

[992] Ипатьевская летопись. Стб. 719–720.

[993] *Волощук М.М.* Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору). Івано-Франківськ–Галич, 2006. С.64–72; *Його ж.* Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Вісник національного університету "Львівська політехніка". № 571. Львів, 2006. С. 99–104; *Його ж.* Проблема легитимизации власти венгерского короля Эндре II в Галицкой земле (1205–1206 гг.) // Славянские чтения, посвященные Дню святых Кирилла и Мефодия. Санкт-Петербург, 2007. С. 16–21; *Його ж*. Проблема васальної (?) підлеглості князів Ігоревичів чернігівських від угорського короля Ендре II: джерела, історіографія, коротка постановка проблеми // Український історичний збірник. Вип. 11. Київ, 2008. С. 18–25.

Водночас, скориставшись усобицею серед Ігоревичів, краківський князь Лєшко Білий з братом Конрадом, мазовецьким князем, без особливих зусиль зайняли Володимир і захопили в полон Святослава Ігоревича. Спершу Лєшко віддав столицю Волині своєму родичеві Інгвару Ярославичу, але, відчуваючи незадоволення місцевої знаті черговим порушенням прав старшої гілки, передав місто белзькому князеві Олександрові Всеволодовичу, змусивши його наділити Василька Романовича. Юний князь вже мав від Лєшка Берестейське князівство. Олександр виділив Василькові ще й Белз, але зі складу Белзького князівства вивів Червенську волость, передавши її своєму молодшому братові Всеволоду[994].

Промахами Ігоревичів скористався і Рюрик Ростиславич, повернувши собі Київ. Втручання Лєшка Білого в справи Волині викликало усобицю в цій землі. А заходи Романа Ігоревича, який пробував приборкати галицьке боярство, прискорили спротив останнього. Лідер проугорської партії Ілля Щепанович домовився з лідером іншої групи галицького боярства Володиславом Кормильчичем (напевно син *кормильця* – опікуна князя Володимира Ярославича[995]). Проугорська партія звернулася до угорського короля. Останній давно чекав на такий розвиток подій. У 1209 р. палатин Бенедикт Бор з угорським військом зненацька підійшов до Галича. Напевно, змовники відкрили йому коротший шлях через карпатські перевали. Князя Романа Ігоревича захопили у лазні[996]. Ініціатором цього вторгнення виступало саме галицьке боярство і його лідери. Тут теж немає жодних підстав для твердження про якийсь васалітет.

Тільки зайнявши Галич з допомогою бояр, угорський король почав реалізацію своєї програми. Він так і ще не вирішив, якою саме мала би бути підлеглість Галицького князівства. Старший Романович залишався при його дворі. Бенедикт Бор (*бор* угорською *вино*) виявився нестриманим, особливо до жінок. Він погано справлявся з своїм завданням, а угорське військо в Галичі вело себе як завойовники і самі провокували конфлікти. Частина боярства, невдоволена угорським правлінням, звернулася до пересопницького князя Мстислава Німого – соратника і двоюрідного брата Романа Мстиславича. Але коли пересопницька дружина стала біля Галичиної могили навпроти дитинця, бояри відмовилися допомагати. Очевидно, знову перемогла проугорська партія. Її вождь Ілля Щепанович насмішкувато заявив Мстиславові: “княже, оуже еси на Галицини могылѣ посѣдѣлъ тако и в Галичѣ кнѧжилъ еси”[997]. Ці події теж слід віднести до 1209 р.

А тим часом Ольговичі досягли компромісу з Рюриковичами. Всеволод Чермний отримав Київ, Рюрик Ростиславич взамін дістав у пожиттєве володіння Чернігів, Переяславське князівство повернули

[994] Ипатьевская летопись. Стб. 723–724.

[995] *Гарданов В.К.* “Кормильство” в Древней Руси (К вопросу о пережитках родового строя в феодальной Руси IX–XIII вв.) // Советская этнография. 1959. № 6. С. 236–250.

[996] *Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Київ, 1979. С. 36.

[997] Ипатьевская летопись. Стб. 722.

суздальським Мономаховичам. Розпочалися переговори і щодо Рязанської землі. На Різдво 1210 р. з тюрми були відпущені єпископ Арсеній та рязанські княгині[998]. Тепер Ольговичі могли знову зайнятися проблемою галицької спадщини. Тим більше, що Романові Ігоревичу вдалося визволитися з угорського полону, а Святославові Ігоревичу – з польського.

Отримавши допомогу з Києва, Ігоревичі наприкінці 1210 р. легко опанували Галицьку землю. Бенедикт Бор втік за Карпати. Володимир Ігоревич сів у Галичі. Роман знову отримав Звенигород, а Святослав – Перемишль. Ізяслава Володимировича батько посадив у Теребовлі[999]. Відчуваючи підтримку решти клану Ольговичів і великого князя Всеволода Чермного, Ігоревичі скерували до Угорщини посольство на чолі з путивльським князем Всеволодом Володимировичем, яке мало на меті внормувати стосунки. В даному випадку "дары", згадані літописцем[1000], аж ніяк не можуть бути свідченням якоїсь підлеглості. Розбивши рать Бенедикта Бора, яка мусила понести втрати, і будучи зацікавленими у збереженні миру, Ігоревичі дотримувалися звичної дипломатичної практики. Крім того, на цей раз за Ігоревичами стояли всі Ольговичі, а також смоленські і суздальські Мономаховичі.

Саме тому, відчувши себе впевненіше, Ігоревичі зайнялися приборканням могутнього галицького боярства. Першим її етапом було роздроблення землі знову на чотири частки, другим – репресії проти лідерів боярської опозиції. При цьому загинули Ілля Щепанович, Юрій Витанович та ще 500 бояр. Володислав Кормильчич, Судислав та Пилип зуміли втекти до Угорщини. Їх володіння роздали сіверським дружинникам[1001]. Характерно, що під репресії потрапили не тільки представники проугорської партії. Ігоревичі просто заміняли галицьких феодалів своїми бенефіціарами, створюючи собі опору для утвердження в Галицькій землі.

Втративши дідівські володіння, боярські лідери згадали про Романовичів. Данило Романович усе ще перебував при дворі Андрія II[1002], який постійно розглядав можливості його повернення на галицький престол, оскільки посилення Ігоревичів не входило до його планів. Тому на прохання галицьких бояр Андрій II надав допомогу Данилові Романовичу. Угорське військо очолювали палатин Пот, воєводи Петро Турович, Банко, Міка (Міклош) Бородатий, Лотохарот (Ласло Харот?), Мок'ян (*Мок'я великий сліпоокий*, учасник походу 1205 р.?), Тибрець (Тібор) та Марцел.

У 1211 р. угорська рать з юним Данилом Романовичем підійшла до Перемишля. Володислав Кормильчич звернувся до перемишльської еліти: "братье пошто смышлѧетесѧ не сии ли избиша ѡ҃тци ваши и братью вашю а инѣи имѣние ваше разграбыша и дщери ваша даша за рабы

[998] *Монгайт А. Л.* Рязанская земля. Москва, 1961. С. 354.
[999] Ипатьевская летопись. Стб. 723.
[1000] Там же. Стб. 723.
[1001] Там же. Стб. 723–724.
[1002] Там же. Стб. 723.

ваша а ѡчьствии вашими владѣша инии пришелци то за тѣхъ ли хочете дш҃ю свою положити”[1003]. До цих слів боярського лідера літописець вложив усі причини, які штовхнули бояр в обійми Даниловичів: вони втрачали свої феоди, а з ними й усі надії. За таких обставин юний Данило і, навіть, його владна мати були спасінням.

Перемишльські бояри здали місто, а князя Святослава Ігоревича видали угорському воєводі. Поблизу Звенигорода на Білці розгорнулася велика битва. Роман Ігоревич відчайдушно оборонявся. Йому на допомогу надійшли половці. З Волині до Данила Романовича прямували дружини князів Василька Романовича, Олександра Всеволодовича, Інгваря Ярославовича та Мстислава Німого. Підійшла і польська допомога. Це не полишає сумнівів, що похід угорського війська був погоджений із княгинею Єфросинією та волинськими князями. Роман вирвався із Звенигорода і почав збирати допомогу, але біля Шумська його схопили. Лише тоді звенигородці здали місто князеві Данилу Романовичу.

Володимир Ігоревич із сином Ізяславом покинули Галич та Теребовлю і втекли до Києва. Їх переслідували до р. Нізди, де Ізяслав Володимирович змушений був залишити навіть нав’ючених коней.

Данило Романович увійшов до батькової столиці. Водночас з угорцями та дружинами галицьких бояр до Галича вступили й волинські війська, з якими прибула княгиня Єфросинія. Тоді ж відбулося урочисте поставлення на престол князя Данила Романовича в Успенському соборі в Галичі. “и посадиша кнⷭзⷭ Данила на столѣ ѡц҃а своего великаго кнⷭзⷭ Романа во цр҃кв҃и ст҃ѣⷭ Бц҃а пр҃идвц҃а Мр҃ыⷭ”[1004] Літописець спеціально зазначив, що “король же Андрѣи не забы любви своеѧ первыѧ иже имѣⷭше ко братоу си великомоу кнⷭзю Романови но посла воⷭ своѧ и посади сн҃а своего в Галичи”[1005], тобто угорський король відновив чинність домовленостей з княгинею Єфросинією у Сяноку, розглядаючи юного Данила далі як свого сина і дотримуючись угоди з Романом 1204 р.

Друга фаза стосунків завершилася на користь вдови Романа та її синів. Угорський король на цьому етапі задовольнився роллю Данилового опікуна.

Третя фаза (від боярського перевороту в кінці 1211 р. до загибелі королеви Гертруди 13 вересня 1213 р.). Фактично, влада повертала ся княгині Єфросинії, яка виразно спиралася насамперед на вірне волинське боярство: першим на коронаційних урочистостях в Галичі був володимирський боярин Вячеслав Товстий.

На перших порах галицьке боярство і його новий лідер Володислав Кормильчич насолоджувалися своєю помстою. Вони викупили від угорського палатина Пота князів Ігоревичів й у вересні 1211 р. повісили їх у Галичі, мстячи за їхній терор та винищення галицького боярства. Разом з князями повішено й дружину Святослава Ігоревича

[1003] Там же. Стб. 724.

[1004] Там же. Стб. 726.

[1005] Там же. Стб. 724.

– Ярославу Рюриківну, доньку Рюрика Ростиславича. Цей небувалий факт розправи над князями показав силу галицького боярства. Але, на мій погляд, даремно тут шукати якогось впливу чи погодження цього акту з угорським королем[1006]. В ту епоху жоден коронований правитель не допустив би страти іншого титулованого правителя з волі його підданих.

Палатин Пот відійшов відразу після посадження Данила на престол, інакше бояри не ризикнули би прогнати княгиню. Страта Ігоревичів була кульмінацією боярського бунту. Домігшись такого небувалого тріумфу, галицьке боярство не мало наміру ділити владу з вдовою Романа. Остання мусила би якось реагувати на повішення князів: на Русі нічого подібного не відбувалося ніколи. Сакральна особа князя була для решти верств недоторканою. Боярин за свої вчинки відповідав головою, а князь – престолом. Тому галицькі бояри наказали княгині покинути Галич. Данило, який після тривалого перебування в Угорщині спершу не впізнав матері, тепер не хотів залишитися без неї. Хлопчик заплакав, а шумавинський тіун Олександр потягнув коня, на якому сидів князь, за вуздечку. Юний Данило вихопив меча, щоби ударити тіуна, але тільки поранив коня. Мати поспішила втихомирити сина і вмовила його залишитися у Галичі, а сама виїхала у Белз до молодшого Василька[1007]. Малолітній Данило Романович залишився номінальним галицьким князем й фактично заложником у боярських руках.

Літопис однозначно пояснює причини перевороту і реакцію на нього угорського короля: "…ѡставивши и оу невѣрны Галичань Володиславлимъ свѣтомъ хотѧща бо кнѧжити сама. Оувѣдавъ король ѡ изгнаньи еѧ съжалиси"[1008]. Княгиня поїхала до Угорщини і взимку 1212 р. угорське військо на чолі з королем знову ввійшло до Галича. Крім всього іншого, маючи проблеми з власними баронами, Андрій II не міг залишити безнаказно не так боярський переворот, як страту князів. Тим більше, що він залишався офіційний опікуном Данила і ще не передумав видавати за нього дочку. З іншого боку, на Галич наступали волинські дружини князя Василька і його нового сюзерена – волинського князя Інгваря Ярославовича. "Король… приведе ятровъ свою, велику княгиню Романовую"[1009]. Становище було відновлено. Вожді галицького боярства Володислав Кормильчич, якого король прямо звинуватив у вигнанні княгині і спробі захопити престол, Судислав та Філіп були схоплені "и моученоу бывшю"[1010]. Судислав, який, вірогідно, мав словацькі корені та якісь володіння в Угорському королівстві[1011], зумів відкупитися

[1006] *Волощук М.М.* Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. Санкт-Петербург, 2007. № 1/2. С. 105–112.

[1007] Ипатьевская летопись. Стб. 727.

[1008] Там же. Стб. 727.

[1009] Там же. Стб. 727.

[1010] Там же. Стб. 728.

[1011] *Волощук М.* Судислав de genere Ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції //

(“много имѣниѧ давъ... же во зла̀ пременисѧ рекше много злата давъ”)[1012]. Володислава Кормильчича “ѡковаше ведоша и во Оугры”[1013] – вивезли до Угорщини.

Проте його брати Яволд та Ярополк зуміли втекти і переконати пересопницького князя Мстислава Німого заново поборотися за галицький престіл. Цей епізод пройшов повз увагу дослідників, які поспішили оголосити Володислава Кормильчича вірним служакою Арпадів[1014]. Немає жодних джерел, які би дозволили віднести Володислава Кормильчича до проугорської партії в період до початку репресій Ігоревичів. Якщо його батько залишався живим до 1188 р. (Володимир Ярославич народився бл. 1153–1155 р., його *кормильцю*-опікуну на той час мусило бути десь біля 40 років, тобто у 1188 р. – більше 70), то він мав займати почесне місце в оточенні князя. І до кінця століття його син, тобто Володислав Кормильчич, мусив знаходитися на вершині боярської еліти. Він не сприйняв прихід Романа, що цілком зрозуміло, і мусив емігрувати (жодне джерело не дозволяє пов’язати цю еміграцію з Угорщиною). Повернувшись з еміграції, він ініціював запрошення Ігоревичів. І це теж цілком зрозумілий крок, адже йшлося про внуків Ярослава Осмомисла. Свого часу батько Володислава міг навіть спілкуватися з старшими Ігоревичами у Новгороді-Сіверському, де перебував з Володимиром Ярославичем (звичайно, якщо він розділив еміграцію з своїм вихованцем, про що можна тільки здогадуватися). Тому Володислав міг розраховувати на провідні позиції при Ігоревичах. Коли ж Ігоревичі виявилися неготовими до необхідності рахуватися з галицьким боярством, він погодився з лідером проугорської партії Іллею Щепановичем. Але поведінка Бенедикта Бора та його війська підтвердила його сумніви. Його група запросила пересопницького князя Мстислава Німого, але не зуміла подолату опір проугорської партії. За свої вагання і сумніви він зазнав репресій під час повернення Ігоревичів, але йому вдалося втекти, бо страти і репресії торкнулися переважно Іллі Щепановича і його проугорської партії. Володислав Кормильчич і його група втратили тільки феоди, тобто батьківські і дідівські володіння. І вони згадали не про угорського короля (!), якому наче б то служили, а про

Записки НТШ. Т. 260. Кн. 1. Львів, 2010. С. 257–273.

[1012] Ипатьевская летопись. Стб. 728.

[1013] Там же. Стб. 728.

[1014] *Волощук М. М.* “Вокняжение” галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр. з перервами): міфи та реальність // Вісник Прикарпатського університету. Серія: історія. Вип. 15. Івано-Франківськ, 2009. С. 38–48; *Його ж.* “Вокняжѣние” галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр. з перервами): міфи та реальність // Acta Posoniensisa. V. 10. K životnému jubileu zuzany Ševčikovej. Bratislava, 2009. S. 99–113; *Його ж.* Володислав Кормильчич: венгерская бытность 1214–1232 гг. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. Москва, 2009. № 3(37). С. 19–20; *Його ж.* Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214–1232 рр. // Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя. До 90-річчя з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О.Тимощука. Чернівці, 2009. С. 20–21; *Його ж. Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. Kraków, 2011. S. 164; *Jusupović A.* Elity ziemi halickiej i włodzimierskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269). Studium prozograficzne. Kraków, 2013. S. 276–287.

Королева Гертруда і король Андрій II
(Манускрипт 1409 р.)

Романовича і з рештками партії Іллі Щепановича кинулися просити повернення Данила Романовича та його матері. Але, побачивши, що правити збирається вдова Романа, оточена вірними волинськими боярами, вони скористалися відходом угорських військ, розправилися з Ігоревичами і прогнали княгиню. А коли угорський король знову повернув Романову вдову, вони кинулися знову до пересопницького князя. І Мстислав Німий, який мав вже сумну практику походу під Галичину могилу, вдруге міг зважитися лише на запрошення людей, яким довіряв і у реальних можливостях яких був впевнений. Це ще раз підкреслює, що а цей час група Володислава Кормильчича не асоціювалася з проугорською партією.

При підході пересопницької дружини галицькі бояри знову підняли бунт і княгиня-вдова з Данилом Романовичем та боярином Вячеславом Товстим мусили вкотре втікати до Угорщини. До Галича вступила дружина Мстислава Німого. У Василька Романовича, скориставшись з таких змін, відібрали Белз. Олександр Всеволодович віддав його братові – червенському князеві Всеволодові. Василькові залишився тільки невеличкий Каменецький уділ у Східній Волині, куди він вирушив з пестуном Мстиславом.

Король Андрій II знову зібрав рать і наприкінці літа 1213 р. виступив до Галича. І вирушив він не сажати Володислава Кормильчича своїм намісником у Галич, а відновити на престолі Данила Романовича. І те, що Володислав був відпущений з ув'язнення і теж йшов з князем та його матір'ю, було результатом певного компромісу: можливо, що княгиня в такий спосіб спробувала домовитися із галицьким боярством.

Але біля Лелесового монастиря (нині с. Лелес на лівому березі р. Латориці поблизу Требішова у Словаччині[1015]) змовники, яких очолював палатин Бенедикт Бор, спробували вбити короля. А у столиці 13 вересня 1213 р. була вбита королева Гертруда, а її юний брат, калочський архієпископ Бертольд ледве врятувався втечею. Тому король мусив негайно повернутися і зайнятися приборканням змовників. Причому галицький літописець був добре поінформований про всі ці перипетії в угорському таборі[1016]: "король же поусти Володислава и собра много

[1015] *Махновець Л.* Літопис Руський. С. 556.
[1016] *Шушарин В.П.* "Венгерские известия" Галицко-Волынской летописи // Восточная Европа в

вои и иде на Галичь. Ставше же во манастырѣ Лелесовѣ невѣрнии же боѧрѣ хотѣша его оубити и оубиша же женоу его, а шуринъ его ѡдва оутече патрѣархъ Авлѣскыи и мнозии скыи и мнозии Нѣмци избити быша и потомъ королеви ѡбратившюсѧ мнозѣ избити быша, а дроугиѧ разбѣгошасѧ. Матежу же бывшю королеви не могшю въины оучинити за безвконие ихъ"[1017]. Король Андрій II не міг продовжувати похід. Бунт баронів, які готові були посадити на трон 8-річного принца Белу (і Андрій II змушений був виконати цю вимогу), затягнувся. До повного опанування ситуації до літа 1214 р. король не міг приділяти увагу зовнішній політиці[1018].

Данило з матір'ю і галицькі емігранти залишилися, заскочені зненацька, в угорському таборі недалеко від Требішова дорогою до Перемишля. Тепер вони могли розраховувати лише на себе: невідомо було чим скінчиться заколот в Угорщині. За цих умов рішучий і сміливий Володислав Кормильчич став паном ситуації. Князь Мстислав Німий, довідавшись про похід угорського короля, покинув Галич і повернувся до Пересопниці. Як командир авангарду Володислав першим довідався про цю звістку. Він покинув королівський табір з галичанами, вирушивши до Галича, і, як стверджує літопис, "вокнѧжися и сѣде на столѣ"[1019].

Навколо цього факту триває дискусія. Значна частина дослідників погоджується, що Володислав Кормильчич таки був проголошений князем[1020]. У ситуації, яка склалася, ніхто не міг завадити Володиславу здійснити цей акт, а галицьке боярство своїми потугами цілком було готове до такого повороту. Зрештою вони мали вдалий приклад болгарських бояр Асенів, які стали царями, заложивши нову династію[1021]. Звичайно, їх успіх був добре знаний у середовищі галицького

древности и средневековье Проблемы источниковедения. Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. Москва, 1990. С. 145.

[1017] Ипатьевская летопись. Стб. 729.

[1018] *Érszegi G., Solymosi L.* Az Árpádok királysága, 1000–1301. P. 130; *Engel P.* The Realm of St. Stephen. P. 91–94; *Berend N., Urbańczyk P. Wiszewski P.* Central Europe in the High Middle Ages. P. 429.

[1019] Ипатьевская летопись. Стб. 729.

[1020] *Зубрицкий Д. И.* История древнего Галичско-Русского княжества. Ч. 3. Львов, 1855. С. 53–54; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. С. 481–482; *Софроненко К. А.* Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. Москва, 1955. С. 96–97; *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 199; *Котляр М.Ф.* Данило Галицький. Київ, 1979. С. 47; *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. С. 89; *Мазур О.* Володислав Кормильчич: Шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. Дрогобич, 2002. С. 118–129; *Петрик А.* До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Там само. Вип.6. С. 105–117; *Його ж.* Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Там само. Вип. 9. Дрогобич, 2005. С. 181–193; *Драбчук І.* Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 135–148; *Войтович Л.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С.44-47; *Його ж.* Король Данило Романович // Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 239; *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович. Біла Церква, 2013. С. 51–53.

[1021] *Грицак П.* Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк, 1958. С. 66.

боярства, з яким, можливо вони й були пов'язані у XII ст. Але такий незвичний вчинок (трохи пізніше ще кілька боярських лідерів спробують стати князями[1022]) збентежив перш за все істориків. Микола Карамзін першим висунув гіпотезу про таємну домовленість між Андрієм та Володиславом Кормильчичем[1023]. Цю бездоказову версію теж *apriori* прийняли Дмитро Іловайський (який погоджувався з тим, що Володислав став князем, але вирішив, що при цьому був угорським васалом[1024]) та Сергій Соловйов[1025]. Пробували аргументувати цю версію Микола Дашкевич[1026] та Олександр Майоров[1027], а більшість просто погодилися, подаючи Володислава Кормильчича як угорського намісника[1028], при цьому не звертаючи увагу на те, що такий висновок прямо суперечить джерелам і не спирається на жодний документ. До самого походу Володислав Кормильчич намагався будь-якими способом звільнитися з угорського ув'язнення, а після того як зайняв князівський престол[1029], мусив намагатися внормувати стосунки з Арпадами і за визнання свого титулу був готовий навіть визнати себе васалом, але князем він став сам, що підкреслив літописець, за підтримки своєї боярської групи. Навіть якщо у складі дружини Володислава Кормильчича, яка в кінці вересня 1213 р. ввійшла до Галича, і були угорці (як це припускала Тетяна Бєляєва[1030]), то це були найманці, набрані після того, як король Андрій II покинув табір на р. Латориці. Саме ці найманці – угорці та чехи допомагали князю Володиславу відбивати наступ волинських князів. Джерела не дають жодних свідчень навіть васалітету боярського князя. На мою думку, до цього просто не дійшло. Ситуація в

[1022] *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 410–411.

[1023] *Карамзин Н.М.* История Государства российского. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 446.

[1024] *Иловайский Д. И.* История России. Становление России (Периоды Киевский и Владимирский). Москва, 1996. С. 258–259.

[1025] *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. Т. 2. // Соловьев С. М. Сочинения. Кн. 1. Москва, 1988. С. 568.

[1026] *Дашкевич Н.П.* Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. Киев, 1873. С. 46–47.

[1027] *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь. С. 408–436. Дослідник спирався на тезу Ігоря Фроянова і Андрія Дворніченка, що "думка про всесильність галицького боярства, яке боролося з княжою владою, повинна бути відкинута. Бояри не представляли собою окремої і самостійної групи у галицькому суспільстві. Вони боролися не проти княжої влади, а проти окремих князів" (*Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю.* Города-государства Древней Руси. Ленинград, 1988. С. 154).

[1028] *Droba L.* Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Rozprawy i sprawozdania z posiedzień Wydziałhistoryczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. T. 13. Kraków, 1881. S. 391; *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 275. Трохи відмінним є погляд Д.Домбровського, який акцептуючи цю версію, звертає увагу на хаос в Угорському королівстві, який дозволив Володиславу Кормильчичу користуватися широкою самостійністю (*Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków, 2012. S. 79).

[1029] *Włodarski B.* Polska i Ruś. S. 52–53.

[1030] *Беляева Т. В.* Роль галицкого боярства в событиях 1211–1214 гг. // Вестник ЛГУ. Серия 2. Ленинград, 1989. Вып. 2(16). С. 82–85.

Угорщині стабілізувалася – і король Андрій II прийняв інше рішення.

А *третю фазу* однозначно виграло галицьке боярство.

Четверта фаза (від вересня 1213 р. до серпня 1219 р.) була надзвичайно динамічною. Володислав Кормильчич, подібно до всіх інших боярських лідерів, включаючи й тих, що мали родичів і деякі володіння в Угорщині, схилявся до угорських королів настільки, наскільки це було йому вигідно з огляду політичної кон'юнктури. В Угорщині лідерів галицького боярства приваблювала політична програма угорських баронів (значна частина котрих мала слов'янські родоводи), за якою король мав ділитися владою зі своїми баронами, виступаючи тільки як перший серед рівних. Звичайно, галицькі бояри були готові піти на унію з Угорщиною, подібно до хорватських бояр, але ще більше їх влаштовував номінальний галицький князь, послушний боярській волі. Менталітет галицького боярства залишився незрозумілим навіть для волинських сучасників. Волинські бояри, кар'єра та успіх яких повністю залежали від правлячих князів, бачили в галичанах тільки зрадників, що, зрештою, і відобразив Галицько-Волинський літопис, редактори та інформатори якого були волинянами. Так, літописець з жахом писав про вчинок Володислава Кормильчича, який ризикнув назвати себе князем ("нашедъ зло племени своемо и дѣтемь своимъ кнажениа дѣла вси бо кнази не призрахоу дѣтии его того ради"[1031]).

З огляду на бунт в Угорщині, княгиня Єфросинія з сином Данилом перебралася до краківського князя Лєшка Білого, а звідти вирушила до молодшого сина Василька у Кам'янець на Случі. А тим часом відразу ж весною 1213 р. на Галич виступили пересопницький князь Мстислав Ярославович з дружинами прихильників Данила і Василька Романовичів, володимирською – Олександра Всеволодовича та белзькою – Всеволода Всеволодовича, й польською допомогою Лєшка Білого. Володислав Кормильчич залишив братів обороняти Галич, а сам з найманими загонами угорців та чехів зустрівся з волинянами на р. Боброк (десь в районі нинішньої Бібрки). Його військо було розбите, але Галич вистояв. Безрезультатно завершилося і вторгнення польських військ на чолі з Лєшком Білим. Він лише змусив Олександра Всеволодовича віддати племінникам Перемишль та Тихомль. Боротьба за галицьку спадщину продовжувалася. Боярський лідер Володислав Кормильчич виявився непоганим князем, зумівши вистояти проти сусідів[1032]. Однак його сила базувалася, насамперед, на порозумінні з іншими боярськими лідерами, а воно не могло тривати надто довго, бо ті вважали себе не гіршими й самі були готові одягнути княжу шапку. Крім того, і сприятливі зовнішньополітичні умови теж не могли тривати довго.

Як тільки трохи стабілізувалося становище в Угорщині, король Андрій II вирішив остаточно розв'язати проблему галицької спадщини. Подібно до того, як розправа галицьких бояр з Ігоревичами, певною

[1031] Ипатьевская летопись. Стб. 731.

[1032] Див.: *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь. С. 408–410; *Петрик А.* До історії боярських родин. С. 29–45; *Його ж.* До історії боярства. С. 105–117; *Його ж.* Угорська партія. С. 181–193; *Мазур О.* Володислав Кормильчич. С. 118–129; *Драбчук І.* Три портрети. С. 135–148.

Галицький король Калман (1214–1221) (пам'ятник, університет св. Іштвана, Гедель, Угорщина)

мірою, підштовхнула угорських баронів до бунту проти Андрія II, так останнього приклад Володислава Кормильчича підштовхнув до радикальніших дій. В умовах протистояння з власними баронами він не відчував себе настільки сильним, щоби просто окупувати Галицьку землю, перетворивши її на провінцію Угорського королівства. Король вирішив знайти порозуміння із сусідом – краківським князем Лєшком Білим, міцно прив'язавши того до галицьких проблем, а також порозумітися з княгинею Єфросинією та волинськими князями і новими лідерами галицьких бояр, яких би влаштували такі переміни. До подібного компромісу після невдалої спроби відновити владу Романовичів у Галичі схилявся й Лєшко Білий. Тому обидві сторони легко домовилися і у 1214 р. у Спіші укладено угоду між Угорщиною та Польщею про розподіл галицької спадщини. Угоду скріпили шлюбом п'ятирічного сина Андрія II Калмана з трирічною донькою Лєшка Білого Саломеєю, внучатою племінницею Романа Мстиславича. Краківський князь мав отримати Перемишль та частину волинських прикордонних замків. Романовичам же з допомогою того ж Лєшка повернули Володимир[1033].

Володислав Кормильчич не зміг вчинити опору, боярська еліта поспішила до нового володаря. Калман їх повністю задовольняв, він був дитиною і вони сподівалися зайняти при його дворі ключові місця. За Калманом та Саломеєю стояли Угорщина й Польща, Романовичі сприйняли таку ситуацію, тож боярству не було жодного інтересу боронити князя Володислава. Він потрапив до угорського полону, але король оцінив його здібності і вирішив про всяк випадок притримати, щоби мати можливість використати при нагоді, хоча б і для тиску на тих боярських лідерів, які в обмін на зраду Володислава отримали місця при дворі Калмана. Тому колишній боярський князь, як встановив М. Волощук, спокійно жив в Угорщині як феодал середньої руки десь до 1232 р.[1034], хоча літописець Романовичів ствердив: "...и в том заточень оумре"[1035]. Зрештою Володислава на початку, напевно, таки ув'язнили, а потім його доля вже не цікавила руських літописців, на Русі він так більше і не з'явився, тому вони вирішили, що він помер.

[1033] *Головко О.* Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лєшка Бялого та її наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 12–13. Київ, 2013. С. 128–147.

[1034] *Волощук М. М.* Володислав Кормильчич: угорське перебування. С. 20–21.

[1035] Ипатьевская летопись. Стб. 731.

Реалізація короткотривалої Спішської угоди докладно розібрана О.Головком[1036]. Калмана короновано в Галичі у 1215 р. Король Андрій II забезпечив панування свого сина сильним гарнізоном. Утворення окремого Галицького королівства з молодшим Арпадовичем на троні, який підпорядковувався батькові, чий титул підкреслював підпорядкованість цього королівства, повністю влаштовувало Андрія II[1037]. Угорський король звернувся до папи з проханням, аби той уповноважив естергомського архиєпископа коронувати Калмана, домагаючись таким способом від папи легітимізації титулу галицького короля для сина[1038]. Від імені Калмана було послано грамоти до папи Інокентія III із запевненнями, що населення Галицької землі прагне до унії з Римом і вишле своїх єпископів на собор,[1039] який був запланований на листопад 1215 р.

На початку 1215 р. король знову звернувся до папи, просячи "*щоб золоту корону Королівства нашому синові надіслали, відповідну королівському титулові, і через прихильного нашого довіреного переслали в найближчий час, щоб він міг втішитися як помазанням на короля, одержаним від Апостольського Престолу, так і короною, одержаною завдяки Вашій щедрості, і завдяки цьому міг здобути належну почесть своїх підданих, а у сусідів належне тривале визнання*"[1040].

Текст звернення не полишає сумнівів, яке значення легітимативації сина надавав угорський король. Йому потрібно було визнання коронації як галицькою елітою, так і сусідніми руськими князями. Але виконавці його політики на місцях не зовсім адекватно сприймали ситуацію. Потрібно було якнайширше залучити до двору Калмана галицьке боярство, залишивши останньому владу на місцях. Крім того, зацікавити ієрархію унійними питаннями. Однак замість цього було продемонстровано грубі спроби насильного запровадження унії з ліквідацією традиційної літургії, що відразу ж використали незадоволені бояри. Зустрівшись з опозицією, угорські очільники звично вдалися до насильства. Дійшло до збройного повстання, під час якого двір короля опинився в облозі. Андрій II мусив піти на компроміс вже за невигідних для себе умов. Зрозуміло, що галицька делегація на соборі 1215 р. так і не з'явилася.

Галицькі бояри добилися повернення Перемишльського князівства, що привело до знесення Спішської угоди. Краківський князь Лєшко Білий затаїв образу на свата і звернувся до князя Мстислава Мстиславича

[1036] *Головко О.Б.* Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лєшка Бялого та її наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 12. Київ, 2013. С. 127–147.

[1037] *Волощук М. М.* Венгерское присутствие в Галиции в 1214–1219 годах // Вопросы истории. 2005. № 12. С. 97–106.

[1038] Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. T. 1. Pest, 1857. № 1; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabulariis vaticanis / Ed. A. Theiner. T. 1. Romae, 1859. Nr 65; Codex diplomaticus Arpadianus continuator / Ed. G. Wenzel. T. 4. Pest, 1864. № 227; *Droba L.* Stosunki Leszka Białego. S. 463, 475; *Balzer O.* Skarbiec i Archiwum koronne w dobie przedjagiellońskiej. Kraków, 1917. S. 558; *Hóman B., Szekfü Gy.* Magyar történet. Budapest, 1935. T. 3. 31–40 old.

[1039] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. С. 116–117.

[1040] Codex diplomaticus Arpadianus continuator. P. 375.

Удатного, чиї права на галицьку спадщину, як внука Ярослава Осмомисла, були найбільшими. У 1205 р., будучи незначним торопецьким князем, він не мав чим ці права підтримати, а тепер після знаменитої Липицької перемоги (20–21 квітня 1216 р.)[1041], будучи відомим на всю Русь і маючи на київському престолі двоюрідного брата Мстислава Романовича, він без вагань поборовся за галицький престол.

З київською допомогою, яку очолював овруцький князь Володимир Рюрикович, Мстислав Удатний підійшов до Галича і під його стінами розгромив військо Калмана. Юний король із новим боярським лідером Судиславом (який в останній час готовий був звернутися до Данила Романовича) втекли до Угорщини, а Мстислав у серпні 1219 р. став галицьким князем[1042] Права Мстислава Мстиславовича як внука Ярослава Осмомисла сумніву не підлягали. Вдова Романа та її оточення поспішили скріпити союз із новим галицьким князем шлюбом Данила Романовича з його донькою Анною[1043].

Таким чином, *четверта фаза* відзначалася поступовим відходом від угорської орієнтації і прагматизмом у стосунках, який диктували умови княжіння боярського лідера Володислава Кормильчича, переорієнтація Угорщини на угорсько-польський союз, закріплений у Спіші 1214 р. династичною угодою і поява галицького короля Калмана. Закономірним результатом стала підтримка претензій Мстислава Удатного, якому промахи угорської політики, що не враховувала інтереси галицького боярства, дозволили доволі легко реалізувати ці претензії.

П'ята фаза тривала від серпня 1219 р. до літа 1234 р. Вона була ще динамічнішою.

Утвердження Мстислава Удатного у Галицькому князівстві значно укріпило становище Єфросинії та її синів. Тепер Данило Романович виступав однозначним легітимним спадкоємцем галицького престолу і при цьому можна було зосередитися на відвоюванні волинської вотчини. Тесть Мстислав надійно оберігав зятя від ударів у спину. Тому відразу ж у 1219 р. було укладено угоду з литовськими князями[1044].

[1041] У Липицькій битві Мстислав Удатний з новгородським військом розгромив владимиро-суздальських і муромських князів. Це була одна з найбільших битв княжої доби. Про Мстислава Удатного див.: *Костомаров Н. И.* Князь Мстислав Удалой // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Т. 1. Москва, 1995. С. 82–101; *Бузескул В. П.* Князь торопецкий Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства народного просвещения. 1885, Май. С. 221–269; 1886, июнь. С. 242–285; Июль. С. 188–220; *Эммаусский А. В.* Мстислав Удалой. Из истории Древнерусского государства накануне монголо-татарского завоевания. Киров, 1998; *Гарайда И.* Галицька политика угорських королев Бейлы III и Андрія II // Зоря–Hojnal. 1943. № 1–4. С. 159–168; *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin, 2005. S. 52–53; *Головко О. Б.* Політика королівства Угорщини щодо Південно-Західної Русі в першій половині XIII ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 15. Київ, 2006. С. 153–171; *Його ж.* Галицький період діяльності. С. 71–93; *Idem.* Halicki okres działalności księcia Mścisława Mścisławowicza Udałego // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym. Toruń, 2008. Nr 11. S. 3–28.

[1042] Новгородская первая летопись старшого и младшего извода / С предисловием и под. ред. А. Н. Насонова. Москва; Ленинград, 1950. С. 260–261.

[1043] Ипатьевская летопись. Стб. 732.

[1044] Там же. Стб. 735–736.

І хоча волинське боярство добилося завершення регенства й відходу княгині-матері у монастир, змін не відбулося. Данило вже змужнів і довів, що може правити сам. А мати залишалася поряд, прийнявши чернецтво, скоріше всього, у монастирі святого Федора у Володимирі, де перебували також Феодора, донька Романа від першого шлюбу, а згодом і Данилова невістка Олена, вдова новогрудського князя Романа Даниловича[1045].

Мстислав Удатний намагався будь-якою ціною зберегти тісний союз з краківським князем Лєшком Білим. Тому він відмовився допомагати зятеві проти Лєшка Білого. Але волинське військо в союзі з литовцями у 1219–1220 рр. повернуло Берестя, Угровеськ, Верещин, Стовп'є, Комов і все порубіжжя, а також домоглося перемоги над польським військом на річці Суха Дорогва[1046]. Цього виявилося досить аби Лєшко Білий запідозрив Мстислава Мстиславича у змові з Романовичами. Він звернувся до угорського короля: "не хочю части в Галичи но даи его зати моему"[1047].

Угорсько-польське військо підійшло до Перемишля. Бояри почали метатися. Перемишльський тисяцький Ярон втік перед союзниками, а Судислав підняв бунт у Городку. Данило Романович виступив на допомогу тестеві. Волинське військо, яке оточило Городок, було атаковане і розбите союзниками. У цій битві загинули Василь Молза, Михалко Скула та багато інших значних бояр. Відрубану голову Михалка Скули, з шиї якого було знято три золоті ланцюги, принесли юному галицькому королеві Калману[1048].

Мстислав Мстиславич з Данилом Романовичем і белзьким князем Олександром Всеволодовичем чекали волинян на р. Зубрі. Після з'єднання війська, Мстислав Удатний послав волинських князів обороняти Галич, а сам вирішив стримувати противника, повільно відступаючи у тому ж напрямку. Угорський бан Фільній[1049], який фактично керував угорсько-польським військом, настиг це військо біля Рогожина (тепер село Рогізне Жидачівського р-ну Львівської обл.). Битва закінчилася поразкою галицького князя.

Белзький князь ухилився від маршу на Галич, очікуючи нагоди приєднатися до союзників. Данило Романович вчасно досяг Галича і організував його оборону. На Кривавому броді волиняни відкинули угорсько-польське військо короля Калмана і їхніх галицьких прихильників. Але після поразки від Фільнія Мстислав наказав зятеві покинути Галич.

Відступ був дуже важким. Данило з тисяцьким Дмитром, воєводами

[1045] *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович. С. 68–74.

[1046] Ипатьевская летопись. Стб. 736.

[1047] Там же. Стб. 733.

[1048] Там же. Стб. 733.

[1049] Радше Фейлні, від "felni" – "боятися". Про цього угорського нобіля див.: *Волощук М.* "Фила древле прегордыи" / Fila supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. С. 189–196.

"Золота булла" Андрія II 1222 р.

Глібом Зеремійовичем і Мирославом залишили столицю. На підході до Товмача їх наздогнали прихильні до Калмана галичани на чолі з Володиславом Вітовичем. Битва тривала до темної ночі. Мужньо билися бояри Гліб Зеремійович та Семен Коднинський. У гущі битви був і князь Данило Романович, вперше демонструючи свою відвагу і військову майстерність. У полон потрапив галицький боярин Янець. Вночі на марші галицьке військо на чолі з боярином Глібом Васильовичем знову атакувало волинян. Данило Романович з ар'єргардом виявився відрізаним. Йому на допомогу прийшли Гліб Судиславович, Гаврило Іворович і Переніжко. Далі волинське військо пройшло Онут і 25 жовтня 1220 р. дійшло до міста Плава, де нарешті вдалося роздобути їжу і перепочити. Після цього вони добралися до Кучелмина і переправилися через Дністер[1050].

Мстислав Удатний вирушив набирати половецьку допомогу, а війська Лєшка Білого, до якого приєднався белзький князь Олександр Всеволодович, вторглися до Західної Волині. Польський князь став біля Щекарева, не даючи волинянам прийти на допомогу Мстиславові Удатному.

Тим часом Мстислав Удатний повернувся з половецькою допомогою: він був зятем хана Котяна. 24 березня 1221 р. Мстислав Удатний з половцями поблизу Галича розгромили військо Фільнія: "…бѣгающим же Оугромъ и Лахом избьено бы̄ ихъ множьство и ѿтъ бы̄ величавый Фила паробкомъ Добрыниномъ"[1051]. Найдовше оборонялися угорці, які укріпилися на даху Успенського собору, де були встановлені каменомети і засіли

[1050] Ипатьевская летопись. Стб. 734–735.
[1051] Там же. Стб.737.

лучники. Але невдовзі, відрізані від води, угорці мусили здатися. Полоненого короля Калмана відвезли до Торческа. Боярин Судислав упав на коліна перед князем Мстиславом, був прощений і отримав важливе посадництво у Звенигороді. Відтоді щасливий суперник Володислава Кормильчича став наближеною особою Мстислава Удатного зі значним впливом на політику галицького князя.

Постать і політична доля одного з лідерів галицького боярства – Судислава яскраво показує політичне обличчя галицького боярства, для якого найважливішою метою було поділити владу з князем. Попри явно недостатню увагу дослідників до галицького боярства[1052], не

[1052] Кращі праці див.: *Зубрицкий Д.* История. С. 53–54; *Петрушевич А. С.* Обзор важнейших политических и церковных происшествий в Галицком княжестве с половины XII – до конца XIII вв. // Галицкий исторический сборник. Вып.2. Львов, 1854. С. 7–81; *Шараневич І.* История Галицко-Володимирской Русы оть найдавнейших времен до року 1453. Львов, 1863. С. 73; *Droba L.* Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Rozprawy i sprawozdania z posiedzień wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiętności. T. 13. Kraków, 1881. S. 361–429; *Бузескул В.* Князь Торопецкий Мстислав Мстиславичь // Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1886, июль. С. 199, 212; *Грушевський М.* [Сергієнко М.] Громадський рух на Вкраїні-Руси в XIII віці // Записки НТШ. Т. 1. Львів, 1892. С. 3–32; *Його ж.* Галицьке боярство XII–XIII вв. // Записки НТШ. Львів, 1897. Т. 20. С. 1–20; *Терлецкий О.* Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерти Болеслава Юрия II. Розвідка критично-історична // Записки НТШ. Львів, 1896. Т. 12. С. 1–26; *Кордуба М.* Суспільні верстви та політичні партиї в Галицькім князївстві до половини XIII столітя // Записки НТШ. Львів, 1899. Т. 31–32. С. 1–42; *Його ж.* Західне пограниче Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // Записки НТШ. Львів, 1925. Т. 140. С. 159–245; *Линниченко І.* Суспільні верстви Галицької Руси XIV–XV в. Львів, 1899; *Włodarski B.* Polityka Ruska Leszka Bialego // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwówie. Dzial II. T. 3, zeszyt 3. 1925. S. 1–84; *Idem.* Polska i Ruś (1194–1340). Warszawa, 1966; *Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A.* Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. // Ateneum Wileński. R. 12. Wilno, 1937. S. 1–35; *Гарайда И.* Галицька політика угорскихь королёвь Бейлы III-го и Андрія II-го // Зоря–Hajnal. 1943. № 1–4. С. 119–176; *Гарданов В. К.* "Кормильство" в Древней Руси (К вопросу о пережитках родового строя в феодальной Руси IX–XIII вв.) // Советская этнография. 1959. № 6. С. 236–250; *Kristó Gy.* Oroszok az Árpád-kori Magyarországon // Acta Historica Szegediensis. Szeged, 1980. 57–65 old; *Его же.* Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов // Славяноведение. 2001. № 2. С. 22–30; *Его же.* Русские в Венгрии в епоху династии Арпадов (пер. Б. Й. Желицки) // Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время. Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сборник статей. Москва, 2004. С. 19–40; *Пашин С. С.* Галицкое боярство XII–XIII вв. // Вестник ЛГУ. Серия 2. 1985. Вып. 4. С. 15–20; *Беликова Т. В.* Княжеская власть в Галиче времен Ярослава Осмомысла // Вестник ЛГУ. Серия 2. 1985. Вып. 3. С. 81–89; *Grzesik R.* Książę węgierski żonaty z córką Mścisława Halickiego. Przyczynek do problemu czasu i miejsca powstania kroniki węgiersko-polskiej // Kwartalnik Historyczny. 1995. Zesz. 3–4. S. 30; *Idem.* Polska Piastów i Węgrzy Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku). Warszawa, 2003; *Font M.* Przedstawicie drobnej szlachty na pograniczu polsko-węgierskim w XIII wieku i losy ich rodzin // Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiriwane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdzięsiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej. Kraków, 1995. S. 427–439; *Idem.* Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство; *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь; *Петрик А.* До історії боярських родин. С. 29–45; *Його ж.* До історії боярства. С. 105–117; *Його ж.* Ідеологія галицького боярства. С. 46–58; *Його ж.* Угорська партія. С. 181–193 (та ін.); *Головко О. Б.* Боярська "фронда. С. 52–59; *Його ж.* Корона Данила Галицького. С. 294–295 (та ін.); *Його ж.* Юго-Западная Русь в политике Венгрии в первой половине XIII в. // Rossica antiqua. 2010. Вып. 2. С. 113–139; *Мазур О.* Володислав Кормильчич. С. 118–129; *Його ж.* "Demetrius Detko…". С. 19–20; *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna. S. 38, 44, 57, 72; *Толочко А.* О галицком

можна не зауважити його визначальної ролі в боротьбі за спадщину Романовичів. Беручи активну участь у цій боротьбі, галицьке боярство відстоювало найперше своє право формувати політику князівства, ділячи владу з правлячим князем. І домінування угорської партії серед галицького боярства було зумовлено не бажанням служити Арпадам, а прихильністю до угорської моделі стосунків баронів з королем, яка вилилася у Золоту буллу 1222 р., що її дарував Андрій II. 31 стаття булли дозволяла васалам збройний бунт проти сюзерена у разі порушення дарованих їм прав[1053]. Не випадково після надання Золотої булли у короля Андрія II з'явилися плани утворення васальних князівств: Славонського, Трансільванського і Галицького[1054].

Для галицької верхівки, правління юного короля Калмана, при якому головну роль став відігравати боярський лідер Судислав, було вигіднішим, ніж правління Романовича чи іншого Рюриковича, тому галицька еліта охоче йшла на співпрацю з Арпадами. Але щойно останні пробували обмежити вплив боярства, замінити його своїми міністеріалами, або ж нав'язати йому небажані політичні чи релігійні рішення, боярство відразу ж поверталася до Рюриковичів. А без підтримки галицького боярства і його лідерів угорці не мали найменших шансів утриматися в Галицькій землі, що й показав перебіг описаних подій. Але угорська еліта вперто не хотіла з цим рахуватися, результатом чого і був провал угорської політики в галицькому питанні[1055].

Доля галицького угорського короля Калмана (*1208 – †11.04.1241) склалася трагічно. Звільнившись з полону, він зберіг королівський титул, був правителем Хорватії і Словенії, а може й Словаччини, тримаючи свій двір у Спіші, і героїчно загинув під час монгольської навали (помер від ран, отриманих в битві на р. Шайо 11 квітня 1241 р.)[1056]. Галиць-

---

боярине Жирославе, его венце и убожестве // Ruthenica. Київ, 2006. Т. 5. С. 252–255; *Стефанович П. С.* Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. // Средневековая Русь. Вып. 7. Москва, 2007. С. 120–220; *Его ж.* "Верность" в отношениях князя и дружины XII–XIII вв. // Древняя Русь. 2008. № 1(31). С. 72–82; *Войтович Л.* Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 236–238; *Його ж.* Лев Данилович, князь галицько-володимирський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів, 2014. С. 13–29; *Юсупович А.* Причинки до просопографії еліти Галицької і Володимирської земель // Записки НТШ. Т. 260. Кн. 1. Львів, 2010. С. 88–104; *Jusupović A.* Elity ziemi halickiej i włodzimierskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269). Studium prozopograficzne. Kraków, 2013.

[1053] Див.: Codex diolomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 1. Buda, 1829. P. 130–145; Хрестоматия по истории средних веков. Москва, 1963. Т. 2. С. 710–714; The Laws of the medieval kingdom of Hungary. T. 1 (1000–1301) / Ed. J. M. Bak, Gy. Bónis and J. R. Sweeney. Idyllwild, 1999.

[1054] Font M. Ungarn, Polen und Galizien-Wolhynien. S. 35.

[1055] *Dümerth D.* Az Árpádok nyomában. Budapest, 1977. 392 old.; *Kristó Gy.* Az Árpádkor-háborúi. Budapest, 1986. 119 old.; *Головко О. Б.* Політика Королівства Угорщина щодо Південно-Західної Русі у першій половині XIII ст. // Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки. Вип. 15. Київ, 2006. С. 151–169.

[1056] Див.: *Homza M.* K niektorým vzťahom stredovekého Spiša a Malopoľska v rokoch 1241–1270 // K stredovekým dejinám Spiša / Ed. M. Števik. Stara Ľubovňa, 2003. S. 65–82; *Ejusdem.* Ku genéze spišských kopijníkov // Historický zbornik. 2006. Č. 1–2. S. 13–35; *Ejusdem.* K vzniku stredovekej hranice Uhorska na Spiši a k historiografii vzťahov // Historický zbornik. 1988. V. 8. S. 13–33; *Ejus-*

ка королева Саломея (*1211/1212 – †10.11.1268), яка дала обітницю дівочої чистоти, після смерті чоловіка, що допоміг її у дотриманні цієї обітниці, заснувала монастир кларисок у Завихості (де, вірогідно, відмолювала гріх свого батька за вбивство Романа Мстиславича поблизу цього міста, сам Лєшко Білий теж був підступно вбитий 27 листопада 1227 р.), в якому стала черницею. У 1672 р. була канонізована[1057].

Галицька королева Саломея (1212–1268) (ікона XIX ст.)

Успіхи Данила Романовича не могли не турбувати галицьке боярство. Володимирський князь підпорядковував собі всю Волинь. Поки у Мстислава Удатного не було синів, Данило Романович виступав як єдиний легітимний спадкоємець тестя, тому й виконував усі його вимоги як звичайний васал. Повернення Романовичів з їх програмою візантійської моделі влади були в Галичі небажаними. Уступка угорському нобілітету у вигляді Золотої булли, безперечно, підштовхнула Судислава. Радники Мстислава Удатного почали працювати над зближенням князя з Угорщиною. Мстислав досягнув нарешті згоди з верхівкою боярства, він перебував на вершині слави й домовленість з Угорщиною його повністю влаштовувала. Угоду було скріплено шлюбом його доньки з молодшим сином Андрія II – герцогом Андрієм. Ватиканські документи свідчать, що галицький князь пообіцяв віддати зятеві Галич[1058]. Саме після цього шлюбу Арпади, нарешті, отримали легітимні права на Галицьку спадщину[1059].

Зрозуміло, що після цих перемін обидва зяті ревниво слідкували один за одним і за своїм тестем, якого бояри намагалися посварити з старшим зятем. Вони були зацікавлені у передачі престолу угорському зятеві, сподіваючися від нього щонайменше повторення Золотої булли. Тому вони інтригували постійно, зіштовхуючи між собою князів. За таких умов герцог Андрій легко повірив намові свого боярина Семенка Чермного і втік з Перемишля. Взимку 1226 р. король Андрій II з

dem. O počiatkach vzťahov Spiša a Malopoľska // Zbornik filozodickej fakulty Univerzity Komenského. Historica. Bratislava, 1996. Roč. 43. S. 157–171; *Ejusdem.* Pokus o rekonštruksiu najstaršich politických dejin Spiša // Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči / Zostavil I. Chalupecký. Ročnik V–VI. Levoča, 1999. S. 7–32; *Homza M., Sroka A. St.* Študie z dejin stredovekeho Spiša. Kraków, 1998.

[1057] *Fros H., Sowa F.* Księga imion i swętych. T. 6. Kraków, 2007. S. 606.

[1058] Vetera Monumenta Poloniae. Nr 65.

[1059] *Kristó Gy.* Az Árpádkor-háborúi. 105 old.; *Tibor A.* A tizenharmadik század története. Budapest, 2000. 59–60 old.

угорським військом підійшов до Перемишля. Тисяцький Юрій Домажирич здав місто, а сам втік до Мстислава Удатного. Король підійшов до Звенигорода, на допомогу йому прийшла польська рать з воєводою Пакославом. Угорці взяли Теребовлю, Тихомль, але біля Крем'янця зазнали значних втрат. Аж тоді Мстислав Удатний звернувся до зятя. Посольство очолив сам Судислав. Він розумів, що з падінням Мстислава Удатного може втратити все.

На р. Білці поблизу Звенигорода, на полях на горбистому пасмі від міста до Шоломиї[1060], галицька рать на чолі з Мстиславом Удатним розбила угорців. "Оугры же выѣхаша противоу емоу и со становъ королевыхъ. Мьстиславъ же бисѧ с ними, и побѣди ѧ и гнаша по нихъ до становъ королевыхъ секоуще. И тогда же Мартиниша оубиша воеводу королева"[1061]. Король розпочав відступ. Волинські полки Данила і Василька Романовичів з галицьким воєводою Глібом Зеремійовичем підійшли до Городка. Волинські князі не дали полякам підійти на допомогу угорському королю, який відступав з Галицької землі[1062].

Але Мстислав Удатний не тільки не використав своєї перемоги, а несподівано відмовився від Галича на користь герцога Андрія. Літописець приписав це рішення інтригам галицьких бояр Судислава та Гліба Зеремійовича. Обидва лідери (другий з них послідовно підтримував Романовичів) раптом об'єдналися на спільній "боярській" платформі: їх лякала можливість повернення до Галича Данила, за яким тепер стояла вся Волинь. А передавши Галич в руки молодого герцога Андрія, обидва могли розраховувати не тільки зберегти власні позиції, а й наблизитися до реалізації положень Золотої булли в Галицькій землі. Зміст чергової боярської змови літописець вклав в уста Судислава: "Княже, даи дщер свою wброученоую за королевича и даи емоу Галичь, не можеш бо держати самъ а боѧре не хотѧть тебе… аже даси королевичю когда восхощеши можеши ли взѧти под ним, даси ли Данилови в вѣкы не тои боудеть Галич"[1063].

Галицьке боярство добре усвідомлювало небезпечне для себе посилення самого Мстислава Удатного або ж повернення його зятя Данила Романовича. Прийнятий проект, до реалізації якого змусили Мстислава Удатного, зводився до розподілу Галицької землі. Основна її частина з Галичем переходила до герцога Андрія, при якому на першу роль знову висунувся Судислав. Південно-східна частина, так зване Пониззя (землі колишнього Звенигород-Дністровського князівства у середній течії Дністра, Ушиці, Смотрича, Збруча і Серету[1064] аж до нижньодунайських міст), мала відійти до Мстислава Удатного. При дворі князя Мстислава першу позицію зайняв боярин Гліб Зеремійович.

Боярські лідери розраховували обдурити один одного і у перспективі

[1060] *Гупало В.* Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (Соціоісторична реконструкція). Львів, 2014. С. 104.
[1061] Ипатьевская летопись. Стб. 749.
[1062] Там же. Стб. 749–750.
[1063] Там же. Стб. 750.
[1064] Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ, 1985. С.107.

зробити своїх князів сюзеренами всієї Галицької землі. Але Судислав виявився хитрішим за Мстислава Удатного і Гліба Зеремійовича. Мстислав втратив все і у 1226 р. отримав від великого київського князя Володимира Рюриковича тільки Торческ у Київській землі, звідки написав у пориві розкаяння зятеві Данилові Романовичу: "сыноу сгрѣшихъ не давъ тобѣ Галича но давъ иноплеменьникоу Соудислава льстьца свѣтомъ wбольсти бо ма, ажь Бг̄ восхочеть поидивѣ на на азъ всажоу Половцы а ты своими аще Бъ̄ дасть его нам а ты возми Галичь, а азъ Понизье"[1065]. Мстислав Удатний тепер пропонував старшому зятеві той самий розподіл Галицької землі. Але до реалізації цієї пропозиції теж не дійшло. Боярин Гліб Зеремійович не допустив до побачення зятя з тестем – програвши Судиславу і побоюючись Данила Романовича, він тепер боявся втратити перше місце поруч з князем у незначному Торческу на південному кордоні. Мстислав Удатний не переніс всіх цих потрясінь і помер у Києві у 1228 р.[1066]

У 1227–1228 рр. Данило Романович повністю об'єднав Волинь, утвердившись у Луцьку та Чорторийську. У 1230 р., перебуваючи в Угровську, Данило Романович отримав несподівану звістку від галичан, що Судислав з великим військом виступив до Пониззя.

Угорський король, реалізуючи свої плани в Болгарії[1067], звернув увагу на низини Пруту, Дунаю і Дністра. Далі король спробував взяти під контроль правобережних половців, яких болгарські царі втягнули до балканської політики. Уже в 1221 р. угорські домініканці проникли до половців, дійшли навіть до половецьких веж на Дніпрі, правда "нічого значного для Божої справи не досягли", деякі з них були схоплені, а двоє вбиті[1068]. У 1221 р. для опанування цієї території він думав залучити Тевтонський Орден, надавши йому землі у Барцашазі, але коли лицарі почали організовувати власну орденську державу, відмовився від цього наміру, звалivши у 1225 р. всю вину на лицарів[1069], тим більше, що знову відкрилися перспективи утвердження Арпадів на галицькому престолі, тобто нові можливості для опанування цієї території. У 1224 р. широкі привілеї отримали колоністи-сакси у Трансільванії[1070]. 31 липня 1227 р. на прохання угорського короля папа Григорій IX призначив абата Роберта легатом "in Cumanorum et Brodnicorum

[1065] Там же. Стб.752.

[1066] Воскресенская летопись. С. 134.

[1067] Див.: *Войтович Л.* Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 3–18; *Його ж.* Галицкая земля и Византия в XI–XIV вв. // Кондаковские чтения. Белгород, 2010. Т. 3. С. 255–280; *Idem.* Ruś halicka a Bizancjum w XI–XIV w.: wybrane problemy // Zeszyth Naukowe Uniwersytetu Jagiełłońskiego. Prace Historyczne. Kraków, 2011. T. 138. S. 41–64; *Його ж.* Галицько-волинські етюди. С. 287; *Його ж.* Проблеми галицько-болгарських стосунків у першій третині XIII ст. // Дриновський збірник. Софія, 2012. Вип. 5. С. 258–265.

[1068] *Пашуто В. Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 266.

[1069] *Шушарин В. П.* Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия. С. 144.

[1070] Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen /Hrsgn. Von Fr. Zimmerman, C. Werner. Bd. 1 (1191–1342). Hermannstadt, 1892. S. 34–35.

provinciis”[1071]. У 1228 р. Роберт з печським єпископом Бартоломієм та трансільванським єпископом Рейнольдом у присутності молодшого короля Бели IV урочисто охрестили сина половецького хана Бортуа з його свитою[1072]. Бортуа зі своїм військом взяв участь у поході угорців до Галичини наступного року. Правдоподібно, угорці переселили його орду (на такому ж праві, як сасів і секеїв) до Трансільванії. 21 березня 1229 р. провінціал угорських домініканців Теодоріх був призначений половецьким єпископом. Само єпископство з резиденцією у Мілкові (при гирлі р. Мілков на території пізнішої Молдови) підпорядковано безпосередньо папі. Молодший король Бела IV додав до свого титулу “король куманів”[1073].

Видно, за такого розвитку подій і Судислав не зміг реалізувати плани передачі Пониззя Мстиславові Удатному. Зазначений похід до Пониззя, вірогідно, викликала угорська активність у цьому регіоні. Можливо, навіть лідер галицького боярства був готовий прогнати не в міру активних угорців, залишаючись водночас першою особою при королевичі Андрієві, який посідав галицький престіл. З такою ж імовірністю це міг бути й похід на підтримку інтересів Арпадів.

Тим часом князь Андрій залишився у Галичі з невеликою залогою. Судислав був впевнений, що Романовичі зайняті власними проблемами на Волині. Данило Романович негайно вислав проти Судислава тисяцького Дем’яна, а сам вирушив на Галич. Але Судислав зумів прослизнути до міста, уникнувши битви. Була рання весна і перші сутички розпочалися прямо на льоду. Угорці не думали здавати столицю. Боярство в основному їх підтримувало. Коли підтав Дністер і крига почала тріскатися, боярин Семенко підпалив міст. Але погода не дала йому згоріти і волинська дружина перейшла через нього. Галицькі містичі вже перекинулися на сторону Данила Романовича. Їх не приваблювала перспектива облоги і штурму. Галич здався.

Герцог Андрій та Судислав отримали дозвіл виїхати до Угорщини. Там вони підмовили Андрія II знову виступити проти галицько-волинського об’єднання. Військо молодшого короля Бели IV затримали дощові повені у Карпатах. Далі тисяцький Дем’ян успішно обороняв Галич, а пошесть у війську змусила Белу IV відступити[1074].

Здобути Галич було значно легше, ніж втримати Галицьку землю. Змова бояр Молибоговичів і Філіпа вилилася у справжню війну на підтримку белзького князя Олександра Всеволодовича. Олександр Всеволодович втік до Угорщини. Посланий за белзьким князем боярин Володислав Юрійович також утік вслід за ним.

У 1232 р. угорське військо обложило Ярослав. Посадник Давид Вишатич легко відбив перший приступ. Але теща Давида, близька до

[1071] *Шушарин В. П.* Свидетельства письменных источников Королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья первой половины XIII в. // История СССР. 1978. № 2. С. 39–44.

[1072] *Пашуто В. Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 269.

[1073] Там же. С. 270.

[1074] Ипатьевская летопись. Стб. 760–761.

Судислава, схилила зятя до капітуляції. Даремно товариш Давида – боярин Василько Гаврилович переконував посадника не здавати міста. Військо отримало право виходу. Здача Ярослава послужила сигналом для інших бояр: до угорців перейшов боярин Клим'ята з Голих Гір, далі інші. Галич відчинив ворота перед князем Андрієм. Його батько король Андрій II вирішив іти далі. Угорське військо обложило Володимир. Укріплення і вигляд столиці Волині зачарували старого короля, який бачив немало європейських міст. Володимир обороняв пестун Романовичів – боярин Мирослав. На переговорах з королем він пообіцяв повернути Олександрові Всеволодовичу Белз та Червен. Правда, пізніше, оправдовуючись перед своїми вихованцями, він заявив, що про Червен не йшлося[1075]. Знову треба було починати все від початку. Герцог Андрій тепер мав союзників – белзького князя Олександра Всеволодовича та болохівських князів.

Військо галицького князя Андрія Андрійовича, до якого приєдналися болохівські та белзька дружини, вторглося на Волинь. На р. Вілії, лівій притоці Горині, князь Андрій зустрівся з Данилом Романовичем. Замість домовленості вони розсталися непримиренними ворогами. Поблизу Шумська Данило Романович атакував бойові порядки Арпадовича, але дружина не витримала і повернула назад. Втрати союзників також були настільки значними, що й Андрій повернувся до Галича[1076].

Обидві сторони шукали спільників. До противників Романовичів приєдналися турово-пінські князі. Але на допомогу Романовичам виступили київський князь Володимир Рюрикович та вишгородський князь Ізяслав Мстиславич. За київськими військами йшли половці. Це налякало белзького князя Олександра, який знову перейшов на сторону Романовичів. Воєвода галицького князя Діаніш (Денеш) мусив відступати. Волинські і київські загони пішли на Галич. Бояри Доброслав Суддич та Гліб Зеремійович також перейшли до князя Данила. Дев'ять тижнів стояло військо союзників під стінами Галича.

В кінці літа 1233 р. король Андрій II перебував на Закарпатті у жупі Берег, де 20 серпня уклав угоду з папським легатом єпископом пренестським Якобом[1077]. Видно, що він був готовий виступити найкоротшим шляхом на допомогу синові. Але тривала війна з австрійськими Бабенбергами, куди з основною частиною війська виступив молодший король Бела IV. Без угорської допомоги надій утримати Галич не було. Незважаючи на пізню осінь, Дністер не замерзав і це затримувало штурм міста. Боярин Судислав, відчайдушно намагаючись врятувати ситуацію, через своїх агентів запропонував Галич белзькому князеві. Той відступив від Данила, чим вирішив свою долю. У Галичі тим часом помер князь Андрій і угорці здали місто. Судислав зумів утекти, замішавшись серед угорців, яким дозволили покинути столицю.

Відновлена єдність спадщини Романа Мстиславича тривала, однак

[1075] Там же. Стб. 764–766.
[1076] Там же. Стб. 767.
[1077] Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. T. 1 (979–1273). Ed. F. Knauz. Strigonii, 1882. P. 292–297.

недовго. У 1234 р. Данило Романович виступив на допомогу своєму союзникові київському князеві Володимирові Рюриковичу проти чернігівського князя Михайла Всеволодовича. Було навіть обложено Чернігів[1078]. Але з різних причин союзники відступили від міста. Скориставшись тим, що вони рухалися окремими колонами, чернігівський князь зумів завдати галичанам поразки[1079]. Напевно причиною відступу стала звістка про бунт князя Ізяслава Мстиславича, який з половцями пішов на столицю. Данило Романович виступив разом з київським князем назустріч противнику. Війська були вимучені. Битва відбулася біля Звенигорода Київського. Противник мав чисельну перевагу. Під Данилом Романовичем вбито коня, але завдяки винятковій мужності йому вдалося вивести з бою рештки війська. Київський князь Володимир Рюрикович і волинський воєвода Мирослав потрапили до полону[1080]. Їх викупили від половців тільки десь під кінець 1235 р.

А галицькі бояри поспішали скористатися з проблем, що виникли в Данила Романовича. Нові боярські лідери Молибоговичі, яким свого часу зберегли життя Романовичі, хитрістю виманили з Галича Василька Романовича, розпустивши чутки, про наступ на Волинь смоленських полків з половцями. До Галича "запрошено" чернігівського князя Михайла Всеволодовича, одруженого з донькою Романа від першого, "законного" шлюбу. Так, несподівано Романовичі знову втратили Галицьку землю.

Загальним підсумком цієї фази стосунків з Угорщиною можна вважати повне фіаско угорських планів стосовно Галичини.

Шоста фаза (від літа 1234 р. до 1238) була найбільш драматичною. Тепер обидві сторони почали шукати підтримки в угорського короля. Той більше схилявся до Михайла Всеволодовича, чиї права на Галич були більш, ніж примарними. Тоді Данило Романович зважився на радикальніший крок. 14 жовтня 1235 р. у Сейкешфегерварі відбулася коронація Бели IV, під час якої колишній галицький король Калман ніс меч, а Данило Романович провадив за вуздечку королівського коня[1081].

Цей епізод біографії Данила Романовича залишається дискусійним. Інтерпретації розходяться від цілковитого заперечення самого факту (Д. Зубрицький[1082], І. Шараневич[1083], М. Дашкевич[1084]), замовчування

[1078] Там же. Стб. 772.
[1079] *Татищев В. Н.* История Российская. Т. 3. С. 464.
[1080] Ипатьевская летопись. Стб. 773.
[1081] Ипатьевская летопись. Стб. 776; Scriptores rerum Hungaricarum ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. E. Szentpetery. Vol. 1. Budapest, 1937. P. 467.
[1082] *Зубрицкий Д.* История древнего Галичско-Русского княжества. Ч. 3. Львов, 1855. С. 124–125.
[1083] *Szaraniewicz I.* Die Hipatios-Chronik als Quellen Beitrag zur Österreichschen Geschichte. Lemberg, 1872. S. 123.
[1084] *Дашкевич Н. П.* Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. Киев, 1873. С. 48.

(П.Грицак[1085], В. Пашуто[1086], М. Котляр[1087]), сумнівів щодо його значення (М. Грушевський[1088], І. Крип'якевич[1089]) до беззаперечного визнання Данила Романовича угорським ленником (М. Карамзін[1090], Б. Хоман[1091], М. Волощук[1092]). О. Майоров, вважаючи, що князь Данило Романович формально визнав себе васалом угорського короля, справедливо вбачав причину у пошуках військової підтримки проти Михайла Всеволодовича та його сина, звертаючи увагу на те, що водночас Василько Романович просив допомоги у поляків[1093]. Ще стриманіше сприйняв цю ситуацію О. Головко. Він, по суті, відкинув можливість прийняття васалітету, але слушно привернув увагу до того, що стосунки з угорським королем не розвивалися в такому напрямі, як бажав руський князь перед поїздкою до Угорщини. Це змусило Данила згодом вдатися до багатоходової дипломатичної комбінації у Центральній Європі[1094]. Мирослав Лабунька, дослідивши сам чин ведення коня під час урочистих церемоній (Officium Stratoris) та спираючись на висновки Ріхарда Гольцмана, який вважав, що цей елемент коронаційного церемоніалу був виявом пошанування і визнання високого значення, а не ленної залежності, яку символізував чин стремена (Officium Strepae), коли супровідник тримав стремено вершника, до чого був зобов'язаний ленник (як приклад дослідник навів факт здійснення чину Officium Stratoris у 1210 р. королями Данії та Норвегії щодо короля Швеції, який не привів до васалітету цих володарів)[1095], також дійшов висновку, що Данило Романович не став ленником угорського короля[1096]. Для Данила Романовича це був один з найскладніших періодів життя. Зібравши спадщину батька, він раптом знову втратив її важливішу половину і мусив починати все від початку. У цей момент він виявив себе блискучим політиком. Йому вдалося схилити на свій бік товариша дитячих літ короля Белу IV. Вдовольнивши амбіції угорського короля, Данило Романович домігся того, що той у 1236 р. зайняв нейтральну позицію у галицькому конфлікті, відмовившись від заручин своєї доньки

[1085] Див.: *Грицак П.* Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк, 1958.

[1086] *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. С. 217.

[1087] *Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Київ, 1979. С. 93.

[1088] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 52–53.

[1089] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 123.

[1090] *Карамзин Н.М.* История государства Российского. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 505, 635.

[1091] *Homán B.* Magyar történet. 1. kötet. Budapest, 1941. 515 old.; *Idem.* Geschichte des ungarischen Mittelalters. Bd. 2: Vom Ende des XII Jahrunderts bis zu den Anfägen des Hauses Anjou. Berlin, 1943. S. 31.

[1092] *Волощук М. М.* Даниил Галицкий и Бела IV: к реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в. // Rossica Antiqua 2006. Исследования и материалы. Санкт-Петербург, 2006. С. 331–341.

[1093] *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь. С. 585–589.

[1094] *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького. С. 303–304.

[1095] *Holzmann R.* Zum Stator- und Marschalldienst, zugleich eine Erwiderung // Histoirische Zeitschrift. 1931. Bd. 145. S. 322–323.

[1096] *Лабунька М.* Князь Данило Галицький і коронація угорського короля Бели IV (Чин: Officium Stratoris) // До джерел. Збірник наукових на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ; Львів, 2004. Т. 1. С. 554–561.

з Ростиславом Михайловичем[1097].

Вміло використав Данило Романович і *австрійську карту*. Відмовившись допомагати своєму родичеві австрійському герцогу Фрідріху II Бабенбергу, який вигнав свою матір (двоюрідну сестру княгині Єфросинії-Анни), Данило Романович не тільки допоміг Белі IV, з яким воював герцог, але й отримав від імператора Фрідріха II Гогенштауфена 500 марок сріблом як компенсацію за похід до Австрії. На думку О. Майорова, Данило Романович був на з'їзді у Відні в 1237 р., де й отримав від імператора королівську корону[1098].

Нейтралітет угорського короля у питанні боротьби за Галич[1099] забезпечив Данилові Романовичу остаточне повернення Галича у 1238 р. Тому, довідавшись про відхід чернігівської дружини з Галича (Ростислав Михайлович виступив на допомогу батькові проти литовців), Данило Романович відразу ж підступив під стіни столиці. Єпископ Артемій і двірський Григорій вмовляли галичан не впускати волинського князя, але перемогли прихильники Романовичів. Ростислав Михайлович повернув назад, але побачивши на Німецькій брамі стяг противника, не відважився на сутичку і втік до Угорщини[1100]. Боротьба за спадщину Романа Мстиславича, яка тривала майже 32 роки (1205–1238), завершилася перемогою князя Данила Романовича.

Шоста фаза першого етапу угорсько-галицьких стосунків скоріше нагадує авантюрний роман, учасники якого ледве встигали за змінами декорацій. Виграв його блискучим ендшпілем Данило Романович. У цілому весь перший етап, незважаючи на несподівані повороти подій, також закінчився на його користь. Успіхи Угорщини були тимчасовими, а ідея угорсько-галицької унії в цілому провалилася.

Продовження конфронтації. Другий етап угорсько-галицьких стосунків за Данила Романовича можна розділити також на дві фази, які мали свої особливості, виходячи з прагматизму цієї політики, яку ряд дослідників намагаються подати як неухильне дотримання угорського васалітету:

Перша фаза другого етапу тривала від 1238 до 2 червня 1247 р. і характеризувалася спробами Романовичів перейти від конфронтації до рівноправного союзу з відмовою Угорщини від підтримки претендентів. Спочатку Бела IV, незважаючи на монгольську загрозу, відмовився від пропозицій союзу. Коли після втечі перед монголами князя Михайла Всеволодовича, Київ зайняв Ростислав Мстиславич зі смоленської гілки Мономаховичів, Данило Романович, як старший серед Мономаховичів, здобув столицю, захопивши в полон князя Ростислава. Галиць-

[1097] *Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Київ, 2001. С. 85.

[1098] *Майоров А. В.* Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века // Вопросы истории. 2011. № 7. С. 32–52; *Його ж.* Невідомий епізод 1237 року у взаєминах князя Данила Романовича з імператором Фрідріхом II // Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. С. 180–186.

[1099] *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького. С. 313–314.

[1100] Ипатьевская летопись. Стб. 781–782.

ко-волинський князь став володарем Києва[1101], тобто формально він був останнім великим князем Русі.

Оборону Києва він доручив Тисяцькому Дмитру, а сам восени 1240 р. виїхав до Угорщини в Секешфегервар до двору Бели IV, пропонуючи союз проти ординців, скріплений шлюбом свого сина Лева з донькою Бели. "... преже того ѣхалъ бѣ Данило кн҃зь ко королеви Оугры, хота имѣти с ни҃ любовь сватьства"[1102]. Хоча вони розмовляли між собою угорською мовою, яку Данило знав з дитинства, досягнути порозуміння не змогли. Ми не знаємо як розвивалися переговори, але вони були важкими. Данило до останнього сподівався переконати угорського короля в необхідності військового союзу й тому затримався надовго. Інакше важко пояснити, чому він не повернувся, безперечно, маючи інформацію про падіння Києва і вторгнення монголів на Волинь. Угорський король недооцінив монгольську загрозу й тому не зумів переступити через амбіції і не захотів укласти рівний союз з товаришем дитинства. Імператор Священної Римської імперії Фрідріх II Гогенштауфен, який з далекої Сицилії уважно слідкував за подіями, в листі до англійського короля Генріха III прямо звинуватив Белу IV в безпечності[1103]. Поїздка Данила Романовича та його сина Лева виявилася безрезультатною. "И не бы любови межи има и воротиса w҃ короля..."[1104].

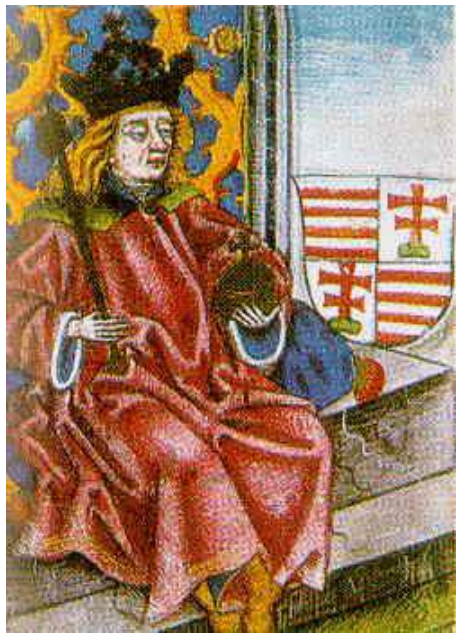

Угорський король Бела IV (1214–1270) (хроніка Яна Туровці, 1488)

Тисяцький Дмитро три місяці вперто обороняв Київ (від 5 вересня до 6 грудня 1240 р.), так і не дочекавшись підмоги. Взимку 1240–1241 рр. монгольська орда пройшла через Галицько-Волинську землю[1105]. Навесні 1241 р. Бату виступив проти поляків, чехів та угорців. Бурундай пройшов через Карпати, відкинувши заслін палатина Денеша

[1101] *Толочко А. П.* Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Киев, 1992. С. 190.

[1102] Ипатьевская летопись. Стб. 787.

[1103] *Пашуто В. Т.* Внешняя политика... С. 287.

[1104] Ипатьевская летопись. Стб.787.

[1105] История татарской политики на Руси и Русь. Москва; Ленинград, 1940; *Каргер М. К.* Киев и монгольское завоевание // Советская археология. Москва, 1949. Т. 11. С. 55–102; *Толочко П. П.* Древний Киев. Киев, 1977. С. 191–204; *Черепнин Л. В.* Монголо-татары на Руси (XIII в.) // Татаро-монголы в Азии и Европе. Москва, 1977. С. 186–209; *Довженок В. О.* Среднее Поднепровье после татаро-монгольского нашествия // Древняя Русь и славяне. Москва, 1978; *Беляева С. А.* Южнорусские земли во второй половине XIII–XIV в. (По материалам археологических исследований). Киев, 1982; *Ивакин Г. Ю.* Киев в XIII–XIV в. (По материалам археологических исследований). Киев, 1982; *Феннел Д.* Кризис ссредневековой Руси. 1200–1304. Москва, 1989. С. 110–128.

Битва на р. Шайо 11.04.1241 (хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

в районі Нижніх Воріт. Оглани Орду та Байдар дійшли до Любліна, а 9 квітня 1241 р. Байдар розгромив при Легніці війська польських князів та орденських формацій, які зумів зібрати сілезький і краківський князь Генріх II Побожний. Основні сили Бату перемогли військо Бели IV біля містечка Мохи на р. Шайо 11 квітня 1241, де загинув титулярний галицький король Калман. Оглани Кадан і Бурі воювали проти саксонських герцогів. Бучек розбив волохів, пройшовши через Червоноволоський прохід і дійшовши до Брашева.

Літо 1241 р. монголи провели на Дунаї і Тисі. Кадан, пройшовши через Токай, Уйрок і Сафар, переслідував угорського короля до самого Адріатичного моря. Монголи були готові воювати далі. Смерть каана Угедая викликала відхід Гуюка та інших огланів, які забрали з собою понад третину військ Бату. У 1242 р. Бату повернувся на береги Волги, де були одні з кращих на той час умов для ведення кочового господарства і де перетиналися шляхи з усіх частин його нових завоювань, щоб закласти окремий улус – державу Золоту Орду з новою столицею Сараєм[1106].

На початку 1242 р. відновив боротьбу за галицький престол і князь Ростислав Михайлович. Він з'єднався з галицьким боярином Володиславом Юрійовичем і рушив на Галич. По дорозі їм здалася Печера Домажирова. Якщо припустити, що Володислав – син відомого боярина Юрія Домажирича, перемишльського тисяцького, а потім воєводи Володимира Васильковича, то зрозуміло, що в Печері Домажировій у нього мали

[1106] *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана. С. 97–98.

бути прихильники. Незабаром Володислав увійшов до Галича, проголосив Ростислава галицьким князем й отримав уряд галицького тисяцького. Але звістки про підхід Данила та Василька Романовичів, а також повернення монголів з Угорщини змусили князя Ростислава Михайловича покинути столицю. З ним втекли владика Артемій та бояри – прихильники Ольговичів.

Памятник королю Данилу. Галич, 1998-1999 рр. Скульптори Валентин Подольський і Олександр Пилєв

Данило Романович знову вступив до Галича, схопивши кількох бояр, які підтримали Ростислава Михайловича. Звідси він негайно вирушив до Бакоти та Каліуса. Василько Романович виїхав до Володимира відновлювати волинську батьківщину, а двірський Андрій з рештою війська пішов до Перемишля, який зайняв васал Ростислава Михайловича, колишній удільний рязанський князь Костянтин Володимирович – його впустили до міста владика та місцеві бояри. Костянтин не став оборонятися і двірський Андрій – один з найвідданіших соратників князя Данила, зайняв місто й розправився з противниками князя, серед яких був знаменитий співець Митуса[1107]. Боярин не зупинився навіть перед стратою єпископа – "уодоси владыкоу"[1108]. У Перемишлі поставили молодого князя Лева Даниловича.

Ростислав Михайлович знайшов притулок в Угорщині. Бела IV, незважаючи на страшне розорення, нанесене монголами, не полишав надії зробити Галицьке князівство своїм васалом, або, принаймні, посадити на престіл свого ставленика. У 1244 р. він видав доньку Анну за Ростислава Михайловича[1109]. Як член королівської родини, Ростислав Михайлович отримав уділ на Закарпатті (спершу замок Фізер у Земплині із селом Вишнево у Земплинській жупі, а до першої половини 1245 р. – королівські землі Земплинської та Березької жуп[1110]), з яких зміг поповнити свою дружину. Розраховуючи на підтримку проугорської партії та власних прихильників серед галицького боярства, він на початку 1244 р. вторгся до Перемишльського князівства звичним шляхом через Лубківський перевал.

Данило Романович вислав на допомогу синові загони белзького князя Всеволода Олександровича, двірського Андрія та боярина Якова.

[1107] Ипатьевская летопись. Стб. 793–794.
[1108] Там же. Стб. 794.
[1109] Там же. Стб. 794; *Wertner M.* Az Árpádok czaládi története. Nagybeczkerek, 1892. 463–475 old.
[1110] Див.: *Войтович Л.* Доба удільних князівств // Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. Львів, 2002. С. 107.

У першій битві на річці Січниці, лівій притоці ріки Вишні, претендент здобув перемогу. Поразку галицько-волинського війська літописець пояснив тим, що белзький князь "Всеволъдъ не поможе имъ и навороти конь свои на бѣгъ"[1111]. Батько белзького князя Олександр Всеволодович постійно знаходився у стані противників Данила Романовича. Можливо, й син підтримував стосунки з Ростиславом Михайловичем. Але з підходом основних сил, які вдалося зібрати Данилові Романовичу, претендент мусив відступити до кордону і повернутися до своїх володінь в Угорщині, тобто на Закарпатті.

Обидві сторони стали готуватися до вирішальної сутички. Угорський король вирішив підтримати зятя всіма силами. Крім поповненої на Закарпатті дружини, Ростислава Михайловича на цей раз супроводжувало значне угорське військо, очолене досвідченим полководцем баном Фільнієм, що уже перебував у Галичі та був пов'язаний родинними стосунками з галицькою елітою[1112]. Крім того, Бела IV змусив іншого зятя – краківського князя Болеслава Сором'язливого, сина Лєшка Білого та Гремислави Інгварівни, одруженого з сестрою Анни – дружини Ростислава Михайловича – Кунегундою (Кінгою), теж взяти участь у поході. Частина польських нобілів на чолі з сандомирським воєводою Флоріаном Войцеховичем Авданцем спершу виступили проти, але невдовзі змінили позицію. І краківські дружини прийшли на з'єднання з претендентом та угорськими військами.

Данило Романович, як завжди, міг розраховувати насамперед тільки на брата Василька. Мазовецький князь Конрад, противник Болєслава Сором'язливого, також прийняв його сторону. Підтримав Данила і литовський князь Міндовг.

Влітку 1245 р. Ростислав Михайлович обложив сильно укріплений Ярослав і несподівано появився під стінами Перемишля. Місцеві бояри відразу здали місто і приєдналися до претендента. Власне, боротьба за спадщину Романовичів тривала з перемінним успіхом ще від 1205 р.[1113] Після здобуття міста двірським Андрієм, більшість бояр та верхівка бюргерства присягнули молодому князю Леву Даниловичу, але насправді тільки чекали відповідної нагоди. Із перемишльськими загонами князь Ростислав Михайлович повернувся до Ярослава, де вже ставили метальні машини та готувалися до штурму. У такій ситуації Данило Романович був змушений, не чекаючи підходу союзних військ, негайно виступити до Ярослава.

Битва під Ярославом. Вирішальна битва відбулася 17 серпня 1245 р.[1114] Вона описана в Галицько-Волинському літописі зі слів учасника, який добре знався на військовій справі, тому на підставі цього опису її перебіг можна реконструювати досить докладно. Військо

[1111] Ипатьевская летопись. Стб. 797.

[1112] *Волощук М.* "Фила древле прегордыи"... С. 189–196.

[1113] Див.: *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 253–306.

[1114] Ипатьевская летопись. Стб. 804–805.

Данила Романовича було розділене на чотири полки. Передовий полк очолював двірський Андрій, Великий полк – сам Данило Романович, Полк правої руки – його брат, князь Василько Романович, а Полк лівої руки – князь Лев Данилович (молодому князеві допомагав боярин Василько Гаврилович). До Передового полку входив половецький загін, до Великого полку – стяги белзького князя Всеволода Олександровича і бояр Василя Глібовича, Мстислава, Якова Марковича, Шелви та інших. "Львови же дѣтьскоу соущоу пороучи и Василкови храброу соущоу боѥриноу и крѣпкоу и да и стережеть его во брани"[1115]. Оскільки князь Лев, проходячи ступені лицарської науки, був ще *детеск*, тобто належав до наймолодшої із трьох категорій воїнів (детеск, отрок і гридь), батько побоювався за нього. Тому доручив боярину Васильку Гавриловичу оберігати князя та утримувати його від поспішних і нерозважливих поступків на полі бою.

Претендент на галицький престол князь Ростислав Михайлович мав намір атакувати Головний полк і прорвати центр галицько-волинського війська. Виставивши піхоту для блокади воротної вежі Ярослава, звідки гарнізон міг здійснити вилазку, він розпочав битву з основними силами. Але назустріч виступив Передовий полк двірського Андрія, який, напевно, пройшов у інтервалах між полками Данила і Василька Романовичів.

Навально атакуючи, Ростислав почав перемагати Передовий полк. Одночасно польський полк краківського князя Болеслава Сором'язливого зв'язав сили волинян князя Василька Романовича.

Бачачи, що двірський Андрій терпить поразку, Данило Романович посилав йому на допомогу хорогви з Головного полку. Але і вони не витримали натиску. Відтак белзький князь Всеволод Олександрович, бояри Василь Глібович і Мстислав почали відступати до Сяну.

Палатин Фільній, який командував угорцями, вирішив, що наступив переломний момент, і задіяв головні сили, підтримавши атаку князя Ростислава. Тоді у битву вступив Головний полк. Битва розпалася на два зіткнення: один – Фільнія і Ростислава Михайловича з рештками Передового та Головним полками, інший – поляків з полком Василька Романовича.

Долю битви вирішила атака свіжого полку Лева Даниловича, який ударив у фланг угорців, обійшовши Фільнія. Угорський полководець потрапив у полон, а князь Ростислав почав утікати. Тоді й поляки відступили перед волинянами[1116].

Напевно у цій битві Лев Данилович здобув посвяту у лицарі, бо літописець його спеціально виділив: "ѡ того же гордаго Филю Львъ младъ сы изломи копье свое" [1117] та підкреслив наступний тріум на полі бою: „Львъ ста на мѣстѣ воиномъ посредѣ троупьıа ıавляѧюща побѣдоу свою"[1118].

Разом із Фільнієм у полон потрапили багато угорців, а також

[1115] Там же. Стб. 802.

[1116] *Войтович Л.* Військове мистецтво Галицько-Волинської держави. С. 16–17.

[1117] Ипатьевская летопись. Стб. 804.

[1118] Там же. Стб. 805.

поляків. Фільнія було страчено[1119]. Знатних воїнів відпустили за викуп, а простих воїнів і зброєносців пізніше розселили на землях княжого домену. Багато з них було приведено до Холму і вони працювали при розбудові міста.

Угорський король і далі не полишав підтримувати свого зятя. Впродовж 1245–1247 рр., висилаючи цілий ряд посольств до папи Інокентія IV, зацікавленого в нормалізації стосунків правителів держав вздовж нових кордонів Золотої Орди, Романовичі не змогли добитися поступу у стосунках з Белою IV[1120]. Лише проблема Австрійської спадщини, тобто загроза переходу Австрії до чеських Пшемислідів, змусила Белу IV визнати невдачу своєї політики стосовно Галицької землі.

Загадка загибелі Фрідріха II Бабенберга. Австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг загинув у битві з угорським військом на р. Лейте 15 червня 1246 р. від руки "короля Русі", який перебував у складі угорського війська[1121]. Калман, син короля Андрія II, який носив титул короля галицького, загинув ще 11 квітня 1241 р. при Шайо. Але в Угорщині перебував зять Бели IV і ворог Романовичів – претендент на галицький престіл князь Ростислав Михайлович. Хроністи, які називали *королями* і менш значних князів, могли назвати його *королем Русі*[1122]. А Ростислав Михайлович у 1246 р. ще реально зберігав амбіції посісти не тільки галицький, але й київський та чернігівський престоли[1123]. О.Майоров вважає, що *королем Русі*, від руки якого загинув австрійський герцог, був Данило Романович[1124]. На його думку, королівський титул Данило Романович отримав від германського імператора, а позаяк він підступно вбив близького родича, то цей ганебний епізод не був згаданий літописцями.

Як відомо, після битви під Ярославом Данило Романович відбув у ставку Бату на Волзі. Не викликає жодних сумнівів, що князь Данило Романович виїхав в ставку Бату з обозом та охороною, що, зрештою, підтверджує свідчення папського посла Джованні дель Плано Карпіні: коли вони зустрілися з Данилом Романовичем поблизу ставки еміра Картана, князь був "зі всіма воїнами і людьми, саме з тими, які

[1119] "тогда же и Фила гордыи ѣтъ бы̄ съ Андрѣуьь дворьскимь и приведень бы̄ к Данилоу и оубьенъ бы̄ Даниломъ" (Ипатьевская летопись. Стб. 804). Обоє були давніми ворогами, обоє були вибуховими, запальними та амбітними: чи князь Данило Романович засудив бранця до страти як покарання за давні злочини, вчинені у Галичі, чи розпалений на полі бою не стерпів якогось гострого слова з боку Фільнія і наказав його стратити чи, навіть, сам вбив полоненого, порушивши кодекс лицарської честі? Літописний текст не дає підстав для однозначного висновку.

[1120] *Umiński J.* Niebiezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku a papież Innocenty IV. Lwów, 1922. S. 91.

[1121] Annales Millicensium continuation Sancrucensis tertia / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1851. P. 559; Annales sancti Rudberti Salisburgenses a. 1–1286 / Ed. W. Wattenbach // Ibidem. T. 9. P. 789; Annales Waldemarianis / Ed. G. Waitz // Ibidem. T. 29. Hannoverae, 1892. P. 179.

[1122] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 418–419.

[1123] Там само. С. 418–419.

[1124] *Майоров А. В.* Русь, Византия и Западная Европа. С. 668–671.

прибули з ним”[1125]. Охорона мусила рухатися верхи і в доспіхах, часто змінюючись і відпочиваючи, що теж стримувало рух та збільшувало час подорожі. Степ був небезпечний, організація ординської держави тільки почалася, а сам статус галицько-волинського князя до кінця не був визначеним. Ніхто би за таких умов не ризикнув їхати інакше. Папське посольство, виїхавши з Києва 4 лютого, змінюючи коней по 3–4 рази на день (чого не міг дозволити собі княжий поїзд з породистими бойовими та в’ючними кіньми, яких не можна було замінити на монгольських ямах-станціях), їдучи навіть вночі, добралося до ставки Бату лише 4 квітня, тобто через два місяці[1126]. Середній час поїздки і повернення з Орди князів з Північно-Східної Русі, дорога яких була коротшою, складав півроку[1127]. Ще Володимир Борзаковський звернув увагу, що, вирушаючи в Орду з Києва 4 лютого 1246 р., папський посол не застав князя у Києві, бо останній перебував у Бату[1128]. Враховуючи час і місце зустрічі князя з дель Плано Карпні на напівдороги між ставкою Коренци (Курумиші) та ставкою Бату, можна стверджувати, що до Києва він міг добратися не раніше кінця квітня 1246 р., тобто в Галичі князь міг з’явитися тільки в травні, а далі потрібно було відразу ж зібрати військо, виступити через Лубківський перевал в Угорщину і до середини червня 1246 р. досягти р. Лейти.

При цьому у князя Данила не було жодних мотивів такого поспіху. Угорський король продовжував підтримувати домагання Ростислава Михайловича. Початок справжніх переговорів між обома сторонами можна віднести лише до літа 1246 р., коли кандидат у митрополити печатник Кирило через Угорщину виїхав до патріарха в Нікею і був прийнятий королем Белою IV[1129]. Тобто ініціатором виступив сам угорський король. На зворотному шляху король знову прийняв митрополита й запропонував союз, скріплений шлюбом Лева Даниловича з донькою Бели IV Констанцією. “…пришедъ же митропӣтъ и ре̄ емоу хотение твое оу тебе есть поими дщерь его сно̄у си женѣ”[1130]. Тільки 2 червня 1247 р. Бела IV надав Ростиславу Михайловичу Славонію[1131], демонструючи відмову від претензій до Галицької землі й готовність до переговорів з Данилом Романовичем. Доки Данило Романович не отримав твердих гарантій відходу угорців від підтримки претендента Ростислава Михайловича про нормалізацію стосунків не могло бути мови. Саме події в сусідній Австрії, а також зустріч Данила Романовича з ханом Бату і визнання за ним галицько-волинських земель,

[1125] *Джиованни дель Плано Карпини.* История Монгалов // Джиованни дель Плано Карпини. История Монгалов. Гильом де Рубрук. Путешествие в Восточные страны / Пер. А.И.Малеина. Москва, 1957. С. 81–82.

[1126] Там же. С. 70.

[1127] *Селезнев Ю. В.* О времени, затрачиваемом русскими князьями на поездки в Орду // Уральский исторический вестник. 2012. № 2 (35). С. 31–35.

[1128] *Борзаковский В. С.* История Тверского княжества. Санкт-Петербург, 1876. С. 242–243.

[1129] Ипатьевская летопись. Стб. 809; *Homza M.* Sytuacja polityczna Spisza do początków XIV w. // Historia Scepusii. Bratislava; Kraków, 2009. Vol. 1. S. 152.

[1130] Ипатьевская летопись. Стб. 802.

[1131] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 4, V. 1. P. 447, 454.

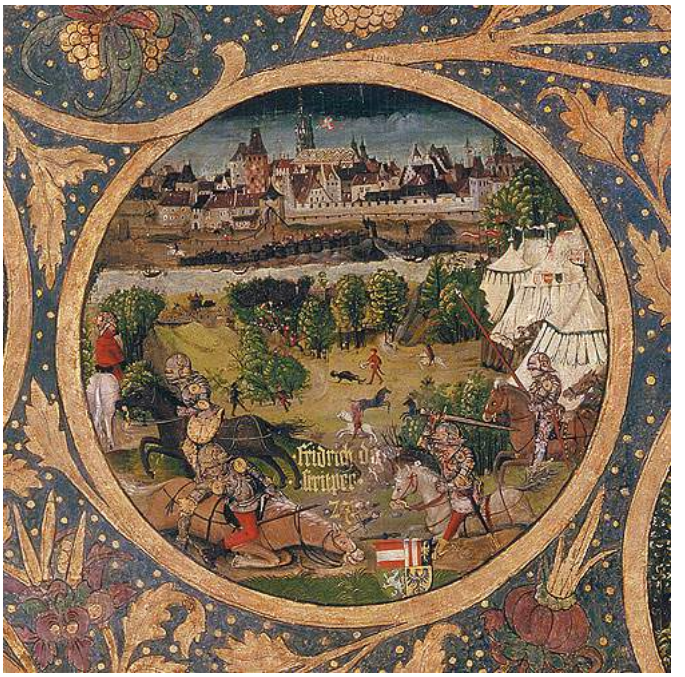

Загибель Фрідріха II фон Бабенберга (1211–1246)
(Кодекс Ладислава Сунтхайма, 1490. Монастир у Клостернюбурзі)

підштовхнули угорського короля до зміни позиції. Хоча і надалі Ростислав Михайлович залишався його улюбленим зятем, а діти останнього – улюбленими онуками. Сам же Ростислав так ніколи і не відмовився від титулу князя галицького: отримавши у 1247 р. князівство Мачву[1132] (можливо все-таки під тиском Данила Романовича його перемістили зі Славонії у Мачву, ще більш віддалену від галицьких кордонів), а згодом опанувавши частину Болгарії, він титулувався як "dux Galiciae et imperator Bulgarorum"[1133]. Не міг Данило Романович кидатися на війну з близьким родичем і давнім союзником Фрідріхом II (навіть враховуючи їхню конфронтацію у 1236–1237 рр.) на допомогу Белі IV, який продовжував підтримувати іншого претендента на галицький престол.

Лише після переміщення Ростислава Михайловича у Славонію, в замку Зволен (нині на території Словаччини) у присутності Бели IV й Данила Романовича митрополит Кирило дав шлюб Леву Даниловичу та Констанції Белівні, який скріпив відновлення союзу між Угорським королівством та Галицько-Волинською державою[1134]. Шлюб можна впевнено датувати літом 1247 р., невдовзі після 2 червня. Отже, навіть якщо б Данило Романович до червня 1246 р. встиг повернутися зі ставки

[1132] *Гарді Д.* Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви? // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 200.

[1133] *Мандзюк В.* Ростислав Михайлович – "dux Galiciae et imperator Bulgarorum" // Княжа доба: історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 131–144.

[1134] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. Buda, 1832. T. 7. P. 216; *Wertner M.* Az Árpádok czaládi története. Nagybeczkerek, 1892. 485–488 old.

Бату на Волзі і зібрати військо, він би не кинувся на допомогу Белі IV, не маючи твердої впевненості, що той більше не підтримуватиме претензії свого зятя на галицький престіл і визнає Данила рівноправним союзником. А таку позицію угорський король задекларував тільки 2 червня 1247 р. Доти Данилові Романовичу якраз вигідною була конфронтація Угорщини та Австрії, яка перешкоджала Белі IV підтримувати спроби Ростислава Михайловича оволодіти Галичем.

Тепер про саму битву на Лейті 15 червня 1246 р. Маршал Штирії лицар-міннезінгер Ульріх фон Ліхтенштейн (1200–1275), який описав подробиці загибелі австрійського герцога в поетичному романі "Служіння дамам" (1255)[1135] та окремих строфах[1136], черпаючи інформацію від свого родича Генріха фон Ліхтенштейна, чиї хоругви стояли напроти руських, не назвав імені руського короля. Аннали монастиря св. Пантелеймона в Кельні в редакції 1249 р., у яких зафіксована смерть герцога від рани нанесеної йому вбитому ним королем Русі, – теж[1137]. Пізніші чеські та угорські перекази подають інформацію про загибель герцога, який у ході битви опинився в гущі воїнів дружини Ростислава Михайловича[1138]. До них примикає інформація грамоти Бели IV від 20 листопада 1255 р. за якою герцог загинув від руки лицаря Андреаса (Андрія?), що засвідчив галицький князь Ростислав, улюблений зять короля[1139].

Тому в участі князя Ростислава у битві на Лейті більшість дослідників не сумнівається[1140]. Жодних свідчень же про участь Данила в цій битві, на які би можна було опертися, немає.

Зрозуміло, що титул "король" не може слугувати жоднісіньким аргументом, а сама коронація Данила Романовича германським імператором Фрідріхом II Гогенштауфеном у Відні, належить до гіпотез. Європейські хроністи часто наділяли руських князів титулом "король", що свідчило, скоріше, про те, що вони сприймали цього чи іншого

[1135] Див.: *Peters U.* Frauendienst. Untersuchungen zu Ulrich von Lichtenstein und zum Wirklichkeitsgehalt der Minnedichtung. Göttingen, 1971; *Piwowarczyk D.* Słynni rycerze Europy. Rycerze w służbie dam i dworu. Warszawa, 2009.

[1136] Ulrich's von Liechtenstein Frauendienst / Hrsg. Von R. Bechstein. Bd. 7. Leipzig, 1888. S. 255–262.

[1137] Annales Sancti Pantaleoni Coloniensis / Ed. H. Cardauns // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 22. Hannoverae, 1872. P. 541.

[1138] Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae / Ed. R. Marcina. Bratislava, 1987. T. 2. S. 445; Legendy a kroniki koruny uherské / Připrava vydani Richard Pražak, překlad Dagmar Bartońková, Jana Nechutová. Praha, 1988. S. 164.

[1139] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. G.Fejer. T. 4. Vol. 2. Buda, 1829. P. 314.

[1140] *Palacký F.* O Ruském knjžetu Rostislawowi, otci královny české Kunhuty, a rodu geho rozbor kritický // Časopis českého museum. R. 16. Praha, 1842. Sw. 1. S. 34; *Zeissberg H. von*. Friedrich II der Streibar // Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1877. Bd. 7. S. 580–585; *Wenzel G.* Rostizlaw galicziai herczeg, IV Béla Magyar királynak veje // Értezések a történelmi Tudományok köréböl. K. 13. Budapest, 1887. Sz. 8. 7 old; *Lhotsky A*. Friedrich II // Neue Deutsche Biographie. Bd. 5. Berlin, 1961. S. 524; *Font M.* Árpad-házi kiralyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. 253 old; *Jacques T.* Dictionary of Battles and Sieges. Westport–London, 2007. P. 579; *Preiser-Kapeller J.* Von Ostarrichi an den Bosporus. Ein überlick zu den Beziehungen im Mittelalter // Pro Oriente Jahrbuch 2010. Wien, 2011. S. 66–77; *Мартынюк А.В.* Князь Ростислав в битве на реке Лейте: "русский эпизод" австрийской истории // Древняя Русь: вопросы медиевистики. Москва, 2013. № 2 (52). С. 49–55.

князя як суверенного володаря[1141]. При цьому загалом вони керувалися єдиним критерієм: чи був той чи інший володар залежним від германського імператора[1142]. Що стосується "підступного" вбивства в бою на очах в обох армій, то це трохи з області непорозуміння. Навіть, якщо буквально розуміти опис загибелі Фрідріха II Бабенберга у поетичному романі Ульріха фон Ліхтенштейна, відсутні будь-які підстави для звинувачень *rege Ruscie* у підступності. Обидва війська розгорнулися у бойові порядки. Герцог виїхав наперед свого війська і звернувся до нього із запальною промовою. Руські в цей час почали атаку. Віддаль між обома бойовими порядками завжди мусила бути достатньою для розгону лицарських коней. Атаку лицарського війська, яке розігнало своїх коней, спинити можна тільки стіною військ противника. Перше зіткнення найстрашніше і далі бойові порядки перемішуються, а сама битва розпадається на індивідуальні сутички. В цьому хаосі виокремити деталі загибелі того чи іншого лицаря неможливо[1143], як неможливо звинуватити ту чи іншу сторони у порушенні правил лицарського кодексу після того, як був даний сигнал до атаки, котрий не могли не помітити і не почути обидві сторони. Отож, не бачу підстав пов'язувати загибель герцога Фрідріха II Бабенберга в битві на р. Лейті з особою Данила Романовича чи звинувачувати останнього у підступному вбивстві близького родича.

Найпевніше, що герцог загинув у першій фазі бою під час зіткнення

[1141] *Шушарин В.П.* Древнерусское государство в западно- и восточноевропейских средневековых пам'ятниках // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Щапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. Москва, 1965. С. 425.

[1142] *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 384. Обґрунтовуючи цю тезу, дослідник зіслався на працю М.Хельмана: *Hellman M.* Vladimir de Heilige in der zeitgenossischen abendländischen Überlieterung // Jahrbücher für Geschichte Ost Europas. Bd. 7. 1959. H. 4. S. 400–408.

[1143] Ульріх фон Ліхтенштейн написав, що відразу у загальному хаосі і не помітили загибелі герцога (Ulrich's von Liechtenstein Frauendienst. S. 255–26). Інформація чеських джерел, що герцог опинився в гущі воїнів Ростислава Михайловича, а також цитоване повідомлення Бели IV з посиланням на того ж Ростислава Михайловича, дозволяють стверджувати, що обидва війська атакували зустрічними хвилями і герцог загинув не під час першого зіткнення, а уже в ході індивідуальної сутички, у якій лицар Андреас виявився сильнішим. Німецький міннезінгер не був безпосереднім учасником битви і його візії все-таки вторинні по відношенні, хоча б до листа угорського короля. Лицар Андреас був у складі дружини Ростислава Михайловича, тому саме йому і приписали загибель герцога. Вартує звернути увагу на фразу у цитованих Анналах монастиря св. Пантелеймона у Кельні, повторену пізніше у Кельнській королівській хроніці, *quadam rege Ruscie*, тобто *бувшого короля Русі* (Annales Sancti Pantaleoni Coloniensis. P. 541; Cronica Regia Coloniensis (Annales maximi Coloniensis) cum continuationibus in monastero s. Pantaleonis scriptis aliisque historiae Coloniensis monumentis / Ed. G. Waitz // MGH. Scriptores rerum Germanicarum. T. 18. Hannoverae, 1880. P. 289–290), що відповідало тодішньому статусі Ростислава Михайловича. Але версія цього джерела ще більш заплутана: *Cum quadam rege Ruscie singulariter in prelio dimicans, ipsum interfecit et ab eodem mortale vulnus accepit, supervivendo duobus diebus (З бувшим королем Русі затято у поєдинку б'ючись, сам убив* [його – Л.В.] *і від нього смертельну рану отримав, проживши два дні.* Тому польський дослідник Норберт Міка пропонував не довіряти цьому повідомленню (*Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. Racibórz, 2008. S.* 18–19).

обох сторін, опинившись в колі лицарів з дружини Ростислава Михайловича. Але загадка загибелі герцога залишається. За Галицько-Волинським літописом Фрідріх II Бабенберг "убьен бысть от своих бояръ во брани"[1144], що перегукується з повідомленнями Продовжувача Хроніки пресвітера Магнуса: "вбитий в хаосі битви своїми людьми, як розповідають, чашником графом фон Хасбах на ім'я Генріх"[1145] (при цьому граф Генріх фон Хасбах справді входив до найближчого оточення герцога Фрідріха II Бабенберга[1146]), Анналів зальцбурзького монастиря св. Руперта: "або своїми, або ворогами, точно невідомо, був вбитий"[1147] та Продовжувача Анналів ламбахського монастиря: "загинув за дивних обставин"[1148].

Знову союзники. *Друга фаза* другого етапу (з липня 1247 і до смерті Данила на початку червня 1264 р.) розпочалася з заключення союзу, скріпленого шлюбом Лева Даниловича і Констанції Белівни у Зволені[1149].

Ще однією причиною, яка спонукала Белу IV шукати союзу з Данилом Романовичем вже після січня 1247 р., була справа Австрійської спадщини. Згідно Privilegium minus, дарованого імператором Фрідріхом I Барбаросою австрійському герцогу Генріху II Язомирготу, у династії Бабенберґів успадкування престолу відбувалося *за мечем* і *за кужелем* (тобто по чоловічій і жіночій лініях)[1150]. Першою спадкоємницею Фрідріха II була його племінниця Гертруда, муж якої Владислав Пшемислід, син чеського короля Вацлава, і став відразу австрійським герцогом. Але 3 січня 1247 р. герцог Владислав несподівано помер. Бела IV не міг не знати про родинні зв'язки з Данила Романовича з Бабенберґами. Крім того, у нього не було синів, які могли би претендувати на руку Гертруди. За таких умов руський кандидат на австрійському престолі був би щонайменше союзником угорського короля, а за допомогу в його утвердженні можна було отримати принаймні герцогство Штірію. Не маючи безпосередніх кордонів з руськими землями, цей герцог мусив орієнтуватися на угорського короля навіть не приймаючи васальної присяги. Роман Данилович підходив Гертруді і за віком, і за походженням, що давало надію на підтримку цієї кандидатури австрійською елітою.

[1144] Ипатьевская летопись. Стб. 820.

[1145] Chronicon Magni Presbiteri continuatio / Ed. W.Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 17. Hannoverae, 1861. P. 639.

[1146] *Mika N. Walka o spadek po Babenbergach. S. 17.*

[1147] Annales sancti Rudberti Salisburgenensis / Ed. W.Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1851. P. 789.

[1148] Continuatio Lambacensis // Ed. W.Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1851. P. 559.

[1149] *Wertner M.* Az Árpádok családi története. 485–488 old; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 7. Buda, 1832. P. 216.

[1150] Див.: *Herrich A.* Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberg in Osterreich. Wien, 1972 (2 Aufl. Wien, 1976); *Zöllner E.* Das Privilegium minus und seine Nachfolgebestimmungen in genealogischer Sicht // Mittellungen des Instituts für Osterreichische Gaschichtsforschung. Bd. 86.Wien, 1978. Bd. 86. P. 1–26.

Але папа Інокентій IV висунув претендентом компромісну фігуру баденського маркграфа Германа V Церінгена, який став другим чоловіком Гертруди. Проте він теж невдовзі 4 жовтня 1250 р., помер і проблема австрійської спадщини виникла знову. Чеський король вирішив не відпускати з рук Австрії. 12 лютого 1252 р. він одружив свого наступного сина маркграфа моравського Пшемисла Оттокара із значно старшою від нього сестрою Фрідріха II Маргаритою, вдовою німецького короля Генріха VII Гогенштауфена[1151]. Герцогиня Гертруда відразу ж звернулася до угорського короля з проханням захистити її права. Бела IV не міг далі зволікати і зустрівся з Данилом Романовичем на з'їзді у Пожоні (Братиславі)[1152]. На цій зустрічі було вирішено одружити Гертруду Бабенберг з Романом Даниловичем. Їх шлюб відбувся відразу після пожоньської зустрічі у 1252 р. у тому ж замку Гайнбург, де вінчалися Пшемисл Оттокар та Маргарита Бабенберґ[1153].

Деталі цієї частини війни за Австрійську спадщину викладені у наступному розділі. В цьому союзі обидві сторони виходили з власних інтересів. Хоча звинувачення Бели IV в тому, що під час боротьби за Австрійську спадщину він не надав потрібної підтримки Роману Даниловичу, схоже, безпідставні. Угорський король залучив до війни свого другого зятя краківського князя Болеслава Сором'язливого та сербських і болгарських васалів. До компромісного миру, який завершився на користь Пшемисла II Оттокара у 1254 р.[1154], сторони підштовхнув папа Інокентій IV, зацікавлений в мирі перед загрозою нового монгольського вторгнення. І Роман Данилович, повернувшись з Австрії, у 1254 р. отримав від короля Міндовга в лен Новогрудське князівство, очевидно як компенсацію за відмову від австрійського престолу[1155].

Після війни обидві сторони зберігали союзні відносини. Наприкінці 1254 р. Лев Данилович їздив до Угорщини до тестя Бели IV, напевно, для підтвердження цього союзу[1156]. Бела IV визнав королівський титул Данила Романовича, як визнали його і всі інші сусіди.

На цьому етапі союз був більш потрібним королю Данилу, який був змушений розпочати війну з монголами за невигідних обставин. Смерть Бату і боротьба за трон Золотої Орди дозволили Данилові Романовичу досягти певних успіхів у цій війні. Але Києва він не здобув і потратив значні зусилля на відвоювання території болохівських князівств. Вторгнення Бурундая застало Романовичів зненацька, тоді як правитель Золотої Орди Берке підготувався значно краще. Наприкінці

[1151] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. С. 38, 326.

[1152] Ипатьевская летопись. Стб. 814.

[1153] Там само. С. 39.

[1154] *Fischer M.* Merkwirdigere Schicksaie des Stiftes und der Stadt klosterneuburg aus Urkunden gezogen II (Urkundenbuch). Wien, 1815. Nr 60; Fontes Rerum Bohemicarum. Praha, 1874. T. 2. P. 289; Ibidem. Praha, 1875. T. 3. P. 312; Continuatio Lambacensis / Ed. W.Wattenbach // MGH. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 599.

[1155] *Войтович Л.* Князі Роман Данилович і Василько Романович – протопласта князів Острозьких // Острозька давнина. Вип. 2. Острiг, 2013. С. 11–25.

[1156] Ипатьевская летопись. Стб. 830.

Битва біля Кресенбрунн 19.06.1260 (хроніка Яна Туровці, 1488)

1259 р. він відіслав угорському королю вимогу про негайне укладення скріпленого династичним шлюбом миру з монголами і виступ разом із ними проти сусідів, ворожих монголам, погрожуючи вторгненням до Угорщини[1157]. Цим посольством він утримав Белу IV від допомоги сватові. Але угорський король не побоявся прийняти короля Данила під час його останньої еміграції (1260–1262 рр.)[1158].

У 1260 р., коли австрійська спадщина вже була закріплена за Пшемислом-Оттокаром II, він розлучився з Маргаритою. Дітей у них не було, а значно старша дружина його, звичайно, не приваблювала. Розлучення позбавляло, однак, Пшемисліда легітимних прав на спадщину Бабенберґів, що давало угорському королю підстави для відновлення боротьби за Австрію. Але Пшемисл II Оттокар випередив суперника. Він підтримав або інспірував змову штірійського лицарства, невдоволеного угорським пануванням[1159]. 12 червня 1260 р. біля Кресенбрунн у Штірії австрійсько-штірійське лицарське військо, яке очолив штірійський маршал Ульріх фон Вільдон, ще до підходу військ короля Пшемисла II Оттокара, розгромило військо короля Бели IV.

З листа короля Пшемисла II Оттокара відомо, що в цій битві брали участь "Danielem regem Russiae et filios eius et caeteros Ruthenorum ac Tataros"[1160]. Ісидор Шараневич[1161], Мирон Кордуба[1162] та Михайло

[1157] Vetera monumenta nistorica Hungariam sacram illustrantia. P. 239–240.

[1158] *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк, 2009. № 13. С. 89–96.

[1159] *Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. Racibórz, 2008. S. 57.*

[1160] "…Данило король Русі з своїми синами та підрозділами русі і татар…": Codex diplomaticus Hungariae / Ed. G. Fejér. Budae, 1829. T. 4, Bd. 3. P. 15–17; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moravia / Ed. C. J. Erben, J. Emler. Pragae, 1882. T. 2. Nr. 271. P. 103–104.

[1161] *Szaraniewicz I.* Die Hypatios-Chronik als Quellen // Beitrag zur österreichischen Geschichte. Wien, 1872. S. 84, 144–145.

[1162] *Кордуба М.* Участь Данила в битві під Крессенбрунн // Записки НТШ. Львів, 1896. Т. 10. С. 1–2.

Грушевський[1163] звернули увагу на дещо випадковий характер участі короля Данила в битві. На той час він уже не мав зацікавлення до спадщині Бабенберґів. Головні галицько-волинські міста були позбавлені захисту, Європа зі страхом очікувала вторгнення полчищ Берке, а король Данило брав участь у явній авантюрі свого свата. Але ці історики не звернули увагу на останню еміграцію короля.

М. Грушевський теж зауважив помилку Яна Длуґоша, який приписав участь в цій битві ще також Леву та Роману (на той час уже мертвому). Лев Данилович, який тепер тримав Перемишльське, Галицьке та Белзьке князівства, після відходу Бурундая навесні 1260 р. не міг би покинути свої землі з військом, ще до кінця не знаючи, як поведуть себе монголи і чи не повернеться Бурундай втретє. Отже, на полі битви з королем Данилом могли бути тільки молодші сини Мстислав та Шварно.

За інформацією угорського джерелознавця Густава Венцеля, король Данило був з власним військом[1164]. Зрозуміло, що він виїхав до Угорщини через польські землі з дружиною, яка була з ним і чекала на з'єднання з контигентами Тевтонського Ордену та польськими князями. В Угорщині для забезпечення двору й дружини він мусив отримати від Бели IV якийсь феод (подібно до того, як його давній суперник, князь Ростислав Михайлович – князівство в Мачві[1165]), служба з якого і зобов'язала взяти участь у штірійській кампанії. Посереднім свідченням про це сприймається згадка про татарський загін. Уже в 1253 р. після військових реформ Данила Романовича під час походу до Чехії галицько-волинські війська видалися схожими на монголів. Напевно, і в 1260 р. частину війська, озброєного на ординський манер, прийнято за татар. Самі ординці брати участь у битві не могли: король Данило для них був емігрантом, який втік від покарання[1166].

Після цієї перемоги під натиском папи, наляканого новою війною між прифронтовими державами напередодні очікуваного монгольського вторгнення, було укладено компромісний Віденський мир між Пшемислом II Оттокаром і Белою IV, скріплений 25 жовтня 1261 р. шлюбом чеського короля з внучкою угорського короля – Кунегундою, донькою князя Мачви Ростислава Михайловича та Анни Бейлівни[1167]. Кунегунда

[1163] *Грушевський М.* Історія. Т. 3. С. 519.

[1164] Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. 7 kötet. Budapest, 1869. P. 383.

[1165] *Гарді Д.* Чи Ростислав Михайлович. С. 197–203.

[1166] Можливо також, що виправдовуючись за розв'язання війни і перекладаючи відповідальність на свого суперника, чеський король навмисне підкреслював участь у битві на стороні Бели IV нехристиянських військ: *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna. S. 199–200; *Ковалев В.* Чешский король Пшемысл Оттакар II и русские князья: взаимные контакты на фоне международных отношений в Центральной Европы второй половины XIII века // Русин. 2005. № 2. С. 59.

[1167] *Wertner M.* Az Árpádok czaládi. Nagybecskerek, 1892. 527–536 old. Король Данило Романович не приймав участі в укладенні Віденського миру (Mika N. Czy król Rusi Halickiej Daniel był jbecny przy zawieraniu pokoju Wiedeńskiego w 1261 roku? Z dziejów stosunków russko-austriackich w średniowieczu // Kwartalnik Historyczny. T. 105. Warszawa, 1998. № 2. S. 3–15). Як емігрант, який знайшов притулок в Угорщині, він уже не розглядався як рівноцінний партнер у питанні Австрійської спадщини.

також була племінницею короля Данила, донькою його старшої сестри. Тепер усі давні противники ставали родичами і союзниками. Використовуючи сприятливу кон'юнктуру після укладення миру, Пшемисл II Оттокар приєднав також Штірію, Каринтію, Крайну, Віндийську марку та Фріуль аж до Адріатичного моря.

Князь Лев Данилович (бл. 1225 – бл. 1301) Лука Долинський (1750-1824). Кін. XVIII ст. Полотно, олія. Відділення «Палацу мистецта ім. Антоновичів» Львівської Національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

І, повернувшись з еміграції у кінці 1262 р., король Данило далі розраховував на підтримку Бели IV у планованій війні з монголами. Отже, можна стверджувати, що угорська політика галицьких князів часів Данила Романовича була одним з головних напрямків його зовнішньополітичної діяльності, визначалася динамікою і прагматизмом, вміло використала всі грубі помилки, які привели до провалу як угорсько-галицької унії, так і спроби перетворення Галицького князівства у васальне королівство чи герцогство в рамках Угорського королівства на зразок Хорватії. Через складні перипетії та конфронтацію обидві сторони дійшли до вигідного обом політичного союзу.

Від тісного союзу до жорсткої конфронтації. Угорська політика Лева Даниловича була більш активною і, навіть місцями агресивною, без жодних сентиментів він намагався використовувати ці стосунки в своїх інтересах. Можна розглянути три її чітко виражені етапи: від смерті короля Русі Данила Романовича літом 1264 р. до смерті угорського короля Стефана V 6 серпня 1272 р. (тісний союз); від 6 серпня 1272 р. до загибелі Ласло Куна 10 червня 1290 р. (жорстка галицько-угорська конфронтація) і від червня 1290 р. до битви на р. Куканлик 15 вересня 1300 р. (відновлення галицько-угорського союзу).

На *першому етапі* в умовах конфронтації з братом Шварном Даниловичем, який претендував на Литовську спадщину та Галицьке князівство, а також доволі холодних стосунків з дядьком Васильком Романовичем, орієнтація на союз з Угорщиною була для Лева Даниловича визначальною. Невдовзі по смерті Данила Романовича 5 жовтня 1264 р. на весіллі сина Бели IV славонського герцога Бели та Кунігунди,

Печатка угорського короля Стефана V (1270–1272)

дочки маркграфа бранденбурзького Оттона III, поблизу міста Потенбург, в числі гостей зі сторони угорського короля був присутнім *der kunic von Rɐzen*[1168], яким за добре обґрунтованою версією сербського історика Дюри Гарді був саме Лев Данилович[1169]. Весілля, яке фактично було з'їздом володарів Центрально-Східної Європи, Лев Данилович використав для укріплення своїх зв'язків. Цікаво і те, що австрійський хроніст назвав його *королем*, що може бути свідченням того, що в Європі трактували Лева Даниловича як легітимного спадкоємця Данила Романовича і сюзерена королівства Русі. Про це свідчить і місце серед гостей, яке він займав на весіллі.

Зрозуміло, що Лев Данилович не коронувався, бо коронаційні регалії знаходилися у Холмі. Крім того, він не хотів дратувати золотоординського володаря Берке, особливо після успішного походу монголів на Константинополь.

Тому при дворі Бели IV знаходилася у квітні 1268 р. і дружина галицького князя – Констанція, де вона зустрічалася з своїми сестрами Кунегундою, дружиною Болеслава Сором'язливого, та Йоланою, дружиною калішського князя Болеслава Побожного[1170]. Ці поїздки не були випадковими. Через тестя і дружину Лев Данилович підтримував союзні стосунки з польськими князями. Всі три дочки угорського короля дружили між собою, приїздили одна до одної і впливали на позицію своїх мужів[1171]. Як свідчить Житіє св. Кінги (Кунегунди), дружини Болеслава і сестри Констанції, обидва двори були близькими і Кінга часто бувала у Львові[1172].

Лев зумів завадити Шварнові опанувати Литовське князівство і отримав важливого союзника в особі противника Шварна – Тройдена. Шварн Данилович помер у 1269 р.[1173] В тому ж році помер і Василько

[1168] Ottokars österreichische Reimchronik / Ed. von J. Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 5, pars 1. Hannover, 1890. P. 106.

[1169] *Гардi Д.* Хто був *der kunic von Râzen* на весіллі герцога Бели, молодшого сина угорського короля Бели IV і Кунігунди Бранденбурзької, яке відбулося біля міста Pottenburg 1264 року// Княжа доба. Вип. 5. Львів, 2011. С. 199–208.

[1170] Там само.

[1171] *Homza M.* Sytuacja polityczna Spisza do początków XIV w. // Historia Scepusii. Vol. 1. Bratislava–Kraków, 2009. S. 152.

[1172] Див.: Monumenta Poloniae Historica. T. 4. Lwów, 1884. S. 672.

[1173] Ипатьевская летопись. Стб. 868.

Романович[1174]. Після смерті Шварна Даниловича Лев без проблем опанував Холмське та Дорогичинське князівства. Після смерті Василька Романовича він став повноправним сюзереном всієї Галицько-Волинської держави, тобто *королівства Русі*.

3 травня 1270 р. помер тесть Лева Даниловича угорський король Бела IV. Його наступник король Стефан V відразу відновив війну проти чеського короля Пшемисла II Оттокара, якого вважав своїм головним ворогом, особливо після втрати Штирії. Стефан V був одружений з Єлизаветою Половчанкою (Ержебет Кун), дочкою половецького хана Котяна, який перейшов на службу до Бели IV. Її старша сестра була матір'ю першої дружини короля Данила Романовича. Виходило, що Лев Данилович доводився Стефану V одночасно і свояком, як муж Констанції Бейлівни, і внучатим племінником, як син Анни Мстиславни. Через вплив своїх дружин Кунегунди та Констанції свояки і союзники Болеслав Сором'язливий та Лев Данилович відразу ж стали союзниками молодого угорського короля – свояка і брата їх дружин[1175]. Традиційний союз Угорщини, Польщі і *королівства Русі* продовжив своє існування.

У 1270 р., готуючись до війни проти Чехії, Стефан V відправив два посольства в Золоту Орду[1176], очевидно з допомогою Лева Даниловича і через його землі. Одне з цих посольств, напевно, було до володаря Причорноморського улусу Ногая. Цей Чингізид перебував на піднесенні, постійно розширюючи межі свого впливу. Їх стосунки з Левом Даниловичем теж ставали тіснішими.

У 1271 р. Болеслав Сором'язливий з Левом Даниловичем виступили проти союзника Чехії вроцлавського князя Генріха IV Пробуса. Лев Данилович змусив і обох волинських князів взяти участь у цьому поході. Луцький князь Мстислав Данилович пішов з військом у Польщу сам, а володимирський князь Володимир Василькович прислав військо з воєводою Желиславом[1177]. Листи вроцлавського єпископа Томаша дозволяють стверджувати, що у цьому поході взяли участь і половці та литовці[1178], останні, безперечно, теж залучені Левом Даниловичем. Волинських князів проблеми угорсько-чеських стосунків не хвилювали, але вони взяли участь у цій війні як васали нового сюзерена *королівства Русі* Лева Даниловича. При цьому, якщо Мстислав Данилович, якого така зміна ситуації укріпляла на луцькому престолі, пішов в цей похід без великого примусу, то для Володимира Васильковича участь в цій війні була явно вимушеним визнанням зверхності двоюрідного брата. За своїм характером він взагалі був далеким від війн, тим більше суперництва угорського та чеського королів.

Вирішальна битва між угорським та чеським військом відбулася 21 травня 1271 р. на р. Рабці. Перемогу здобув Стефан V. Серед його

[1174] Там же. Стб. 869.

[1175] *Homza M.* Sytuacja polityczna Spisza. S. 162.

[1176] Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus continuantus / Ed. G.Wenzel. V. 12. Pest, 1874. № 3. P. 7.

[1177] Ипатьевская летопись. Стб. 870.

[1178] Schlesisches Urkündenbuch. T.4 / Ed. Winfried Irgang. Köln–Wien, 1988. № 124–127.

союзників на другому місці після половців названі русини[1179]. Зрозуміло, що йшлося про контигенти, які прислав Лев Данилович. І зовсім не про русинів, які жили на території Угорського королівства, як вважав Антоній Фроловський[1180]. Вони не були автономною формацією, щоби їх згадували німецькі хроністи. Тим більше, що серед поліетнічного населення Угорського королівства закарпатські русини були чи не найбільшою меншиною у порівнянні з хорватами, словаками, словенцями, половцями, секеями та сасами. В інших регіонах взагалі неможливо говорити про якісь значні компактні групи русинів за виключенням окремих нобілів, які перебували на королівській службі, та бюргерських груп[1181]. Будь-яка *руська* формація у складі війська Стефана V, поза сумнівами, була прислана його свояком Левом Даниловичем.

Ця війна завершилася перемир'ям, підписаним 2 липня 1271 р. в таборі під Пожонню (Братиславою), після чого було укладено мир, підписаний 14 липня 1271 р. у Празі. В обидва документи угорський король Стефан V включив і „зятя нашого Льва руського князя" („Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem"), а також його братів[1182].

Похід проти вроцлавського князя, участь руського війська у битві на р. Рабці, тексти угод в Пожоні і Празі – усе це заперечує версію Норберта Міки про те, що Лев Данилович несподівано зрадив Стефана V і вторгнувся в жупу (комітат) Угоча, яка була розташована далеко від карпатських кордонів Угорщини і Русі[1183]. Такий висновок польський вчений зробив на підставі грамоти короля Ласло Куна від 1281 року. Вона відображає період протистояння між Ласло Куном і Левом Даниловичем. І саме у 1281 р. Лев здійснив похід в Угочу з території сусідньої жупи Берег, яку він зайняв ще у 1278–1279 рр.

Другий етап стосунків був більш складним. Барон Йоахім Гуткелед, син Стефана Пектарі, бана Славонії (1248–1264 рр.), успадкувавши цю посаду після батька, очолив один з найпотужніших баронських кланів королівства. 24 червня 1272 р. він раптово захопив в полон малолітнього принца Ласло і відвіз до замку Капронца (Копривниця поблизу Загреба). Король Стефан V негайно обложив замок, намагаючись визволити сина. В таборі під стінами замку король довідався, що активною учасницею цієї змови була його власна дружина королева Єлизавета Половчанка (Ержебет Кун), яка до того ж була коханкою бана. Запальний, вибуховий Стефан V не витримав цієї звістки і раптово помер 6 серпня 1272 р. Королю Угорщини було тільки 33 роки.

[1179] Continuatio Claustroburgensis VI / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 742–743.

[1180] *Флоровский А. В.* Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XIII вв.). Т. 1. Прага, 1935. С. 253.

[1181] Див.: *Волощук М.* "Русь" в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ, 2014.

[1182] Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A. Theiner. V.1 (1216–1352). Roma, 1859. № 80; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae / Ed. J. Emier. V. 2 (1253–1310). Pragae, 1872. № 753; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae / Ed. J. Šebánek i S. Dušková. T.5/2. Pragae, 1981. № 636–637.

[1183] *Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. Racibórz, 2008. S. 75.*

Барон Гуткелед і королева Єлизавета поспішили 3 вересня 1272 р. у Секешфегерварі проголосити королем юного Ласло IV. Але їх підтримала тільки частина баронства. Оточення короля Бели IV висунуло претендентом на престол 22-річного Белу Ростиславича, князя Мачви і внука короля Бели IV, який доводився племінником Леву Даниловичу та Болеславу Сором'язливому і свояком королю Чехії Пшемислу II Оттокару. Бела Ростиславич був улюбленим внуком покійного короля Бели IV, що піднімало його авторитет в очах баронів. Попри Мачву він контролював частину Болгарії і цілком був здатний правити самостійно. Його прихильники напали на дім королеви. Але загони барона Міклоша Пока відбили напад. Більшість баронів схилялася до компромісу. Тож князь Мачви врешті погодився з коронацією двоюрідного брата Ласла. Але королева та барон Гуткелед продовжували його боятися. У листопаді 1272 р. на бенкеті князь Мачви був підступно вбитий соратником Йоахіма Гуткеледа бароном Генріхом Кесегі (Нейметуйварі)[1184]. Барон невдовзі перед цим разом з вдовою Ростислава Михайловича емігрував до Чехії, рятуючись від переслідувань королеви Єлизавети, поріднився з чеськими баронами Ліхтенбурками і отримав місце при дворі[1185]. Але, спокусившись на пропозицію уряду бана, барон повернувся в Угорщину і тепер намагався заслужити милість королеви. Князя страшно пошматували. Частини його тіла ледве зібрала і поховала сестра Маргарита (аббатиса у монастирі кларисок), з якою вони були близнятами. Вбивство князя Бели збентежило не тільки Угорщину. Першим на загибель свояка зреагував чеський король Пшемисл II Оттокар, який у 1273 р. вторгнувся у володіння короля Ласло IV і зайняв Дьор, Мошон та Шопрон. В його руки потрапили і коронаційні інсигнії угорських королів.

Лев Данилович та Болеслав Сором'язливий не допомогли угорцям, очевидно підтримавши партію противників клану Гуткелед–Кесегі. Тепер всі троє свояків почали об'єднуватися проти Угорщини, яка досі була їх основним союзником. На думку словацького дослідника Мартіна Гомзи, тут визначальною була позиція Кінги, активного політика, яка через сестер впливала на їх мужів, не кажучи про власного мужа краківського князя[1186].

Барон Гуткелед у 1273 р. очолив Королівську раду у ранзі королівського надскарбія і братиславського жупана (magister tauarnicorum et comes de Posonio[1187]). Він не міг не помітити небезпеки від сусідів, які вважали його головним ворогом, бо розуміли, що малий король Ласло не бере участі у державних справах. За таких умов для Угорщини було дуже важливо зберегти давній союз із сюзереном *королівства Русі*. Шукаючи компромісу в цій напруженій ситуації, барон поспішив одружитися з Марією, дочкою Романа Даниловича та Гертруди

[1184] Див.: *Szabó K.* Kun László 1272–1290. Budapest, 1886.
[1185] *Urban J.* Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha, 2003. S. 120.
[1186] Див.: *Homza M.* Sytuscja polityczna Spiszu. S. 162.
[1187] Codex diolomaticus patrius Hungaricus. T. 2. Györött–Budapest, 1867. № 7. P. 12–14.

Зустріч Ласло Куна з Рудольфом Габсбургом після битви під Дюрнкуртом 28.08.1278 р. (картина Мора Тона, 1894)

Бабенберг[1188]. Марія була спадкоємницею частини Штирії з центром у Юденбурзі і племінницею Лева Даниловича.

Цей шлюб спровокував розрив тандему барона з королевою Єлизаветою Половчанкою. У 1274 р. вона спробувала звільнитися від опіки надмірно амбітного колишнього коханця. Але той знову захопив юного короля Ласло IV, якого звільнив з полону барон Петер Чакі – давній противник Йоахіма Гуткеледа. Відтак, боротьба баронських кланів розгорілася з новою силою. А Лев Данилович не відреагував на спробу барона знайти примирення.

Тоді барон Гуткелед звернувся до нового німецького короля Рудольфа Габсбурга. Дрібний швейцарський граф Рудольф Габсбург, обраний німецьким королем 1 листопада 1273 р., зіткнувся з опозицією чеського короля Пшемисла II Оттокара, який сам претендував на німецьку корону і тепер ігнорував новообраного короля, далі титулуючи його графом. Щоб змусити його визнавати себе сюзереном Рудольф I у 1274 р. висунув широку програму повернення самовільно захоплених імперських ленів після 1245 р. (коли низложення Фрідріха II Гогенштауфена привело до безладу в імперії)[1189]. Такими захопленнями були й приєднання Австрії, Штирії та інших земель чеським королем. Рудольф Габсбург не планував воювати з могутнім чеським королем. Він був готовий легалізувати захоплені Пшемислом II Оттокаром імперські лени в обмін на своє формальне визнання. Чеському королю досить було переступити через свої амбіції, але він цього не зробив. Рудольф Габсбург оцінив звернення фактичного правителя Угорського королівства

[1188] *Kristó G.* Magyarotszag története 895-1301. Budapest, 2006. 263–265. old.

[1189] Див.: *Moeller B., Heckel M., Vierhaus R., Freiherr von Aretin K. O.* Deutsche Geschichte: Mittelalter. Goettingen, 1985.

і підтвердив йому спадкові володіння його дружини, які, власне, знаходилися під владою Пшемисла II Оттокара[1190].

Обидві сторони намагалися укріпити свої позиції. В кінці 1273 – на початку 1274 р. в Опаві Пшемисл II Оттокар уклав союзну угоду з краківським князем Болеславом Сором'язливим, до якої приєднався і Лев Данилович[1191]. До Львова вирушило чеське посольство з яким поверталися і золотоординські посли[1192].

Барон Йоахім Гуткелед загинув у квітні 1277 р. в боротьбі з славонськими магнатами Бобоничами, Словенська, хорватська та словацька знать, визнаючи зверхність Арпадів, не мали наміру миритися зі свавіллям угорських баронів. На своїх землях вони самі хотіли правити іменем Арпадів. Подібно й угорська еліта хотіла правити цим же іменем на усіх територіях, які увійшли до складу королівства, розглядаючи унію як підданство. Внутрішня боротьба між баронськими кланами розгорілася з новою силою.

Цими обставинами скористалася королева-вдова Єлизавета. За підтримки половців (їх ще король Бела IV оселив у Трансільванії між Дунаєм і Тисою та по берегах Короша, Темеша і Мароша[1193]) і короля Рудольфа I Габсбурга вона проголосила сина Ласло повнолітнім, попри його 15-річний вік[1194]. Не довіряючи угорським баронам, королева-половчанка відверто оперлася на половецьку знать. Саме тому син отримав прізвисько *Кун* (Половець). Половецька еліта ще раніше засідала в королівській раді[1195]. Тепер половецькі князі Узур (Uzur), Алпар (Alpar), Туртул (Turtule) і Кеменеш (Kemeneche) потрапили у найближче оточення юного короля[1196]. Це ще більше загострило внутрішні протиріччя. Навіть вище духовенство відвернулося від Ласло IV.

У зовнішній політиці королева вирішила йти шляхом покійного коханця барона Гуткеледа, покладаючись на німецького короля. 13 липня 1277 р. було укладено угорсько-німецький союз. А 11 серпня 1277 р. королі як нові союзники зустрілися у Хеймбурзі на австрійсько-угорському прикордонні[1197]. Більш досвідчений Рудольф відразу став лідером цього союзу. Але юний Ласло Кун швидко перетворився на палкого прихильника німецького короля, настирливо підштовхуючи Габсбурга до відновлення війни з чеським королем, обіцяючи підтримку угорських та половецьких військ.

Війна розгорнулася у 1278 р. і завершилася жорстокою січею під Дюрнкрутом (Сухими Крутами) на Моравському полі поблизу впадіння

[1190] *Mika N.* Walka o spadek po Babenbergach. S.82–83.

[1191] Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. P. 841–842; T. 3. Lwów, 1878. P. 175; *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi. S. 47–49.

[1192] Ibidem. P. 61.

[1193] Codex diplomaticus Hungariae eclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 5. V. 2. Buda, 1829. P. 512–518.

[1194] Див.: *Simoni de Keza*. Gesta Hungarorum // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. V. 1 / Ed. I. Szentpétery. Budapest, 1937. P. 141–194.

[1195] *Rogerius*. De destructione Hungariae per Tataros facta // Scriptores Rerum Hungaricarum. V. 1. P. 296

[1196] *Simoni de Keza*. Gesta Hungarorum // Scriptores Rerum Hungaricarum. V. 1. P. 152.

[1197] Codex diplomaticus Hungarie eclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 5. V. 2. Buda, 1829. P. 388–393.

Морави у Дунай недалеко від Відня 26 серпня 1278 р. Загибель короля Пшемисла II Оттокара в цій битві нарешті розрубала "австрійський вузол" і віддала Австрію у руки Габсбургів[1198]. Незначні швейцарські графи вже не віддали цей лен нікому, перетворивши його у свою опору, яка дозволила їм згодом стати майже безмінними німецькими королями та імператорами Священної Римської імперії.

Війська Лева Даниловича та Болеслава Сором'язливого понесли значні втрати в цій битві, виграній Рудольфом з допомогою угорсько-половецьких військ Ласло IV. Сам галицький князь, схоже, не взяв особистої участі у битві через вторгнення в Пониззя половців, спровоковане угорським королем[1199]. Непримиренність Лева Даниловича та Ласло Куна, мабуть, почалося саме від битви під Дюрнкуртом і розгорнулася у довготривалу угорсько-галицьку війну.

Приєднання частини Закарпаття. Входження Закарпаття до Галицько-Волинської держави дослідники або заперечують з політичних міркувань[1200], або уникають розгляду цього питання. Серед поодиноких винятків є дослідження провідного угорського історика Дьєрдя Дьорффі (1917–2000). Він проаналізував топоніми східних комітатів Угорського королівства і прийшов до висновку, що ці території активно заселяли вихідці з Русі упродовж XIII–XIV ст. На його думку, ці процеси пов'язані із приналежністю комітату Берег до володінь князя Лева Даниловича наприкінці XIII ст.[1201]. У документі від 1299 р. наджупан березький Григорій названий „урядником Лева князя руського": „Ми, Григорій, граф з Берега, урядник князя Русі Лева та четверо суддів від тутешньої знаті"[1202]. Під 1307 р. він згадується вдруге[1203]. Зрозуміло, що цього наджупана не можна ототожнювати з князем Юрієм Львовичем,

[1198] *Войтович Л.* Лев Данилович и загадки "австрийского узла" (1272-1278) // Rossica Antiqua. 2011. № 2(4). С. 120–139; *Його ж.* Князь Лев Данилович. Львів, 2012. С. 131–138; *Його ж.* Лев Данилович: Спроба відтворення справжнього портрету "безчесного князя" // Średnjowiecze Polskie i Powszechne. T. 4 (8). Katowice, 2012. S. 58–94; *Його ж.* Угорська політика князя Лева Даниловича // Українсько-угорські етюди. Вип. 2. Львів, 2012. С. 46–75; *Його ж.* Лев Данилович: "князь думен и хоробор на рати" чи "безчесний князь"? // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 12–13. Київ, 2013. С. 149–190; *Паршин И. Л.* Битва при Дюрнкруте 26 августа 1278 г.: альянс Льва Даниловича и Пшемысла II Оттокара // Rossica Antiqua. Санкт-Петербург, 2012. № 1 (5). С. 95–106; *Його ж.* Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкруті 1278 року (на основі "Hermanni Altahensis annales") // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2012. С. 156–160; Його ж. Участь Лева Даниловича у битві при Дюрнкруті 1278 року (на підставі латиномовних джерел XV століття) // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 187–193.

[1199] *Войтович Л.* Лев Данилович князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів, 2014. С. 190.

[1200] Див., наприклад: *Василенков М. И.* Принадлежала ли Подкарпатская Русь к Галицко-Волынской державе с 1281 по 1321 год? // Русин (Ужгород). 1923. Ч. 155–159.

[1201] Див.: *Györffy Gy.* Az Árpadkori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963.

[1202] "Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leu ducis Ruthenorum et quotuor iudices nobelium de eodem damus pro memoria" (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G.Fejer. T. 6. Vol. 2. Budae, 1830. P. 216–217); *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 125–129.

[1203] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis. P. 213–214, 239–240.

як це робить Сергій Федака[1204]. Григорій (а не Георгій-Юрій) належав до місцевих магнатів і перебував на службі у князя Лева Даниловича. Отож, входження Закарпаття до Галицько-Волинської держави не викликає жодних сумнівів, як і автентичність джерел, у яких про це згадується[1205]. Дискусійними залишаються тільки час і тривалість входження цих земель до *королівства Русі.*

Зрозуміло, що Лев Данилович не пробачив Ласло Кунові ні втрат на Моравському полі, де угорське військо відіграло основну роль, ні нападу половців і волохів. Боротьба продовжилася і після того, як "австрійський вузол" було розрубано під Дюрнкрутом, а спадщина Бабенбергів перейшла до Габсбургів.

Рудольф I Габсбург вдало використав сприятливу ситуацію, яка виникла після його перемоги. Австрія зі Штирією та Крайною стали його доменом, з якого почалося становлення однієї з головних європейських династій. Маркграфство Моравія отримало статус окремої держави під зверхністю чеського короля. Натомість молодий Ласло Кун не зумів скористатися з плодів перемоги, яку забезпечив своєму союзникові, бо внутрішні протиріччя серед угорської еліти загострювалися і впоратися з ними король не зміг. А у 1279 р. барони змусили його видати акти від 23 червня та 10 серпня, спрямовані проти половців. Таким чином Ласло Кун втратив свою головну опору. Угорщину знову охопила міжусобна боротьба, а у короля залишився тільки пишний титул: "Ласло, з Божої ласки король Угорщини, Далмації, Хорватії, Богемії [Чехії – Л.В.], Сербії, Галичини, Володимирії [тобто галицько-волинський – Л.В.], Половців, Болгарії"[1206].

Однак Лев Данилович не зміг використати такі зміни сповна, оскільки почав боротьбу за краківський трон. Тільки у 1281 р. Лев Данилович він здійснив похід у жупу Угочу аж до Вишкова. Це дозволяє припустити, що князь мав уже території за Карпатами. Найімовірніше, що жупу Берег. Адже звідси виступали галицькі війська і сюди відступали. Якби Леву Даниловичу довелося двічі форсувати карпатські перевали, то похід виглядав би інакше і міг мати зовсім інші наслідки. Були здогадки, що Лев Данилович отримав Закарпаття як посаг дружини Констанції і ще від 1251 р. володів, принаймні, Березькою жупою. Перед цим частину Закарпаття тримав інший зять короля Бели IV – Ростислав Михайлович[1207]. Але у 1271 р. король Стефан V надав привілей місту Ломпертсасу (Берегову)[1208]. Якби у цей час жупа Берег

[1204] *Федака С.* Галицько-Волинська держава і Закарпаття // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 71.

[1205] Див., наприклад: *Katona A. St.* Historia critica Regum Hungariae, stirpis Avstriacae. T. 7. Budae, 1793. P.1200; Codex diplomaticus Hungariae eclesiasticus et civilis / Ed. G. Fejer. T. 6. Vol. 2. Budae, 1830. P. 216–217, 239–240.

[1206] "Ladislaus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Bohemiae, Serviae, Halliciae, Lodomerae, Cumaniae, Bulgariaque rex…" (Codex diplomaticus Hungariae eclesiasticus et civilis / Ed. G. Fejer. T. 5. Vol. 2. Budae, 1829. P. 518).

[1207] *Komáromy A.* Ugocsa vármegye keletkezése. Budapest, 1896. P. 37.

[1208] Державний архів Закарпатської області. Ф. 10. Оп. 8. Спр. 1493. Арк. 16–23.

належала Левові Даниловичу, то це було би порушенням прав сюзерена. Отже, до 1271 р. жупа Берег ще була у складі домену угорських королів.

У 1283 та 1285 рр. відбулися походи Лева Даниловича в Ужанську жупу. Під час другого походу він разом з ординцями Ногая пішов аж у Паннонію[1209]. Вірно вважав М. Грушевський, що галицькому князеві під час конфронтації з Ласло IV вдалося опанувати частину Закарпаття. І трапилося це упродовж 1278–1279 рр., тобто ще до початку війни за польську спадщину, бо у 1281 р. з цієї території він уже вторгнувся у сусідню жупу Угочу. Замало збереглося джерел, щоби детальніше розглянути ці події. Але можна стверджувати, що війна з Угорщиною, яка розпочалася у 1278 р., тривала аж до загибелі Ласло Куна. У цьому протистоянні він отримав потужну підтримку від польських князів, які боролися за краківський престол. Адже така боротьба у цей період спалахувала після смерті кожного наступного краківського князя, а Лев Данилович активно у неї втручався. Тому його польські противники відразу ж ставали союзниками угорського короля.

Цікаво, що герб Ломпертсаса (Берегова) (від 1271 р. – центр жупи Берег), яким місто користувалося щонайменше від 1341 р., повністю співпадає з раннім гербом Львова. Цей означає, що князь Лев Данилович міг надати цей герб центру своїх нових володінь у Закарпатті[1210]. Оскільки Лев підтримував німецьких колоністів у галицьких і волинських землях, то можна не сумніватися, що він підтримав німецьких колоністів (сасів) і у Закарпатті. Вже у XIV ст. (після повернення до Угорщини) Ломпертсас став коронним доменальним володінням.

Угорсько-галицька війна, яка після цього розгорілася і супроводжувалася ординським вторгненням у 1285 р. та 1287 р., завершилася приєднанням жупи Берег та інших земель в Закарпатті[1211]. Можна припускати, що для князя найважливішими були землі жупи Земплин, через які пролягав основний шлях на Перемишль. Але ймовірний центр його нових володінь був у головному місті комітату Берег – Ломпертсасі. Можна припускати, що окрім жупи Берег, до цих володінь частково входили жупи Унг (між жупами Берег і Земплин) і Шарош із замком Мак (який контролював єдину дорогу з Дукельського перевалу). На думку Теофіла Коструби, Самбірська єпархія була заснована за часів Лева Даниловича[1212]. Ігор Мицько вважає, що до неї належали закарпатські володіння, а центр єпархії був на території князівського домену через тодішній непевний статус закарпатських територій[1213].

[1209] *Веселовский Н.И.* Хан из темников Золотой Орды Ногай и его время. Петроград, 1922. С. 32–33.

[1210] *Пачовський В.* Срібна земля. Ужгород, 1993. С. 41.

[1211] *Войтович Л.* О времени включения Закарпатья в состав Галицко-Волынского государства // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С. Г. Суляк. Кишинев, 2011. № 4 (26). С. 5–25, 160–167.

[1212] *Кострубa Т.* Самбірське єпископство в часи князя Лева // Новий час. Літературно-науковий додаток. Львів, 1939. Ч. 15. С. 3.

[1213] *Мицько І.* Справи церковні // Старосамбірщина. Т. 2. Старий Самбір, 2002. С. 110–111.

Ця гіпотеза досить вірогідна.

Відновлення союзу. Тим часом сюзерен і союзник Лева Даниловича причорноморський улусбек Ногай зробив золотоординським правителем непридатного оглана Туда-Менгу (1282–1287), порушивши заповіт Менгу-Тимура, який хотів бачити спадкоємцем не брата, а племінника Телебугу. Туда-Менгу прийняв іслам. А далі захопився містичними вченнями суфіїв. Нарешті оголосив себе дервішем і поступово почав повністю відходити від державних справ. У 1287 р., за свідченням Рукд-ад-Діна, він зовсім зійшов з розуму[1214]. Ногай став повністю розпоряджатися на всій території колишньої Русі, часто не звертаючи увагу на номінального правителя Туда-Менгу[1215].

Скориставшись його неспроможністю чи справжнім безумством, найстарший оглан Телебуга (Тула-Бука) з братом Кунчиком та огланами Алкуєм і Тогрилом (синами Менгу-Тимура) змусили Туда-Менгу передати правління у руки Телебуги. Той спочатку правив від імені хана, якого усунули, а потім зовсім позбувся його і проголосивши правителем себе. Але він добре розумів, що для повного утвердження йому необхідно підпорядкувати собі Ногая, який тоді, крім усього іншого, залишався найстаршим за віком серед нащадків Джучі.

Телебузі потрібен був військовий успіх. Тому влітку 1287 р. він організував похід великого ординського війська в Угорщину. Це був перший після Бату похід у Західну Європу на чолі зі золотоординським ханом. Виглядає, що цей похід запланували Ногай[1216] з Левом Даниловичем під час війни руського князя з Ласло Куном. Вони до того здійснили низку успішних спільних походів в угорські землі у 1283–1285 рр.[1217] Але тепер Телебуга сам вирішив очолити похід. Війська, які вторнулися в Угорщину, за свідченнями очевидців, були величезними[1218]. Окремі джерела називають неймовірну цифру – 200 тис. воїнів[1219]. У поході взяли участь також дружини Лева Даниловича,

[1214] *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т.1. С.105–106.

[1215] Див.: *Веселовский Н. И.* Хан из темников Золотой Орды. Ногай и его время // Записки Российской АН. Серия 8. История. Т.13. № 6. Москва, 1922; *Горский А. А.* Политическая борьба на Руси в конце XIII века и отношения с Ордой // Отечественная история. 1996. № 3.

[1216] *Jahn K.* Frankengeschichte des Raḍid ad-Din. Wien, 1977. S. 53.

[1217] Annales Ausgustani minores / Ed. G.H.Pertz // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 10. Hannoverae, 1852. P. 10; Rocznik Tracki. P. 850; Székely G. Egy elfeledett rettegés: a második tatarjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggékben // Századok. T. 122. 1988. 52–88 old.

[1218] Annales Sancti Rudberti Salisburgenses / Ed. G.H.Pertz // Monumenta Germania Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1850. P. 809; Continuatio Altahensis // Monumenta Germaniar Historica. Scriptores. T. 17. Hannoverae, 1861. P. 414; *Oberländer-Târnoveanu E.* Byzantino-Tartarica – le monnayage dans la zone des bouches du Danube à la fin du XIIIe et au commencement du XIVe siécle // II Mar Nero. 1996. P. 191–214.

[1219] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G.Fejer. T. 3. Budae, 1832. P. 399, 452–453; Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticua Arpadianus continuatus / Ed. G.Wenzel. T.12. Pest, 1874. P. 497. No 413; Monumenta ecclesiae Strigoniensis / Ed. F.Knauz, L.C. Dedek. T. 2. Esztergom, 1880. P. 419. No 434; Codex diplomaticus Transsyylvaniae. Erdéllyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más irásos emlékek Erdély történetéhez. V. 1 (1023–1300) / Ed. Z.Jakó. Budapest, 1997. 264 old. No 407.

Володимира Васильковича, Мстислава Даниловича і Юрія Львовича. "Володимир же був тоді шкутильгав на ногу і тому не пішов, бо була рана тяжка на ньому, але послав рать свою з Юрієм, синівцем своїм"[1220]. Війська дійшли аж до Дунаю й обложили Буду[1221].

Більша частина Угорського королівства була розорена ворожими військами, тож особливого вибору у Ласло Куна не було. Очевидно, що він, навіть, признав себе монгольським васалом. У цьому у 1288 р. його прямо звинувачував у своїх посланнях примас Угорщини – естергомський архієпископ[1222].

Завершення походу не зовсім зрозуміле. Так і не насмілившись штурмувати Будайський замок, монгольсько-руське військо розділилося. Ногай покинув хана і через Брашів відійшов у свої володіння на Дунаї. Військо Лева Даниловича теж повернулося через комітат Берег або звичним шляхом через Дукельський перевал на Сянок. Король Ласло Кун перебував у Трансільванії, але про його сутички з монголами джерела не повідомляють. Цілком імовірно, що він таки визнав зверхність золотоординського хана. Сам Телебуга з основними силами відходив через Трансильванські Карпати. За інформацією Галицько-Волинського літопису, перехід війська цим шляхом звично тривав три дні, але тепер зайняв цілих тридцять і виявився для золотоординського хана фатальним: "блоудѧ в горахъ. водимъ гнѣвом Бжиимъ. и бы в них голодъ великъ. и начаша людие ѣсти. потом же начаша и сами измирати и оумре ихъ бещисленое множьство. самовидчи же тако рекошаоумершй бь сто тысѧчь. Wканьныи же и безаконьныи Телебоуга выиде пѣшь со своею женою. Wб однои кобылѣ. Посрамленъ ѿ Ба"[1223].

Це повідомлення викликає певні сумніви. Невже відмінна монгольська розвідка могла допустити, щоб правитель Золотої Орди з основним військом міг заблукати в горах? Однак польські джерела[1224] підтверджують інформацію про голод та епідемію у рядах ординського війська. А угорські та німецькі[1225] розповідають, що монголів, які відступали, постійно атакували загони місцевих трансільванських нобілів. Вони діяли на власний розсуд, без погодження з королем, але зуміли нанести монголам певних втрат. Мабуть за невдалий відхід через

[1220] "Володимеръ же бѧше тогда хромъ ногою и тѣмь не идѧше зане бы рана зла на немь, но посла рать свою съ Юрьем сыноновце своимъ" (Ипатьевская летопись. Стб. 888).

[1221] Codex diplomaticus Hungariae. T. 3. P. 301; T. 7. Budae, 1837. P.110; Chronici Hungarici compositio sacculi XIV / Ed. A.Domanovszky // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianar gestarum. V. 1 / Ed. I.Szentpétery. Budapest, 1937. P. 472.

[1222] *Karácsonyi J.* A merges vipera és az antimoniális. Korkép Kún László király idejéböl // Századok. T. 44. 1910. 1–24 old.

[1223] Ипатьевская летопись. Стб. 891.

[1224] Rocznik Tracki // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. P. 850; Rocznik Malopolski // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1893. P. 183

[1225] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 5. V. 3. Budae, 1830. P. 282, 394–395, 399, 452–454; Annales S. Stephani Frisingenses / Ed. G.H.Pertz // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 13. Hannoverae, 1855. P. 57; Monumenta ecclesiae Strigoniensis. T. 2. P. 419. No 434; Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. I. Szentpétery. V. 1. Budapestini, 1937. P. 213, 472; V. 2. Budapestini, 1938. P. 44.

Трансильванію повністю відповідальний сам хан Телебуга, який виявився нікудишнім полководцем. Це, власне, продемонстрували і його наступні дії на військовому поприщі. Але кількість втрат монгольського війська під час цього відступу літописець, поза сумнівом, значно перебільшив. Можливо, що волинські редактори тут намагалися видати бажане за дійсне. Телебуга доволі спокійно сприйняв перший гіркий досвід на військовому поприщі і не намагався шукати винних. Навпаки, очевидно, вважаючи похід вдалим, а Угорщину підпорядкованою, восени 1287 р. організував новий похід. Цього разу у Польщу.

Угорський король Андрій III (1290–1301)
(хроніка Яна Туровці, 1488)

Історики досі не розібралися з цими подіями. Це був широкомасштабний похід великого війська на чолі з самим правителем Золотої Орди. Але рівночасно це був епізод війни *королівства Русі* (тобто Галицько-Волинської держави як васала Золотої Орди) проти угорсько-польського союзу. З Телебугою йшли війська його двоюрідного брата оглана Алкуя, чернігівських та інших руських удільних князів. Зрозуміло, що правитель Золотої Орди, покинувши свою ставку на берегах Волги і зібравши значні військові сили, розраховував на значний військовий успіх аж до підпорядкування нових територій. І зовсім не мав намірів викликати непотрібну конфронтацію у період, коли боротьба Джучидів з Хулагуїдами була ще далека від завершення. Під час вторгнення монголів у Польщу наприкінці 1287 – на початку 1288 р. краківський князь Лєшко Чорний сховався в Угорщині. Ласло Кун вислав союзнику підмогу на чолі з бароном Дьєрдем, сином Шимона, яка зустріла монгольський підрозділ (тисячу) у січні 1288 р. біля Нового Сонча[1226].

Третій етап галицько-угорських стосунків визначила смерть Ласло Куна 10 червня 1290 р. Короля у його шатрі зарубали половецькі князі Арбоз, Туртул і Кеменеш[1227]. Чи це була помста за антиполовецькі акти, прийняті Ласло Куном під натиском баронів? Чи, можливо,

[1226] *Pauler D.* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok allott. Vol. 2. Budapest, 1899. 398–399 old.
[1227] *Голубовский П.* Половцы в Венгрии. Киев, 1889. С. 23.

замовлення барона Копаса Борші? Невідомо. Але оскільки Ласло Кун був найбільшим ворогом Лева Даниловича, то для нього доля угорського престолу була важливішою, ніж доля краківського. Римський папа хотів утвердити угорським королем племінника Ласло IV – неаполітанського принца з Анжуйської династії Карла Мартела, який був сином Марії, дочки Стефана V і сестри Ласло IV Куна. Але 31 серпня 1290 р. німецький король Рудольф Габсбург надав Угорщину як власний лен синові Альбрехту I, герцогу Австрії[1228]. Зрозуміло, що цей акт не отримав підтримки серед угорських баронів. Угорська знать підтримала племінника Бели IV – Андрія III, сина герцога Стефана.

У червні 1291 р. війська нового короля Угорщини вторгнулися в Австрію. Їм на допомогу виступили галицькі дружини Лева Даниловича[1229], який залучив до походу й ординців[1230]. Ця війна завершилася 26 серпня 1291 р. миром у Хайнбурзі, за яким Альбрехт I визнав королем Угорщини Андрія III[1231]. Отже, можна припускати, що новий король Угорщини Андрій III в обмін на галицьку допомогу визнав входження втрачених закарпатських володінь до складу держави свого свояка Лева Даниловича. У цій ситуації галицько-волинська підтримка була значно важливішою, ніж клаптик королівського домену під Карпатами. Таким чином угорсько-галицька конфронтація, яка склалася за часів Ласло IV Куна, знову змінилася на угорсько-галицький союз.

Від Угорської спадщини до Галицької спадщини. У 1301 р. вигасла династія Арпадів. Король Русі і князь володимирський Юрій Львович (1301–1308)[1232] був одним з легітимних спадкоємців як син Констанції і внук Бели IV. Але на відміну від сицилійського принца з Анжуйської династії Карла Роберта (1288–1342), чеського короля Вацлава III (1289–1306) та герцога Баварії Отто III (1261–1312) Король Юрій не взяв участі у боротьбі за Угорську спадщину. Спроби дослідників пояснити таку пасивність Юрія Львовича наштовхнулися на відсутність джерел.

У 1988 р. відомий угорський історик Дюла Кріштов висунув

[1228] *Marchali H. H.* Magyarország története az Árpádok korában 1038-1301. Budapest, 1896. 576–577 old.

[1229] Continuatio Vindobonensis // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1851. P. 716; Continuatio Florianensis // MGH. SS. – T. 9. – P. 749; *Szaraniewicz I.* Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte. Lemberg, 1872. S. 87–88 [дослідник помилково вважав, що мова йшла про закарпатських нобілів – Л.В.]; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 98–100.

[1230] Continuatio Florianensis // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. P. 749.

[1231] Codex diplomaticus Hungarie eclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 11. V. 1. Buda, 1844. P. 180.

[1232] *Исаевич Д.* Галицко-волынское княжество в конце XIII–начале XIV в. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1987 г. Москва, 1989. С. 71–77; *Войтович Л.* Юрій Львович і його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Історичні та культурологічні студії Ін-ту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Вип. 3. Львів, 2001. С. 70–78; *Його ж.* Юрій Львович і його політика // Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 319–325; *Паршин И.* Король Юрий Львович на страницах западноевропейских хроник // Русин (Кишинев). № 4 (20). Кишинев, 2012. С. 73–85.

Угорський король Карл Роберт (1312–1342) (хроніка Марка Кальті, бл. 1360)

гіпотезу, що першою дружиною угорського короля Карла Роберта була галицька княжна. Він спирався на грамоту Карла Роберта магістрові Стефанові від 7 лютого 1326 р., де король, пригадуючи угорсько-чеське суперництво з початку XIV ст., писав про свій похід на Русь за першою дружиною („in rutheniam, quo cum quibusdam baronibus regni nostri fidelibus pro adducenda prima consorte nostra accesserumus")[1233]. Автентичність цього документу не викликала підозр. Підтвердження факту одруження короля з галицькою княжною угорський історик знайшов і у іншому джерелі, відомому під умовною назвою „Anonymi Descriptio Europae Orientalis", яке датується дослідниками першою половиною 1308 р. Там є фрагмент про потужного володаря на ім'я Лев, дочку якого взяв за дружину угорський король Карл („Loco imperatoris habet unum ducem permaximum vivorum, qui vocatur dux Leo, filiam huius Leonis duxit nunc in uxurem rex Ungarie Karulus")[1234]. Сам шлюб дослідник спочатку датував 1307–1308 рр., а потім переніс дату на 1306 р.[1235], виходячи з того, що перший відомий документ угорської королеви Марії датується 23 червня 1306 р.[1236]

На вразливі сторони цієї гіпотези звернув увагу польський дослідник С. Срока. На його думку, королева Марія за віком не могла бути дочкою Лева Даниловича, ні дочкою його внука Лева Юрійовича (з останнім важко не погодитися). Заперечуючи гіпотезу Д. Кріштова, С. Срока висунув власну гіпотезу. Він вважав, що у Anonymi Descriptio Europae Orientalis (автентичність пам'ятки також не викликала застережень) помилково написано „filiam" замість „neptem", тобто „дочка" замість „внучка", а Карл Роберт був одружений з Марією, дочкою битомського князя Казимира[1237]. Польський історик спирався на дослідження

[1233] *Kristó Gy.* Károly Robert elsö felesége // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. T.86. 1983. 27-30 old. (Документ: Угорський державний архів у Будапешті. DF 265464).

[1234] Див.: Anonymi Descriptio Europae Orientalis / Ed. O.Górka. Cracoviae, 1916. S. 40.

[1235] *Kristó Gy.* Aba Sámuel és Károly Robert szaládi kopcsolatairol // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. T. 96. 1992. 25-30 old.

[1236] A zichy és vasenkeoi grof Zichy-család idosb aganak okmanytára / Codex diplomaticus domus seniuris comitum Zichy de Zichy et Vasenkeu. T. 1. Pesten, 1871. № 126.

[1237] *Sroka S.* Wokol mariażu Karola Roberta z Piastówną slaską Marią // Bieletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. № 11. 1994. S. 1–5.

Казимира Ясіньського[1238] та Даріуша Домбровського[1239]. Обидва виходили із засади, що шлюб дочки незначного битомського князя, який 10 січня 1289 р. склав у Празі васальну присягу Вацлаву II, супернику Карла Роберта в боротьбі за угорську корону, мав би зміст тільки тоді, коли б вона була правнучкою Бели IV, спорідненою ще з Романовичами[1240]. Відстоюючи свою гіпотезу, С. Срока в якості аргументу висловив нову гіпотезу, що Марія могла виховуватися при дворі свого дядька короля Юрія Львовича, куди за нею, як випливало з тексту грамоти, міг піти Карл Роберт. У ході полеміки польський дослідник також звернув увагу, що у лютому-березні 1308 р., коли з'явилася пам'ятка Anonymi Descriptio Europae Orientalis, король Юрій Львович ще був живий, а отже, мова не могла йти про дочку його сина Лева.

Угорський дослідник, не погоджуючись з висновками свого оппонента, пробував вдатися до версифікації, припускаючи, що Лев Юрійович міг народитися від незнаної дружини значно раніше і міг мати дочку у 1306 р. Але, усвідомлюючи непереконливість і бездоказовість подібних міркувань, Д.Кріштов зазначив, що стосовно батька Марії потрібно бути обережним[1241].

С. Срока також відмовився від своєї попередньої версії "внучки" і відшукав можливу іншу помилку в цитованому документі („Rutheniam" замість „Poloniam"). Автором подібної версії був ще видавець Anonymi Descriptio Europae Orientalis Ольгерд Гурка. У такому вигляді гіпотеза виглядала більш правдоподібно: Карл Роберт хотів одружитися з галицькою принцесою, але з невідомих причин той шлюб не відбувся[1242]. Проте така версія не тільки прямо суперечить текстові Anonymi Descriptio Europae Orientalis, але і не в'яжеться з грамотою від 7 лютого 1326 р. Після смерті Д. Кріштова його опонент С. Срока своєї позиції не змінив[1243].

У ході полеміки навколо цієї проблеми, я звернув увагу, що джерела, на які спирався Д. Кріштов, та аналіз політичної ситуації, коли Карлу Роберту, який воював з чеським та баварським претендентами, зближення з галицьким королем було першочерговим завданням, а Юрію Львовичу, який мав проблеми з ординцями, подібний союз також був вигідним, дозволяють вважати існування Марії Львівни дуже правдоподібним. Шлюб з галицькою князівною був для Карла Роберта настільки політично вигідним, що задля цього він міг одружитися із значно старшою від себе князівною. Такі приклади добре відомі. Марія Львівна могла народитися близько 1270–1275 рр. Тоді самій Констанції

[1238] *Jasiński K.* Rodowód Piastów śląskich. T. 3. Wrocław, 1977. S. 35–38.

[1239] *Домбровський Д.* Матримоніальна політика князя Лева Даниловича // Записки НТШ. Т. 240. 2000. С. 201–202.

[1240] *Jasiński K.* Rodowód Piastów śląskich. S. 38; *Домбровський Д.* Матримоніальна політика. С. 200–201.

[1241] *Kristó Gy.* Orosz Hercegnö volt-e Károly Robert elsö felesége? // Aetas. 1994. № 1. 194–199 old.

[1242] *Sroka Stanisław A.* Genealogia Andegawenów węgierskich. Kraków, 1999. S. 21–28.

[1243] *Срока С.* Чи існувала руська дружина угорського короля Карла Роберта на початку XIV століття? // Княжа доба: історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 268–277.

було близько 38-43 років, що не виключає можливісті уродин дочки. Марія, дочка Льва Даниловича, яка була видана за Карла Роберта у 1306 р. або раніше, померла до 1308 р. Можливо, що, одружившись з політичних мотивів з галицькою князівною, Карл Роберт не зміг жити із старшою за себе Марією Львівною, чи, навіть знущався над нею, що прискорило її смерть і у 1308 році відносини обох держав переросли у відверту конфронтацію[1244]. І король Юрій Львович підтримав претензії на угорський престол баварського герцога Отто.

У 1308 р., отримавши невдачу у цій боротьбі за угорський престол, герцог Отто втікав у Баварію через Галицько-Волинську державу, про що збереглися численні звістки у західних хроніках[1245]. А у Рифмованій хроніці сучасника подій добре поінформованого хроніста Оттокара Штірійського (+ 1318) відзначена тепла зустріч герцога з королем Юрієм[1246]. Автентичність цих джерел сумніву не підлягає[1247]. Цікаво також, що в анналах монастиря у Цветтлі за 1241–1329 рр. зазначено, що герцог Отто був доставлений на Русь як бранець[1248]. Можливо, що Карл Роберт намагався зберегти добрі стосунки з Юрієм Львовичем і після смерті Марії. Він відсилав претендента далі на схід, щоб повністю виключити його з боротьби. Союз з баварським герцогом міг скластися після його перебування на Русі і, схоже, був скріплений 18 травня 1309 р. шлюбом Отто III з Агнесою, дочкою глоговського князя Генріха, з незнаною з імені сестрою якої був одружений Лев Юрійович[1249]. Можливо, король Юрій у майбутньому збирався стримувати Карла Роберта з допомогою баварського герцога або навіть підтримати останнього в подальшій боротьбі. Але ці плани обірвала смерть короля Юрія 21 квітня 1308 р. Зрозуміло, що це не більше, ніж гіпотеза.

[1244] *Войтович Л.* [Рец.]: Stanisław A. Sroka. Genealogia Andegawenów węgierskich // Towarzystwo naukowe "Societas Vistulana". – Kraków, 1999. – 94 s. // Записки НТШ. Т. 240. Львів, 2000. С. 710–711; *Його ж.* Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А сє єго срєбро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ, 2002. С. 161–164; *Його ж.* Загадка королеви Марії Львівни // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 4. Львів, 2004. С. 7–10; *Його ж.* Загадка королеви Марії Львівни // Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 337–341.

[1245] Annales Osterhovenses / Ed. W. Wattenbach // MGH. SS. T. 17. Hannoverae, 1925. P. 537–558; Continuato Zwetlensis Tertia / Ed. W. Wattenbach // MGH. SS. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 654–669, 732–735; Cronica de ducibus Bavariae / Hrsg. G. Leidinger // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Bayerische Chroniken des XIV Jahrhunderts. Hannover, 1918; Die Kölner Weltchronik 1273/1278–1376 / Hrsg. R. Sprandel // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series. T. 15. München, 1991. P. 65; *Ebendorfer Thomas.* Chronica Austriae / Hrsg. A. Lhotsky // Ibidem. T. 13. Berlin–Zürich, 1967. P. 205.

[1246] Ottokars Österreichische Reimchronik / Hrsg. J. Seemuller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 5. Bd. 2. Hannoverae, 1890. P. 1152–1154.

[1247] Див.: *Паршин И.* Король Юрий Львович на страницах западноевропейских хроник // Русин (Кишинев). № 4 (20). Кишинев, 2012. С. 73–85.

[1248] "Dux Bawarie Otto in Ungaria cum in regnum non proficeret, domum revertitur, hac sola apud Ungaros potitus felicitate, quod eorum ac Ruthenorum in quas traditus fuerat captivitates, Deo miserante evasit" (Continuato Zwetlensis Tertia. P. 662).

[1249] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 511.

Шлюб з Марією Львівною дозволив Карлу Роберту на першому етапі усунути одного з претендентів на Угорську спадщину. Втративши час, король Юрій вже не зміг втрутитися у цю боротьбу, хоча, може, і готувався до цього. Подальша боротьба за Угорську спадщину (і рівно ж за закарпатські володіння Романовичів) розгорнулися вже за наступників Юрія Львовича[1250].

Те, що Карл Роберт оволодів закарпатськими комітатами, які входили до складу королівства Русі, свідчить, що якщо не сам Юрій Львович, то його наступники таки підтримали противників анжуйського принца. У 1307 р. наджупаном Берега був Григорій[1251] (очевидно, той же самий міністеріал, який у документі 1299 р. титулувався урядником князя Лева). Схоже, що становище почало змінюватися десь з 1308. До 1310 р. Карл Роберт зумів схилити на свою сторону баронів Берега або ж зайняв ці території, використовуючи, як привід, галицьку допомогу його супротивникам. Комендант Берега загинув 15 червня 1312 р. у Розгонській битві як прихильник короля Карла Роберта. Але, згідно листа короля Карла Роберта, ще до 1320 р. замок Makk у жупі Шарош утримувався галицьким гарнізоном[1252].

У 1315 р. закарпатські нобілі підняли бунт проти короля Карла Роберта. Їх лідери Борса Копас та Петро Петуня звернулися до Андрія та Лева Юрійовичів, запрошуючи їх поборотися за угорський престол[1253]. Жупан Берега Б. Копас (1260 – 1325/1332) належав до угорської еліти, був палатином Угорщини (1306, 1314), баном Славонії (1298), королівським конюшим (1284–1285)[1254]. Петро Петуня був одним з найбільших магнатів у комітатах Шарош і Земплин. Він підтримував Карла Роберта у 1308–1312 рр. і був щедро винагороджений за свої заслуги. Правда, серед учасників Розгонської битви його не було. Походження Петра Петуні не зовсім ясне. Не виключено, що його батько походив з чернігівських боярів князя Ростислава Михайловича і брав участь у битві під Ярославом на стороні цього князя[1255]. Причини бунту закарпатської еліти дискусійні. Навряд чи основною причиною стало небажання Карла Роберта підтвердити нобілям володіння, отримані за Арпадів до 1301 р.[1256] Повстання завершилося поразкою. Галицько-волинські князі з різних причин його не підтримали. До 1317 р. Карл Роберт опанував ситуацію повністю. Петро Петуня, схоже, втік у

[1250] *Грушевський М.* Історія України-Руси. С. 118–119; *Войтович Л.* Галицько-Волинські етюди. С. 323.

[1251] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer. T. 6. V. 2. Budae, 1830. P. 239–240.

[1252] Ibidem. P. 326.

[1253] *Лелекач М.М.* Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV–XV ст. // Наукові записки Ужгородського державного університету. Т. 29. Ужгород, 1957. С. 6–10.

[1254] *Engel P.* Magyarország vilógi archontológiája, 1301–1457. Vol. 1. Budapest, 1996. 2old.; *Zsoldos A.* Magyarország vilógi archontológiája, 1000–1301. Budapest, 2011. 314 old.

[1255] *Волощук М.М.* До питання східнослов'янського походження Петра Петуні // Український історичний журнал. 2011. № 3. С. 21–35.

[1256] *Šedivý J.* Osobnosti neskorostredovekého Spiša // Historia Scepusii. Vol. 1. Bratislava–Kraków, 2009. S. 521.

Трансільванію[1257]. Його закарпатські володіння отримав новий палатин барон Філіп Другет, який прийшов з Карлом Робертом з Неаполітанського королівства (його предки прийшли в Неаполь з Франції разом з Анжуйською династією)[1258].

У 1320 р. Карл Роберт надав привілей місту Ломпертсасу (Берегову). Після одруження з дочкою польського короля Владислава Локєтка Єлизаветою (6.07.1320 р.) він подарував Ломпертсас своїй дружині, яка влаштувала тут літню резиденцію[1259].

Золота Орда переживала період найбільшого підйому і, схоже, Андрію та Леву Юрійовичам було не до боротьби за Угорську спадщину і навіть закарпатські володіння, які були повністю втрачені у 1320–1322 рр.

Галицько-волинському князю Болеславу-Юрію Тройденовичу історики присвятили небагато уваги[1260]. В історіографії закріпився стереотип сприйняття князя як польського ставленика, який слухняно виконував настанови польських опікунів, через що не зумів знайти спільної мови з галицьким боярством і був отруєний за прихильність до католиків.

Болеслав Тройденович прийшов до влади в результаті компромісу, досягненого на складних переговорах, які тривали більше року, між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які претендували на спадщину Романовичів) з одного боку та Литвою – з іншого, за участі хана Узбека[1261] і згодою місцевого боярства[1262]. Тому початки правління цього князя залишаються дискусійними. Перша грамота Болеслава-Юрія, яка дійшла до нас, датована 1325 р., схоже, що вона була

[1257] *Engel P.* Az ország ujraegyesitése. I. Károly küzdelmei az oligárchak ellen (1310–1323) // Századok. Evf. 122. 1988. Sv. 1–2. 128, 134 old.

[1258] *Дзембас О.* Невицький замок. Екскурс у середньовіччя та проблеми XXI віку. Ужгород, 2013. С. 66–75.

[1259] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer. T. 6. V. 2. Budae, 1830. P. 213–217, 239–240; *Lehoczky T.* Beregvármegye monographiaja. 1.kötet. Ungvarott, 1881. 88–91, 352 old.; *Мельник В.* Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. Львів, 1970. С.36; *Войтович Л.* Етюди з давньої історії міста Берегова // Вісник Берегівщини (Берегово). 1993. № 71, 73, 75, 77, 79, 81; Його ж. Берегово: міфи та історія // Історичні пам'ятки Галичини (до 150-річчя від народження Івана Франка). Львів, 2008. С. 318–320.

[1260] Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед., собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Д. Пташицким и И. Режабком. Санкт-Петербург, 1907; *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті // Минуле і сучасне. Краків, 1940. Ч. 7. С. 3–32; *Войтович Л.* Князь Юрій-Болеслав Тройденович: ескіз портрету // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 209–221.

[1261] На останнє прямо натякнув і швейцарський хроніст Іоганн Вінтертурський (*Iohannis Vitodurani.* Chronica / Hrsg. F. Baethgen // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series. T. 3. Berlin, 1924. P. 184). Див. також: *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987. С. 19–26.

[1262] *Iohannis Vitodurani.* Chronica. P. 184.

видана восени[1263]. Текст грамоти вказує на початок правління[1264], тож умовно можна прийняти, що саме з осені 1325 р. цей князь утвердився на галицько-волинському престолі.

Але Болеслав Тройденович народився між 1311–1314 рр.[1265] і на час зайняття престолу йому теж було не більше років, ніж його супернику Любарту-Дмитру Гедиміновичу. Тому регентшою при ньому певний час була його мати Марія Юріївна[1266]. Це, а також прийняття імені свого діда Юрія і декларування належності до православ'я, мало переконати галицьку і волинську еліти у продовженні панування династії Романовичів. Княжа канцелярія продовжила і попередню практику надання грамот з підтвердженням володінь[1267].

Підтвердивши союз з Тевтонським орденом (жовтень 1325 р.[1268], 9 березня 1327 р.[1269]), регентша Марія Юріївна домоглася укладення союзу з Литвою, скріпленого у 1331 р. шлюбом Болеслава-Юрія з Офкою-Євфимією Гедимінівною[1270]. Цей шлюб історики переважно просто фіксували, однак за ним стоїть безперечно програма самостійної політики правителя королівства Русі. Польський сателіт, яким би керували з Кракова, мав би шукати дружину з династії П'ястів.

Від цього часу можна датувати самостійне правління князя Болеслава-Юрія. Молодий князь відразу ж відреагував на угорсько-польське зближення. Внормувавши стосунки з Золотою Ордою (прийняттям нового титулу "з Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі" він декларував відмову від претензій на решту Русі, яка надалі залишалася залежною від Орди[1271]), він з ординською допомогою вторгнувся у верхів'я Тиси (комітати Мараморош чи Угоча?) у 1331 чи на початку 1332 р.[1272] Далі "ординська загроза" від 1334–1335 рр. неодноразово фігурує на сторінках угорських актових матеріалів[1273], що теж, схоже,

[1263] *Куник А. А.* Объяснительное введение к правилам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II. С. 117.

[1264] *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 189–190.

[1265] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 783–788.

[1266] *Тенговський Я.* Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV століття) // Записки НТШ. Львів, 2010. Т. 260. С. 45–56.

[1267] Там само. С. 53–56.

[1268] "…rex Daniel seu Leo n(oste)r avatus, aut Geordius n(oste)r…" (*Купчинський О.* Акти та документи. С. 167–170).

[1269] Там само. С. 170–173.

[1270] *Wolff J.* Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dziel gr. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Oldierdowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. Kraków, 1886. S. 7–8; *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. С. 23–30.

[1271] Перед цим він використовував титули "Nos Georgis Dei gratia dux Russiae", "Ceorgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere", "Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae" (*Войтович Л.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинъ 1253. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755–ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С. 4–17).

[1272] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Львів, 1905. Т. 3. С. 533–534.

[1273] *Волощук М.* Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика

було наслідками зміни у політиці князя Болеслава-Юрія.

Польська історіографія досі погоджується з давніми гіпотезами, які вже трансформувалися у стереотипи, про участь князя Болеслава-Юрія у польсько-угорських вишеградських переговорах 1335 та 1338 рр., де буцімто не тільки були закладені основи наступної угорсько-польської унії, а й домовлено про успадкування галицького престолу польським або угорським королем за відсутності прямих спадкоємців Болеслава-Юрія[1274]. Однак немає жодних доказів участі князя або його повноважного посла у вишеградських зустрічах 1335 і 1338 рр. Передовсім сам Казимир III ніде не відкликався до угоди, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу.

Крім Золотої Орди та Литви, галицько-волинський князь шукав союзу з Тевтонським Орденом (угоди 11 лютого 1334 р. та 20 жовтня 1335 р.[1275]). 20 жовтня 1335 р. він поспішив знову підтвердити союз з великим магістром Теодоріком фон Альденбургом на "вічні часи"[1276].

Очевидно, його підштовхувало до активних дій саме польсько-угорське зближення. У листопаді 1335 р. у Вишеграді зустрілися угорський король Карл Роберт, польський король Казимир III та чеський король Ян Люксембург. Головною темою був союз проти Габсбургів. Між свояками угорським та чеським королями була укладена угода, за якою у випадку відсутності у Казимира III прямих спадкоємців польський престол переходив до Людовика (Лайоша), сина Карла Роберта[1277]. Можливість об'єднання Угорщини та Польщі не могла не викликати подальше занепокоєння галицько-волинського князя. У 1337 р. Болеслав-Юрій разом з ординцями напав на Люблінську землю і 12 днів тримав Люблін в облозі, знятій тільки через загибель вождя союзних татар[1278].

Реакцією на таку поведінку Болеслава-Юрія була негайною. Казимир III вирішив підтримати іншого претендента на галицько-волинський престол – свого племінника, сина Анастасії Львівни – добжинського князя Владислава Земовитовича, який з'явився у Вишеграді 29 червня 1338 р. (Дубницька хроніка називає його "Lothka dux Rutenorum"[1279]). Спроби перетворити "Лотко" на "Болько", ототожнивши його з Болеславом-Юрієм[1280],

I // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2012. Вип. 6. С. 277–278.

[1274] Про це більш детально див. у наступному розділі.

[1275] *Купчинський О.* Акти та документи. С. 174–180.

[1276] Там само. С. 180–187.

[1277] Ioannis de Czarnkow Chronicon Polonorum (1333–1384) // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. P. 638–639; Magyar Diplomacziai Emlékek az Anjoukorból (1265–1426) / Szerk. Wenzel G. 1. k. Budapest, 1874. 343–345 old.; Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stiris Arpadianae gestarum / Ed. I.Szentpétery. Vol. 1. Budapest, 1937. P. 165–166.

[1278] Historiae Hungaricae Fontes Domenici / Ed. *M.Florianus.* Vol. 3. Lipsiae, 1884. P. 128.

[1279] Ibidem. P. 128.

[1280] *Dąbrowski J.* Ostatnie lata. S. 112; *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. T. 1. Lwów, 1904. S. 206; *Balzer O.* O następstwie tronu w Polsce // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Ser. 2. T. 11. Kraków, 1905. S. 430; *Zakrzewski S.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // Przegląd Historyczny. T. 23. 1922. S. 99; *Włodarski B.* Pol-

не витримують критики[1281]. Етимологічно таке перетворення неможливе, як неможливо звинуватити хроніста в незнанні матеріалу. Польська сторона просто була готова підтримати Владислава Земовитовича, змістивши Болеслава Тройденовича[1282]. Підтримка таких претензій означала би війну проти *королівства Русі*, яке отримало би підтримку від Золотої Орди, Литви та Тевтонського Ордену. Схоже, що саме ця обставина і стримала Угорщину від прийняття польської пропозиції. Гіпотеза Олега Мазура щодо існування гіпотетичного князя Володимира Андрійовича[1283] не оперта на жодні джерела.

Болеслав-Юрій не залишив цю другу вишеградську спробу без уваги. У листі сучасника, збирача папської десятини в Угорському королівстві Петера сина Дярфаша (Peter filius Gyárfás), міститься цікава інформація: "Року Божого 1340 дня 20 лютого, коли татари атакували королівство Польське, і цим король та усе королівство Угорське дуже занепокоєні, передав одразу гроші, які тільки мав, і через брата Томаса з Жатмара, пріора провінції ордену Домініканців, відправив саму суму у розмірі тисяча триста флоринів золотом"[1284]. Ілля Паршин слушно вказав на некоректні спроби віднести цю подію до періоду вже після загибелі Болеслава-Юрія[1285].

Не відважившись на відкриту війну, через побоювання нового вторгнення ординських військ, союзники вирішили позбутися Болеслава-Юрія з допомогою галицького боярства. 7 квітня 1340 р. молодого князя раптом не стало. Обидва союзники виявилися добре підготованими до несподіваної смерті молодого галицько-волинського князя (7 квітня 1340 р.[1286]). Казимир III на першу звістку про смерть Болеслава-Юрія зумів зібрати військо (на подібні заходи звичайно затрачалися місяці!)[1287], в середині квітня зайняти Львів і вивезти з княжої скарбниці коронаційні регалії, щоб не дати можливості коронуватися іншому претендентові. Пізніше ці регалії потрапили до коронаційного релікварію польських

ska i Ruś. S. 288; *Wyrozumsi J.* Kazimierz Wielki. Wrocław etc., 1986. S. 80–81.

[1281] *Мазур О.* "Лотка князь руський, прибув до Вишеграда": гіпотетична ідентифікація особи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 72–79.

[1282] *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. С. 19–20.

[1283] *Мазур О.* "Лотка князь руський…" С. 77–79.

[1284] "Anno Domini 1340 die XX Febr[uari] cum Tartari intrassent Regnum Polonie, et ob hoc Rex et totum Regnum Ungarie turbaretur, commutavi subito pecunias, quas tunc habebam, et per fr[atrem] Thomam de Zothomar, priorem provincialem ord[ini] Predicat[orum] misi ipsas pecunias ad valorem mille et ccc flor[enos] auri" (Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A. Theiner. T. 1. Romae, 1859. P. 636).

[1285] *Паршин І.* Хроніка Іоанна з Вінтертура (Іоанна Вітодуранського) як джерело до історії Галицько-Волинської Русі першої половини XIV ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 17–18. Дрогобич, 2014. С. 71–78.

[1286] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 138, 534–535.

[1287] Домисли, що Казимир III зібрав військо для допомоги Болеславу-Юрію проти бояр (*Świeżawski A.* Regencja Władysława Opolczyka na Rusi Czervonej // Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie / Red. Marceli Antoniewicz, Janusz Zbudniewek. Warszawa, 2007. S. 247), позбавлені доказів і суперечать джерелам. Той же Іоганн з Вінтертура повідомляє, що король вирушив у похід після отримання звістки про загибель князя (*Iohannis Vitodurani.* Chronica. P. 184).

Золотий форінт угорського короля Лайоша (Людовика) Анжуйського

королів[1288]. Карл Роберт, як свідчать угорські документи, вже на самому початку травня 1340 р.[1289] (якщо не 19–20 квітня[1290]) відправив у похід у Галицьку землю військо, очолене палатином Віллермом Другетом. Обидва союзники готувалися до вторгнення в землі східного сусіда. Але бояри-змовники, радше, керувалися своїми зв'язками з Польщею або Угорщиною, а не міжконфесійним протистоянням, яке тоді ще не спостерігалося, після смерті Болеслава-Юрія відразу ж розіслали гінців до Кракова і Вишеграда, повідомляючи про загибель свого сюзерена.

Швидкий відхід польського та угорського військ з галицьких земель був зумовлений, перш за все, реакцією іншої частини галицького боярства, яке підтримало претензії князя Любарта-Дмитра Гедиміновича і разом з ним звернулося до золотоординського хана Узбека. І тут можна сперечатися з І.Паршиним, який слідом за видавцями пам'ятки відніс повідомлення швейцарського хроніста Іогана з Вінтертура про ординське вторгнення у Польщу та Угорщину до лютого 1340 р.[1291] Напевно вартує дотримуватися букви тексту хроніста: "*Року втілення Божого 1341 у першу неділю великого посту…* "[1292]. Крім цього, хроніст повідомляє про вторгнення в обидва королівства, тоді як у лютому 1340 р. вторгнення у Польщу тільки викликало переполох в Угорщині.

Після смерті Болеслава-Юрія волинська еліта визнала князем Любарта-Дмитра Гедиміновича. Хан Узбек надав Любартові-Дмитру необхідну допомогу. Отже, і Орда розглядала Любарта-Дмитра як першого легітимного спадкоємця. Боярин Дмитро Детько і князь Данило

[1288] *Dąbrowska E.* Królów polskich relikwarz koronacyjny Krzyża Świętego // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w piedziesieciolecie pracy naukowej. Warszawa, 1991. S. 67–86.

[1289] *Гарді Д.* Кілька нових зауважень до походу угорського палатина Віллерма Другета "in Ruteniam" навесні 1340 року // Княжа доба: історія і культура. Вип. 7. Львів, 2013. С. 209–216.

[1290] *Волощук М., Стасюк А.* Про похід палатина Віллерма in Ruteniam у квітні 1340 р. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 17. Івано-Франківськ, 1995. С. 46–54.

[1291] *Паршин І.* Хроніка Іоанна з Вінтертура. С. 72–74.

[1292] Iohannis Vitodurani. Chronica. P. 181.

Острозький ще у 1340 р., разом з ординськими військами, відтіснили поляків з галицьких земель[1293]. Це військо навіть вторгнулося у польські землі і дійшло до Кракова, що змусило Казимира III звернутися за допомогою до угорців і Тевтонського Ордену. Тільки ранній розлив річок весною 1341 р. зупинив цей напад. Про це вторгнення повідомили також австрійські хроністи Іоганн з Віктрінга[1294] і Леобенський Анонім[1295] та ряд інших джерел[1296]. Отож, можна вважати, що звістки про нього викликали певний резонанс у сусідів.

Уже у березні (не пізніше 27 червня) 1341 р. лідер галицької еліти Дмитро Детько, поставлений князем Любартом-Дмитром старостою (capitaneus) Руської землі[1297], повідомив громаду Торуня про укладення миру з Казимиром III[1298].

Але миру не вийшло. Казимир III не залишив намагань оволодіти Галицькою спадщиною, також не бажала залишатися в стороні і Угорщина. Анжуйська династія, як легітимний спадкоємець Арпадів, теж виступала як претендент на спадщину Романовичів. Обидві сторони намагалися схилити на свій бік галицьке боярство. З цього огляду цікавою є грамота угорського короля Лайоша (Людовика) Анжуйського до Дмитра Детька з 1344 р. до "вірного свого мужа, комеса Детька, старости Руської землі"[1299]. Мабуть, правий був М. Грушевський, що угорський король лише нагадав про свій "сюзеренітет" над королівствм Русі, який випливав з його титулу "короля Галіції і Лодомерії"[1300]. Вже те, що король не вжив у листі цього титулу, обмежившись титулом Dei gratia Rex Hungariae, певною мірою вказує на невизначеність стосунків між обома сторонами, про що свідчить і сам тон та характер листа (навіть, не беручи до уваги титул "ваша величність", у зверненні

[1293] *Ioannis de Czarnkow.* Chronicon Polonorum // Monumenta Poloniae Historica / Ed. A. Bielowski. T. 2. Lwów, 1872. P. 621–622; *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси. Львів, 1863. С. 158–159. Про різночитання в джерелах "Daniele Ostrogio" і "de Ostrov" див.: *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Львів, 1996. С. 126.

[1294] Iohannis abbatis Victoriensis. Liber certarum historiarum / Ed. F. Schneider // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. T. 2. Hannoverae et Lipsiae, 1910. Libri IV–VI. P. 218.

[1295] Anonymi Leobiensis Chronicon libris sex comprehensum, a Christo nato usque ad annum ejusdem MCCCXLIII / Ed. H. Pez // Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini. T. 1. Lipsiae, 1721. Col. 958.

[1296] Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A.Theiner. T. 1 (1216–1352). Romae, 1859. P. 637–638; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentium que finiti matum historiam illustrantia / Ed. A.Theiner. Romae, 1860. P. 468; Rocznik Małopolski / Ed. A. Bielowski // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Warszawa, 1861. P. 199; Rocznik Tracki / Ed. A. Bielowski // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1861. P. 860–861; Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen / Hrsg. von J.Loserth. Wien, 1875. Bd. 8. S. 564–565.

[1297] *Войтович Л.* Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // Історія Львова. Т.1. (1256-1772). Львів, 2006. С. 60–62.

[1298] "discor diam a dyabolica suggestione seminatam inter d(omin)um Kasimirum regem Poloniae et nos, exinspiracione almi pneumatis post[er]gantes temptatorem humanum c(on)cordi[a]e i(n)ivimus unionem" (*Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства. С. 194–200).

[1299] "…fideli suo viro Magnifico Comiti Dechk Capitaneo Ruthenorom…" (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer. T. 9. Vol. 1. Budae, 1833. P. 209).

[1300] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 4. Київ–Львів, 1907. С. 29.

до Дмитра Детька[1301]), в якому угорський король просить внормувати митні проблеми в торгівлі з м. Кошіце. Мав рацію Олег Мазур, що королівська канцелярія мала проблеми при укладанні цього документу[1302]. Зарахування Дмитра Детька в угорські васали[1303] безпідставне. Навіть, якщо походження цього лідера галицького боярства і могло бути пов'язаним з Угорським королівством, підстав називати його васалом Лайоша I немає[1304].

1344 р. не був насиченим. Польща вже активно втручалася у справи галицько-волинської спалщини. Угорщина ще до кінця не визначилася зі своєю позицією. В цій ситуації князь Любарт-Дмитро Гедимінович міг сподіватися на допомогу Литви, а Дмитро Детько, який, схоже, дедалі більше проводив власну політику, – на допомогу Золотої Орди. Литва, яка мала проблеми з сусідами, в першу чергу з Тевтонським Орденом, на цьому етапі підтримувала Любарта скоріше символічно. Щоб залучити дружини окремих литовських князів йому довелося роздавати їм лени на Волині.[1305] Польська та угорська історіографія, за давніми стереотипами, подають війну проти галицько-волинського князя як війну проти Литви та Золотої Орди, хоча випади проти цих держав відбувалися в контексті боротьби за спадщину Романовичів. З осені 1344 р. угорський король Лайош допомагав полякам у війні з Литвою під час якої було навіть обложено Вільно. Король вернув в Угорщину тільки у лютому 1345 р.[1306]. У цей же час ординці вторгнулися у

[1301] "Vestrae Magnificentiae" (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer. T. 9. Vol. 1. Budae, 1833. P. 210.

[1302] *Мазур О.* "Demetrios Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae" (інститут "старійшини" у політичному житті Галицької землі другої чверті XIV ст.) // Семінарій "Княжі часи". Львів, 2002. С. 19–20.

[1303] *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. T. 1. Lwów, 1904. S. 218; *Paszkiewicz H.* Polityka reska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925. S. 78–81; *Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987. С. 40; *Wyrozumski J.* Kazimierz Wielki. Wrocław–Kraków–Warszawa, 2004. S. 92–96; *Dąbrowski J.* Kazimierz Wielki. Twórca Korony Królestwa Polskiego. Kraków, 2007. S. 32.

[1304] *Волощук М.* Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика I // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 269–279.

[1305] *Войтович Л.* Удільні унязівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С. 101–104; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині XIV-XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Т. 5: Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю акад. Я.Ісаєвича. Львів, 1998. С. 153–168; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 437–443; *Його ж.* Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 22. Луцьк, 2009. С. 120–127; *Його ж.* Польща. Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // Проблеми слов'янознавства. Вип. 59. Львів, 2010. С. 52–66; *Його ж.* Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 46. Львів, 2011. С. 2–26; *Idem*. Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki // Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznice urodzin ostatniego Piasta na trone polskim / Pod red. Jacka Maciejewskiego i Tomasza Nowakowskiego. Bydgoszcz, 2011. S. 47–66.

[1306] *Solymosi L., Körmendi A.* A középkori magyarállam virágzása és bukása, 1301–1506 // Solymosi L. Magyarország történeti hronológiája. 1: a kezdetetöl 1526-ig. Budapest, 1981. P. 208.

Трансильванію та комітат Спіш (останнє можна було вчинити тільки пройшовши через галицькі землі). У відповідь з 1345 р. угорське військо, очолене бароном Андрієм Лацкфі, виступило проти Золотої Орди[1307]. Угорські джерела повідомляють про переможне завершення походу і укладення угоди[1308].

Польському королю Казимирові III у 1345–1350 рр. вдалося опанувати лише Сяноцьку землю. Війна проти Любарта-Дмитра Гедиміновича, яка розгорнулася у 1349 р., не принесла швидкого успіху і у 1350 р. польський король визнав право Угорщини на спадщину Романовичів, закликаючи її активно втрутитися в цю боротьбу[1309]. За угодою між двома володарями Казимир III отримував *королівство Русі* у пожиттєве володіння, після чого ці землі повинні були перейти до Анжуйської династії. У випадку появи у польського короля сина зберігалося право викупу королівства за 100 тис. флоринів[1310]. Зрозуміло, що якби за Вишеградськими угодами Казимир III виступав спадкоємцем Болеслава-Юрія – укладення угоди у 1350 р. було би позбавлене змісту.

У липні 1351 р. угорські війська вторгнулися на Волинь. З ними наступали також польські і мазовецькі дружини. На допомогу Любарту-Дмитру Гедиміновичу прийшов старший брат Кейстут, якому було передано Дрогичинське князівство. Литва не хотіла вступати у війну і Кейстут діяв як удільний князь волинський. Проти нього союзники спрямували головний удар. За свідченням Будайської хроніки під час волинської кампанії 1351 р. в угорський полон потрапив якийсь князь, імені якого не названо[1311]. Цим князем був саме Кейстут, бо 15 серпня 1351 р. король Лайош змусив його укласти договір, за яким литовський князь обіцяв прийняти християнство і допомагати угорцям. Угорський король думав згодом посадити Кейстута на литовський трон як свого васала і коронувати королівською короною. А поки Кейстут як почесний заложник мав перебувати у плоцького, сохачевського і віського князя Болеслава Ванковича. Але литовський князь зовсім не збирався виконувати цієї угоди. Литовський загін йшов слідом за своїм князем, який при першій нагоді втік[1312]. Князь Болеслав кинувся у погоню і загинув від стріли 20 серпня 1351 р. в околицях

[1307] *Housley N.* King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382 // The Slavonic and East European Review. T. 62 (2). London, 1984. P. 194; *Kristó G.* Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. 96–97 old.

[1308] *Kristó G.* Az Anjou-kor háborúi. 97 old.; *Sălăgean T.* Romanian Society in the Early Middle Ages (9th – 14th centuries AD) // Pop I.-A., Bolovan I. History of Romania. Compedium. New York, 2005. P. 199.

[1309] *Housley N.* King Louis the Great of Hungary and the Crusades. P. 194; *Lukowski J., Zawadski H.* A Consise History of Medieval Hungary, 895–1526. New York, 2001. P. 30.

[1310] *Spinei V.* Moldavia in the 11th – 14th Centuries. Bucarest, 1986. P. 109; *Engel P.* The Realm of St. Stephen. P. 167.

[1311] Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. V.1. / Ed. I.Szentpétery. Budapest, 1937. P. 481–501.

[1312] *Knoll P. W.* The Rise of the Polish Monarchy: Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370. Chicago, 1972. P. 148.

Лайош (Людовик) Анжуйський, король Угорщини (1342–1382), Польщі (1370–1382), Галіції і Лодомерії (1370–1382)

м. Мельника[1313]. Тобто бойові дії відбувалися на території Дорогичинського і Берестейського князівств. 13 вересня 1351 р. угорський король вернувся у Вишеград[1314].

Ранньою весною 1352 р. угорський король знову був у галицьких землях. Угорські війська у лютому підійшли до Белза, який вже був обложений польським королем. Місто обороняв воєвода Дрозд. Досі залишається загадкою як йому вдалося відстояти Белз проти потужного польсько-угорського війська, яке очолювали двоє королів[1315]. За даними Дубенської хроніки під час однієї з сутичок угорський король отримав удар по шолому залізною булавою і злетів з коня[1316]. Очевидно, що

[1313] *Balzer O.* Genealogoa Piastów. Kraków, 2005. S. 777–778.

[1314] *Solymosi L., Körmendi A.* A középkori magyarállam virágzása és bukása. 212 old.

[1315] *Knoll P. W.* The Rise of the Polish Monarchy. P. 150.

[1316] Historiae Hungarycae Funtes Domestici / Ed. M.Florianus. Vol. 3. Lipsiae, 1884. P. 160–161.

король не брав участі у штурмі, та ще й на коні. Вилазка нечисленного гарнізону також малоймовірна: маючи надійну систему водяного захисту (за свідченням цієї ж хроніки угорці мусили битися, стоячи по шию у воді), воєвода не ризикнув би виводити свої сили проти значно переважаючого суперника. Скоріше, мала місце спроба війська Любарта-Дмитра нанести удар по польсько-угорському війську, щоб полегшити становище обложених.

У Холмському пом'янику серед белзьких князів попереду Юрія записаний Феодосій. Дуже ймовірно, що це старший брат і попередник князя Юрія Наримунтовича. У 1349 р. разом з Коріатом Гедиміновичем в Золоту Орду був посланий вислоцький князь Семен, якого Юзеф Вольф вважав сином Наримунта-Гліба Гедиміновича[1317]. Вірогідно, що Феодосій – це чернече ім'я князя Семена Наримунтовича, який у 1350 р. прийшов на допомогу Любартові-Дмитру Гедиміновичу і отримав від нього Белз. Залишивши в місті гарнізон з воєводою Дроздом, князь зі своєю дружиною намагався тривожити обложених несподіваними атаками ззовні. Під час однієї з таких атак і був поранений угорський король. Ця сутичка могла завершитися і важким пораненням князя Семена, від якого він помер у 1352 р., прийнявши перед цим чернецтво (як звикло було в княжих родинах).

Польсько-угорське військо не зуміло здобути Белз. Пораненого короля відвезли в Угорщину, а облога Белза була знята[1318]. Угорщина побоювалася вторгнення ординців у Трансильванію[1319], а польський король самотужки вести війну далі не ризикував. Обидві сторони погодилися на компроміс. За угодою 1352 р. за Любартом-Дмитром Гедиміновичем залишилася вся Волинь[1320].

Але це було не більше, ніж тимчасовий перепочинок. Угорщина та Польща взялися за союзників Любарта-Дмитра Гедиміновича. Відразу ж у 1352 р. папа Климент VI оголосив хрестовий похід проти Литви і татар[1321]. У квітні 1354 р. король Лайош сам виступив проти Золотої Орди[1322]. Цей похід завершився укладенням угоди з ханом Джанібеком[1323]. У 1355 р. угорський король знову послав підкріплення Казимиру III проти Любарта-Дмитра Гедиміновича[1324].

З різних причин після 1355 р. і до самої смерті Казимира III король Лайош не брав активної участі у боротьбі за спадщину Романовичів. Зате після коронації у Кракові 17 листопада 1370 р.[1325] угорський король приступив до повної анексії *королівства Русі*. При цьому він розглядав

[1317] *Wolff J.* Ród Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K.Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Jagiełły" we Lwowie 1867. Kraków, 1886. S. 25.
[1318] *Knoll P. W.* The Rise of the Polish Monarchy. P. 151; *Kristó G.* Az Anjou-kor háborúi. 128–129 old.
[1319] *Knoll P. W.* The Rise of the Polish Monarchy. P. 151.
[1320] Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-покажчики М.М.Пещак. Київ, 1974. С. 29–32.
[1321] *Housley N.* King Louis the Great of Hungary and the Crusades. P. 194.
[1322] *Kristó G.* Az Anjou-kor háborúi. 134, 269 old.
[1323] Ibidem. 134 old.; *Bertényi I.* Nagy Lajos király. Budapest, 1989. 102 old.
[1324] *Kristó G.* Az Anjou-kor háborúi. 136–137 old.
[1325] *Halecki O.* Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe. New York, 1991. P. 47.

Галицьку і Волинську землі як окреме королівство, не зв'язане з Польщею. Тому у 1372 р. король передав у лен одному з своїх найближчих соратників опольському князю Володиславу[1326], який був внуком дочки белзького князя Гремислави Всеволодівни, "королівство Руське з містами і населенням в управління на вічні часи"[1327].

Володислав Опольський у історіографії традиційно представлений як вірний угорський васал, який, будучи намісником короля Лайоша, старанно втілював в життя його політику[1328]. Винятки складають хіба

[1326] Ярослав Ісаєвич звертав увагу на українську форму імені князя "Володислав", засвідчену його грамотою з 1377 р., написаною староукраїнською мовою (*Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387 // Історія Львова. Т. 1 (1256–1772). Львів, 2006. С. 67).

[1327] *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387. С. 67.

[1328] *Breiter E.* Władysław książę opolski, pan na Wieluniu, Dobrzyniu i Kujawach, pałatyn węgerski i wielkorządca Polski i Rusi. Zarys biograficzny. Lwów, 1889; *Goyski M.* Sprawa zastawu ziemi dobrzyńskiej przez Władysława Opolczyka i pierwsze lata sporu (1391–1399) // Przegląd Historyczny. T. 3.1906. S. 5–348; *Pór A.* Opuli László herceg. Magyarország nádorispánja nemzedékrendéhez // Turul. T. 26. Miskolc, 1908. 30–37 old; *Idem.* Opuli László Herczeg Magyarország // Századok. T. 43. Budapest, 1909. 537–554 old; *Gilewicz A.* Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378 // Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928. Lwów, 1929. S. 9–108; *Pieradzka K.* Władysław książe opolski 1330–1401. Monografia historyczna. Kraków, 1945 // Archiwum Uniwersytetu Jagiełłonskiego, syng. WF II 122; *Котляр Н.Ф.* Классификация червонорусских монет Владислава князя Опольского // Сообщения Государственного Эрмитажа. Т. 26. Ленинград, 1965. С. 38–41; *Adrianyi G., Gottschalk J., Świaziński S.* Herzog Ladislaus von Oppeln und Gründung der Pauliner-kloster Tschenstochau in Polen und Wiese bei Ober Glogau // Archiv für Schlesische Kirchengeschichte. Bd. 36. Görlic, 1978. S. 33–77; *Frontczak M.* Władysław Opolczyk fundator obrazu częstochowskiego // Nasza Przeszłość. T. 52. Warszawa, 1979. S. 98–105; *Sroka S.A.* Czy Władysław Opolczyk był ojcem chrestnym Władysława Jagiełły // Nasza Przeszłość. T. 74. Warszawa, 1990. S. 62–73; *Idem.* Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378 // Rocznik Przemyski. T. 28. 1991/1992. S. 140–154; *Idem.* W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka // Ibidem. T. 29–30. 1993–1994. S. 302–312; *Idem.* Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech. Studium z dziejów stosunków polsko-węgerskich w XIV wieku. Krakow, 1996; *Idem.* Herzog Ladislaus von Oppeln als ungaricher Palatin (1367–1372) // Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. R. 46. Berlin, 1997. Z. 2. S. 224–234; *Idem.* Kariera Władysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku // Europa śródkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S.265–274; *Idem.* Władysław Opolczyk // Piastowie. Leksykon biograficzne / Red. K.Ożóg, S.Szczur. Kraków, 1999. S. 748–751; *Janowska E.* Konflikt Władysława Opolczyka z Królestwem Polskim // Rocznik Muzeum w Gliwicach. T. 9. 1993. S. 25–36; *Swieżawski A.* Otoczenie ruskie Władysława Opolczyka // Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczny. 1996. Z. 3. S. 71–80; *Idem.* Regencja Władysława Opolczyka na Rusi Czerwonej // Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie / Red. M.Antoniewicz, J.Zbudniewek. Warszawa, 2007. S. 285–366; *Юсяк П.* Оточення князя Володислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) // Вісник Львівського університету. Серія Історична. Т. 34. Львів, 1999. С. 81–91; Władysław Opolski, jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci // Red. A.Pobóg-Lenartowicz. Opole, 2001; *Dola K.* Rządy Władysława Opolczyka w Księstwie Opolskim // Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci / Red. A.Pobóg-Lenartowicz. Opole, 2001. S. 31–45; *Idem.* Władysław Opolczyk jako książę opolski // Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Córze w Częstochowie. Warszawa, 2007. S. 12–32; *Antoniewicz M.* Podstawy i zakres władzy księcia Władysława opolskiego w ziemi wieluńskiej oraz pólnocno-zachodniej Małopolsce // Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Córze w Częstochowie. Warszawa, 2007. S. 195–246; *Salamon M.* Władysław Opolczyk a kraje kultury prawosławnej // Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach / Red. A.Barciak. Katowice, 2007.

праці Єжи Сперки[1329], але й цей глибокий і толерантний автор до кінця не ризикнув подолати усталені стереотипи стосовно *руського правління* Володислава Опольського[1330]. Прийняття титулу „господаря Руської землі, вічного дідича і самодержця"[1331] і активність князя у 1372–1378 рр.[1332] яскраво вказують на його бажання утвердитися у Руському королівстві як спадкового володаря[1333]. Певною мірою це демонструє йеволюція в карбуванні власних монет[1334]. Князь Володислав Опольський намагався завоювати прихильність населення, в першу чергу, своєї столиці Львова. 9 грудня 1372 р. він надав місту 100 франконських ланів на магдебурзькому праві, а також частково звільнив міщан від чиншів[1335]; грамотою від 4 жовтня 1377 р. – зобов'язав духовних осіб львівського капітулу в разі купівлі будинку у Львові, на якому були міські повинності, ці обов'язки виконувати[1336]; 7 грудня 1378 р. – надав львівським міщанам війтівство у Львові, яке досі було спадкове, і встановив процедуру, за якою після затвердження ним обраних райців, останні з-посеред себе мали обрати війта[1337]. Зрештою і грамота 1377 р., видана українською мовою від імені князя "Володислава", свідчить про такі намагання князя[1338].

Любарт-Дмитро, якому у 1370–1371, 1372 рр. вдалося не тільки

S. 221–231; *Karczewski D.* "Meliorator terrae Russiae". Panowanie Władysława Opolczyka na Rusi (1371–1378) // Ibidem. S. 261–280; *Tęgowski J.* Nowe źródła do kwestii datacji objęcia rządów Władysława Opolczyka na Rusi // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 5 (9). Katowice, 2009. S. 130–137.

[1329] *Sperka J.* Władysław książe opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401). Kraków, 2013.

[1330] *Войтович Л.* Портрет князя Володислава Опольського на повний зріст. Sperka J. Władysław książe opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401). – Kraków, 2013. – 508 s. // Княжа доба: Історія і культура. Вип.7. Львів, 2013. С. 314–319.

[1331] *Розов В.* Украинские грамоты. Киев, 1928. С. 23–24.

[1332] *Sroka S.A.* Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378 // Rocznik Przemyski. T. 28. 1991/1992. S. 147–154.

[1333] *Szaraniewicz I.* Rządy Władysława Opolczyka na Rusi // Biblioteka Ossolińskich. T. 4. Lwów, 1864. S. 266–284;*Чорний М.* Владислав Опольський // Енциклопедія Львова. Т. 1 / Під ред. А. Козицького та І. Підкови. Львів, 2007. С. 407–408; *Жук М.* До питання про правління Володислава Опольського в Галичині у 1372–1378, 1385–1387 рр. крізь призму бачення польських і українських істориків кінця XIX – початку XX ст. // Каразінські читання (історичні науки). Матеріали міжнародної наукової конференції 24 квітня 2009 р. Харків, 2009. С. 118–119; *Її ж.* Специфіка україномовних грамот князя Володислава Опольського у світлі латинських документів його канцелярії // Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. Львів, 2011. С. 280–304; *Її ж.* Володислав Опольський в оцінці М.Грушевського // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 3(7). Katowice, 2011. S. 54–65.

[1334] *Крижанівський А.* Львівський монетний двір у XIV–XV ст. Львів, 2007. С. 74–94, 126–128, 138–150, 171–210; *Żuk M.* Charakter władzy Władysława Opolczykana Rusi Halickiej w latach 1372–1378 i 1386–1387. Aspekt numizmatyczno-historiograficzny // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 4 (8). Katowice, 2012. S. 139–149.

[1335] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М.Капраль. Львів, 1998. С. 37–39.

[1336] Там само. С. 39–40.

[1337] Там само. С. 41–42.

[1338] *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387 // Історія Львова. Т. 1. 1256–1772. Львів, 2006. С. 67.

повернути собі втрачені за миром 1366 р. Володимир і Холм, але й зайняти частину Галицької землі[1339], не міг визнати ні титулу Володислава Опольського ні його намагань, що і призвело до відновлення війни. Умови для початку війни були не вигідними для Любарта, але волинський князь мусив реагувати на такі дії. Наприкінці 1376 – на початку 1377 р. війська Кейстута і Любарта Гедиміновичів та Юрія Наримунтовича мало не дійшли до Кракова. На початку літа 1377 р. галицький князь Володислав Опольський мусив втікати в Угорщину[1340]. Але ці успіхи були короткочасними. В кінці літа 1377 р. сильна угорська армія почала тіснити війська волинських князів[1341]. Сили Кейстута зв'язали хрестоносці і він не зміг допомогти своїм союзникам. А самотужки сюзерен Волині відстояти зайняті території не міг. Тим більше, що посаджена Володиславом Опольським на цих землях сілезька шляхта підтримувала угорців.

Князь Юрій Наримунтович сім тижнів обороняв Белз. Відсутність допомоги і закінчення припасів змусили його капітулювати[1342]. Восени 1377 р. полоненного белзького князя вивезли до Угорщини. Великий князь литовський Ягайло послав в Угорщину свого брата Скіргайла, якому вдалося домовитися про звільнення з полону Юрія Наримунтовича[1343]. Схоже, що литовська сторона розглядала белзького князя не як свого васала, а тільки як родича великого князя. Було обіцяно, що він не буде втручатися у боротьбу за Галицьку і Волинську землі. Вже у 1378 р. Юрій Наримунтович був посланий у Новгород Великий, де він княжив до 1383 р. Белзьке князівство восени 1377 р. було долучено до земель Володислава Опольського, а згодом, коли князь Владислав став палатином Польщі, перейшло під пряме управління угорських намісників. Король надав частину Белзького князівства ратненському князеві Федору Ольгердовичу, який склав йому васальну присягу[1344]. Городло з повітом отримав інший королівський васал – князь Олександр Корятович[1345].

Загострення стосунків з польською знаттю змусило короля Лайоша (Людовика у Польщі) призначити намісника, на роль якого він обрав Володислава Опольського. Не бажаючи об'єднувати в одних руках управління Польщею і *королівством Русі*, він надав князю Володиславу як компенсацію Добжинську землю. Не маючи вибору, Володислав виданою в грудні 1378 р. грамотою звільнив урядовців і народ Руського

[1339] *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині XIV-XV ст. С.153–168.

[1340] *Dlugosii J.* Historiae Poloniae. T. 3-4. Kraków, 1873. P. 366–368; Liv-, Est- und Kurlandischer Urkundenbuch. Bd. 2. Riga–Reval, 1853. S. 674–675.

[1341] *Kristó G.* Az Anjou-kor háborúi. 170 old.; *Halecki O.* Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe. P. 60.

[1342] *Dlugosii J.* Op. cit. P. 371–372.

[1343] *Paszkiewicz H.* O genezie i wartości Krewa. Warszawa, 1938. S. 83; *Halecki O.* Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe. P. 60.

[1344] *Halecki O.* Przyczynki genealogiczne do dziejów układu Krewskiego // Miesięcznik Heraldyczny. T.14. 1935. № 7-8. S. 102–103.

[1345] *Ioannis de Czarnkow.* Chronicon Polonorum / Ed. J.Szlachtowski // Monumenta Poloniae Historica. T.2. Lwów, 1871. P. 631.

Територіальні символи Королівства Русі зверху – печатка короля Владислава Ягайла (1388), знизу – печатка князя Володислава Опольського (1379)

королівства від присяги йому і передав повну владу безпосередньо королю Лайошу, який призначив угорську адміністрацію[1346].

Після смерті Людовика Анжуйського Любарт-Дмитро Гедимінович повернув собі ряд волостей, в тому числі Каменець, Олесько, Городло, Лопатин і Снятин. У 1383 р. з Новгороду Великого повернувся Юрій Наримунтович і відновив своє панування над більшою частиною Белзького князівства. Принаймі він володів Любачевом з повітом і деякими іншими територіями[1347].

Королевою Угорщини стала Марія, старша дочка короля Лайоша. Вона передала управління *Руським королівством* колишньому бану Хорватії і Далмації барону Емеріху Бебеху. Невдовзі вибухнув бунт угорських баронів, який з трудощами придушив барон Стефан Лацкфі. У Буду з своїм військом вступив молодший брат чеського короля Сігізмунд Люксембург, який у 1385 р. обвінчався з Марією і став королем Угорщини.

Тим часом польська еліта проголосила королевою Ядвігу, молодшу дочку короля Лайоша (Людовика). Почалася боротьба за її руку, учасником якої виступив і князь Володислав Опольський. Кревська унія 1385 р., за якою великий князь литовський Ягайло-Владислав одружувався з Ядвігою і ставав королем Польщі, вирішила його долю, а також долю Галицької землі. Володислав Опольський, який повернувся до Львова, став вживати титул "князь і володар Русі" та карбувати монету з атрибутами, які підкреслювали його суверенний статус: на аверсі "Князь Володислав" і родинний герб верхньосілезький орел, на звороті – галицький лев[1348]. Навряд чи погоджував князь Володислав свої дії з королевою Марією (в кінці 1385 – на початку 1386 рр. Угорщину охопив новий бунт баронських кланів). Польсько-угорська унія зачепила і волинських Гедиміновичів. Волинський князь Федір Любартович разом з белзьким князем Іваном Юрійовичем взяли участь у коронації Ягайла у Кракові.

[1346] *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387 // Історія Львова. Т. 1. 1256–1772. Львів, 2006. С. 68.

[1347] *Janeczek A.* Osadnictwo pogranicza Polsko-Ruskiego. Województwo Bełzskie od schyłku XIV do początku XVII w. Warszawa, 1993. S. 31.

[1348] *Крижанівський А.* Хронологія діяльності Львівського монетного двору в XIV–XV ст. // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. 1. Львів–Київ, 2004. С. 667–674.

22 березня 1386 р. белзький князь присягнув на вірність королю Владиславу Ягайлу та королеві Ядвізі[1349]. Залишившись наодинці, Володислав Опольський 6 лютого видав грамоту із закликом до населення зберігати йому вірність, обіцяючи не призначати угорських урядовців без згоди підданих. Але ні сілезька шляхта, ні німецька верхівка міст, яким протегував під час свого правління Володислав Опольський, його не підтримали.

На початку 1387 р. польське військо з королевою Ядвігою, спішучи зайняти *королівство Русі* до повернення Ягайла з Литви (який відбув туди для впровадження структур католицької церкви). Польська еліта хотіла уникнути можливих суперечок з Литвою за ці землі, не будучи до кінця впевненою щодо повного входження литовських земель до Польщі[1350]. Польське військо зайняло Холмське і Белзьке князівства. Юрій Наримунтович та Іван Юрійович втратили свої володіння. 18 лютого 1387 р. у Городку від імені королеви Ядвіги було надано грамоту шляхті і духовенству Перемишльського князівства, у якій королева була названа спадкоємницею Русі. Патриціат Львова не став обороняти місто і здав столицю, отримавши від імені Ядвіги грамоту від 8 березня 1387 р. з підтвердженням попередніх привілеїв[1351]. Володислав Опольський пішов на відчайдушний крок, передавши 17 квітня 1387 р. "всі свої землі і замки в Угорщині, а також і Руську землю, якою мав володіти пожиттєво" чеському королю Вацлаву IV Люксембургу "як опікуну на той час угорських королів", з умовою повернути ці землі угорським володарям, як тільки вони цього побажають[1352].

Але галицькі землі ще не були опанованими. Прибувши з литовськими та волинськими дружинами, король Владислав Ягайло 18–19 жовтня у Городку підтвердив усі старі надання і привілеї Львову. Штурм Галича закінчився невдачею. І тільки, отримавши підтвердження своїх володінь, воєвода Бенедикт здав давню столицю королівства Русі.

До 1434 р., коли було утворено Руське воєводство, *Руське королівство* з центром у Львові і далі управлялося „генеральним старостою руським", а король Владислав Ягайло карбував для цього краю окремі монети, тобто ще якийсь час зберігалася видимість існування „Руського королівства". Угорські гарнізони до 1390–1393 рр. ще утримували передгір'я Карпат на Дністровському правобережжі з містами Жидачів, Тустань і, можливо, Стрий[1353]. Після їх відходу польський король Владислав Ягайло утворив на цих землях Жидачівське князівство, передавши його спочатку своєму брату Свидригайлу Ольгердовичу, а потім синові Любарта-Дмитра Гедиміновича – Федору. Це князівство було ліквідоване у 1442 р., а його територія приєднана до

[1349] Akta unii Polski z Litwą 1385-1791 / Wyd. S.Kutrzeba i W.Semkowicz. Kraków, 1932. № 14.
[1350] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 4. Львів–Київ, 1907. С. 117.
[1351] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.). С. 46–52.
[1352] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 4. Львів–Київ, 1907. С. 121.
[1353] *Войтович Л.* Жидачівське князівство // Іван Виговський. Збірник статей наукової конференції, присвяченої 350-літтю Конотопської битви. Львів, 2010. С. 42.

Руського воєводстваа[1354].

Ослаблена Угорщина обмежилась лише дипломатичними протестами. За польсько-угорськими угодами 1412, 1415 і 1423 рр. остаточне вирішення питання про Галицьку землю відкладалося на майбутнє[1355]. В одному з листів король Владислав Ягайло обіцяв повернути спірні території у встановлений раніше час[1356]. Врешті Угорщина зберегла тільки титул "королів Галіції і Лодомерії"[1357], який успадкували Габсбурги і використали для обґрунтування передачі їм Галичини при поділі Польщі у 1772 р.

[1354] Так само. С. 40–44; *Пара І.* "Жидачівські грамоти" Федора Любартовича: проблема автентичності // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 291–314; *Її ж.* Жидачівське князівство і Гедиміновичі: спірні питання історії // Фортеця. Збірник заповідника "Тустань". Кн. 2. Львів, 2012. С. 177–184.

[1355] *Matijów J.* Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien // Jahresbericht des k. k. II. Obergimnasiums im Lemberg für das Jahr 1886. S. 28–30.

[1356] *Raczyński E.* Kodeks dypłomatyczny Litwy. Wrocław, 1845. S. 373–374.

[1357] Див.: *Desewffy A.* De jure hungaricae coronae in terries Russiae Rubrae. Pestini, 1831.

РОЗДІЛ 4.

ПОЛЬСЬКА ПОЛІТИКА ГАЛИЦЬКИХ І ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ У XI–XIV СТ.

Після короля Болеслава Хороброго (992–1025) польські землі, подібно до земель Русі, поступово трансформувалися у федерацію князівств на чолі з краківським князем, зверхність якого над іншими князівствами часто носила номінальний характер. При цьому сілезькі князі частіше орієнтувалися на Чеське королівство і були васалами чеських королів. У Помор'ї правили місцеві династії, які не бажали визнавати зверхності П'ястів. Тим не менше польські князівства були важливими сусідами і партнерами прикарпатських, а пізніше галицьких та галицько-волинських князів і їх відносини відігравали важливу роль для обох сторін. Незважаючи на це, ця проблема вказаних відносин досліджена недостатньо глибоко[1358], а значна кількість досліджень

[1358] Крім відповідних розділів класичних праць Д.Зубрицького, А.Петрушевича, І.Шараневича, М.Грушевського та І.Крип'якевича див.: *Кордуба М.* Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // Записки НТШ. Т. 138–140. Львів, 1925. С. 159–245; *Korduba M.* Stosunki polsko-ukraiński w wieku X–XIII // Sprawy narodowościowe. Warszawa, 1933. № 7. S. 755–759; *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950; *Gieysztor A.* Prace badawcze na obszarze Grodów Czerwieńskich // Kwartalnik Historyczny. 1953. № 1. S. 302–316; *Jażdżewski K.* Stosunki polsko-ruski we wczesnym średniowieczu w świetle archeologii // Pamiętnik słowiański. T. 4. Wrocław–Poznań, 1955. S. 340–360; *Łowmiański H.* Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich // Kwartalnik Historyczny. 1959. № 1. S. 68–74; *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 76–90; *Włodarski B.* Polska i Ruś: 1194–1340. Warszawa, 1966; *Ратич О.О.* Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. Політичне становище // Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С. 44–50; *Ісаєвич Я.Д.* Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами // Там само. С.74–81; *Його ж.* Джерела про західні межі української етнічної території в період феодалізму // Український історичний журнал. 1968. № 12. С. 78–84; *Його ж.* До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела та їх використання. Вип. 6. Київ, 1971. С. 83–100; *Його ж.* Територія і населення "Червенських градів" (X–XIII ст.) // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 71–83; *Його ж.* "Грады Червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. Москва, 1972. С. 107–124; *Його ж.* Из истории культурных связей Галицко-Волынской Руси с западными славянами у XII–XIV вв. // Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв. Москва, 1974. С. 261–275; *Його ж.* Висляне и лендзяне в IX–X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. Москва, 1981. С. 156–170; *Його ж.* Галицко-Волынское княжество в конце XIII – XIV в. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 год. Москва, 1989. С. 71–77; *Його ж.* Галицько-Волинська держава // Історія України: нове бачення. Т. 1. Київ, 1995. С. 95–112; *Wasilewski T.* Dulebowie – Lędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugem, Sanem i Wisłą w X wieku // Przegląd Historyczny. T. 67. 1976. Z. 2. S. 181–193; *Головко О.Б.* Земли Западной Руси и объединительная политика Киевского государства в X – первой трети XII в. // Киев и западные земли Руси. Минск, 1982. С. 25–44; *Його ж.* К вопросу о роли "Червенских градов" в истории восточного и западного славянства // Древнерусское

далеко не позбавлені тенденційності[1359]. Дискусії тривають довкола більшості проблем.

Хорвати, лендзяни і похід 981 року. У VI–X ст. територія пізнішої Галицької землі була заповнена хорватським масивом[1360], який простягався вздовж Карпат і Татр, доходячи до витоків Одри, Нейси і Білої Ельстер. При чому навіть автори, які схильні вважати хорватів частиною іранського чи тюркського массиву, які добилися гегемонії в слов'янському середовищі, не заперечують проти їх локалізації у сучасній Західній Україні[1361]. Після розпаду Великої Хорватії і міграції

государство и славяне. Минск, 1983. С. 107–109; *Його ж.* До питання про початок міждержавних відносин Київської Русі й Польщі у X ст. // Український історичний журнал. 1983. № 3. С. 113–118; *Його ж.* Проблема военного и политического союза в отношениях Руси и Польши (30-е годы XI – 30-е годы XII в.) // Советское славяноведение. 1986. № 4. С. 52–59; *Його ж.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII в. Киев, 1988; *Його ж.* Роман Мстиславич та його доба. Київ, 2001; *Його ж.* Галицька держава Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи (IX–XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 5. Київ, 2005. С. 87–131; Його ж. Корона Данила Галицкого. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи (IX – перша половина XIII ст.). Київ, 2006.

[1359] *Kętrzyński W.* Granice Polski w X wieku // Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. T. 30. Kraków, 1892. S. 2–32; *Czercha J.* Chełmszczyzna – ziemia Grodów Czerwieńskich // Swiat słowiański. T. 1. Kraków, 1913. S. 261–271; *Zakrzewski S.* Bolesław Chrobry Wielki. Lwów, 1925; *Semkowicz W.* Geograficzne podstawy Polski Chrobrego. Kraków, 1925; *Widajewicz J.* Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI wieku // Prace komisji historycznej Polskiego towarzystwa przyjaciół nauk. T. 11. Poznań, 1936. Z. 2. S. 109–190; *Tymieniecki K.* Społeczeństwo Słowian lechickich. Lwów, 1928; *Idem.* Lędzicze (lechici), chyli Wielkopolska w wieku IX // Przegląd Wielkopolski. 1946. № 6. S. 161–172; Idem. Sprawa Lędzian // Slavia Antiqua. T. 11. 1964. S. 195–244; *Natanson-Leski J.* Państwo Mieszka I // Studia wczesnośredniowieczne. T. 4. Wrocław–Warszawa, 1958. S. 65–67; *Lehr-Spławiński T.* Lędzicze – Lędzianie – Lahowie // Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata. Poznań, 1959. S. 195–209; *Kuczyński S. M.* Wschodnia granica Państwa Polskiego w X wieku // Początki Państwa Polskiego. Księga tysiącliecia. T. 1. Poznań, 1962. S. 233–251; *Idem.* O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowieści lat doczesnych // Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVIII w. Warszawa, 1965. S. 33–118; *Labuda G.* Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej // Początki sąsiedstwa: Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1996. S. 9–18; *Nalepa J.* Prapolski bastion toponimiczny w Bramie Przemyskiej i Lędzianie // Ibidem. S. 47–65; *Parczewski M.* Początki sąsiedstwa polsko-rusko-słowackiego w swietle danych archeologicznych // Ibidem. S. 69–80.

[1360] Див.: *Lonćar M.* Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije Literature // Diadora. T. 14. 1992. S. 375–443; *Майоров А.В.* Константин Багрянородный о происхождении и ранней истории хорватов: Великая Хорватия и белые хорваты // Rossica antique. 2006. Материалы и исследования. Санкт-Петербург, 2006. С. 40–73; *Його ж.* Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. Санкт-Петербург, 2006; *Його ж.* Велика Хорватія, яку називають "Білою": до питання про походження і значення хорватських етнічних назв // Миколаївщина. Збірник наукових статей. Т. 3. Львів, 2006. С. 31–66; *Його ж.* О происхождении этнонима *хорваты*: историко-этимологические заметки // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15. Львів, 2006–2007. С. 55–61; *Його ж.* "Великая Хорватия, называемая "Белой"…": к вопросу о происхождении и значении хорватских этнических названий // Княжа доба. Вип. 1. Львів, 2007. С. 13–44; *Його ж* [Majorov A.V.] Velika Hrvatska. Etnogeneza i rana povijest Slavena prikarpatskoga područja. Zagreb, 2012. У цих працях обширна бібліографія проблеми.

[1361] Див., наприклад: *Каратай Осман.* Белые хорваты по данным восточных источников // Rossica antiqua. Санкт-Петербург, 2011. № 2. С. 14. З цієї групи виділяється Дмитро Алімов, який

частини хорватів на Балкани цей масив був розділений переміщенням лехітських племен, які вклинилися в районі пізнішого Кракова. Ряд суперсоюзів-князівств, які існували у Прикарпатті, у IX ст. опинилися у сфері впливу Великої Моравії, а після її розгрому уграми на межі IX–X ст. стали об'єктом експансії Угорщини, Польщі та Русі. Одним з таких князівств було князівство *присян (засян)* з центром у Перемишлі[1362].

Однак дуже активно, щоби не сказати агресивно, проти будь-якої локалізації *хорватів* у Прикарпатті і далі виступає сучасна польська історіографія. Причини полягають скоріше у псевдопатріотичних мотивах, ніж намаганнях розв'язати наукову проблему. Мова йде про локалізацію племені *лендзян*, від якого, як вважають, походять назви

вважає, не вдаючись до аргументації, що заперечити або довести існування хорватського масиву за межами Далмації неможливо (*Алимов Д.Е.* "Borna dux Guduscanorum". К вопросу о характере княжеской власти в Далматинской Хорватии в первой четверти IX в. // Европа: международный альманах. Вып. 6. Тюмень, 2006. С. 5–21; *Його ж.* "Переселение" и "крещение": к проблеме формирования хорватской идентичности в Аварском каганате // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2008. № 2. С. 94–115; *Його ж.* Формирование хорватской этнополитической общности в Далмации в зеркале этногенетической традиции // Российские и славянские исследования. Вып. 4. Минск, 2009. С. 93–101; *Його ж.* Хорваты и горы. О характеристике хорватской идентичности в Аварском каганате // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2010. № 2. С. 135–160).

[1362] *Войтович Л.* Слідами білих хорватів // Літопис Червоної Калини. 1993. № 5–6. С. 2–10, 57; *Його ж.* "Білі хорвати" чи "карпатські хорвати" // Миколаївщина. Збірник наукових праць. Т. 1. Львів, 1998. С. 49–79; *Його ж.* Князівства карпатських хорватів // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 195–210; *Його ж.* Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 4. Київ, 2004. С. 105–132; *Його ж.* „Білі" хорвати чи „карпатські" хорвати? Продовження дискусії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 8. Дрогобич, 2004. С. 38–45; *Його ж.* Карпатские хорваты // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История. 2005. Вып. 1. С. 133–146; *Його ж.* Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // Rossica Antiqua. 2006. Исследования и материалы. Санкт-Петербург, 2006. С. 6–39; *Його ж.* [Рец.] Майоров А.В. Великая Хорватия: Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. – Санкт-Петербург, 2006. – 209 с. // Записки НТШ. Т. 256. Львів, 2008. С. 705–707; *Його ж.* "Баварський географ": проблеми локалізації слов'янських племен // Проблеми слов'янознавства. Вип. 57. Львів, 2008. С. 42–62; *Його ж.* "Баварський Географ": проблеми ідентифікації слов'янських племен // Треті Ольжині читання. Пліснеськ 31 травня 2008 року. Львів, 2009. С. 3–14; *Його ж.* "Баварський Географ": спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи в IX столітті // Український історичний журнал. 2009. № 5. С. 12–34; *Його ж.* Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 45. Львів, 2010. С. 13–54; *Його ж.* "Баварський Географ": Спроба локалізації слов'янських князівств в IX столітті // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 2 (6). Katowice, 2010. S. 35–66; *Його ж.* Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // Русин. Кишинев, 2010. № 3(21). С.5–49, 159–169; *Його ж.* Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Войтович Л. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 10–46; *Його ж.* "Баварський географ": спроба етнолокації населення Центрально-Східної Європи IX ст. // Там само. С. 47–72; *Його ж.* Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного // Нартекс. Byzantina Ukrainensis. T. 2. Харьков, 2013. С. 71–101; *Vojtovyč Leontij.* Chrouati et altera Chrowati // Ukrajinski Karpati: etnogeneza–arheologija–etnologija / Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014. S. 207–254.

поляків у сусідніх народів (русів, угорців та литовців). Навіть доволі помірковані спроби великого славіста Генріка Ловмяньського пересунути гіпотетичні межі племінного масиву *лендзян* до Бугу і Стиру на Волині[1363], сьогодні видаються замалими. Спираючись на інформацію трактату "Про управління імперією" візантійського василевса Костянтина VII Порфірогенета (905–959), за якою *Lenzenionoi* платили данину Києву в часи регентства Ольги, сучасна польська наука повернулася до патріотичного запалу міжвоєнного періоду, намагаючись пересунути межі *лендзян* якщо не до Києва, то принаймні до верхів'їв Дністра і Стиру, а практично оголосивши всю Західну Україну територією *лендзян*[1364]. Для обґрунтування таких висновків, поряд з ономастичними матеріалами (при цьому такі назви як Белз, Белзець чи Тисмениця однозначно відносять до західнослов'янських, тобто польських[1365]), використовуються довільні трактування інформації василевса Костянтина Багрянородного або просто опускаються ті фрагменти, які важко витлумачити у потрібному руслі.

Інформація василевса про *лендзян* доволі коротка. Докладно, де вони розташовувалися, Костянтин Порфірогенет не знав:

"Слов'яни ж, їх [тобто Русі – Л.В.] пактіоти, а саме: Кривичі (кривітеїни) (Κριβηταιηνοι), Лендзяни (лендзаніни) (Λενζανήνοι) та інші Славінії рубають у своїх горах моноксіли [човни-однодревки – Л.В.] під час зими і, спорядивши їх, з початком весни, коли тане лід, вводять у водоймища, які знаходяться по сусідству. Так, як ці [водоймища – Л.В.] впадають у ріку Дніпро, то і вони з тамошніх місць входять у ту ж ріку і відправляються до Києва"[1366].

"А фема Іавдієртім [найбільш західна частина території правобережних печенігів – Л.В.] розташована по сусідству з місцевостями, які платять трибут Русі, з ультінами [уличами – Л.В.], дервленінами [древлянами – Л.В.], лензанінами (Λενζενινοις) та іншими слов'янами"[1367].

На підставі цього другого фрагменту Тадеуш Василевський виступив

[1363] *Łowmiański H.* Początki Polski. T. 4. Warszawa, 1970. S. 491–493.

[1364] *Parczewski M.* Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źrodel rozpadu Słowiańszczyzny na odłam wschodni i zachodni. Kraków, 1991; *Id.*, Badania nad kulturą wczesnosłowiańską // Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu / Pod red. M. Kobusiewicza i S.Kurnatowskiego. Poznań, 2000. S. 413–421; *Idem.* Quellen zur slawischen Besiedlung im Karpatengebiet. Bd. 1 / Hrsg. Von M.Parczewski. Kraków, 2001; *Idem.* Problem Lędzian a kształtowanie się polsko-ruskiej rubieży etnicznej // Civitas Schinesghe cum pertinentiis / Red. W.Chudziak. Toruń, 2003. S. 151–165; *Fokt K.* Chorwacja Północna – między rzeczywistością, hipotezą a legendą // Acta Archeologica Carpathica. T. 38. Kraków, 2003. S. 135–155; *Idem.* Zagadka plemion z nad Bugu, Sanu, Dniestru i Styru // Przegląd historyczny. T. 45. Warszawa, 2004. S. 441–455; *Florek M.* Topografia plemienna Międzyrzecza Wieprza i Bugu na przełomie I i II tysiąclecia i zagadnienie "Grodów Czerwiańskich" w swietle źródeł pisanych i archeologicznych // Pogranicze polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu na Lubelszszyźnie / Skarby z przeszłości. Lublin, 2009. S. 23–34.

[1365] *Nalepa J.* Prapolski bastion toponimiczny w Bramie Przemyskiej i Ładzanie // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-slowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1996. S. 47–64.

[1366] *Константин Багрянородный.* Об управлении империей / Под ред. Г.Г.Литаврина и А.П.Новосельцева. Москва, 1991. С. 44/45.

[1367] Там же. С. 156/157.

проти локалізації *лендзян* в Сандомирсько-Люблінській землі[1368], яка спочатку була запропонована Г. Ловмяньським[1369]. Але текст фрагменту не дозволяє стверджувати, що вказані кочовища безпосередньо межували з землями *лендзян*, скоріше останні були доступними нападам кочовиків. Можна стверджувати тільки, що *лендзяни* у середині X ст. платили трибут Києву. Щоб обґрунтувати свій висновок Т.Василевський запропонував гіпотезу, за якою *лендзяни* – інша назва племен волинського масиву[1370]. Ця гіпотеза, однак, суперечить іншим джерелам, які перераховують волинські племена.

Можна допускати, що у середині X ст. *лендзяни* могли утримувати верхів'я Прип'яті і певний час брали участь у дніпровській торгівлі з Візантією. Можливо, *бужани*, *волиняни* чи інші волинські племінні князівства в періоди своєї гегемонії забирали і *лендзян* до волинського племінного суперсоюзу. Як участники дніпровської торгівлі, вони могли платити якийсь трибут Києву, за що і василевс Костянтин VII відніс їх до данників Києва.

Олександр Головко з цього приводу писав про певну групу *лендзян*, які жили у верхів'ях західних приток Дніпра (вірогідно на території сучасної Бєлорусі), але рівночасно не були яким-небудь значним етнічним формуванням і з часом повністю асимілювалися східнослов'янським населенням[1371].

Етимологія угорської назви поляків – *lengyel* від *лендзян*[1372] – не потребує наявності безпосередніх кордонів. Достатньо було контактів через Перемишль (в якому знайдено угорське кладовище X ст.), який був тоді значним центром[1373]. Назва його могла походити від Пшемисла – імені хорватского чи моравського князя (у період гегемонії Великої Моравії тут міг сидіти моравський династ; що однак далеко не обов'язково: етимологія назви залишається дискусійною, на Русі був ще Перемишль у Чернігівській землі, який на межі XIV–XV ст. став центром удільного князівства, ще один удільний центр Перемиль на Волині теж етимологічно близький до цієї назви).

Існують також версії локалізації лензян-лендичів як східних слов'ян в басейнах Случі, Горині і Стиру[1374] або їх тотожності з волинськими

[1368] *Wasilewski T.* Dulebowie – Lędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych and Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku // Przegląd Historyczny. R. 67. 1976. N 2. S. 181.

[1369] *Łowmiański H.* Lędzianie // Slavia Antiqua. T. 4. Warszawa, 1953. S. 97–114.

[1370] *Wasilewski T.* Dulebowie – Lędzianie – Chorwaci. S. 181–187.

[1371] *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 9.

[1372] *Lehr-Spławiński T.* Lędzice – Lędzanie – Lachowie // Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicate. Poznań, 1959. S. 195–207; *Исаевич Я.Д.* Висляне и лендзяне в IX-X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. Москва, 1981. С. 160.

[1373] *Королюк В.Д.* К вопросу об отношениях Руси и Польши в X веке // Кр. сообщ. ин-та славяноведения. Вип. 9. Москва, 1952. С. 48–49.

[1374] *Конча С.* ΛENZANINOI Константина Багрянородного в контексті проблеми ляхів-лендзян // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. Вип. 10. Київ, 2007. С. 4–7; *Його ж.* "Лендзяни" в контексті Київської Русі // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. 15. Київ, 2007. С. 256–270; *Його ж.*

лучанами[1375]. Але, як визнав один з гарячих прихильників поширення теренів лендзян на всю Західну Україну Криштоф Фокт, поки визнається існування хорватського масиву у Прикарпатті, джерельна мотивація стосовно поширення *лендзян* на схід буде виглядати суперечливою[1376]. Якщо виходити з тексту Баварського Географа *лендзян* можна локалізувати у Сандомирсько-Люблінській землі, що не виключає справедливості гіпотез О.Головка та А.Горського (який вважає *лендзян* східними волинянами[1377]). В обох випадках невеликі відлами цього племені могли проникнути у білоруські землі, де пізніше були асимільовані дреговичами, або ж на Східну Волинь, де розчинилися серед *лучан* або дорогобузьких дулібів. Ярослав Дашкевич, покликаючись на ряд джерел, зокрема на єврейський історико-географічний трактат "Йосиппон" (IX – початок X ст.), доводив тотожність назв "лендзяни" та "лучани"[1378]. В такому разі первинний масив *лендзян* був розрізаний міграцією *бужан* і *волинян*, а східна його частина трансформувалася у *лучан*. І відбувалися ці процеси до початку X ст. Як справедливо відзначив цей дослідник, локалізацію *лендзян* польська історіографія активно використовувала для доведення законності претензій Польщі на цю пограничну територію під час відомих розмежувань середини 1940-х рр., що періодично знову повторюється, незважаючи на те, що подібних претензій уже немає. Але нові варіації на старі мелодії тривають, при цьому проти волі їх авторів, все більше відкриваючи спільні та близькі моменти у етногенезі обох народів.

У 981 р. "иде Володимиръ к Лѧхомъ и заѧ̀ гради их Перемышль, Червенъ и ины городы ижє суть и до сєго дн̄є под Русью"[1379]. Певно мав рацію Володимир Королюк, який вважав, що похід Володимира Святославича був спрямований не проти Польщі, а "проти незалежних східнослов'янських племінних князівств, які знаходилися на великому торговельному шляху, що з'єднував Київ, Краків і Прагу", тобто *хорватів* і *дулібів*[1380] (*дуліби* в розумінні частини волинського масиву – Л.В.). Зрештою, згідно документу Dagome iudex (за яким у 990–992 рр. князь Мєшко I[1381] з дружиною Одою та двома синами передали

"Лендзяни" та поляни // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. Вип. 12. Київ, 2008. С. 47–49.

[1375] *Хабургаев Г.А.* Этнонимия "Повести временных лет" в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. Москва, 1979. С. 186–187; *Дашкевич Я.* Етнічні процеси на західноукраїнських землях IX–XI ст. До проблематики досліджень // Науковий вісник Українського університету. Научный вестник Украинского университета. Т. 2. Москва, 2002. С. 13–15; *Його ж.* Українські землі в часах галицько-волинської держави (кінець X – середина XIV ст.) // Пам'ять століть (Київ). 2002. № 4. С. 3–21.

[1376] *Fokt K.* Zagadka plemion z nad Bugu, Sanu, Dniestru i Styru. S. 450.

[1377] *Горский А.А.* Баварский Географ. С. 276.

[1378] *Дашкевич Я.* Галицько-волинські землі на перехресті орієнтацій: Захід.Русь.Схід (кінець X – середина XIV ст.) // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали. Львів, 2005. С. 28–29.

[1379] Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Москва, 2001. Стб. 69.

[1380] *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 87–88.

[1381] Дагоме (Дагоберт) – хресне ім'я Мєшка I (*Łowmiański H.* Imię chrzestne Mieszka I // Slavia

свої володіння (Civitas Schinesghe) з чітко окресленими територіями під покровительство престолу св. Петра[1382]) ці землі до складу польської держави не входили[1383]. У 981 р. Володимир Святославич приєднав князівство *присян (засян)* з центром у Перемишлі та князівство *черв'ян* до Києва[1384]. Західний кордон у цьому регіоні співпав з малозаселеною смугою лісів, яка служила розділом між лехітськими і волинськими та хорватськими племенами[1385]. Тому переконливою виглядає гіпотеза Віталія Ляски, що у протографі літописної статті 981 р.[1386] фігурували не Перемишль і Червен, а *хорвати* та *черв'яни*. Редакторська інтерполяція статті кінця XI – початку XII ст. цілком очевидна ("ины городы ижє суть и до сєго дн҃є под Русью"), а початок Червена згідно дендрохронологічного датування – друга чверть XI ст.[1387]

Якби ці землі були етнічними територіями *лендзян,* як частини лехітського масиву, то за них, безперечно, почалася б довга боротьба, під час якої місцева верхівка підтримувала б польську сторону. Але цього не сталося, бо землі *присян (засян)* належали до хорватського масиву, а землі *черв'ян* – до волинського масиву.

Піддаючи сумніву це літописне свідчення[1388], окремі дослідники

occidentalis. T. 19. Poznań, 1948. S. 203–308; *Rospond S.* Mileniowe badania onomasty. I. Dagome – tajemnicze imię lub imiona pierwszego władcy polskiego // Język Polski. T. 40. 1960. № 1. S. 17–27; *Щавелева Н.И.* Дагоме юдекс // Польские латиноязычные средневековые источники. Тексты, перевод, комментарий. Москва, 1990. С. 25–27).

[1382] Документ зберігся у копіях XI–XII ст. Автентичність його не викликає сумнівів.

[1383] Детальніше про документ і кордони див.: *Fabre P.* La Pologne et le Saint Siége. Études d'histoire dédiés á G. Monod. Paris, 1896; *Ptaśnik J.* Dagome iudex. Kraków, 1911; *Zakrzewski S.* Najdawniejsza bulla dla Polski. Spostrzeżenia nsd dokumentem Dagome iudex. Lwów, 1921; *Koczy L.* Dagome iudex, Schinesge i Ambaba // Roczniki Historyczne. T. 12. Poznań, 1936. S. 1–26; *Kozłowska-Budkowa Z.* Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej. Cz. 1. Kraków, 1937. № 2. S. 2–3; *Labuda G.* Znaczenie prawno-polityczne dokumentu Dagome iudex // Nasza Przszeszlośc. T. 4. Kraków, 1948. S. 33–35; *Idem.* Studia nad początkami państwa Polskiego. T. 2. Poznań, 1988. S. 240–263; *Kętrzyński S.* Dagome iudex // Przegląa Historyczny. T. 41. Warszawa, 1950. S. 133–138; *Sułowski Z.* Geografia dokumentu Dagome iudex // Slavia Antiqua. T. 4. 1953. S. 232–248; *Kowalenko W.* Znowu o Dagome iudex // Roczniki Historyczne. T. 24. Poznań, 1958. S. 233–304; *Bogdanowicz P.* Geneza aktu dyplomatycznego zwanego Dagome iudex // Roczniki Historyczne. T. 25. Poznań, 1959. S. 9–324; *Kurbisówna B.* Dagome iudex – studium krytyczne // Początki państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia. T. 1. Poznań, 1962. S. 363–424; *Buczek K.* Zagadnienie wiarygodności regestu Dagome iudex // Studia Źródłoznawcze. T. 10. 1965. S. 117–139; *Łowmiański H.* Początki Polski. T. 5. Warszawa, 1973. S. 595–621

[1384] *Ратич О.О.* Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. Політичне становище // Торжество Історичної Справедливості. Львів, 1968. С. 44–50; *Исаевич Я.Д.* „Грады червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между западными и восточными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. Москва, 1972. С. 107–124.

[1385] Див.: *Кордуба М.* Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // Записки НТШ. Т. 138-140. Львів, 1925. С. 159–245.

[1386] Автор за верифікованою хронологією відносить події до 979 р., що залишається дискусійним.

[1387] *Ляска В.* Між Прагою, Києвом та Гнєзно. Zeriuane/Zuireani "Географа Баварського": до проблеми етнопотестарних структур на Волині у ранньому середньовіччі // Княжа доба: історія і культура. Вип. 8. Львів, 2014. С. 9–71; *Його ж.* Територіальний та адміністративний розвиток Верхнього Побужжя у IX–XIV ст. / Автореферат дис. к.і.н. Львів, 2015. С. 8.

[1388] *Korduba M.* Stosunki polsko-ukraińske w wieku X-XIII // Sprawy narodowościowe. R.7. Warszawa,

пробували довести, що у джерелі Перемишль сплутаний з Перемилем на Стирі, що було спростовано розкопками О.Ратича у 1963-64 рр.: Перемиль виник не раніше XI ст.[1389] Похід проти *засян* і *черв'ян* був здійснений з волинської території, яка була включена до складу Русі, певно, ще до 945 р., коли у числі послів князя Ігоря був "Ѩтьвѧгъ Гунаревъ"[1390].

Схоже, що результати походу 981 р. були закріплені угодою, бо серед дружин Володимира Святославича з'явилася "чехиня другая" Адель, мати Мстислава, Судислава та Станіслава, ймовірно, дочка перемишльського князя[1391]. Олександр Назаренко пробував доводити можливість одруження Володимира з чеською княжною наприкінці 970-х років, пов'язуючи такий шлюб пошуком протидії Ярополку, який шукав союзу з німцями[1392]. Йому справедливо заперечив Юрій Карпов, вказуючи на неприродність династичного зв'язку чеського князя-християнина з руським князем-язичником[1393]. На думку Ігоря Мицька та Юрія Диби, похід 981 р. був вигаданий при корегуванні літописів Мстиславом Володимировичем, а у цьому році Володимир Святославич просто одружився з дочкою князя Славніка з бічної гілки чеських Пшемислідів[1394]. Дослідники повністю обійшли проблему хорватського князівства з центром у Перемишлі, висловили сумнів у тотожності Червена у ПВЛ з Червеном у Галицько-Волинському літописі, голослівно покритикували В.Королюка і не спробували відшукати аргументи для заперечення слушного зауваження Ю. Карпова. Залишається також незрозумілим для чого було потрібно "фальшування відповідного фрагменту літопису... прошведськи настроєного князя Мстислава-Гаральда Володимировича у 1118 році"[1395]. Одних міркувань авторів явно недостатньо, щоби заперечити літописне свідчення і довести, як міг відбутися шлюб князя-язичника Володимира з християнською принцесою, та ще й за ситуації, коли володінням її батька Русь не загрожувала.

Перемишльська ротонда. Будівництво ротонди, виявленої у 1960 р. на Замковій горі у Перемишлі, її перший дослідник Анжей Жакі відніс до часу перед 981 р. або ж 1018–1031 рр., трактуючи однозначно як польську пам'ятку на підставі ніби-то використання як будівельної

1933. Cz.6; *Kuczyński S.M.* Wschodnia granica Państwa Polskiego w X wieku // Początki Państwa Polskiego. T.1. Poznań, 1962. S.240–254; *Id.,* O wyprawie Włodzimerza I ku Lachom na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowieści lat doczesnych // Studia z dziejów Europy wschodniej X-XVIII w. Warszawa, 1965. S.33–118.

[1389] *Ратич А.А.* Исследования городища в с.Перемиль на Волыни в 1963-1964 гг. // Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1963 г. в СССР. Баку, 1965. С.140–141.

[1390] Там же. Стб. 35.

[1391] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 235.

[1392] *Назаренко А.В.* Древняя Русь на международных путях. Москва, 2001. С. 365–367.

[1393] *Карпов Ю.В.* Владимир Святой. Москва, 1997. С. 379.

[1394] *Мицько І.* Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я X–XI століття // П'яті Ольжині читання. Пліснеськ, 7 травня 2010 р. Львів, 2011. С. 63–67; *Диба Ю., Мицько І.* Про видуманий похід 981 р. князя Володимира на ляхів. Львів, 2014 // інтернетрусурс: zbruc.eu/node/28650

[1395] *Диба Ю., Мицько І.* Про видуманий похід 981 р. С. 15.

мірки римської (бенедиктинської) стопи (29,57 см)[1396]. Після розкопок Єви Сосновської у 1982–1986 рр. було уточнено тільки датування пам'ятки – після 1018 р.[1397] Не зважаючи на те, що на підставі обмірів ротонди Іван Могитич виправив помилку А. Жакі, встановивши їх кратність грецькому ліктю (46,24 см) [внутрішній діаметр ротонди становить 16,5 ліктя, а товщина муру – 4 лікті][1398], а ряд українських дослідників, зокрема Вітольд Ауліх[1399], Юрій Лукомський і Василь Петрик[1400], Михайло Рожко[1401] та Юрій Диба[1402] висловили обґрунтовані зауваження до попередніх висновків польських колег, польські дослідники і далі однозначно без застережень відносять ротонду і прилеглу палацову споруду до 1018–1031 рр., вважаючи їх одними з найдавніших пам'яток польської кам'яної архітектури передроманського періоду[1403], (при цьому залічуючи до них і іншу перемишльську ротонду

[1396] *Żaki A.* Pierwsze zabytki budownictwa kamiennego w Przemyślu // Z otchlani wieków. R. 26. Wrocław–Poznań, 1960. Zesz. 3. S. 210–215; *Idem.* Najstarsze relikty architektotoniczne na zamku w Przemyślu (doniesienie tymczasowe) // Sprawozdania z posiezeń komisji. Styczeń–Czerwiec 1960 / Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Kraków, 1961. S. 6–10; *Idem.* Wcześnopiastowskie budowle Przemyśla i problem ich konserwacji // Ochrona zabytków. R. 14. Warszawa, 1961. Zesz. 1-2 (52-53). S. 38–49; *Idem.* Wstępne badania archeologiczne w Przemyślu (Prace w latach 1956–1957) // Rocznik Przemyśki. T. 9. Przemyśl, 1962. Zesz. 2. S. 345–351; *Idem.* Preromańskie palatium i rotunda w Przemyślu // Z otchlani wieków. R. 28. Wrocław–Poznań, 1962. Zesz. 2. S. 128–131; *Idem.* Najstarsza architektura monumentalna Malopolski w świetle ostatnich badań archeologicznych // Sprawozdania z posiezeń komisji. Lipiec–Grudzień 1961 / Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Kraków, 1962. S. 515–518; *Idem.* Przemyśl w czasach Bolesława Chrobrego i Mieszka // Rocznik Przemyśki. T. 41. Przemyśl, 2005. Zesz. 2. S. 145–256.

[1397] *Sosnowska E.* Rotunda i palatium na Wzgórzu zamkowym w Przemyślu w świetle badań z lat 1982–1985 // Kwartalnik architektury i urbanistyki. Teoria i hastoria. T. 37. Warszawa, 1992. Zesz. 1. S. 55–61; *Idem.* Przegląd badań archeologicznych na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu w latach 1956–1963 // Rocznik Przemyśki. T. 29–30. Przemyśl, 1994. Zesz. 1. S. 24–42; *Idem.* Przedromański zespól rotunda-palatium w Przemyślu // Dzieje Podkarpacia. T. 5. Krosno, 2001. S. 207–213.

[1398] *Могитич І.Р.* З історії міжслов'янських зв'язків у сфері ранньосередньовічної архітектури (Галицько-Волинська Русь та західні слов'яни X–XIII ст.) // З історії міжслов'янських зв'язків. Київ, 1983. С. 22–25; *Його ж.* Нариси архітектури українських церков. Львів, 1995. С. 8.

[1399] *Ауліх В.В.* До історії давньої галицької архітектури // Нові матеріали з археології Прикарпаття та Волині: Тези виступів на конференції, присвяченій 90-річчю від дня народження Маркіяна Юліановича Смішка. Вип. 2. Львів, 1992. С. 82–83.

[1400] *Лукомський Ю., Петрик В.* Княжий замок у Перемишлі // Перемиські дзвони. 1992. № 10-12. С. 2–6; *Їх же.* Перемиський замок за княжої доби // Пам'ятки України: історія та культура. Київ, 1995. № 3. С. 120–124.

[1401] *Рожко М.Ф.* Центричні храми в історії розвитку галицької архітектурної школи X–XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Івано-Франківськ–Галич, 1998. С. 135–138.

[1402] *Диба Ю.* Українські храми-ротонди X – першої половини XIV століть. Львів, 2005. С. 75–78.

[1403] *Pianowski Z.* „Sedes Regni Principales". Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim. Kraków, 1994; *Idem.* Królewska kaplica palacowa na Wzgórzu przemyskim w świetle najnowszych badań // Rocznik Przemyśki. T. 38. Przemyśl, 2002. Zesz. 2. S. 91–99; *Idem.* „Który Bolesław ?". Problem początku architektury monumentalnej w Małopolsce // Początki architektury monumentalnej w Polsce / Red. T.Janiak, D.Stryniak. Gniezno, 2004. S. 257–281; *Idem.* Przemyśl jako „sedes regni" monarchii pierwszych Piastów // Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich / Red. J.Gancarski. Krosno, 2006. S. 355–372; *Idem.* Aula palatium przedrońskiego w Przemyślu po badaniach w roku 2006 // Rocznik Przemyski. T. 42. 2007. Z. 2. S. 129–132; *Idem.* Rzedromański zespol sakralno-palacowy na grodzie przemyskim w świetle badań z lat 2000–2006 // Archi-

св. Миколая[1404], збудовану десь на межі XI–XII ст.[1405]). Винятком можна вважати хіба думку Є.Гаврота, який датував будівництво замкової ротонди IX–X ст., вказуючи на моравські паралелі[1406]. Російський історик архітектури Олег Іоаннісян теж вважає, що обидві ротонди не пов'язані з руськими князями, зведення старшої він датує X ст., а молодшої – XI ст.[1407] А Антоні Куниш був готовий віднести спорудження старшої перемишльської ротонди до XIV ст., але тільки пов'язавши її з польською архітектурою часів Казимира III[1408]. Тенденційність цих поглядів цілком очевидна. Архітектурно-будівельні особливості старшої ротонди і палацової споруди, на угорські аналогії яких вказував Ю. Диба, дозволяють відносити час їх зведення до межі XI–XII ст. Вважати, що вони були споруджені у 1018–1031 рр. не дозволяють жодні джерела, хіба надмірно патріотичний запал дослідників. Перемишль залишався прикордонним цетром в умовах конфронтації Польщі і Русі, коли остання, завершуючи боротьбу за владу, переживала період піднесення, а перша, навпаки, період гострої кризи[1409]. Постійні війни Болеслава Хороброго (992–1025) практично розорили країну. Незважаючи на Бауценський мир з германським імператором (30 січня 1018), за яким він утримав за собою Лужицьку марку і Моравію (втрачену знову у 1021 р.), його походи у Чехію та на Русь практично не принесли жодних політичних вигод, а через грабіжницьку політику були втрачені захоплені території, а також частина поморських земель, звідки мусив втікати єпископ Рейборн. Християнство ще остаточно не утвердилося навіть у корінних польських землях. Болеслав нещадно карав тих, хто

tektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje / Red. T. Janiak. Gnezno, 2009. S. 419–431; *Pianowski Z., Proksa M.* Przedromańskie palatium i rotunda na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu. Przemyśl, 2003; *Rodzińska-Chorąży T.* Zespoły rezydencionalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku. Kraków, 2009. S. 19.

[1404] *Pianowski Z., Proksa M.* Rotunda św. Mikołaja w Przemyślu. Stan badań i interpretacji do roku 2000 // Dzieje Podkarpacia. 5. Początki chrześcijaństwa w Małopolsce / Red. J.Gancarski. Krosno, 2001. S. 63–79.

[1405] *Rodzińska-Chorąży T.* Wczesnopiastowski zespól palacowy na Wzgórzu Zamkowym oraz rotunda prosta pod katedrą w Przemyślu w swietle ostatnich badań // Początki sąsiedstwa. Pogranicze polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1995. S. 133–149; *Fenczak A.S.* Kwestia chronologizacji budowy rotundy Św. Mikołaja w Przemyślu // Rocznik Przemyśki. T. 33. Prszemyśl, 1997. Zesz. 3. S. 121–138.

[1406] *Hawrot J.* Problematyka przedromańskich i romańskich rotund bałkańskich, czeskich i polskich w ujęciu W.Mole, w konfrontacji z wynikami ostatnich badań // Biuletyń historii sztuki. R. 24. Warszawa, 1962. Zesz. 3-4. S. 255–283.

[1407] *Иоаннисян О.М.* К вопросу об интерпретации перемышльских ротонд // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР. Киев, 1981. С. 121–122; *Его же.* Зодчество Древнего Галича и архитектура Малопольши // Acta Archaeologica Carpatica. T. 27. Cracoviae, 1988. S. 210–216; *Его же.* Храмы-ротонды в Древней Руси // Иерусалим в русской культуре . Сост. А.Баталов, А.Лидов. Москва, 1994. С. 104–105.

[1408] *Kunysz A.* Przemyśl w starożytności i wczesnym średniowieczu. Rzeszów, 1966. S. 7–70; *Idem.* Pradzieje Przemyśla // Tysiąc lat Przemyśla. Zarys historyczny. Rzeszów, 1976. S. 52–58; *Idem.* Przemyśl za Piastów i książąt ruskich // Pradzieje Przemyśla. Rzeszów, 1976. S. 49–54; *Idem.* Przemyśl w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Przemyśl, 1981.

[1409] Див.: *Kętrzyński S.* Polska X–XI wieku. Warszawa, 1961; *Borawska D.* Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w. Warszawa, 1964; *Strzelczyk J.* Bolesław Chrobry. Poznań, 2003.

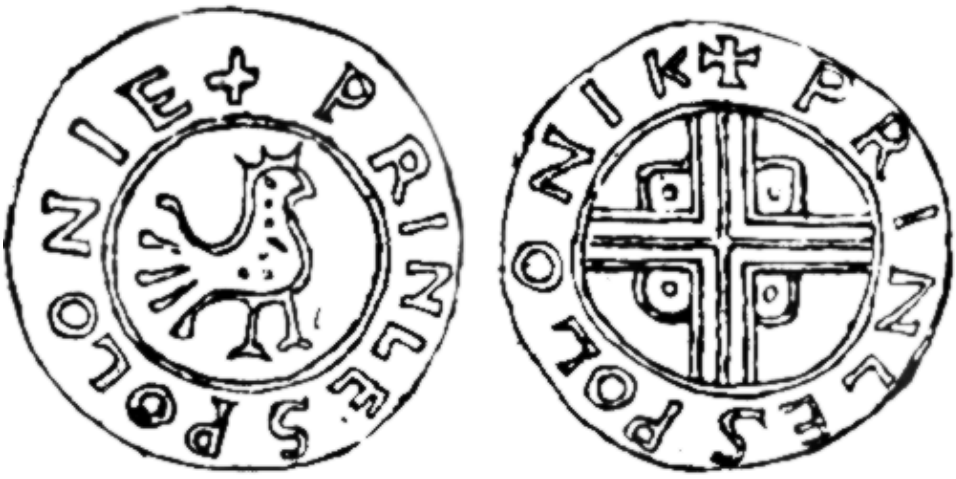

Денар польського короля Болеслава Хороброго (992–1025)

чинив йому опір, а будівництво храмів навіть у головних містах не було завершено[1410].

Де тут можна було знайти ресурси для будівництва непотрібної резиденції на кордоні? Про те, щоб таку резиденцію міг збудувати намісник взагалі не доводиться говорити. Про такого намісника мусили б залишитися документальні чи матеріальні свідчення, як залишилися свідчення про діяльність палатина Сецеха. Навіть часу на будівництво нових укріплень у Перемишлі залишалося надто мало (фактично 1019–1025). Імперія, Русь, Чехія і Угорщина були ворогами Болеслава Хороброго. А його наступник Мєшко II майже відразу ж зіткнувся з суперництвом з боку братів Бесприма і Оттона, а з 1029 р. – з новою війною з потужним німецьким сусідом. Чи можна було за таких умов будувати якісь резиденції на далекому руському кордоні, звідки незабаром вторгнулися війська Ярослава та Мстислава Володимировичів?

Часи Ростиславичів. Одруження ізгоя Ростислава Володимировича з дочкою угорського принца-ізгоя Бели[1411] між 1057–1060 рр., коли Бела перебував на еміграції у Польщі, наштовхує дослідників на думку, що у руського князя могли бути в той час якісь бенефіції на польсько-руському кордоні, зокрема у Перемишлі[1412]. Принц Бела шукав у Польщі союзників проти короля Андрія I, одруженого з тіткою Ростислава Володимировича, сестрою Ізяслава, Святослава і Всеволода Ярославичів[1413], які свого часу добилися позбавлення прав успадкуван-

[1410] *Zientara B.* Bolesław I Chrobry // Poczet krolów i książąt polskich. Warszawa, 1980. S. 33–34.

[1411] Chronici Hungarici composition saeculi XIV (– 1334) / Ed. A.Domanovszky // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. E.Szentpétery. T. 1. Budapestini, 1937. P. 423.

[1412] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 408; *Дорошенко Д.І.* Нарис історії України. Львів, 1991. С. 59; *Котляр М.Ф.* Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі // Український історичний журнал. Київ, 2011. № 3. С. 7.

[1413] *Sroka S.A.* Historia Węgier do 1526 roku. – Bydgoszcz, 2000. – S. 68.

ня свого старшого племінника. Тому цей шлюб був радше укріпленням союзу ізгоїв, які збиралися боротися за свої права, і був укладений поза згодою Києва, що і привело до позбавлення Ростислава волинських чи галицьких бенефіцій. Тому раптова поява бл. 1084 р. Рюрика, Володаря та Василька Ростиславичів у Перемишлі, Звенигороді та Теребовлі не була випадковою. Крім підтримки місцевої еліти, князі-ізгої розраховували на підтримку сусідніх Угорщини, де правив їх дядько король Ласло I, та Хорватії, де правили король Дмитро Звонімір та їх мати королева Олена (Ілона, Ленке). Саме сліди цієї підтримки та тісніших контактів можна помітити і в розбудові князівської резиденції (із згадуваною ротондою, в архітектурі якої явно угорські впливи) на замку у Перемишлі. Причому початок цього будівництва можна віднести найпевніше до другої половини 1080-х рр. Ці зв'язки підтверджують і деякі писемні пам'ятки, про які ширше далі.

До 1088 р. становище Ростиславичів значно укріпилося. Після загибелі Ярополка Ізяславича волинські землі відійшли до їх союзника Давида Ігоревича. У Києві мовчки погодилися із пануванням колишніх ізгоїв на галицьких та волинських землях. Василько Ростиславич почав освоювати Пониззя і на Ростиславичів звернула увагу Візантія. Схоже, що мали рацію Іван Вагилевич[1414] та Август Бельовський[1415], вважаючи, що у 1088 р. племінник сюзерена Польщі Владислава Германа, син його старшого брата Болєслава Щедрого, князь Мєшко одружився з сестрою Ростиславичів. Польські річники повідомляють лише про шлюб князя Мєшка з руською княжною[1416]. Польський хроніст Галл Анонім теж не знав імені і походження княгині[1417]. Ян Длугош подав, що княгиню звали Євдокія і вона була сестрою Святополка Ізяславича[1418]. І.Вагилевич відразу ж звернув увагу, що Євдокія не могла бути дружиною Мєшка, бо її мати була рідною сестрою її батька, з чим погоджуються і сучасні польські генеалоги[1419]. Сумніви виникли і у Освальда Бальцера[1420]. Правда, польський генеалог помилково вважав, що Микола Карамзін назвав її Євпраксією, дочкою Всеволода Ярославича, але російський історик просто невірно відчитав ім'я княгині у польських авторів, проте він не сумнівався, що Євпраксія (Пракседа) Всеволодівна була дружиною імператора Генріха IV[1421]. Таким чином,

[1414] *Wagilewicz J.* Genealogia chiążąt i królów polskich od roku 880–1195. Lwów, 1866. S. 44–45.

[1415] Див.: Monumenta Poloniae Historica. T. 1 / Ed. A.Bielowski. Lwów, 1864. P. 424, uw. 2.

[1416] Rocznik dawny // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. Series nova. T. 5. Warszawa, 1978. P. 11; Rocznik kapituly krakowskiej // Ibidem. P. 53.

[1417] Monumenta Poloniae Historica. T. 1 / Ed. A.Bielowski. Lwów, 1864. P. 423; *Галл Аноним*. Хроника. Москва, 1961. С. 60.

[1418] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. Kraków, 1867. S. 401.

[1419] *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Wrocław, 1992. S. 181; *Tęgowski J.* Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod red. prof. T. Chynczewskiej-Hennel i prof. N. Jakowenko. Lublin, 2000. S. 13.

[1420] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Krakow, 2005. S. 205.

[1421] *Карамзин Н.М.* История государства Российского. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 64, 212, 249–250, 652.

можна стверджувати, що Микола Баумгартен[1422], та дослідники, які теж пішли за ним[1423], не перевіривши інформацію Длугоша, помилялися. Найпевніше, що Євдокія [?], якщо ім'я книгині передано Длугошем вірно, була дочкою Ростислава Володимировича.

Опікуном Мєшка був угорський король Ласло I. Для Ростиславичів привабливість шлюбу полягала в тому, що Мєшко був легітимним спадкоємцем краківського престолу і вони отримували, таким чином, підтримку всіх зовнішніх сусідів. Ласло I виступив ініціатором ще одного шлюбу: у 1088 р. Владислав Герман одружився з Юдітою-Софією, дочкою імператора Генріха III, вдовою за угорським королем Шоломаном[1424]. Королева Юдіта-Софія дуже швидко освоїлася при польському дворі, встановивши тісні контакти з всесильним палатином Сецехом[1425]. Піднесений на вершину влади, палатин навіть карбував власні монети[1426]. Поява у Польщі законного спадкоємця краківського трону не влаштовувала ні нову королеву, ні її коханця. Князь Мєшко (можливо разом з дружиною Євдокією) був отруєний у 1089 р.[1427]

Схоже, що причиною першої польсько-галицької[1428] війни 1089 р. була пімста за цю загибель сестри Ростиславичів та її мужа[1429]. Знайти інші причини цієї війни доволі важко. Волинський князь Давид Ігоревич теж був одружений з іншою сестрою Ростиславичів і після розділу земель Ярополка Ізяславича обмежувався тільки внормуванням стосунків з турівським князем Святополком Ізяславичем. Про війну 1089 р. у літописі зафіксоване тільки таке повідомлення: "в се же лѣ воеваша Половцѣ, Лахи с Васильемь Ростиславличемъ"[1430]. Але війна була жорстокою, бо сам Василько, будучи вже осліпленим в полоні у Давида Ігоревича, не виключав, що його видадуть полякам на розправу: "азъ бо Лахомъ много зла створихъ и еще есмь хотѣлъ створити и мьстити Руськую землю"[1431]. У свою чергу, Ян Длугош подав плани Владислава Германа відновити завоювання Болеслава Хороброго, тобто зайняти щонайменше Перемишльське князівство. І частково якісь території польське військо зайняло[1432]. Бо під 1090 р. Длугош подав відомість про повстання русинів

[1422] *Baumgarten N. de.* Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle // Orientalia Christiana. IX. № 35. Roma, 1927. P. 11–12.

[1423] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 354.

[1424] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. Kraków, 1867. S. 401.

[1425] *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.* Dzieje Polski średniowecznej. T. 1. Kraków, 1995. S. 128.

[1426] *Kędzierski A.* Polskie denary krzyzówe w skarbie ze Słuszkowa // Wiadomości Numizmatuczne. T. 42. Warszawa, 1998. Z. 1-2. S. 30.

[1427] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 401.

[1428] Зрозуміло, що термін *польсько-галицька війна* відбиває географічний аспект проблеми: *галицькою* земля Ростиславичів стала називатися від часів її об'єднання за Володимирка Володаревича.

[1429] *Wagilewicz J.* Genealogia. S. 45; Monumenta Poloniae Historica. T. 1 / Ed. A.Bielowski. Lwów, 1864. P. 424, uw. 2.

[1430] Ипатьевская летопись. Стб. 206.

[1431] Там же. Стб. 240.

[1432] *Шайтан М. Э.* Германия и Киев в XI в. // Летопись занятий постоянной историко-географической комиссии. Т. 24 (1). 1927. С. 19; *Пашуто В. Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва,

і вигнання польських гарнізонів з побужських міст[1433] (можливо, що мова йшла про прикордонні волинсько-галицькі терени десь в районі північніше Звенигорода).

Польсько-галицька війна, у ході якої Ростиславичі організували потужні вторгнення у польські землі половецьких військ[1434], була успішною. Можна не сумніватися, що якщо до 1092 р. Владиславу Герману і вдалося захопити якість території у Перемишльському чи Звенигородському князівствах, то вони були повернені.

Шукаючи зовнішньої підтримки, Ростиславичі зуміли не тільки налагодити тісні контакти з половцями, але й стати в пригоді Візантії, яка вела боротьбу з половцями у Подунав'ї. Половецьке вторгнення в угорські землі, у співучасті в організації якого були запідозрені Ростиславичі, викликало похід короля Ласло I у 1092 р. Похід співпав з епідемією, яка охопила землі Ростиславичів. "оу си же веремена мнози чл҃вци оумираху различными недиги"[1435]. Тоді ж помер в молодому віці і перемишльський князь Рюрик Ростиславич[1436]. Похід угорського короля до Перемишля завершився цікаво: у місто, куди із Звенигорода переніс свій двір наступний з братів Володар Ростиславич, переїхала також його мати королева Ілона (Ленке), сестра Ласло I, а сам угорський король підтримав Збігнєва, бастарда Владислава Германа, який у 1092 р. силою захопив престол у Познані. А у 1094 р. угорський король вторгнувся у Польщу і три місяці тримав Краків в облозі[1437]. Схоже, що королева Ілона допомогла синам гідно вистояти у складних перипетіях, вийшовши з них переможцями. Тому затвердження за ними земель Перемишльсько-Звенигородського та Теребовельського князівств на Любецькому снемі 1097 р. відбулося без будь-якої спроби спротиву.

Переживши важкий період після осліплення Василька Ростиславича і спроб великого київського князя Святополка Ізяславича та його союзника угорського короля Калмана Книжника позбавити їх бодай частини земель, Ростиславичі укріпили своє становище тісними союзами з Візантією (скріплений шлюбом Ірини Володарівні з севастократором Ісааком, сином василевса Олексія I Комнина 20 липня 1104 р.[1438]) та Володимиром Мономахом (скріплений шлюбом Романа Володимировича з іншою дочкою Володаря Ростиславича 1 вересня 1114 р.[1439]).

1968. С. 44.

[1433] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 402.

[1434] *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Киев, 1988. С. 61–62.

[1435] Ипатьевская летопись. Стб. 206.

[1436] Там же. Стб. 206.

[1437] *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State: The Period of Ducas Rule, 963–1194. 1982. P. 101–102.

[1438] Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Москва, 2001. Стб. 256; Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta / Ed. F.Miklosich, J.Müller. T. 5. Vindobonae, 1886. S. 375; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 414.

[1439] Ипатьевская летопись. Стб. 276.

Загадкова пригода з Петром Властовичем. У 1122 р. перемишльський князь Володар Ростиславич потрапив в полон до поляків[1440], причому він був взятий підступом: "Володаря яша Лаховѣ льстию, Василкова брата"[1441]. Ян Длугош подав більш обширну інформацію, за якою краківський князь Болеслав Кривоустий після безрезультатних закликів до Володаря Ростиславича припинити напади на польські землі розбив перемишльського князя під містом Високим, взяв у полон і в оковах привіз до Кракова. Князь Василько Ростиславич, який переїхав до Перемишля, вислав посольство. Поляки зажадали 80 тис. гривень викупу, розмір якого після перемовин зменшили до 20 тис. Внісши 12 тис. гривень викупу, руські князі прислали заложником сина Володаря – Ростислава [у Длугоша помилково Ярослава – Л.В.], а потім віддали в погашення боргу 50 срібних чаш і кубків візантійської роботи. Після чого, уклавши союзну угоду з Болеславом Кривоустим, Володар Ростиславич повернувся у Перемишль 22 липня 1122 р.[1442]

Подробиці полону Володаря Ростиславича Ян Длугош розмістив під 1134 р.[1443], подавши їх як полон великого князя Ярополка Володимировича[1444]. Близький до краківського князя Болеслава Кривоустого нобіль Петро Властович розіграв сварку зі своїм сюзереном і перебіг до перемишльського князя. Заслуживши довір'я Володаря Ростиславича, Петро Властович влаштував пастку і, захопивши князя, переправив його до Кракова.

Інформацію про Петра Властовича подав польський хроніст Вінцентій Кадлубек, виправдовуючи поступок Петра Властовича великою небезпекою Ростиславичів для Польщі[1445]. Схоже, що саме його інформацію використав Длугош у статті з 1122 р.[1446], опустивши деталі, пов'язані з Петром Властовичем. Однак цілий ряд подробиць, відсутніх у Вінцентія Кадлубека, зокрема, точна дата повернення Володаря до Перемишля, дозволяють припускати, що у розпорядженні Длугоша було якесь втрачене руське джерело[1447]. Розуміючи, що поступок Петра Властовича був порушенням лицарського кодексу честі, польський хроніст просто його опустив.

Німецький хроніст Ортліб Цвіфальтенський, розповідаючи про цю подію, навпаки, наголосив на порушенні польським нобілем лицарського

[1440] Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 1. Москва, 2001. Стб. 292.

[1441] Ипатьевская летопись. Стб. 286.

[1442] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiag dwanaście. T. 1. Ks. 4. S. 525–526.

[1443] Ibidem. S. 548.

[1444] Детальну аргументацію з приводу цієї помилки див.: *Лимонов Ю.А.* Ян Длугош и русские летописи // Лимонов Ю.А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв. Ленинград, 1973. С. 43–44; *Головко О.Б.* Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану д.і.н. проф. Валерія Степанкова. Київ, 2007. С. 362–364.

[1445] Mistra Wincentego Kronoka Polska / Wyd. A.Abgarowicz i B.Kürbis. Warszawa, 1974. S. 158–164.

[1446] *Щавелева Н.И.* Польские латиноязычные средневековые источники. Москва, 1990. С. 88–89, 100–102.

[1447] *Semkowicz A.* Krytyczny rozbiór dziejów Jana Długosza. Kraków, 1887. S. 161–162.

Фрагмент печатки краківського князя Болеслава Кривоустого (1102–1138)

кодексу честі і васальної присяги[1448].

Інший німецький хроніст Герборд, який подав цю подію під 1158 р., зазначив, що князя було схоплено на полюванні[1449]. Герборда вразила величина викупу Володаря: "стільки золота і срібла, і різних дорогоцінностей у вазах і одязі, та різного роду багатств було привезено на колісницях і верблюдах у Польщу, що вся горда Русь змізерніла від незвичної бідності"[1450].

Ця загадкова історія потроху обростає літературою[1451]. Петро Властович був одружений з княжною з роду Рюриковичів. За княжну Марію Рюриківну був просватаний палатин Скарбимир. Але цей вельможа, який підтримував тісні контакти з Володимиром Мономахом, його сином волинським князем Романом Володимировичем[1452] і перемишльським князем Володарем Ростиславичем[1453], у 1117 р. повстав проти свого сюзерена. Тому Болеслав Кривоустий послав на Русь нового палатина Петра Властовича, який і отримав руку Рюриківни[1454]. Микола Баумгартен вважав, що Марія була дочкою Святополка Ізяславича[1455], тоді як Володимир Пашуто – дочкою сіверського князя Олега Святославича[1456]. Якщо питання одруження Петра Властовича з Марією з династії Рюриковичів сумнівів не викликає, то її конкретне походження залишається дискусійним.

Ще більш дискусійним залишається походження самого Петра

[1448] Ortlibi Zwifaltensis Chronicon // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 10. Hannoverae, 1852. P. 91.

[1449] Herbordi dialogus de Vita Ottonis episcopi babenbergensis / Ed. R.Köpke // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Bd. 33. Hannoverae, 1868. P. 54.

[1450] "aurum et argentum et quequae preciosa in vasis et vestibus et variis opum speciebus, quadrigis et camelis in Poloniam apportantibus, otaut Ruthenia tota insolita paupertate contabesceret" (Ibidem. P. 55).

[1451] *Стефанович П.С.* Володарь Перемышльский в плену у поляков (11222 г.): источник, факт, легенда, вымысл // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. 2003. № 3 (25). С. 56–74.

[1452] *Zakrzewski S.* Okres do schyłku XII wieku // Historia polityczna Polski. Cz. 1: Wieki średnie. Kraków, 1920. S. 89.

[1453] *Kijas A.* Wołodar // Słownik starożytności słowiańskich. T. 6. Cz. 2. Wrocław–Warszawa, 1980. S. 573.

[1454] Chronica Polonorum (Kronika Polska) / Opr. L.Ćwikliński // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. P. 629.

[1455] *Baumgarten N. de*. Gènèaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle / Orientalia Christiana. № 35. Roma, 1927. P. 11.

[1456] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 152.

Властовича. Данська[1457], чеська[1458], сілезька (від нащадків князів слендзян)[1459] та руська (як сина Святослава-Петра Давидовича, відомого пізніше печерськогоченця Миколи Святоші, який народився до 1107 р., коли батько пішов у монастир)[1460] версії одинаково не переконливі, але і одинаково ймовірні.

Причиною загострення стосунків Болеслава Кривоустого з Володарем Ростиславичем могли бути зв'язки з поморськими князями, війну проти яких вів краківський князь. Правдоподібно Володар був одружений з поморською княжною[1461]. Заперечення можливостей такого шлюбу Людвіга Косцеляка непереконливі[1462]. Зменшення суми викупу було пов'язане з угодою, на яку змушені були погодитися Ростиславичі. Крім інших умов, там було закладено зобов'язання підтримки князя Ярослава Святополковича, що означало розрив з Володимиром Мономахом і його кланом[1463]. Загибель цього князя на початку походу позбавила Ростиславичів необхідності воювати проти своїх союзників.

У 1124 р., скориставшись з походу Болеслава Кривоустого у Данію, Володар Ростиславич з племінниками вторгнувся в польські землі. Його військо дійшло аж до міста Беч. Це була пімста за полон. Перемишльський князь збирав данину і брав полонених аби повернути заплачені за нього гроші. Краківський князь повернув назад і рушив йому назустріч. Під Велихувом Володар був розбитий[1464]. У цій битві загинули галицькі богатирі Навротник і Защитник. Володар виїхав в Галич збирати нове військо (напевно Длугош замість Перемишля випадково назвав Галич), а поляки спалили кілька сіл на кордоні. Похід у Польщу був останнім у житті Володаря. Він помер у Перемишлі 19 березня 1124 р. і був похований у Перемишлі в збудованому ним соборі св. Іоана[1465], а війну з польським князем завершили вже сини Володаря, прогнавши польську рать за Вислок і підписавши мир[1466].

[1457] *Friedberg M.* Rod Labędziów w wiekach średnich // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie. T. 8. Lwów, 1927. S. 7–8.

[1458] *Stadnicki K.* Przyczynek do heraldyki polskiej w średnich wiekach. Lwów, 1870. S. 174–175.

[1459] *Plezia M.* Palatyn Piotr Włostowic. Sylwietka z dziejów Śląska. Łodż, 1947. S. 3–4; *Bieniek S.* Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska. Wrocław, 1965. S. 31–38.

[1460] *Reiche F.* Die Herkunft des Peter Wlast. Breslau, 1939. S. 127–132; *Sawicki W.* Studia nad wpływem praw obcych w dawnej Polsce. Warszawa, 1971. S. 171, 189; *Cetwiński M.* Piotr Włostowic czy Piotr Rusin? // Sobótka. T. 29. 1974. S. 429–443.

[1461] Monumenta Poloniae Historica. Nowa seria. T. 7. Warszawa, 1974. Cz. 3. S. 67; *Баумгартен Н. А.* Первая галицкая династия // Летопись историко-родословного об-ва. Т. 3. Москва, 1907. С. 6; *Włodarski B.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krywoustego // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M.Kopernika. Nauki humanistyczno-spoleczny. Z. 20. Toruń, 1966. S. 481; *Liman K.* Dialog Hierborta. Ze studiów historycko-literackich and biografią lacinską XII wieku. Poznań, 1975. S. 57, 125–126; *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.* Dzieje Polski średniowiecznej. Warszawa, 2011. S. 121.

[1462] *Kościelak L.* Związki dynastyczne pomorskie-ruskie w XII wieku // Zapiski Historyczne. T.48. 1983. Z. 1-2. S. 196–198.

[1463] *Włodarski B.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krywoustego. S. 451.

[1464] *Лимонов Ю.А.* Ян Длугош и русские летописи. С. 48–50; *Головко А.В.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 68–69.

[1465] Лаврентьевская летопись. Стб. 293; Ипатьевская летопись. Стб. 288–289; .

[1466] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т.2. Львів, 1905. С.69–73, 95–100, 112–115, 122, 395,

Стрімка кар'єра палатина Петра Властовича обірвалася у 1146 р. Він був звинувачений у державній зраді. Його осліпили, вирвали язик і відібрали всі маєтки[1467]. Під вартою колишнього палатина вислали до родини його дружини на Русь[1468], де він і помер 16 березня 1153 р. Літописець відзначив справедливість кари, яка настигла Петра Властовича[1469].

Між війною і миром. Володимирко Володаревич, який по смерті брата Ростислава об'єднав Перемишльське і Галицьке князівства, та його брати Васильковичі зберегли орієнтацію на союз з Угорщиною та Візантією і обережні стосунки з польськими князями. Вони не підтримали претендента на угорський престол Бориса Калмановича, який у середині 1132 р. при підтримці Болеслава Кривоустого вторгнувся в Угорщину. Після поразки польсько-руських військ на р. Шайо 22 липня 1132 р.[1470] (Бориса Калмановича підтримали Мономаховичі, які прислали свої дружини) Володимирко Володаревич взяв участь у походах угорсько-чеського війська в польські землі у 1132–1135 рр.[1471]

За польськими хроніками Болеслав Кривоустий дав притулок одному з угорських баронів, який обіцяв підпорядкувати краківському князю всю Паннонію. Цей нобіль обороняв Віслицю, яка була здобута і зруйнована союзниками після поразки польського війська на Віслі 8 лютого 1135 р.[1472] Навряд чи вартує ідентифікувати цього нобіля як князя Бориса Калмановича[1473], який ніби-то здав Віслицю перемишльському князю Володимирку Володаревичу, мстячи Болеславу Кривоустому за те, що той погодився на трирічне перемир'я, запропоноване німецьким королем Лотарем, протягом якого зобов'язався не підтримувати

409–418.

[1467] *Snoch B.* Tragedia Piotra Włostowyca. Katowice, 1987.

[1468] Ипатьевская летопись. Стб. 321.

[1469] Там же. Стб. 319.

[1470] *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State: The Period of Ducas Rule, 963–1194. 1982. S. 115; *Makk F.* The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Budapest, 1989. P. 33; *Engel P.* The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526. 2001. P. 50.

[1471] Ottonis episcopi Frisingensis Chronica: sive. Historia de diabus civitatibus (– 1146); Otto Bischof von Freising. Chronik oder die Geschichte der zwei Staaten / Hrsg. Von W.Lammers. Berlin, 1960. VIII, 21, 34; Canonici Wissegraedensis. Continuato Cosmas // Fontes Rerum Bohemicarum. T. 2 / Ed. J.Emler. Praha, 1874. P. 138; *Asztalos N., Pethö A.* Storia dell'Ugheria. Milano, 1937. P. 51; *Włodarski B.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika. Nauki humanistyczno-spoleczne. Zesz. 20. Toruń, 1966. S. 56; *Manteuffel T.* The Formation of the Polish State. S. 115; *Makk F.* The Árpáds and the Comneni. P. 33; *Kontier L.* Madžarska zgodovina. Ljubbljana, 2005. S. 59.

[1472] Rocznik krótki krakowski (Monumenta Poloniae Historica. T. 2 / Ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. P. 797); Rocznik krakowski (Ibidem. P. 827); Rocznik Sędziwoja (Ibidem. P. 875); Rocznik Kapituły Krakowskiej (Ibidem. P. 57); "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Москва, 1987. С. 102–103.

[1473] *Васильевский В.Г.* Из истории Византии в XII в. Союз двух империй (1148–1155) // Васильевский В.Г. Труды. Т. 4. Ленинград, 1930. С. 79–91; *Kerbl R.* Byzantin Prinzessinen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkönigreich. Wien, 1979. S. 58.

претензії Бориса на угорський престол[1474]. За інформацією Вінцентія Кадлубка князь Володимирко Володаревич розправився з цим невідомим зрадником угорського короля[1475]. Так само немає підстав довіряти інформації того ж хроніста про успішний похід Болеслава Кривоустого у землі Володимирка як відплату за Віслицю, яка немає підтверджень у інших джерелах[1476]. У війні з поляками на боці угорсько-чеської коаліції взяли участь всі галицькі князі, бо у 1132 р. союз з Чехією був скріплений шлюбом сестри Васильковичів з брненським маркграфом Вратиславом, племінником князя Чехії Собеслава[1477].

Володимирко Володаревич був прагматичним політиком, який керувався виключно власними інтересами. Тому у 1142 р. його військо виступило разом з дружинами волинського князя Святослава Всеволодовича та гомельського князя Ізяслава Давидовича на допомогу краківському князю Владиславу Болеславичу проти мазовецького князя Болеслава Кучерявого[1478]. Об'єднавши під своєю зверхністю всі землі Ростиславичів, Володимирко Володаревич потребував згоди київського князя Всеволода Ольговича, який скріпив свій союз з краківським князем шлюбом дочки Звенислави з його сином сілезьким князем Болеславом Високим[1479]. Союзне військо дійшло до Черська, де розпочалися переговори, які завершилися компромісним миром: молодші Болеславичі визнали зверхність старшого брата[1480].

Але участь у мазовецькому поході не принесла користі галицькому князю. Занепокоєний його посиленням, Всеволод Ольгович у 1144 р. вторгнувся у його землі. Великий князь зібрав дружини братів Ігоря та Святослава Ольговичів, чернігівського князя Володимира Давидовича, турівського князя Вячеслава Володимировича, смоленського князя Ростислава Мстиславича, переяславського князя Ізяслава Мстиславича, городенських князів Бориса і Гліба Всеволодовичів та юного Святослава Ростиславича. Краківський князь Владислав теж прислав військо, але воно було невеликим, бо протистояння з молодшими Болеславичами продовжувалося[1481].

План Всеволода Ольговича полягав в тому, щоби у генеральній битві розгромити Володимирка до підходу його союзників угорців. Тому, не витрачаючи часу на облоги потужних галицьких міст, рать київського князя пройшла повз Теребовлю і рушила вздовж Серету до Звенигорода-на-Дністрі. Володимирко із своїми полками рухався протилежним берегом Серету. В тилу у галицького князя знаходився

[1474] *Maleczyński K.* Bolesław Krzywousty. Kraków, 1946. S. 159–160; *Snoch B.* Protoplasta książąt śląskich. Katowice, 1985. S. 27–28.

[1475] Mistra Wincentego Kronika Polska / Wyd. A.Abgarowicz i B.Kürbis. Warszawa, 1974. S. 161.

[1476] Ibidem. S. 162. Prz. 134.

[1477] Fontes Rerum Bohemicarum. T. 2. Praha, 1874. P. 215.

[1478] Ипатьевская летопись. Стб. 313.

[1479] *Jasiński K.* Rodowód Piastów śląskich. T. 1. Wrocław, 1973. S. 46.

[1480] *Miśkiewicz B.* Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142–1146 // Europa–Słowiańszczyzna–Polska. Poznań, 1970. S. 367.

[1481] *Головко А.В.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 76.

Тимпан абатства на Ольбіні, 1172. Зліва від Христа краківський князь Болеслав Кучерявий (1146–1173) з сином Лєшком

Ізяслав Давидович з половцями, котрим вдалось здобути Ушицю. Володимирка відрізали від півдня, Галича та Перемишля, змушуючи прийняти бій з переважаючими силами. Всеволод Ольгович навів гаті і переправився на другий берег Серету. Але Володимирко вже провадив таємні переговори з Ігорем Ольговичем, який розраховував на київський престол після смерті Всеволода, обіцяючи сіверському князю допомогу у реалізації цих планів. Ігор Ольгович не мав спадкоємців, допомога сильного галицького князя в майбутньому для нього значила більше, ніж вигоди старшого брата та його амбітного сина Святослава. Ігор переконав Всеволода Ольговича пристати на компроміс. Всеволод Ольгович не дав би себе так легко вмовити, якби не усобиця в Польщі по смерті королеви-матері Саломеї. Тому він погодився на мир з Володимирком, повернувши йому Ушицю і Микулин зайняті чернігівським військом. Володимирко дав зобов'язання підтримувати Ігоря Ольговича і виплатив контрибуцію 1400 гривен срібла[1482].

Конфронтація галицького князя з волинськими сусідами, яка посилилася з поверненням на Волинь Мономаховичів, вилилася у союз Володимирка Володаревича з Юрієм Довгоруким, який навесні 1149 р. був скріплений шлюбом Ярослава Володимировича з Ольгою Юріївною. Ситуація ускладнилася тим, що окрім польських князів, на стороні Ізяслава Мстиславича виступав його свояк угорський король Гейза II. Війська союзників загрожували і Галицькому князівству. Однак Володимирко зимою 1149–1150 рр. сам вторгнувся на Волинь і обложив міста Шумської волості. Облога самого Шумська була довгою і безрезультатною. Наприкінці зими 1150 р. Володимирко покинув позиції біля Шумська та виступив назустріч війську Ізяслава Мстиславича, який спішив на допомогу Луцьку, обложеному суздальськими та сіверськими військами. Але жодна з сторін не наважилась дати битву. Почались переговори. Володимирко взяв на себе роль посередника. Компромісний мир під Луцьком в березні 1150 р. зафіксував визнання за Юрієм Довгоруким київського престолу, кордони Волині

[1482] Ипатьевская летопись. Стб. 314–316.

встановлювались по Горині. Але сам Володимирко Володаревич не спішив віддавати захоплені прикордонні волинські міста і фортеці.

Галицький князь взяв найактивнішу участь у боротьбі за Київ, підтримуючи претензії свата Юрія Довгорукого і постійно порушуючи волинські кордони та захоплюючи нові прикордонні міста і замки. Угорський король Гейза II при цьому активно допомагав Ізяславу Мстиславичу і у 1152 р. Володимирка Володаревича врятувало чудо: він опинився в оточенні переважаючими силами противників, але йому знову повірили і пощадили. Цікаво, що протягом цих бурхливих подій польські князі, залишаючись союзниками Ізяслава Мстиславича[1483], утрималися від присилки допоміжних військ. Напевно, має рацію О. Головко, вважаючи, що польські князі зайняли вичікувальну позицію, сумніваючись у можливості в разі потреби отримати волинську допомогу[1484].

За Длугошем, у 1151 р. Володимирко видав свою дочку Анастасію за краківського князя Болеслава Кучерявого, яка народила йому двох синів: Болеслава (* 1156) та Лєшка (* 1158). Коли вона померла, Болеслав не захотів знову одружуватися і залишився вдівцем[1485]. Насправді Болеслав Кучерявий був одружений двічі. Першою його дружиною була Верхуслава, дочка Всеволода Мстиславича, внучка Мстислава Володимировича. Цей шлюб відбувся у 1137 р., востаннє вона згадана у документі від 15 квітня 1148 р. Другу ж дружину краківського князя звали Марією[1486]. За гіпотезою Освальда Бальцера, підтриманою Мироном Кордубою[1487], старший син краківського князя Болеслав та його сестра народилися від першого шлюбу, тоді як молодший син Лєшек був сином Марії. За Яном Мітковським та Казимиром Ясіньським всі діти були від першого шлюбу[1488]. Євген Перфецький[1489] та Юрій Лимонов[1490] бачили в повідомленні Длугоша сліди втраченого перемишльського кодексу і повністю довіряли цим свідченням. Володимир Пашуто відкинув цю гіпотезу як малоймовірну[1491]. Марія згадана в документі від 31 грудня 1167 р.[1492] Коли померла Верхуслава і чи були старший син та дочка її дітьми невідомо, як невідомо коли відбувся цей шлюб і чиєю донькою була Марія чи Марія-Анастасія. Тому заперечення В.Пашуто, як і версії Я.Мітковського та К.Ясіньського зовсім не

[1483] *Włodarski B.* Sojusz dwóch seniorów (Ze stosunków polsko-ruskich XII wieku) // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Poznań, 1970. S. 360.

[1484] *Головко А.В.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 80.

[1485] *[Długosz J.]* Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 2. Ks. 5. Kraków, 1868. S. 35, 43, 49.

[1486] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 155–161.

[1487] *Korduba M.* Bolesław (1156–1172) // Polski Słownik Biograficzny. T. 2. Warszawa, 1936. S. 262.

[1488] *Mitkowski J.* Leszek // Polski Słownik Biograficzny. T. 17. Warszawa, 1972. S. 159; *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Wrocław, 1992. S. 229–230.

[1489] *Perfeckij E.* Historica Polonica Jana Dlugosze a ruske letopisectvi. Praha, 1932. S. 132.

[1490] *Лимонов Ю.А.* Культурные ссвязи России с европейскими странами в XV-XVII веках. Ленинград, 1978. С. 63–64.

[1491] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 157, 332, 422.

[1492] Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława / Wyd. F.Piekosiński. T. 1. Kraków, 1886. Nr. 1.

надійніші від гіпотез О.Бальцера та М.Кордуби. У 1151 р. Володимирко Володаревич гарячково шукав союзників. Якщо йому вдалося скріпити союз з Болеславом Кучерявим династичним шлюбом, то зрозуміло чому польська рать у 1153 р. не допомогла Ізяславу Мстиславичу проти Володимирка. В цей час Ізяслав вже посідав київський престол і його супротивник Юрій Довгорукий мусив відступити назад у Ростово-Суздальську землю. Тобто у Болеслава Кучерявого мусили бути солідні мотиви для відмови колишньому союзникові ("Ляховѣ не идоша"[1493]).

За Длугошем відразу після весілля Анастасії відбулося весілля іншої дочки Володимирка Володаревича – Євдокії з братом Болеслава – Мєшком Старим. Незабаром вона померла, не залишивши потомства чоловічої статі[1494]. За О.Бальцером між 1151 та 1154 рр. Мєшко Старий одружився з Євдокією, дочкою Ізяслава Мстиславича, з якою мав трьох синів[1495]. Цю версію підтримали і пізніші дослідники[1496] і вона видається правдоподібною. Але, як зазначив К.Ясіньський, цей висновок і далі залишається гіпотезою[1497]. Станіслав Смолька[1498] та Мацей Пшибил[1499], який написав дослідження про Мєшка Старого, теж залишили це питання відкритим. За інформацією сучасника Вінцентія Кадлубка[1500] та інших польських джерел[1501] Євдокія була дочкою короля русинів не названого по імені.

Однак, якщо існувала дочка Володимирка Володаревича, яка одружилася з братом Болеслава Кучерявого і незабаром померла без потомства, то її мужем міг бути тільки сандомирський князь Генріх[1502]. Бо за Одона, старшого сина Мєшка Старого, була видана Вишеслава, дочка Ярослава Осмомисла, який, зрозуміло, не міг видати дочку за свого рідного племінника. О. Бальцер, виходячи з часу народження нащадків, відносив цей шлюб до більш пізнього періоду – кінця 1160-х рр.[1503] Інші дослідники вважають за можливе датувати шлюб вже 1154 р. (першим роком правління Ярослава Осмомисла)[1504]. Хоча Вишеславі Ярославні у 1154 р. було не більше 4 років, такий шлюб був цілком допустимим з огляду на політичну кон'юктуру. Саломея, дочка Лєшка Білого, була видана і у молодшому віці. Тоді її найстарший

[1493] Ипатьевская летопись. Стб. 336.

[1494] *[Długosz J.]* Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaśce. T. 2. Ks. 5. Kraków, 1868. S. 35.

[1495] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 165.

[1496] *Dworzaczek W.* Genealogia. Warszawa, 1959. Tabl. 27; *Włodarski B.* Sojusz dwóch seniorów. S. 358.

[1497] *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. S. 244.

[1498] Див.: *Smolka S.* Mieszko Stary i jego wiek. Warszawa, 1959.

[1499] Див.: *Przybył M.* Mieszko III Stary. Poznań, 2002.

[1500] Mistrza Wincentego Kronika Polska / Tłum. K.Abgarowicz i B.Kürbis. Warszawa, 1974. S. 179.

[1501] Kronika książąt polskich // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. S. 479; Kronika polska // Ibidem. S.634.

[1502] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 350–351.

[1503] *Balzer O.* Genealogia Piastów. S. 194–196.

[1504] *Kuczyński S.* Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. Warszawa, 1965. S. 26; Komentarz B. Kürbis // Mistrza Wincentego Kronika Polska. Warszawa, 1974. S. 180; *Головко А. Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 80–81.

син, знаний із списку ктиторів любінського бенедиктинського монастиря ("князь Одон з дружиною і сином"[1505]), складеного на думку видавця і коментатора джерела Фредеріка Папее бл. 1170 р.[1506], міг народитися близько 1162–1167 рр., що цілком відповідає розрахункам О.Бальцера. Але сам шлюб міг відбутися в 1154 р., а найстарший з синів – померти в юному віці ще до 1173 р., через що його діяльність не залишила слідів у джерелах.

Виглядає, що в середині XII ст. не тільки Мономаховичі, а й галицькі князі Володимирко Володаревич та його син Ярослав Осмомисл добивалися союзу з польськими князями. Це принесло їм спочатку нейтралітет, а потім і польську допомогу. У 1157 р. у війні проти Фрідріха Барбароси за свідченням самого германського кайзера полякам допомагали "руські... великі загони"[1507]. Безперечно, що це було військо галицького князя Ярослава Володимировича[1508]. І має повну рацію О.Головко, полемізуючи з В. Пашуто[1509] та Б. Влодарським[1510], які вважали, що руська допомога не могла бути значною, вказуючи на проблеми, які заваджали Мономаховичам підтримати польських союзників. Однак у галицького князя подібних проблем не було, і він сповна використав нагоду для укріплення союзу з поляками. Саме тому у 1158 р., коли київський князь Ізяслав Давидович спробував натиснути на Ярослава Осмомисла, підтримавши претендента Івана Ростиславича, польські князі відразу ж підтримали галицького союзника[1511].

Напевно правий О.Головко також і в оцінці повідомлення Київського літопису про напад поляків на Червен ("воеваша Лѧхове ѡколо Чьрвьна"[1512]). Це не була допомога київському князю Ростиславу Мстиславичу проти белзького чи червенського князя Святослава Мстиславича[1513], а, скоріше, підтримка заходів Ярослава Осмомисла, який не повернув волинських прикордонних замків, зайнятих його батьком, і далі претендував на Червен[1514]. Але, можливо, і під впливом союзу з польськими князями, Ярослав Володимирович змінив свою позицію і почав зближення з Волинськими Мономаховичами. У 1169 р. він разом з польськими союзниками підтримав Мстислава Ізяславича у боротьбі за Київ[1515].

Дискусійним залишається епізод 1173 р., коли Болеслав Кучерявий прийняв при своєму дворі вигнаного батьком Володимира Ярославича

[1505] "Dux Odo cum uxore et filius" (Liber fraternitatis Lubinensis // Monumenta Poloniae Historica. T. 5. Lwów, 1888. P. 576).
[1506] Ibidem. P. 568.
[1507] "Ruthenorum… maximum exercitum collegisent" (Buly i listy, dotyczące Polski // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1868. P. 22).
[1508] *Kuczyński S.* Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. S. 27; *Головко А. Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 81.
[1509] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 158.
[1510] *Włodarski B.* Sojusz dwóch seniorów. S. 362.
[1511] Ипатьевская летопись. Стб. 497.
[1512] Там же. Стб. 522.
[1513] *Kuczyński S.* Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. S. 27.
[1514] *Головко А. Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 81.
[1515] Ипатьевская летопись. Стб. 533.

з матір'ю та лідером суздальської партії Костянтином Сіославичем, який після 1169 р. втратив свою позицію при дворі[1516]. Версія О. Головка, що велика польська допомога дозволила здійснити переворот у Галичі, який закінчився спаленням коханки Ярослава Осмомисла Насті з Чагрович[1517], бездоказова. Вигнанцям допоміг лише белзький князь Святослав Мстиславич, передавши Володимиру Червен, де він довідався про боярський переворот у Галичі та ув'язнення зведеного брата Олега[1518]. Події в Галичі слід розглядати виключно в контексті боротьби "партій" галицького боярства без будь-якої участі поляків, допомога яких не засвідчена жодними джерелами.

У жовтні 1173 р. краківський престол зайняв інший союзник галицького князя Ярослава – Мєшко Старий. Вже наступного року Ярослав Осмомисл найняв польські загони для боротьби проти волинського князя Ярослава Ізяславича, який прийняв Володимира Ярославича з матір'ю знову вигнаних з Галича. Волинський князь не ризикнув воювати, але і не видав йому втікачів, відіславши їх до родича Михайла Юрійовича у Торчеськ[1519]. До самої смерті у 1187 р. Ярослав Осмомисл зберігав союзні стосунки з польськими князями.

Роман Мстиславич. Боротьбою синів Ярослава Осмомисла і неоднозначним становищем Володимира Ярославича, якого не сприймало старе оточення його батька, вирішив скористатися енергійний і амбітний володимирський князь Роман Мстиславич. Навіть, якщо б князеві Романові Мстиславичу не вдалося нічого іншого, крім об'єднання Галицької і Волинської земель, цього було би досить, аби вважати його одним з найвидатніших князів на Русі.

Саме так його оцінювали сучасники, а також більшість українських, російських, польських, австрійських та німецьких дослідників[1520], се-

[1516] Там само. Стб. 564.

[1517] *Головко А. Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях. С. 82.

[1518] Ипатьевская летопись. Стб. 564.

[1519] Там же. Стб. 571.

[1520] Див.: *Татищев М.Н.* История российская. Т. 3. Москва, 1964. С. 169–175; *Engel J.* Geschichte von Halitsch und des Vlodimir. Wien, 1792. S. 504; *Полевой И.* История русского народа. Москва, 1830. С. 171-172, 185–187; *Roepell R.* Geschichte Polens. Bd. 1. Hamburg, 1840. S. 377–381; *Зубрицкий Д.* История древнего Галичско-Русского княжества. Ч. 2. Львов, 1852. С. 122; ч. 3. Львов, 1855. С. 14, 19, 25, 30; *Шараневич И.* История Галицко-Володимерской Руси: от найдавнейших времен до року 1453. Львов, 1863; *Погодин М.П.* Сочинения. Т. 1. Москва, 1871. С. 465–476; *Gorski K.* Stosunki Kazimierza Sprawedliwego z Rusią. Lwów, 1875. S. 25–31; *Костомаров Н.И.* Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Санкт-Петербург, 1880. С. 126; *Smolka S.* Mieszko Stary I jego wiek. Warszawa, 1959 [перевидання краківського видання 1881 р.]. S. 353–407; *Droba L.* Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. Kraków, 1881. S. 11; *Андриашев А.* Очерк истории Волынской земли до XIV столетия. Киев, 1887. С. 143–154; *Грушевский М.* Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Киев, 1891. С. 246; *Його ж.* Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 222–229, 405–406, 454, 560; Т. 3. Львів, 1905. С. 3–14; *Соловьев С.М.* История России с древнейших времен. Т. 1–2. Москва, 1988. С. 546–547, 562–563; *Abraham W.* Powstanie organizacii kościoła lacińskiego na Rusi. T. 1. Lwów, 1904. S. 98-99; *Ключевский В.О.* Курс русской истории // Ключевский В.О. Сочинения. Т. 1. Москва, 1987. С. 340–341; *Jabłonowski A.* Historja Rusi poludniowej do upadku Rzeczy Pospolitej Polskiej. Kraków, 1912. S. 46–51; *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії

Перемога Романа Мстиславича над суздальцями у 1169 р.
Фрагмент новгородської ікони 1460 р.

// Записки НТШ. Т. 123-124. Львів, 1917. С. 10; *Томашівський С.* Українська історія. Старинні часи і середні віки. Львів, 1919. С. 85–89; *Włodarski B.* Polityka ruska Leszka Białego. Lwów, 1925; *Idem*. Sąsiedstwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawedliwego // Kwartalnik hiatoryczny. Warszawa, 1969. № 1. S.5–18; *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.* Dzieje Polski średniowiecznej. T. 1. Kraków, 1926. S. 213; *Голубець М.* Україна-Русь у XII-XIII ст. // Велика історія України. Т. 1. Львів, 1935. С. 179–210; *Пресняков А.Е.* Лекции по русской истории. Москва, 1939. С. 30–32; *Дорошенко Д.* Нарис історії України. Т. 1. Мюнхен, 1966. С. 85; *Андрусяк М.* Історія України. Ч. 1. Прага, 1941. С.110; *Кордуба М.* Історія Холмщини й Підляшшя. Краків, 1941. С. 48–53; *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 191–193; *Его же*. Внешняя политика древней Руси. Москва, 1968. С. 163–166, 181–183, 213; *Полонська-Василенко Н.* Історія України. Т. 1. Київ, 1992. С. 192–193; *Крип'якевич І.П.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 109–111; *Рыбаков Б.А.* Первые века русской истории. Москва, 1963. С. 153; *Его же*. "Слово о полку Игореве" и его современники. Москва, 1971. С. 95–96; *Толочко П.П.* Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII-XIII вв. Киев, 1970. С. 183; *Его же*. Древняя Русь. Киев, 1987. С. 155–156; *Котляр М.Ф.* Данило Галицький. Київ, 1979. С. 5–27; *Його ж*. Володимир Мономах в історичній і поетичній пам'яті // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 366–376; *Войтович Л.* Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. 1991. № 2. С.32–35; *Його ж.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Львів, 1996. С.30–31, 33, 50, 56; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С.223–225, 375–382; *Його ж.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С.13–30; *Його ж.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С.36–37, 470–490; *Його ж.* Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д.Домбровського // Княжа доба. Історія і культура. Вип.1. Львів, 2007. С.45-58; *Його ж.* Роман Мстиславич // Волинь. Ч.9. Луцьк, 2008. С.29–54; *Його ж.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Княжа доба: історія і культура. Вип. 2. Львів, 2008. С. 30–39; *Його ж.* Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Дриновський збірник. Т. 3. Харків–Софія, 2009. С. 376–385; *Його ж.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинської держави // Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 196–228; *Idem.* Ruś halicka a Bizancjum w XI-XIV w.: wybrane problemy // Zeszyte Naukowe Uniwersytetu Jagiełłońskiego. Prace Historyczne. T. 138. Kraków, 2011. S. 41–64; *Толочко О.П., Толочко П.П.* Київська Русь. Київ, 1998. С. 257–258; *Кралюк П.* Роман Мстиславович, князь волинський і галицький. Луцьк, 1999; *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S.23–44; *Idem.,* Genealogia Mścisławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków, 2008. S. 256–265.

ред яких виділяються дослідження О.Головка[1521] та О.Майорова[1522].

[1521] *Головко О.Б.* Объединительные процессы на Руси в первой половине XIII в. // Вопросы истории СССР. Вып.28. Харьков, 1983. С.111–116; *Його ж.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII в. Киев, 1988. С.82–88; *Його ж.* Давньоруськопольські відносини на початку XIII ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип.1. Київ, 1991. С.7–10; *Його ж.* Південна Русь і половецький степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича // Польща – Україна: історична спадщина і суспільна свідомість. Київ-Кам'янець-Подільський, 1992. С.16–17; *Його ж.* Київська Русь на сторінках хроніки В.Кадлубека // Український історичний журнал. 1993. № 4–6. С.27–37; *Його ж.* На чолі об'єднаного князівства: загадкові і невідомі сторінки біографії князя Романа Мстиславича // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С.93–95; *Його ж.* Князь Роман Мстиславович та його доба. Київ, 2001; *Його ж.* Князь Роман Мстиславович // Вопросы истории. 2002. №12. С.52–70; *Його ж.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С.223–251; *Його ж.* Політика Королівства Угорщина щодо Південно-Західної Русі у першій половині XIII ст. // Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки. Вип.15. Київ, 2006. С.151–169; *Його ж.* Парадигма Романа Мстиславича // Княжа доба. Т.1. Львів,2007. С.59–66; *Його ж.* Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел // Terra Cossacorum. Студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. Київ, 2007. С.358–382; *Його ж.* Межиріччя Дністра та Дунаю в політичному житті галицької землі (XI – XIII ст.) // "Слово о полку Ігоревім" та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 24 жовтня 2007 року. Галич, 2007. С.3–16; *Його ж.* Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича // Дрогичинъ 1253. Івано-Франківськ, 2008. С.50–63; *Його ж.* Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці // Український історичний журнал. 2009. №4. С.28–48; *Його ж.* О месте захоронения галицко-волынского князя Романа Мстиславича // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. № 3(37). Москва, 2009. С.22–23; *Його ж.* Візантія і половецький степ у політичній діяльності князя Романа Мстиславича // XIV Сходознавчі читання А.Кримського. Київ, 13-15 вересня 2010 р. Київ, 2010. С. 192–208; *Його ж.* Війна за "галицьку спадщину" (1187-1189) // Княжа доба: історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 116–132.

[1522] *Майоров А.В.* О Полоцкой летописи В.Н. Татищева // Труды Отдела Древнерусской Литературы. Т.57. Санкт-Петербург, 2006. С.321–343; *Його ж.* О методике изучения оригинальных известий В.Н.Татищева: К вопросу о Полоцкой летописи // Исследования по Русской истории и культуре. Сборник статей к 70-летию проф. И.Я.Фроянова. Санкт-Петербург, 2006. С.175–185; *Його ж.* Борьба за Берестье по сведениям Полоцкой летописи В.Н.Татищева и польских средневековых хроник // Исследования по истории средневековой Руси. К 80-летию Ю.Г.Алексеева. Санкт-Петербург,2006. С.62–69; *Його ж.* [Рец. на кн.] Толочко А.П. "История Российская" Василия Татищева: источники и известия. М.; Киев, 2005. 544 с. // Rossica Antiqua. Исследования и материалы. 2006. Санкт-Петербург, 2006. С.387–391; *Його ж.* О работе В.Н.Татищева над текстом проекта Романа Мстиславича (в свете изучения Академической рукописи второй части "Истории Российской" // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер.2. 2007. Вып.4. С.10–18; *Його ж.* Проект "доброго порядка" галицко-волынского князя Романа Мстиславича в свете его внешней политики // Осмислення спадщини Русі: Галицько-Волинське князівство в історіографії. Львів, 2007. С.26; *Його ж.* Кто представил В.Н.Татищеву сведения о проекте Романа Мстиславича? // Древняя Русь: вопросы медиевистики. 2007. № 3 (29). С.67–69; *Його ж.* Выступление на заседании теоретического семинара "История Российская" В.Н.Татищева в новейших исследованиях" // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер.2. 2007. Вып.1. С.156–158; *Його ж.* "Конституционный проект" Романа Мстиславича в "Истории Российской" В.Н.Татищева // "В кратких словесах многой разум замыкающее…" Сборник научных трудов в честь 75–летия проф. Р.Г.Скрынникова. Санкт-Петербург,2008. С.186–200; *Його ж.* Политико-географические представления В.Н.Татищева и мнимые реалии древнерусской эпохи: по поводу работ А.П.Толочко // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.

Зрозуміло, що така знакова фігура як Роман Мстиславич не могла не викликати і протилежних оцінок[1523]. Роман Мстиславич від народження був пов'язаний з П'ястами. Його матір'ю була Агнешка, дочка краківського князя Болеслава Кривоустого, яка народилася у 1137 р.[1524] Хоча ця дата базується на повідомленні абата Ортліба Цвіфальтенського (1140-і)[1525], заперечень вона не викликає. За цим же джерелом вже в кінці 1140 – на початку 1141 р. вона була заручена з сином "короля Русі", на думку О.Бальцера це мав бути син Всеволода Ольговича, однак польський генеалог зазначав, що Святослав Всеволодович вже був дорослим, а Ярослав Всеволодович народився після народження Агнешки[1526]. О.Бальцер виходив із засади, що *королем* німецький хроніст міг назвати тільки великого князя київського. М. Кордуба, наводячи приклади з самого Ортліба та інших хроністів, спростував цей постулат. На його думку, ці заручини були відразу ж з юним Мстиславом Ізяславичем, батько якого зміцнював свій союз з Болеславичами[1527]. Цей висновок підтримали Б.Влодарський[1528], К.Ясіньський[1529] та Д.Домбровський[1530]. Саму дату шлюбу більшість відносить до 1151–1152 рр., погоджуючись з висновками О.Бальцера[1531]. Правда, К.Ясіньський

2008. № 1 (3). С.89–100; *Його ж.* Из истории внешней политики галицко-волынского князя Романа Мстиславича // Дънеслово. Збірник праць на пошану дійсного члена НАН України Петра Толочка з нагоди його 70-річчя. Київ, 2008. С.51–57; *Його ж.* Про останній похід Романа Мстиславича (у контексті зовнішньо-політичних зв'язків Галицько-Волинського князівства) // Записки НТШ. Т.256. 2008. С.7–31; *Його ж.* Международное положение Галицко-Волынского княжества в начале XIII в. Роман Мстиславович и Штауфены // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С.120–127; *Його ж.* Чи відвідували посли римського папи Романа Мстиславича у Галичі? // Дрогичинъ 1253. Івано-Франківськ, 2008. С.119–133; *Його ж.* Ерфуртський епізод зовнішньої політики Романа // Галич і Галицька земля в державотворчих процессах України. Галич, 2008. С.84–90; *Його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Біла Церква, 2010 (в друці).

[1523] *Naruszewicz A.* Historyi narodu Polskiego. T. 4. Warszawa, 1783. S. 57–106; *Карамзин Н.М.* История государства российского. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 395, 412–413; *Толочко О.П.* Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // Український історичний журнал. 1995. № 6. С.22–36; *Його ж.* К старым спорам о Татищеве // А сє єго сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М.Ф.Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ, 2002. С.245–248; *Його ж.* Принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? // Ruthenica. Т.2. Київ, 2003. С.195–204; *Його ж.* "История Российская" Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев, 2005. С. 327–328; *Горовенко А. В.* Меч Романа Галицкого. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и легендах. Санкт-Петербург, 2011.

[1524] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 183; *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. S. 262.

[1525] Ortliebi de fundatione manasterii Zwivildensis libri II / Ed. O.Abel // Monumenta Germanie Historica. Scriptores. T. 10. Hannoverae, 1852. P. 91.

[1526] *Balzer O.* Genealogia Piastów. S. 181–183.

[1527] *Korduba M.* Agnieszka, córka Bolesława Krzywoustego // Polski Słownik Biograficzny. T. 1. Kraków, 1935. S. 31.

[1528] *Włodarski B.* Sojusz dwóch seniorów. S. 350.

[1529] *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. S. 262.

[1530] *Dąbrowski D.* Genealogia Mścisławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków, 2008. S. 220–222.

[1531] *Balzer O.* Genealogia Piastów. S. 183.

допускає можливість цього шлюбу навіть у 1149 р.[1532].

Дата шлюбу Агнешки з Мстиславом Ізяславичем визначає певною мірою і дату народження Романа Мстиславича, а також певні перипетії його дитинства. Тому версії І.Лінниченко[1533] та М.Баумгартена[1534], які відносили дату народження Романа до періоду між 1155 та 1162 рр. доволі сумівні. Провідний польський генеалог Д.Домбровський, довіряючи інформації В.Кадлубка, за якою Роман був другим сином Мстислава Ізяславича та Агнешки, погоджується з можливістю його народження бл. 1152 р.[1535]. Б. Влодарський теж вважав Святослава старшим сином Агнешки[1536]. Святослав, схоже, був бастардом[1537], тож цілком міг народитися раніше за Романа. О.Головко, який відносить шлюб Мстислава та Агнешки до зими 1152/1153 рр., відповідно датує народження Романа близько 1153 р., справедливо зауважуючи, що з огляду участі у складних подіях 1169–1170 рр. він вже не міг бути дитиною, бо на той час навіть його молодший брат займав окремий княжий престол[1538]. Петро Кралюк відносить народження Романа до волинського періоду діяльності батька і датує другою половиною 50-х років, але сам хитається в остаточному висновку[1539]. Новгородський перший літопис, розповідаючи про події лютого 1170 р., зазначає, що Роман був ще тоді „детеск"[1540]. Це зауваження літописця ніби-то свідчить на підтримку більш пізньої дати народження Романа. Однак „детські", подібно до „отроків" та „гридів" – тільки ступені лицарської науки, через які мусили переходити і князі та їх діти[1541]. Отже, літописець тільки зазначив, що у Романа не було жодного військового досвіду. Як звернув увагу О.Головко, так само в описі битви на Калці охарактеризовано князя Данила Романовича, який тоді мав не менше 20 років і, принаймі номінально, брав до того участь у військових походах[1542]. Таким чином, враховуючи всі ці зауваження, можна стверджувати, що Роман-Борис Мстиславич народився бл. 1152 р. у Переяславі, де тоді княжив його батько[1543].

[1532] *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. S. 262–263.

[1533] *Линниченко И.А.* Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. Ч.1. Русь и Польша до конца XII века. Киев, 1884. С.63.

[1534] *Баумгартен М.* Вторая ветвь князей галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного Об-ва в Москве. Вып.1 (17). 1909. С.5.

[1535] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań-Wrocław, 2002. S.23–25.

[1536] *Włodarski B.* Sąsiedstwo polsko-ruskie w czasach Kazimerza Sprawiedliwego // Kwartalnik Historyczny. 1969. № 1. S.15.

[1537] *Balzer O.* Genealogia Piastów. S. 183; *Baumgarten N. de.* Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle. P. 46–49; *Dworzaczek W.* Genealogia. Warszawa, 1959. Tabl. 27.

[1538] *Головко О.Б.* Князь Роман Мстиславич та його доба. Київ, 2001. С.50–51.

[1539] *Кралюк П.* Роман Мстиславич, князь волинський і галицький. Луцьк, 1999. С. 15.

[1540] Новгородская первая летопись старшого и младшего извода / Под ред.А.Н.Насонова. Москва-Ленинград, 1950. С. 33.

[1541] *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 414.

[1542] *Головко О.Б.* Князь Роман. С. 50.

[1543] *Войтович Л.* Генеалогія династії Рюриковичів. Київ, 1990. С. 113; *Його ж.* Роман Мстиславич

Дитячі і юнацькі роки він провів на Волині. При батьковому дворі в цей період перебував відомий книжник київський митрополит Климент Смолятич. З огляду на любов до книг у Романового батька, цей освічений ієрарх міг впливати на формування світогляду і Романа. Мати була полькою, з польськими проблемами був пов'язаний батько, і немає жодного сумніву, що Роман та його брати володіли польською мовою. В.Кадлубек та „Великопольська хроніка" згадують про перебування Романа в дитинстві у діда при польському дворі[1544]. Незважаючи на суперечливість самого повідомлення (дідом Романа був Болеслав Кривоустий, який помер до його народження, Казимир був тільки дядьком), повністю виключати таку можливість не можна, як і надавати її надмірно великого значення.

Перед смертю Мстислав Ізяславич домовився з молодшим братом луцьким князем Ярославом, що той не відбиратиме у племінників Західну Волинь. Ставши сюзереном Волинської землі, Ярослав дотримався угоди, але, щоби полегшити своїм синам зберегти старшинство, він розділив Західну Волинь на чотири частини: Роман отримав Володимирське князівство, Всеволод – Белзьке, Святослав – Берестейське, а Дорогичинське князівство передали Василькові, синові наймолодшого брата Ярополка Ізяславича. Після смерті берестейського князя Святослава, у якого не було спадкоємців, Роман Мстиславич приєднав це князівство. За В.Татищевим це сталося у 1172 р.[1545], а за Вінцентієм Кадлубком – у 1193 р.[1546]. Претендував на Берестя і дорогичинський князь Василько Ярополкович, спираючись, схоже, на підтримку з боку мазовецьких князів, з якими був пов'язаний союзом, скріпленим шлюбом[1547]. За Вінцентієм Кадлубком він взагалі зберіг дорогичинський престол тільки ціною васальної присяги і зобов'язанням передачі князівства після своєї смерті Польщі. З огляду на очевидну тенденційність польського хроніста[1548], до цієї інформації слід відноситися дуже обережно. Дорогичинський князь Василько Ярополчич помер у 1182 р. Йому успадкував син (ім'я його незнане) і лише після смерті останнього у 1192 р. Дорогичинське князівство було приєднане до володінь Романа[1549]. Принаймні його спадкоємці без проблем володіли Дорогичином. Роман Мстиславич після вигаснення молодшої гілки був найбільш легітимним спадкоємцем. Претендували на Дорогичин та Берестя і мінські князі, які, схоже, були пов'язані з берестейським і

і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 13; *Його ж.* Князівські династії. С. 223; *Його ж.* Княжа доба на Русі. С. 470–471.

[1544] „Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. Москва, 1987. С. 131.

[1545] *Татищев В.Н.* История Российская. Т.2. Москва, 1963. С.96.

[1546] Monumenta Poloniae Historica. T.2. Lwów, 1878. P.408–409, 412.

[1547] *Татищев В.Н.* История Российская. Т.3. С.427; *Balzer O.* Genealogia Piastów. Warszawa, 1895. S.188.

[1548] *Головко О.Б.* Юго-Западная Русь XII в. в хронике краковского епископа Винцентия Кадлубка // Минуле і сучасне Волині. Луцьк, 1988. С. 120–122.

[1549] *Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A.* Ze studijów nad polityką polską na Rusi na przełome XII i XIII w. // Ateneum Wileńskie. T. 12. Wilno, 1937. S. 11–12.

Печатка краківського князя Мєшка Старого (1173–1177, 1190, 1198, 1199–1202)

дорогичинським князями через шлюби. Можливо, що до боротьби за ці землі були залучені ятвяги та литовці. Проблема ця дискусійна, брак джерел змушує обережно відноситися до висновків. У 1182 р. Казимир Справедливий здійснив якийсь похід на Берестя[1550], можливо, на підтримку спадкоємця Василька Ярополчича. Але це не дозволяє стверджувати ні про якусь залежність волинських князів від нього, ні про можливу конфронтацію Романа Мстиславича з польськими князями. Правда, краківський князь не допоміг Романові Мстиславичу у його спробі утвердитися в Галичі, а потім повернути Володимир у 1188–1189 рр.[1551], навпаки він послав воєводу Миколая, який допоміг Володимиру Ярославичу вернутися до Галича, але це було здійснене під тиском германського кайзера Фрідріха Барбароси, який з величезним військом перебував на кордоні з Угорщиною[1552], хоча не можна виключати і небажання краківського князя посилювати Романа Мстиславича, який повернув свої позиції на Волині[1553].

Ці події потребують більш детального розгляду. За Длугошем, версію якого приймають ряд істориків[1554], у 1163 р. Олена Всеволодівна, дочка белзького князя Всеволода Мстиславича, племінниця Романа, була видана за польського князя Казимира Справедливого. Але у 1163 р. Всеволод Мстиславич не міг мати дочки, бо він сам народився не раніше 1155 р. Тому О.Бальцер вважав дружину Казимира дочкою Ростислава Мстиславича, а М.Баумгартен взагалі не вірив в існування белзької князівни Олени. С.Кемтшинський висунув досить правдоподібну версію, за якою Олена була другою дружиною Казимира з якою він одружився бл.1185 р.[1555]. Проти цієї версії виступив Т.Василевський[1556]. Його заперечення досить суттєві, але повністю цієї гіпотези не спростовують. На цей час Олена могла мати бл.14 років, а те, що вона була внучатою племінницею Казимира могло відступити на другий план з огляду

[1550] Rocznik kapituly krakowskiej // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. Series nova. T. 5. Warszawa, 1978. S. 64; Mistrza Wincentego Kronika Polska / Tłum. K.Abgarowicz i B.Kürbis. Warszawa, 1974. S. 412.

[1551] *Головко О.* Війна за "галицьку спадщину" (1187-1189) // Княжа доба: історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 116–132.

[1552] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 162.

[1553] *Головко О.* Війна за "галицьку спадщину" (1187-1189). С. 130.

[1554] *Siarczyński F.* Dzieje księstwa Belzkiego. Lwów, 1829. S.14–19

[1555] *Kętrzyński S.* Na marginesie "Genealogii Piastów" // Przegląd Historyczny. T. 29. 1931. S. 200–209.

[1556] *Wasilewski T.* Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza Sprawiedliwego // Przegląd Historyczny. T. 69. Z. 1. 1978. S. 115–120.

на політичні вигоди цього шлюбу, який був би значно вигіднішим для краківського князя, ніж шлюб з дочкою зноемського князя Конрада II з династії Пшемислідів. Зноемське князівство межувало з Австрією, його володарі не впливали на політику сюзеренів Чехії, а саме існування дочки Конрада II досить проблематичне. Традиція приписує Олені заснування монастиря поблизу Пліснеська, що також можна розглядати як свідчення на користь її існування як белзької князівни. Якщо б Казимир Справедливий одружився вдруге зі своєю внучатою племінницею, то це пояснило би, чому він не допоміг Романові: саме в той час белзький князь Всеволод Мстиславич, молодший брат Романа, не захотів повертати старшому братові Володимирське князівство, яке той необачно передав йому, перебираючись до Галича.

У 1191 р., коли Краків зайняв Мєшко Старий, Казимир Справедливий отримав підтримку від обох братів Романа та Всеволода, які до того часу владнали свої стосунки. Наближення військ володимирського і белзького князів змусило прихильників Мєшка покинути місто[1557]. Далі у 1193 р.[1558] та 1196 р.[1559] Роман Мстиславич разом з польськими союзниками здійснював походи на ятвягів. Але немає жодних підстав вважати, що під тиском папської курії, яка боялася руського-польського союзу, Казимир Справедливий у 1192 р. уклав з Угорщиною мир, який погоджував зовнішню антируську політику (своєрідну предтечу Спішської угоди 1214 р.)[1560]. Невеликий фрагмент Кадлубка про переговори краківського єпископа Пельки і воєводи Миколая з представниками угорського короля Бели III таких підстав не дає[1561].

Смерть Казимира Справедливого 5 травня 1194 р. розпалила війну між його спадкоємцями, у яку активно втрутився Роман Мстиславич. Сини Казимира Справедливого Лєшко Білий та Конрад були його двоюрідними братами. Краківська еліта, очолена єпископом Пелькою та воєводою Миколаєм, проголосила краківським князем старшого з братів Лєшка Білого. Але з цим не погодився молодший брат Казимира Справедливого Мєшко Старий. Його син Болеслав зайняв Куяви, а Мєшко Старий з іншим сином Владиславом Тонконогим рушив на Краків, очікуючи підходу з Куяв сина Болеслава та з Сілезії союзників ратиборського князя Мєшка Плосконогого і опольського князя Ярослава. Військо краків'ян з юними Лєшком Білим та Конрадом і воєводою Миколаєм йшло на з'єднання з волинянами Романа Мстиславича. Щоби виграти час до підходу сілезьких князів, Мєшко Старий запропонував Романові виступити посередником на переговорах. Роман відкинув цю пропозицію[1562].

Тоді Мєшко розпочав битву, сподіваючися випередити противників (волинські війська вступили у битву мало не на марші). 13 вересня

[1557] Mistrza Wincentego Kronika Polska / Tłum. K.Abgarowicz i B.Kürbis. Warszawa, 1974. S. 416–417.
[1558] Ibidem. S. 421.
[1559] Ипатьевская летопись. Стб. 702.
[1560] *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 162.
[1561] Mistrza Wincentego Kronika Polska. S. 421.
[1562] Ипатьевская летопись. Стб. 686–687.

1195 р. на березі річки Мозгава біля міста Єнджеків, 80 км на північ від Кракова відбулася одна з найжорстокіших битв за часів феодальних усобиць у Польщі. У першій фазі битви Мєшко Старий врізався у бойові порядки волинян, Роман Мстиславич був важко поранений і волиняни почали відступати. Останнє дозволило київському літописцю ігумену Мойсею, який писав для колишнього Романового тестя князя Рюрика Ростиславича, написати, що волинський князь був розгромлений[1563]. Але битва на цьому не закінчилася. Мєшко Старий втратив половину війська, на полі бою загинув його син Болеслав, а сам князь теж був поранений і його військо залишило поле битви[1564]. Непевна ситуація і чутки про смерть князя Романа змусили краківського єпископа прибути у волинський табір. Незважаючи на поранення Роман був готовий повернути своє військо на поле битви[1565], але після наради, враховуючи понесені втрати, військо переможців, за якими залишилося поле битви, теж повернуло назад до Кракова[1566].

Коли обидва війська відступали від Мозгави, сілезькі князі Мєшко Плосконогий і Ярослав несподівано зіткнулися з сандомирським воєводою Говаркою. Обидва війська спізнилися і не взяли участі у битві. Воєвода певно знав про поразку Мєшка Старого і з малими силами атакував сілезьких князів, але був розбитий і потрапив в полон[1567]. Хоча битва під Мозгавою формально завершилася перемогою Лєшка Білого[1568], бо Мєшко Старий першим покинув поле бою, фактично обидві сторони понесли великі втрати і були вимушені взяти паузу[1569]. Роман Мстиславич з волинськими полками повернувся у Володимир[1570]. Обидві сторони вдалися до перемовин. Сюзереном Польщі формально залишився Лєшко Білий, а Мєшко Старий задовольнився Куявським князівством, яке залишилося після смерті Болеслава[1571].

[1563] Там же. Стб. 687.

[1564] Rocznik kapituły krakowskiej // Monumenta Poloniae Historica. T. 2 / Ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. P. 800; Rocznik Tracki // Ibidem. P. 835; Rocznik świętokrzycki nowy // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. P. 70; Rocznik kapituły gnieźnieńskiej // Kürbis B. Dziejopisarstwo wielkopolskie w XIII i XIV wieku/ Warszawa, 1959. S. 21; *Kozłowska-Budkowa S.* Bolesław (1159–1195) // Polski Słownik Biograficzny. T. 2. Kraków, 1936. S. 262; Zientara B. Mieszko III Stary // Poczet krolów i książąt Polskich. Warszawa, 1980. S. 120; *Samsonowicz H.* Leszek Biały // Ibidem. S. 139.

[1565] Mistrz Wincenty tzw. Kadłubek. Kronika Polska / Przełożyła i opracowała B.Kürbis. Wrocław, 1996. S. 254–255.

[1566] *Przybył M.* Władysław Laskonogi. Poznań, 1998. S. 37.

[1567] *Samsonowicz H.* Leszek Biały. S. 139–140.

[1568] *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 3; В.Пашуто (*Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. С. 164) та М.Котляр (*Котляр М.Ф.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2003. С. 101), йдучи за Київським літописом, писали про поразку Романа Мстиславича.

[1569] *Włodarski B.* Wolyń pod rządami Rurikowiczów i Boleslawa Jerzego Trojdenowicza // Rocznik Wolyński. T. 3. Równe,1934. S. 129; *Idem.* Polska i Rus:1194-1340. Warszawa,1966. S. 19; *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. С.86–87; *Його ж.* Роман Мстиславич і його доба. С. 130–133

[1570] Ипатьевская летопись. Стб. 687.

[1571] Dokumenty Kujawskie i Małopolskie przeważnie z XIII wieku / Wyd. B.Ulanowski // Archiwum komisji historycznej Akademii Umiejętności. T. 4. Kraków, 1888. № 4; *Szczur S.* Zmiany polityczne w

Роль Романа у битві при Мозгаві була великою, її особливо підкреслив автор Верхньосілезького річника ("біля Мозгави відбулася війна з князем Романом")[1572]. Зрозуміло також, що ця битва укріпила стосунки між Романом та його молодшими двоюрідними братами. Але, вже невдовзі у Польщі знову відбулися зміни. Правда, вони були пов'язані не з результатами битви при Мозгаві. Невдоволена правлінням біскупа Пельки і його партії, які її відштовхнули від влади, мати Лєшка Білого сама звернулася до Мєшка Старого. У 1198 р. було досягнено компромісу. Мєшко повернув Куяви в обмін на Краків. Але він також не міг терпіти влади краківської кліки і обмежився титулом та присутністю свого гарнізону у столиці. Лєшко Білий отримав Сандомирське князівство, а його брат Конрад – Мазовецьке. Обоє тепер повністю орієнтувалися на Романа, позиції якого значно укріпилися, що дозволило йому невдовзі здійснити найбільшу справу свого життя: об'єднати Галицьку та Волинську землі.

Обставини цього об'єднання точно не відомі, вони не знайшли відображення у літописних текстах, які збереглися. Віталій Нагірний взагалі пропонує датувати цю подію 1198 р.[1573] За Вінцентієм Кадлубком Романа поставив галицьким князем Лєшко Білий як свого намісника[1574]. Однак сандомирський князь сам тоді орієнтувався на Романа і сили волинського князя були значно більшими за сили сандомирського князя. Крім того, утвердження князя в Галичі залежало перш за все від галицького боярства. Тому інформація Кадлубка дозволяє тільки припускати, що у поході на Галич з волинянами, можливо, йшли дружини сандомирського та мазовецького князів. З цього ж джерела маємо повідомлення і про бій під Галичем. І.Крип'якевич звернув увагу, що партія прихильників Романа була численною, і окремі бояри пішли за ним навіть у еміграцію після першої невдалої спроби[1575]. Але, напевно, не менш численною була і партія його противників. Кадлубек також сповіщає про репресії Романа стосовно галицького боярства[1576].

Загадка загибелі Романа Мстиславича. Загадка загибелі Романа Мстиславича під Завихвостом 19 червня 1205 р., незважаючи на полеміку про неї, яка триває вже більше ніж два століття, залишається відкритою. Актуальність розв'язання проблеми не підлягає сумніву, тож видається доцільним ще раз розглянути в комплексі всі збережені джерела та проаналізувати висновки поодиноких дослідників.

Wielkopolsce 1181–1195 // Roczniki Historyczne. T. 46. 1980. S. 13–14.

[1572] "In Mescava bellum cum Romano rege fit" (Rocznik gómośląski // Monumenta Poloniae Historica. T. 3 / Ed. A.Bielowski. Lwów, 1878. P. 715).

[1573] *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. Kraków, 2011. S. 75–94.

[1574] Mistrza Wincentego kronika polska / Ed. A. Bielowski // Monumenta Poloniae Historica. T.2. Lwów, 1872. S.437–440; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 4–6; *Щавелева Н. И.* Польские латиноязычные средневековые источники. Москва, 1990. С. 110–112; *Головко О.* Князь Роман Мстиславич та його доба. Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. Київ, 2001. С. 142–143.

[1575] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. С.110.

[1576] Mistrza Wincentego kronika polska. P. 440–441.

Печатка краківського князя Лєшка Білого (2294–1198, 1199, 1201, 1202–1237)

Галицько-Волинський літопис, який розпочинає панегірик Романа Мстиславича, не зберіг подробиць його загибелі[1577].

Володимиро-суздальська версія сформована далеко від цієї події за вторинною інформацією (“Иде Ромнь на Лахы и взя в города Ладьскаѧ и ставшю же ємоу над Вислою рѣкою и ѡѣха са в малѣ дружинѣ ѡ полку своєго. Лахове же наѣхавше оубиша и. И дружину ѡколо єго избиша. Приѣхавше же Галичане взаша кназа своєго мртва и несоша и в Галичь и положиша и въ цркви стыѧ Бца”[1578]). Вона стала основою скорочених повідомлень молодших літописів новішої російської традиції. “Иде Романъ Галичськiй на Ляхы и взя 2 города Лятска, ставши же ему надъ Вислою рѣкою, и отъѣха въ малѣ дружинѣ отъ полку его, Ляхове же наѣхаше убиша его и дружину его о немъ избиша всю; шедше же Галичане взяша князя своего мертва, и несоша и въ Галичъ, и положиша и въ церкви святыа Богородица”[1579]; “Того же лѣта Романъ Галичскiй ходи на Ляхы, взя градъ ихъ, и ста надъ Вислою рѣкою; отъихавь отъ полковъ въ малѣ дружинѣ, Ляхове же наихвши убиша его; и положиша его въ Галичи у святыа Богородица”[1580]; “Князь Роман Галичский и сын его Данил ходи на ляхи, взя град их и ста над Вислою рекою. И отеха мало от полков в мале дружине, ляхове же наехав, убиша князя Романа”[1581] (Данило Романович “вкомпонували” до тексту редактори літопису другої половини XVI ст.); “Того же лѣта князь велики Романъ Мстиславичь Галичскiй ходи ратью на Ляхи, и взя два града ихъ, и ста надъ Вислою рѣкою, и ту стоавъ оплошися, и отъѣхавь отъ полку своего въ малѣ дружинѣ, Ляхове же наѣхаша на него, и нападше убиша его, и положиша въ Галичѣ въ церкви пречистыа Богородица”[1582].

В інших літописах знаходимо ще лаконічніші повідомлення: “Того

[1577] Ипатьевская летопись. Стб. 715–717.
[1578] Лаврентьевская летопись. Стб. 425.
[1579] Воскресенская летопись // Полное собрание русских летописей [ПСРЛ]. Т. 7. Москва, 2001. С. 112.
[1580] Тверская летопись // ПСРЛ. Т. 15. Москва, 2000. Стб. 302–303.
[1581] Холмогорская летопись // ПСРЛ. Т. 33. Ленинград, 1977. С. 58.
[1582] Никоновская летопись // ПСРЛ. Т. 10. Санкт-Петербург, 1885. С. 50.

же лѣта убиша князя Романа в Лясѣхъ”[1583]; “Въ сеже лѣто убиша Романа въ Лѧсѣхъ”[1584]; “Того же лѣта иде Романъ Мстиславичь на ляхы, и тамо убиша и”[1585]; “Того же лета иде Роман галический на Ляхи. Тамо и убиша его”[1586].

Дещо відрізняється версія пізнішого Густинського літопису, укладачі якого користувалися деякими втраченими західноруськими літописами та польськими джерелами: “В то же лѣто Романъ Мстиславич Галицкий, ища вины на Ляховъ, посла со гордостию до Лєшка Бѣлого, князя Полского, да ему дасть волость во своей державѣ за труды, яже подъять, помагая ему на Мечислава Старого, стрия его. Лєшко же отвѣща ему, якоже достоин еси мзды, понеже бѣжалъ еси от брани. Роман же разгнѣвася велми и собра великое множество вой, пойде въ державы Лядзкия, хотя Ляхов и вѣру их погубити. И пришед ко Люблину, облеже и,и стоя под нимъ мѣсяцъ, но не може его взяти. И потомъ услыша, яко Лєшко князь съ Кондратом, братом своим, идутъ на него, оставивъ Люблинъ, пойде противу их през Вислу, и тамо под Завифостомъ градомъ пораженъ и убиенъ бысть сей великий и храбрый и славный во князѣх Романъ Мстиславич”[1587].

Загалом же перекази літописів, попри певні, не до кінця зрозумілі деталі загибелі князя, не дають змоги реконструювати перебіг подій, а також зрозуміти причини самого походу. Не збереглася інформація, зафіксована безпосередньо учасниками подій, або ж сформована у галицько-волинському середовищі.

Свідчення польських джерел повністю зібрані й наведені в дослідженні О.Головка[1588]. Найдавніші польські річники подають дуже короткі повідомлення, на зразок: “Роман, найхоробріший князь рутенів, із своїм військом від рук братів Лєшка і Конрада, синів Казимира, загинув під Завихостом”[1589], які майже не відрізняються в різних пам’ятках[1590], за винятком “Трацького річника”[1591], “Краківського календаря”[1592] та “Малопольського річника”[1593], у яких уточнено, що князь Роман загинув під Завихвостом на святих Гервасія і Протасія, тобто 19 червня 1205 р.

[1583] Летопись Авраамки // ПСРЛ. Т. 16. Москва, 2000. Стб. 47.
[1584] IV Новгородская летопись // ПСРЛ. Т. 4. Санкт-Петербург, 1848. С. 19.
[1585] Радзивиловская летопись // ПСРЛ. Т. 38. Ленинград, 1989. С. 163.
[1586] Пискаревский летописец // ПСРЛ. Т. 34. Москва, 1978. С. 81.
[1587] Густынская летопись // ПСРЛ. Т. 40. Санкт-Петербург, 2003. С. 110.
[1588] *Головко О.Б.* Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці // Український історичний журнал. 2009. №4. С.28–48.
[1589] “Romanus fortissimus princeps Ruthenorum cum exercitibus suis a Lestcone et Conrado fratribus filiis Kazimiri in Zauichost interemptus est” (Rocznik krakowski // Monumenta Poloniae Historica [MPH]. T. 2. Lwów, 1872. P. 836).
[1590] Rocznik świętokrzyski // MPH. T. 2. P. 70; Rocznik kapitulny krakowski // MPH. T. 2. S. 800–801; Rocznik Sędziwoja // MPH. T. 2. P. 876; Rocznik kujawski // MPH. T. 3. P. 206 (помилково вказана дата 1202); Rocznik górnosląski // MPH. T. 3. P. 715 (помилково вказана дата 1196 р.).
[1591] Rocznik Tracki // MPH. T. 2. P. 836.
[1592] Kalendarz Krakowski // MPH. T. 2. P. 923.
[1593] Rocznik malopolski // MPH. T. 3. P. 162.

Від цих коротких констатацій загибелі Романа Мстиславича відрізняються повідомлення трьох інших польських джерел. У "Річнику краківської капітули" записано: "Романа, наймогутнішого князя Рутенів, який піднявся у своїй гордині і похвалявся безмежно великим за чисельністю військом, синами князя Казимира Лєшком та Конрадом за допомогою Всевишнього, який своїми чеснотами підтримує тих, хто стоїть високо, могутніх трощить, а повалених піднімає, у битві біля Завихоста було вбито. Тоді ж за допомогою Всевишнього навіть у небагатьох, які залишились у війську означених князів, яке через величезну втому та рани поверталося додому, хоробрість настільки збільшилася, що коли вони сміливо напали на незліченні фаланги Романа, який підступно вирішив погубити Польщу, та примусили на втечу двадцять одну тисячу воїнів. Після нечуваної різанини ріка Вісла переповнилася кров'ю і вийшла з берегів, вода в ній стала червоною і було в ній велика кількість трупів воїнів, які пали від руки переможців – поляків"[1594]. Ця хвалебна реляція настільки нагадує стиль Вінцентія Кадлубка, що видавець і коментатор пам'ятки навіть приписав її цьому хроністу[1595]. Але те, що сам хроніст, сучасник подій, який відзначався агресивною позицією стосовно східних сусідів, і добре знав про цю подію, не знайшов для неї місця у своїй хроніці[1596], змушує замислитися над причинами такого мовчання. Чому ж він не скористався з можливості завершити її славною перемогою Лєшка Білого та Конрада? Не встиг (його хроніка доведена до 1202 р.) чи, володіючи повною інформацією і переосмисливши самі події, вагався як їх подати?

У т. з. хроніці познанського єпископа Богухвала (+ 1253) та кустоса познанської капітули Годзіслава Паска (+ бл. 1284), друга редакція якої (1377–1384 рр.) відома як Великопольська хроніка, розповідь про битву під Завихвостом викладено в подібному дусі: "В цей час Роман, могутніший князь рутенів, відмовився сплачувати данину князю Лєшку, сміливо виступає проти його влади і, зібравши велике військо, з сильним загоном вступає до польських земель. Коли про це довідався Лєшко, він зібрав невеликий загін воїнів та поспішив на зустріч, де нападає на нього, захоплює і перемагає. Чимало рутенів, які самонадіяно прийшли сюди, були ранені, дуже багато з них разом з Романом

[1594] Переклад О.Головка за текстом: "Romanus fortissimus princeps Ruthenorum elevatur in superbiam et exaltans se in infinita multitudine sui exercitus numerosi a Lezstcone et Cunrado filiis ducis Kazimiri, cooperante omnipotentis auxilio, qui propria virtute sublimium colla calcat, qui forcia frangit et elisa erigit, in Zauichost est in prelio interfectus. Tunc enim adeo superni opitulamnis fortitudo affuit quamquam paucissimis, qui residui de paucis exercibus dictotum ducum iam ad propria redeuntibus pro sui lassitudine remancerant, ut cum retroversi infinitas phalanges prefati Romani, dolosi et fraudulenter excidium Polomiae procurantis, audaci congressu impeterent, unus mille et duo decem milia fugaverunt. Insuper cedis valitudinem inauditam fuit protestata et exundans cruoris effusio in flumine Vizla, tunc unda ibidem nativo colore in rubrum commutante et innumerosa cadaverum ibidem in Polonorum victrici dextera cadencim multitudo" (Rocznik kapitulny krakowski // MPH. T. 2. P. 800–801).

[1595] Ibidem. P. 800.

[1596] *Головко О.Б.* Київська Русь на сторінках хроніки В.Кадлубека // Український історичний журнал. Київ, 1993. № 4–6. С. 36–37.

були вбиті, а інші, побачивши все це, стали шукати спасіння у втечі, причому більшість з них закінчили життя у річці Віслі. Отже, Роман, забувши про чисельні благодіяння, які йому зробили Казимир і його син Лєшко, насмілився напасти на своїх братів, але, отримавши удару мечем, випустив дух на полі битви. І сталося в році від Народження Христа 1205"[1597]. Залежність познанського тексту від краківського цілком очевидна.

Ще одна хроніка Дзерзви (Dzierzwy), компіляція початку XIV ст., у фрагменті, присвяченому загибелі князя Романа Мстиславича, фактично повторює попередні тексти, які йдуть від Вінцентія Кадлубка, познанського єпископа Богухвала чи кустоса познанської капітули Годзіслава Паска: "В цей же час, Роман могутніший князь Рутенів, зібрав величезне військо і князю Лєшкові відмовляється платити данину, нахабно виступає проти його влади і несподівано вступає в польські землі. Коли про це почув Лєшко, він з невеликим загоном воїнів прямує під Завихост, де захоплює, розбиває і перемагає. Рутени, що спочатку вели себе самонадіяно, були ранені та вбиті, інші знайшли спасіння у втечі"[1598]. Саме така версія видавалася найбільш правдоподібною, як у період боротьби за спадщину Романа Мстиславича, так і пізніше, в період боротьби за спадщину Романовичів.

У тексті т. з. "Каталогів краківських єпископів" (V каталог, доведений до Збігнєва Олесницького (+ 1455), який зберігся в рукописі першої половини XVI ст.[1599]) наведений дещо повніший фрагмент присвячений загибелі князя Романа з подробицями його похорону: "Роман, князь Русі могутній, з військом своїм численним Лєшком і Конрадом, князями краківським та сандомирським, біля Завихвоста розбитий був... Той же князь Роман у тринадцяті календи липня був убитий, у десяті календи червня похований у Сандомирі та після викупу був викопаний

[1597] Переклад О.Головка за текстом: "Illo quoque in tempore Romanus potentissimus princeps Ruthenorum seperdictus duci Lestkoni tributo denegat audaciterque suo imperio se opponit ac congregato mango numerositatis exercitu manu potenti metas Polonie aggreditur insperate. Quod dum auribus Lestkonis perstrepuit, illico paucorum paucis armatorum congregacione facta in Zawichost sibi occurrit, in eumque irruit, occupant et prosternit. Quod Rutheni cernentes qui primo pompatice venerant, vulnerati et occisi quam plurimi cum duce suo Romano mortui ceciderunt, reliqui fuge presidium inire in qua fuga multi in Wysla fluvio vitam miserabiliter terminarunt. Sic Romanus qui oblitus beneficius per Kazimirum et Lestkonem filium eius sibi quam pluries impensis, fraters suos impugnare presumpsit, a gladio corruens in loco certaminis expiriravit. Et hoc anno Domini MºCCºVº" (Kronika Bogushwała i Godesława Paska // MPH. T. 2. P. 553; Chronica Poloniae Maiores, recensuit et annotavit B.Kürbis // MPH. Series nova. T. 8. Warszawa, 1970. P. 79. Тексти ідентичні).

[1598] Переклад О.Головка за текстом: "Illo quoque in tempore Romanus potentissimus princeps Ruthenorum, congregato magne numerositatis exercitu, duci Lestkoni tributo denegat, audacter se opponit, potenti manu Polonie metas aggreditur insperate. Quod cum auribus Lestkonis insonuit, illico cum paucis sibi occurrit in Zawichost, occupat, irruit et trucidat. Quod Rutheni cernentes, qui primum pompatice venerant, vulneratis occisisque quam plurimis, confusi reliqui fuge presidium ininiere" (Kronika Dzierzwy // MPHP. Series nova. T. 15. Kraków, 2013. P. 75–76; О.Головко користувався текстом з "Краківського францісканського річника"(Rocznik franciszkański krakowski // MPH. T. 3. Lwów, 1878. P. 46.), але ці тексти ідентичні.

[1599] *Kętrzyński W.* Katalogi biskupów krakowskich // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. S. 315.

і переданий русичам”[1600].

Отже, польські джерела теж не дають змоги зорієнтуватися у цих подіях. Залишається незрозумілим, чому Роман Мстиславич почав війну з близькими родичами та союзниками[1601]. Зрештою, за інформацією того ж Галицько-Волинського літопису у 1207 р. Лєшко Білий на зустрічі з вдовою Романа сам не міг пояснити причин цієї війни (“бе бо Володислав лестя межи има”[1602]). Що це, спроба звалити вину на свого давнього суперника князя Владислава Тонконогого, сина Мєшка Старого? Будь-які спроби шукати “боярський слід” в особі Володислава Кормильчича[1603], який правдоподібно, в цей час перебував в угорській еміграції, залишаються апріорним здогадом. З цієї інформації можна тільки зробити висновок, що сам конфлікт не мав глибоких причин, а його результат для обох сторін виявився несподіваним.

Пізніші польські хроністи додали до цього епізоду власні конструкції, джерела яких неможливо встановити[1604]. Так, за Янам Длугошем Роман Мстиславич хотів отримати Люблінську землю як компенсацію за участь у битві під Мозгавою. Перед походом у нього виник конфлікт з володимирським єпископом, який відмовився благословити виправу проти поляків. Після невдалої облоги Любліна, яка тривала місяць, що дало змогу князям Лєшку та Конраду зібрати військо поблизу Сандомира, Роман зазнав поразки біля Завихвоста[1605]. Мацей Стрийковський розгорнув цю версію значно ширше, додавши, що Роман збирався “не лише завоювати Польщу, але й знищити весь рід латинників”, деталі погроз володимирському владиці і мужню відповідь єпископа (“за правду, я не боюся прийняти смерть, до того ж, також і сам князь Роман не знає, чи вернеться з війни, чи ні...”), і завершивши короткою поемою-панігіриком на польську перемогу біля Завихвоста. Далі, посилаючись на Меховіту і Кромера, зазначає, що поховали його спершу у Сандомирі, а потім з почестями – у Володимирі, заплативши за тіло тисячу гривень сріблом викупу[1606]. Олександр Гваньїні обмежився наступною інформацією: “Цей більше, ніж його предки, воював з польськими князями, однак був убитий біля Завихвоста 1205 року”[1607].

[1600] “Romanus princeps Ruthenorum fortissimus cum exercitus sui multitudine per Lestkonem et Conradum duces Cracouinensem et Sandomiriensem circa Zawichost pognans deletus est… Idem Romanus dux tredecimo Kalendas iulii occisus, decima iunii Sandomirie sepelitur et exhumatus Ruthenis pro captius omnibus redditur”(Katalogi biskupów krakowskich. P. 353). На описку “decima iunii” замість “decima iulii” (22 червня) звернув увагу ще видавець пам’ятки Йосиф Шиманьський (*Головко О.Б.* Останный похід князя Романа Мстиславича. С. 30).

[1601] *Engel J.Ch.* Geschichte von Halitsch und Vlodimir. Wien, 1792. S. 512; *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.* Dzie

[1602] Ипатьевская летопись. Стб. 719.

[1603] *Крип’якевич І.П.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 113.

[1604] *Semkowicz W.* Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza. Kraków, 1887. S. 176.

[1605] Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki slawnego Królestwa Polskiego. Ks. 5-6. Warszawa,1973. S. 241–243.

[1606] *Стрийковський М.* Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Пер. Р.Івасів, віршованого тексту В.Пепа. Відпов. ред. О.Купчинський. Львів, 2011. С. 282–284.

[1607] *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії / Упор. Та переклад Ю.Мицика. Київ, 2007. С. 404.

Чеські Празькі аннали занотували коротку інформацію "1206 Лєшко з братом Конрадом убили Романа, короля Прусії"[1608].

Зберігся цікавий запис у пом'янику бенедиктинського монастиря св. Петра в Ерфурті з точною датою смерті (19 червня), в якому зазначено, що "Роман, король Руси, дав нам 30 марок"[1609]. В Ерфурті, столиці ландграфа Тюрингії Германа, родича і союзника Штауфенів, Роман Мстиславич, правдоподібно, побував особисто, про що свідчить цитований запис. Ці відвідини відбулися не пізніше 1203 р.[1610] Саме тоді він ознайомився з проектом папи Інокентія III та Вельфів для виборів німецького короля і імператора, який став основою пропонованого ним "доброго порядку"[1611]. Здогад О.Головка, ніби князь Роман міг знаходитися на вихованні ерфуртських монахів-бенедиктинців[1612] безпідставний. Навіть якщо погодитися, що в дитинстві він міг якийсь час знаходитися при краківському дворі, то неможливо пояснити для чого потрібно було відсилати його до Тюрингії, враховуючи тодішні напружені стосунки краківських князів з імператором Фрідріхом Барбаросою.

Історики вже давно звернули увагу на одне французьке джерело з ширшою інформацією щодо мотивів походу князя Романа Мстиславича. "Хроніка" монаха Альбріка[1613] була складена у цистерціанському абатстві Трьох джерел (графство Шампань у Франції) ченцем абатства Альбріком (+ бл. 1252 р.[1614]). Вона охоплює історію від народження Христа до 1241 р. Автор і його наступники, які переробляли та доповнювали цю працю, користувалися широким спектром різноманітних джерел[1615]. Хроніка збереглася у кількох списках, найстарші з яких датовані XIV ст.[1616].

Звістка про загибель князя Романа у 1205 р. передана у Хроніці Альбріка наступним чином: "Король Русі, на ім'я Роман, вийшовши із своїх земель і маючи намір через Польщу дістатися Саксонії, щоб

[1608] "1206 dux Lestko cum fratre Conrado occiderunt Romanum regem Prutenorum" (Annalium Pragensium 1196–1278 / Ed. R. Köpke // Monumenta Cermaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 170). Зрозуміло, що дата 1206 та Prutenorum замість Ruthenorum не більше ніж звичайні описки (Roepell R. Geschichte Polens. T. 1. Hamburg, 1840. S. 407–408).

[1609] "Romanus, Rex Ruthenorum, hic dedit nobis XXX marcas" (Necrologis sancti Petri Erfordensis // Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesammtausgabe der quellenschriften Deutscher Geschichten des Mittelalters. Hannover–Berlin, 1935. S. 517).

[1610] *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 151.

[1611] Там само. С. 125–131; *Майоров О.* Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів Четвертого Хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею // Ruthenica. Київ, 2008. № 7. С. 105, 109–110.

[1612] *Головко О.Б.* Князь Роман Мстиславич та його доба. С. 187.

[1613] Albrici monachi Triumfontium Chronicon / Ed. P. Scheffer-Boichorst // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 23. Hannoverae, 1925. P. 674–950.

[1614] *Wattenbach W.* Albericus // Allgemeine Deutsche Biographie. – Leipzig, 1875. – Bd. 1. – S. 178.

[1615] *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 141–143.

[1616] *Scheffer-Boichorst P.* Albrici monachi Triumfontium Chronicon // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 23. P. 671–674.

як удаваний християнин церкви руйнувати, був розбитий і вбитий за Божим промислом на ріці Вісли двома братами, польськими князями Лєшком та Конрадом, а усі його були розігнані або знищені"[1617].

Далі в тексті під 1227 р., розповідаючи вже про загибель князя Лєшка Білого, хроніст зазначив "той Лєшко з братом своїм Конрадом короля Русі на ім'я Роман колись славетно переміг"[1618].

Достовірність інформації французького хроніста Альбріка достатньо переконливо доведена польським дослідником Анжеєм Мареком Вирвою[1619] та російським дослідником Олександром Майоровим[1620], які, звернули увагу на польські цистеріанські монастирі, зокрема монастир в Лекно та у Вонхоцьку недалеко Завихвоста, які були засновані за участі французьких ченців з абатства Марімон, розташованого поблизу абатства Трьох джерел, в якому писав свою хроніку Альбрік. Його добра поінформованість у польських подіях, зокрема про успіхи місіонерів з Лекна у християнізації прусів у 1207 р., почерпнута від польських цистеріанців, які беручи участь у популярних тоді паломництвах до Сант-Яго де Компостела, зупинялися в монастирі Трьох джерел[1621]. Домовленість Романа з своїм свояком німецьким королем Філіпом Гогенштауфеном була секретною, тому інші хроністи могли і не знати про кінцеву мету цього походу, тоді як близькі до місця події

[1617] "Rex Russie, Romanus nomine, a finibus suis egressus et per Poloniam transire volens Saxoniam, et ecclesias destruere volens sicut falsus christianus, a duobus fratribus Poloniae ducibus Listec et Conrardo super Wisselam fluvium Dei iudicio percutitur et occiditur, et omnes quos secum aggregaverat aut disperguntur aut interficiuntur" (Albrici monachi Triumfontium Chronicon. P. 885). Цей важливий фрагмент був неодноразово перекладений і цитований (Останні переклади див.: *Головко О.* Князь Романа Мстиславич та його доба. Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. Київ, 2001. С. 167; *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 144; *Паршин І.Л.* Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі (за матеріалами наративних латиномовних джерел XIII–XIV століть) /Дисертація на здобуття наук. ступ. к.і.н. / Наук. кер. д.і.н. проф. Л.В.Войтович. Львів, 2014. С. 97).

[1618] "Qui Listet cum fratre suo Conrado de rege Russie, Romane nomine, quondam nobiliter triumphaverat" (Albrici monachi Triumfontium Chronicon. P. 921).

[1619] Dokument fundacyjny klasztoru cysterskiego w Łeknie z roku 1153 // Wstęp, omówienie i komentarz Andrzej M. Wyrwa, przekład Anna Strzelecka. Poznań. 2003. *Wyrwa A.M.* Powstanie zakonu cysterów w świetle Exordium Pavrum i pierwszy klasztor tego zakonu na ziemiach polskich // Nasza Przeszłość. T. 90. 1998. S. 3–34; *Idem.* Powstanie zakonu cysterów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu. Bydgoszcz, 1999; *Idem.* Alberyk z Trois Fontaines i jego średniowieczna kronika swiata // Cognitioni Gestorum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi / Red. D.A.Sikorski, A.M.Wyrwa. Poznań–Warszawa, 2006. S. 319–344; *Idem.* Klasztory cysterskie w Łeknie i Wągrwcu. Bydgoszcz, 2010.

[1620] *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат. Т. 1. С. 166–173.

[1621] *Powierski J.* Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. Ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego. Toruń, 1968. S. 133; *Strzelczyk J.* Historia i kultura cysterów w dawnej Polsce i ich europejskie związki. Poznań, 1987; *Idem.* Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy. Poznań, 1992; *Wyrwa A.M.* Podróży cysterów oraz idea, organizacja i promocja szlaku cysterskiego w Polsce // Studia Periegetica. Podróże, drogi i szlaki kulturowe. Z. 2. Poznań, 2008. S. 87–129; *Dobrosielska A., Radzicki B.* Między Cholinun a Rzymem. Zmiana jako autopojeza systemu społecznego Prusów // Pruthenia. T. 8. 2013. S. 13.

польські цистеріанці про це могли швидше дізнатися[1622]. При дворі союзника Романа короля Андрія II та у колах вищого угорського кліру були добре обізнані з руськими справами[1623], тож звідти через дочірний монастир св. Готарда (заснований угорським королем Белою III у 1184 р.[1624]) теж могла потрапити інформація про події під Завихвостом в абатство Трьох джерел, як слушно зауважив Ілля Паршин[1625]. Один з абатів монастиря Трьох джерел Якуб з Пекокарії (Pecocarii) у 1232–1234 рр. був папським легатом в Угорщині, а естергомський архієпископ Роберт (+ 1237) – ченцем цього монастиря. Так, що зв'язки з цим монастирем були доволі тісними[1626].

О. Головко піддав інформацію Хроніки Альбріка критиці, відзначаючи її тенденційність: руський князь зображений як "удаваний християнин", якому приписується прагнення здійснити найтяжчий злочин – руйнацію християнських храмів[1627]. Але це звичний штамп хроністів-кліриків у зображенні противників[1628] (див., наприклад: [1204] "чехами були розорені 16 чоловічих і жіночих монастирів... злочинцями були збещещені також церковні прикраси... настільки підлих, – інакше не скажеш, – собак"[1629] [про чеського короля Пшемисла Оттокара I – Л.В.];"1244 русичі раптовим ударом Люблін нищать та церкви палять"[1630] [про князя Данила Романовича – Л.В.] та ін.). Інакше Альбрік і не міг трактувати Романа Мстиславича, який був у таборі противників папи Інокентія III.

Здогад дослідника, що сюжет про Романа у Альбріка вторинний і виник під впливом "якогось протографа, вірогідно, польського походження"[1631] (аргументом чого мав би служити сюжет з польської історії XIII ст., використаний хроністом[1632]), а сам фрагмент про похід

[1622] *Майоров О.* Суперечності джерел щодо причин останнього походу Романа Мстиславича // Фортеця: Збірник заповідника "Тустань" на пошану М.Рожка. Кн. 1. Львів, 2009. С. 60.

[1623] *Волощук М.М.* Естергомський архієпископ в системі руcько-угорських відносин кінця XII – першої третини XIII століть // княжа доба: історія та культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 104-108, 114–115.

[1624] *Koszta L.* Die Gründung von Zisterzienserklösyern in Ungarn 1142-1270 // Ungarn-Jahrbuch. Bd. 23. 1997. S. 66–67.

[1625] *Паршин І.Л.* Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі. С. 99–100.

[1626] *Hippert W.* Zu Guido von Bazaches und Albeerich von Troisfontaines // Neues Archiv der Gesellshaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Vol. 17. Hannover, 1892. S. 408–417; *Kaindl R.F.* Studien zu olen ungarischen Geschichtsquellen // Archiv für österreichische Geschichte, Vol. 85. 1898. S. 431–507.

[1627] *Головко О.Б.* Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці // Український історичний журнал. 2009. № 4. С. 35–38.

[1628] *Майоров О.* Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів Четвертого Хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею // Ruthenica. Т. 7. Київ, 2008. С. 115.

[1629] *Арнольд Любекский.* Славянская хроника // Адам Бременский, Гельмгольд из Босау, Арнольд Любекский. Славянские хроники. Москва, 2011. С. 432.

[1630] "1244. Ruteni per diversos insultus Lublin devastant et ecclesias succendunt" (Rocznik kapitulny Krakowski // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. P. 804).

[1631] *Головко О.Б.* Останній похід князя Романа Мстиславича. С. 37.

[1632] *Labuda G.* Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Dlugosza. Próba rekonstrukcyi. Poznań,1983. S. 71, 82.

у Саксонію був вставлений у 1240-х рр. під впливом активної дипломатичної діяльності Данила Романовича – зовсім бездоказовий і не спростовує аргументів інших дослідників щодо джерел інформації Альбріка. Використання французьким хроністом польських річників або ж інших тогочасних писемних польських пам'яток, слідів яких на теренах Франції ніколи не знаходили, нічим не підтверджене.

Віталій Нагірний, аналізуючи другий фрагмент Альбріка, вбачає недовіру до хроніста в дублюванні повідомлення про смерть (ніби-то вдруге під хибною датою) і відсутності ствердження, що він загинув під час походу до Саксонії[1633]. Але дослідник просто неуважно прочитав джерело. Альбрік 1227 р. датує загибель Лєшка Білого, а смерть Романа згідно цього фрагменту мала місце колись ("duondam"), щодо мети його походу: не було потреби повторювати наведену раніше звістку під 1205 р.[1634].

В історичній літературі битва під Завихвостом та загибель князя Романа Мстиславича ще з XVIII ст. стали предметом широкої дискусії, на початковому етапі якої важко відділити можливу інформацію з втрачених джерел від авторських фантазій. Розпочали цю традицію російський історик Василь Татищев та австрійський дослідник Йоган Християн Енгель (1770–1814).

За В.Татищевим Роман захопив кілька міст в околицях Любліна і рушив до Сандомира, де почалися перемовини з Лєшком Білим. Відправивши своїх послів і чекаючи на їх повернення, Роман Мстиславич у супроводі невеликого загону, вирушив на лови. Коли князь їхав відкритим полем, із лісу на нього напала польська засідка. Князь отримав важку рану списом, від якої помер. Підмога, яка підійшла, спізнилася, однак майже повністю знищила польський загін, з якого врятувалися незначна частина[1635].

Й.Енгель написав, нібито польське військо переслідувало рештки війська Романа Мстиславича аж до воріт Галича[1636]. Його слушно виправив Людвік Дроба (1854–1879), звернувши увагу, що це твердження не базується на жодних джерелах[1637]. Польський дослідник вважав смерть Романа Мстиславича випадковою, хоча й дотримувався думки про сильний польський вплив у Галицькій землі[1638].

За М.Карамзіним Роман вторгнувся до Польщі, довідавшись, що син Мєшка Старого Владислав Тонконогий оголосив себе краківським князем. Після того, як беззахисні села в околицях Сандомира були знищені військом Романа, на прохання Лєшка Білого галицько-волинський князь вступив в переговори, вимагаючи компенсації за втрати

[1633] *Нагірний В.* "Виправа князя Романа 1205 р.": дискусії, конструкції, характер // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філомофія. Т. 14. Київ, 2008. С. 141–142.

[1634] *Паршин І.Л.* Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі. С. 100–101.

[1635] *Татищев В.Н.* История Российская. Т. 3. Москва, 1964. С. 174.

[1636] *Engel J.Ch.* Geschichte von Halitsch und Vlodimir. Wien, 1792. S. 512.

[1637] *Droba L.* Stosunki Leszka Bialego z Rusią i Węgrami. Kraków,1881. S. 15–16.

[1638] Ibidem. S. 15

під Мозгавою і погоджуючись взяти в заставу Люблін. В той же час Роман Мстиславич прийняв посольство від папи Інокентія III, яке пропонувало йому королівську корону. Після цього він знову оголосив війну полякам, стояв на Віслі та загинув через необережність, від'їхавши з малою дружиною від війська[1639].

Для вирішення питання загибелі князя Романа Мстиславича чи не найважливішим є визначення причин його останнього походу. Дослідників цієї проблеми можна умовно розбити на три групи[1640], віднісши до першої – прихильників думки, що метою походу було завоювання Люблінської або ж Люблінсько-Сандомирської земель, до другої – прихильників ширшого погляду, що причиною походу був епізод польської політики Романа Мстиславича, до третьої – прихильників погляду, що Роман Мстиславич йшов у Саксонію на допомогу своєму свояку німецькому королю Філіпу Гогенштауфену.

Аргументація авторів першої групи базується виключно на повідомленні цитованих польських джерел і прикладах, щодо спроб інших князів за інших умов зайняти Люблін, які відбулися протягом XIII ст.[1641] Прихильники цієї версії не враховують впливу найважливішого фактору ментальності середньовічних володарів – династичного. Носіями ідеї державності були правителі та їх найближче оточення. Правителі не відрізняли себе і своїх особистих мотивів від держави, яку вони очолювали. Саме тому всі угоди скріпляли династичні шлюби, а далі політика будувалася на цих родинних взаєминах. Майже абсурдним за таких умов було би бажання Романа Мстиславича жадати волостей своїх двоюрідних братів, за яких він проливав власну кров і з котрими його пов'язували союзні стосунки. Взагалі, умов для експансії у польські землі на початку XIII ст. не існувало, а з огляду на ситуацію навколо Києва і позицію володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо, будь-яка конфронтація з західними сусідами була для Романа Мстиславича небажаною. Саме об'єднання двох потужних земель Галицької і Волинської викликало у багатьох князів певну опозицію стосовно Романа, якою спішили скористатися як Суздальські, так і Смоленські Мономаховичі. Падіння династії Ангелів також не могло не відбитися на політичних планах Романа Мстиславича. Дипломатична

[1639] *Карамзин Н.М.* История государства Российского. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 415–416, 559–560.

[1640] Див.: *Пшик В.* Про похід Романа Мстиславича на Польщу 1205 р. // Галицько-Волинська держава: виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 97–98. Порядок груп версій у нашому дослідженні змінений.

[1641] *Szambelan Z.* Najazdy ruskie na ziemię Sandomierską w XIII wieku // Acta universitatis Lodziensis. Filia historica. T. 36. Studia z dziejów feodalizmu. Łodź, 1989. S. 9; *Пшик В.* Трагедія під Завихостом 1205 року // Республіканець. 1993. № 3. С. 22–28; *Толочко А.* принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? // Ruthenica. Т. 2. Киев, 2002. С. 195–204. Д. Домбровський довший час просто опускав деталі загибелі князя Романа (*Dąbrowski D.* Rodowód Romanowyczów Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S. 26–27; *Idem.* Genealogia Mścisławowiczów. Piewsze pokolenia (do początku XIV wieku. Kraków, 2008. S. 260), а відтак вирішив, що галицько-волинський князь "несподівано … заатакував володіння Казимировичів" (*Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201 – 1264). Biografia polityczna. Kraków, 2012. S. 29–30). Тому його теж можна включити до першої групи авторів.

активність, зокрема ймовірні перемовини з Олексієм III Ангелом та папським легатом, перемовини з руськими князями, з тим же Всеволодом Велике Гніздо, вимагали скоріше виваженості і концентрації сил.

Щоби Роман Мстиславич міг виступити проти двоюрідних братів та ще й намагатися відібрати у них їхні волості, скориставшись з тимчасових труднощів, викликаних боротьбою з ратиборсько-опольським князем Владиславом Тонконогим, потрібно було би, щоби трапилось щось надзвичайне, яке би змусило галицько-волинського князя поламати всю систему стосунків, які склалися в усій Європі між правлячими династіями. Жодне з джерел не дає підстав навіть припускати, що на 1205 р. у Романа Мстиславича склалися такі стосунки з двоюрідними братами і постійними союзниками, які би змусили його виступити проти них, жадаючи їхніх володінь і наражаючись на небезпеку війни на західних кордонах за умов, коли не були реалізовані його плани реформування системи успадкування князівських столів на Русі, що б дозволили йому реалізувати плани легітимного здобуття київського престолу, діставши визнання з боку решти руських князів.

Автори другої групи[1642], з яких найглибший і найпослідовніший О.Головко[1643], по суті теж ігнорують родинні династичні зв'язки, протиставлячи їм мнимі інтереси зміцнення позиції власної держави. Роман Мстиславич нібито був зацікавлений у посиленні позицій ратиборсько-опольського князя Владислава Тонконогого, який боровся за Краків, як противаги Лєшку і Конраду, що давало йому реальну можливість і надалі впливати на розвиток ситуації в Польщі. Крім того, він прагнув приєднати частину польської території. Але такий висновок більше, ніж вразливий: союзники і двоюрідні брати Лєшко та Конрад і далі потребували допомоги Романа Мстиславича, особливо на тлі боротьби з Владиславом Тонконогим, що залишало для Романа реальну можливість впливати на розвиток подій у Польщі. Щодо претензій на польські території, то це не більше, ніж хибне трактування

[1642] *Андрияшев А.М.* Очерк истории Волынской земли до конца XIV в. Киев, 1887. С. 150; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 15–16, 507; *Włodarski B.* Połityka ruska Leszka Białego. Lwów, 1925. S. 21–24; *Idem.* Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 27–28; *Powerski J.* Stosunki polsko-pruski do 1230 r. Ze szczegolnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego. Toruń, 1968. S. 133; *Jasienica P.* Polska Piastów. Warszawa, 1990. S. 180; *Horwat I.* Mieszko I Plątonogi, książe raciborski, opolski oraz krakowski 1131–1211 // Cracovia-Polonia-Europa. Studia zdziejów średniowiecza, ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznice urodzin i czterdziestolecie prace naukowej. Kraków, 1995. S. 218–220; *Szczur S.* Historia Polski: średniowiecze. Kraków, 2002. S. 258–259; *Нагірний В.* Виправа князя Романа. С. 141; *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264. Kraków, 2011. S. 118–146.

[1643] *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Киев, 1988. С. 88; *Його ж.* Давньоруcько-польські відносини на початку XIII ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 1. Київ, 1991. С. 9–10; *Його ж.* Князь Роман Мстиславич та його доба. Київ, 2001. С. 172–186; *Його ж.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 241–245; *Його ж.* Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці // Український історичний журнал. 2009. № 4. С. 28–47.

польських джерел, автори яких не могли пояснити причину несподіваної конфронтації між давніми союзниками, як не зміг до кінця пояснити її й учасник подій – краківський князь Лєшко Білий. Щодо версії Герарда Лябуди[1644], за якою до зими 1205–1206 рр. краківський стіл займав Владислав Тонконогий (за О. Бальцером Владислав Тонконогий перебував у Кракові лише у 1203–1204 рр.[1645]), то за таких умов попри будь-які намагання ратиборсько-опольського князя Роман Мстиславич міг би виступити тільки на стороні Лєшка та Конрада.

Автори третьої групи[1646], на мій погляд, пропонують найобґрунто-

[1644] *Labuda G.* Dwa zamachy stanu w Polsce (1177-1179, 1202-1206) // Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. T. 82. Poznań, 1971. S. 103–104; *Idem* // Historia dyplomacji polskiej. T. 1. Warszawa, 1982. S. 144–145.

[1645] *Balzer O.* Walka o tron krakowski w latach 1202 i 1210-1211 // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. Seria 2. T. 5 (30). Kraków, 1894. S. 296–331.

[1646] *Winkelmann E. A.* Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig // Winkelmann E. A. Jahrbücher der Deutschen Geschichte. Bd. 1. Leipzig, 1873. S. 327; *Abracham W.* Powstanie organizacji kościoła lacińskiego na Rusi. T. 1. Lwów,1904. S. 98–99; *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганях до церковної унії // Записки НТШ. Т. 123/124. Львів, 1917. С. 10; *Томашівський С.* Українська історія. Старинні і середні віки. Львів, 1919. С. 88; *Korduba M.* Stosunki polsko-ukrainskie // Sprawy Narodowe. R. 7. 1933. S. 755–759; *Дорошенко Д.* Нарис Історії України. Т. 1. Київ,1994. С. 88; *Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A.* Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przelomie XII – XIII w. Wilno, 1937. S. 20; *Черепнин Л.В.* Летописец Даниила Галицкого // Исторические записки. Т. 12. Москва, 1941. С. 286; *Гуржій І.* Об'єднувач галицько-волинських земель // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 2. Київ, 2002. С. 413 [стаття написана у 1948–1949 рр.]; *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва,1950. С. 193; *Його ж.* Внешняя политика Древней Руси. Москва,1968. С. 165–166, 221; *Rhode G.* Die Ostgrenze Polens. Bd. 1. Kőln–Graz, 1955. S. 102; *Кострyба Т.* Вибрані твори. Т. 2. Торонто, 1956. С. 153–154; *Грицак П.* Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк, 1958. С. 57; *Його ж.* Берло Романа Мстиславича // Літопис Червоної калини. Львів, 1996. № 1. С. 351; *Рамм Б.Я.* Папство и Русь в X–XIII вв. Москва–Ленинград, 1959. С. 136; *Widera B.* 400 Jahre politische Beziehungen zwischen der Rus und Deutschland in der Yeit vot dem Mongoleneinfall // Ost und West in der Geschichte des Denkens und der Kulturrellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. Berlin, 1966. P. 30–31; *Щавелева Н.И.* Древнерусские известия Великопольской хроники // Летописи и хроники. 1976 г. Москва, 1976. С. 61–62; *Рыбаков Б.А.* Древняя Русь и русские княжества XII – XIII вв. Москва, 1982. С. 493; *Свідерський Ю.Ю.* Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X – XIII ст. Київ, 1983. С. 78; *Феннел Д.* Кризис средневековой Руси. 1200–1304. Москва, 1989. С. 65–66; *Гумилев Л.Н.* Древняя Русь и Великая степь. Москва, 1989. С. 493; *Котляр М.Ф.* До питання про візантійське походження матері Данила Галицького // Археологія. Київ, 1991. № 2. С. 48–58; *Його ж.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С. 30; *Войтович Л.* Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. Львів, 1991. № 2. С. 32–35; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. С. 223–224; *Його ж.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 27; *Його ж.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 488–489; *Його ж.* Роман Мстиславович // Волинь. Ч. 9. Луцьк, 2008. С. 41–46; *Його ж.* Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 226–228; *Грабовецький В.* Галич – столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних відносинах XII–XIII ст. // Галич і Галицька земля. Київ–Галич, 1998. С. 83; *Масан О.* Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // IV Міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999. Ч. 1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 75–76; *Сахаров А.Н.* Основные этапы внешней политики Руси с древнейших времен до XV века // История внешней политики Рос-

Церква Святого Пантелеймона в селі Шевченкове під Галичем (територія Давнього Галича). Початок XIII ст.

ванішу версію подій. Свояком Романа був німецький король Філіп Гогенштауфен, одружений з Іриною, сестрою Єфросинії-Анни, другої дружини Романа Мстиславича, який вів напружену боротьбу з Оттоном IV Вельфом, сином знаменитого саксонського герцога Генріха Лева. Не тільки імперські князі, але й усі сусідні володарі розділилися у симпатіях навколо цієї боротьби.

Кульмінація протистояння якраз припала на 1204–1205 рр., причому король Філіп добився перелому і почав перемагати. Але папа Інокентій III підтримував Вельфів, програма Гогенштауфенів утворення вселенської християнської імперії загрожувала втратою здобутих папством позицій в боротьбі за інвеституру. Роман Мстиславич був у Ерфурті у 1202/1203 р., зустрічався з ландграфом Германом, і, напевно, що і з самим свояком. Сестри також, схоже, підтримували контакти. Свояки могли домовитися про допомогу галицько-волинського князя, для якого перемога Філіпа була більш, ніж бажаною. Погоджуюся повністю з вищезгаданою версією О.Майорова, що домовленість між Філіпом та Романом була таємною,

сии. Конец XV–XVII век (от свержения ордынского ига до Северной войны). Москва, 1999. С. 58; *Назаренко А.В.* Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Славяно-германские исследования. Т. 1–3. Москва, 2000. С. 25; *Александров Д.Н.* Феодальная раздробленность Руси. Москва, 2001. С. 45–47; *Коваленко В.* Політичне становище південно-руських земель в XII–XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 2. Київ, 2002. С. 92; *Василенко С.* Геополітичні традиції Київської Русі і Галицько-Волинської держави // Людина і політика. 2002. № 5. С. 109; *Прицак О.* Коли і ким було написано "Слово о полку Ігоревім". Київ, 2008. С. 150; *Майоров А.В.* Из истории внешней политики Галицко-Волынской Руси времен Романа Мстиславича // Древняя Русь: вопросы медиевистики. Москва, 2008. №4 (34). С. 78–96; *Його ж.* Про останній похід Романа Мстиславича (у контексті зовнішньополітичних зв'язків Галицько-Волинського князівства) // Записки НТШ. Т. 256. Львів, 2008. С.7–31. *Його ж.* Суперечності джерел щодо причин останнього походу Романа Мстиславича // Фортеця: Збірник заповідника "Тустань" на пошану М.Рожка. Кн. 1. Львів, 2009. С. 57–67; *Його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат. Т. 1. С. 155–178; *Паршин І.Л.* Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі. С. 94–101.

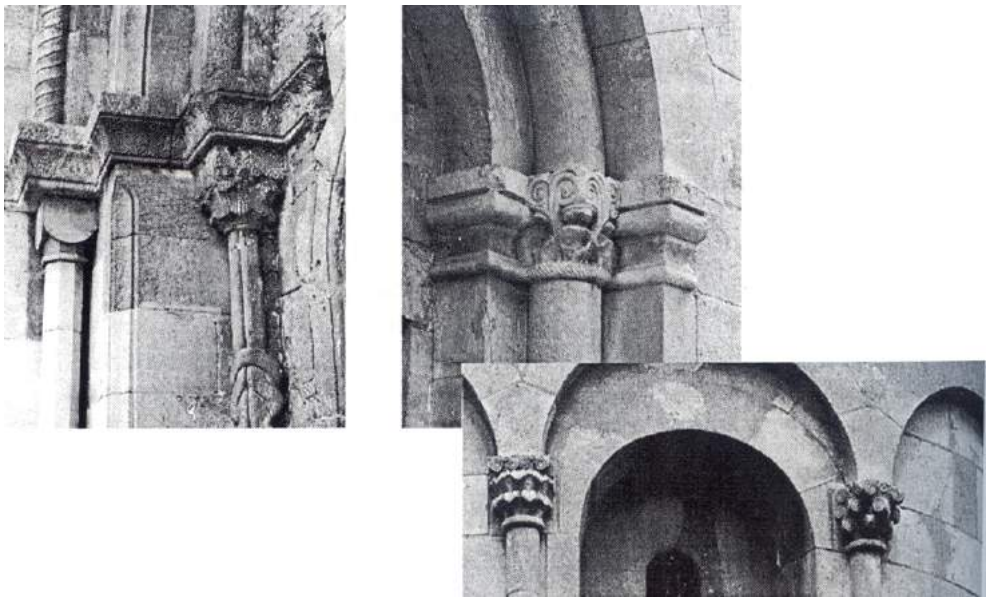

Зразки білокам'яного різьблення порталів церкви Святого Пантелеймона

тому поява Романового війська була несподіваною для сучасників. Якби йому вдалося швидким маршем пройти через польські землі, це було би ще більшою несподіванкою для Вельфів.

Зіставлення цитованої вище інформації всього масиву джерел дає можливість, з достатньою вірогідністю реставрувати події, пов'язані з смерті Романа. Його військо йшло через Польщу як через союзну державу. Довідавшись, що польські князі стали на бік папи і Вельфів, Роман вступив у переговори. У його плани війна з польськими князями, своїми родичами, яким він стільки допомагав і з якими недавно підтвердив союз, не входила. Він був переконаний, що легко з ними домовиться. В ході переговорів його посли могли пригадати польським князям про битву під Мозгавою і допомогу їх родича. Коли ж переговори зайшли в глухий кут, Роман міг зажадати в заставу Люблін, як гарантію від удару у спину.

Щодо великої битви під Завихвостом, про яку пишуть деякі автори[1647], то її, скоріше всього, взагалі не було. Можливо, що Роман Мстиславич, "нудьгуючи" поки йшли переговори, легковажно вирушив з малою дружиною на полювання і потрапив у засідку. Але, виглядає, що сторони таки домовилися, бо Лєшко Білий не зміг потім пояснити, що ж трапилося. Схоже, що йому було ніяково за цю подію або ж він відчував свою вину за загибель брата і союзника. Промовчав про цю подію і Кадлубек, не скориставшись такою нагодою принизити галицько-волинського князя. Виглядає так, що сторони домовилися і військо Романа Мстиславича рушило до Завихвоста, де планувалася переправа

[1647] *Droba L.* Stosunki Leszka Bialego z Rusia i Węgrami. S. 15–16; *Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A.* Ze studijów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. S. 20; *Феннел Д.* Кризис средневековой Руси. 1200–1304. Москва, 1989. С. 65.

через Віслу. І під час розвідування місця для найбільш зручної переправи Роман Мстиславич несподівано натрапив на польське військо[1648]. На мою думку, це була, радше, польська розвідка, яка слідкувала за військом Романа Мстиславича, ніж засідка. Сама сутичка, як і загибель князя Романа були випадковими, що і зумовило пізніше такий характер повідомлень в джерелах.

Місце поховання Романа Мстиславича залишається дискусійним. Джерела не дозволяють однозначно її розв'язати. Іван Крип'якевич вважав, що Романа поховали у Володимирі поруч з батьком[1649]. Ярослав Книш висловив здогадку, що князя могли поховати у Завихвості, а подальша боротьба за його спадщину унеможливила перенесення його останків. Тоді могила Романа мали би знаходитися на території монастиря, заложеного краківським князем Болеславом Сором'язливим для свої сестри галицької королеви Саломеї. Думаю, що *Каталоги краківських єпископів*, подаючи точну дату перепоховання Романа Мстиславича, відбивали реальні події. За версією О.Головка Романа похоронили в Галичі у церкві св. Пантелеймона[1650]. На мій погляд, ця версія найбільш обґрунтована. Після загибелі Романа не було жодних військових дій між сторонами. Вдова Романа та її найближче оточення швидко опанувало ситуацію. Юному Данилові присягнуло галицьке боярство. За таких умов тіло Романа Мстиславича, безсумнівно, було перевезене до Галича, в якому залишалася його родина, і поховане у церкві св. Пантелеймона, яка знаходилася біля його резиденції.

Спадщина Романа Мстиславича. У червні 1206 р. Володимир Ігоревич без проблем сів у Галичі, а Роман Ігоревич – у Звенигороді. Ігоревичі вирішили зіграти на давній традиції, відроджуючи уділи. Легко оволодівши галицькою спадщиною, вони зазіхнули на волинські володіння Романовичів й послали до Володимира, вимагаючи видати обох Романовичів і прийняти їх брата Святослава. Бояри Мстибог, Манчук і Никифор взяли під захист посланця нового галицького князя. Літописець нарисував романтичну картину втечі Романовичів: вночі через пролом у стіні вдова Романа, пестун Мирослав з юними Романовичами, священиками та вірними слугами покинули столицю Волині. Тепер Єфросинія виїхала до двору Лєшка Білого, через якого загинув Роман. Володимирським князем став Святослав Ігоревич[1651].

Взимку 1207 р. Лєшко Білий із честю прийняв вдову Романа і не зміг їй пояснити що ж таки трапилося під Завихвостом. Єфросинія з

[1648] *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. С. 88; Його ж. Останній похід князя Романа Мстиславича. С. 38. Дослідник звернув увагу на Завихвост як традиційне місце переправ через Віслу протягом середніх віків і ранньомодерної доби. На жаль, локалізація переправи досі не встановлена через часті зміни русла ріки. Ці зміни на початку XIX ст., навіть, зруйнували рештки старого замку (*Wąsowiczówna T.* Wczesnośredniowieczny przeprawy przez środkową Wislę // Kwartalnik Hiatorii Kultury Materialnej. T. 5. Warszawa, 1957. S. 439–447).

[1649] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. С. 113.

[1650] *Головко А.Б.* О месте захоронення галицко-волынского князя Романа Мстиславича // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. № 3(37). Москва, 2009. С. 22–23.

[1651] Ипатьевская летопись. Стб. 723.

молодшим сином Васильком залишилася у Кракові, а Данило з пестуном Мирославом виїхали в Угорщину до двору Андрія II. Колишні союзники Романа бралися допомогти його дітям. Лєшко послав до угорського короля з відповідною пропозицією свого посла Вячеслава Лисого.

Угорщина та польські князі виходили насамперед з власних інтересів, заскочені розвитком подій, коли замість васала чи союзника на їх кордонах з'явився несподівано сильний противник в особі Ольговичів. При цьому Лєшек Білий з братом Конрадом вирішили підтримати волинських князів, укріпивши з ними союзні стосунки. Чекати довго не довелося. Восени 1207 р., коли між Ігоревичами почалися чвари, волинські князі самі звернулися до польських сусідів. Лєшко Білий з братом Конрадом та белзьким князем Олександром Всеволодовичем без особливих зусиль зайняли Володимир і захопили в полон князя Святослава Ігоревича. Літописець при цьому зафіксував, що польські князі на прохання Олександра Всеволодовича зупинили польських мародерів, які намагалися ввірватися до собору св. Богородиці, навіть, вбиваючи двох своїх воїнів ("возбыста Лѧхы своѧ"[1652]). Війська Інгваря та Мстислава Ярославичів, судячи з літопису, підійшли вже після того, як володимирці впустили союзників до міста. Наступним спільним кроком польсько-волинського війська був розгром і взяття в полон пінського князя Володимира Святополковича[1653], який, схоже, пробував скористатися проблемами волинських князів, можливо, виступаючи союзником Ігоревичів.

За існуючою практикою успадкування князівських столів Володимир мав відійти до старшого з нащадків Мстислава Ізяславича белзького князя Олександра Всеволодовича. Так воно і трапилося. Юному Василькові виділили уділ з центром у Бересті, куди він переїхав з матір'ю[1654]. При цьому ініціатором виступив Лєшко Білий.

Але ситуацією поспішав скористатися луцький князь Інгвар Ярославич. Сюзерен Волині поспішив у тому ж 1207 р. укласти союзну угоду з Лєшком Білим, яку скріпили шлюбом Лєшка Білого з Гремиславою Інгварівною[1655]. Детальний аналіз джерел та поглядів істориків з цієї проблеми здійснив Освальд Бальцер[1656]. З ним погодилися Казимир Ясіньський[1657] та Генрік Самсонович[1658]. Гіпотеза про одруження Лєшка Білого з дочкою колишнього новгородського князя Ярослава Володимировича, який до 1207 р., напевно, вже помер, а з початку XIII ст. не мав жодного уділу (при цьому Лешек мав розлучитися з дочкою Інгваря Ярославича) не опирається на переконливі аргументи[1659].

[1652] Ипатьевская летопись. Стб. 720.
[1653] Там же. Стб. 720.
[1654] Там же. Стб. 720-721.
[1655] Там же. Стб. 720.
[1656] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 2005. S. 462–465.
[1657] *Jasiński K.* Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. Poznań–Wrocław, 2001. S. 26–29.
[1658] *Samsonowicz H.* Konrad Mazowiecki (1187/88 – 31.VIII.1247). Kraków, 2008. S. 50.
[1659] *Dąbrowski D.* Dwa ruski małżeństwa Leszka Białego. Karta z dziejów Rusi halicko-włodzimierskiej i

Інгвар Ярославич відразу ж зайняв Володимир, але наштовхнувся на протидію місцевого боярства. Тоді за порадою Лєшка Білого, який тепер перебрав на себе роль арбітра і покровителя у волинських справах, як колись Роман Мстиславич у польських справах, було відновлено попередній стан речей. Олександр Всеволодович повернувся у Володимир, але мусив передати Василькові Белз. Правда, він виділив з Белзького князівства Червенське, яке залишив братові Всеволоду, а з Берестейського князівства забрав собі Угровськ, Стовп, Комов і Верещин[1660]. Володимирське князівство сильно потерпіло від набігу литовців та ятвягів, які доходили до Комова та Червена[1661].

Повернення Ігоревичів у Галицьку землю знову змінило ситуацію. Викуплений з полону князь Святослав Ігоревич отримав Перемишльське князівство. У тому ж 1209 р. Лєшко з Конрадом вирішили домовитися з Ігоревичами, які сильною рукою, не зупиняючись перед знищенням боярської опозиції, почали опановувати ситуацією у Галицькій землі. Польсько-галицька угода 1209 р. була скріплена шлюбом мазовецького князя Конрада з Агафією Святославною[1662]. Можливо, що ця угода передбачала невтручання Ігоревичів у волинські землі і відмову від претензій на Володимир, яким короткий час володів Святослав Ігоревич.

Репресії Ігоревичів проти галицького боярства змусили востаннє звернутися до угорського короля з проханням підтримати Данила Романовича. У 1211 р. потужне угорське військо, очолене палатином Потом, з яким йшли галицькі бояри-емігранти з своїми *списами* та *хоругвами*, підійшло до Перемишля. Лідер галицького боярства Володислав Кормильчич переконав перемишлян не чинити опору. Князь Святослав Ігоревич був схоплений і виданий угорцям. Військо рушило до Звенигорода на Білці, куди вже підходили дружини волинських князів: белзька дружина Василька Романовича з боярами Вячеславом Товстим, Мирославом, Дем'яном та Воротиславом, володимирська дружина Олександра Всеволодовича, червенська дружина Всеволода Всеволодовича, луцька, дорогобузька і шумська дружини. Не стояв осторонь і Лєшко Білий: на цьому етапі від однозначно підтримував Романовичів. Польську допомогу очолював Суліслав Бернатович[1663]. Напевно, поляки також були на коронаційних торжествах Данила Романовича, які відбувалися в Успенському соборі.

Але Данило Романович не зміг втриматися у Галичі. Спочатку

stosunków polsko-ruskich w początkach XIII w. // Roczniki Hastoryczne. T. 72. 2006. S. 67–93.

[1660] Ипатьевская летопись. Стб. 721.

[1661] Там же. Стб. 721.

[1662] Katalogi biskupów krakowskich // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. P. 357; *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 2005. S. 469–479 [віднесення цього шлюбу до 1207 р. базується на хибах хронології Галицько-Волинського літопису, між тим зрозуміло, що раніше 1209 і пізніше 1211 р. цей шлюб не мав би жодного сенсу, звичайно, знову ж таки беручи до уваги протиріччя та хиби літописної хронології]; *Jasiński K.* Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. Poznań–Wrocław, 2001. S. 36–37; *Samsonowicz H.* Konrad Mazowiecki (1187/88 – 31.VIII.1247). Kraków, 2008. S. 50 [слідом за О.Бальзером прийняв дату 1207 р.].

[1663] Ипатьевская летопись. Стб. 725.

бояри прогнали його матір, повторна угорська інтервенція відновила ситуацію, а найбільш активні боярські лідери Володислав Кормильчич, Судислав та Філіп були арештовані і відвезені в Угорщину. Однак брати Володислава Яволд і Ярополк зуміли втекти і переконати пересопницького князя Мстислава Німого втрутитися в боротьбу за Галич. Данило з матір'ю та їх прихильники, які опинилися у меншості, знову втекли в Угорщину.

У цей час відбулися не зовсім зрозумілі зміни на руcько-польському кордоні. За *Галицько-Волинським літописом* Лєшек Білий здійснив похід до Белзу, після чого князівство було передане Олександрові Всеволодовичу, а Василько Романович переміщений на Східну Волинь до Кам'янця на Случі на східній окраїні Володимирського князівства[1664]. Польські історики, посилаючись на угорсько-польську угоду, укладену під Володимиром, за якою ніби-то Галицька земля відходила до сфери впливу угорського короля, а Волинська земля – краківського князя[1665], вважають, що на її підставі Лешек Білий вважав волинських князів за своїх васалів і розпоряджався їх уділами. Але тезу про таку угоду прийнято *a priori*. Андрій II керувався спочатку угодою 1204 р. з покійним Романом Мстиславичем, яка передбачала опікунство, а потім, прийнявши відповідний титул, розпочав реалізацію планів угорсько-галицької унії на кшталт угорсько-хорватської унії. Якщо і de facto обидві сторони погоджувалися на поділ сфер впливу, виходячи з існуючих реалій, то підстав для твердження про закріплення подібного поділу в міжнародній угоді до Спіша немає. Що ж стосується Лєшка Білого, то його політика в цей період носила дещо невизначений і хаотичний характер. Подібно до Романа Мстиславича, який колись допоміг Казимировичам, при чому вважаючи, що це дає йому підстави розглядати їх під своїм покровительством, він теж намагався допомогти Романовичам, при цьому зберігаючи над ними своєрідний протекторат. Погоджуюся, що взамін передачі Белза Олександрові Всеволодовичу, Лешек отримав від останнього Угровськ, Верещин, Стов і Комов[1666], що укріпляло його позиції на бузькому кордоні. Сам же Олександр мав наділити Василька дещо більшим уділом, що він і зробив невдовзі, відмовившись на користь Романовичів під тиском того ж Лєшка від Тихомля і Перемиля[1667].

Після приходу до влади у Галичі боярського князя Володислава Кормильчича, Лєшко Білий разом з волинськими князями, прийнявши перед цим Данила Романовича з матір'ю "с великою чтью"[1668],

[1664] Там же. Стб. 728–729.

[1665] *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201 – 1264). Biografia polityczna. Kraków, 2012. S. 50.

[1666] Ibidem. S. 77.

[1667] Ипатьевская летопись. Стб. 730.

[1668] Там же. Стб. 729. Думаю, що Данило Романович з княгинею Єфросинею прибули до Кракова безпосередньо з табору на Латориці біля Требішова, коли Андрій II швидким маршем рушив до своєї столиці, а Владислав Кормильчич, не менш швидким маршем, – до їхньої, найнявши для певності частину угорського війська. В цих умовах падіння дисципліни та хаосу не

тобто і далі визнаючи його галицьким князем, кинувся допомагати Романовичам. У 1213 р. військо Лєшка з волинськими дружинами Данила і Василька Романовичів (у яких зібралися всі головні волинські бояри), пересопницького князя Мстислава Ярославовича, володимирського князя Олександра Всеволодовича та белзького князя Всеволода Всеволодовича рушили на Володислава Кормильчича. "Боярський" князь залишив братів обороняти Галич, а сам з найманими загонами угорців та чехів зустрівся з волинянами на р. Боброк (десь в районі нинішньої Бібрки). Його військо було розбите, але Галич вистояв[1669]. Так само не дали результатів облоги інших галицьких міст, зокрема Теребовлі, Маклекова і Збаража. Здобути вдалося лише один Биковен[1670]. Боярський лідер Володислав Кормильчич виявився непоганим князем, зумівши вистояти проти сусідів[1671]. Галицьке боярство і містичі його підтримали.

Спішська угода. Активне втручання Лєшка Білого у галицьку політику стривожило Андрія II, який вже почав приходити до себе після приборкання баронської опозиції. Встигнувши додати до свого титулу rex Galiciae et Lodomerie, Андрій II вважав, що ініціатива повинна виходити від нього. Як тільки трохи стабілізувалося становище в Угорщині, король вирішив остаточно розв'язати проблему галицької спадщини. Очевидно, приклад Володислава Кормильчича підштовхнув його до радикальніших дій. В умовах протистояння з власними баронами, він ще не відчував себе настільки сильним, щоби просто окупувати Галицьку землю, перетворивши її на провінцію Угорського королівства. Він шукав розумного компромісу з сусідами. Але для початку він продемонстрував свою силу, рушивши з військом на Краківське князівство[1672]. Скоріше, це була імітація походу аби змусити краківського князя до переміни політичного курсу і пошуків компромісу. Лєшко Білий та його оточення вірно оцінили ситуацію. До угорського короля виїхало посольство, очолене воєводою Пакославом Лестковичем Старим[1673]. Результатом діяльності цього посольства була особиста зустріч

було жоднісінького сенсу їхати з королем, доля якого несподівано стала невизначеною, як і не було сенсу їхати до Галича. Лишався єдиний союзник – Лєшко Білий. Те, що мати пізніше "відпросила" у короля Данила Романовича з області здогадок. Опанувавши ситуацію, йому не було сенсу відпускати Данила Романовича.

[1669] Ипатьевская летопись. Стб. 730.

[1670] Місто знаходилося на урочищі Ченче поблизу с. Буківна Тлумацького р-ну Тернопільської обл. (*Томенчук Б., Филипчук М.* Буківна – літописний Биковен на Дністрі. Другий археологічний шар VIII–XXI ст. Івано-Франківськ, 2001; *Томенчук Б.* Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. Івано-Франківськ, 2006. С. 92.)

[1671] Див.: *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь. С. 408–410; *Петрик А.* До історії боярських родин. С. 29–45; *Його ж.* До історії боярства. С. 105–117; *Його ж.* Угорська партія. С. 181–193; *Мазур О.* Володислав Кормильчич. С. 118–129; *Драбчук І.* Три портрети. С. 135–148.

[1672] Ипатьевская летопись. Стб. 730.

[1673] *Bieniak J.* Pakosław Stary // Polski Słownik Biograficzny. T. 25. Kraków, 1980. S. 38–42; *Лихачева О.П.* Комментирии „ Памятники литературы Древней Руси. XIII век. Москва, 1981. С. 249, 545; *Bartnicki M.* Elita księstwa Krakowsko-Sandomierskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 7. Київ, 2007. С. 15–19; *Головко О.Б.* Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лєшка Бялого та її

у Спіші восени 1214 р. короля Андрія II з князем Лєшком Білим. На цій зустрічі була укладена важлива політична угода, яка передбачала компромісне вирішення проблеми Галицької спадщини. Угоду скріплював шлюб Калмана, п'ятирічного сина короля Андрія II, з Саломеєю, трирічною донькою Лєшка Білого, внучатою племінницею Романа Мстиславовича. Калман мав бути коронований як галицький король. Його тесть мав отримати Перемишльське князівство з Любачевською волостю. Щоби уникнути війни з волинськими князями, сторони домовилися повернути Романовичам батьківський Володимир[1674].

Угода була добре продуманою і, здавалося, повністю влаштовувала всі сторони. Володислав Кормильчич не зміг вчинити опору, боярська еліта поспішила до нового володаря. Калман їх повністю задовольняв, він був дитиною і вони сподівалися зайняти при його дворі ключові місця.

Калмана короновано в Галичі у 1215 р. Андрій II забезпечив панування свого сина сильним гарнізоном. Угорський король звернувся до папи з проханням, аби той уповноважив естергомського архиєпископа коронувати Калмана, тобто домагаючись таким способом від папи легіматизації титулу *галицького короля* для сина[1675]. Від імені Калмана було послано грамоти до папи Інокентія III із запевненнями, що населення Галицької землі прийме унію з Римом і вишле єпископів на собор[1676]. Лєшко Білий отримав Перемишльське князівство, а Романовичі – гарантовану конфронтацію з Олександром Всеволодовичем та його братом Всеволодом, що дозволяло краківському князеві і надалі відчувати себе опікуном волинських князівств. Зрозуміло, що за таких умов, не існувало небезпеки подальшої участі Романовичів у боротьбі за Галицьку спадщину. Зрештою, маючи на своїй стороні переважну

наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 12. Київ, 2013. С. 131.

[1674] Ипатьевская летопись. Стб. 730–731; *Droba L.* Stosunki Leszka Bialego z Rusią i Węgrami. Kraków, 1881. S. 41–44; *Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze* studiów and polityką polską na Rusi na przelomie XII–XIII w. // Ateneum Wilenskie. R. 12. Wilno, 1937. № 3. S. 24; *Rhode G.* Die Ostgrenze Polens Politische Entwiclung, kulturelle Badeutung und deistige Auswirkung. Bd. 1. Köln-Graz, 1955. S. 106–107; *Font M.* II. András orosz politikája és hadjáratai // Századok. V. 125. 1991. № 1-2. 107–144 old; *Idem.* On the Frontiers of West and East: The Hungarian Kingdom and the Galisian Principality between the Eleventh and Thirteenth Centurie // Annual of Medieval Studies / Ed. K.Sende, M.Sebök. Budapest, 2000. P. 171–180; *Klatý M.* Uhri, Uhorsko a Spiš v haličskej kronikárskej tradicii: Kultúrno-antropologická analýza *Haličsko-volynského letopisu* // Terra Scepusiensis: Stan bádania o dejinách Spiša. Levoča–Wrocław, 2003. S. 251–268; *Homza M.* Spiš v obdobi haličských výprav Ondreja II // Historia Scepusii. Vol. 1. Bratislava–Kraków, 2009. S. 146–148; *Головко О.Б.* Політика королівства Угорщини щодо Південно-Західної Русі в першій половині XIII ст. // Міжнародні зв'зки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 15. Київ, 2006. С. 153–171; *Його ж.* Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.) // Україно-угорські етюди. Вип. 1. Львів, 2010. С. 120–141; *Його ж.* Спішська угода 1214 р. С. 127–147;

[1675] Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Pest, 1857. T. 1. № 1; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabulariis vaticanis / Ed. A. Theiner. Romae, 1859. T. 1. Nr 65; Kodex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. Pest, 1864. T. 4. № 227; *Droba L.* Stosunki Leszka Białego. S. 463, 475; *Balzer O.* Skarbiec i Archiwum koronne w dobie przedjagiellońskiej. Kraków, 1917. S. 558; *Hóman B., Szekfü Gy.* Magyar történet. Budapest, 1935. T. 3. 31–40 old.

[1676] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. С. 116–117.

більшість галицького боярства, цього можна було і не боятися.

Але угорці надто швидко відчули себе господарями. Галицькі бояри, яких тепер очолив Судислав[1677], звичайно, не були задоволені розчленуванням їхньої землі, а ще більше спробами накинути їм церковну унію. Намагаючись зміцнити становище короля Калмана, Андрій II прислухався до них і відібрав від польського князя необачно переданий йому Перемишль. Це відразу стало поштовхом для ліквідації Спішської угоди. Не можна погодитися з думкою Людовика Дроби, що до цих дій Андрія II підштовхнула передача Володимира Данилові Романовичу[1678]. Це якраз був найрозумніший крок, який влаштував на цьому етапі всі сторони. Причини полягали у невдоволенні галицького боярства, яке організувало облогу резиденції короля Калмана[1679] і змусило його батька короля Андрія II робити не дуже вигідні, але необхідні кроки, бо частина галицького боярства, однозначно, мала феоди у Перемишльському князівстві і не збиралася їх комусь віддавати. Зрозуміло, що галицькі бояри використали як привід промахи угорців у релігійному питанні, перш за все, їх намагання забезпечити участь галицької делегації на соборі католицької церкви, який відбувся у листопаді 1215 р. Наперід запевнивши папу Інокентія III у бажанні населення *Галицького королівства* вернутися в лоно католицької церкви, вони так само наперід готували реляції щодо втілення цих прагнень. Зіткнувшись з дійсністю, король Андрій II як реальний політик поспішив піти на поступки боярським лідерам, що єдине могло зупинити війну, яка була би відразу ж підтримана руськими князями.

Виправдовуючись перед папою, Андрій II сподівався виправдатися і перед Лєшком Білим. Зрештою, Перемишль відійшов не до угорської корони, а залишився у їхніх дітей – галицьких королів.

Але Лєшко затаїв образу на свата і звернувся до ще одного спадкоємця, чиї права до галицької спадщини були легітимними, але чиї можливості не відповідали цим правам. Незначний торопецький князь з наймолодшої гілки смоленських Мономаховичів у 1205 р., звичайно, не міг мріяти подолати опір інших шукачів галицької спадщини, але після знаменитої Липицької перемоги 1216 р. уже новгородський князь Мстислав Удатний був відомий усій Русі. У Києві сидів його

[1677] В історичній літературі досі ще має місце ототожнення галицького боярина Судислава з сандомирським каштеляном Суліславом Бернатовичем: *Font M.* II. András király politikája és hadjáratai // Századok. Évf. 125. 1991. 123 old; *Idem*, Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. 200 old; *Харди Д.* Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма: студија о државно-правном положају Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264 године. Нови Сад, 2002. С. 127. Однак глибший аналіз джерел це ототожнення спростовує: *Droba L.* Stosunki Leszka Białego. S. 390; *Labuda G.* Zaginiona krkori úonika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza: proba rekonstrukcji. Poznań, 1983. S. 45; *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького. С. 559. Набагато більше підстав вважати боярина Судислава вихідцем зі словацького нобілітету: *Волощук М.М.* До питання про етнічне. С. 127–145; *Його ж.* Судислав de genere Ludan. С. 257–273.

[1678] *Droba L.* Stosunki Leszka Białego. S. 47.

[1679] Codex diplomaticus Arpadianus continiator. Árpádkori új okmánytár / Ed. G.Wenzel. Budapest, 1867. № 227. P. 374.

двоюрідний брат Мстислав Романович зі смоленської династії. За таких обставин реальним видавався розрахунок на перемогу. Зацікавленість була великою. Новгородське боярство багато чим нагадувало галицьке (воно міняло князів залежно від політичної кон'юнктури в Києві), тому новгородський престіл сприймався не інакше, як тимчасовим. А невеличке Торопецьке князівство не могло задовольняти такого діяльного князя як Мстислав Мстиславович Удатний.

З київською допомогою Мстислав Удатний підійшов до Галича і під його стінами розгромив військо Калмана. Юний король із Судиславом (який в останній час готовий був звернутися до Данила Романовича) втекли до Угорщини, а Мстислав у серпні 1219 р. став галицьким князем[1680]. Права Мстислава Мстиславовича як внука Ярослава Осмомисла сумніву не підлягали. Вдова Романа та її оточення поспішили скріпити союз із новим галицьким князем шлюбом Данила Романовича з його донькою Анною[1681]. Реально Спішська угода 1214 р. перестала існувати.

Польсько-волинські конфлікти 1219–1222 рр. Волинські автори *Галицько-Волинського літопису* подали блискучого полководця Мстислава Удатного недалеким політиком, цілком залежним від нашіптування оточення. За ними пішли і дослідники цього періоду, забуваючи, що як галицький князь Мстислав Удатний мусив оберігати, перш за все, власні інтереси. Маючи дослід спілкування з новгородським боярством, яке теж володіло спадковими ленами і ділило владу зі своїми князями, він мусив враховувати також інтереси галицьких бояр, від яких залежала міць його влади. І ці інтереси не завжди співпадали з інтересами його зятя Данила Романовича. Крім іншого, Мстислав Удатний мусив орієнтуватися на союз з Лєшком Білим, не маючи впевненості, що угорці відмовилися від намірів повернення королівства Калману.

А Єфросинія з синами зосередили увагу на відвоюванні прикордонних земель, які захопив Лєшко Білий. Потрібно було повернути собі статус найсильніших волинських князів до того часу, коли Данило успадкує за Мстиславом Галич. При цьому вони розраховували на беззастережну допомогу Мстислава у всіх своїх заходах. Мстислав же розглядав зятя, скоріше, як васала. Зачіпки Данила Романовича з поляками виводили його з себе, так як підривали основи його політики і грозили розірвати союз з краківським князем. Все це не могло не хвилювати і лідерів галицького боярства, яких тоді влаштовував Мстислав Удатний. Їм теж потрібний був союз з поляками. Виглядає, що саме галицьке боярство підштовхнуло волинських бояр до демаршу, який змусив Єфросинію піти у монастир. Характерно, що це відбулося відразу ж після укладення союзної угоди з литовськими князями, спрямованою, як показали наступні події, проти поляків.

[1680] Новгородская первая летопись старшого и младшего извода / С предисловием и под. ред. А. Н. Насонова. Москва; Ленинград, 1950. С. 260–261. Детально ці події розібрані у новій монографії Олександра Головка "Князь Мстислав Мстиславич Удатний", яка знаходиться в друці.

[1681] Ипатьевская летопись. Стб. 732.

Зимою 1219/1220 р. волинські війська з допомогою литовців відібрали від поляків Берестя, Угровеськ, Верещин, Стов, Комов і все порубіжжя, відвоювання якого стало першим серйозним самостійним успіхом молодого Данила Романовича. Війна продовжилася й навесні 1220 р., коли польське військо вторглося на Побужжжя. Воєводи волинського князя Гаврило Душилович, Семен Олуйович і Василько Гаврилович перемогли поляків у битві при річці Суха Дорогва. У цій битві загинув волинський боярин Клим Христинич. Поляків переслідували аж до Вепра. Водночас союзне литовське військо напало на польські землі: "Лѧхом же не престающимъ пакостѧщимъ и приведе на нѧ Литвоу И воеваша Лѧхы и много оубиства створиша в нихъ"[1682].

Незважаючи на те, що Мстислав Удатний не допомагав волинським князям, Лєшко Білий, який терпів невдачі, запідозрив його у змові з Романовичами. Він звернувся до угорського короля: "не хочю части в Галичи но даи его зѧти моему"[1683] і той відразу ж втрутився в боротьбу.

Угорсько-польське військо підійшло до Перемишля. Бояри заметалися, вирішуючи кого вартує підтримати. Судислав підняв бунт у Городку і мобілізував проугорську партію, представники якої зі своїми *списами* спішили назустріч союзникам.

Данило Романович виступив на допомогу тестеві. Волинське військо на чолі з тисяцьким Дмитром, воєводами Мирославом ("кормильцем" Данила і Романа) та Михалком Глібовичем оточило Городок. Але угорсько-польське військо атакувало тисяцького Дмитра і здобуло перемогу. Відступаючих волинян переслідували до річки Щирка[1684].

Тисяцький Дмитро відійшов до ріки Зубри, де стояло військо Мстислава Удатного (десь біля нинішнього с. Тростянець поблизу м. Миколаєва Львівської обл.)[1685], до якого вже приєдналися дружини Данила Романовича та белзького князя Олександра Всеволодовича. Галицький князь послав волинян організувати оборону своєї столиці. Він сподівався затримати союзників на підході до неї, але був розбитий біля Рогожина (тепер село Рогізне Жидачівського р-ну Львівської обл.). Відіславши наказ зятеві вибиратися з Галича, Мстислав вирушив набирати половецьку допомогу.

Тим часом Данило Романович з великим втратами вибрався з Галича. Олександр Всеволодович не пішов з ним до Галича, а приєднався до Лєшка Білого, який став біля Щекарева, не даючи волинянам прийти на допомогу Мстиславові Удатному. Але обидві сторони не спішили розгортати бойові дії. Через мазовецького князя Конрада волинські бояри нав'язали переговори з поляками. Коли ж Лєшко спробував підступом заманити Данила, Конрад перешкодив братові.

Отримавши допомогу від тестя половецького хана Котяна, Мстислав Удатний 24 березня 1221 р. поблизу Галича розгромив військо

[1682] Ипатьевская летопись. Стб. 736.
[1683] Там же. Стб. 733.
[1684] Там же.
[1685] Див.: *Войтович Л.* Історія однієї стріли // Громада (Миколаїв). 2008. 4.04; 8.04.

Фільнія”[1686]. Невдовзі обложені в Крилосі угорці здалися і полоненого короля Калмана відвезли до Торческа. Боярин Судислав зумів виправдатися перед князем і отримав важливе посадництво у Звенигороді.

Печатка краківського князя Конрада Мазовецького (1229, 1241–1243)

Після перемоги Мстислава Удатного краківський князь Лєшко Білий виступив ініціатором переговорів, вислявши до Данила Романовича своїх мужів Держислава Абрамовича та Флоріана Войцеховича. З волинської сторони переговори вів тисяцький Дем’ян[1687]. Правдоподібно, однією з умов цього миру стала відмова поляків від підтримки белзького князя Олександра Всеволодовича. Відразу після укладення миру у 1222 р. волинські війська здобули Червен та Белз. Олександра Всеволодовича врятувало тільки втручання Мстислава Удатного.

Відродження волинсько-польського союзу. Уступка короля Андрія II угорському нобілітету у вигляді Золотої булли, безперечно, підштовхнула Судислава і галицьких бояр. Радники Мстислава Удатного почали працювати над зближенням князя з Угорщиною. Мстислав досягнув нарешті згоди з верхівкою боярства, він перебував на вершині слави й домовленість з Угорщиною його повністю влаштовувала. Угоду скріплено шлюбом його доньки з молодшим сином Андрія II – герцогом Андрієм. Ватиканські документи свідчать, що галицький князь пообіцяв віддати зятеві Галич[1688].

Такий крок тестя не міг сподобатися Данилові Романовичу. Рівно ж він не міг сподобатися і Лєшкові Білому та його братові Конраду. Поступово почав відроджуватися волинсько-польський союз. Битва на Калці, де руські князі у 1223 р. отримали страшну поразку, похитнула позиції Мстислава Удатного. Данило відразу ж спробував повернути васалітет белзького князя. Отримавши допомогу від поляків, у 1224 р. він знову обложив Белз. Романовичам допомагали також решта волинських князів. Мстислав Мстиславич знову підтримав белзького князя. За посередництвом польських князів тисяцький Дем’ян та двірський Андрій уклали з галицьким і белзьким князями перемир’я[1689].

Мстиславов Удатний відразу ж продемонстрував свої наміри

[1686] Там же. Стб.737.
[1687] Ипатьевская летопись. Стб. 739.
[1688] Vetera Monumenta Poloniae... Nr 65.
[1689] Ипатьевская летопись. Стб. 745–746.

відверто. Він передав угорському зятеві герцогу Андрію Перемишльське князівство, а сам спровадив на Волинь половців хана Котяна та київську рать Володимира Рюриковича. Белзький князь Олександр Всеволодович відразу ж послав свого воєводу Яна, який повинен був схилити Мстислава Удатного приєднатися до цих військ, переконуючи галицького князя у польсько-волинській змові і намірах змовників його вбити. Але галицький князь був все-таки вмілим політиком і не так легко піддавався на намови. Однак йому було непросто. Галицькі бояри були чутливі до будь-якого зміцнення князівської влади. Тому вони інтригували постійно, зіштовхуючи між собою князів. Герцог Андрій чутливо ставився до стосунків тестя з шуряком – волинським зятем Данилом Романовичем. Тому він легко повірив намові свого боярина Семенка Чермного і втік з Перемишля.

Взимку 1226 р. король Андрій II з угорським військом прибув до Перемишля, який був зданий без бою. Можливо, що король повернувся до ідеї відновлення королівства Калмана, бо польські війська на чолі з воєводою Пакославом виступили йому на допомогу. В цій ситуації головний радник Мстислава Удатного боярин Судислав відразу ж звернувся до Данила Романовича.

Але розлив Дністра не дозволив угорсько-польському війську переправитися через Дністер. Король зупинився у Звенигороді на Білці, а його військо, потерпівши невдачу під Крем'янцем, невдовзі вернуло назад. Мстислав Удатний, підійшовши з Галича, розбив угорців під Звенигородом. Після загибелі свого воєводи Мартина король розпочав відступ. Волинські полки Данила і Василька Романовичів з галицьким воєводою Глібом Зеремійовичем підійшли до Городка. Фактично ця рать не дозволила полякам підійти на допомогу угорському королю, який відступав з Галицької землі[1690]. Правда, польські князі теж особливо не спішили на допомогу угорському королеві. Очевидно, що вони вже мали інформацію про переговори, ініціативу яких літописець приписав галицькому боярству. Мстислав Удатний несподівано віддав всю Галицьку землю (залишивши собі тільки Пониззя) другому зятеві герцогу Андрію. Король Андрій II, очевидно, обіцяв не втручатися у справи сина. Андрій став галицьким князем, а фактична влада зосередилася в руках боярської олігархії на чолі з Судиславом.

Тим часом у 1227 р. в Луцьку помер Іван Мстиславич і Ярослав Інгваревич негайно зайняв батьківську столицю. Чорторийськ захопили пінські князі, які, напевно, мали династичні пов'язання зі східноволинськими князями. Ярослав Інгваревич розраховував на підтримку Лєшка Білого, одруженого з його рідною сестрою Гремиславою. У коаліції з пінськими князями і белзьким князем Олександром Всеволодовичем він сподівався перемогти Романовичів. Бо опікуном Івана Мстиславича згідно заповіту його батька Мстислава Німого виступав Данило Романович і було зрозуміло, що без його участі переділ волинських столів неможливий.

[1690] Там же. Стб. 748–750.

Дорогичин, сучасний вигляд дитинця

Але краківський князь був захоплений боротьбою проти познанського князя Владислава Одонича. Його союзниками виступали сілезькі князі. Союзники зустрілися у Гонсаві. 14 листопада 1227 р. Лєшко Білий і Генріх Бородатий парилися у лазні. Ядвіга, дружина Владислава Одонича, була сестрою гданського князя Святоплука II. Нападу поморської дружини ніхто не чекав. Важкопораненого Генріха врятувала самопожертва одного з його лицарів. Лєшко добіг до коня і кинувся втікати. Його наздогнали і вбили. Гремислава Інгварівна, яка з синами знайшла притулок у молодшого брата покійного чоловіка – мазовецького князя Конрада, сама прислала до Данила Романовича, просячи допомоги[1691].

Бояри радили Данилові Романовичу схопити Ярослава Інгваревича підступом під час своєї поїздки до монастиря св. Миколая у Жидичині поблизу Луцька, але той відмовився. Наприкінці 1227 р. волинські війська на чолі з двірським Андрієм, боярами Вячеславом Товстим, Гаврилом Душиловичем та Іваном Михалковичем виступили до Луцька. Ярослав Інгваревич із сім'єю потрапив у полон. Луцьк та Пересопницю Данило передав братові Василькові, за ним же залишилося і Берестейське князівство. Ярославові Інгваревичу, який визнав себе васалом, надано Перемиль, а потім Меджибіж[1692], тобто Болохівську землю, з часів Романа Мстиславича підконтрольну волинським князям.

У Чорторийську сиділи пінські князі і Данило Романович послав по допомогу до свого тестя, тепер торческого князя. 26 березня 1228 р. волинське військо здобуло Чорторийськ. Пінські князі, які перебували у місті, здалися. Об'єднання Волині нарешті було завершено.

У 1229 р. Романовичі виступили на допомогу мазовецькому князеві Конраду і спадкоємцям Лєшка Білого. Польсько-волинське військо обложило Каліш у Великопольщі. Конрад не наважувався на штурм,

[1691] *Пашуто В. Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 252.

[1692] Ипатьевская летопись. Стб. 753.

незважаючи на наполягання Данила Романовича. Містичі Каліша попросили вислати на переговори двох мужів. Воєвода Пакослав запропонував Данилові переодягнутися боярином і взяти участь у переговорах. Із заборол кричали, що Конрад укаже честь Романовичам, коли дасть їм взяти місто. Тоді Пакослав відповів, що Конрад був би радий, але лютий Данило не хоче. "...а се стоить самъ"[1693]. Князь зняв шолом. Його впізнали і стали просити миру. Данило розсміявся і, взявши двох городян, поїхав до Конрада просити пощадити місто. Такою була ця епоха: крові, підступів, відваги і благородного лицарства.

Похід 1229 р. до Польщі закінчився невдачею. Романовичі розраховували на допомогу литовців, але до Литви вторглися меченосці[1694]. А об'єднаних мазовецько-волинських сил виявилося недостатньо.

У 1231 р., опинившись наодинці з краківським князем Генріхом Бородатим, мазовецький князь Конрад змушений був шукати захисту в Романовичів. З того часу союз, а іноді й васальна залежність Мазовії від Волині, стали для мазовецького князя необхідністю.

У 1235 р. Михайло Всеволодович організував проти Романовичів коаліцію, до якої, крім Ізяслава Мстиславича, болохівських князів та половців, увійшов ще й мазовецький князь Конрад. Останній прогнав каштеляна Пакослава (той втік на Волинь), захопив Сандомир, посадивши у ньому свого сина Болеслава, а Гремиславу Інгварівну змусив виїхати до Вісліци. Після деякого вагання він, все ж, визнав за Болеславом Сором'язливим, сином Лєшка Білого, права на краківський престіл, але затримав частину Сандомирського князівства[1695]. Першими почали війну болохівські князі, які прагнули повернути Східну Волинь. Проте їх дружини були розбиті, а самі князі потрапили в полон. Ізяслав Мстиславич негайно вислав до Данила Романовича посольство, вимагаючи відпустити "його братію" болохівських князів. Війна продовжувалася. Волинь зазнала атаки з двох сторін. Польське військо вдалося розгромити біля Червена та на р. Вепр. Однак Конрад зумів захопити Дорогичин, який передав хрестоносцям (Орден Добжинських братів, створений для боротьби з ятвягами і пруссами). А половці знову перейшли на сторону волинського князя і розорили галицькі волості. Уже наприкінці 1235 р., отримавши польську допомогу, Романовичі взялися відвойовувати Галич. Це їм тоді не вдалося. Але боротьба за спадщину Романа Мстиславовича, яка тривала майже 32 роки (1205–1237) все ж завершилася перемогою князя Данила Романовича.

Дорогичинська кампанія. Цій події колись надавали надзвичайно важливого значення у контексті поширених свого часу поглядів російської історіографії про експансію католицького Риму. Події під Дорогичином порівнювали зі знаною уробленою у новішій російській традиції перемогою Олександра Невського на Чудському озері. Вважалося, що князі Данило Романович та Олександр Невський зупинили агресію

[1693] Ипатьевская летопись. Стб. 757.

[1694] *Herman Wartberge.* Chronicon terri ar Prussiae // Scriptorum rerum Prussiae. Leipzig, 1863. T. 2. P. 32.

[1695] *Пашуто В. Т.* Очерки... С. 210.

Тевтонського ордену, який збирався поширити свої завоювання на схід.

"Веснѣ же бывши поидоста на Ѣтвезѣ и приидоста Берестю рѣкамъ наводнившимсѧ и не возмогта ити на Ѧтвѧзѣ. Данилови рекъшоу не лѣпо есть держаты наше ѡ҃тчины крижевникомь Тепличемь рекомымъ Соломоничемь. И поидоста на нѣ в силѣ тѧжьцѣ приаста гра҃ мц҃а марта, старѣишиноу ихъ Броуна ѡаша и во изоимаша и возъвратисѧ Володимѣрь"[1696]. Наведена цитата – це все, що збереглося про відповідні події на сторінках Галицько-Волинського літопису. Більшість істориків відносить дорогичинський епізод до березня 1238 р.[1697] Так само більшість з них вважають, що в Дорогичині тоді перебували лицарі Добжинського ордену[1698], які визнали себе васалами мазовецького князя Конрада, обіцяючи не переходити під владу інших володарів[1699]. У документах цей Орден, створений з ініціативи князя Конрада, називався "milites Christi fratres in Dobrin"[1700]. У 1235 р. Добжинський орден, який на момент заснування нараховував усього 16 лицарів[1701], інкорпоровано до Тевтонського ордену і мазовецькому князю лише через суд вдалося повернути Добжин з округою. 12 січня 1236 р. папа Григорій IX затвердив відповідну угоду з тевтонцями. Але князь не був задоволений таким розвитком подій і прийняв групу

[1696] Ипатьевская летопись. Стб. 776.

[1697] *Грушевський М.* Хронольогія подій Галицько-волинської літописи // Записки НТШ. Львів, 1901. Т. 41. С. 37, 71; *Włodarski B.* Polska i Ruś. S. 113; *Ждан М.* Романовичі і німецький хрестоносний Орден // Український історик. № 34(39–40). С. 54–68; *Головко А. Б.* Древня Русь и Польша в политических взаимоотношениях X первой трети XIII вв. Киев, 1988. С. 99; *Його ж.* Побужжя. С. 59–76; *Його ж.* Корона Данила Галицького. С. 308–313; *Його ж.* Хрестоносці у пруській Прибалтиці (20-і – 30-і роки XIII ст.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Вип. 2. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 45–47; *Szczawelewa N. I.* Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego // Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefe Bałtyki od XIII do połowy XVI wieku. Toruń, 1990. S. 52–53; *Котляр М. Ф.* Війна Волинського князівства з Добжинським орденом // Середньовічна Україна. Київ, 1996. С. 17–28; *Starnawska M.* Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu. Warszawa, 1999. S. 111–112; *Харди Ђ.* Наследници Кијева између краљвске круне и татарског јарма: студиа о државно-правном положају Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. Нови Сад, 2002. С. 158; *Войтович Л.* Король Данило Романович: політик. С. 66. *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi [ok. 1201 – 1264]. Biografia polityczna. Kraków, 2002. S. 202–203.

[1698] *Polkowska-Markowska W.* Dzieje Zakonu Dobrzyńskogo. Przyczynek do kwestji krzyżackiej // Roczniki Historyczne. 1926. T. 2. S. 204–208; *Włodarski B.* Polska i Ruś... S. 113; *Nowak Z. H.* Milites Christi de Prussia. Der Orden von Dobrin und seine Stellung in der preussischen Mission // Die geistlichen Ritterorden Europas / Ed. J. Fleckenstein, M. Hellman. Sigmaringen, 1980. S. 348, 350–351; *Szymczak J.* Udział synów Konrada I w realizacji jego planów politycznych // Rocznik Łodzki. 1980. T. 20(23). S. 25; *Головко А. Б.* Древня Русь и Польша… С. 98–99; *Його ж.* Побужжя... С. 59–76; *Його ж.* Корона Данила Галицького. С. 308–313; *Його ж.* Хрестоносці у пруській Прибалтиці… С. 45–46; *Goliński M.* Uposażenie i organizacja zakonu templariuszy w Polsce do 1241 roku // Kwartalnik Historyczny. 1991. T. 98, zesz. 1. S. 16–17; *Powerski J.* Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski. Malbork, 1996. T. 1. S. 15; *Starnawska M.* Między Jerozolimą a Łukowem. S. 62, 111–112, 198–199; *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna... S. 154–155; *Samsonowicz H.* Konrad Mazowiecki (1187/88–31 VIII 1247). Kraków, 2008. S. 67.

[1699] Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. Varsaviae, 1919. T. 1 / Ed. E. Kochanowski. Nr 366. P. 421.

[1700] *Włodarski B.* Polityczne plany Konrada I księcia Mazowieckiego. Toruń, 1971. S. 30.

[1701] *Щавелева Н. И.* Прусский вопрос в политике Даниила Галицкого // Древнейшие государства Восточной Европы. Москва, 1991. С. 253.

лицарів на чолі з магістром Бруно, які не захотіли об'єднатися з тевтонцями[1702]. 8 березня 1237 р. Конрад надав їм волинське місто Дорогичин з округою, при тому грамота не полишає сумнівів про кого йшла мова ("ordinis militum Christi domus quondam Dobrinensis"[1703]). Князь Конрад сподівався з їхньою допомогою завоювати частину прусських земель всупереч інтересам Тевтонського ордену.

Політика Конрада стосовно волинських князів схожа з політикою Романовичів щодо Угорщини. Балансуючи між союзом та васалітетом, слабша сторона поспішала використати будь-які проблеми сильнішої, аби укріпити свої позиції її коштом. Надаючи добжинським лицарям Дорогичин, Конрад переслідував й іншу мету, вигідну мазовецьким князям, – взяти під контроль цей стратегічно важливий регіон. Цілком вірогідно, що він надавав лицарям те, що йому ще не належало[1704], користаючи з тимчасових проблем Романовичів.

Напевно, має рацію О. Головко, полемізуючи з О. Масаном, який зводить дорогичинський конфлікт до малозначущого епізоду[1705]. Немає підстав вважати Дорогичин малоукріпленим містом, добжинці, мабуть, його не штурмували. Мазовецькі князі мали там давні зв'язки і віддавна зазіхали на цей регіон. Напевно, місцеве боярство домовилося з Конрадом у 1235 р. під час великої скрути Романовичів. Але О. Масан, безперечно, має рацію в іншому: битви під стінами Дорогичина чи штурму міста, найправдоподібніше, не було. Невелике військо добжинських братів з їх магістром (на той час десяток братів з кількома десятками зброєносців і слуг) просто склали зброю.

Виходячи з цитованої літописної інформації ("крижевникомь Тепличемь рекомымъ Соломоничемь"), М. Дашкевич вважав дорогичинських лицарів тамплієрами (Орден бідних Лицарів Христа з Соломонового храму)[1706], напевно, близькість їх за вбранням та статутом до тамплієрів, збила з пантелику і літописця, не знайомого з тонкощами взаємин між громадами хрестоносців. Цитована грамота мазовецького князя Конрада від 8 березня 1237 р. не залишає місця для сумнівів щодо формації лицарів, яким було надано Дорогичин.

Звичайно, не випадає погодитися з О. Масаном, що Дорогичин повернено того ж 1237 р.[1707] Данило Романович не міг так швидко відреагувати на появу лицарів у місті. Хіба би ця поява справді співпала з його виправою на ятвягів.

Правдоподібно, в березні 1238 р. Данило Романович повернув Дорогичин до складу Волині, а магістр Бруно і його лицарі потрапили в

[1702] *Головко О. Б.* Хрестоносці у пруській Прибалтиці. С. 44–45.

[1703] "...з ордену лицарів Христових, колись дому Добжиньського" (*Матузова В. Н., Назарова Е. Л.* Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г. Тексты, перевод, комментарий. Москва, 2002. С. 353–354).

[1704] *Матузова В. Н., Назарова Е. Л.* Крестоносцы и Русь. С. 352.

[1705] *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького. С. 312–313.

[1706] *Дашкевич Н. П.* Княжение Даниила Галицкого. С. 17.

[1707] *Масан О. М.* Добжинський орден. Вип. 2. С. 53–56.

полон[1708], проте невдовзі їх відпущено. У червні 1240 р. десять з цих братів записані в акті продажу цистеріанському монастирю Зонненкампф фільварку Зеллін[1709] – їх імена співпадають з іменами добжинських лицарів з документів 20–30-х років[1710].

Простежити дальшу долю колишніх добжинських лицарів важко. Вони розбрелися по формаціях іоанітів, тамплієрів і тевтонців[1711]. О. Масан допускав, що вони також могли стати основою нового ордену, організованого в Празі для опіки над хворими – брати цього ордену теж носили на плащах хрест з червоною зіркою[1712]. Більшість дослідників одностайні в думці про загибель решток добжинських братів із різних формацій хрестоносців у битві з монголами біля Легніци 9 квітня 1241 р.[1713]

Але частина дослідників дотримується версії про здобуття Дорогичина у 1243 р., вважаючи, що до того часу його утримували тамплієри[1714]. Певною підставою для цього є літописний фрагмент під 1241 р., згідно з яким князь Данило Романович "...приде ко градоу Дорогычиноу и восхотѣ внити во гра̀ и вѣстьно бы̀ емоу ѩко не внидеши во гра̀. ѡномоу рекшоу ѩко се былъ гра̀ нашь и ѡц̀ нашѝ вы же не изволисте внити вонь. И ѿиде мыслѧ си иже Бъ̀ послѣже ѿмьстье створи держателю

[1708] Preussisches Urkunderbuch. Königsberg, 1882. T. 1 / Ed. I. Philippi. Nr. 126.

[1709] *Масан О. М.* Добжинський орден: до історії дорогичинського інциденту 1237 року // Питання стародавньої історії, археології й етнографії. Чернівці, 1996. Вип. 2. С. 59.

[1710] *Його ж.* Добжинський орден: до історії дорогичинського інциденту 1237 року // Питання стародавньої історії, археології й етнографії. Чернівці, 1996. Вип. 1. С. 46.

[1711] *Kętrzyński W.* O powołaniu krzyżaków przez księcia Konrada // Rozprawy Akademii Umiejętności. Widział historyczno-filozoficzny. Kraków, 1903. T. 20, zesz. 45. S. 123; *Samsonowicz H.* Konrad Mazowiecki... S. 66–67.

[1712] *Масан О. М.* Данило Романович і рицарско-чернечі ордени: проблеми взаємовідносин // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Чернівці, 2008. Вип. 2(28). С. 137–149.

[1713] Див.: *Semkowicz W.* Krytyczny rozbiór "Dziejów Polski" Jana Długosza (do roku 1384). Kraków, 1887. S. 11–13; *Polkowska-Markowska W.* Dzieje Zakonu Dobrzyńskogo. S. 178; *Zatorski W.* Pierwszy najazd Mongolów na polskię w roku 1240–1241 // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Warszawa, 1937. T. 9. S. 175–237; *Krakowski S.* Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. Warszawa, 1956. S. 142; *Czechowicz K.* Najazdy Tatarów na Polskę w XIII w. Proba syntezy // Teki Historyczne. 1969–1971. T. 16. S. 55–78; *Matuszewski J.* Relacja Długosza o najeździe tatarskim w 1241 roku. Polskie zdania Legnickie. Łodź, 1980. S. 75–77; *Korta W.* Najazd Mongołów na Polskę i jego legnicki epilog. Katowice, 1983. S. 116–135; *Labuda G.* Zaginiona kronika... S. 180; *Olejnik K.* Kilka uwag o bitwie pod Legnicą // Studia i materiały do historii wojskowości. 23. Warszawa, 1981. S. 49–64; *Cetwiński M.* Co wiemy o bitwie pod Legnicą // Acta Universitatis Wratislavensis. Warszawa; Wrocław, 1985. Nr. 80. S. 75–94; *Mularczyk J.* Mongołowie pod Legnicą // Kwartalnik Historyczny. 1989. Zesz. 1–2. S. 3–25; *Maroń J.* Koczownicy i rycerze. Najazd Mongołów na Polskę w 1241 roku na tle sztuki wojennej Europy XII i XIII wieku. Wrocław, 2001; *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького. С. 313; *Його ж.* Хрестоносці у пруській Прибалтиці… С. 46–47; *Бахтин А. П.* Орден братьев рыцарской службы Христу в Пруссии (Добжинский) // Интернет-ресурс: www.klgd.ru/city/history/almanac/a3_19i php?print=Y.

[1714] *Jusupović A.* "Domus quondam Dobrinensis". Przyczynek do dziejów templariuszy na ziemiach Konrada Mazowieckiego // Zapiski Historyczne / Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Wydział Nauk Historycznych. Toruń, 2006. T. 71, zezs. 1. S. 12–13; *Майоров О.* Коли й від кого князь Данило Роанович відібрав Дорогичин? // Княжа доба: історія і культура. Вип. 7. Львів, 2013. С. 187-198.

града того”[1715].

Важко погодитися, що між 1238 та 1241 рр. за невідомих обставин якась формація тамплієрів захопила Дорогичин, повернений у 1238 р., і могла вчинити опір волинським князям, незважаючи на втрати в недавній битві при Легніце, при тому, що їх сюзерен, мазовецький князь, тепер був союзником Романовичів. Так само не випадало би вважати, що прибулі з мазовецьких земель, із недалекого Вишеграда волинські князі не підозрювали, що у їхньому Дорогичині сидять тамплієри, а літописець щоби заплутати всіх “навмисне” приурочив розповідь про здобуття Дорогичина на період боротьби Данила з Михайлом Всеволодовичем, коли мазовецький князь Конрад виступив на стороні останнього.

Але хто ж тоді був “держатель града того”? М. Грушевський вбачав в ньому одного з боярських лідерів, який підняв бунт, спираючись на підтримку містичів, обурених тим, що князі кинули їх напризволяще перед монгольським наступом[1716]. Невдовзі князь зайняв Дорогичин, розправившись з бунтівниками. При цьому, на думку історика, зруйновано частину міста[1717]. Так само про боярський бунт писав М. Котляр[1718]. В інтернеті без відсилань до джерел та досліджень можна прочитати, що місто у 1241 р. здобув литовський князь Ердивіл. Останній в цей період був союзником Данила і Василька Романовичів, що могло би означати участь союзного литовського війська у поверненні Дорогичина. Очевидно, ця проблема дискусійна і потребує подальшого вивчення. На мій погляд, мав рацію М.Грушевський. Скориставшись з того, що князі покинули напризволяще волинські міста, а монголи відійшли далі на захід, посадник Дорогичина оголосив себе сюзереном, подібно до того, як боярин Григорій Васильович вчинив на Перемишльському Підгір’ї, а Доброслав Суддич – у Бакоті.

Данило Романович: роки союзу. Після невдалих перемовин з угорським королем Белою IV у 1240–1241 рр., залишивши сина в одному з карпатських комітатів, Данило Романович через Бардиїв прибув до Сандомира, звідкіля перебрався до Мазовії. Мазовецький князь Болеслав Конрадович надав йому місто Вишеград. Основні маси монголів уже перебували в Угорщині та Чехії, тому Данило Романович з братом Васильком, який раніше втік до Мазовії, виїхали до Дорогичина. До міста князів не впустили. Монгольська навала 1240 р., основний удар якої прийшовся на Волинь, відбувалася за умови відсутності князів,

[1715] Там же. Стб. 788.

[1716] *Грушевський М.* Історія... Т. 2. С. 398–399.

[1717] Там само. С. 388. Історик спирався на фрагмент літопису “и вьдасть и в роуцѣ Данилоу и ѡбьновиві и созда цр҃квь прекрасноу ст҃ое Бц҃и и ре҃ѧхї и копьемь” (Ипатьевская летопись. Стб. 788), який не подає інформації про руйнування міста. Богородичний храм князя Данила Романовича в Дорогичині, не зберігся. Територію, на якій він знаходився, інтенсивно розмивають води Західного Бугу, знишуючи прицерковний цвинтар (*Pawlata L.* Budowle sakralne Drohiczyna w świetle źródeł archeologicznych i historycznych // Biuletyn konserwatorski województwa Podlaskiego. Białystok, 2010. Zesz. 17. S. 67–98). Після розкопок Христини Мусянович (1955) довший час археологічнх досліджень старого Дорогичина ніхто не проводив. Результати найновіших робіт під керівництвом Мечислава Беня (2011) ще не опубліковані.

[1718] *Котляр М. Ф.* Галицько-Волинська Русь. С. 199.

які не ризикнули вступити в бої із загарбниками. Оборонялися залишені ними воєводи, гарнізони замків та міст і міські ополчення. Тому населення, яке вціліло, не дуже радо вітало своїх зверхників.

Відразу ж після відходу монголів відновилася боротьба за Галицьку спадщину. При цьому угорський король Бела IV підтримав претендента Ростислава Михайловича і видав за нього дочку. У 1245 р. він не тільки надав претендентові , потужну військову підтримку, але й змусив іншого зятя – краківського князя Болеслава Сором'язливого, сина Лєшка Білого та Гремислави Інгварівни, одруженого з сестрою Анни – дружини Ростислава Михайловича – Кунегундою (Кінгою), теж взяти участь у поході. Частина польських нобілів на чолі з сандомирським воєводою Флоріаном Войцеховичем Авданцем спершу виступили проти, але невдовзі змінили позицію. І краківські дружини прийшли на з'єднання з претендентом та угорськими військами. Мазовецький князь Конрад, противник Болеслава Сором'язливого, навпаки, прийняв сторону князя Данила Романовича. Його військо, разом з військом литовського князя Міндовга підійти до вирішальної битви під Ярославом не встигли. У цій битві 17 серпня 1245 р. польське військо, очолене Болеславом Сором'язливим займало лівий фланг війська претендента і протистояло волинському полку Василька Романовича[1719]. Це було останнє польсько-руське протистояння часів Данила Романовича.

У війні за Австрійську спадщину на підтримку Романа Даниловича проти іншого претендента моравського маркграфа Пшемисла II Оттокара, угорський король знову залучив свого зятя, краківського князя Болеслава Сором'язливого і його племінника – молодого ленчинського князя Лєшка Чорного, а також васальних сербських й болгарських князів та половців[1720]. Данило Романович із сином Левом та краківським князем Болеславом Сором'язливим вступили у чеські землі наприкінці весни – на початку літа 1253 р. Біля міста Козлій (нині Козлє на березі Одри в Опольському воєводстві на території Польщі) Лев Данилович з дружинами литовських князів Товтивіла та Ердивіла й полком двірського Андрія відділився від основних сил і став пустошити чеські землі, відволікаючи чеського короля від походу до Австрії. Тим часом основні галицько-волинські та польські сили обложили Опаву, яка невдовзі впала[1721]. 25 червня 1253 р. руссько-польське військо розгромило чехів біля Оломоуца. Але 23 вересня 1253 р. помер чеський король Вацлав I, а в жовтні Пшемисла II Оттокара короновано королем Чехії, що спричинилося до втручання в конфлікт папи Інокентія IV. Побоюючись, що конфліктом скористаються монголи, папа змусив сторони піти на компроміс. Австрійська спадщина відійшла до Пшемисла II Оттокара, Угорщина отримала герцогство Штірію, а Роман Данилович – Новогрудське князівство як литовський лен.

[1719] Ипатьевская летопись. Стб. 804–805.

[1720] Kosmova letopisu pokračovatele / Vydavatel J. Emler. Prekladatel V. V. Tomek // Fontes rerum Bohemicarum. Praha, 1874. T. 2. S. 316.

[1721] Ипатьевская летопись. Стб. 827–828.

“Подвійна” коронація Данила Романовича: фальсифікація, легенда чи реальний факт? 29 листопада 2001 р., виступаючи на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 800-річчю від народження короля Данила Романовича, Ярослав Дашкевич звернув увагу, що сучасна українська історіографія “продовжує тенденцію ... радянського часу – консервувати та заново прищеплювати почуття меншовартості, поширюючи твердження, що, мовляв, не було держави (!), не було володарів, які досягли найвищого можливого рангу в тогочасній державній ієрархії, тобто не було королів ... термін “держава”, “король” історики офіційного тлумачення пишуть у лапках”[1722].

Противники визнання факту коронації Данила Романовича*, намагаючись оправдати підстави своїх тверджень, часто спираються на давню легенду “подвійної” коронації, яка змусила сумніватися у факті коронації ще Олександро Гваньїні (1534/1538 – 1614). Італійський офіцер на польській службі, з критичним ренесансним мисленням, у своїй хроніці “Опис Сарматії Європейської” (1578), подаючи підступні наміри Данила Романовича стати королем, а також власну ініціативу легата Опізо в цьому напрямку, з приводу самого акту коронації, зазначив “чого мало й не здійснив”[1723]. Потрібно розібратися звідки взялися ці сумніви щодо коронації взагалі і сама розповідь про “подвійну” коронацію.

Найбільш повну інформацію про обставини і перемовини, які передували коронації Данила Романовича, подає Іпатіївське літописне зведення. Там же приведений і опис самої коронації, яка відбулася у Дорогичині пізньої осені 1253 р.: “Присла папа послы чⷮ̄ны носаще вѣнѣць и скыпетрь и короноу еже нарⷱ̄ⷮ̄ королевьскый санъ рекыи сн̄оу приими ѿ насъ вѣнѣчь королевьства. Древле бо того прислалъ к немоу пискоупа Береньского и Камⷱ̄цького река емоу и приими вѣнѣць королевьства. Wн же в то врема не приꙗлъ бѣ рѣка рать Татарьскаꙗ не престаеть злѣ живоущи с наⷯ̄ то како могоу приꙗти вѣнѣць без помощи твоеи. Wпиза же приде вѣнѣць носа wбѣщеваꙗася ꙗко помощъ имѣти ти ѿ папы. Wномоу же wдинако не хотꙗщоу и оубѣди его мⷮ̄ти его и Болеславъ и Семовитъ и боꙗре Ладскыѣ рекоуще да бы прыꙗлъ бы вѣнѣць а мы есмь на помощъ противоу поганымъ. Wн же вѣнѣць ѿ Бⷯ̄ прия, ѿ цр̄лви сⷮ̄апостолъ и ѿ стола сⷮ̄ого Петра и ѿ wц̄а своего папы Некѣнтиꙗ и ѿ всⷤ̄ епⷭ̄овъ своихъ. Некенимм бо кльнаше тѣхъ хоулящимъ вѣроу Грѣцкоую правовѣрноую и хотꙗщоу емоу сборъ творити w правои вѣрѣ w воединеньи цр̄кви. Данило же приа ѿ Бⷯ̄ вѣнѣцъ в городѣ Дорогычинѣ идущоу емоу на воиноу ср сн̄мъ Львомъ и со Сомовитомъ кназемъ Ладскымъ”[1724]. Текст однозначно розкриває причини коронації,

[1722] *Дашкевич Я.* Проблема державності на галицько-волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали Міжнародної наукової уонференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). Львів, 2003. С. 8–9.

* Вже у 2014 р. рада м. Хелма (Польща), колишньої Данилової столиці, уступаючи місцевим дослідникам, не врахувала рекомендації провідних польських вчених і присвоїла скверу поблизу собору св. Діви Марії, який стоїть на місці собору св. Богородиці, у якому був похоронений король Данило, ім’я “великого князя” Данила.

[1723] *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії / Упорядкування і переклад о. Ю.Мицика. Київ, 2007. С. 494.

[1724] Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Москва, 2001. Стб. 826–827.

її перебіг, а також умови церковної унії.

Інформацію про коронацію Данила Романовича залишив ще один добре поінформований сучасник, якого важко запідозрити у фальшуванні – Ніколо де Курбіо (Ніколо де Кальві) (†1273) – францисканець, особистий духівник римського папи Інокентія IV. З 1250 р. він став єпископом Ассізі (Умбрія, Італія) і перебував на цій посаді до самої смерті, однак більшу частину свого часу й надалі проводив при папському дворі[1725]. Його "Житіє папи Інокентія IV"[1726] – важливий історичний твір для дослідження церковної історії XIII ст. – подає наступне: "At Rutenos quoque, qui ad Romanam curiam suos solemnes nuntios destinarunt ut eis Legatum mitteret, per quem instruerentur et informarentur in fide catholica, cum more Graecorum et ritu viverent, missus est Dominus Albertus Archiepiscopus Livoniae et Prussiae. Ubi quidem ad Regem subsequenter ab apostolica sede Legatus missus Domnus Abbas de Mazario, qui coronavit eundem"[1727].

Ця інформація цілком узгоджена з повідомленням Іпатіївського літопису. Але маємо зазначити, що у Ніколо де Кальві звістка не датована. Редактори видання вважали, що коронація відбулася 1246 р.[1728], йдучи за не завжди точними у хронологічному плані повідомленнями італійського історика Одоріка Рейналді (1595–1671), котрий саме так датував цю подію у своїй праці[1729].

Ще одне польське джерело підтверджує цю інформацію: "Анналі Красінських"[1730]. Ця компілятивна хроніка, доведена до 1341 р., складена невідомим автором орієнтовно у XIV ст. Вона, загалом, опирається на свідчення "Анналів краківського капітулу" та "Каталогу краківських єпископів". Видавцеві джерела Августу Бельовському був відомий лише пізній список джерела від XVI ст., який було втрачено

[1725] *Паславський І.* Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. Львів, 2009. С. 72–73; *Його ж.* Хто був ініціатором руcько-римського зближення у 40-х роках XIII століття: Данило Романович чи Інокентій IV? // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 169–170; *Його ж.* Галицький єпископ Петро – ставленик і дипломат Данила Романовича // Український історичний журнал. Київ, 2013. № 5. С. 84–85; *Майоров О.* Звістка Ніколо де Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича // Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. Львів, 2011. С. 189–190.

[1726] *Nicolaus de Curbio.* Vita Innocentii Papae IV // Scriptores Rerum Italicarum / Ed. L/A/Muratori. T. 3. Mediolani, 1723. P. 584–610.

[1727] "Також до русинів, які зверталися через своїх надзвичайних послів до Римської курії, щоб вислала їм легата, який би навчив їх і просвітив у католицькій вірі, бо ж жили за звичаєм і обрядом Греків, був направлений кир Альберт, архиєпископ Лівонії і Пруссії. Згодом до короля Русі Апостольський Престол відправив легата кир абата з Мазаріо, який його ж і коронував" (*Nicolaus de Curbio.* Vita Innocentii Papae IV. P. 592–592e; Переклад І.Паславського (*Паславський І.* Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). С. 72–73). О.Майоров звернув увагу на описку "абат з Мазаріо", усунену у пізніших виданнях – Mezano (*Майоров О.* Звістка Ніколо де Кальві. С. 192).

[1728] *Nicolaus de Curbio.* Vita Innocentii Papae IV. P. 600.

[1729] Odorici *Raynaldi Annales* ecclesiastici denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti / Ab A. Theiner. Vol. 21. Parisiis, 1870. P. 326–327.

[1730] Rocznik Krasińskich / Ed. A. Bielowski // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. P. 128–133.

у 1944 р.[1731] За цим джерелом: "Anno Domini 1253 Daniel dux Russie in regem coronatur" (*"Року Божого 1253 Данило, князь Русі, на короля коронований"*)[1732]. Ця звістка давно відома в історичній науці[1733], але вона є також поважним свідченням цієї події.

Угорський король Бела IV після 1253 р. визнавав Данила Романовича королем[1734]. "Королем русинів" титуловано Данила Романовича в угоді, укладеній в Рачонжі у 1254 р.[1735], внаслідок якої було організовано похід проти ятвягів і розділені їх території[1736]. Ця кампанія розпочалася у кінці 1254 – на початку 1255 р. (за уточненою версією О. Майорова – у листопаді-грудні 1254 р.[1737]) і завершилася швидкою перемогою Данила Романовича, про що натхненно писав літописець[1738].

Із зрозумілих причин літописи Північно-Східної Русі не відбили зовсім інформації про коронацію, проте подія залишалася добре відомою у середовищі української еліти навіть у ранньомодерний період.

Пізній Густинський літопис під 1247 р. подав наступну інформацію "Данило Романович по сей славной побѣдѣ въ Чехахъ [тобто після походу 1253 р. – Л.В.] начать повсюду славенъ быти, яко и папа Римский величаше его, и присла ему свое благословение и знамения кролевская, си ест корону, скипетро и проч. И моли его, да помагаеть христианом на Татар, онъ же обѣщася. И коронова его на кролевство Руское легатъ папежа Инокентия Четвертого во градѣ Дорогичинѣ"[1739].

Києво-печерський архімандрит Захарія Копистенський (+ 1627) теж подав цю подію як результат військових подвигів князя Данила, які змусили папу звернутися до нього, додавши, що "през принятє той коруны Даниїл не отступовал віры, єно за почесть ко болшей своєй славі принял оную"[1740].

Київський книжник Феодосій Софонович (+ 1672), який був добре обізнаний з давнім літописанням, у своєму творі "Кройніка з літописців

[1731] *Dąbrowski J. Dawne* dziejopisarstwo polskie (do 1480). Wroclaw, 1964. S. 68.

[1732] Rocznik Krasińskich. P. 132.

[1733] *Майоров О.* Звістка Ніколо де Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича // Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. Львів, 2011. С. 189.

[1734] *Фонт М.* Венгры на Руси в XI–XIII вв. // "А сє єго срєбро...": Зб. пр. на пошану чл.-кор. НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2002. С. 98.

[1735] Codex dyplomatycus Poloniae / Ed. L. Ryszczewski, A. Muczkowski. T. 3. Varsoviae, 1858. № 30; *Матузова В. И., Назарова Е. Л.* Крестоносцы и Русь. Конец XII в. 1270 г.: Тексты, перевод, комментарий. Москва, 2002. С. 366–367.

[1736] *Кралюк П.* Ятвяги та боротьба Київської Русі й Галицько-Волинського князівства за Полісся // Визвольний шлях. 2005. № 9–10. С. 190–191; *Войтович Л. В.* Війна з монголами на Волині у 1258–1260 роках // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2010. № 22. С. 10; *Майоров А.* Прусский вопрос во внешней политике Даниила Галицкого // Rossica Antiqua. 2011. № 2. С. 105.

[1737] *Майоров А.* Прусский вопрос во внешней политике Даниила Галицкого. С. 114–119.

[1738] Ипатьевская летопись. Стб. 831–835.

[1739] Густынская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 40. Санкт-Петербург, 2003. С. 121.

[1740] *Копистенский З.* Палидония // Памятники полемической литературы в Западной России. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1878. Стб. 1109.

стародавніх”[1741] зазначив, що “Опиж, опат мезанский и бискуп маденский, на Лугдунскомъ соборѣ назначеныи”[1742]. Його версія коронації дещо відмінна від тексту Іпатієвського зведення: “Теды к҃нзь Даниилъ принялъ в Дорогичинѣ корону королевскую и скипетръ от Г҃сда Б҃га и от престола с҃втых апостолъ Петра и Павла, от папы римского Инокентия и укоронованыи от православных єпископов зосталъ всея Руси, на полудню лєжачеи королемъ. Инокєнтии албо вѣмъ то и папа проклинал тых, которыи гонили вѣру правовѣную Грецкую, и в тои часъ не было гонєния на вѣру грекорускую, ни гонили єи, и в овшемъ хотѣл соборъ собрати папа, жебы церковь западную, восточную соєдинити”[1743].

Ф.Софонович був останнім українським хроністом, якого цікавила історія Галицько-Волинської Русі[1744]. Після приєднання козацької України до Москви інтерес до колишніх галицько-волинських земель відпав. У популярній історичній праці “Синопсис”, яка витримала близько 30 видань від 1674 р.[1745], про Данила Романовича інформації немає, хоча ряд інших фрагментів з Ф.Софоновича були повторені майже дослівно[1746].

Польський хроніст Ян Длугош (1415–1480) першим подав інформацію, відмінну від інших джерел. Хоча він і користувався руськими літописами, але свідомо і несвідомо допускав значні неточності, особливо хронологічні[1747]. Його повідомлення про коронацію Данила Романовича, датоване 1246 р. (ця дата пізніше через передачу інших польських хроністів дійшла до О.Рейналді), укладене зовсім у іншому ключі: Данило, князь Русі, Київа і Дорогочина, бажаючи королівського титулу і відповідних, пов’язаних з ним переваг, був коронований папським легатом Опізо, який зажадав переходу до правдивої віри латинської.

[1741] *Софонович Феодосій*. Хроніка з літописців стародавніх / Підготовка тексту, передмова, коментарі Ю.А.мицика, В.М.Кравченка. Київ, 1992.

[1742] *Софонович Феодосій*. Хроніка. С. 151.

[1743] Там само. С. 152.

[1744] *Паславський І.* Хто був ініціатором руcько-римського зближення у 40-х роках XIII століття. С. 164.

[1745] *Маслов С.И.* К истории изданий киевского “Синопсиса” // // Сборник Отдела русского языка и словестности. Вып. 101. Ч. 3. Сб. ст. в честь академика Алексея Ивановича Соболевского. Ленинград, 1928. С. 341–348.

[1746] Синопсис или краткое собрание различных летописцев о начале славяно-российского народа. Киев, 1836; *Еремин И.П.* К истории общественной мысли на Украине второй пол. XVII в. // Труды Отдела древнерусской литературы Ин-та русской литературы АН СССР. Т. 10. Москва–Ленинград, 1954. С. 212–222; *Пештич С.Л.* “Синопсис” как историческое произведение // Труды Отдела древнерусской литературы Ин-та русской литературы АН СССР. Т. 15. Москва–Ленинград, 1958. С. 284–298.

[1747] *Перфецький Є.* Перемишельський літописний кодекс першої редакції в складі хронік Яна Длугоша // Записки НТШ. Т. 147. Львів, 1927; *Perfeckij E.* Historia polonica Jana Dlugosze a ruske letopisectvi. Praha, 1932; *Генсьорський А.І.* Помилкова інтерпретація Длугошем деяких місць Галицько-Волинського літопису // Дослідження і матеріали з української мови. Вип. 3. Львів, 1960. С. 16–26; *Лимонов Ю.А.* Русские источники Яна Длугоша по истории Киевской Руси // Проблемы истории феодальной России. Ленинград, 1971; *Его же.* Ян Длугош и русские летописи // Лимонов Ю.А. культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. Ленинград, 1978. С. 6–96; *Wyrozumski J.* 55 lat pracy and krytyczną reedycją dziejów Polski Jana Długosza // Nauka. 2006. № 3. S. 153–166.

Польські єпископи, а власне краківський Прандота були проти, бо вважали Данила облудним і підступним. Але легат настояв на своєму і коронував Данила у його столиці Дорогичині. А Данило обіцяв з усіма землями і князями дотримуватися підлеглості папі і церемоніалу костела римського[1748]. Цікаво, що у первинному автографі цей пасаж був вписаний автором на полях в процесі редагування тексту, тоді як первинною під 1253 р., після розповіді про передачу краківським єпископом Прандотою чеському королю Пшемислу II Оттокару реліквії св. Станіслава, була інформація зовсім іншого змісту, яку пізніше Длугош закреслив:

"Opiszo abbas de Meszano Apostolice Sedis legatus de mandato Innocentii pape quarto, assumpto sibi Prandotha Cracoviensi episcopo et nonnullis aliis Polonie episcopis, Danielem ducem Russie altera vice priorem coronationem innovando et confirmando in castro Drohiczin in regem Russie inungit et coronat, sponsione iurisiurandi ab eo assumeret et Summo Pontifici Romano fideliter obediret. Et plurimis honoratur a Daniele rege novo insignibus donis"[1749].

[1748] Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. Ks. 7-8. Warszawa, 1974. S. 70–71. В оригіналі: "Claritarem et preeminenciam regalis nominis atque fastigii Daniel Ruthenorum Kyoviensis et Drohicziensis dux atque Monarcha et qui pro ea tempestate devitiis terris, gentibus, factivitate et industria pollens inter Ruthenorum principes celebrior habebatur, adepturus, intelligens Opiszonem abbatem de Meszano Apostolice Sedis legatum Poloniam advennise largisque facultatibus apostolicis predictum esse, missis ad illum notabilibus nunciis, etiam numera magne importancie per illos sibi transmittit, rogans, ut ipsum in Ruthenorum regem auctoritate apostolica evehat, coronet atque inungat, offerens se cum omnibus Russorum terris sue dicioni subiectis, Grecorum ritu derelicto, in obedienciam et comunionem universalis Ecclesie Romane et sui summi pomtificis transiturum. Et tam Ruthenorum quam aliorum katholicorum terras a Thartarorum invasione potenteret animose protecturum. Exhilaratus admodum hiis nunciis eaque legacione Opiszo legatus apostolicus, et credens vehementer rebudfidei et religionis Christiane conducere, se quoque beate et feliciter legacionis sue officium obiturum fore, si Daniele Drohiczenci duce in Ruthenorum regem evecto plures et insignes provincie atque regiones, innumerabiles quoque anime, et kaligine Ruthenica erepte, in katholice fidei reducerentur puritatem, nunciis Danielis ducis benigne appellatis et bene de negocio sue legacionis sperare iussis illos ad Danielem ducem remittit, pollicens se propediem venturum et illum, si erroribus Grecorumdesertis, veram katholocorum religionem cum terris rt populis suis complexus fuerit, in Ruthenorum regem coronaturum... Et licet pontifices Polonie, et signanter Prandotha Cracoviensium antistes, promissum tam temerarium Danieli duci et sius nunciis factum rescindere Opisonem legatum apostolicum multiphariis argumentis persuaderent,quippe qui probe naturam et mores Danielis ducis et eius fluxam vaframque fidem optime dinoscentes, certo cercius sciebant Danielem ducem suis promissionibus temeratis et religioni nostre summo pontifices Polonie parum fideliter et magis ex invidia existimabat dissuasionem ingesisse, a sentencia dimoveri non potuit, sed in Drohiczin, que tunc ducis Danielis principalis sedes erat, perveniens, ducem prefatum Danielemastanteprincipum et baronum Russie ad id specialiter invitala et accersita multitudine in castro Drohiczin regem super Russiam coronat et inungit, prefato duce Daniele solenniter promittente et se iureiurando in manibus prefati Opiszonis legati astringente, se cum omnibus principibus et baronibus, terris et dominiis suis, fidem, ritum et cerimonias Romane Eclesie de centro fideliter et sincere sectaturum et Innocencio quarto summo pontifici Romano eiusque successoribus pariturum" (Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia / Ed. A. Przezdziecki. T. 2. Kraków, 1873. P. 309–310).

[1749] "Опізо, абат Мерано, легат Апостольського престолу папи Інокентія IV, Прандота, краківський єпископ і інші польські єпископи Данила, князя Русі, два рази бувшу коронацію відновлюють і закріплюють в замку Дорогичин на королівство Русі помазують і коронують, пропонують

Як звернув увагу Даріуш Домбровський[1750], більшість дослідників проблеми про первинну звістку, яка була закреслена Длугошем, не знали[1751]. Тільки в одному виданні латинського тексту є примітка щодо існування усуненого фрагменту[1752]. Звідки Длугошем взято джерело інформації за 1246 р. невідомо[1753]. Укладення церковної унії, мабуть, ґрунтувалося на засадах римсько-болгарської умови 1204 р. зі збереженням східного обряду[1754]. Про це свідчать і відповідні булли папи Інокентія IV. До проблеми використання латинського обряду звернувся папа Олександр IV (Рінальдо Конті), який відновив жорстку політику свого дядька папи Григорія IX щодо східного обряду і взагалі показав себе недалекоглядним політиком, що справедливо відзначив Іван Паславський[1755]. Але відмова Длугоша від первинного тексту і вторинна вставка, безперечно, несуть сліди міжконфесійного протистояння[1756] і небажання автора підняття Данилового престижу, для чого він вдався до звичного перекручення фактів[1757]. На це вказують і його наступні повідомлення, витримані у ворожому до короля Данила дусі. Так, під 1249 р. хроніст повідомляє, що папа присилав до Данила єпископа армаганського Альберта, якого було іменовано архієпископом руським, щоби прийняти від короля присягу Риму, але Данило Романович наче б то відіслав єпископа назад без належної поваги[1758]. Альберт Зуербер з Кельна, який закінчив паризьку Сорбону, у 1228 р. був поставлений єпископом Риги, але його не прийняв місцевий капітул та клір, тому він до 1236 р. залишався бременським каноніком. Потім був поставлений примасом Ірландії (з резиденцією у Армі), а на соборі в Ліоні у 1245 чи у 1246 р. іменований архієпископом і легатом Прусії,

---

скласти клятку добросовісно підпорядковуватися Верховному Римському понтіфіку. І вельмишанований король Данило [отримує] нові цінні подарунки" (*Semkowicz-Zarembina W.* Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza / Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Seria II. T. 47. Kraków, 1952. S. 27–28).

[1750] *Dąbrowski D.* Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorow // Дорогочинъ 1253: Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С. 64–65.

[1751] *Карамзин Н.М.* История государства Российского. Т. 4. Москва, 1992. С. 195–196; *Girgensohn J.* Kritische Untersuchung über das VII. Buch des Historia Polonica des Dlugosz. Göttingen, 1872. S.89; *Semkowicz W.* Krytyczny rozbiór dziejów Jana Długosza (do roku 1384). Kraków, 1887. S. 266; *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. Т. 123–124. Львів, 1917. С. 56–57; *Labuda G.* Zaginiona kronika w Rocznikach Jana Długosza. Proba rekonstrukcji. Poznań, 1983. S. 151; Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / Під ред. М.Котляра. Київ, 2002. С. 280–282.

[1752] *Długosz J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Ks. 7. Varsaviae, 1975. P. 94.

[1753] *Semkowicz A.* Krytyczny rozbiór dziejów Jana Długosza. S. 271.

[1754] *Войтович Л.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 91–92.

[1755] *Паславський І.* Коронація Данила Галицького. С. 80–81.

[1756] *Gawęnda S.* Ocena niektórych problemów historii ojczystej w „Rocznikach" Jana Długosza // Dlugossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza / Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. T. 561. Prace Historyczne. Z. 65. Warszawa, 1980. S. 196–197.

[1757] *Dąbrowski D.* Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza. С. 66–67.

[1758] Jana Długosza Roczniki. Ks. 7-8. S. 85.

Ліфляндії і Естляндії. 3.05.1246 р. він був іменований архієпископом і легатом для Русі, а також Готланда, Рюгена і Гольштейна, а вже потім, нарешті, став архієпископом Риги (1253–1272)[1759]. Відома папська булла Інокентія IV про призначення Альберта легатом на Русь і з дорученням прийняти унійну присягу від князя і єпископів[1760]. Присяга ця, очевидно, була прийнята[1761], бо папа Олександр IV у своєму бреве від 3 лютого 1257 р. дорікав королю Данилові, що той перервав зв'язок з Римом порушивши клятву[1762], а Василько звертався до папи для вирішення своїх матримоніальних проблем[1763].

Погоджуюся з Д. Домбровським і в тому, що тут Длугош не використовував інформацію Галицько-Волинського літопису[1764], а первинне повідомлення було взято з невідомої сьогоднішній науці грамоти кола краківського єпископа Прандоти, або ж із втрачених польських анналів[1765]. А звістка про зрадливість Данилових обіцянок скомбінована автором, який спирався на буллу Олександра IV від 1257 р., яка була добре йому відома[1766].

Очевидно, що на конструкцію Длугоша вплинули сучасні йому реалії трансформації королівства Русі у польську провінцію з невдалими спробами ліквідації православної церковної організації на цих теренах. Він не міг заперечити факту коронації, тож "звалив" всю вину за її проведення на папського легата, виправдавши при цьому як самого папу Інокентія IV, так і польський клір в особі краківського єпископа Прандоти.

Мацей Меховський (Меховіта) (1457–1523) у своїй "Хроніці Польщі"[1767] використав працю попередника. Тому у нього "Danielem Drohicensem et Kiouiensem principem, знатнійшого серед князів руських, просячого і обіцяючого, що разом з усіма землями руськими залишить віросповідання грецьке і перейде до підпорядкування і єдності з церквою римською, названий легат Опізо в тому самому році 1246 коронував і помазав у замку королем руським, що викликало спротив усіх єпископів польських, знаючих хитрість і непостійність Данила, в

[1759] *Mantels W.* Albert II (Suerbeer) // Allgemeine Deutsche Biographie. Vol. 1. Leipzig, 1875. S. 202–203; Dictiomaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques viewed theough its entries. T. 1. Paris, 1912. P. 321–323.

[1760] Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953). Vol. 1. Collegit introductione et aadnotationibus auxit P.Athanasius G. Welykyj, OSBM. Romae, 1953. № 26. P. 39; Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану і унії (X– початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. Київ, 1988. № 21. С. 26–27.

[1761] *Паславський І.* Коронація Данила Галицького. С. 53–54.

[1762] Documenta Pontificum Romanorum. № 34. P. 49–51; Боротьба Південно-Західної Русі і України. № 26. С. 29–30.

[1763] Documenta Pontificum Romanorum. № 28-29. P. 40–41.

[1764] *Dąbrowski D.* Czy Jan Długosz pisząc siódmą księgę „Annalium" korzystał z Kroniki halicko-wołyńskiej lub źródła jej pokrewnego? // Ruthenica. T. 3. Киев, 2004. С. 154–158.

[1765] *Dąbrowski D.* Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza. C. 66.

[1766] Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia / Ed. A. Przezdziecki. T. 2. Kraków, 1873. P. 401–402.

[1767] *Miechovita M.* De Chronica Polonorum. Cracoviae, 1521.

чому пізніше переконалися”[1768]. Але, маючи під рукою і друге (закреслене Длугошем повідомлення), від подав під 1253 р. “відновлення попередньої коронації”, яке відбулося “за дорученням папи Інокентія IV”. На цю коронацію 1253 р. легат Opizo de Meszano “забрав з собою єпископа краківського Прандоту (Prandotha episcopo Craccouiensi) і деяких інших єпископів у замок Дрогичин (Drohiciensi)”[1769], де “отримавши від нього клятву, що як він, так і народ руський, залишивши віросповідання грецьке, будуть віддано сповідати віросповідання римське”[1770].

Звичайно, єпископ Прандота не з’явився в тексті як комбінація Меховіти, як вирішив Юрій Лимонов[1771]. Ян Прандота з Бяличева (1200–1266) гербу Одворонж, єпископ краківський (20.05.1242 – 20.09.1266) був вірним сподвижником краківського князя Болеслава Сором’язливого, а останній підтримував Данила Романовича, а потім Лева. Тому і Прандота не пішов би проти свого князя, який переконував Данила Романовича прийняти корону і унію. Продовження у 1253 р. святкування у Кракові канонізації краківського біскупа Станіслава, яка відбулася 8 вересня 1253 р. в Асизі, приходило за участі краківського князя Болеслава Сором’язливого, великопольського князя Пшемисла I, куявського князя Казимира, мазовецького князя Земовита та опольського князя Владислава IV[1772] під керівництвом папського легата Опізо аббата з Мессани[1773]. У чеських регестах збереглася інформація про грамоту від 19 липня 1255 р., яка мала сприяти налагодженню стосунків між польськими князями, Данилом Романовичем та Пшемислом-Оттакаром II: “Přzemysl rex Bohemiae mediante Prandota episcopo Cracoviensi concordat cum principibus Poloniae nec non Daniele rege Russiae, qui terras euis, raesertim territorium Oppaviense, devastaverunt” (*“Пшемисл, король Богемії, за посередництвом Прандота, єпископа краківського, доходить згоди з князями Польщі та Данилом, королем Русі, котрі землі його, особливо околиці Опави, понищили”*)[1774]. Скоріше всього, польські єпископи, в першу чергу, краківський єпископ Ян Прандота, разом з Опізо брали участь у церемонії у Дорогичині, прибувши туди відразу ж після завершення урочистостей в Кракові. Це і знайшло відбиток у польському джерелі, яким користувався Ян Длугош. А пізніше саме джерело, як і ця звістка були відкинені польським хроністом.

Цікава особа самого Опізо. Він походив з родини тосканських аристократів Маласпіна з П’яченци графів ді Луна. Наймолодший син Моруелло ді Луна обрав духовну кар’єру, ставши спочатку папським

[1768] Ibidem. P. CLII.
[1769] Ibidem. P. CLXI.
[1770] Ibidem. P. CLXI.
[1771] *Лимонов Ю.А.* “Трактат о двух Сарматиях” Матвея Меховского и его русские источники // Лимонов ,А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв. Ленинград, 1978. С. 145–146.
[1772] *Prokop K.R.* Poczet biskupów krakowskich. Kraków, 1999. S. 61–64.
[1773] “Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. / Под ред. В.Л.Янина. Москва, 1987. С. 170.
[1774] Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemie et Moravie / J. Emler. – Pars II. Annorum 1253–1310. – P. 23.

нотарем, а потім абатом бенедиктинського монастиря св. Павла у Мезано поблизу П'янченци[1775]. Папа Інокентій IV (Сінібальдо де Фієскі), який теж був з походження аристократом з лігурійських графів Лаваньї, повністю довіряв йому складні дипломатичні місії. Тому у 1245–1246 рр. він виконував місії легата у Польщі та Прусії, а у 1253– 1254 рр. – у Польщі, Прусії та на Русі[1776].

Не менш цікаво, звідки взялося "відновлення попередньої коронації". Якщо у Меховіти це виглядає цілком логічно, то у Длугоша повідомлення про 1246 р. з'явилося пізніше, ніж інформація про "відновлення". Конструюючи свою версію, Ян Длугош допустився двох помилок. Перша з них могла бути і не свідомою: він знав, що абат Опізо був легатом у Польщі у 1246 р., але, напевно, не знав, що у той час у нього не було повноважень щодо земель Русі. Друга помилка була радше конструкцією: він не міг не знати, що жоден легат не міг би рішитися на самовільну коронацію без повноважень від папи, а також присланих папою інсигній.

Після констирукції Длугоша, переданій Меховітою разом з його первинною інформацією, пішла в життя версія про дві коронації. Наступні хроністи по різному відносилися до цих версій, напевно, маючи можливість користуватися й іншими матеріалами. Визначний польський хроніст Мартин Кромер (1512–1589) у своїй знаменитій праці "De origine et rebus gestis Polonarum" (1555), детально описуючи взаємини польських князів, боротьбу за Ятвягію, участь у подіях легата Опізо[1777], короля Данила майже не згадує. А епізод коронації у 9-й книзі поданий за Длугошем без дати, але в контексті подій початку 1260-х рр.: Данило, прагнучи отримати більше достоїнство, послав до легата Опізо посольство, обіцяючи з усім народом перейти в католицьку віру та боронити від татар польські землі. І хоча краківський єпископ Прандота попереджував легата, той все одно коронував князя Данила, який не тільки не боронив християн, а з татарами та литвинами пустошив їх землі[1778]. Тому, посилаючись на нього, Олександр Гваньїні написав, що коронація не принесла Данилові Романовичу користі, бо він зрадив католицькій вірі[1779]. Інший польський хроніст Мартин Бєльський (1495–1575)[1780] повторив за Длугошем ряд його помилок, зокрема, подавши під 1270 р., що з Ногаєм і Телебугою йшли дружини Лева та

[1775] *Nasalli Rocca E.* Il monastero del Mezzano di Piancenza e l'abate Obizzo (sec. XIII) // Benedictina. Vol. 10. Roma, 1956. P. 143–147.

[1776] *Gołąb K.* Opat Obizo i jego legacie // Nasza Przeszłość: Studia z ziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. T. 10. Kraków, 1959. S. 113–142.

[1777] Kronika Marcina Kromera. Ks. 9. Sanok, 1857. S. 441–442, 456–457, 465.

[1778] Ibidem. S. 473.

[1779] *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії. С. 404.

[1780] Kronika Marcina Bielskiego / Wyd. K.J.Turowskiego. Sanok, 1856; T.1 (Ks. 1–3). T. 2 (Ks. 4–5). T. 3 (Ks. 6); *Пташицкий С.Л.* Западнорусские переводы хроник Бельского и Стрийковского // Новый сборник статей по славяноведению, изданный учениками В.И.Ламанского. Санкт-Петербург, 1905. С. 372–377; *Лев В.* Український переклад хроніки Мартина Бєльського // Праці Українського наукового інституту. Т. 29. Серія фільольогічна. Кн. 4. Варшава, 1935.

Романа Даниловичів[1781] (похід мав місце у 1287/1288 р., а Роман загинув у 1260 р.). Йоахім Бельський (бл. 1540–1599)[1782] переробляючи працю батька, зазначив, що до смерті Данила (яку він за Длугошем відносив до 1266 р.), вся Русь залишалася католицькою. Коронацію він датував 1260 р., при цьому не втримався, щоби зачепити якось короля Данила. Мовляв, унія прийнята, щоби разом з поляками боронитися проти татар, але князь за це сам напав на польські землі[1783]. Так, вже в умовах релігійного протистояння відбувалася фальсифікація минулого.

Мацей Стрийковський (бл. 1547 – 1582) користувався при укладанні свого зведеного Літопису різноманітними джерелами[1784]. Тому він вже впевнено розгорнув версії про дві коронації "папськими легатами: раз – у Дорогичині, а другий – у Києві"[1785]. Данило у нього король київський і дорогичинський князь, а Василько – князь волинський і галицький[1786]. За Стрийковським Данило відправив послів до Ліону, прохаючи у папи корону ще у 1240 р. (ця інформація подана з посиланнями на Длугоша, Меховіту і Кромера). У 1246 р. два легати абат Опізо з моденським єпископом у Києві коронували Данила, не зважаючи на протести краківського єпископа Прандоти. Тому папа повторно у 1253 р. послав легата Опізо, який з Прандотою та іншими польськими єпископами коронували Данила Романовича у Дорогичині. При цьому знову Стрийковський післався на Длугоша і Меховіту[1787].

Без коментаря зрозуміло, яким чином було сконструйовано всю цю версію. Д.Домбровський справедливо звернув увагу, що ні Олександр Рогов[1788], ні Криштоф Кв'ятковський[1789], досліджуючи цю проблему, так і не зрозуміли, звідки взялися дві коронації[1790]. Польський дослідник також детально проаналізував фрагменти, запозичені у Меховіти та Кромера[1791].

Пізніші польські історики, черпаючи різноманітну інформацію, продовжували творення легенди. Станіслав Сарніцкий (1532–1597)

[1781] Kronika Marcina Bielskiego / Wyd. K.J.Turowskiego. T. 1. Sanok, 1856. S. 309–310; *Дзира Я.І.* Турецько-татарські напади на Україну XIII–XVI ст. за хроніками Бельських і Стрийковського // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 88.

[1782] Joachima Bielskiego Dalszy ciąg kroniki Polskiej Marcina Bielskiego zawierającej dzieje od 1587 do 1590 roku. Warszawa, 1851.

[1783] Kronika Polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Joach. Bielskiego syna jego wydana. Kraków, 1597. S. 183.

[1784] *Стрийковський М.* Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Пер. Р.Івасів, І.Козовик, Р.Паранько, В.Пепа. Львів, 2011. 1074 с.

[1785] Там само. С. 362, 368.

[1786] Там само. С. 363.

[1787] Там само. С. 368.

[1788] *Рогов А.И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника). Москва, 1966. С. 145–147.

[1789] *Kwiatkowski K.* Przeciw Batu-chanowi czy Mendogowi – okoliczności, wymowa i znaczenie polityczne koronacji Daniela Romanowicza Halickiego na króla Rusi w 1253/1254 r. // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym. T. 5. 2004. S. 51.

[1790] *Dąbrowski D.* Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza. C. 66.

[1791] Idem. C. 69–70.

подав дві коронації під 1246 та 1260 р.[1792] Бартош Папроцький (1543–1614) обмежився інформацією, що Данило був помазаний на королівство і коронований в Дрогичині абатом Опізо з Мезано папським легатом, не подавши дати цієї події[1793]. А єзуїт Ян Алоїз Кулеша, з посиланням на Стрийковського, Длугоша, Меховіту і Кромера, писав у 1704 р., що король Данило присягнув Опізо та Прандоті "з цілим Руським народом", визнавши не тільки зверхність Риму, "ale nawet Ceremonie Greckie opuścić"[1794], а до смерті Данила (у 1266 р. за Длугошем) вся Русь залишалася католицькою.

Таким чином, можна стверджувати, що жодних джерельних підстав для сумнівів щодо факту коронації не існує: жодне автентичне джерело таких підстав не дає. Всі відомості різних за походженням і не залежних одне від одного джерел, узгоджуються в часі і стосовно учасників цих подій та їх мотивів. Ян Длугош першим, маючи повну і правдиву інформацію про ці події, відмовився від неї на користь свідомо сфальшованої реляції, яка принижувала короля Данила. Ця реляція виникла під впливом сучасного хроністу міжконфесійного протистояння, породженого намаганням замінити православну ієрархію католицькою на анексованих Польщею землях королівства Русі. Наступні автори модернізовували цю версію, додаючи деталі власних конструкцій, при цьому польські автори ганили короля Данила за зраду католицькій вірі, приписуючи йому пустошення польських земель і далі заплутуючи хронологію слідом за Длугошем, а українські автори наголошували на його вірності православ'ю. Сучасні історики, не помічаючи досліджень з цієї проблеми В.Семкович-Зарембіни та Д.Домбровського, продовжують шукати причини цих версій хроністів.

Але яку "попередню коронацію" мав на увазі Длугош чи його джерело у повідомленні 1253 р.: можливу коронацію у Відні у 1237 р., гіпотезу щодо якої висунув О.Майоров[1795] чи коронацію Ярополка Ізяславича у Римі у 1075 р., інформацію про яку відшукали папські архівісти і в такий спосіб вона потрапила в документ Яна Прандоти? А, можливо, цей пасаж просто плутанина самого Длугоша, яка зустрічається у його праці не так рідко. Це питання залишається відкритим.

Королівство Русі. Українські історики в еміграції започаткували дискусію[1796], яка пройшла повз увагу радянських істориків і вимагає

[1792] *Sarnicki S.* Annales siveDe origine et rebus gestis Polonorum et Livanorum libri octo... Kraków, 1587. P. 277, 280.

[1793] *Paprocki B.* Herby Rycerztwa Polskiego na pięcioro xięg rozdzielone. Kraków, 1584. S. 349.

[1794] *Kulesza J.A.* Wiara Prawosławna Pismem Swiętym... Wilno, 1704. S. 112–113.

[1795] *Майоров А.В.* Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века // Вопросы истории. 2011. № 7. С. 32–52; *Його ж.* Невідомий епізод 1237 року у взаєминах князя Данила Романовича з імператором Фрідріхом II // Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. Львів, 2011. С. 180–186.

[1796] *Войнар М. М.* Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу // Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae, 1954. Vol. 2(8), Fasc. 1–2. С. 105–118; *Камінський І.* Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу // Analecta ordinis S. Basilii Magni. Vol. 2(8), Fasc. 1–2. С. 119–125; *Ждан М.* До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди // Український історик. 1967. Ч. 1–2. С. 23–32; 1968. Ч. 1–2. С. 95–102, № 3–4. С. 69–81.

продовження. Треба з'ясувати два важливі аспекти: чому князь Данило Романович коронувався як "король Русі" і що тоді розумілося під назвою "королівства Русі"?

Данило Романович ніколи не забував, що він є представником найстаршої гілки Мономаховичів, які тримали Київ і ніколи не відмовлялися від боротьби за першість на Русі. Не випадково він зайняв Київ у 1240 р. Не випадко князівський літописець висловив незадоволення поїздкою свого князя у ставку Бату-хана, хоча там після аудієнції у Бату йому надали ярлик на Галицьку і Волинську землі. Тобто підтвердили володіння землями, які улусбек Мауці погрожував відібрати. Князя приймали мало не як Чингізида[1797], а літописець написав: "о злая честь Татарська! Його ж отець був цісарем у Руській землі, який підкорив Половецьку землю і воював проти інших різних країв. Син того не дістав... відпущений був і доручена була земля його йому. І прийшов він у землю свою, і зустрів його брат і сини його. І був плач через біду його, але ж більшою була радість, що він здоровий"[1798]. Князь Данило Романович був незадоволеним, бо він розраховував на київський престол і зверхність над всією Руссю. А Бату дав зрозуміти, що тепер ця зверхність перейшла до нього. Що він із кожним князем окремо вирішуватиме чи дозволяти тримати ту чи іншу землю, чи просто знищувати.

Отож, приймаючи королівську корону з рук папського легата, Данило Романович безсумнівно кидав виклик правителю Золотої Орди, який вважав себе єдиним сюзереном Русі[1799]. Він не мав на це права, бо таким чином порушував присягу, складену Бату. А королівська корона ставила його, навіть, на рівні з Бату, який сам був королем у великого каана (імператора) Монголії Менгу, попри те, що допоміг йому зайняти трон у Каракорумі[1800]. Звичайно, монголи не надавали великого значення європейським титулам, але правителі, які їм присягнули, не мали права приймати достоїнства без їх згоди та ще й з чужих рук.

Папу римського монголи вважали ворогом, одним із головних європейських правителів, якого не можна ігнорувати. Тому вони прагнули, щоби папа визнав монгольську зверхність. А похід Бату у Європу, фактично, мав остаточно на меті підпорядкувати Рим. Смерть каана Угедая не дозволила тоді реалізувати це завдання. Але воно залишалося актуальним. Відмінно поставлена монгольська розвідка (і тактична,

[1797] *Юрченко А.Г.* Золотая Орда. Между Ясой и Кораном. Начало конфликта. Санкт-Петербург, 2012. С. 235–255.

[1798] "ѡ злаѧ чт҃ь Татарськаѧ его ѿць бѣ пр҃ь в Роускои земли иже покори Половевецькоую землю и воева на иные страны всѣ сн҃ь того не прииѧ... ѿпоущенъ бы и пороучена бы землѧ его емоу иже бѣахоу с нимъ и приде в землю свою и срете его брат и сн҃ви его и бы плачь ѡбидѣ его и болташаѧ же бѣ р҃асть ѡ здравьи его" (Ипатьевская летопись. Стб. 808).

[1799] *Войтович Л.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 24–29; *Його ж.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.7. Дрогобич, 2003. С. 63–71; *Його ж.* Княжа доба на Русі. С. 480–487, 492–494.

[1800] *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т.2. Извлечения из персидських починений, собранные В. Г. Тизенгаузеном и обработанные А. А. Ромаскевичем и С. Л. Волиным. Москва, 1941. С. 16.

й особливо стратегічна, куди залучали переважно іноземців та іновірців[1801]) не могла не знати про заходи папи щодо організації хрестового походу проти монголів.

Тому можна погодитися з Ю. Уміньським, що для папської курії у стосунках з руськими князями, окрім укладення унії, було важливо також залучити руські князівства до антимонгольської коаліції[1802]. І це останнє завдання у той період вважалося настільки необхідним, що курія була готова йти на різноманітні поступки у процесі прийняття унії.

"Світлійшим королем Русі" титулував Данила Романовича римський папа Інокентій IV[1803]. "Світлому мужеві Данилові І, королеві русинів" писав у 1254 р. віце-магістр Тевтонського ордену Бургард фон Хорнгаузен[1804]. Чи означав цей титул перетворення Галицької-Волинської або просто Галицької землі з князівства на королівство?

На перший погляд, подібний висновок можна зробити на підставі титулу короля Юрія Львовича: "король Русі (regis Russiae), князь Лодомерії (principis Ladimiriae)". Тобто "король галицький і князь володимирський (волинський)". Тоді під *королівством Русі* випадало би розуміти власне Галицьке князівство. Але ж, якби йшлося тільки про Галицьке князівство, то потрібно було би скористатися титулом rex Galicie, яким ще у грамоті від 2 травня 1189 р. титулувався угорський король Бела III[1805], тим більше, що цей титул за принцом Калманом (1215–1241) визнавали й папа римський, і галицьке боярство[1806]. Якби у Римі вирішили коронувати Данила Романовича галицькою короною, його іменували б "rex Galiciae" чи так, як титулувався від 1206 р. Андрій II – "rex Galiciae et Lodomeriae"[1807] та наступні угорські королі.

[1801] Див.: *Храпачевский Р.П.* Военная держава Чингисхана. Москва, 2005. С. 196–209, 257–268; *Юрченко А.Г.* Книга Марко Поло: записки путешественника или имперская космография. Санкт-Петербург, 2007. – 864 с.

[1802] *Umiński J.* Niebiezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku a papież Innocenty IV. S. 92, 94. Заперечення Кароля Малєчиньського та полеміка між дослідниками не змогли спростувати цей висновок (див.: *Maleczyński K.* Ks. Dr. Józef Umiński: Niebiezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku i papież Innocenty IV. We Lwowie. Wydawnictwo "Przeglądu teologicznego". Nakładem Tow. "Biblioteja religijna". 1922, str. XVII + 152 // Kwartalnik Historyczny. R. 37. 1923. Z. 4. S. 408–416; *Umiński J.* Uwagi nad recenzją krytyczną książki mojej pt. "Niebiezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku a papież Innocenty IV", napisaną przez p. Karola Maleczyńskiego w Roczniku XXXVII Kwartalnika Historycznego, s. 408-416 // Kwartalnik Historyczny. R.38. 1924. Z.1–2. S.187–191; *Maleczyński K.* Odpowiedz recenzenta // Kwartalnik Historyczny. R.38. 1924. Z.1–2. S.191–195.

[1803] *Тургенев А. И.* Акты исторические, относящиеся к России. Т. 1. Санкт-Петербург, 1841. № 62–65, 74, 76–77; *Большакова С. А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1975 г. Москва, 1976. С. 122–129.

[1804] Цит. за: *Дашкевич Я.* Проблема державності на галицько-волинських землях (кінець X – середина XIV ст. // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 19.

[1805] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 2. P. 247.

[1806] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. С. 14–118; Vetera Monumenta Poloniae... Nr 65; Codex diplomaticus Arpadianus continuates / Ed. G. Wenzel. T. 4. Pest, 1864. Nr 227; *Wertner M.* Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892.

[1807] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 3. V. 1. P. 31–32.

Отже, титул *короля Русі* означав щось інше й більше, ніж титул володара Галицької землі.

Пізніша історіографія ввела до наукового обігу назви "Київська Русь", "Древня Русь" чи "Давня Русь". Державу, центром і столицею якої був Київ, сучасники називали – Русь[1808] або Руська земля[1809]. Друга назва вживалася і у широкому значенні – для усієї країни, і у вузькому – для території Київської, Чернігівської і Переяславської земель чи, власне, Київської землі[1810]. Іноземні джерела подають назви Rus, Rus(s)ia, Rucia. Ruscia, Ruzzi, Ruzzia ar-Rus, Rutzeland, Ryscaland, Ryssland, Rusco, Ros і т. д. З похідних назв джерелам відомі тільки чотири – Мала, Велика, Біла і Червона Русь. Мала Русь – вперше зафіксована під 1334 р. у титулі галицько-волинського князя Болеслава Юрія: "Dei gratia natus dux totius Russae Minoris" ("З Божої ласки природжений князь усієї Малої Русі")[1811], Велика Русь вперше згадана у 1542 р.[1812], та Біла Русь (тобто "Західна Русь" за аналогією з Білою Хорватією та Білою Сербією) зафіксована під 1305 р., але у такому пізньому джерелі як Густинський літопис[1813]. Термін "Червона Русь" (тобто "Південна Русь") вперше згаданий у рукописному варіанті Хроніки Ульріха фон Ріхенталя (бл. 1366 – бл. 1437), присвяченої історії Констанцького собору (складена бл. 1420 р.)[1814].

Термін "Велика Русь" вигадали московські книжники як підставу для претензій до територій, які колись входили до складу Русі (Київської Русі). Це, власне, відображало реалії московської політики XVI ст. А незабаром термін цей став основою офіційного титулу великих князів московських.

Тобто, у XIII ст. назва *королівство Русі* могла означати тільки усю федерацію чи конфедерацію руських князівств, яку сучасники тоді називали *Русь*, а історики пізніше назвали Київською Руссю.

Упродовж усього Середньовіччя та ранньомодерної доби територіальна складова титулу правителів, безсумнівно, відображала їх реальні та уявні претензії на володіння землями, декларованими у титулах. Отже, приймаючи титул *короля Русі* (а не *короля Галичини і Володимирії* як перед тим угорські королі та принц Калман), Данило Романович, однозначно, підкреслював власні претензії на об'єднання під своєю зверхністю усіх земель, які колись визнавали старшинство Києва. А

[1808] Лаврентьевская летопись. Стб. 7, 11, 28–29, 31, 338, 341–345; Ипатьевская летопись. Стб. 6, 8, 20, 22–23, 36, 455; IV Новгородская летопись // ПСРЛ. Т. 4. Санкт-Петербург, 1901. С. 4; Никоновская летопись // ПСРЛ. Т. 9. Москва, 1965. С. 3–4, 17.

[1809] Лаврентьевская летопись. Стб. 1, 17, 19–20; Ипатьевская летопись. Стб. 2, 12; IV Новгородская летопись. С. 11.

[1810] Див.: *Насонов А. Н.* "Русская земля" и образование территории древнерусского государства. Москва, 1951.

[1811] Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований, собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. П. Пташицким и И. Режабком. Санкт-Петербург, 1907. С. 153–154.

[1812] Львовская летопись // ПСРЛ. Т. 20. Ч. 2. Санкт-Петербург, 1914. С. 460.

[1813] Густинская летопись // ПСРЛ. Т. 2. Санкт-Петербург, 1843. С. 227, 236.

[1814] *Schramm G.* Die Herkunft des Namens Rus'. Wiesbaden–Berlin, 1982. S. 51–52.

це, власне, і було викликом тій же Золотій Орді[1815], перший правитель якої Бату ясно дав зрозуміти Данилові Романовичу та іншим князям, що не збирається розглядати Русь як політичну реалію, а намірений будувати відносини з її князями на основі васальних стосунків безпосередньо з ним або ж його улусбеками.

З подібним висновком погоджується ряд дослідників, зокрема, сербський історик Дюра Гарді[1816]. Таке розуміння титулу короля Русі вважав допустимим і Ярослав Ісаєвич[1817]. Королівський титул можна було отримати тільки від імператора або папи. Якщо Данило Романович ще раніше прийняв титул від імператора (як припускав О.Майоров), то підтвердження його римським папою мало сенс тільки за умови, якби Данилові необхідне було визнання цього титулу усім християнським світом. Як васал правителя улусу Джучі, Данило Романович не мав права приймати будь-які корони чи титули від інших володарів[1818]. Такий акт міг означати тільки одне: повну відмову від ординської залежності[1819], а сам титул кидав виклик Бату, бо для претензій на інші землі, окрім Галицької та Волинської, Данило Романович мусив отримати ярлик хана, якому присягнув під час поїздки до його ставки. Коронація та нова титулатура Данила Романовича свідчили про безсумнівну декларацію повної незалежності її володаря з погляду і європейського, і монгольського права.

Якщо у прийнятті чи підтвердженні корони був зацікавлений тільки Данило Романович задля визнання рівності з Белою IV чи іншими сусідами, то для цього зовсім не потрібно було розривати стосунки з монголами, наражаючи свої землі на величезну небезпеку. Можна було вірно служити, як ось Олександр Невський, і отримати необхідну монгольську допомогу чи дипломатичну підтримку. Ще менш вірогідними виглядають пошуки безпеки від монголів через зближення із папою,

[1815] *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана. Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С.101–103.

[1816] *Гарді Д.* "Rex Ruscie" olim "rex Gallicie" // Дрогичинъ 1253. Івано-Франківськ, 2008. С.37–49.

[1817] *Исаевич Я.Д.* „Королевство Галиции и Володимирии" и „Королевство Руси" // Древнейшие государства на территории СРСР. 1985 г. Москва, 1986. С.62–63; *Його ж.* Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків (Замість передмови) // Історичні та культурологічні студії. Т.3. Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С.3–9; *Його ж.* До історії титулатури володарів у Східній Європі / Я. Ісаєвич // Княжа доба. Вип.2. Львів, 2008. С.3–29.

[1818] *Войтович Л.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. С. 63–71; *Його ж.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович. С. 24–29; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки і проблеми // Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII столітті. Львів, 2006. С. 34–49; *Його ж.* Король Данило Романович // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 6. Львів, 2007. С. 7–44; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки та дискусії // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанкова. Київ, 2007. С. 383–403; *Його ж.* Галицько-Волинська держава і Королівство Русі: Реальність і міфи // Осмислення спадщини давньої Русі: Галицько-Волинське князівство в історіографії. Львів, 2007. С. 8–10; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинъ 1253. Івано-Франківськ, 2008. С. 4–17.

[1819] *Войнар М. М.* Корона Данила. С. 105–118.

який робив спроби використати тих же монголів проти своїх суперників на Близькому Сході[1820]. Данило Романович був васалом Бату, отримав від нього ярлик на Галицько-Волинське князівство і гідний прийом, на якому його було потрактовано на рівні огланів (царевичів). Тож монголи йому не загрожували, допоки він залишався їхнім васалом.

Прийняття Данилом королівської корони від папи римського (особливо, якщо таку корону він вже отримав раніше від імператора) означало одне: він сподівався за підтримки усього християнського світу стати реальним володарем Русі, звільнивши руські землі від монгольської залежності. І цьому була підпорядкована уся внутрішня і зовнішня політика самого Данила Романовича, його брата володимирського князя Василька Романовича і старшого сина та соратника батька перемишльського князя Лева Даниловича. Антиординську спрямованість тогочасної політики Данила і його пошуки союзників також і на Сході, зокрема у Нікеї, зауважив словацький візантолог Олександр Авенаріус[1821]. І прийняття королівської корони теж служило цьому напрямку зовнішньої політики.

Переговори з римською курією щодо прийняття корони залишаються дискусійними[1822]. Можна погодитися з висновком О. Майорова, що вони проходили у порозумінні з Нікейською імперією. Не виключено, що окремі моменти узгоджувалися з імператором Іоаном Ватацом через посередництво угорського двору. Там активно підтримувала візантійські потуги дружина Бели IV. Королева Марія була донькою нікейського імператора Федора Ласкаріса, наступник якого Іоан Ватац був мужем її старшої сестри Ірини. Королева Марія була також племінницею матері Данила Романовича. А Єфросинія-Анна теж була причетною до цих подій, бо схиляла сина до прийняття корони та унії[1823]. Однак, виходячи з віддалі між Нікеєю, Секешфегерваром та Холмом, складності комунікацій з новою столицею Візантії та часу, необхідного для обміну інформацією, можна стверджувати, що всі ці погодження могли носити дуже загальний характер.

Головними мотивами Данила Романовича виступали не візантійські інтереси, а власні. Не бажаючи миритися з роллю покірного

[1820] Зрештою ілюзії звільнити Єрусалим від мусульман руками монголів досить скоро розвіялися: *Strzelczyk J.* Stolica Apostolska. S. 76–77.

[1821] Див.: *Avenarius A.* Tatari ako problem byzantskej politiky a dyplomacie // Historicky časopis. T. 32. 1984. Čs. 6. S. 849–863.

[1822] Найновіші дослідження див.: *Паславський І.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. Львів, 2003; *Його ж.* Політика римської курії щодо Галицько-Волинської держави за понтифікатів Інокентія IV та Олександра IV. Порівняльний аналіз // . Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. 2010. № 1–4(20–23): Матеріали II Міжнародної наукової конференції "Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво", Львів, 23–24 листопада 2010 р. С. 18–24; *Майоров О.* Між Нікеєю та Римом: коронація Данила Романовича у світлі зовнішньої політики і династичних зв'язків галицько-волинських князів // Княжа доба: історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 189–198.

[1823] *Майоров О.* Між Нікеєю. С. 193–198.

монгольського васала, Данило Романович різко перейшов до тісних контактів із Західною Європою, щоби знайти твердих союзників для боротьби з ординською зверхністю[1824]. Пошуки інших мотивів містять погано приховане бажання будь-якою ціною принизити значення самої коронації і роль самого Данила Романовича на фоні конформізму його східних родичів.

Дата коронації. Докладна дата коронації не відома. Данило Романович свідомо відтягував цю дату. Він добре володів інформацією про події в Орді і не хотів передчасно наражатися на небезпеку монгольського вторгнення, порушивши присягу Бату. Він довго вагався, очікуючи слушного часу виступу. Посадивши у 1251 р. на престол в Каракорумі свого соратника Менгу, Бату до 1252 р. був зайнятий його утвердженням на престолі. Ця міжусобна боротьба в Монголії відволікала, але не підірвала сил Чингізидів. Менгу і Бату домоглися перемоги доволі легко. Данило Романович утримувався від поспішних кроків, очікуючи слушного моменту. Нарешті, отримавши інформацію про важку хворобу Бату[1825] і початок боротьби за його спадщину[1826], він відважився на активніші дії. Але безпосереднім поштовхом до прийняття корони послужили події у північно-східних землях Русі.

Данило Романович давно шукав спільників, насамперед, серед суздальських Мономаховичів. Обидва старші сини Ярослава Всеволодовича, союз з якими у 1251 р. скріпив шлюб доньки Данила Романовича Анастасії[1827] з володимиро-суздальським князем Андрієм Ярославовичем[1828], безсумнівно, були посвячені в усі ці плани. Олександр Ярославич приймав папських послів ще в 1248 р.[1829], до нього було скеровано й заклик до хрестового походу. Але Олександр Ярославич, невдоволений своїм місцем в ієрархії руських князів, зокрема, вищим становищем молодшого брата, не довіряючи перспективі зближення з курією, обрав інший вектор політики. На початку 1252 р. він виїхав до Орди[1830], після чого Сартак, в межах відповідальності улусу якого знаходилася Північно-Східна Русь, послав проти Андрія Ярославича каральну експедицію на чолі з еміром Неврюєм (у сучасній російській популярній літературі його прийнято ототожнювати з Олександром

[1824] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. С. 128.

[1825] За сельджуцьким хроністом Ібн Бібі (+ 1272) уже в 1242 р. у Бату стався параліч, напевно частковий, після чого він хворів: *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. 2: Извлечения из персидских сочинений, собранные В. Г. Тизенгаузеном и обработанные А. А. Ромаскевичем и С. Л. Волиным. Москва; Ленинград, 1941. С. 65.

[1826] *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана... С. 101, 104, 113–114: *Його ж.* Остання еміграція... С. 91.

[1827] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów... S. 147–153.

[1828] Никоновская летопись. Ч. 2. С. 137–138.

[1829] *Матузова В. И., Пашуто В. Т.* Послание папы Иннокентия IV князю Александру Невскому // Studia historica in honorem Hans Kruns. Tallin, 1971. С. 136–138. Спроби довести, що папські булли були адресовані не Олександру Ярославовичу, а іншому князеві, переконливо спростував: *Горский А. А.* Два "неудобных" факта из биографии Александра Невского // Александр Невский и история России. Новгород, 1996. С. 64–66.

[1830] Антон Горський датував цю поїздку початком 1253 р. й відніс до цього ж року всю наступну кампанію: *Горский А. А.* Москва и Орда. Москва, 2003. С. 33–35.

Невським, виводячи це ім'я від Неви, що, звичайно, не витримує критики: *Неврюй* походить від тюрк. *невре – правдивий*), яка розгромила князя Андрія Ярославича 24 липня 1252 р. Він змушений був втікати до Швеції разом з донькою Данила Романовича, якій ледве вдалося вибратися з Володимира на Клязьмі[1831]. Ярлик на велике володимирське княжіння отримав Олександр Ярославич, що дало підстави пов'язати похід Неврюя з поїздкою князя до Бату[1832]. Спроби оправдати або спростувати цей вчинок Олександра Ярославича виглядають кволо[1833]. Так само кволими сприймаються спроби довести, ніби Андрій Ярославич не піддався на "авантюру" Данила Романовича, а Бату ніби-то вирішив його покарати тільки через дрібні непорозуміння[1834].

Не випадало би шукати оправдання вчинку Олександра Невського, будь-якою ціною підганяючи його образ під Житіє, написане за канонами агіографічної літератури на знану потребу за цілком конкретних обставин. Князь Олександр Ярославич опинився перед вибором: кинутися у вир боротьби з монголами разом із братами в союзі з Данилом Романовичем при можливій підтримці європейських сусідів, при цьому розуміючи непевність наслідку цієї боротьби і власну скромну позицію у разі перемоги, чи отримати вищу гідність від монгольського правителя і потужну монгольську підтримку проти внутрішніх і зовнішніх

[1831] Лаврентьевская летопись. Стб. 473; Новгородская третья летопись // ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1879. Т. 3, вып. 2. С. 304–305, 578; Софийская первая летопись. С. 186–187; Софийская первая летопись старшего извода // ПСРЛ. Москва, 2000. Т. 6, вып. 1. Стб. 327–328; Воскресенская летопись. С. 159–160; Никоновская летопись. Ч. 2. С. 138–139; Тверский летописный сборник // ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1863. Т. 15. С. 32; Ермолинская летопись // ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1910. Т. 23. С. 83–84; Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. Москва; Ленинград, 1949. Т. 25. С. 141–142; Вологодско-Пермская летопись // ПСРЛ. Москва; Ленинград, 1959. Т. 26. С. 86; *Бегунов Ю. К.* Александр Невский и Русская государственность. Хронология жизни и деятельности Александра Невского // Князь Александр Невский и его эпоха. Санкт-Петербург, 1995. С. 97–108; *Дегтярев А. Я.* Избранные труды по русской истории. Москва, 2008. Т. 2. С. 234–237.

[1832] *Экземплярский А. В.* Великие и удельные князья в татарский период с 1238 по 1505 г. Санкт-Петербург, 1889. Т. 1. С. 26–27, 34–35; *Насонов А. Н.* Монголы и Русь. С. 33; *Пашуто В. Т.* Очерки... С. 272; *Черепнин Л. В.* Образование русского централизованного государства. Москва, 1960. С. 198; *Каргалов В. В.* Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Москва, 1967. С. 145–146; *Греков И. Б., Шахмагонов Ф. Ф.* Мир истории. Русские земли в XIII–XV веках. Москва, 1986. С. 86–88; *Феннел Д.* Кризис средневековой Руси. С. 147–149; *Джаксон Т. Н.* Александр Невский и Хакон Старый: обмен посольствами // Князь Александр Невский и его эпоха. С. 137; *Селезнев Ю. В.* Летописные сведения о боевых действиях Золотой Орды на территории Центрального Черноземья ((XIII–XIV вв.) // Армия в истории России. Курск, 1997. С. 3–5; *Кривошеев Ю. В.* Русь и монголы: исследование по истории Северо-Восточной Руси XII–XIV вв. Санкт-Петербург, 1999. С. 237; *Гумилев Л. Н.* Древняя Русь и Великая Степь. Москва, 2006. С. 456–457.

[1833] *Горский А. А.* Два "неудобных" факта... С. 64–68; *Селезнев Ю. В.* "И жаловася Александр на брата своего…": к вопросу о вокняжении Александра Невского в 1252 г. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2007. № 3(29). С. 98–99; *Его же.* Вокняжение Александра Невского в 1252 г.: политические реалии и их отражение в русской письменной традиции // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2009. № 1(35). С. 36–41.

[1834] *Хрусталёв Д. Г.* Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2012. С. 365.

противників. Князь зробив вибір на користь монголів.

Не варто також коментувати "легендарну" версію Льва Гумільова про його побратимство з ханом Сартаком. Звичайно, Олександр (як і багато сучасників на чолі з папою Інокентієм IV) покладав певні надії на Сартака як християнина, але для нього важливішим було усвідомлення того, що для монголів буде досить самого васалітету руських князів за умови їхнього підпорядкування. Зайве гадати як би розвинулися події, коли б виступи Данила Романовича та Андрія Ярославовича виявилися синхронними за підтримки європейської коаліції, якщо б така справді склалася.

Пам'ятник королю Данилу. Львів, 2001 р. Скульптори – Василь Ярич і Роман Романович

Зрозуміло, що після Неврюєвої раті плани Данила Романовича були розкриті, що продемонструвало вторгнення Куремси на початку 1253 р. зі спробою захопити Крем'янець[1835]. Тоді у Данила Романовича вже не залишилося вибору. І папа Інокентій IV підтримав його, видавши 14 травня 1253 р. буллу із закликом до хрестового походу проти монголів, учасники якого отримували ті ж духовні привілеї, що й учасників походів до Святої землі[1836]. Папські заклики були звернені до лицарів Русі, Польші, Чехії, Моравії, Сербії та Померанії[1837], в чому М. Грушевський слушно вбачав реакцію на прохання галицько-волинського князя[1838]. Однак навіть ще на зустрічі в Кракові з папським легатом Опізо після проголошення хрестового походу, Данило Романович все ще вагався щодо прийняття королівської корони, побоюючись остаточного розриву з монголами[1839].

Коронація відбулася на далекому західному кордоні в Дорогичині: так король намагався якомога довше зберегти її у таємниці від монголів. Складається враження, що уважно слідкуючи за подіями в улусі Джучі, Данило Романович очікував повідомлення про смерть Бату і

[1835] Ипатьевская летопись. Стб. 829.

[1836] Dokumenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953). Vol. 1 / Collegit, introductione et adnotationibus auxit p. Anastasius G. Welykyj. Romae, 1953. Nr 32. P. 43–45.

[1837] Акты исторические... № 88; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuania Gentium Finitimarium Historiam illustrantia / Hrsg. Von A. Theiner. Osnabrük, 1969. Bd. 1. Nr 107.

[1838] *Грушевський М.* Історія. Т. 3. С. 72.

[1839] *Там само*. С. 72.

початок усобиці. За таких умов навіть місяці і тижні відігравали роль. Тому і сама коронація відбулася без великих урочистостей і не у столичному Холмі, а у сусідньому Дорогичині.

Джерела дозволяють стверджувати, що на церемонії в Дорогичині були присутні брат короля – князь Василько Романович, син Лев Данилович і мазовецький князь Земовит Конрадович[1840]. Крім папського легата Опізо, на коронації був також і краківський єпископ Ян Прандота. Але на церемонії не було навіть близького соратника Данила Романовича його печатника Кирила, на той час уже митрополита київського і, схоже, холмського єпископа Івана.

Свого часу радянські історики пробували пов'язати вибір місця з пам'яттю про розгром хрестоносців, мовляв Данило Романович в такий спосіб застерігав курію утриматися від агресивних планів щодо руських земель. Але менше десятка добжинських лицарів, які здалися при підході волинського війська до Дорогичина, не мали нічого спільного з планами курії, а, приймаючи корону, Данило Романович погоджувався і на унію з Римом. Тому ця версія не потребує навіть заперечення – вона була просто даниною тогочасній моді (=обов'язку) незмінно негативного сприйняття усього західного та католицького. Рюриковичі, і Данило Романович зокрема, були прагматиками в зовнішній політиці й, звичайно, не знали переобтяження ідеологічними кліше. У той момент важливою була допомога всього християнського світу, а також утримання противника від можливого наступу перед її сформуванням.

Дату коронації дослідники відносять до пізньої осені 1253 р.[1841], зими 1253/1254 р.[1842] чи початку 1254 р.[1843] Згідно із європейськими середньовічними традиціями коронації володарів відбувалися виключно у святкові дні[1844], що підтверджують відомі дати коронацій польських королів Пшемисла II, Владислава Локєтка чи Казимира III[1845], можна з певністю віднести дату коронації на Різдво 7 січня 1254 р. (тоді за Юліанським календарем Різдво співпадало у православних і католиків).

Війна з монголами 1254–1260 рр. Організація антимонгольської коаліції, найактивнішими учасниками якої виступали поряд з Данилом Романовичем польські князі, відразу ж наштовхнулася на певні труднощі.

В контексті подолання протиріч між союзниками слід розглядати угоду 1254 р. між королем Данилом Романовичем, мазовецьким князем Земовитом та віце-магістром Тевтонського ордену Бургардом фон

[1840] Ипатьевская летопись. Стб. 826–827.

[1841] *Грушевський М.* Хронольогія. С. 36–37; *Abraham W.* Powstanie organizacyi... S. 133–134; *Włodarski B.* Polska i Ruś. S. 143, 145; *Флоря Б. Н.* У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.). Санкт-Петербург, 2004. С. 165; *Паславський І.* Коронація... С. 70; *Котляр Н. Ф.* Галицко-Волынская летопись. Текст. Комментарий. Исследование. Санкт-Петербург, 2005. С. 294.

[1842] *Хрусталёв Д. Г.* Северные крестоносцы. С. 365.

[1843] *Чубатий М. М.* Західна Україна і Рим. С. 60; *Пашуто В. Т.* Очерки. С. 259.

[1844] *Schaller H.M.* Der heilige Tag als Termin mittelalterlicher Staatsakte // Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. Vol. 30. 1974. Z. 1. S. 6. Вдячний О.Головку, який звернув мою увагу на цю обставину.

[1845] *Jasiński K.* Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Wrocław, 1992. S. 82.

Хорнхаузеном, за якою розділено права на ятвязькі землі (третину з них мали поділити король Данило з князем Земовитом)[1846]. Походи проти прусського племені *ятвягів*, сусідів Дорогичинського князівства Волинської землі, велися постійно впродовж всього правління короля Данила. *Ятвяги* не входили до прусського об'єднання. Розрізнені, на чолі з родовими старшинами, ятвязькі общини навряд чи творили серйозну небезпеку для Волині. Просто їх землі, заповнені лісами, багатими хутровим звіром, приваблювали сильніших сусідів. Хутра, мед та віск – предмети експорту, які можна було отримати у вигляді ятвязької данини. Походи ці виправдовували, надаючи їм характер хрестових походів проти балтійських язичників, при цьому конкуренти Тевтонський Орден та мазовецькі князі теж намагалися випередити можливих конкурентів. Особливо великим і вдалим для Данила Романовича був похід у 1253 р.[1847]

Війна почалася за невигідних умов, коли коаліція остаточно ще не була сформована. Каральна рать Неврюя виключила участь князів Північно-Східної Русі. Монголи підійшли до Бакоти і посадник Мілей віддав їм місто, яке контролювало вхід до Пониззя. Сам посадник уже пробував стати прямим ординським васалом, навіть прийняв до себе якогось баскака (правдоподібно, десь у 1242–1244 рр.). Але тоді його схопив двірський Андрій і привів до Данила Романовича. За боярина поручився князь Лев Данилович і той отримав прощення та повернувся до Бакоти[1848]. Тепер Мілей знову здав місто монголам.

Фактично війну розв'язав не сам король Данило, а Куремса. Хто цей Куремса – Коренца, емір Мауці, володар Придніпровського улусу[1849], який був "паном усіх тих, хто поставлений на засаді проти усіх народів Заходу, щоб останні не напали на них зненацька"[1850], чи Курумиші – син Орду й племінник Бату[1851], володар окремого улуса на Правобережжі[1852] – однозначно відповісти не вдається. Болохівські князі були його васалами. Тому проти них та колишнього київського князя Ізяслава Мстиславича, який з допомогою монголів спробував навіть рушити на Галич[1853], було спрямовано перший удар. Куремса виявився не готовим до такого розвитку подій і навіть закликав Ізяслава Мстиславовича утриматися від походу. В результаті упродовж 1254–1256 рр. галицько-волинське військо з допомогою литовських союзників руйнувало болохівські міста. Невдачі Куремси, який не отримував допомоги, були зумовлені недостатком сил для подолання короля Данила.

Докладно не відомо, коли помер Бату. Його смерть відносять до

[1846] Codex dyplomaticus Poloniae / Ed. L. Ryszczewski, A .Muczkowski. Varsoviae, Vol. 3. 1858. Nr 30.
[1847] *Котляр М. Ф.* Воєнне мистецтво... С. 334–342.
[1848] Там же. Стб. 828–829.
[1849] *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана... С. 16.
[1850] *Джиованни дель Плано Карпини.* История монгалов. С. 69.
[1851] *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 42.
[1852] *Федоров-Давыдов Г.* Общественный строй Золотой Орды. Москва, 1973. С. 60–61; *Пилипчук Я.* Правителі... С. 17.
[1853] Ипатьевская летопись. Стб. 829.

1255/1256 р. (йому було заледве 48 р.)[1854]. Передчуваючи кінець, він відіслав сина Сартака до Каракоруму до Менгу-каана. Зобов'язаний престолом Батиєві, Менгу затвердив Сартака правителем улусу Джучі. Але той не доїхав до столиці: він помер від отрути[1855]. За його загибеллю стояв Берке, який після смерті Орду був найстаршим серед Джучидів[1856]. Смерть Сартака зайшла невдовзі після смерті батька, ніби у 1256 р., але ця дата теж непевна[1857]. Зі смертю Сартака Менгу затвердив ханом Улакчі, доручивши вдові Батия Боракчин-хатун опікуватися сином до його повноліття. Але юний хан незабаром помер (за Джувейні того ж року, що й Сартак[1858], але докладних дат перські історики не знали), очевидно не пізніше 1257 р. і не без допомоги Берке. За Ель Айні, який в союзному Золотій Орді Каїрі мав доступ до документів, Боракчин-хатун була втоплена[1859].

Навесні 1256 р. Данило Романович став збирати сили для походу на Київ. Очікували підходу литовців та новогрудських сил Романа Даниловича[1860]. Тоді ще не могли знати про смерть Сартака й примарні надії на нього як християнина давали можливість якось домовитися. А потім настали нові очікування з огляду на юний вік Улакчі. Ці вагання,

[1854] Див.: *Бартольд В. В.* Батый // Его же. Сочинения. Москва, 1968. Т. 5. С. 496–500; *Сафаргалиев М. Г.* Распад Золотой Орды. Саранск, 1960. С. 46–47; *Филипс Э. Д.* Монголы. Основатели империи Великих ханов. Москва, 2003. С. 143 (і т. д.). Арабські автори датують смерть Бату 650 р. Х. (14.03.1252–2.03.1253): вже згаданий Ібн Бібі (*Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 67); єгипетський емір Рук-ед-Дін Бейбарс (1245–1325) (*Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 1. С. 121); сирійський енциклопедист Енувейрі (1279–1333) (там же. С. 150); філософ, політик і дипломат Ібн Хальдун (+ 1406) (там же. С. 378), каїрський вчений Ель-Айні (1361–1451) (там же. С. 505–506). За Джувейні (1226–1283), який від 1256 р. обіймав високі посади в адміністрації Хулагу, Бату відправив Сартака до Менгу у 653 р. Х (10.02.1255–29.01.1256). Поки Сартак прибув до ставки великого кааана, туди дійшла естафета із звісткою про смерть Бату. У тексті на місці конкретної дати пропуск: там же. Т. 2. С. 22. За безсумнівною інформацією францисканця Гійома де Рубрука, Бату був живим ще у жовтні–листопаді 1254 р., коли дипломат заїхав до Сараю, повертаючись з Каракорума, – до того він зустрів по дорозі обоз Сартака, який рухався у Каракорум: *Вильгельм де Рубрук*. Путешествие... С. 189. За перським хроністом Казвіні (1281/1282 – після 1344), Бату помер у 654 р. Х. (30.01.1256–18.01.1957): *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 91. Вільгельм де Рубрук зустрів Сартака десь наприкінці літа 1254 р., не пізніше початку вересня. Естафета обігнала оглана і принесла звістку про смерть Бату в Каракорум. Монгольські гінці пересувалися зі швидкістю 100–150 км на добу (*Уолкер С. С.* Чингиз-хан / Пер. с англ. А. И. Глебова-Богомолова. Ростов на Дону, 1998. С. 35), а обоз оглана рухався "зі стадом великої і дрібної худоби, з дружинами і малими дітьми". Виходячи з інформації Вільгельма Рубрука, смерть Бату слід датувати самим кінцем 1254 – початком 1255 р.

[1855] За Аль-Джузджані (1193 – після 1260), Сартак помер від хвороби шлунку: *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 18–19.

[1856] *Патканов К. П.* История монголов по армянским источникам. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1873. С. 87.

[1857] Деякі джерела інформують, що правління Сартака тривало один рік та кілька місяців і відносять його загибель до 652 р. Х. (21.02.1254–9.02.1255). Це твердять Ейнувері (*Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 1. С. 150–151), Ібн Хальдун (там же. С. 378), Ель-Макрізі (1364/1365–1441/1442) (там же. С. 428), Ель-Айні (там же. С. 506). Але коли прийняти, що Бату помер не пізніше початку 1255 р., а Сартак (навіть враховуючи можливу зупинку в Каракорумі на якийсь час; а по дорозі могли бути інші) не доїхав до Сарая, його смерть необхідно віднести щонайпізніше до початку 1256 р.

[1858] *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 22.

[1859] Там же. Т. 1. С. 506.

[1860] Ипатьевская летопись. Стб. 838.

як можна припускати, не дали змоги реалізувати плани стосовно здобуття Києва і дальшого розширення впливу на схід. Насправді все це виявилося тільки втратою часу.

Боротьба в Орді за владу позбавляла і Куремсу надії на допомогу. Він намагався перехопити ініціативу: у 1256 р. Куремса здійснив похід у глиб Волинської землі (тоді ж, як "ѿ ѡканьныѧ бабы" загорівся Холм, населення вирішило, що "ѿ Татаръ зажьженъ бѣ градъ . и вбѣжаша в мѣста лѣсна и тѣмъ не могоша сбиратисѧ"[1861]), а у листопаді 1257 р. знову несподівано з'явився під стінами Володимира, але тут реформоване волинське піше ополчення зуміло витримати удар ординської кавалерії. Так само невдало завершилася спроба Куремси здобути Луцьк. Захисники встигли зруйнувати міст, ординська метальна артилерія неправильно виставила машини і каміння полетіло в монголів. Спроба перенацілити машину закінчилася її падінням. Лучани вважали, що їм допомогли святі заступники Іоан Златоуст та Миколай Мірлікійський[1862]. Похід Куремси завершився безрезультатно: монголи мусили відступити до Степу.

Перший етап протистояння з Ордою Данило Романович виграв. Правда, воювати доводилося самотужки. Реальними союзниками були тільки литовці та, схоже, поляки. Аж у 1258 р. папа Олександр IV, звернувшись до Тевтонського ордену, заговорив про монгольську загрозу[1863]. Але до цього його підштовхнуло завершення боротьби в улусі Джучі. У 1258 р. Берке нарешті став повноправним володарем улусу Джучі[1864]. Почався перепис населення завойованих руських князівств та призначення для контролю над ними баскаків.

Але Берке успадкував не тільки престол, звільнений від племінників, а й проблеми свого старшого брата. Під час походу Бату на Русь йому допомагали війська огланів з інших монгольських орд. Тому в 1256 р. на допомогу Хулагу, братові великого каана Мунке, для завоювання Ірану виступили війська Джучидів на чолі племінниками Бату, огланами Кулі – сином Орду, Балаканом – сином Шибана та Татаром – сином Бувала. За це Хулагу мав передати Джучидам Азербайджан, але не тільки не зробив цього, а й сам обрав для своєї столиці азербайджанський Тебріз. Далі він почав звинувачувати Джучидів у підступах. Берке сподівався уникнути усобиці, проте не збирався відмовлятися від належних Джучидам земель[1865]. Це він продемонстрував належним чином, відмовившись від частини скарбів багдадських халіфів, які прислав на Волгу ільхан Хулагу[1866].

Досі Чингізидам вдавалося уникати великих зіткнень, обмежуючись маневрами та показом сил. Однак перш, ніж демонструвати силу,

[1861] Там же. Стб. 841.

[1862] Там же. Стб. 840–842.

[1863] *Preussisches Urkundenbuch.* T. 2. Nr. 61. P. 55–56.

[1864] Деякі дослідники датують прихід до влади Берке навіть 1259 р. (*Мыськов Е. П.* Политическая история Золотой Орды (1236–1313). Волгоград, 2003. С. 77), але це суперечить джерелам.

[1865] *Войтович Л. В.* Нащадки Чингіз-хана... С. 105–107.

[1866] *Крамаровский М. Г.* Человек средневековой улицы. Золотая Орда, Византия. Италия. Санкт-Петербург, 2012. С. 131.

Берке потрібно було навести порядок у тилах, привівши до покори тих, хто почав робити спроби звільнитися від ординської опіки. Хан мусив провести цю військову операцію з мінімальними втратами й у максимально короткий час.

Тому Куремсу, що явно програв війну з Данилом Романовичем у 1254–1258 рр., було зміщено[1867]. На Волинь послано темника Бурундая, якому виділено кращі війська. У 1258 р. "приде Боуранда со силою великою"[1868]. Бурундай був одним з найзначніших полководців Бату[1869]. Як показали пізніші події, ординський воєначальник отримав завдання з мінімальними затратами відновити залежність галицько-волинських земель від Орди. При цьому ординці добре орієнтувалися у політичній ситуації на Заході.

Берке не мав намірів повторно завойовувати Галицько-Волинську землю. Йому потрібна була ефективна блискавична демонстрація сили з найменшими втратами. Бурундай з'явився несподівано. Данило Романович прекрасно розумів, що Берке не подарує йому королівської корони та союзу з Римом. "Данилови же сѣдшоу с братом їсо снмї печалнымъ бывше гадахоутъ вѣдахоуть бо аще Данилъ поедеть и не боудеть с добромъ"[1870]. Вирішено для того, щоб виграти час і отримати допомогу союзників, вислати до Бурундая князя Василька Романовича. Останній приготувався до найгіршого: побоюючись репресій з боку ординців, він залишив дружину та сина з королем.

Бурундай блискуче виконав першу частину свого завдання. Він змусив Василька Романовича взяти участь у поході на Литву, потурбувавшись, щоби литовці зрозуміли цей похід як ініціативу руських князів. Король Данило позбувся єдиного реального союзника і втратив сина Романа. Ординці, які повертались через ятвязькі землі, шукали Данила Романовича ("ѣата быста посла и прапаше гдѣ есть Данило"[1871]). Очевидно, Бурундай повинен був привезти короля Данила до ставки Берке. Ординці не могли залишити його не покараним.

Тому Берке не був задоволений цим результатом і в кінці 1259 р. Бурундай знову з'явився на Волині, вимагаючи прибуття всіх князів. Король Данило не прибув і монгольський полководець змусив Василька Романовича та Лева Даниловича прийняти продиктовані ним умови і під наглядом монгольських емісарів зруйновати укріплення Володимира, Луцька, Крем'янця і Львова[1872]. Фактично, зробивши безборонними

[1867] Якщо версія про тотожність Куремси з Курумиші, сином Орду, вірна, то зрозумілою виглядає поява цього оглана в 1259–1260 рр. в оточенні Арик-Буги, який боровся за престол великого каана: *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 42, 46, 73. Втративши улус на Правобережжі, він сподівався заслужити інші володіння у нового правителя.

[1868] Ипатьевская летопись. Стб. 847.

[1869] Бурундай був племінником Бургуджін-нойона з монгольського племені ур'яут, який відзначився ще в поході на Булгар у 1236 р.: *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 34–35. Пізніше він показав себе в поході через Карпати 1241 р., а в 1251 р. очолив 100-тисячну армію Бату, послану на допомогу Мунке під Отрар (Там же. С. 920).

[1870] Ипатьевская летопись. Стб. 848.

[1871] Там же. Стб.848.

[1872] *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. С. 133–134.

ці міста, Бурундай повністю відновив ординське панування. Після цього він оголосив про зміщення короля Данила. Після зустрічі з Бурундаєм біля Шумська Василько Романович відіслав холмського єпископа до короля Данила. "... и нача емоу повѣдати ѡ бывшее и ѡпалоу Боурандаевоу сказа емоу. Данилови же оубоѩвшоуса побѣже в Лѧхы, а из Лѧховъ побѣже во Оугры"[1873].

Однак, король Данило, радше, розпустив чутки про втечу, ніж втік насправді. Монголи також не повірили у втечу, продовживши похід на Холм. Король в очікуванні підмоги перебував в околицях Холма в Забужжі[1874]. Він сподівався на підхід тевтонців. Але Бурундай, на відміну від Данила Романовича, добре знав, що на допомогу королю не підійдуть ні угорці, ні тевтонці. Монгольським емісарам вдалося підбурити до виступу пруських нобілів. Пруси, скориставшись проблемами Ордену та його союзників, розгорнули велике повстання під проводом Геркуса Мантаса, яке не випадково розпочалося саме 20 січня 1260 р. Воно заскочило Тевтонський орден зненацька і зв'язало його сили аж до 1274 р.

Бурундай знав, що й угорське військо не прийде на допомогу королю Данилу. Ще в кінці 1259 р. хан Берке прислав до угорського короля вимогу негайного укладення миру з монголами, скріпленого династичним шлюбом, і спільного виступу з монголами проти християнських сусідів, погрожуючи вторгненням в Угорщину[1875]. Це посольство зупинило можливі дії Бели IV на підтримку Данила Романовича чи польських князів.

Бурундай змусив князя Василька Романовича взяти участь у поході на Холм. Холм знаходився на високому пагорбі й до його укріплень неможливо було підтягнути облогові машини. Бурундай чітко виконував поставлене завдання з найменшими втратами для свого війська. За князем Васильком Романовичем стежили ординські достойники "Коуичиѧ, Ашика Болюѧ и к томоу толмач розоумѣюща Роусскыи ѧзь"[1876]. Тому князь мусив вимагати від бояр Костянтина та Луки Івановича, які обороняли місто, здатися монголам. З поведінки князя оборонці зрозуміли, що монголи, не штурмуватимуть Холма, тому відповідь захисників була призначена, радше, для вух ординських достойників: "поѣдь прочь аже боудеть ти каменемь в чело, ты оуже не братъ еси братоу своему, но ратьныи есь"[1877]. Метальна артилерія на стінах Холма також, можливо, переконала ординського воєначальника відступити від міста.

[1873] Ипатьевская летопись. Стб. 850.

[1874] *Войтович Л.* Остання еміграція... С. 89–96.

[1875] Vetera monumenta nistorica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A. Theiner. T. 1. Romae, 1859. P. 239–240.

[1876] Ипатьевская летопись. Стб. 851. Вірогідно, "Коуичиѧ" тотожний Кунджу, старшому синові Беркечара і племіннику Бату (*Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов... Т. 2. С. 53), а Ашика – Ачину, сину Урунг-Тимура, володаря Кримського улусу та внучатому племінникові Бату (там же. С. 59, 61). Отже, сили Бурундая набиралася з добірних частин різних улусів і серед їх командирів були оглани.

[1877] Ипатьевская летопись. Стб. 852.

Печатка краківського князя Болеслава Сором'язливого (1243–1279)

Далі Василько Романович та Лев Данилович (вони, правдоподібно, отримали ярлики відповідно на Волинську та Галицьку землі) змушені були брати участь у спустошенні польських земель. Щоб відбити польським князям охоту прийти на допомогу Данилові Романовичу, ординці оточили Сандомир "и wбьстоупиша и со всѣ стороно и wгородиша и коло своимъ городом, и порокъ поставиша и пороком же бьющтмъ не wслабно днь и нощъ, а стрѣламъ не дадоущимъ выникноути изъ заборолъ. И биша по четырѣ дни. В четвертыи же днь сбиша заборола с города. Татаровѣ же начаша лествицѣ приставливати к городоу и тако полѣзоша на горо наперед же возлѣзоста два Татарина на городъ с хороуговью..."[1878]. Після прориву зовнішньої лінії оборони рештки захисників кинулися до дитинця і багато людей загинуло на мості через рів. Пожежа охопила місто, люди рятувалися у кам'яних церквах, здавалися ординцям і покидали місто. Полонених зігнали на оболоні, протримали їх два дні, а потім перебили[1879]. Після цього ординське військо поспіхом покинуло польські землі і, не затримуючись, попрямувало на Нижню Волгу. Хан Берке дуже потребував його у своїх планах щодо Азербайджану.

Війна із Золотою Ордою у 1258–1260 рр. завершилася поразкою короля Данила Романовича. Хану Берке вдалося порівняно незначними зусиллями відновити панування ординців у Галицько-Волинській державі, а його полководець Бурундай вдалими заходами підірвав обороноздатність краю та зумів розладнати політичні союзи з найближчими сусідами. Ординці змусили князів підступно атакувати литовські землі, підштовхнули велике повстання прусів, зв'язавши цим сили Тевтонського ордену, і жорстоким штурмом та різаниною у Сандомирі стримали польських князів. Ні краківський князь Болеслав Сором'язливий, ні мазовецький князь Земовит не відважилися прийти на допомогу Сандомиру. Болеслав Сором'язливий, залишивши оборону Кракова на воєводу, сховався в Угорщині чи у князя Лєшка Чорного в Сєрадзі[1880].

Щоби виключити підтримку інших можливих християнських союзників короля Данила і польських князів, після здобуття Сандомира хан Берке послав посольство до французькому королю Людовику IX з

послав ??

[1878] Там же. Стб. 852–853. Див. також: *Stopka K.* Męczennicy sandomierscy. Legenda i rzeczywistość // Nasza Przeszłość. T. 80. 1993. S. 51–99.

[1879] Ипатьевская летопись. Стб. 854–855.

[1880] *Karpiński R.* Bolesław Wstydliwy // Poczet krolów i książąt polskich. Warszawa, 1980. S. 192.

вимогою негайного підданства монголам[1881].

Монгольський хан отримав очікувані результати. Деякий час після походів Бурундая європейські країни перебували в очікуванні можливих повторних вторгнень. Не випадково ж Ед де Шаторі (1190–1273), кардинал-єпископ Фраскаті, декан Колегії кардиналів і професор Паризького університету, у своїй проповіді в 1261 р. звернув увагу на відсутність єднання між християнськими державами, яка відкриває шлях монголам до нових завоювань[1882].

Римський папа Урбан IV, сприявши укладенню миру між чеським і угорським королями, із задоволенням відзначив у 1262 р., що цей мир буде сприяти консолідації проти монголів[1883]. Той же папа Урбан IV, в листі до німецького короля Річарда Корнуельського від 27 серпня 1263 р., змалював загрозливе положення атакованих татарами християнських держав, яких розривають конфлікти "скоріше інстинктивними, ніж внутрішніми"[1884].

Від початку 1260 р. і до осені 1262 р. король Данило зникає зі сторінок Галицько-Волинського літопису. Цей період він провів у своїй останній еміграції[1885]. Уже після повернення короля наприкінці 1262 р. в Тернаві відбувся княжий снем за участю Данила і Василька Романовичів, Болеслава Сором'язливого, Лева і Шварна Даниловичів та Володимира Васильковича, на якому "положиша радъ межи собою ѡ землю Роускоую и Лядьскоу оутвердивъшеса крмъ чтнымъ"[1886]. Ця зустріч пройшла повз увагу більшості дослідників, які не надали її значення. Зрозуміло, що зустріч князів в Тернаві означала повернення короля до влади, яку визнали всі родичі-васали. Але не випадковим було запрошення на цю зустріч краківського князя, який у 1259–1260 рр. залишався союзником і землі якого постраждали від монголів.

Можна не сумніватися, що Данило Романович, який після стількох невдач зберігав оптимізм і продовжував боротися, тепер переживав піднесення і все ще мав надію у союзі з іншими європейськими християнськими державами відвоювати від монголів землі всієї Русі, як свого часу він відвоював спадщину Романа Мстиславича. На межі 1262–1263 рр. видавалося, що монголи надовго зав'язли у взаємній боротьбі і король спішив скористатися з такої ситуації. В еміграції він, безперечно, напружено стежив за інформацією зі Сходу. Вона не могла бути повною і за таких обставин легко було приймати бажане за дійсне. Ці проблеми він мусив обговорювати з Белою IV. Над Європою

[1881] Chronica minor autore Minorita Erphordiensi // Monumenta Germaniar Historica. Scriptores. T. 24. Hannoverae, 1879. P. 202; *Jackson P.* Mongołowie i Zachód. Warszawa, 2007. S. 166.

[1882] "… discordie inter christianos parent viam tartaris…" (*Eudes de Châteauroux.* Sermo in consilio // Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other. Helsinki, 2001. P. 160).

[1883] Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selecte / Ed. C.Rodenberg. V. 3. Berlin, 1894. P. 482. № 518.

[1884] Monumenta Germaniae Historica. V. 3. P. 548. № 560/1.

[1885] *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96.

[1886] Ипатьевская летопись. Стб. 858.

Замок у Зволені. Сучасний вигляд

усе ще висіла загроза вторгнення полчищ Берке. Це все-таки зближувало позиції, утримуючи від конфронтації навіть учорашніх ворогів. Союз Угорщини, Чехії, Австрії, польських князів і королівства Русі забезпечив би Данилові Романовичу можливість повернутися до ідеї звільнення Русі від монгольської зверхності, використовуючи боротьбу між різними гілками Чингізидів. Він поспішав реалізувати ці плани, не сумніваючись у підтримці брата та старшого сина. Але Василько Романович та Лев Данилович значно краще володіли ситуацією. Вони намагалися стримати пориви короля. Лев Данилович, правдоподібно, робив це надміру емоційно.

Така позиція брата і старшого сина розгнівила короля. Він збирався обговорювати плани продовження боротьби проти монголів. Тому на Тернавському снемі й з'явився зять та постійний союзик угорського короля, краківський князь Болеслав Сором'язливий[1887]. Але Тернав-

[1887] У березні 2011 р. на конференції, присвяченій пам'яті Я.Д.Ісаєвича, не будучи знайомий з моїми останніми працями, де показано чому Данило Романович не міг повернутися з Угорщини до початку війни в Азербайджані, краківський дослідник В. Нагірний, висинув версію про можливу конфронтацію між Данилом Романовичем і Болеславом Сором'язливим викликану походом Бурундая, яку необхідно було владнати через литовську загрозу, яка була настільки великою, що король Данило навіть хвилювався за життя племінника, що і змусило його організувати зустріч в Тернаві. Я не бачу жодної можливості, яка би дозволяла Данилові Романовичу повернутися назад у свої землі із зруйнованими укріпленнями міст в умовах очікуваної монгольської агресії, доки була присутня реальність цієї агресії. Джерела також не дають підстав для перебільшення литовської загрози. Крім внутрішнього напруження сили литовського короля були зв'язані в Жемайтії та Лівонії, де боротьба тривала з перемінним успіхом, а тевтонці отримали допомогу від німецьких князів, про що не могли не знати у Володимирі (див.: *Гудавичюс Э.* История Литвы с древнейших времен до 1569 года. Москва, 2005. С. 66).

Св. Кінга (Кунегунда) (1224–1292)
(Ікона XVIII ст. з монастиря
кларисок у Старому Сончі)

ський з'їзд пішов зовсім іншим шляхом. Головним питання на ньому став переділ столів у королівстві, який призвів до наступної конфронтації між синами Данила Романовича.

Лев Данилович: союзник, претендент і "опікун". Стосунки між Галицько-Волинським князівством і польськими князівствами наприкінці XIII – на початку XIV ст. досі належно не відображені в історичній літературі – дослідники трактують їх однобоко і не зовсім правильно, часто, не звертаючи уваги на інформацію джерел[1888]. Особливо це стосується постаті князя Лева Даниловича та його участі у боротьбі за краківський престол. Навіть у монографії, присвяченій сестрі його дружини Констанції – краківській княгині Кунегунді, цей князь згадується тільки раз, та й то принагідно у примітці[1889].

У середині 1247 р., орієнтовно після 2 червня, у замку Зволен – центрі однойменного комітату Угорського королівства (нині Словаччина) – у присутності угорського короля Бели IV та галицько-волинського князя Данила Романовича київський митрополит Кирило II дав шлюб Леву Даниловичу та Констанції Белівні[1890]. Трохи раніше, у 1239 р., старша сестра Констанції – Кунегунда (Кінга) (1234–1292) була видана за сандомирського князя Болеслава, сина Лєшка Білого[1891], який з 1243 р. утвердився у Кракові. Через сестер брати ще більше зблизилися. Важливою була їх зустріч у квітні 1268 р. при дворі Бели IV в період найбільшої конфронтації між Левом і Шварном Даниловичами. Крім Констанції та Кунегунди ,там була ще їх сестра Йолана, дружина калішського князя Болеслава Побожного[1892].

Шварн Данилович відразу ж намагався переманити на свою сторону Болеслава Сором'язливого. У 1265 р. він ще розглядав його як

[1888] *Mysliński K.* Polska a księstwo Halicko-Włodzimierskie na przełomie XIII i XIV wieku // Галицько-Волинська держава: передумови, виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 7–8.
[1889] *Kowalska B.* Święta Kinga: rzeczywistość i legenda. Kraków, 2008. S. 229.
[1890] *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. Львів, 2012. С. 34–37.
[1891] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 494–496.
[1892] Там само.

союзника[1893]. Але вже у 1266 р. дійшло до відвертої війни[1894], у якій Шварна підтримав тільки Василько Романович. Галицькі війська не прийшли на допомогу волинським. Василькові Романовичу і Шварнові Даниловичу так і не вдалося вплинути на позицію краківського князя. До смерті Болеслав Сором'язливий залишався вірним другом і союзником свого свояка Лева Даниловича. Якщо вони змінювали свої політичні симпатії, то робили це завжди разом.

Шварн Данилович помер у 1269 р.[1895] У цьому ж році помер і Василько Романович[1896]. Після смерті Шварна Лев без проблем опанував Холмське та Дорогичинське князівства. А після смерті Василька Романовича – став повноправним сюзереном усієї Галицько-Волинської держави, тобто *королівства Русі*. Противники такого висновку спираються, в основному, на уявну відсутність прямих свідчень про це у відредагованому при дворі Володимира Васильковича *Галицько-Волинському літописі*. Змінити думку їм заважає і сформований негативний стереотип про князя Лева Даниловича, який міцно вкоренився у свідомості дослідників. Польський історик Д. Домбровський вагається щодо дати смерті Василька і ставить її у періоді 1268–1271 рр.[1897] Але, якби у 1270 р. Василько Романович ще жив, то чи міг би Лев Данилович керувати волинськими князями та ще й і змушувати їх брати участь у походах, які не відповідали їхнім інтересам?

Констанція (1237 після 1289), дружина Лева Даниловича (барельєф Якима Крохмального, храм Іоанна Хрестителя у Львові, 2011)

А між тим Лев Данилович не тільки змусив своїх братів волинських князів взяти участь у далекому від їх інтересів поході на підтримку його свояка угорського короля Стефана V, але залучив до цього походу своїх литовських союзників. Похід 1271 р., в якому взяв участь ще один свояк краківський князь Болеслав Сором'язливий, був спрямований

[1893] Ипатьевская летопись. Стб. 864.
[1894] Там же. Стб. 864, 867.
[1895] Ипатьевская летопись. Стб. 868.
[1896] Там же. Стб. 869.
[1897] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 77–98.

Костел Іоана Хрестителя у Львові. Сучасний вигляд

проти вроцлавського князя Генріха IV Пробуса, найбільшого союзника Пшемисла II Оттокара[1898].

У 1270 р. Лев Данилович переніс свою столицю до Львова. Про його контакти з краківським двором та перебування у Львові Кунегунди розповідає таке цікаве та багате джерело, як Житіє святої Кінги[1899]. Князя Болеслава V автори польських щорічників прозвали Сором'язливим за те, що він дотримався обітниці дружини щодо "шлюбу чистоти", про що слідом за авторами щорічників писали хроністи Ян Длугош, Мартин Кромер, Мартин Бельський, Владислав Хмельовский. Попри відсутність сексуальних контактів, Кунегунда мала значний вплив на мужа та його політику, постійно контактувала з сестрами, сприяла тісному союзу Болеслава Сором'язливого з Левом Даниловичем, бувала при дворі шурина та сестри. Житіє, написане після смерті княгині у 1292 р. у заснованому нею монастирі кларисок у Старому Сончі. У тому ж монастирі прийняла чернецтво одна з доньок Лева Даниловича та Констанції – Святослава[1900]. Там вона і померла у 1302 р.[1901] Сама Констанція також бувала у цьому монастирі і, ніби-то навчала черниць співу[1902]. Зимою 1287–1288 рр. під час походу хана Телебуги там вона переховувалася разом з Кунегундою[1903]. Констанція взагалі також прислухалася до сестри, яка під час відвідин схиляла її до християнських чеснот, зокрема проявляла милосердя до знедолених і немічних у своєму дворі у Львові[1904]. За легендою Лев Данилович похоронив дружину у костелі Іоанна Хрестителя, спеціально збудованому для неї. Навколо цього храму і

[1898] Ипатьевская летопись. Стб. 870; Schlesisches Urkündenbuch. T.4 / Ed. Winfried Irgang. Köln–Wien, 1988. № 124–127.

[1899] Див.: *Войтович Л.* Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. 1. Київ–Львів, 2004. С. 712–720.

[1900] Див.: *Cecylian Niezgoda.* Błogosławiona Salomea Piastówna. – Kraków, 1996. – S. 223.

[1901] *Линниченко И.* Известия о взаимоотношении России и Польши // Записки ун-та св. Владимира. – Т. 9. – Киев, 1882. – С. 223; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań–Wrocław, 2002. – S. 226–230.

[1902] Vita et miracula sanctae Kingae. – P. 716.

[1903] *Długosz J.* Vita beatae Kunegundis // Joannis Dlugosii Senioris Opera omnia / Wyd. A.Przeździecki. – T. 1. – Cracoviae, 1887. – P. 269.

[1904] Vita et miracula sanctae Kingae ducissae Cracoviensis / Ed. W.Kętrzyński // Monumenta Poloniae Historica. T. 4. Lwów, 1884. P. 684, 716.

його заснування продовжується дискусія, яка виходить за рамки цього дослідження. Не виключено, що княгиня похована у каплиці Нижнього замку, церкві св. Юрія, патрональному храмі її сина короля Юрія Львовича, чи у іншому храмі.

Житіє св. Кінги цілком заслуговує на довіру як джерело, сформоване сучасниками невдовзі після описуваних подій. Вперше питання про канонізацію княгині Кінги було підняте у 1401 р. на прохання абатиси сондецького монастиря Зеленьської. Тоді ж подано рукопис її "Життя"[1905]. Цей рукопис в кінці XVII ст. досліджували комісари канонізаційного процесу М. І. Франкович та Ф. Петриковський[1906], пізніше – Г. Зейссберг[1907], видавець "Життя" відомий польський археограф В. Кемптшиньский[1908], Р. Пілат[1909], П. Давід[1910], О. Свянтек[1911] та М. Г. Вітковська[1912]. Як звично в агіографії, "Житіє" складається з двох частин: біографії святої та "чудес". Проаналізувавши рукописи "Життя" і його джерела, можна стверджувати, що друга його частина була написана не раніше 1329 р. А біографія святої була складена відразу після подій, про які "Житіє" розповідає – близько 1320 р. як і вважав В. Кемптшиньський[1913].

Вирішальним аргументом у датуванні оригіналу "Життя" була невідома угорська хроніка. Її використали автор рукопису 1401 р. і хроніст Ян Длугош. Нею користувалися і при укладанні рукопису. На думку французького дослідника П. Давіда, автор першої частини "Життя" використав хроніку капелана короля Лайоша I Марка Кальті, який закінчив зведення хронік з історії Угорщини 15 травня 1358 р.[1914]. Свої міркування Давід базував на переконанні, що не існує іншої угорської хроніки, окрім хроніки Марка Кальті, звідки можна було би почерпнути матеріали для "Життя". Він вважав, що не могла у Польщі зберегтися угорська хроніка, якої б не знали у самій Угорщині. Багато ілюміновані (прикрашені мініатюрами-ілюстраціями) копії хроніки Марка Кальті виготовлялися від 1370 р. Нині їх відомо аж п'ять. Одна з них містить 135 мініатюр. У 1374 р. її подарували французькому королеві Карлу V. Дуже ймовірно, що така копія була й у Польщі, тоді об'єднаній персональною унією з Угорщиною. Але П. Давід не звернув уваги на аналіз В. Кемтшиньского, який, звіривши текст Марка Кальті з відповідними місцями Життя, прийшов до висновку, що автор Життя

[1905] *Zaleski St.* Kinga i jej klasztor starosądecki. Lwów, 1882. S. 6, 68.

[1906] Vita et miracula sanctae Kingae. P. 664–665.

[1907] *Zeissberg H.* Dziejopysarstwo polskie wieków średnich. T. 1. Warszawa, 1877. S. 121–135.

[1908] Vita et miracula sanctae Kingae. P. 669–676.

[1909] *Pilat R.* Historia literatury polskiej w wiekach średnich. T. 1. Warszawa, 1926. S. 142–153.

[1910] *David P.* Les sources de l'histoire de Pologne – a l'epoque des Piasts (963-1386). Paris, 1934. P. 168–175.

[1911] *Świątek O.* Z dziejów polskiego żywotopisarstwa świątych. Lublin, 1937. S. 11–23.

[1912] *Witkowska M. H.* Vita Sanctae Kyngae Ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne // Roczniki Humanistyczne. 1962. S. 51–61, 68, 92.

[1913] *Войтович Л.* Де була столиця Льва Даниловича? С. 712–720.

[1914] Képes Kronika. Kálti Márk kronikája a magyarok tètteirol / Ford. L.Gereb. Budapest, 1952. 49–52 old; *David P.* Op. cit. P. 170.

Печатка краківського князя
Лєшка Чорного (1279–1288)

користувався іншим невідомим угорським кодексом другої половини XIII ст. Ця хроніка могла потрапити у Старий Сонч разом з іншими книгами Кінги. Але загинула з рештою сондецьких рукописів, серед яких був і псалтир, з якого молилася княгиня Кінга[1915]. Тому пізніші угорські хроністи про неї нічого не знали.

Проаналізувавши угорські хроніки, я зробив висновок, що таким кодексом могла бути тільки Хроніка магістра Акоша. Він мав університетську освіту, у 1242–45 рр. був капеланом короля Бели IV, у 1248–61 рр. – канцлером королеви – матері Кінги, одночасно займаючи уряд кустоса у Секешфегерварі (1248–1251) та пробста у Буді (1254–1273). До зведеної хроніки Марка Кальті з праці магістра Акоша включено список угорських королів за 1162–1205 рр., доповнений у 1270–1272 рр. короткими розповідями про події 1205–1272 рр. Магістр Акош також вносив свої поправки у "Діяння угорців", які доповнив списком знатних родин угорського походження[1916]. За його версією, засновник династії Арпадів був тільки одним з угорських вождів[1917]. На думку багатьох угорських дослідників (Д. Дьєрфі, Л. Хайнеман, Р. Ф. Кайндль, І. Маджар, Б. Хоман, Я. Хорват, Е. Маюс), магістр Акош належав до найвидатніших угорських хроністів. Дьєрдь Дьєрфі, навіть, вважав його автором знаменитих „Діянь гунів". Хоча авторство цієї пам'ятки, здебільшого, приписують клірику короля Ласло IV, який писав у 1282–1285 рр.[1918] Магістр Акош був близьким до родини короля Бели IV. А з Кінгою знався особисто. Отож, коли княгиня провідувала батьківщину, він міг подарувати її свою хроніку. Марк Кальті, який критично ставився до праць попередників, переробив і скоротив початковий текст магістра Акоша, залишивши лише сухий перелік і подій. Оскільки Акош був ідеологом баронів, і, подібно до них, вважав короля тільки першим серед рівних, у тексті могли бути деякі оцінки не дуже приємні для Арпадів оцінки. Правда, тут є і певні застереження. У Житії смерть короля Андрія II помилково датована 26 вереснем 1235 р. замість 21 вересня 1235 р. Зрозуміло, що магістр Акош не міг би так помилитися, але це легко міг зробити автор

[1915] Vita et miracula sanctae Kingae. P. 678–679.
[1916] *Войтович Л.* Де була столиця Льва Даниловича? С. 712–720.
[1917] *Györffy G.* Kronikáink és magyár ostorténet. Budapest, 1948. 171, 188 old.
[1918] *Malyusz E.* A Thuróczy Kroniká és förrásai. Budapest, 1967. 53 old.

Житія, який користувався його хронікою[1919].

Наведені аргументи, а також аналіз відомостей про інформаторів автора Житія, згаданих у тексті (більшість із них можна легко ідентифікувати), дозволяють датувати формування першої частини Житія близько 1320 р.

Житіє однозначно свідчить про близькі стосунки львівського і краківського дворів. Так само синхронно і у тісному союзі виступали вони після смерті угорського короля Стефана V і загибелі князя Бели Ростиславича, при підтримці Пшемисла II Оттокара в боротьбі за Австрійську спадщину на заключному етапі, участі їх військ у битві під Дюрнкуртом 26 серпня 1278 р. та інших важливих тогочасних подіях[1920].

Після 6 грудня 1279 р. краківський князь Болеслав Сором'язливий помер[1921]. З огляду на те, що він дотримався обітниці "шлюбу чистоти" з Кунегундою, спадкоємців у нього не було. Ще у 1273 р. Болеслав оголосив спадкоємцем двоюрідного племінника – сєрадського князя Лєшка Чорного, що викликало спротив інших князів та знаті, які підтримали претензії одного з опольських князів Владислава[1922]. Розгорталася боротьба за краківський престол, володар якого вважався номінальним сюзереном Польщі. Польська знать розділилася, але більшість таки була на стороні Лєшка Чорного. Основним суперником Лєшка Чорного несподівано виступив Лев Данилович – на той час сюзерен королівства Русі, тобто Галицько-Волинської держави[1923].

Зрозуміло, що Лев Данилович володів достовірною інформацією про ситуацію в Польщі. До того ж він розраховував на солідну підтримку: волинських князів, улусбека Ногая – фактичного володаря причорноморських степів та Нижнього Дунаю, частини польської еліти та мазовецьких князів Конрада та Болеслава, синів Земовита, свого зятя – битомського і глоговського князя Казимира Владиславовича та його брата опольського князя Болеслава і чехів. *По кужелю* як чоловік Констанції він такі права мав. І спроба скористатися ними, зовсім не була політичною авантюрою – у *середні вікі* подібні спроби робилися і за менш сприятливих обставин. У випадку успішного завершення боротьби за краківський престол Лев Данилович відразу став би серйозним конкурентом німецького короля Рудольфа I у Центрально-Східній Європі. Був би відновлений політичний баланс, порушений загибеллю чеського короля Пшемисла II Оттокара, який був союзником Лева Даниловича та Болеслава Сором'язливого. Можливо, що до потаємних планів Лева Даниловича і входило продовження політики батька у напрямку звільнення від монгольської опіки, для чого дав би можливість старший польський престол. Для такого припущення дає підстави

[1919] *Войтович Л.* Де була столиця Льва Даниловича? С. 719–720.

[1920] Див.: *Войтович Л.* Лев Данилович князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів, 2014. С. 169–175, 181–191.

[1921] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 2005. S. 489–490.

[1922] *Samsonowicz H.* Leszek Czarny // Poczet krolów i książąt polskich. Warszawa, 1980. S. 198.

[1923] Kronica Dzierzwy / Ed. K. Pawłowski // Monumenta Poloniae Historica. Nowa series. T. 15. Kraków, 2013. P. 83.

Печатка князя Лева Даниловича (Атрибутація Ярослава Книша)

факт шлюбу холмського князя Юрія Львовича з дочкою тверського і великого володимирського князя Ярослава Ярославича[1924], брат якої, Святослав Ярославич, тримав Тверське князівство і теж претендував на першість у Північно-Східній Русі. В іншій ситуації такий шлюб, який скріплював тверсько-галицький союз, був би позбавлений сенсу. На мою ж думку, особливо важливим було те, що княгиня-вдова Кунегунда також підтримувала свого свояка Лева Даниловича, через що пізніше мала непрості стосунки з Лєшком Чорним. В результаті у 1284 р. вона змушена була спочатку відмовитися від бецької та корчинської каштеляній, а згодом, 24 квітня 1289 р. вступити до монастиря кларисок в Старому Сончі[1925]

І все ж найбільшими противниками планів галицького князя були не Лєшко Чорний та його союзник угорський король Ласло Кун, а брати Лева Даниловича: Володимир Василькович та Мстислав Данилович. Волинські князі важко переносили зверхність старшого брата. Волинські війська взяли участь у цій війні під тиском ординців. На самому початку 1280 р. в ставку Ногая в Ісакчі прибуло посольство Лева Даниловича з проханням про допомогу у польській кампанії[1926]. Ногай вислав військо на чолі з емірами Кончаком, Кезеєм і Куботаком, яке разом з галицько-волинськими дружинами вирушило у похід на Краків[1927].

23 лютого 1280 р. під м. Гожліце на р. Копшив'янці за Сандомиром дорогою на Краків відбулася вирішальна битва[1928]. Польське військо, у

[1924] Ипатьевская летопись // Полное собрание руських летописей. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 884.

[1925] Див.: *Homza M.* Sytuacja polityczna Spiszu do początków XIV w. // Historia scepusii. Vol. 1. Bratislava–Kraków, 2009. S. 166–167.

[1926] *Селезнев Ю.В.* Ногай – полководець и политик Золотой Орды // Новик: Сборник научных работ аспирантов и студентов исторического факультета Воронежского государственного университета. Вып. 3. Воронеж, 2000. С. 29.

[1927] Там же. С. 29.

[1928] Ипатьевская летопись. Стб. 881–882; Rocznik Tracki // Monumenta Poloniae Historica. T. 2.

складі якого було лише 600 лицарів, очолювали краківський палатин Петро та сандомирський палатин Януш[1929]. Битва закінчилася розгромом війська Лева Даниловича, можливою причиною якого стала поведінка волинських князів, які могли залишити поле битви на ранній стадії.

Військо Лева відступило аж до Львова, при тому, що Лєшко Чорний почав його переслідування тільки через 15 днів. Тоді у березні 1280 р. він здобув і розорив м. Переворськ[1930] і рушив до Берестя, однак спроба нападу провалилася[1931] через вторгнення на Люблінщину ятвягів як союзників Лева Даниловича[1932]. Військо Лєшка Чорного розбило їх і переслідувало аж за р. Нарев[1933].

На початку 1281 р. Лєшко Чорний на своїй землі відбив напад монгольського війська, яке прийшло на підтримку Лева Даниловича[1934]. Окрилений перемогою, краківський князь почав розправлятися з польськими союзниками Лева Даниловича. У 1282 р. він підбив молодшого з мазовецьких князів плоцького князя Болеслава Земовитовича виступити проти старшого брата черського князя Конрада. Лев Данилович негайно вислав на допомогу Конраду Земовитовичу дружини, очолені слонімським князем Васильком Романовичем та холмським князем Юрієм Львовичем[1935]. Ця підтримка дала змогу черському князю втримати свої позиції у Мазовії, хоча сама мазовецька усобиця затягнулася. Зв'язаний війнами з угорським королем та краківським князем, Лев Данилович не міг приділяти цьому регіону більше уваги.

У лютому 1285 р., коли військо Лева Даниловича разом з ординцями перебувало у поході в Угорщині, Болеслав Земовитович спустошив околиці Щекарева. Повернувшись з Угорщини, Лев Данилович з'єднався з волинськими військами, очоленими слонімським князем Васильком Романовичем, і напав на землі плоцького князя, дійшовши до Вишгорода. Союзник Лева Даниловича, черський князь Конрад, вторгнувся у Сандомирську та Краківську землі і дійшов до самого Кракова, де міщани, утримавши Вавель, почали спішно зводити нові міські укріплення[1936]. До цієї війни Лев Данилович залучив і литовців, які спустошили Люблінщину[1937]. Броніслав Влодарський слушно трактував події 1285 р. як широкомасштабну війну Лєшка Чорного з

Lwów, 1872. S. 847, 878; Rocznik franciszkański krakowski // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. S. 50–51; *Krakowski S.* Obrona pogranicza wschodniego Małopolski za Leszka Czarnego // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria 1. Z. 15. Historia. Łódź, 1960. S. 89–105.

[1929] Kronika Dzierzwy. S. 83.

[1930] Ипатьевская летопись. Стб. 872.

[1931] Там же. Стб. 889–890.

[1932] *Włodarski B.* Problem jaćwiecki w stosunkach polsko-ruskich // Zapiski Historyczne. T. 24. 1958.

[1933] Kronika Dzierzwy. S. 83.

[1934] *Jackson P.* Mongołowie i Zachód. Warszawa, 2007. S. 251.

[1935] Ипатьевская летопись. Стб. 882–887.

[1936] Kronika Dzierzwy. S. 85.

[1937] Ипатьевская летопись. Стб. 888–889.

Романовичами[1938]. Очевидно, що це було продовження боротьби за краківський престол.

У 1286 р. військо Лева Даниловича разом з союзними литовськими дружинами захопило замок Гостин (нині у Великопольському воєводстві). Прикривав цей похід черський князь Конрад – союзник Лева Даниловича[1939].

Лев Данилович з Ногаєм, який його підтримував, проти власного бажання втягнули у цю боротьбу правителя Золотої Орди Телебугу. Восени 1287 р. він організував похід у Польщу. Історики переважно невірно оцінюють цей похід. Це був не звичайний набіг, а широкомасштабний похід великого війська, очоленого самим ханом. Разом з походами в Угорщину 1286–1287 рр. цю подію варто розглядати в контексті продовження війни *королівства Русі*, тобто Галицько-Волинської держави, проти угорсько-польського союзу. Лев Данилович залучив до цієї війни Ногая, але Телебуга, намагаючись звільнитися від опіки наймогутнішого з улусбеків і ревнуючи останнього до його успіхів, вирішив взяти ініціативу у свої руки. Телебуга прагнув зовнішньополітичного успіху, який підняв би його авторитет. Таким успіхом могло бути перетворення угорських та польських правителів в прямих ординських васалів. При цьому Телебузі розходилося, щоби вони не стали васалами Ногая, як болгарські та сербські правителі.

З ханом Телебугою йшли його двоюрідний брат оглан Алкуй, чернігівські та інші руські удільні князі. Приєднатися до ханського війська отримав наказ і Ногай. Найкоротший шлях в польські землі до Кракова лежав через Перемишль, ним і пішло військо Ногая, пройшовши через Галицьку і Перемишльську землі. Телебуга ж чомусь повів своє військо через Волинь – шляхом Бату у 1240 р. Схоже, що Телебуга був явно невдоволений близькими контактами Лева Даниловича та його братів з Ногаєм ("була межи ними неприязнь велика"[1940]). З подальших подій виглядає, що хан вирішив зробити волинських князів своїми безпосередніми васалами, розірвавши їх зв'язок і з Левом і з Ногаєм, щоби ослабити обох. А можливо, що така ідея з'явилася у нього вже під час самого походу. Які були його плани стосовно польських земель і чи збирався він допомагати Левові в опануванні краківського престолу – сказати важко. Радше – ні. Ймовірно він сподівався, що польські князі поспішать перейти під його підданство. За таких умов зовнішні межі впливу Золотої Орди перемістилися б далі на Захід, а відносна самостійність галицько-волинських князів перейшла б до угорського короля та польських князів, тоді як руські князі мали би бути тісніше інтегровані в ординську систему. Водночас це мало би виключити вплив на них Ногая.

Руські князі по черзі мусили зустрічати золотоординського правителя, явно побоюючись за наслідки цих аудієнцій. На Горині першим

[1938] *Włodarski B.* Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 202–205.

[1939] Rocznik Tracki. P. 851; Rocznik Małopolski // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. P. 185.

[1940] "баше межи има нелюбовье велико" (Ипатьевская летопись. Стб. 892).

зустрів хана луцький князь Мстислав Данилович "с питтям и з дарами", далі біля Перемиля на хана чекав володимирський князь Володимир Василькович[1941]. Останнім Телебугу з почестями приймав Лев на Боужьковьском полі (очевидно, на території Белзького князівства недалеко від Бужська) після того, як Телебуга залишив Перемишль. Можливо, що Лев чекав ординське військо на своїх землях, сподіваючись на швидкий удар через Перемишль по землях Лєшка Чорного.

Телебуга оглянув війська Лева Даниловича, Володимира Васильковича, Мстислава Даниловича та Юрія Львовича, а також 7 грудня 1287 р. здійснив поїздку у Володимир – при цьому ординці "насильство велике чинили в городі і пограбували товарів незліченну кількість і коней"[1942]. Важко оцінити достовірність інформації волинського літописця, адже хан йшов на Польщу, а розорення території, яка платила ординську данину-вихід не було характерним для прагматичних ординців. Зрештою, в ті часи війська завжди вели себе нестримано під час походів навіть на своїй території. Ймовірно, книжник і філософ князь Володимир Василькович надто болісно реагував на подібні дії. Разом з тим золотоординський правитель міг просто демонструвати свою зверхність Володимиру Васильковичу як сильнішому з волинських князів.

З Волині хан з руськими князями рушив на Польщу. При цьому літописець наголосив: "Лев князь з сином своїм Юрієм, а Мстислав зі своєю раттю, а Володимир зі своєю раттю"[1943]. Тобто, є очевидним, що Телебуга зробив князів своїми безпосередніми васалами, ліквідувавши їх залежність від Ногая, а водночас і зверхність Лева Даниловича над братами. У поході галицькі і волинські війська виступали як окремі з'єднання і, вірогідно, на різних операційних напрямках. Симптоматично, що в тексті Мстислав вперше названий перед Володимиром. До того ж Мстислав першим зустрів ординського правителя на Горині "з питтям і з дарами"[1944], і хан Телебуга не зачепив території Луцького князівства, тоді як в землях Володимирського князівства ординці поводили себе зухвало, мало не як завойовники. Важко сказати, що спричинило таку поведінку золотоординського хана: чи Телебуга вирішив приборкати сильніших Романовичів і повністю розірвати їх зв'язки з Ногаєм, чи Мстислав Данилович, скориставшись можливістю спілкування з Телебугою, домігся ханської милості, чи хан, маючи намір віддати Краків Леву Даниловичу, задумав відірвати від нього Волинь і провокував конфлікт між братами, знаючи неприхильне ставлення молодших до старшого? Ймовірно, що обидва волинські князі у розмові з Телебугою за відсутності Лева Даниловича поскаржилися на старшого брата та Ногая і самі висловили бажання бути безпосередньо під рукою правителя Золотої Орди. Телебуга тут же задовольнив їхнє прохання,

[1941] Там же. Стб. 892.

[1942] "насилье велико творахоу в городѣ и пограбиша товара бещисленое множьство и конии" (Там же. Стб. 892–893).

[1943] "Левъ кнлзь со сн҃мь свои҃ Юрьемь. а Мьстиславъ со своею ратью. а Володимѣръ со своею ратью" (Там же. Стб. 893).

[1944] "с питьемь и с дары" (Стб. 892).

яке збігалося з його планами.

Війська Телебуги і Романовичів підійшли до Завихвоста, але ріка ще не замерзла і вони рушили до Сандомира, перейшовши по льоду Сян в іншому місці. Важкохворий Володимир Василькович був відпущений ханом додому. Форсувавши Віслу, Телебуга обложив Сандомир, але здобути місто не зміг, а на штурм не відважився. Ординські війська розсипалися польськими землями і почали їх спустошувати[1945].

Поки Телебуга розбирався з волинськими князями, Ногай ще 6 грудня вторгнувся в польські землі[1946] і перед Різдвом (23–24 грудня) підійшов до Кракова. Краківський князь Лєшек Чорний покинув свою землю і сховався в Угорщині. Ногай обложив Краків, але поляки відстояли свою столицю і у перших днях січня 1288 р. змусили його відступити[1947]. Повернувшись до Кракова, Лєшек Чорний звільнив міщан від податків за їх мужність при обороні столиці[1948].

І все ж краківські містичі та гарнізон Вавеля не могли мати стільки сил, щоби примусити Ногая відступати, тим більше, що передові його загони вже дійшли до Сілезії[1949]. Угорська допомога, очолювана бароном Дьєрдем, сином Шимона, зустріла монгольський підрозділ (тисячу) у січні 1288 р. біля Нового Сонча, коли він відходив назад[1950]. Можливо, це навіть був його ар'єргард чи загін, який повертався з Сілезії.

Імовірною причиною відступу Ногая, який покинув Краківське князівство і, не чекаючи на військо хана, рушив на Нижній Дунай, були його стосунки з Телебугою. Довідавшись про вчинки хана на Волині, де останній розбирався без нього із його васалами, найстарший з Джучидів задумав не дати Телебузі покинути польські землі тріумфатором. Телебуга і справді мав намір іти на Краків, але довідавшись, що Ногай випередив його і покинув польські землі, теж повернув назад[1951].

Цей епізод належить до найбільш заплутаних загадок як ординської історії, так і історії всієї Центрально-Східної Європи[1952]. Чому велике військо золотоординського правителя повернуло назад від Сандомира, навіть не спробувавши дійти до Кракова? Редактори Галицько-Волинського літопису кілька разів повторили інформацію про суперництво Ногая і Телебуги. Арабські літописці теж обмежилися посиланнями на це суперництво. Але цього разу золотоординський хан був розлюченим і шукав, кого звинуватити у своїх невдачах. Саме тому його військо

[1945] Там же. Стб. 893–894.

[1946] Vita et miracula sanctae Kingae. P. 715.

[1947] Rocznik Tracki. P. 852; Annales Posnanienses / Ed. M.Perlbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 29. Hannoverae, 1892. P. 470.

[1948] Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. I (1257–1506) / Ed. F.Piekosiński // Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 5. Kraków, 1879. S. 4–5.

[1949] *Селезнев Ю.В.* Ногай – полководець и политик. С. 53.

[1950] *Pauler D.* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok allott. Vol. 2. Budapest, 1899. 398–399 old.

[1951] Ипатьевская летопись. Стб. 894.

[1952] Див.: *Brâtianu G.* Actes des notaires Gevno is de pera et de Caffa, de la fin treizieme siele (1281–1290). Bucarest, 1927. P. 272; *Сафаргалиев М. Г.* Распад Золотой Орды. Саранск, 1960. С. 56.

рушило відразу до столиці Лева Даниловича – Львова.

На початку 1288 р. золотоординський хан два тижні протримав в облозі Львів: “і стояли на Львовій землі два тижні кормлячись [і] не вооючи, але не давали вони навіть із города вийти за покормом. Хто ж виїхав з города, тих вони побивали, а захопили, а інших, обдерши, пускали нагих, і тії од морозу померли, тому що була зима люта вельми, і зробили вони пустою землю всю”[1953].

Печатка чеського (1283–1305) і польського (1300–1305) короля Вацлава II

З тексту однозначно випливає, що Лева Даниловича з ханом не було. Не здобувши Сандомир, монгольсько-руське військо “почало воювати землю Лядську”[1954]. Напевно, кожен князь отримав свій операційний напрям, і Лев Данилович поспішив на з’єднання з Ногаєм і потім разом з ним відступив.

Облога Львова Телебугою однозначно свідчить, що хан явно підозрював Лева Даниловича у змові з Ногаєм. Чому він не відважився штурмувати Львів, а просто тримав його в облозі? Тут може бути лише одне пояснення: відбудовані укріплення Львова (після зруйнування їх у 1259 р. на вимогу еміра Бурундая) були настільки потужними, що хан не ризикнув їх штурмувати. До того ж, Телебузі явно бракувало рішучості полководця: він не насмілився штурмувати Буду, Сандомир, а згодом і Львів.

Після відходу ординських військ, втрати Лева Даниловича становили 12,5 тис. осіб вбитих, померлих від ран і полонених[1955]. За тодішніми мірками жертви були дуже значними, оскільки рахували тільки чоловіків зрілого віку, тобто людей, здатних носити зброю (жінок, дітей, старців і рабів до уваги не брали).

Подальші події розгорталися з наростаючою динамікою. Центрально-Європейська круговерть набирала обертів. 30 вересня 1288 р. помер краківський князь Лєшко Чорний. Нащадків у нього не було. Його дружина Агрипина, дочка князя Мачви, колишнього галицького претендента Ростислава Михайловича, у 1272 р. на вічу у Серадзі публічно заявила, що чоловік на неї не звертає уваги і після семи років подружнього життя вона залишається дівчиною, а у 1275 р. взагалі покинула його[1956].

[1953] “и стоѩша на Лвовѣ землѣ в҃ не҃ли. кормѧчесь не воююче и не дадѧхоуть ни из города вылѣсти в зажитьею кто же выѣхашеть из города ѡвы избиваша а дроузии поимаша иныѩ излоупивше поущахоу нагы а тѣи о҃ мороза изомроша зане бы҃ зима люта велми и оучиниша землю поустоу” (Ипатьевская летопись. Стб. 894–895).

[1954] “почаша воювати землю Лѧдьскоую” (Там же. Стб. 894).

[1955] Там же. Стб. 895.

[1956] *Nowacki B.* Związki małżeńskie jednoczycieli państwa polskiego w drugiej połowie XIII w. na tle ich

Печатка краківського князя Генріха Пробуса (1288–1290)

Смерть Лєшка Чорного відкрила новий виток боротьби за краківський престол. У цій ситуації стояти осторонь Лев Данилович не міг. Претендувати сам теж не міг: тепер у нього бракувало сил (волинські землі опинилися під владою Мстислава Даниловича, який зайняв ворожу позицію стосовно старшого брата і колишнього сюзерена[1957]) і не було достатніх підстав для такої боротьби. Зараз йшлося про те, щоб у Кракові обов'язково сидів його союзник.

Основними претендентами виступили вроцлавський князь Генріх IV Пробус і плоцький князь Болеслав II. Сильніший з претендентів – вроцлавський князь – підійшов до Кракова. Краківський каштелян Сулка з Неджведзя здав йому Вавель, а краківські міщани визнали своїм князем. Вважаючи боротьбу виграною, Генріх IV з союзниками повернувся до Вроцлава, відпустивши дружини своїх союзників[1958].

Несподівано 26 лютого 1289 р. під Севержем у Битомському князівстві сілезькі князі були розбиті військами Болеслава II та його союзників – братів Лєшка Чорного: куявського князя Казимира і сєрадзького князя Владислава Локєтка. У цій зустрічній битві загинув шпротавський князь Пшемисл, опольський князь Болеслав потрапив в полон, а легніцький князь Генріх Товстий врятувався втечею[1959]. Ця, частково випадкова битва, змінила ситуацію. Тепер, незважаючи на

polityki prozjednoczeniowej. Rola polityczna margrabiów brandenburskich z młodszej linii askańskiej // Docendo Discimus. Studia historyczne ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Wielgoszowi w siedemdziesiątą rocznice urodzin. Poznań, 2000. S. 164.

[1957] *Войтович Л.* Мстислав Данилович: загадковий волинський князь // Студії і матеріали з історії Волині. 2012. Кременець, 2012. С. 31–47.

[1958] *Zielonka Z.* Henryk Prawy. Katowice, 1982. S. 167–168; *Zientara B.* Henryk IV Probus // Poczet królów i książęt polskich. Warszawa, 1984. S. 209–210.

[1959] *Długosz J.* Roczniki czyli kromiki sławnego królestwa Polskiego. Ks. 7. Warszawa, 1974. S. 326–328; *Semkowich W.* Walka o monarchię 1288–1294, ustęp z diejów piastowskich // Kwartalnik Historyczny. T. 5. Lwów, 1891. S. 734–735; *Sobaniec S.* Zabiegi Henryka IV o Kraków i jego usiłowania odrodzienia królestwa // Księga pamiątkowa ku czci Profesora Oskara Haleckiego. Warszawa, 1935. S. 243–245; *Jurek T.* Księstwo Głogowskie pod rządami synów Konrada I (1273–1290) // Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka". T. 42. 1987. Z. 3. S. 395–410; *Idem*. Henryk Probus i Henryk głogowski: stosunki wzajemne w latach 1273–1290 // Ibidem. T. 42. 1987. Z. 4. S. 555–570; *Barciak A.* Książę Przemek ściniawski i bitwa siewierska // Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej. Poznań, 2000. S. 280–282; *Sadowski T.* Książęta opolscy i ich państwo. Wrocław, 2001. S. 87–88.

протиріччя з молодшим братом, черський князь Конрад II підтримав його претензії. Оскільки Болеслав II був зятем великого князя литовського Тройдена, литовці теж його підтримали. Союзники ввійшли у Краків, але здобути замок на Вавелі не змогли. Врешті, до мазовецько-куявської коаліції приєднався і галицький князь Лев Данилович: у липні 1289 р. він зі своїм військом уже стояв під стінами Вавеля і намагався його штурмувати[1960].

Наприкінці липня 1289 р. галицькі війська спустошили Вроцлавське князівство – домен нового краківського князя[1961]. У першій половині серпня 1289 р. з військового табору під Вавелем князь Лев рушив в Опаву на зустріч з чеським королем Вацлавом II, де було підтверджено чесько-галицький союз[1962]. На цій зустрічі серед польських князів, противників Генріха IV Пробуса перебував зять Лева Даниловича – битомський князь Казимир Владиславович, а також лєнченський і сєрадський князь Владислав Локєток[1963].

Повністю погоджуюся з Д. Домбровським[1964], що в Опаві було домовлено підтримати претензії на краківський трон Владислава Локєтка. Лев Данилович уклав з молодшим братом свого старого суперника Лєшка Чорного окрему угоду, скріплену невдовзі шлюбом Юрія Львовича з сестрою Владислава Локєтка, який відбувся між вереснем 1289 і 23 червня 1291 р. Така переорієнтація галицького князя могла скластися, коли стало очевидним, що польська еліта та більшість П'ястів не підтримають молодшого мазовецького князя. Тим більше, що останній своєю попередньою поведінкою заледве чи заслуговував на довір'я галицького князя. Якби ще новий краківський князь завдячував своїм положенням Леву Даниловичу, то такий союз був би значно надійнішим.

Галицький князь змушений діяти в надзвичайно складних умовах, був холодним реалістом в політиці, гнучким, здатним в екстремальних умовах приймати блискавичні рішення. Але 24 серпня 1289 р. Генріх IV і лєгніцький князь Генріх Товстий розбили союзників під стінами Вавеля[1965]. Владислав Локєток ледве втік з Кракова, а Лев Данилович відступив на Русь.

Але боротьба продовжувалася: у 1289–1290 рр. галицький князь з союзними ординцями здійснив походи в сілезькі землі[1966] аж до

[1960] Ипатьевская летопись. Стб. 935–936.

[1961] Там же. Стб. 936; Rocznik cycterów henrykowskich // Monumenta Poloniae Historica. T.3. Lwów, 1878. S.702.

[1962] Ипатьевская летопись. Стб. 936; *Hlavaček I.* Novy ziomek formulare Tobiase z Bechyne // Československy Časopis Historicky. R. 6. 1958. Z. 3. S. 560.

[1963] *Tęgowski J.* Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288-1293 // Zapiski kujawsko-dobrzyńskie. T. 6. Historia. 1987. S. 48–49, 53–54.

[1964] *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. //Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 55; *Idem.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S. 197–217.

[1965] *Tęgowski J.* Zabiegi. S. 54–55.

[1966] Rocznik cysterów henrykowskich. P. 702.

Фрагмент надгробку краківського князя і короля Владислава Локєтка (1305–1333) (Краків, катедра на Вавелі)

Ратибора[1967]. Союзник нового краківського князя Генріха IV угорський король Ласло Кун зі страхом очікував нового вторгнення татарських орд у свої землі[1968]. Попри проблеми в стосунках з папою, з німецьким королем Рудольфом I Габсбургом, з Левом Даниловичем та його польськими союзниками, Генріх IV Пробус тримався доволі твердо, спираючись на допомогу німецьких князів, зокрема бранденбурзького маркграфа Оттона V Довгого, з дочкою якого Матильдою він одружився у 1288 р.[1969]

23 червня 1290 р. Генріх IV Пробус несподівано помер. Австрійські хроністи повідомляють, що перед смертю князь віддав *королю Русі* землі і міста[1970]. Така інформація міститься в контексті викладу заповіту бездітного Генріха Пробуса, згідно з яким він розділив свої володіння між родичами, повернувши навіть чеському королю Вацлаву II Клодзьку землю[1971]. Це повідомлення свідчить про добру обізнаність німецьких хроністів (інші деталі заповіту збігаються з польськими джерелами) і може означати тільки одне: після сілезьких походів Лева Даниловича незадовго до своєї смерті Генріх IV Пробус уклав з ним компромісний мир, визнавши захоплення Люблінської землі, здійснене в ході війни 1289–1290 рр.[1972]. Очевидно, в свою чергу, Лев Данилович відмовився від підтримки інших претендентів, визнавши Генріха IV краківським князем. Такий компроміс був вигідний обом. Коли була захоплена Люблінська земля – невідомо, а припущення, що це відбулося вже після смерті Генріха IV, ближче до 1292 р.[1973], не має надійного джерельного

[1967] *Mika N.* Racibórz w obliczu najazdów tatarskich i zagrożenia wałaskiego. Racibórz, 2002. S. 50–62.
[1968] *Homza M.* Sytuacja polityczna Spisza. S. 170–171.
[1969] *Nowacki B.* Związki małżeńskie jednoczycieli państwa polskiego. S. 166.
[1970] Ottokar Österreichische Reimchronik / Hrsg. J.Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 5. Bd. 1. Hannoverae, 1893. P. 284; Österreichische Chronik von den 95 Herrchaften / Hrsg. J.Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 6. Hannoverae et Lipsae, 1909. P. 138; Ebendorfer Thomas. Chronica Austriae / Hrsg. A.Lhotsky // Monumenta Germaniae Hastorica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series. T. 13. Berlin–Zürich, 1967. P. 210–211.
[1971] Kodeks dypłomatyczny Wielkopolski. T. 2. Poznań, 1878. No 645; *Nowacki B.* Przemysł II książę wielkopolski, król Polski 1257–1296. Poznań, 1995. S. 123; *Swieżawski A.* Przemysł. Król Polski. – Warszawa, 2006. S. 126–128; *Hetzig A., Ruchniewicz M.* Dzieje Ziemi Kładzkiej. Hamburg–Wrocław, 2006.
[1972] Rocznik krakowski // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. P. 852.
[1973] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 97–98; *Łowmiański H.* Początki Polski. T. 6 /2. Warszawa, 1975. S. 847.

обґрунтування.

Смерть (чи ймовірне отруєння) Генріха IV Пробуса привела до нового вибуху боротьби за краківський престол, претензії до якого тепер мали великопольський князь Пшемисл II та опольський князь Болеслав I. Жоден з цих князів не задовольняв Лева Даниловича. Його найбільше влаштовував би Владислав Локєток, свояк Юрія Львовича. Однак Владислав Локєток відразу ж утвердився в Сандомирському князівстві, а Краків зайняв Пшемисл II[1974].

Але об'єднання великопольських та поморських земель було для князя Пшемисла II важливішим. Наприкінці кінці листопада 1290 р. він залишив Краків і до 20 квітня 1291 р. домовився з чеським королем Вацлавом II, уступивши йому польську столицю[1975]. Розв'язавши собі руки в Малопольщі, князь зосередився на завершенні підпорядкування Великопольщі.

Лев Данилович не мав можливості активного втрутитися у боротьбу за польську спадщину. Його найбільший ворог, угорський король Ласло Кун, загинув 10 червня 1290 р.[1976]. Доля угорського престолу для Лева Даниловича була важливішою ніж доля краківського престолу. Папа римський хотів утвердити на угорському престолі племінника Ласло IV – неаполітанського принца з Анжуйської династії Карла Мартела, який був сином Марії, дочки Стефана V і сестри Ласло IV Куна. Німецький король Рудольф Габсбург надав Угорщину як власний лен синові Альбрехту I, герцогу Австрії[1977]. Лев Данилович підтримав племінника Бели IV – Андрія III, сина герцога Стефана, за яким стояла і угорська знать. Галицькі війська допомогли Андрію III добитися миру у Хайнбурзі 26 серпня 1291 р., за яким Альбрехт I визнав Андрія III королем Угорщини[1978]. Схоже, що новий король Угорщини в обмін на галицьку допомогу визнав входження втрачених Ласлом IV закарпатських володінь до складу держави Лева Даниловича.

У цей час Лев Данилович продовжував підтримувати Владислава Локєтка, залучивши до цього і свого угорського союзника. Не випадково новий угорський король Андрій III між 19 серпня–24 листопада 1290 р. одружився з племінницею Владислава Локєтка – Фенною, дочкою куявського князя Земомисла[1979].

Однак спокій був примарним: 1292 р. Вацлав II, заручившись підтримкою сілезьких князів, напав на Сандомирське князівство. Втративши Сандомир, Владислав Локєток намагався утриматися у Сєрадзі,

---

[1974] *Nowakowski T.* Stosunki między Przemysłem II a Władysławem Łokietkiem w okresie walk o Kraków po śmierci Leszka Czarnego (1288–1291) // Roczniki Historyczne. T. 54. 1988. S. 159.

[1975] Kodeks dypłomatyczny Wielkopolski. T. 2. Poznań, 1878. No 665.

[1976] *Голубовский П.* Половцы в Венгрии. Киев, 1889. С. 23.

[1977] *Marchali H. H.* Magyarország története az Árpádok korában 1038-1301. Budapest, 1896. 576–577 old.

[1978] Codex diplomaticus Hungarie eclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 11. V. 1. Buda, 1844. P. 180.

[1979] *Jasiński K.* Polityka małżeńska Władysława Łokietka // Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym / Pod red. A. Radzimińskiego i J. Wroniszewskiego. Toruń, 1996. S. 19.

але у серпні 1292 р. змушений був з братом скласти васальну присягу на вірність королю Вацлаву II[1980]. Під Сандомиром Владиславові Локєтку допомагали татарські загони[1981]. Заледве чи міг Юрій Львович сам без батька організувати подібну акцію[1982].

Але, допомагаючи Владиславу Локєтку, галицько-волинські князі відкрито самі у боротьбу не втручалися, що може свідчити про певні їх вагання. Поступово ситуація змінювала і Лев Данилович почав схилятися до союзу з чеським королем Вацлавом II, який доводився йому внучатим племінником, а його васал битомський князь Казимир II був зятем галицького князя. У 1293 р. до чеського короля прибули ординські посли, які, безперечно, переїжджали через володіння Лева Даниловича. Галицько-чеське зближення, однак не змінило ставлення Лева Даниловича до Владислава Локєтка.

Спроба Вацлава II повністю підпорядкувати собі всіх польських князів наштовхнулася на опір, насамперед, Пшемисла II, який за цей час об'єднав великопольські та поморські землі і далі спирався на союз з Бранденбургом. Вже на початку 1293 р. Пшемисл II почав переговори з Владиславом Локєтком[1983]. Боротьба між польськими князями та чеським королем відновилася і, за згодою папи, 26 червня 1295 р. в Гнєзно Пшемисл II коронувався як король Польщі. Йому вдалося відновити зліквідоване імперією в XI ст. Польське королівство[1984]. Однак тріумф його був коротким: 2 лютого 1296 р. Пшемисла II підступно вбив бранденбурзький агент.

Чеський король почав опановувати Великопольщу. У 1297 р. Вацлав II нарешті коронувався в Празі чеською королівською короною, здолавши довголітній опір старого німецького короля Рудольфа I. На коронаційних урочистостях було присутнє і посольство з Галицько-Волинської держави[1985]. У 1299 р. в Брно відбулася особиста зустріч Лева Даниловича з Вацлавом II, зафіксована чеським хроністом Інджіхом з Хеймбургу[1986].

У цьому контексті може видатися слушною думка Д.Домбровського, що в останні роки свого життя Лев Данилович орієнтувався на союз з Вацлавом II, і зміни в галицькій політиці почалися лише влітку 1300 р., коли до влади прийшов свояк Владислава Локєтка – король Юрій Львович[1987]. Однак можливі і інші варіанти, адже Лев Данилович не раз демонстрував здатність приймати неординарні рішення і ніколи

[1980] *Baszkiewicz J.* Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku. Warszawa, 1954. S. 208.

[1981] Rocznik krakowski. P. 852; Joannis Dlugossii Annales seu cronicae inciliti Regni Poloniae. Ks. 7-8. Varsaviae, 1975. S. 277.

[1982] *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi. S. 67.

[1983] *Świeżawski A.* Przemysł. Król Polski. Warszawa, 2006. S. 149–150.

[1984] Rocznik kapituły poznańskiej // Monumenta Poloniae Historica. Seria Nova. T. 6. Cz. 2. Warszawa, 1962. P. 52.

[1985] Petra Žitavského kronika zbraslavská / Ed. J.Emler // Fontes rerum Bohemicarum. T. 4. Praha, 1884. P. 70.

[1986] Annales Heinrici Heimburgenci // Fontes rerum Bohemicarum. T. 3. Praha, 1882. P. 320–321.

[1987] *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi. S. 56–57.

не дотримувався шаблонів у політиці. Не схоже, щоби Лев Данилович, якому вдалося знову відродити королівство Русі, опанувавши Волинь після смерті Мстислава Даниловича, і, навіть, розширити кордони за рахунок Київщини, активно підтримував чесько-польську унію. Проблема ця дискусійна і робити поспішні висновки не варто.

У 1296 р. Владислав Локєток зважився на продовження боротьби за королівську корону, очевидно, все ж відчуваючи підтримку руської рідні. У цьому контексті вартує звернути увагу також на один шлюб, укладений між 1296–1300 рр., тобто ще за Лева Даниловича, який, безперечно, укріпляв союз сюзерена королівства Русі з куявськими князями[1988]. Йдеться про одруження Анастасії Львівни з добжинським князем Земовитом, молодшим братом Владислава Локєтка[1989]. Як відомо, випадковостей у тодішній шлюбній політиці правителів бути не могло. Цей шлюб міг бути лише підтвердженням союзу політичного.

1299 р. відбулася зустріч Лева Даниловича з чеським королем Вацлавом II, яка могла бути ініційована останнім – готуючись до коронації польською короною, Вацлав II, ймовірно, хотів вирішити всі проблеми зі східним сусідом. Ці перемовини у Брні, які, на думку Б. Влодарського, відбулися між початком березня – половиною травня 1299 р.[1990], але не пізніше початку липня 1299 р., за уточненням Д. Домбровського[1991], напевно містили і компроміс стосовно Владислава Локєтка. Невдовзі після цієї зустрічі, а саме 23 серпня 1299 р. в Кленце поблизу Нового Міста над р. Вартою Владислав Локєток підписав зобов'язання скласти васальну присягу Вацлаву II[1992]. Такі відносно легкі умови для Владислава Локєтка були наслідком цього компромісу. Цікаво, що дослідник діяльності Владислава Локєтка Едмунд Длугопольські допускав, що під час своєї вимушеної еміграції у 1299 р. польський князь виїхав спочатку через Мазовію до Лева Даниловича і лише після цього через Угорщину дістався Риму[1993]. В серпні 1300 р. Вацлав II в Гнєзно коронувався як король Польщі[1994].

Залишається загадкою похід руського війська влітку 1300 р. в

[1988] Навіть, якщо прийняти гіпотезу Д. Домбровського, за якою Анастасія була дочкою волинського князя Мстислава Даниловича, з якою я не погоджуюся.

[1989] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 345–347; *Włodarski B.* Stanowisko Rusi Halicko-Wołyńskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władysława Łokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdańskiego // Zapiski Historyczne. T. 27. 1962. Z. 3. S. 341; *Idem.* Polska i Rus' 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 227; *Jasiński K.* Rola Siemowita księcia dobrzyńskiego w stosunkach polsko-krzyżackich w 1308/1309 r. // Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie. Seria A. T. 1. 1978. S. 167; *Idem.* Księżna dobrzyńska Anastaszja i jej regencja // Ojczyzna bliższa i dalsza. Kraków, 1993. S. 425–433; *Idem.* Polityka małżeńska Władysława Łokietka // Genealogia. Rola związków radzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym / Pod. Red. A. Radzimińskiego i J. Wroniszewskiego. Toruń, 1996. S. 19.

[1990] *Włodarski B.* Stanowisko Rusi halicko-wołyńskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władysława Łokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdańskiego // Zapiski Historyczne. T. 27. 1962. Z. 3. S. 339.

[1991] *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi. S. 68.

[1992] *Długopolski E.* Władysław Łokietek na tle swoich czasów. Kraków, 2009. S. 54.

[1993] Ibidem. S. 61.

[1994] *Antonin R.* Zahranični politika krále Václava II v letech 1283–1300. Praha, 2009. S. 247.

Сандомирську землю, який завершився здобуттям Нового Корчина – він був реальною підтримкою Владислава Локєтка, котрий, повернувшись з еміграції з Риму, продовжив боротьбу. Похід відбувся саме під час наступу Вацлава II[1995]. Цей похід також міг бути здійснений ще за наказом Лева Даниловича, хоча самостійну ініціативу з боку його сина і спадкоємця холмсько-белзького князя Юрія Львовича теж виключати не можна. Варто звернути увагу, що допомога польському князю була надана в момент кульмінації боротьби Ногая з правителем Золотої Орди Токту, результат якої був надзвичайно важливим для Лева Даниловича.

Лев Данилович був одним із найактивніших учасників боротьби за краківський престол в остатній чверті XIII ст. Після невдалої спроби виступити спадкоємцем бездітного свояка Болеслава Сором'язливого у 1280 р., яка вилилася у війни з новим краківським князем Лєшком Чорним до смерті останнього у 1288 р., Лев Данилович продовжував брати участь у цій боротьбі, підтримуючи вигідних для нього претендентів. Тоді ж у 1289–1290 рр. була приєднана і Люблінська земля, що визнав тодішній краківський князь Генріх IV Пробус.

Король Юрій Львович: родич і союзник. Коротке правління короля Юрія Львовича ще не знайшло відповідного дослідження[1996]. За життя батька Юрій Львович був його найближчим соратником. Тримаючи Белзьке, а потім і Холмське князівства, він трудився у спільних інтересах. У 1287 р. Юрій одружився вдруге з Євфимією, дочкою куявського князя Казимира Конрадовича, сестрою Владислава Локєтка[1997]. Напевно під впливом своєї дружини Євфимії Юрій Львович вважав одним з головних напрямків своєї політики зближення з польськими князями.

В інтересах брата дружини Владислава Локєтка у 1300 р. Юрій Львович здійснив похід аж під Краків[1998]. Десь тоді була видана за добжинського князя Земовита сестра Юрія – Анастасія[1999]. Бл. 1301 р. була видана за сохачевського і черського князя Тройдена Болеславича дочка Юрія – Марія[2000]. Їх син Болеслав-Юрій пізніше успадкував галицький престол у 1323 р.

Чеський король Вацлав II отримав впевнену перемогу над Владиславом Локєтком і добився свого визнання сюзереном Польщі.

[1995] Rocznik Traski // Monumenta Poloniae Historica. – T. 2. – Lwów, 1872. – P. 853; Joannis Dlugossii Annales seu cronicae inciliti Regni Poloniae. – Ks. 7–8. – Varsaviae, 1975. – P. 14.

[1996] Див.: *Исаевич Я.Д.* Галицко-Волынское княжество в конце XIII – начале XIV в. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 г. Москва, 1988. С.71–77; *Войтович Л.* Юрій Львович і його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. Історичні та культурологічні студії. Вип.3. Львів, 2001. С.70–78; *Його ж.* Юрій Львович і його політика // Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 319–325.

[1997] *Baumgarten N.* Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. Roma, 1927. P. 47, 50.

[1998] Rocznik Tracki // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. P. 853.

[1999] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 345–347.

[2000] Ibidem. S. 453; Annales Posnanienses I // Monumenta Poloniae Historica. T. 5. Lwów, 1888. P. 880–881.

Владислав Локєток втік у Галицько-Волинське королівство[2001]. У 1302 р. Юрій Львович надав йому допомогу і польський князь пробував відвоювати Сандомирську землю[2002]. В результаті сам король Юрій Львович втратив Люблінську землю. У тому ж 1302 р. раптовим ударом краківські та сандомирські дружини Вацлава II зайняли Люблінську землю, приєднану Левом Даниловичем, а воєвода Петро Галько (Галка) з залогою залишив Люблін[2003].

Юрій Львович і далі продовжував допомагати свояку Владиславові Локєтку, внаслідок чого останній у 1304–1305 рр. повернув собі Сандомирську землю, а у 1306 р. здобув Краків[2004]. Напевно за цю допомогу заслужив король Юрій похвалу польського хроніста Яна Длугоша, загалом неприхильного до володарів королівства Русі, який писав, що він був "муж мудрий і добрий, до духовенства щедрий, під правлінням якого Русь славилася досягненнями миру і достатку"[2005].

Можливо, що у Юрія Львовича були плани протиставити союз з польськими князями та баварським герцогом чеському королю Вацлаву III та угорському претенденту Карлу Роберту. Багато моментів його європейської політики залишаються незрозумілими, зокрема його позиція у питанні Угорської спадщини. Ілля Паршин звернув увагу на повідомлення Іоана з Віктрінґа (1270/1280–1345/1347) про загибель чеського короля Вацлава III у 1306 р. ("Rex Bohemie iuvenis ... sicut dicitur, perfossus est, relinquens iuvenem viduam, Ruthenorum regis filiam... "[2006]), висунувши цікаву версію, що згадана хроністом Єлизавета Віола, дочка цешинського князя Мєшка I, могла бути не дочкою, а внучкою "короля Русі" Лева Даниловича (так як походження її матері невідоме, а молодший брат Мєшка I битомський князь Казимир II між 1275-1278 рр. одружився з Оленою Львівною, тоді ж міг відбутися і шлюб Мєшка з іншою дочкою)[2007]. Додамо, що дружиною Мєшка I могла бути і племінниця Лева Даниловича. Шлюб Вацлава III з Єлизаветою Віолою, який відбувся 5 жовтня 1305 р.[2008], був цілком мотивований: чеський король, поріднившись із галицько-волинськими Романовичами, міг розраховувати на укладання швидкого миру з Владиславом

[2001] *Włodarski B.* Stanowisko Rusi Halicko-Wołyńskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władisława Lokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdańskiego // Zapiski Historyczne. T. 2. Toruń, 1962. S. 342–343.

[2002] Rocznik Malopolski // Monumenta Poloniae Historica. T. 3. Lwów, 1878. P. 186; Annales Polonorum/ Ed. R. Röpel // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 19. Hannoverae, 1925. P. 654.

[2003] Rocznik Traski. – P. 853; Rocznik Sędziwoja // Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. P. 879; Rocznik Małopolski . P. 188–189; Annales Polonorum. P. 655.

[2004] Kronika Neplachova / Ed. J. Emler // Fontes rerum Bohemicarum. T. 3. Praha, 1882. P. 478.

[2005] *Dlugosz J.* Opera omnia / Ed. A.Przezdziecki. T. 12. Cracoviae, 1876. P. 39.

[2006] "*Король Богемії юний … як кажуть, похований є, залишивши молоду вдову, доньку короля Русі…*" (Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum / Ed. F. Schnider // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. T. 1. Hannoverae et Lipsiae, 1909. P. 373).

[2007] *Паршин И.Л.* Король Юрий Львович на страницах западноевропейских хроник // Русин. Кишинев, 2012. № 4 (30). С. 76–77.

[2008] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. С. 327.

Локєтком і, можливо, на допомогу у боротьбі із Карлом Робертом[2009].

Спірною залишається і дата смерті Юрія Львовича. За Длугошем 18 березня 1308 р. померла його дружина Євфимія, а 21 квітня 1308 р., якраз на свій день народження, помер і сам король Юрій[2010]. Зв'язки галицького короля з польськими князями і точні дати смерті короля і його дружини, відомі польським хроністам, схиляють до правильності цієї версії. Польські історики навіть вважають, що потреба підтримати юних племінників позбавила Владислава Локєтка можливості протидіяти Тевтонському Ордену у його намірах захопити Гданське Помор'я[2011]. М.Кордуба сумнівався у правильності цієї дати, пересуваючи її на 1315 р.[2012]. Вбачаючи у версії М.Кордуби раціональне зерно, Я.Ісаєвич звернув увагу, що вперше самостійними правителями сини Юрія названі у документі, датованому липнем 1315 р., а грамоти, післані до Тевтонського Ордену у 1316 р. з підтвердженням угод, укладених їх батьком та дідом (подібні грамоти видавалися звичайно на початку правління), також побіжно свідчать на користь смерті Юрія Львовича у 1315 р.[2013]. Правда, пізня дата грамоти до Ордена могла бути наслідком перерви у відносинах у 1308-1315 рр., викликаної конфронтацією внаслідок дій Ордену у Помор'ї проти союзника Юрійовичів Владислава Локєтка. Далі Юрійовичі могли виступати продовжувачами батьківської політики. Саме тому князі пропонували Ордену захист від ординців[2014].

Проблема ця залишається дискусійною. До неї долучається згадка у Длугоша, поміщена вже після повідомлення про смерть короля Юрія Львовича, яка стосується місії папи Климента V (1305–1314) з нагадуванням про обіцянку прийняти унію, яке король Русі відпустив ні з чим[2015]. Про папську місію до короля Русі під 1308 р. повідомив також фландрський хроніст Корнелій із Зандфліта[2016]. Але обидва повідомлення, як переконливо довів Ілля Паршин, були сконструйовані хроністами XV ст. на підставі невірно інтерпретованої інформації доступних їм джерел про перемовини з королем сербської Рашки, які мали місце у 1308-1309 рр.[2017] Таким чином, ці повідомлення не стосуються дискусії

[2009] *Паршин И.Л.* Король Юрий Львович на страницах западноевропейских хроник. С. 77.

[2010] *Dlugosz J.* Opera omnia. T. 12. P. 39.

[2011] *Włodarski B.* Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S.238–239; *Mysliński K.* Polska a księstwo Halicko-Włodzimierskie na przelomie XIII i XIV wieku // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція (Галич, 19-21 серпня 1993 р.). Тези доповідей та повідомлень. Львів, 1993. С. 7–8.

[2012] *Кордуба М.* Історія Холмщини й Підляшшя. Краків, 1941. С. 93–94.

[2013] *Исаевич Я.Д.* Галицко-Волынское княжество в конце XIII – начале XIV в. С. 73.

[2014] Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. Санкт-Петербург, 1907. С. 149.

[2015] Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia / Ed. A. Przezdziecki. T. 3. Kraków, 1876. P. 43.

[2016] Cornelii Zantfliet Chronicon // Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio / Studio et opera E. Martène et U. Durant. T. 5. Parisiis, 1729. Col. 157.

[2017] *Паршин І.* Чи було папське посольство до Галицько-Волинської держави на почптку XIV століття? // Княжа доба: історія і культура. Вип. Львів, С. 318–325.

щодо дати смерті короля Юрія Львовича.

В цілому навіть ці, нечисленні і не завжди однозначні пам'ятки, які залишилися від правління Юрія Львовича, дозволяють цілком позитивно оцінити діяльність цього короля, зовнішня політика якого спиралася на тісний союз з польськими сусідами.

Останні Романовичі. Загадка Болеслава-Юрія Тройденовича. Діяльність останніх Романовичів в джерелах майже не відбита. Вони, схоже, зберігали союз з польським королем Владиславом Локєтком. Проте версія, що певний час він був їх опікуном[2018], піддається справедливій критиці[2019].

В угоді короля з скандинавськими та поморськими правителями від 27 червня 1315 р. про союз проти бранденбурзьких маркграфів, Владислав Локєток ручається за "pro nostrisque nepotibus Russie principibus, quod prehabitam ordinationem initam nobiscum"[2020]. Але це зроблено на підставі не опікунства, а рівноправної угоди.

За здогадкою І.Паршина, Юрійовичі могли втрутитися в протистояння своїх родичів глоговських князів з вроцлавським князем Генріхом VI Добрим (1294–1335) на початку 1320-х рр., про що свідчить лист цього князя до папи Іоанна XXII (1244–1334) від 1322 року з проханням дозволу шлюбу його дочки Єлизавети з олесницьким князем Конрадом, де мотивацією такого союзу виступає необхідність об'єднання сил для відсічі набігам литовців і русинів[2021].

Андрій та Лев Юрійовичі померли до 21 травня 1323 р. Обидва брати мали певні проблеми з ординцями і періодично платили данину-вихід, як випливає з відомого листа польського короля Владислава Локитка до римського папи Іоана XXIII від 21 травня 1323 р.[2022] Оскільки польський король вважав обох князів "непереможним щитом" проти ординців, можна припускати, що боротьба з ними за часів Юрійовичів тривала з перемінним успіхом. Не випадково також брати пропонували захист від ординців Тевтонському ордену[2023]. Не випадкове також звернуте до Папи прохання польського короля оголосити хрестовий похід аби запобігти ординській окупації Галицько-Волинської держави[2024]. А це був період панування найсильнішого із золотоординських ханів Узбека (1313–1342)[2025]. На те, що брати отримали ханські ярлики на

[2018] *Abraham W.* Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi. T. 1. Lwów, 1904. S. 173–174; *Włodarski B.* Polska i Rus 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 238.

[2019] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 114–115.

[2020] "*за наших племінників руських князів, що раніше угоду уклали з нами*" (Codex diplomaticus Majoris Polonia / Ed. I. Zakrzewski. T. 2. Poznaniae, 1878. № 976).

[2021] Codex diplomaticus Silesiae. T. 5. / Hrsg. W. Wattenbach. Breslau, 1862. P. 209–210; Regesten zur Schlesischen Geschichte / Hrsg. G. Grünhagen, K. Wutke. // Codex diplomaticus Silesiae. T. 18. Breslau, 1898. № 4185. Глибоко вдячний І.Паршину за можливість ознайомитися з рукописом його статті "Останні з Романовичів: Андрій та Лев у західних джерелах".

[2022] Monumenta Poloniae Vaticana. T. 1. Kraków, 1913. P. 83.

[2023] Болеслав-Юрий II. С.149.

[2024] Monumenta Poloniae Vaticana. P. 83.

[2025] *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана. Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С. 125–128.

свої князівства вказує і швейцарський хроніст Йоган Вінтертурський (“quod imperator Thartarorum duos paganos breviter ante ista tempora reges satis ydoneos Ruthenis prefecerat”)[2026].

Загибель обох князів залишається загадкою. Можна погодитися з неодночасністю їхнього відходу й смертю Лева перед Андрієм: інакше він хоча б на короткий час став би сюзереном усієї держави[2027]. Чи були князі отруєні, як натякав швейцарський хроніст, чи зійшли зі світу в якийсь інший спосіб, – стверджувати важко. Припущення про їхню загибель у боротьбі з Ордою виглядає досить вмотивованим[2028]. Тільки зовнішні проблеми могли завадити братам, яких закликали закарпатські нобілі, поборотися за угорську спадщину[2029]. Давню версію щодо смерть князів у війні з Литвою підтримував тільки Броніслав Влодарський[2030]. Януш Беняк чи не єдиний з дослідників зупинився на аналізі інформації швейцарського хроніста. Він відкидав можливість загибелі князів в боротьбі з литовцями або ординцями, вважаючи, що вона, як випливало з цитованого листа, тільки відкрила ординцям можливість опанувати князівство. Він також, слідом за Казимиром Ясіньським[2031], звернув увагу, що в середні віки отруєнням пояснювали будь-яку несподівану смерть, причину якої було неможливо пояснити, особливо якщо вона була пов’язана з хворобою органів травлення, навіть коли остання була викликана переїданням чи зловживанням алкоголем. Тому він прийшов до висновку про відхід обох князів послідовно один за одним в мирний час, причому не обов’язково від отрути[2032].

Я не бачу жодної можливості погодитися з істориками, які вважають, що у Київській Русі не було усталеної традиції успадкування князівських престолів[2033], в той час як збережені пам’ятки (ранні угоди з Візантією, різні редакції “Руської правди”, деякі статутні грамоти), свідчать не тільки про наявність, а й сувору регламентацію спадкового права, наприклад, у купців, смердів чи дружинників. Крім того, спадкове

[2026] “*тому що імператор Татарський незадовго до цього часу двох поганських королів цілком достойних поставив на чолі русичів*” (*Iohannis Vitodurani.* Chronica / Hrsg. F. Baethgen // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nowa Series. T. 3. Berlin, 1924. P. 184).

[2027] *Беняк Я.* Вигаснення галицько-волинської княжої династії // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 79–85.

[2028] *Paszkiewicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925. S. 7–11; *Мацяк В.* Галицько-Волинська Держава 1290–1340 рр. у нових дослідах. Авсбург, 1948. С. 18; *Długopolski E.* Władysław Łokietek na tle swoich czasów. Wrocław, 1951. S. 22; *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987. С. 22; *Wyrozumski J.* Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego // Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S. 1113.

[2029] *Войтович Л.* Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 322–323.

[2030] *Włodarski B.* Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 254–259.

[2031] *Jasiński K.* Okoliczności smierci ostatnich książąt mazowieckich // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa serja. T. 3(14). 1997. S. 41–51.

[2032] *Беняк Я.* Вигаснення галицько-волинської княжої династії. С. 79–81.

[2033] *Фроянов И. Я.* Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. Ленинград, 1980. С. 45–46; *Толочко О. П.* Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. // Феодалізм в Україні. Київ, 1980. С. 30.

право існувало практично в усіх правлячих династіях, з якими Рюриковичі були споріднені. Перш за все, Русь принципово не відрізнялася від сусідніх держав, подібно як династія Рюриковичів від сусідніх пануючих династій. Взаємини всередині династії базувалися на традиційному родовому праві старшого, тобто того, хто був ближчим до засновника роду за родовим рахунком. Ця проблема достатньо широко висвітлена як у старшій, так і в новішій літературі[2034]. Модерна концепція колективного сюзеренітету Рюриковичів у Київській Русі, яку висунув Олександр Назаренко[2035], не підтверджується жодними джерелами і не знаходить аналогій в інших тогочасних державах, застережень стосовно неї значно більше, ніж аргументів на її підтримку[2036]. Сама природа влади виконавчої (середньовічні правителі були правонаступниками військових вождів) не допускає поняття колективного сюзеренітету. Така влада завжди була персональною. Колективна влада допустима тільки в суспільствах демократичних і то винятково як влада законодавча. Звичайно, не були винятками серед європейських династій і Рюриковичі. Спостереження за практикою успадкування княжих престолів, відображеною джерелами, у співставленні з практикою спадкування у скандинавських, звідки походили Рюриковичі, та сусідніх державах, дозволило виявити певні її закономірності[2037].

Як справедливо зазначив Я. Беняк, на час смерті Андрія Юрійовича прямими спадкоємцями Романовичів залишалися його сестра Марія, дружина черського князя Тройдена, та тітка Анастасія, вдова добжинського князя Земовита[2038]. Гіпотеза провідного польського дослідника генеалогії Романовичів Даріуша Домбровського стосовно існування двох Мстиславів Даниловичів, один з яких був батьком Анастасії[2039], не спирається на джерела, а заснована винятково на логічних побудовах і домислах. З огляду на це, вона залишається гіпотезою. Отже, поряд з матерями претендентами виступали їх сини: син Марії – Болеслав Тройденович і син Анастасії – добжинський князь Владислав Земовитович, племінник польського короля Владислава Локєтка. Крім обох княгинь, найбільше прав на галицько-волинську спадщину

[2034] *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. Кн. 2. Москва, 1998. Т. 3–4. С. 7–32; *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 222–227; *Пресняков А. Е.* Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетий. Лекции по русской истории. Киевская Русь. Москва, 1993. С. 7–135, 181–184, 386–470; *Свердлов М. Б.* Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. Ленинград, 1983. С. 194–199; *Толочко А. П.* Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Киев, 1992.

[2035] *Назаренко А. В.* Родовой сюзеренитет Рюриковичей над Русью (X–XI вв.) // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1985 г. Москва, 1986. С. 149–156.

[2036] *Толочко А. П.* Князь в Древней Руси. С. 57–66.

[2037] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 29–42; *Його ж.* Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 22. Луцьк, 2009. С. 120–127.

[2038] *Беняк Я.* Вигаснення галицько-волинської княжої династії. С. 81.

[2039] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań; Wrocław, 2002. S. 153–155, 174–180, 232–240.

мав Любарт-Дмитро Гедимінович як зять Лева Юрійовича[2040]. Ця непересічна особистість з різних причин не отримала належної оцінки як у працях українських, так і зарубіжних істориків[2041]. Після того, як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава[2042] (крім білорусько-литовських літописів, сам князь під таким, нехарактерним для Рюриковичів, іменем записаний у переліку "ктиторів і опікунів монастиря Печерського" Афанасія Кальнофойського, а його син Іван Станіславович – у Любецькому пом'янику; потрійні збіги просто виключені[2043]), можна не сумніватися і в участі луцького князя Лева Юрійовича в битві на р. Ірпені на стороні київського князя проти Гедиміна. Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1322/1323 р.[2044] Взимку 1322/1323 р. під Берестям стояло литовське військо[2045]. Це, очевидно, було реакцією Гедиміна на союз луцького князя з київським. Мир, укладений після цієї війни (а Гедимінові, який посадивши свого васала в Києві, мав тепер могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько-волинськими князями і навіть вступити з ними в союз), було скріплено шлюбом доньки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем.

Микола Андрусяк пропонував вважати дружину Любарта внучкою степанського князя Володимира Івановича або донькою острозького князя Данила Васильовича[2046]. Останнє доводив також Єронім Граля,

[2040] *Войтович Л.* Князівська верства у Галицькій землі // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 82–83.

[2041] *Stadnicki K.* Lubart xięże Wołyński. Lwów, 1853; *Лукомский Г.* Луцкий замок. Петроград, 1917; *Маслов Л.* Любартів замок у Луцьку // Наша культура. Львів, 1937. № 8–9. С. 348–354; № 12. С. 484–494; *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С. 101–104; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 5: ПРОΣФΩNНМА. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. Львів, 1998. С. 153–168; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст): Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 18, 37, 40, 74–76, 109, 138, 230–231, 263, 295, 299–300, 310, 345–347, 352–353, 426, 437–438, 440–443, 446–447, 449–450, 463, 474, 476, 485–486, 499–501, 504; *Його ж.* Княжа доба на Русі. С. 37–42, 75, 511–512, 562, 614, 618–619, 636, 668–672, 678–679; *Флоря Б. Н.* Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре первой пол. XIV в.) // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Москва, 2000. С. 250–254; *Его же.* О грамоте Любарта Гедиминовича Луцкой епископской кафедре // От Древней Руси к новой России: Юбилейный сборник, посвященный члену-корреспонденту РАН Я. Н. Щапову. Москва, 2005. С. 177–181; *Троневич П.* Волинь у сутінках історії України XIV–XVI ст. Луцьк, 2003; *Його ж.* Луцький замок. Луцьк, 2003; *Мицько І.* Князь Любарт та його родина // Старий Луцьк. Вип. 2. Луцьк, 2005. С. 43–48; *Його ж.* Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів // Старий Луцьк. Вип. 5. Луцьк, 2009. С. 34–40.

[2042] *Русина О.* Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) // Записки НТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 182–188.

[2043] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 415.

[2044] *Його ж.* Князь Лев Юрійович: спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. Вип. 10. С. 129.

[2045] *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987. С. 26–27.

[2046] *Андрусяк М.* Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів) // Науковий

вважаючи, що саме на честь тестя князя Дмитра Острозького Любарт прибрав хресне ім'я[2047]. З певними застереженнями цю версію прийняв Ян Теньґовський, виходячи з засади, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами на спадщину Романовичів, ніж у Болеслава Тройденовича[2048]. На його думку, перша дружина Любарта була сестрою тодішнього сюзерена Волині князя Данила Острозького[2049]. Але висновки, побудовані на гіпотетичних засадах, самі по собі залишаються гіпотезами[2050].

Ігор Мицько впровадив до наукового обігу Пом'яник Преображенського кафедрального монастиря (с. Спас Старосамбірського району Львівської облсті)[2051]. За його відомостями дружиною Гедиміна-Прокопія і матір'ю Любарта-Дмитра була Леоніда, яку дослідник вважає донькою Лева Юрійовича, названою на честь батька[2052]. За такого споріднення підстави Любарта Гедиміновича на спадщину Романовичів були б найвагомішими. Правда, ця версія викликає певні застереження. Король Юрій Львович народився 24 квітня 1252 р. (1257?)[2053]. Д. Домбровський датує його народження ширшим часом – 1247–1254 рр., але найправдоподібнішим вважає 23 квітня 1254 р.[2054] За джерелами Юрій Львович одружувався двічі: у 1282 р. з незнаною з імені донькою тверського князя Ярослава Ярославовича, яка померла близько 1286 р., та у 1287 р. з Євфимією, донькою куявського князя Казимира Конрадовича, яка померла 18 березня 1308 р.[2055] Зрозуміло, що теоретично могла бути ще одна дружина, яка померла до 1282 р., але чомусь не потрапила до такого інформованого джерела як Галицько-Волинський літопис. Але це вже з області спекуляцій. Від шлюбу з тверською княжною у 1283 р. народився Михайло Юрійович (названий на честь тверського діда), який помер дитиною у 1286 р.[2056] Інші діти були від другого шлюбу. Оскільки Лев Юрійович був молодшим, він народився не раніше 1290 р., а його донька, відповідно, 1316–1317 рр. За Я. Тенґовським Любарт-Дмитро народився бл. 1312/1315 р.[2057] Отже, донька Лева

збірник Українського Вільного Університету. Т. 5. Мюнхен, 1948. С. 4.

[2047] *Grala H.* Chresne imię Szwarna Daniłowicza. Ze studiów nad dyplomatyką południowo-ruską XIII i XIV w. // Słowiańszczyzna i dzieje powszechne. Warszawa, 1985. S. 201, 204–208.

[2048] *Tęgowski J.* Małżeństwo Lubarta Gedyminowicza, Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku // Genealogia. T. 6. 1995. S. 17–26.

[2049] *Tęgowski J.* Kilka słów o rodzinie Lubarta Giedyminowicza // Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdzesiąurodzin / Pod red. A.Sochackiej i P.Jusiaka. Lublin, 2014. S. 588–601.

[2050] *Мицько І.* Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів. // Старий Луцьк. Вип. 5. Луцьк, 2009. С. 38.

[2051] *Його ж.* Князь Любарт та його родина // Старий Луцьк. Вип. 2. Луцьк, 2005. С. 43–48.

[2052] *Його ж.* Правові підстави. С. 34–40.

[2053] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 347; *Грушевський М.* Історія України-Руси. С. 114, 522.

[2054] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów. S. 197–203.

[2055] Ibidem. S. 205–207.

[2056] Ипатьевская летопись. Стб. 895; *Грушевський М.* Хронольогія подій Галицько-Волинської літописі // Записки НТШ. Т. 41. Львів, 1901. С. 53.

[2057] *Tęgowski J.* Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. Poznań; Wrocław, 1999. S. 235–236.

Юрійовича не могла бути його матір'ю. Якщо Леоніда, що дуже вірогідно, походила з династії Романовичів, то вона була незнаною з джерел донькою короля Юрія Львовича. Тим більше, що у княжих родинах існувала стала тенденція надавати внукам імена на честь дідів[2058].

За пом'яниками ім'я першої дружини Любарта Гедиміновича – Агрипина[2059]. Можливо, що це хресне ім'я княгині і сплутав Бартоломей Зіморович, назвавши її Агафією[2060]. Ян Яблоновський, відкликаючись до Мартина Кромера, іменував дружину Любарта Бучою (Бушою)[2061], але в М. Кромера імені княгині не наведено. Від Я. Яблоновського ім'я княгині запозичили Теодор Нарбут[2062] та Микола Карамзін[2063]. Якщо це не помилка, то воно – скорочення від Богуслава. Отже, її мати могла бути полькою, правдоподібно, – незнаною з інших джерел сестрою глоговських князів, що дозволило би пояснити союз Юрія Львовича з баварським герцогом Отто III та пізніші претензії глоговських князів Генріха II та Яна на спадщину Романовичів, які визнав папа[2064] (хоча останнє залишається доволі дискусійним). У такому разі Агрипина – хресне ім'я Богуслави[2065]. Але тоді Любарт-Дмитро як син Леоніди Юріївни не міг одружитися з донькою Лева Юрійовича, яка би доводилася йому двоюрідною сестрою.

Встановити однозначно чи був Любарт-Дмитро онуком короля Юрія Львовича чи зятем князя Лева Юрійовича не вдається, але у нього були істотні династичні підстави для успадкування галицько-волинського престолу, тобто один з цих варіантів мав місце в дійсності.

Останній прямий нащадок Романовичів – острозький князь Данило Василькович походив з гілки, що втратила право на успадкування найстаршого престолу зі смертю Романа Даниловича, який помер за життя батька: на це слушно вказав М. Баумгартен[2066]. Князь міг претендувати тільки як близький родич, тобто після претендентів "по кужелю", яких було багато. Відповідно з правилом князі Острозькі, чий предок Роман Данилович загинув близько 1260–1261 рр. (за життя свого батька), вилучалися зі спадкоємців короля Данила, а син Романа – Василько мусив вдовольнитися Слонімським князівством у володіннях батька та діда зі сторони матері[2067].

[2058] Див.: *Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б.* Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва, 2006.

[2059] *Мицько І.* Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Лавра. 1998. № 2. С. 52.

[2060] *Zimorowicz B.* Historia miasta Lwowa. – Lwów, 1835. – S. 82–83.

[2061] Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc. / Ed. J. A. Jablonowski. Nörimberg, 1748. Tabl. 10.

[2062] *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu Litewskiego. T. 6. Warszawa, 1838. S. 139.

[2063] *Карамзин Н. М.* История государства Российского. Т.4. Примечания. Санкт-Петербург, 1818. С.138.

[2064] *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996. – С. 100.

[2065] *Мицько І.* Монастирські пом'яники. С. 52.

[2066] *Baumgarten N.* Halich et Ostrog // Orientalia Christiana Periodica. T. 3. Roma, 1937. P. 166.

[2067] *Baumgarten N.* Genealogies et mariages occindentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle //

Печатка з грамот князя Юрія-Болеслава. 1325 – 1335 рр.: верх – аверс, низ – реверс

Польському королеві Владиславові Локитку Юрійовичі доводилися племінниками. Вони були правнуками і угорського короля Бели IV, спадкоємцем якого виступав Карл Роберт Анжуйський. Тобто і польський, і угорський королі теж були претендентами на спадщину Романовичів через близьке споріднення. Не до кінця зрозумілі претензії на галицьку спадщину глоговських князів Генріха II та Яна[2068]. Позаяк їхні права визнав папа, вони мусили бути переконливими. Глоговські князі були пов'язані ще з першою галицькою династією як правнучаті племінники Ярослава Осмомисла. Їх дід Конрад I одружився з Саломеєю, донькою Владислава Одонича, чиєю матір'ю була Вишеслава, донька Володимирка Володаревича. Але це надто далека спорідненість. Сестра глоговських князів Агнеса вийшла заміж за баварського герцога Отто III, який претендував на угорську корону і свого часу виступав спільником короля Юрія Львовича. Цей союз, можливо, було скріплено шлюбом іншої сестри глоговських князів з Левом Юрійовичем. Лише таке родинне пов'язання висувало глоговських князів на серйозних спадкоємців Романовичів "по кужелю".

Любарту-Дмитру на 1323 р. було 11–12 років. Смерть галицько-волинських князів заскочила його оточення зненацька. Не був готовий до такої розв'язки і Гедимін. Про спробу Любарта успадкувати престол Романовичів свідчить відома грамота від 8 грудня 1322 р., де він титулується як "луцький і володимирський князь". Навколо автентичності документу, збереженого у підтвердженні 1492 р., триває полеміка, він вважається фальсифікатом. Водночас дослідники погоджуються щодо його створення могло бути близьким в часі до вказаної дати і принаймні перша частина грамоти списана з автентичної[2069]. Помилка у датуванні

Orientalia Christiana. Nr 37, maio. Roma, 1927. P. 50–51.

[2068] Skarbec dipłomatów papeiskich, cesarskich, królewskich, książących władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy i Rusi Litewskiej i ościennych im krajów / Zebral… J. Daniłowicz. T. 1. Wilno, 1860. № 314. S. 161–162; *Řežabek J.* Jiři II, poslední kniže veškeré Malé Rusi, kritická pokus // Časopis muzea království českého. Ročnik 57. Praha, 1883. S. 50. Недавно сумнів у правильному відчитанні джерела, на підставі якого був зроблений такий висновок, висловив Ярослав Книш. Але його доповідь так і не була опублікована.

[2069] *Флоря Б. Н.* Две грамоты князя Любарта (о Луцкой епископской кафедре первой пол. XIV вв.) // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Москва, 2000. С. 250–254; *Его же.*

"тим більше можлива... у грамоті, яка дійшла до нас не в оригіналі, а з третіх рук"[2070]: 8 грудня сьомого індикту припадало на 1324 р. і сплутати 6830 р. з 6832 р. могли при переписуванні у 1492 р.[2071]

Литва не була готовою підтримати претензії Любарта, хоча восени 1323 р. її військо виступило на Волинь і зимувало біля Берестя[2072]. Оточення князя Любарта, все ж, спробувало утвердити його хоча б на Волині, про що може свідчити згадана грамота. Але остаточного компромісу досягнено тільки у 1325 р., одним з його важливих моментів було оформлення польсько-литовського союзу, скріпленого шлюбом спадкоємця польського престолу Казимира Владиславовича з Альдоною-Анною Гедимінівною (16 жовтня 1325 р.). Але охрестилася донька Гедиміна ще 30 квітня 1325 р., отже домовленості досягли раніше[2073].

Складні переговори, які тривали більше року, між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які претендували на спадщину Романовичів) з одного боку та Литвою – з іншого, за участі хана Узбека[2074] і згодою місцевого боярства[2075], привели до влади внука короля Юрія – Болеслава Тройденовича. Болеславу-Юрію Тройденовичу присвячена достатньо численна література[2076]. Цей князь народився між 1311–

О грамоте Любарта Гедиминовича Луцкой епископской кафедре // От Древней Руси к новой Росссии: Юбилейный сборник, посвященный члену-корреспонденту РАН Я.Н.Щапову. Москва, 2005. С. 177–181; *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Львів, 2004. С. 384, 683–697.

[2070] *Щербаковский Д. М.* Фундушевая запись кн. Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. // Чтения в Историческом обществеве Нестора-летописца. Кн. 18. Киев, 1905. Вып. 3–4. С. 66–67.

[2071] *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині. С. 154.

[2072] Летопись Археологического общества // ПСРЛ. Т. 35. Москва, 1980. С. 95.

[2073] *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси. С. 33–34.

[2074] Там же. С. 19–26. На останнє прямо натякнув і швейцарський хроніст Іоганн Вінтертурський: "procuravit eis christianum latinum, si illi parcere vellent ut videret"("*тоді поставив над ними християнина-латинянина, аби подивитися, чи пощадять вони його*") (*Iohannis Vitodurani.* Chronica. P. 184).

[2075] Joannis de Czarnkow. Chronicon Polonorum // Monumenta Poloniae Historica. T. 2 / Ed. A.Bielowski. Lwów, 1872. P. 629.

[2076] *Řežábek J.* Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi. Praha, 1883; Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси: Сборник материалов и исследований, собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Д. Пташицким и И. Режабком. Санкт-Петербург, 1907; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 120–139, 522–535; *Zakrzewski S.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. Zamość, 1922; *Paszkiewicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925. S. 5–35; *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті // Минуле і сучасне. Ч. 7. Краків, 1940. С. 3–32; *Włodarski B.* Polska i Rus 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 242–294; *Dąbrowski D.* Rodowód *Romanowiczów* książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S. 153–155, 174–180, 232–240; *Тенговський Я.* Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV ст.) // Записки НТШ. Т. 260. Кн. 1. Львів, 2010. С. 45–56; *Войтович Л.* Князь Юрій-Болеслав Тройденович: ескіз портрета // Княжа доба: історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 209; *Паршин І.* Вектори політики князя Юрія-Болеслава Тройденовича до року 1333: між набутим та "успадкованим" // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки [у друці, вдячний автору за дозвіл скористатися рукописом статті].

1314 рр.[2077] і на час зайняття престолу йому теж було не більше років, ніж Любартові. Але він був тільки сином удільного мазовецького князя Тройдена Болеславича, який тримав дрібні Сохачевське та Черське князівства і навіть в ієрархії мазовецьких князів був лише другим.

Це, схоже, послужило основою компромісу, який задовольнив всі сторони. В Угорщині ще завершувалося утвердження Анжуйської династії і вона була не готова втрутитися безпосередньо в боротьбу за спадщину Романовичів. Владислав Локиток хотів би бачити на галицько-волинському престолі свого племінника, але і мазовецький княжич його влаштовував. Така компромісна фігура влаштовувала і Литву, не готову підтримати претензії Любарта, та золотоординського хана Узбека, у якого основні сили були зв'язані боротьбою за Азербайджан. Влаштовував молодий князь і галицьку та волинську еліти.

Перша грамота Болеслава-Юрія, яка дійшла до нас, датована 1325 р., й, схоже, видана восени[2078], текст грамоти вказує на початок правління[2079]. Появі Болеслава-Юрія передував, очевидно, ряд угод, за однією з яких Любарту Гедиміновичу передано східну частину Волині з Болоховим, де він тримав свою столицю, відновивши місто як Любартів (нині Любар)[2080], що знайшло відображення у місцевій традиції.

Версія ніби результатом порозуміння Литви та Польщі була передача Литві Берестейської землі та Підляшшя, що викликало невдоволення Мазовії, зблизивши останню з Тевтонським орденом, і стало причиною військових дій у Куявії в 1326 р.[2081], не підтверджується пізнішими подіями. З листа комтура Тевтонського ордену від 14 листопада 1325 р. довідуємося, що замок Візна на далекому мазовецько-волинському кордоні продовжував утримувати волинський гарнізон, а його воїни перебували у складі союзного литовського війська під Гродно[2082]. Навіть за угодою 1352 р. Берестейська земля залишалася частиною Волині[2083].

Недавня знахідка Я. Тенґовського дозволяє стверджувати, що принаймні перші грамоти цього князя видавалися разом з матір'ю Марією Юріївною[2084]. Очевидно, Марія Юріївна певний час залишалася регентшею. Перші її кроки свідчать, що вона намагалася продовжити політику попередніх князів і сподобатися галицькій та волинській еліті. Князь Болеслав став іменуватися Юрієм на честь діда по матері і декларував свою належність до православ'я. Знать отримувала

[2077] *Balzer O.* Genealogia Piastów. S. 783–788.

[2078] *Куник А. А.* Объяснительное введение к правилам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II. С. 117.

[2079] *Купчинський О.* Акти та документи. С. 189–190.

[2080] *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси. С. 34, 159; *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині. С. 157.

[2081] *Zajączkowski S.* Przymierze polsko-litewskie 1325 r. // Kwartalnik Historyczny. R. 40. Lwów, 1934. Z. 4. S. 603–608.

[2082] *Paszkiewicz H.* Jagiełłonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. S. 272–273.

[2083] Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 1. Санкт-Петербург, 1846. № 1. С. 1.

[2084] *Тенговський Я.* Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV століття) С. 45–56.

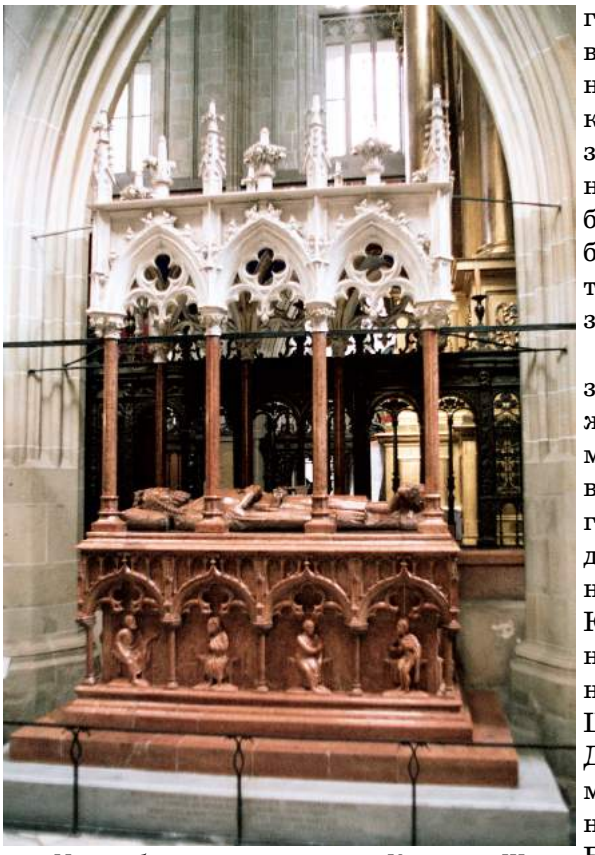

Надгробок польського короля Казимира III (1333–1370) (Краків, катедра на Вавелі)

грамоти з підтвердженням володінь[2085]. Останнє було необхідним кроком, оскільки Галицька і Волинська землі, об'єднані унією Романовичів, далі мали свої особливості розвитку і галицьке боярство продовжувало рватися до влади, конфліктуючи з князями.

Було підтверджено союз з Тевтонським орденом. У жовтні 1325 р. в своїй грамоті Юрій-Болеслав обіцяв великому магістрові Веренгерові вірність традиціям дружби часів Данила Романовича, Лева Даниловича та Юрія Львовича[2086]. 9 березня 1327 р. знову на прохання родича комтура Зігхарда Шварцбурга (внука короля Данила Романовича, наймолодшого сина Софії Данилівни та графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга), галицько-волинський князь пролонгував угоду з Орденом про дружбу, гарантуючи при цьому захист від татар[2087].

З цього приводу Ілля Паршин звернув увагу на повідомлення "Чеської хроніки" Пршибиха Пулкава з Раденіна (†1380), з якої випливає можлива участь галицько-волинського війська у виправі польського короля Владислава Локєтка у 1326 р. проти бранденбурзького маркграфа Людвіга V, який був союзником Тевтонського Ордену[2088]. Участь в цьому поході і спричиналася до появи нової угоди від 9 березня 1327 р.[2089]

Подальша діяльність молодого князя була цілком самостійною. Попри твердження старої польської історіографії, немає жодних доказів, що заступивши на престол, Болеслав-Юрій перетворився на польського сателіта і далі рухався у фарватері політики Владислава Локитка та його

[2085] Там само. – С. 53–56.

[2086] *Купчинський О.* Акти та документи.С.167–170 ("…rex Daniel seu Leo n(oste)r avatus, aut Georgius n(oste)r…").

[2087] Там само. С. 170–173.

[2088] Kronika Pulkavova / Vyd. J. Emler a J. Gebauer // Fontes Rerum Bohemicarum. T. 5. Praha, 1893. P. 203, 323.

[2089] Див.: *Паршин І.* Вектори політики князя Юрія-Болеслава Тройденовича до року 1333: між набутим та "успадкованим".

сина Казимира III, радше навпаки. Владнавши стосунки з Любартом Гедиміновичем, регентша Марія Юріївна домоглася укладення союзу з Литвою, скріпленого у 1331 р. шлюбом Болеслава-Юрія з Офкою-Євфимією Гедимінівною[2090]. Саме в угоді 1331 р. могли бути зафіксованими надання Любартові Гедиміновичу Болохівської землі та його права на престол у випадку відсутності прямих спадкоємців Болеслава-Юрія[2091].

Від цього часу можна датувати самостійне правління князя Болеслава-Юрія II. Перші самостійні кроки князя свідчили про його намагання позбутися будь-якої опіки з боку надмірно активних сусідів. У першу чергу, він зайнявся внормуванням стосунків з Золотою Ордою, яка була найбільш потужним і небезпечним сусідом. Прийняттям титулу "з Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі" Болеслав-Юрій підкреслив відмову галицько-волинських володарів від претензій на решту Русі, яка надалі залишалася залежною від Орди. Перед тим він використовував титули "Nos Georgis Dei gratia dux Russiae", "Ceorgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere", "Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae")[2092]. "Мала Русь" тут виступає в значенні тієї частини Русі, яка вже не була підвладна монголам. Зайнятий боротьбою за Азербайджан, хан Узбек міг задовольнитися такою уступкою, можливо, прийнятою на його вимогу.

Союз цей можна вважати намаганням протистояти польсько-угорському зближенню. У 1332 р. угорський король збирався іти великим походом проти галицько-волинського князя у відповідь на напад останнього разом з ординцями на верхів'я Тиси (комітати Мараморош чи Угоча?)[2093]. 11 лютого 1334 р. князь Болеслав-Юрій підтвердив союз з Тевтонським орденом, антипольська спрямованість якого очевидна[2094]. 20 жовтня 1335 р. він поспішив знову підтвердити союз з великим магістром Теодоріком фон Альденбургом на "вічні часи"[2095].

Твердження про участь князя Болеслава-Юрія у польсько-угорських вишеградських переговорах 1335 та 1338 рр., де буцімто не тільки були закладені основи наступної угорсько-польської унії, а й

[2090] *Wolff J.* Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dziel gr. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Oldierdowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. Kraków, 1886. S. 7–8; *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. С. 23–30.

[2091] *Войтович Л.* Польща. Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // Проблеми слов'янознавства. Вип. 59. Львів, 2010. С. 52–66.

[2092] *Войтович Л.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинъ 1253. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755–ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С. 4–17.

[2093] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. С. 533–534.

[2094] "…Ver(um) etiam nos, ut obululantium seu latrantiu(m) et minus iuste detrahentiu(m) c(on)dictatul memo(r)at[a]e unionis, qui concurrimus, veritati referu(n)t, ora c(on)cludamus et obstruamus pr(a)etacia teno(r)e p(raese)ntium litte(er)ar(um), dignu(m) dixumus renova(re), ut v[u]ltum et intuitum assumendo novitatis exultant ac l)a)etentum maiori pr(a)efulcimine fi(r)mitatis". (…Ми ж, щоб закрити рот наклепникам і брехунам і тим, що несправедливо шкодять умовам згаданого союзу, вважаємо за гідне, дбаючи про правду, відновити [нашу угоду] даним документом, щоб, набувши нового виразу та вигляду, вона втішилася більшою силою та обґрунтованістю" (*Купчинський О.* Акти та документи... С. 174–180).

[2095] *Купчинський О.* Акти та документи. С. 180–187.

домовлено про успадкування галицького престолу польським або угорським королем за відсутності прямих спадкоємців Болеслава-Юрія[2096] повністю безпідставні. Немає жодних доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у вишеградських зустрічах 1335 і 1338 рр.[2097]. Передовсім, сам Казимир III ніде не відкликався до угоди, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу.

Після першої Вишеградської зустрічі у 1337 р. князь Болеслав-Юрій разом з ординцями напав на Люблінську землю і 12 днів тримав Люблін в облозі, знятій тільки через загибель вождя союзних татар[2098]. Реакцією на такі дії князя Болеслава-Юрія зі сторони Казимира III стала спроба підтримати іншого претендента на галицько-волинський трон. Ним став племінник короля, син Анастасії Львівни – добжинський князь Владислав Земовитович, який навіть прибув до Вишеграда 29 червня 1338 р. (за Дубницькою хронікою "Lothka dux Rutenorum"[2099]). Спроби перетворити "Лотко" на "Болько", ототожнивши його з Болеславом-Юрієм[2100],

[2096] Див.: *Gorzycki K.* Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. Lwów, 1889; *Prochaska A.* W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. T. 6. Warszawa, 1892. Z.1. S. 3–21; *Świeżawski E. S.* Esterka i inne kobiety Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1894; *Balzer O.* Kazimerz III Wielki // Balzer O. Genealogia Piastów. Kraków, 2005. S. 60–682; *Semkowicz W.* Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. T. 12. 1898. S. 561–566; *Zakrzewski S.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // Przegląd Historyczny. T. 23. 1922. S. 97–110; *Paszkiewicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925; *Kętrzyński S.* Ze studiów genealogicznych. 1. Nieznany document Kazimierza Wielkiego z r. 1344 // Mięsięcznik Heraldyczny. Nr 13. 1934. S. 48–51; *Kaczmarczyk Z.* Kazimierz Wielki. Warszawa, 1948; *Sieradzki J.* Polska wieku XIV. Studium z czasów Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1959; *Kozłowska-Budkowa Z.* Z ostatnich lat Kazimierza Wielkiego // Małopolskie Studia Historyczne. T. 6. 1963. Z. 3–4. S. 17–26; *Samsonowicz H.* Kazimierz III Wielki // Poczet królów i książąt polskich. Warszawa, 1980. S. 247–253; *Śliwiński J.* Mariaże Kazimierza Wielkiego // Studium z zakresu obyczajowości i etyki dwoezu królewskiego w Polsce XIV wieku. Olsztyn, 1987. S. 44–46; *Idem.* Kazimierz Wielki. Kobiety a polityka. Olsztyn, 1994; *Jasiński K.* Małżeństwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego // Studia Źródłoznawcze. Nr 32–33. 1990. S. 58–65; *Idem.* Dzień koronacji Kazimierza Wielkiego w świetle wspólcesnych źródeł // Opuskula minora in memoriam Iosepho Spors / Pod red. J. Hauzińskiego. Słupsk, 1993. S. 171–182; *Idem.* Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza // Genealogia. Studia i materiały historyczne. T. 5. 1995. S. 25–43; *Idem.* Kazimierz Wielki // Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujaskich. Poznań; Wrocław, 2001. S. 163–171; *Kryk F.* Wielki król i jego następca. Kraków, 1992; *Szczur S.* Historia Polski średniowiecznej. Kraków, 2002. S. 365–380; *Elmonowski J.* Stosunki polityczne między Piastami a Luksemburgami i Witelsbachami w pierwszej polowie XIV wieku. Toruń, 2002; *Nowakowski T.* Kazimierz Wielki a Bydgoszcz. Toruń, 2003; *Wyrozumski J.* Kazimierz Wielki. Wrocław, 2004; *Barański M. K.* Dynastia Piastów w Polsce. Warszawa, 2006. S. 484–489; *Jasienica P.* Polska Piastów. Toruń, 2007. S. 291–299; *Dąbrowski J.* Kazimierz Wielki: twórca korony królestwa polskiego. Kraków, 2007.

[2097] *Dąbrowski J.* Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. Kraków, 1918. S. 111–112; *Włodarski B.* Polska i Ruś, 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 287–289; *Dowiat J.* Polska – państwiem średniowiecznej Europy. Warszawa, 1968. S. 323; *Wyrozumski J.* Historia Polski do 1505 r. Warszawa, 1973. S. 227.

[2098] Historiae Hungaricae Fontes Domenici / Ed. *M.Florianus.* V. 3. Lipsiae, 1884. P. 128.

[2099] Ibidem. P. 128.

[2100] *Dąbrowski J.* Ostatnie lata. S. 112; *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. T. 1. Lwów, 1904. S. 206; *Balzer O.* O następstwie tronu w Polsce // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Ser. 2. T. 11. 1905. S. 430; *Zakrzewski S.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // Przegląd Historyczny. T. 23. 1922. S. 99; *Włodarski B.* Polska i Ruś. S. 288; *Wyrozumsi J.* Kazimierz Wielki. Wrocław etc., 1986. S. 80–81.

не витримують критики[2101]. Етимологічно таке перетворення неможливе, як неможливо звинуватити хроніста в незнанні матеріалу. За умов спрямованого проти польсько-угорського зближення союзу Болеслава-Юрія з Литвою, Золотою Ордою та Тевтонським Орденом в інтересах Галицько-Волинської держави, польська сторона готова була підтримати претензії Владислава Земовитовича[2102]. Гіпотеза Олега Мазура щодо існування князя Володимира Андрійовича[2103] цілком у дусі гаданої тотожності "Лотка" і "Болька".

Зрозуміло, що новий претендент не міг з'явитися без участі частини галицького боярства. І тут ми наближаємося до найбільшої загадки Болеслава-Юрія Тройденовича – його загибелі у 1340 р. Найвигіднішою вона була Казимирові III. Він же виявився найкраще до неї підготовленим: на першу звістку про смерть князя король зумів зібрати військо (на подібні заходи звичайно затрачалися місяці!), зайняти Львів і вивезти з княжої скарбниці коронаційні регалії, які пізніше потрапили до коронаційного реліквірію польських королів[2104].

Всі повідомлення про смерть Болеслава-Юрія походять від реляції Казимира III[2105], викладають версію, яку він поширював. Отруєння князя боярами за його прихильність до католицького обряду та іноземців непереконливе. Німецький патриціат у містах був ще від часів князя Данила Романовича. У сім'ях Лева Даниловича та Юрія Львовича не відзначено жодного протистояння з католиками. Донька першого стала черницею в монастирі кларисок. Галицьке боярство давно вже переплелося з угорськими баронами[2106]. Якщо князя отруїли бояри-змовники, то вони, радше, керувалися своїми зв'язками з Польщею або Угорщиною, а не міжконфесійним протистоянням, яке тоді ще не спостерігається.

Серед них, напевно, був Вовчок з Дроговижа (Wolczkone de Drochovicze), який пізніше виступив свідком на магдебурзькому привілеї Львову[2107], чий град Дроговиж (нині село Миколаївського району Львівської області) зруйнував князь Любарт-Дмитро Гедимінович і чия

[2101] *Мазур О.* "Лотка князь руський, прибув до Вишеграда": гіпотетична ідентифікація особи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 72–79.

[2102] *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. С. 19–20.

[2103] *Мазур О.* "Лотка князь руський…" С. 77–79.

[2104] *Dąbrowska E.* Królów polskich relikwarz koronacyjny Krzyża Świętego // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w piedziesieciolecie pracy naukowej. Warszawa, 1991. S. 67–86.

[2105] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. С. 534–535.

[2106] Див., наприклад: *Волощук М. М.* Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214 – 1232 рр. // Тези Міжнародної наукової конференції "Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя". Чернівці, 2009. С. 20–21; *Його ж.* "Вокняжѣние" галицьке Володислава Кормильчича (1210 – 1214 рр., з перервами): міфи і реальність // Acta Posoniensia. V. 10. Bratislava, 2009. S. 99–113; *Його ж.* Судислав de genere ludan: спроба генеалогічно-біографічної реконструкції // Записки НТШ. Т. 260. Кн. 1. Львів, 2010. С. 257–273; *Його ж.* "Филя древле прегордыи" / Fila supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 189–196.

[2107] Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упорядкував Мирон Капраль. Львів, 1998. С. 27–31.

родина, обдарована і піднесена спадкоємцями Казимира III, стала першими католиками серед руського боярства[2108].

Можемо констатувати, що Болеслав-Юрій Тройденович, утвердившись на галицько-волинському престолі, намагався провадити політику в інтересах цих земель і загинув саме через таку позицію. Зазнавши невдачі у сподіваннях перетворити його на свого сателіта, Казимир III спершу спробував підтримати іншого претендента – Владислава Земовитовича, а після невдалої спроби знайшов спільників серед боярства, які усунули "непіддатливого" князя, відкривши новий етап боротьби за спадщину Романовичів.

Останні етапи боротьби за спадщину Романовичів. Як слушно відзначив польський дослідник К.Мислінський, з часу утвердження Данила Романовича і до вигаснення Романовичів між польськими та галицько-волинськими князями зберігалися переважно союзницькі відносини, скріплені матримоніальними зв'язками, інтенсивність яких зросла з кінця XIII ст.[2109] Можна стверджувати, що з другої половини XIII ст. польські, угорські та галицько-волинські володарі спільними зусиллями долали політичні проблеми, які виникали у них з іншими сусідами. В результаті добросусідських стосунків Арпади, П'ясти та Романовичі тісно переплелися матримоніальними зв'язками. Тому після вигаснення останніх, інтереси Анжуйської династії, яка виступала як спадкоємець Арпадів, вступали у певні протиріччя з П'ястами в справі претензій на спадщину Романовичів. Але Вишеградські домовленості до часу стримували ці протиріччя.

Виглядає на те, що не тільки невдачі Владислава Земовитовича, а й побоювання, що останній, сівши у Львові, продовжить самостійну політику свого попередника, підштовхнули короля Казимира III до спроби самому виступити претендентом на спадщину Романовичів. У 1340 р. він не відважився воювати з руcько-ординськими військами. Після смерті Болеслава-Юрія волинська еліта визнала князем Любарта-Дмитра Гедиміновича. Його визнання галицьким боярством засвідчено також відомим написом на дзвоні собору св. Юрія у Львові з 1341 р.[2110]. Те, що Любарт Гедимінович так легко оволодів Волинською та Галицькою землею у 1340 р., свідчить на користь версії, що він вважався спадкоємцем ще за життя Болеслава-Юрія[2111]. Хан Узбек надав Любартові-Дмитру необхідну допомогу. Отже, і Орда розглядала Любарта-Дмитра як першого легітимного спадкоємця, що могло бути

[2108] *Mysliński K.* Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja 1340–1400. Lublin, 1981; *Sikora F.* Dymitr z Goraja na Szczebreszynie w służbie Władysława Jagiełły w latach 1386–1400 // Studia Historyczne. T. 26. 1986. Nr 1. S. 14–19; *Idem.* Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Garaja i jego rola na Rusi // Genealogia. Kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym. Toruń, 1989. S. 55–89.

[2109] *Mysliński K.* Polska a księstwo Halicko-Włodzimierskie na przełomie XIII i XIV wieku // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 7–8.

[2110] Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. собр. *О.Гонсиоровским, А.А.Куником, А.С.Лаппо-Данилевским, И.А.Линниченко, С.П.Пташицким* и *И.Режабком.* Санкт-Петербург, 1907. С. 79.

[2111] *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. Т. 3. С. 127.

зафіксованим в угоді 1331 р. між Болеславом-Юрієм та Гедиміном. Боярин Дмитро Детько і князь Данило Острозький[2112] у 1340 р., разом з ординськими військами, відтіснили поляків з галицьких земель[2113].

За цих умов польський король зробив ставку на галицьку еліту, яка змусила його суперника князя Любарта-Дмитра піти на значні поступки галицькому боярству, надавши його лідеру Дмитрові Детьку високий сан управителя (provisor чи proconsul) або старости (capitaneus) Руської землі[2114]. Вже у березні (не пізніше 27 червня) 1341 р. "*управитель або староста землі Русі*" Дмитро Детько повідомив громаду Торуня що "ми усунули суперечку, посіяну з намови диявола, між польським королем Казимиром і нами, й натхнені животворним духом, подолавши спокусника людського роду, уклали союз згоди"[2115]. Очевидно, що Казимир III змушений був погодитися на status qo.

Але польський король не відмовився від своїх планів. У середовищі галицьких бояр Казимир III мав прихильників, яких використав у своїх спробах оволодіти Галицькою землею у 1340–1350 рр. (боярин Вовчок з Дроговижа, брати Ходко, Петро і Осташок Корчаки та ін.[2116]). Вже близько 1343 р. з допомогою місцевих бояр король оволодів Сяноцькою землею. З 1346 р. Казимир III почав титулувати себе паном і дідичем Русі. В грамоті з 1361 р., якою було підтверджено маєтки галицького боярина Ходка з Бібла, надані його предкам князем Левом Даниловичем, цей титул поданий так: "*милістю Божою король Краківської землі, Судомирської землі, Серадської землі, Польської землі, Куявської землі, Добрянської землі, Руської землі, господар і вічний дідич землям тим володар, король велебний*"[2117]. На перших порах Казимир III намагався декларувати унійне об'єднання королівства Русі з Польщею[2118]. Треба відзначити, що для XIV ст. це була звична практика європейської династичної політики.

Дмитро-Любарт шукав допомоги у литовських родичів та Орді, а Казимир III – в Угорщині. У 1344–1345 рр. навіть дійшло до облоги Вільна польсько-угорськими військами. У відповідь ординці вторгалися в угорські землі. Процес оволодіння землями королівства Русі

[2112] Про різночитання в джерелах "Daniele Ostrogio" і "de Ostrov" див.: *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Львів, 1996. С. 126.

[2113] *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси. Львів, 1863. С.158–159.

[2114] *Войтович Л.* Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // Історія Львова. Т. 3. Львів, 2006. С. 60–62.

[2115] "discor diam a dyabolica suggestione seminatam inter d(omin)um Kasimirum regem Poloniae et nos, exinspiracione almi pneumatis post[er]gantes temptatorem humanum c(on)cordi[a]e i(n)ivimus unionem" (*Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 194–200).

[2116] *Sikora F.* Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Goraja i jego rola na Rusi // Genealogia: Kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym. Toruń, 1989. S.55–90.

[2117] Акты истории Южной и Западной Руси. Санкт-Петербург, 1863. С.1.

[2118] *Исаевич Я.Д.* „Королевство Галиции и Володимирии" и "Королевство Руси" // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. Москва,1986. С.63; *Sieradzki J.* "Regnum Russiae". Polityka ruska Kazimierza Wielkiego: Krytyka dotychczasowych poglądów i zarys nowej konstrukcji // Kwartalnik Historyczny. 1958. № 2. S.498.

затягнувся, а війна проти Любарта-Дмитра Гедиміновича не принесла швидкого успіху. Тому у 1350 р. польський король визнав право Угорщини на спадщину Романовичів. Родинні зв'язки Арпадів, спадкоємцями яких виступала Анжуйська династія, з другою галицькою династією були ближчими від родинних зв'язків Казимира III з цією династією. Подібно на те, що перша дружина угорського короля Карла Роберта таки походила з династії Романовичів[2119] і його син Лайош виступав як спадкоємець Романовичів "по кужелю". Водночас він був і спадкоємцем Казимира III, сестра якого, Єлизавета, була його матір'ю. За польсько-угорською угодою 1350 р., Польща визнала за Людовиком "спадкове право" на королівство Русі, яке він передавав у довічне володіння Казимирові III.

Під час війни з Польщею та Мазовією у 1349–1351 рр., втративши значні території, Любарт-Дмитро повернув собі Володимир, Белз, Берестейську землю та Холмщину. У березні 1352 р. русько-татарські війська навіть вторгнулися на польську територію ("Anno Domini 1352 de mense Marcii Thartari et Rutheni pagani cum multis legionibus armatorum contra regem Cracovie intrant Poloniam et unam civitatem vicerunt et terram et homines devastant. Tandem armatorum multi sunt occisi, et reversi sunt ad terram suam"[2120]). Тим часом у 1352 р. у війну вступили угорські війська. Король Людовик був навіть поранений при облозі Белза і, зазнавши великих втрат, мусив відступити. На допомогу Любартові прийшли литовські дружини Кейстута та Євнута Гедиміновичів й інших князів, яким Любарт почав роздавати на Волині уділи. За угодою 1352 р., за ним залишилася вся Волинь[2121]. У 1353 р. Любарт-Дмитро Гедимінович здійснив кілька походів на захід. Зокрема, у травні він був піді Львовом, але не зміг втримати столицю краю і лише зруйнував міські укріплення, напевно, щоб полегшити оволодіння містом у майбутньому[2122].

Перманентна війна не припинялася. Любарт-Дмитро послідовно боровся за відновлення Галицько-Волинської держави. На початку жовтня 1366 р. він уклав мирну угоду з Казимиром III, яка уточняла волинсько-галицький кордон. Одним із свідків з боку Любарта виступав князь Данило Острозький[2123].

[2119] *Войтович Л.В.* Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А сє єго срєбро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ, 2002. С.161–164; *Його ж.* Загадка королеви Марії Львівни // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип.4. Львів, 2004. С. 7–10.

[2120] "Року Божого 1352 у місяці березні татари і русичі, язичники, з багатьма арміями споряджженими супроти короля Краківського удерлися до Польщі і тамтешніх Мєшканців побили, і землю, і людей понищили. Врешті, зброєю багато хто були вбиті і повернені до земель своїх" (Chronica Heinrici Surdi de Selbach / Hrsg. H. Bresslau // Momumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nuova Series. T. 1. Berlin, 1922. P. 102–103.)

[2121] Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-покажчики М.М.Пещак. Київ, 1974. С.29–32.

[2122] *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387 // Історія Львова. Т. 1. Львів, 2006. С. 65.

[2123] Грамоти XIV ст. С.38–39.

Після смерті Казимира III, розпочавши анексію Руського королівства, Людовик Анжуйський використав одного зі своїх найближчих соратників опольського князя Володислава, який був внуком дочки белзького князя Гремислави Всеволодівни. Саме йому у 1372 р. було передано в лен відділене від Польщі "королівство Руське з містами і населенням". Володислав без зволікання прийняв титул „господаря Руської землі, вічного дідича і самодержця" та почав карбувати власні гроші[2124]. Любарт не міг визнати цього титулу, що і призвело до відновлення війни. Умови для початку війни були не вигідними для Любарта, але волинський князь мусив реагувати на такі дії. У 1370–1371, 1372, 1376–1377 рр. Любарту-Дмитру Гедиміновичу вдалося зайняти частину Галицької землі, але втриматися тут він не зміг[2125].

Любарт-Дмитро Гедимінович помер 4 серпня 1383 р. (дату смерті дає змогу уточнити запис Івана, священика церкви св. Катерини, на переписаним ним Псалтирі в річницю смерті великого князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, яка зберігається у Флоренції в бібліотеці Лоренцо Медичі[2126]). До самої смерті він не тільки зберіг під своїм правлінням Волинську землю (1340–1383), а й в умовах боротьби з потужним польсько-угорським союзом намагався відстояти і Галицьку землю (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377). Він прийняв титул великого князя, який у XIV ст. означав суверенного володаря[2127]. Вартує детальніше висвітлити питання відновлення у 1347 р. Галицької митрополії, рішення про яке прийняли імператор Іоан VI Кантакузен та патріарх Іоан XIV Калекас: митрополитом став ставленик Любарта-Дмитра – Феодор[2128].

[2124] Научно-литературный сборник Русско-Галицкой Матицы. Т. 8. Львов, 1895. С.53; *Pieradzka K.* Władysław książe opolski 1330–1401. Monografia historyczna. Kraków, 1945 // Archiwum Uniwersytetu Jagiełłonskiego, syng. WF II 122; *Sroka S.A.* Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378 // Rocznik Przemyski. T. 28. 1993. S. 147–154; *Id.,* Kariera Władysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku // Europa śródkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S. 265–274; *Wyrozumski J.* Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej. S.111–119; Władysław Opolski, jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci // Red. A.Pobóg-Lenartowicz. Opole, 2001; *Крижанівський А.* Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. Львів, 2007. С. 27–31, 74–93.

[2125] *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині XIV-XV ст. С. 153–168.

[2126] *Столярова Л.В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI-XIV веков. Москва, 2000. С.349.

[2127] Були періоди, коли польсько-угорські війська займали навіть Володимир та Луцьк. У цих умовах князь Любарт-Дмитро змушений був звертатися по допомогу до Литви, яка була його єдиним природним союзником. Але, послідовно борючись за відновлення Галицько-Волинської держави, Любарт-Дмитро не міг просто стати литовським васалом. Через це і Литва офіційно не воювала з Польщею та Угорщиною. Старші брати Любарта – Кейстут та Євнут Гедиміновичі – отримали від нього відповідно Берестейське та Дорогичинське князівства, що давало їм право на участь у цій війні. Також молодші Гедиміновичі отримали дрібні уділи на Волині, зокрема Юрій Наримунтович спочатку Крем'янець (бл.1350 – до 1352), а потім Белз (1352-1377, 1383-1387), його брат Семен – Белз (1350-1352), Олександр Корятович – Теребовлю (бл.1341 – бл.1380), його брат Дмитро – Боброк (після 1352 – 1366?) (*Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. С. 107–110; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині. С. 158–161).

[2128] Русская историческая библиотека. Т. 6. Санкт-Петербург, 1880. Приложение № 3.

Як суверенний володар, Любарт-Дмитро Гедимінович карбував власні гроші[2129]. У 2006 р. на межі Волинської, Львівської і Рівненської областей разом з монетами великого князя литовського Вітовта Кейстутовича (1392–1430) випадково знайдено шість срібних монет із зображенням хреста та лева[2130]. Монети дещо різнилися по-іншому скерованими головами лева і його реалістичними іконографічними особливостями. У 2006–2008 рр. ще до 20 подібних монет було знайдено у Луцьку та Володимирі Волинському[2131]. Атрибутацію монет побіжно підтверджують знахідки основної кількості монет на Волині, використання князем Любартом-Дмитром печатки із зображенням крокуючого лева[2132], зображення рівностороннього хреста на гербах Волині, яке відоме з початку XIV ст.[2133], а також присутність такої монети у складі Сосновського скарбу[2134] (Федір Любартович, син Любарта-Дмитра, був князем Сіверським у 1393–1405 рр.[2135]). Наявність різних штемпелів (не менше п'яти) свідчить про тривалий час карбування цієї монети[2136].

Таким чином, поступово звільняючись від історичних стереотипів, сформованих давньою історіографією, можна стверджувати, що приєднання галицької частини Королівства Русі до Польщі відбулося не у 1340 р. після смерті князя Болеслава-Юрія Тройденовича і навіть не в 1349 р. Через провальну зовнішню політику, коли підтриманий польською стороною Болеслав-Юрій Тройденович не тільки став самостійним володарем, а й поступово дійшов до політики конфронтації з Польщею, Казимир III спочатку підтримав претензії на руський престол племінника Владислава Земовитовича, а потім і сам втрутився в боротьбу за спадщину Романовичів, намагаючись спочатку домовитися з місцевим боярством. Будучи розумним і далекоглядним політиком, польський король використав увесь арсенал доступних засобів привернення на свій бік місцевої еліти: декларування унії і збереження прав *Королівства Русі*, карбування окремої монети, надання чи підтвердження магдебурзьких привілеїв та земельних володінь галицькому боярству, підтримку відновлення православної Галицької митрополії. Його суперник Любарт-Дмитро Гедимінович виявився гідним і не менш розумним, він навіть пішов на такий сміливий крок, як передача лідерові галицького боярства Дмитрові Детькові реальної влади над галицькою частиною Королівства Русі в ранзі старости руського. В цих умовах Казимир III визнав право угорських королів на спадщину Романовичів, чим домігся залучення ресурсів потужного Угорського ко-

[2129] *Савицький В., Чобіток В.* Монети Дмитрія-Любарта // Старий Луцьк. Вип. 5. Луцьк, 2009. С. 152–159.

[2130] *Барэйша Ю.* Аб атрыбуцыі, сімволіцы і датаванні манет ВКЛ зі львом і крыжам // Банкаускі веснік. 2007. Червень. С. 59–61.

[2131] *Савицький В., Чобіток В.* Монети Дмитрія-Любарта. С. 154.

[2132] *Киричук М.* Волинь – земля українська. Луцьк, 2000. С. 129.

[2133] *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся. Т. 1. Вінніпег, 1984. С. 29.

[2134] *Котляр Н.Ф.* Клад монет Владимира Ольгердовича // Нумизматика и эпиграфика. Т. 8. Москва, 1970. С. 88–100.

[2135] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 679.

[2136] *Савицький В., Чобіток В.* Монети Дмитрія-Любарта. С. 155.

ролівства до боротьби за цю спадщину. Дмитро-Любарт у цій боротьбі зумів зберегти більшу частину Волині і навіть робив спроби ще з допомогою литовців потіснити суперників у галицькій частині, але більшого досягнути він не зміг. Боротьба закінчилася вже після смерті Казимира III у 1387 р. приєднанням всієї галицької частини Королівства Русі (крім Поділля) та Холмщини до Польщі. У 1392 р. Литва визнала цю анексію за угодою в Острові. Спочатку цими землями управляли польські урядовці в ранзі генеральних старост, продовжувалося карбування *руських грошей*, тобто, продовжувалася розумна казимирівська політика. У 1434 р. з цих земель утворили Руське воєводство, завершивши таким чином їх анексію.

РОЗДІЛ 5.

ВІДНОСИНИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ З ЛИТВОЮ*

З початку XIII ст. литовські князівства стали відігравати помітну роль в політичному житті Центрально-Східної Європи. З того часу і розпочалися тісні союзні відносини Литви з Галицько-Волинською державою. У середині XIII ст. Литва на короткий час стала королівством. А далі відносини з Литвою для галицько-волинських володарів стали одними з найважливіших.

Перша угода. У 1219 р. під час напруженої боротьби за повернення спадщини князя Романа Мстиславича, його вдова Єфросинія-Анна з молодими синами Данилом і Васильком уклала угоду з литовськими князями: "бѣхоу же имена Литовьскихъ князей: се старѣшеи - Живинъбоудъ, Довьѣат, Довъспроункъ, братъ его Мидогъ, братъ Довыаловъ Виликаилъ; а Жемотьскыи кнѣ Ерьдивилъ, Выкынтъ; а Роушьковичевъ: Кинтибоутъ, Вонибоу, Боутовитъ, Вижѣикъ и снь его Вишлии, Китении, Пликосова; а се Боулевичи: Вишимоу, ео же оуби Миндого тъ, и жену его поѣал и братью его побилъ Едивила, Спроудѣика; а се кнѣази из Дѣавотвы [Делтуви – Л.В.]: Юдьки, Поукѣик, Бикши, Ликиикъ"[2136]. Ця перша волинсько-литовська угода була спрямована проти краківського князя Лєшка Білого, який захопив прикордонні волинські землі. З допомогою литовців волинські війська відібрали у поляків Берестя, Угровеск, Верещин, Стов, Комов і далі все прикордоння.

Весною 1220 р. польське військо виступило на Побужжя, але було розгромлене воєводами Гаврилом Душиловичем, Семеном Олуйовичем і Васильком Гавриловичем в битві на р. Суха Дорогва. Відступаючих поляків переслідували до р. Вепра. Одночасно союзне литовське військо вторгнулося у польські землі. "Лѣхом же не престающимъ пакостѣащимъ и приведе [Даниил] на ня Литвоу. И воеваша Лѣхы и много оубиства створиша в нихъ"[2137].

Цей союз продовжувався і у наступні роки. 1229 р. в невдалому поході в Польщу на допомогу мазовецькому князю Конраду Романовичі розраховували на допомогу литовців. Але вторгнення в литовські землі лицарів-меченосців завадило підходу литовського війська[2138].

---

* У розділі використані матеріали з раніше опублікованої праці автора: *Войтович Л.* Відносини галицько-волинських князів з Литвою // Княжа доба: Історія і культура. Вип. 7. Львів, 2013. С. 147–166.

[2136] Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Москва, 2001. Стб. 735–736.

[2137] Там же. Стб. 736.

[2138] Herman Wartberge. Chronicon terri ar Prussiae // Scriptorum rerum Prussiae. T. 26. Leipzig, 1863. P. 32.

В 1245 р. під час наступу претендента на галицький престол князя Ростислава Михайловича, якого підтримали угорські та польські війська, литовці виступили на допомогу Романовичам, але не встигли до вирішальної битви під Ярославом (17 серпня 1245 р.) [2139].

Литовська міжусобиця. В той час Литву охопила внутрішня боротьба між синами князя Довспрунка та його братом Міндовгом, у якій Данило Романович виразно схилявся на бік перших. Коли у 1245 р. Товтивил, старший син Довспрунка, був вигнаний з Литви своїм дядьком великим князем Міндовгом, йому надали притулок при дворі Данила Романовича. Це змусило Міндовга виділити племінникові уділ у Полоцькій землі, але зимою 1248/1249 рр. Товтивіл втік у Жемайтію до князя Викинта, з яким підняв повстання проти Міндовга, яке охопило половину краю[2140].

Ця литовська міжусобиця тривала довго. У 1249 р. військо перемишльсько-белзького князя Лева Даниловича, допомагаючи Товтивилу, виступило на Слонім[2141]. Діставши підтримку галицько-волинських військ, Товтивил оточив Міндовга в замку Ворута, але не зміг його здобути. Зимою 1251–1252 рр. Лев Данилович знову разом з пінськими князями брав участь у поході проти литовських військ на підтримку Товтивила, взявши участь у битвах на озері Зьяті та р. Щар'ї[2142].

До 1252 р. союз з тою частиною Литви, яку тримали нащадки Довспрунка, було скріплено шлюбом галицько-волинського князя Данила Романовича з дочкою Довспрунка, сестрою Товтивила і племінницею Міндовга[2143].

У війні за Австрійську спадщину в кінці весни – на початку літа 1253 р., коли військо Лева Даниловича виступило на підтримку його молодшого брата Романа Даниловича, до нього приєдналися литовські дружини князів Товтивіла та Ердивіла (молодшого брата Товтивіла, удільного жемайтського князя). Біля міста Козлій (нині Козлє на березі Одри в Опольському воєводстві) це військо відділилося від основних сил і стало пустошити чеські землі, відволікаючи сили чеського короля від походу в Австрію. Потім Лев Данилович вчасно підійшов під Опаву, обложену Данилом Романовичем та поляками[2144]. Підхід галицько-литовського війська сприяв здобуттю цього важливого пункту.

Союз двох королів. У 1253 р. дійшло до завершення литовської усобиці. Король Міндовг погодився на союз, який було скріплено шлюбом дочки Міндовга з Шварном Даниловичем[2145]. Цій угоді сприяв, безперечно, папа Інокентій IV, зацікавлений в організації антимонгольського бар'єру. Можливо тому, князь Роман Данилович, який повернувся з Австрії, відмовившись від подальшої боротьби за австрійський престол,

[2139] Ипатьевская летопись. Стб. 801–806.
[2140] *Пашуто В. Т.* Образование литовського государства. Москва, 1959. С. 492.
[2141] Ипатьевская летопись. Стб. 816.
[2142] Там само. Стб. 818–819.
[2143] Там само. Стб. 862.
[2144] Ипатьевская летопись. Стб. 827–828.
[2145] Там само. Стб. 830.

отримав в лен від Міндовга Новогрудське князівство. Невдовзі близько 1255 р., закріпляючи своє нове становище, він одружився з Оленою, дочкою волковиського князя Гліба[2146].

Зимою 1253–1254 рр. Лев Данилович з галицькими військами очолював похід у ятвязьку землю проти князя Стекинта в союзі з литовськими князями. Зимою 1255–1256 рр. він спішно виступив з Болохівської землі під Новогрудок на допомогу братові Роману Даниловичу. В цій новій війні з ятвягами літописець відзначив його виняткову мужність[2147].

Союз з Литвою був дуже важливим для Данила Романовича, який, відбивши перший наступ ординського еміра Куремси (Коренци) планував повернути собі Київ. Литовські союзники готувалися підійти на допомогу: "прислаша Миндовгъ к Данилоу: пришлю к тобѣ Романа и Новогородцѣ а бы пошелъ ко Възъваглю штоуда и къ Кыевоу"[2148].

Прийняття королівської корони і титулу короля Русі (а не Галичини та Володимирії, як у попередніх королів з династії Арпадів), означали розрив стосунків з Золотою Ордою та неминучу війну, яка розгорнулася уже у 1254 р. Поки в самій Орді йшла боротьба за владу, король Данило при активній участі сина Лева успішно відбив всі спроби ординців і готувався до походу на Київ. Перемога Берке корінним чином змінила ситуацію. Берке прислав потужне військо, очолене одним з кращих ординських полководців Бурундаєм. Останній у 1258 р. заскочив князів зненацька і навмисно змусив взяти участь у поході на Литву. Участь волинських військ Василька Романовича у війні з Литвою вирішила долю князя Романа Даниловича, який тримав Новогрудське князівство. "... ꙗ Вышелгъ с҃на его Романа"[2149].

Обставини полону та загибелі князя Романа Даниловича невідомі, але можна не сумніватися, що Міндовг сприйняв участь в поході волинського війська як віроломний розрив союзу. З одного з найбільш дієвих союзників Литва перетворилася на ворога.

Берке, зацікавлений у швидкому відновленні ординського панування (загострювалися його стосунки з володарем Ірану Хулагу), в наступному році послав знову Бурундая. Останній змістив короля Данила, змусив князів зруйнувати укріплення міст, інспірував повстання прусів, чим зв'язав сили Тевтонського Ордену, і здобувши Сандомир, стримав польських князів від виступу на допомогу королю Данилу[2150].

Щоб стримати інших союзників угорців, Берке ще в кінці 1259 р. прислав угорському королю Белі IV вимогу негайного укладення миру з монголами, скріпленого династичним шлюбом, і виступу разом з

[2146] Там само. Стб. 831.

[2147] Там само. Стб. 831–835.

[2148] Там само. Стб. 838.

[2149] Ипатьевская летопись. Стб. 848.

[2150] Див.: *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96; *Його ж.* Війна з монголами на Волині у 1258-1260 роках // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 22. Луцьк, 2010. С. 9–13.

монголами проти латинських сусідів (тобто союзників Данила Романовича), погрожуючи вторгненням в Угорщину[2151]. Крім того Берке подбав про те, щоб налякати всіх можливих християнських союзників короля Данила, пославши після здобуття Сандомира посольство до французького короля Людовика IX з вимогою негайного підданства монголам[2152]. Європа ще кілька років перебувала під страхом монгольського вторгнення[2153].

Данило Романович змушений був виїхати в еміграцію в Угорщину і повернувся лише у кінці 1262 р., коли Берке з Хулагу зчепилися на Кавказі в боротьбі за Азербайджан[2154]. Вже після повернення короля в Тернаві відбувся княжий снем за участю Данила і Василька Романовичів, Болеслава Сором'язливого, Лева і Шварна Даниловичів та Володимира Васильковича, на якому "положиша радъ межи собою ѡ землю Роускоую и Ладьскоу оутвердивъшеса кртмъ чтнымъ"[2155]. На цьому княжому з'їзді дійшло до конфронтації між Романовичами. Сповнений надій, король Данило Романович сподівався завершити свою програму відновлення Русі, незалежної від монголів. Його підтримали Шварн та Мстислав Даниловичі, які були з батьком в еміграції. Лев Данилович і Василько Романович, краще знайомі з реаліями були проти такої політики.

У результаті Василько Романович був змушений віддати Луцьке князівство Мстиславу Даниловичу, а Галич, на який Лев Данилович отримав від ярлик Берке, мав бути відданий Шварнові. Завжди слухняний старшому братові Василько його волю виконав. Лев, схоже, тягнув час, користуючись хворобою батька[2156]. Таким чином, після повернення Данила Романовича внутрішнє становище королівства Русі стало вибухонебезпечним.

Король Данило Романович згасав у Холмі, а його наступники готувалися до міжусобної боротьби. Лев Данилович поспішно зміцнював свій союз з тестем угорським королем Белою IV, свояками краківським князем Болеславом Сором'язливим та калішським князем Болеславом Побожним і монгольським улусбеком Ногаєм, який тримав потужний Чорноморський улус. В останній рік життя короля Данила Василько Романович та Шварн Данилович виступили на допомогу Войшелкові Міндовговичу в боротьбі за литовський престол після загибелі короля

[2151] Vetera monumenta nistorica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A. Theiner. T. 1. Romae, 1859. P. 239–240.

[2152] Chronica minor autore Minorita Erphordiensi // Monumenta Germaniar Historica. Scriptores. T. 24. Hannoverae, 1879. P. 202; *Jackson P.* Mongołowie i Zachód. Warszawa, 2007. S. 166.

[2153] … discordie inter christianos parent viam tartaris… (*Eudes de Châteauroux.* Sermo in consilio // Ruotsala A. Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other. Helsinki, 2001. P. 160).

[2154] *Войтович Л.* Останні роки короля Данила Романовича // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук. Вип. 10. Львів, 2011. С. 100–106.

[2155] Ипатьевская летопись. Стб. 857.

[2156] *Войтович Л.* Чи був галицьким князем Шварн Данилович? // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. Вип. 2. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 51–58.

Міндовга. Войшелк, який дав обітницю після завершення усобиці повернутися в монастир, таки її виконав, відступивши литовський престол свояку Шварну[2157].

Таємниця загибелі Войшелка. Цей крок перетворив Шварна Даниловича на потужного володаря. В результаті Лев Данилович отримав проти себе сильну коаліцію в особі дядька і молодшого брата при невизначеній позиції іншого брата луцького князя Мстислава Даниловича. За таких умов визнання ним зверхності улусбека Ногая, який будучи Чингізидом, проводив у Причорномор'ї власну політику, було розумним політичним кроком. Як показали наступні події Лев Данилович блискуче розіграв ординську карту, використавши її повною мірою.

У галицького князя в цій ситуації і не було іншого виходу. Щоб зберегти Галицьку землю йому важливим було не дати Шварнові закріпитися у Литві і використати литовські сили у боротьбі за Галич, а також розрушити тандем Шварна Даниловича з Васильком Романовичем. У іншому випадку Лев Данилович мусив би задовольнитися роллю дрібного удільного князя при молодшому братові, який явно відтісняв Василька Романовича від ролі, нехай номінального зверхника *королівства Русі*.

Войшелк, легітимний спадкоємець короля Міндовга, за яким стояла значна частина литовської еліти, "... поча житии в манастыре тако река се ми зде близъ мене сынъ мои Шварно а дроугии г҃снъ мои о҃цъ князь Василко"[2158]. Тобто за літописцем князь Войшелк передав литовський престол шурину Шварну, визнаючи при цьому разом з останнім зверхність Василька Романовича, як сюзерена *королівства Русі*, до складу якого таким чином входила Литва. Не випадково ж Василько названий *батьком*, тоді як Шварн – тільки *братом*.

Микола Котляр, аналізуючи цей фрагмент, прийшов до висновку, що волинські редактори намагалися підняти роль Василька Романовича, загалом не дуже діяльного князя, при цьому визнаючи, що такий крок мав привести до створення сильної руcько-литовської держави, яку мали би очолювати Романовичі[2159]. Враховуючи, що редагування цієї частини літопису відбувалося при дворі Володимира Васильковича, з таким висновком можна погодитися. Тобто Шварн отримав литовський престол без будь-якого підпорядкування номінальному сюзерену *королівства Русі*.

Перспективи вигоди литовсько-руського союзу першим оцінив ще Михайло Грушевський[2160]. І справді, сильна об'єднана династичною унією руcько-литовська держава, зберігаючи вигідні союзи з західними сусідами, могла би реально протистояти Золотій Орді.

Причини такого рішення Войшелка, на перший погляд дивні,

[2157] Там само. Стб. 868.

[2158] Ипатьевская летопись. Стб. 867.

[2159] *Котляр Н. Ф.* Галицко-Волынская летопись (Источники, структура. Жанровые и идейные особенности) // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1995 г. Москва, 1997. С. 147–149, 154.

[2160] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 93–94.

криються в самій особистості цього прекрасно освіченого князя-монаха: жорстокі будні земного життя в його очах не могли переважити значення майбутнього життя вічного[2161]. І це майбутнє вічне життя було би мірилом його земних вчинків. Тому він вирішив відмовитися від продовження боротьби за корону з неминучими потоками крові та підступів, передавши цю корону мужу своєї сестри Шварну Даниловичу[2162] ("Воишелк да кнѧжение свое зятю своемоу Шварнови"[2163]), який був готовим взяти на себе цю місію.

Як холмський князь Шварн Данилович по смерті батька залишався васалом дядька Василька Романовича. Але, ставши великим князем литовським (з більш, ніж можливим варіантом коронації королівською короною), Шварн Данилович був би васалом дядька тільки номінальним і тільки до того часу, коли б з'явилася можливість коронуватися королем Русі. Всі сини Данила Романовича були достатньо амбітними і вміли боротися до кінця, долаючи труднощі. Коронаційні регалії знаходилися в Холмі і Василько Романович не коронувався братовою короною, можливо, і через протидію племінника. Але головним суперником Шварна тепер був його старший брат Лев, якого західні родичі та союзники вже називали королем. І до реального опанування литовським престолом Шварнові було ще далеко.

Литовський дослідник Артурас Дубоніс переконливо показав, що окрім князя Аукштайтії Тройдена, сина старшого з жемайтських князів Ердивіла-Скірмонта, на литовський престол реально з 1264 р. претендував чеський король та австрійський герцог Пшемисл II Оттокар[2164]. Претендували на литовську спадщину і тевтонські лицарі, які сфабрикували дотаційну грамоту від червня 1260 р., якою Міндовг ніби-то дарував Литву Тевтонському Ордену у випадку відсутності прямих нащадків[2165]. Ці претензії Ордену були підтримані римським папою, про що свідчить папська булла від 4 червня 1264 р., у якій відзначалася активність руських і татар в Литві і ставилася вимога до чеського короля не порушувати прав хрестоносців та інших католиків у цій країні[2166]. Орден не мав сил для того, щоби втрутитися в цю боротьбу, так як і далі тривала боротьба з прусами і їх вождем Геркусом Мантасом. Але і папі не було вигідно, щоби Литва перейшла під зверхність Романовичів, які на цей час уже вийшли з-під унійних домовленостей короля Данила. Тому папа підштовхував католицьких претендентів до компромісу, який було досягнено 19 вересня 1267 р., коли за допомогу проти прусів Орден відмовлявся від своїх "прав" на Литву, Галіндію і

[2161] *Дубонис А.* Борьба за литовский престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 4. Київ, 2004. С. 125–126.
[2162] *Gudavičius E.* Mindaugas. Vilnius, 1998. P. 299.
[2163] Ипатьевская летопись. Стб. 867.
[2164] *Дубонис А.* Борьба за литовский престол. С. 136–140.
[2165] Там само. С. 137.
[2166] Там само. С. 136–137.

Ятвягію на користь чеського короля[2167].

Пшемисл II Оттокар був у прибалтійських справах далеко не новачком. Будучи учасником хрестового походу проти прусів у січні 1255 р., на місці здобутого пруського городка Тувангсте він разом з великим магістром Тевтонського Ордену Поппо фон Остерна заложив замок Кенігсберг. У 1263 р. чеський король передав цей замок, звільнений від прусів, які його тримали в довготривалій облозі, Тевтонському Ордену[2168]. Броніслав Влодарський вважав, що Пшемисл II Оттокар намагався відновити литовську державу, передавши її в лен польським князям як своїм васалам, а взамін добитися архієпископії в Оломоуці, незалежної від Майнця[2169]. Литовські історики з цим висновком погоджуються, вважаючи, що залишаючись сюзереном Литви, Ятвягії і Галіндії та передавши ці землі в лен мазовецьким, куявським та краківському князям, Пшемисл II Оттокар вирішував багато проблем, перш за все схиляв на свою сторону польських князів, які орієнтувалися на угорського короля Белу IV[2170].

А. Дубоніс висунув гіпотезу, що одним з чинників, які спонукали чеського короля втрутитися у боротьбу за литовський престол, міг бути галицький князь Лев Данилович, вказуючи на їх можливі контакти у 1266 р. через угорський двір[2171]. Зрештою, одружившись з Кунегундою Ростиславною, Пшемисл II Оттокар теж став свояком Лева Даниловича.

Якби Шварну Даниловичу вдалося повністю утвердитися на литовському престолі, Лев Данилович щонайменше змушений був би віддати молодшому братові Галич. Тому залучення амбітного чеського короля до цієї боротьби, справді, було одним з чинників, які дозволяли принаймні затягнути час. Головним завданням для Лева Даниловича було не допустити до утвердження Шварна на литовському престолі. Тоді, спираючись на підтримку Ногая, союз з угорським королем Белою IV та польськими князями, він міг розраховувати на першість після смерті Василька Романовича. Старший Данилович прекрасно розумів, що найпростіше вирішити цю проблему можна було би просто домовившись з Войшелком. Войшелк був його кумом – хресним батьком Юрія Львовича.

Войшелк жив в монастирі на Волині, але зустрітися з ним не було так легко. Войшелк побоювався Лева Даниловича зрозуміло не через свою причетність до загибелі Романа Даниловича, як вважав Володимир Пашуто[2172] (пройшло мало не десять років, змінилися політичні

[2167] Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. T. 1 (1217–1409) / Ed. Theiner A. Romae, 1860. № 155.
[2168] *Seward D.* The Monks of War: The Military Religious Orders. London, 1995. P. 107; *Tumbull S.* Crusader Castles of the Teutonic knights // The red-brich castles of Prussia 1230–1466. Oxford, 2003. P. 13.
[2169] *Włodarski B.* Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306). Lwów, 1931. S. 52–53.
[2170] Див.: *Дубонис А.* Борьба за литовский престол. С. 138.
[2171] Там само. С. 139.
[2172] *Пашуто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 114.

обставини), а через явне небажання віддавати в руки останнього Литву (Шварн Данилович все-таки був його свояком, крім того литовський князь добре знав свого кума: якщо при потребі у Шварна можна було би забрати назад литовський престол, то вирвати щось від Лева Даниловича було би справою безнадійною).

Таку зустріч міг організувати тільки Василько Романович, як старший серед князів. Але останній не міг не розуміти, що на цій зустрічі мова там йтиме про литовський престол. Навіть, якщо йому вже не подобалася поведінка Шварна, холмський князь його влаштовував більше, ніж Лев, який мав потужних союзників та й далі контролював всю Галицьку землю. Крім того Шварн, як зять Войшелка, мав все-таки певні династичні підстави до литовського трону, що в очах литовської еліти не могло не мати значення.

Чим же зміг зацікавити Василька Романовича його племінник Лев? Може він пообіцяв Василькові фактично визнати його зверхність в обмін на підтримку в литовському питанні? А може переконав дядька в необхідності змінити рішення Войшелка на користь Володимира Васильковича? Для нього це було би значно кращим варіантом, ніж передача Литви Шварнові. Чи, певніше, що в обставинах, які склалися, Василько Романович сам боявся Лева Даниловича і не міг йому відмовити або ухилитися від цієї зустрічі, яку літописець назвав *снемом*, тобто з'їздом князів, на яких звично вирішувалися найважливіші проблеми? Це питання залишиться риторичним. Джерела не дозволяють дати на нього однозначну відповідь. Можна тільки константувати, що Василько Романович гарантував безпеку Войшелкові, тобто зробив все, аби ця зустріч відбулася, причому в його столичному Володимирі[2173].

Ще одна цікава особливість цієї зустрічі полягала в тому, що князі бенкетували не у палаці Василька Романовича, а прийняли запрошення містича Марколта (чи то одного з видніших бюргерів міста, чи то володимирського війта). Може і сама зустріч носила конфіденційний характер і була організована в таємниці від Шварна Даниловича? У будь-якому випадку сам факт зустрічі, яку організував Василько Романович, є черговим свідченням нерішучості цього політика. Ризик такої зустрічі і можлива домовленість Лева з Войшелком були для володимирського князя явно небезпечніші, ніж можливі вигоди.

Дослідники звернули увагу на особливо ретельне редагування в літописі епізодів пов'язаних з Войшелком[2174]. Все ж розповідь про загибель Войшелка містить надто багато реалістичних деталей, які видають сучасника, добре знайомого з перебігом подій. Реалізм цієї розповіді подекуди руйнує образ ідеального князя-ченця. Лев убив Войшелка у сварці на бенкеті, коли всі князі розійшлися "со снѣма", а Лев з Войшелком вирішили випити ще по чарці[2175].

[2173] Ипатьевская летопись. Стб. 868.

[2174] *Вілкул Т. Л.* Дублі в літописах XI-XII століть: походження текстів // Записки НТШ. Т. 252. Львів, 2006. С. 7–28; *Її ж.* Галицько-волинський літопис про постриження литовського князя Войшелка // Український історичний журнал. 2007. № 4. С. 26–37.

[2175] *Вілкул Т. Л.* Дублі в літописах. С. 16.

Загибель Войшелка Міндовговича на зустрічі у Володимирі між 18-23 квітня 1267 р.[2176], судячи з літописної розповіді все-таки була випадковою. Здається, що під час п'яної сутички воїн Лев, звиклий до важких доспіхів та ударів, мав незаперечні переваги над ченцем Войшелком, який виснажував себе постами. Удар важкого кулака галицького князя легко міг звалити з ніг Войшелка. Падаючи, останній міг невдало вдаритися головою об що-небудь і померти відразу. Лев Данилович приїхав на цю зустріч з явним наміром переконати Войшелка відмовитися від передачі литовського престолу Шварну Даниловича. І волинський літописець прямо відзначив, що Лев "оуби Воишелка завистью ѡже бѣшеть даль землю Литовьскоую брату его Шварнѵви"[2177]. Але характерно, що навіть ворожий до Лева волинський літописець не наважився звинуватити його в наперед спланованому вбивстві: "дыѣволъ же исконѣ не хотѣ добра чл҃вкомоу родоу и вложи во ср҃це Львови"[2178].

Войшелк не дав себе вмовити відступити від раніше прийнятого рішення, незважаючи на кількість випитого алкоголю. Ми ніколи не довідаємося до кінця деталей цієї трагедії. Схоже, що такий вислід переговорів став несподіванкою не тільки для сучасників, але й самого Лева Даниловича. Вбивство кума не могло бути оправданим, хоча подібні випадки не були поодинокими в ті часи. В очах широкого загалу це був смертний гріх рівний вбивству рідного брата, який не можна було нічим виправдати.

Союз Лева і Тройдена. Загибель Войшелка позбавила Шварна підтримки значної частини литовської знаті і він програв протистояння Тройдену[2179]. Василькові Романовичу та його наступнику Володимиру Васильовичу, які разом з Шварном не зуміли використати перспектив литовсько-волинської унії, дісталася довга конфронтація з литовськими князями. За таких обставин логічним виглядає союз Лева Даниловича з князем Тройденом[2180]. Тройден був сином Скірмонта і братом Тройната, старшим серед жемайтських князів. Можливо, що Лев зав'язав з ним стосунки ще під час свого походу на підтримку Товтивіла у 1249 р. У легендарній частині литовських літописів збереглася епічна розповідь про сина Тройдена Римонта, який ніби-то вчився руської мови і прийняв християнство при дворі князя Лева у Львові[2181]. Аналіз паперу, на якому написано найдавніший з цих літописів (т. з. літопис Археологічного товариства) та почерку дозволяють датувати пам'ятку кінцем XVI століття. В розповіді багато явних неточностей, зокрема Тройден не був одруженим з мазовецькою княжною, навпаки, його дочка Гаудемунда-Софія була видана за мазовецького князя Болеслава II Земовитовича.

[2176] *Краўцэвіч А. К.* Войшалк (1264–1267). Інтелігент на троне (2008) // www//pawet.net/library/history/bel_history/kraucewicz/29/

[2177] Ипатьевская летопись. Стб. 868.

[2178] Там же.

[2179] *Гудавичюс Э.* История Литвы с древнейших времен до 1569 года. Т. 1. Москва, 2005. С. 69.

[2180] *Дубонис А.* Борьба за литовский престол. С. 139–141.

[2181] Летописи Белорусско-Литовские // Полное собрание русских летописей. Т. 35. Москва, 1980. С. 94, 150, 198, 219.

Однак повідомлення добре вписується в контекст політичних подій. І у літописця не було жодних мотивів, щоби вигадувати міфічний побут сина литовського князя у Львові. Він, напевно, взяв матеріали із життя або традиції Римонта-Василя-Лавриша.

Після утвердження Тройдена на литовському престолі (1270) його війська також брали участь у походах Лева Даниловича на підтримку угорського короля[2182]. Зрозуміло, що інших інтересів у великого князя литовського в угорсько-чеському протистоянні не могло бути. Він просто виконував союзні зобов'язання відносно Лева Даниловича. Союз Лева і Тройдена був мотивований життєво важливими для обох сторін обставинами і політичними інтересами[2183].

Цей союз раптово обірвався у 1275 р., коли в серці Європи ще тугіше зав'язувався "австрійський вузол" за активної участі Лева Даниловича. Про причини його розриву можна тільки здогадуватися. Можливо, вони крилися у стосунках обох сторін з Тевтонським Орденом, який продовжував боротьбу за Прусію. Лев Данилович залишався союзником Ордену. Ще у 1259 р. королівна Софія Данилівна, рідна сестра Лева, була видана за графа Генриха V Бланкенбург-Шварцбурга[2184]. З того часу подальші контакти з Орденом відбувалися через цю родину, представники якої перебували в числі орденської еліти[2185]. Якби не потреба у тіснішому союзі з Тевтонським Орденом цей шлюб не мав би жодного політичного сенсу. Через контрольовані обома сторонами землі склалася можливість відновлення давнього Бурштинового (Янтарного) шляху з Балтики до Чорного моря, що також стало стимулюючим фактором. Цей шлях проходив по Віслі, Західному Бугу та Дністрі від Балтики до Чорного моря через Торунь, Володимир та Львів. Наявність тісних контактів Лева Даниловича з Ногаєм сприяли розвиткові чорноморсько-середземноморської торгівлі[2186]. Розвитку цих зв'язків сприяли і німецькі колоністи, переселення яких стимулював Лев Данилович, намагаючись підняти торгово-ремісничі міста після монгольського погрому. Цим шляхом йшов імпорт тканин, ремісничих виробів, сировини (в першу чергу сталевих заготовок – штаб, бо болотні та озерні руди з Центрально-Східної Європи непридатні для виробництва мечів, через що львівські мечники, наприклад, змушені були використовувати в якості заготовок навіть стару непридатну зброю[2187]) і самої зброї

[2182] Schlesisches Urkündenbuch. T.4 / Ed. Winfried Irgang. Köln–Wien, 1988. № 124–127.

[2183] *Дубонис А.* Борьба за литовський престол. С.141.

[2184] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 345; *Baumgarten N.* Gènèaloges et marriages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // Orientalia Christiana. № 35. Roma, 1927. P. 49; Arhiv für sippenforschung. XVIII jahr. Görlitz, 1941. № 6. P. 19; *Isenburg K.W.* Stammtaffeln zur Geschichte der Europaischen Staaten. T. 1. Marburg, 1953. Taf. 157; *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S. 155–166; *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 501.

[2185] *Масан О.* Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Історія. Ч. 1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 75.

[2186] *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С. 189–191.

[2187] *Голездренко О.* Львівський цех мечників // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 9. Дро-

(судячи з зображення на печатках, археологічних знахідок та інших матеріалів, у XIV ст. в галицько-волинських землях отримало поширення лицарське західноєвропейське захисне озброєння, арбалети і різні типи алебард[2188]). Львівські купці, які торгували через Нижнє Подунав'я з Візантією та балканськими землями, займалися також реекспортом сукна з Фландрії[2189]. Для міст Тевтонського Ордену також було важливо збувати на південь янтар, привозячи взамін шовк, прянощі та інші багатства Сходу. Завдяки цій торгівлі Львів, на думку німецького історика Фрідріха Людге, вже на початку XIV ст. став одним з найважливіших торговельних міст тогочасної Європи[2190]. Маєтки Ордену у Львові оцінювалися у 3200 пруських марок. Великий янтарний склад у Львові було продано аж у 1400 р., коли ці землі вже перебували у складі Польщі. Тільки за рік за перепродаж янтарю на львівському ринку прибуток сягав бл. 1000 пруських марок[2191]. Крім предметів східного та візантійського реекспорту, з галицько-волинських земель орденські та ганзейські купці вивозили традиційні товари руського експорту: хутра, віск, мед, сіль, хліб та заготовки з дерева[2192].

Прямим свідченням про союз Лева Даниловича з Тевтонським Орденом є згадка в грамоті галицько-волинського князя Болеслава-Юрія Тройденовича до великого магістра Тевтонського Ордену Людера фон Брауншвейга від 11 лютого 1334 р. "ми та блаженної пам'яті наші найдорожчі попередники, а саме Роман, Данило, Лев... звикли укладати та скріплювати союз постійного, усякого можливого миру та згоди, що видно з документів цих же наших попередників, так і ваших, складених у справі осягнення і дотримування згаданих угод"[2193]. З тексту цього документа, автентичність якого не викликає сумнівів[2194], випливає, що

гобич, 2005. С. 194–201.

[2188] *Микитишин В.О.* Обладунки та озброєння українського лицаря XIV – XV ст. // Народознавчі зошити. 2001. № 2. С. 38–42; *Її ж.* Організація князівського війська у другій половині XIV – першій половині XV ст. // Актуальні проблеми державного управління. Вип. 5. Львів, 2001. С. 295–298.

[2189] *Копитко А.Д.* З історії економічних зв'язків Північного Причорномор'я і Західної Волині з країнами Балтійського регіону (X–XIII ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного ун-ту імені Івана Франка. Вип. 3. Львів, 2000. С. 13–18; *Його ж.* Інфраструктура зовнішньоекономічних зв'язків Галицької та Волинської земель (XIII – перша половина XIV ст. // Король Данило та його доба. Львів, 2002. С. 26–41.

[2190] *Lüdge F.* Structurwandlungen im ostdeutschen und osteuropäichen Fermhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts. München, 1964. S. 16.

[2191] *Dollinger P.* The German Hanza. London, 1970. P. 231–232.

[2192] *Войтович Л.* Торгівля, ремесло, рільництво // Історія Львова. Т. 1 (1256–1772). Львів, 2006. С. 87.

[2193] "nos et pi[i]e memo(r)aminis n(ost)ri pr(a)edecessores c(a)ri(ssi)mi, scilicet Romanus, Daniel, Leo, Geogrgius et Andreas … aut incolis, p(er)petu[a]e omnimodeq(ue) pasis et concordi[a]e unionem fac(er)e c(on)suevim(us) et f(ir)mavim(us), s(ecundu)m quod in eor(um)dem pr[a]edecessor(um) n(ost)ror(um) et litt(er)es n(ost)ris alias sup(er) dictate c(on)cordial habenta p(rae)fectis patet, evident(er)" Цит. за: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 178.

[2194] Оригінал, який зберігався у Кенігсберзькому державному архіві (Staatsarchiv Königsberg), нині у Таємному державному архіві пруської спадщини у Берліні (CSPK, Berlin, 81, N 4). Опис

князівська канцелярія у 1334 р. зберігала відповідні угоди з Орденом, підписані попередніми князями, починаючи з Романа Мстиславича.

Але для Тройдена, який підтримував таємно прусів та приймав у себе нобілів-емігрантів із завойованих Орденом земель, розгортання завоювань Тевтонського Ордену у Прибалтиці, не могли не викликати тривоги. Для нього тісний союз Ордену з *королівством Русі* був небезпечним.

Війна з Литвою. На Великдень 14 квітня 1275 р. Трид, воєвода великого литовського князя Тройдена, здобув Дорогичин, винищивши його жителів. Лев Данилович негайно відреагував на такий крок вчорашнього союзника. Він звернувся до золотоординського хана Менгу-Тімура. Внук Бату, який зайняв престол після смерті бездітного Берке, не втручався в справи Правобережжя, де продовжував набирати сили Ногай[2195]. Лев Данилович, будучи сюзереном *королівства Русі*, не приймав офіційно королівського титулу, щоб не дратувати монголів, і залишався васалом Ногая[2196]. Напевно, з допомогою Ногая галицький князь отримав значну ординську допомогу, очолену братом хана огланом Ягурчином (Угачі, Яукаджі). Хан також змусив взяти участь у поході брянського князя Романа Михайловича з сином Олегом та смоленського князя Гліба Ростиславича. У поході взяли участь і волинські князі Володимир Василькович та Мстислав Данилович. Дорогичин було повернено і союзні війська вторгнулися в землі Великого князівства Литовського. Бачачи, що князі-союзники діють без ентузіазму, Лев Данилович здобув окольний град Новогрудка з одними татарами, продемонструвавши волинським князям свою зневагу[2197]. Все обурення старшим братом Володимир Василькович переніс на сторінки літопису, редагуючи його текст[2198].

Протистояння з Литвою затягнулося. Волинські князі не могли залишатися сторонніми спостерігачами. У 1276 р. Володимир Василькович мусив здійснити похід на Слонім, куди Тройден почав переселяти втікачів-прусів, які терплячи поразки у війні з Тевтонським Орденом, масово емігрували в Литву. Продовжуючи цю боротьбу, Лев Данилович дедалі більше спирався на ординську допомогу. У 1277 р. Ногай прислав допомогу проти литовців і з ординцями виступили знову Володимир Василькович, Мстислав Данилович та Юрій Львович[2199], якому батько передав Холмське та Белзьке князівства. Обидва волинські князі змушені були йти в похід з ординським улусбеком. І тому сам похід в зображенні відредагованого Володимиром Васильковичем літопису видається як ініціатива Ногая, який раптом захотів пройтися литовськи-

оригіналу і бібл. див.: *Купчинський О.* Акти та документи. С. 176–178.

[2195] IV Новгородская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 4. Санкт-Петербург, 1901. С. 54.

[2196] *Войтович Л.* Галицько-Волинське князівство і монгольські улуси у XIII столітті // Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету. Вип. 11. Львів, 2010. С. 151–170.

[2197] Ипатьевская летопись. Стб. 872–873.

[2198] Там же. Стб. 873.

[2199] Там же. Стб. 876–878.

ми лісами. Однак цілком зрозуміло, що цей похід був продовженням конфронтації Лева Даниловича з Тройденом. Війна проти Литви була жорстокою. Чорна Русь так і залишилася за Литвою. Цікаво, що волинські князі в цій війні не проявляли жодної активності, незважаючи на те, що Тройден був їх давнім ворогом. У боротьбі з ними загинули брати Тройдена Борза, Лесій, Свелкеній[2200] та Серпутій[2201]. Литовська війна продемонструвала всі протиріччя всередині династії Романовичів. Почав складатися союз Володимира Васильковича з Мстиславом Даниловичем проти Льва Даниловича. Очевидно, що загроза такої конфронтації і змусила Лева Даниловича надати синові Юрію Холмське і Белзьке князівства, а також посадити у Слонімі князя Василька Романовича[2202]. Останній був сином Романа Даниловича[2203]. Вперше цей князь згаданий в трактаті Стефана V з Пшемислом II Оттокаром від 14 липня 1271 р. Тоді він ще не мав якогось уділу. Слонім був волостю, яка колись належала його дідові Глібу. Його мати Олена Глібівна, вдова Романа Даниловича, була черницею в одному з волинських монастирів. Утворення Слонімського князівства було на часі після відвоювання цієї території у 1277 р. Судячи з наступних подій, Василько Романович залишався безпосереднім васалом Лева Даниловича, виконуючи його розпорядження.

Однак можна стверджувати, що Леву Даниловичу таки вдалося відновити союзні стосунки з Тройденом (або вже з його сином Пукувером, так, як смерть Тройдена можна віднести до часу між 1282 та до 1289 р.[2204]). Тому що, під час тривалої війни Льва Даниловича з краківським князем Лєшком Чорним[2205], коли в лютому 1285 р. мазовецький князь Болеслав Земовитович спустошив околиці Щекарева, Лев Данилович з'єднався з дружиною слонімського князя Василька Романовича, і вторгнувся в землі плоцького князя, дійшовши до Вишгорода. Невдовзі він залучив і литовські війська, які спустошили Люблінщину[2206]. На противагу волинським князям, які опиралися його зверхності, Лев Данилович намагався постійно знайти порозуміння з литовськими князями. Всі ці заходи в другій частині Галицько-Волинського літопису опущені, а характеристика Тройдена свідомо спотворена, частково через те, що він довший час був надійним союзником Лева Даниловича. В цілому ж литовська політика Лева Даниловича відзначалася властивим йому прагматизмом і була успішною.

Часи Гедиміна. Початки XIV ст. через брак джерел не дозволяють відтворити картину стосунків між обома краями. Після того, як відпали

[2200] Там же. Стб. 869, 871

[2201] Там же. Стб. 869, 874.

[2202] Там же. Стб. 882–887.

[2203] Див.: *Баумгартен Н.* Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного об-ва в Москве. Вып.1(17). 1909. С. 34–37; *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 509.

[2204] Ипатьевская летопись. Стб. 869, 871, 878, 882, 933.

[2205] *Włodarski B.* Polska i Ruś. 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 202–205.

[2206] Ипатьевская летопись. Стб. 888–889.

сумніви в існуванні київського князя Станіслава[2207] (крім білоруськолитовських літописів сам князь під таким нехарактерним для Рюриковичів іменем записаний у переліку "ктиторів і опікунів монастиря Печерського" А.Кальнофойського, а його син Іван Станіславович – Любецькому пом'янику; подібні потрійні збіги просто виключені[2208]), можна не сумніватися в участі луцького князя Лева Юрійовича в битві на р. Ірпені на стороні київського князя проти Гедиміна. Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1323 р.[2209]. Зимою 1323 р. під Берестям стояло литовське військо[2210]. Це, очевидно, було наслідком союзу волинського князя з київським. Мир, укладений після цієї війни (а Гедимінові, який посадивши свого васала в Києві, мав тепер могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько-волинськими князями й навіть вступити з ними в союз), було скріплено шлюбом Агрипини-Богуслави, дочки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем. Деталі цього альянсу і полеміку навколо нього подано у попередньому розділі.

Смерть або загибель молодих князів Андрія та Лева Юрійовичів (яка трапилася до 21 травня 1323 р.[2211]) була організована ординцями або князі впали безпосередньо на війні з останніми[2212]. Причиною цього могло бути і волинсько-литовське зближення після довгої конфронтації, яке Орду не влаштовувало. Повністю розв'язати цю загадку навряд чи можливо. Смерть обох князів заскочила зненацька і оточення юного Любарта. Про спробу Любарта успадкувати престол Романовичів свідчить грамота від 8 грудня 1322 р., де він титулується як "луцький і володимирський князь" (навколо автентичності цього документу, підтвердженого у 1492 р., триває полеміка, однак навіть прихильники фальсифікату, вважають, що його створення могло бути близьким в часі від вказаної дати і принаймі перша частина грамоти списана з автентичної[2213]; стосовно помилки датування документу, яка "тим більше можлива... у грамоті, яка дійшла до нас не в оригіналі, а з третіх рук"[2214], то 8 грудня сьомого індикту припадало на 1324 р. і сплутати 6830 р. з 6832 р. могли легко при переписуванні у

[2207] *Русина О.* Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) // Записки НТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 182–188.

[2208] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 415.

[2209] *Войтович Л.* Князь Лев Юрійович: спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 129.

[2210] *Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987. – С. 26–27.

[2211] Monumenta Poloniae Vaticana. T. 1. Kraków, 1913. S. 83.

[2212] *Paszkiewicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925. S. 7–11; *Długopolski E.* Władysław Łokietek na tle swoich czasów. Wrocław, 1951. S. 22; *Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси. С. 22; *Wyrozumski J.* Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego // Ewropa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S. 113.

[2213] *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половин XIV століття. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 384, 683–697.

[2214] *Щербаковский Д.М.* Фундушевая запись кн. Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. // Чтения в Историческом об-ве Нестора-летописца. Кн. 18. Киев, 1905. Вып. 3–4. С. 66–67.

1492 р.[2215]). Литва спізнилася підтримати претензії Любарта, хоча восени 1323 р. її військо виступило на Волинь і зимувало біля Берестя[2216].

Наступне успадкування галицько-волинського престолу Болеславом Тройденовичем було результатом компромісу між Литвою, Польщею, Золотою Ордою[2217], Угорщиною і Мазовією, узгодженого з галицько-волинською елітою[2218]. Остаточно польсько-литовське порозуміння було скріплено 16 жовиня 1325 р. шлюбом дочки Гедиміна Альдони-Анни з сином і спадкоємцем Владислава Локєтка – Казимиром. Але хрестилася дочка Гедиміна ще 30 квітня 1325 р., отже, домовленості досягли раніше[2219]. Перша грамота Болеслава-Юрія, яка дійшла до нас, датована 1325 р., схоже восени[2220], текст грамоти вказує на початок правління[2221]. Появі Болеслава-Юрія передувало, очевидно, ряд угод, в одній з яких було передано Любарту Гедиміновичу східну частину Волині з Болоховим, де він тримав свою столицю, відновивши місто як Любартів (Любар)[2222].

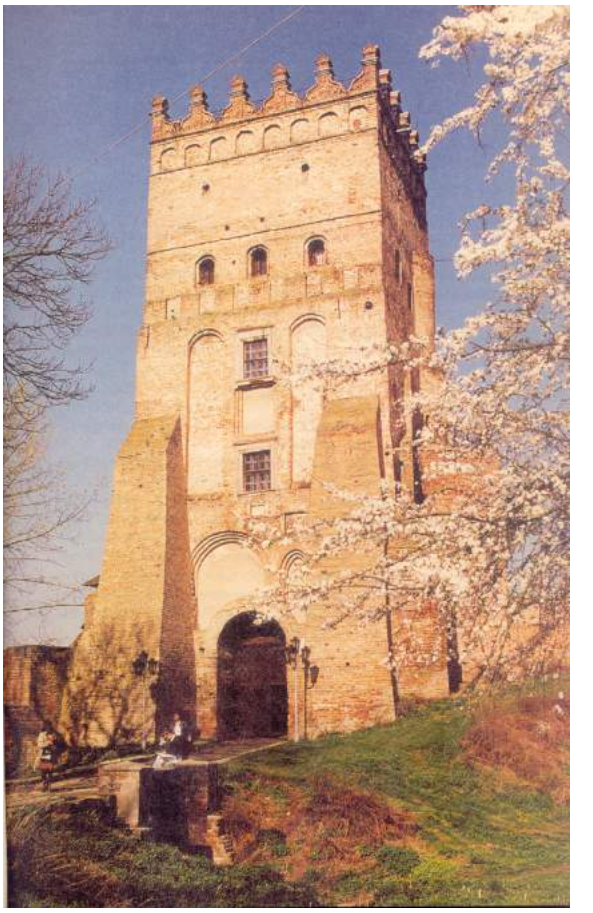

Луцьк. Замок Любарта (XIV ст.)

Існує версія, що результатом порозуміння Польщі та Литви у 1325 р. було приєднання до Литви Берестейської землі та Підляшшя. Така угода, ніби викликала невдоволення Мазовії, що зблизило остан-

[2215] *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині XIV – XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 5. Львів, 1998. С. 154.

[2216] Летописи Белорусско-Литовские. С. 95.

[2217] Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. S. 623.

[2218] Ibidem. S. 629.

[2219] *Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси. С. 33–34.

[2220] *Куник А.А.* Объяснительное введение к правилам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Санкт-Петербург, 1907. С. 117.

[2221] *Купчинський О.* Акти та документи. С. 189–190.

[2222] *Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси. С. 34, 159; *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині. С. 157.

ню Тевтонським Орденом і стало причиною військових дій у Куявії в 1326 р.[2223]. Але пізніші події дозволяють стверджувати, що до поділу волинських земель тоді ще не дійшло. З листа комтура Тевтонського Ордену від 14 жовтня 1325 р. довідуємося, що замок Візна на далекому мазовецько-волинському кордоні продовжував утримуватися волинським гарнізоном, а його воїни перебували у складі союзного литовського війська під Гродном[2224].

Невдовзі у 1331 р. відновлення волинсько-литовського союзу було скріплено шлюбом Болеслава-Юрія з Офкою-Євфимією Гедимінівною, сестрою Любарта-Дмитра[2225]. За угодою 1352 р. Берестейська земля залишалася частиною Волині[2226].

Любарт-Дмитро Гедимінович. Після смерті Болеслава-Юрія Тройденовича у 1340 р. Дмитро-Любарт Гедимінович був визнаний спадкоємцем волинською елітою. Визнало його і галицьке боярство, добившись при цьому певних умов: їх лідер Дмитро Детько в ранзі "старости руської землі" очолив правління галицької частини королівства Русі. Доказом підпорядкування королівства Любарту-Дмитру є, зокрема, напис на дзвоні з львівської церкви Юра про те, що він відлитий 1341 р. при князі Дмитрі[2227]. Дмитро Детько разом з князем Данилом Острозьким зустрічали у 1340 р. ординські війська, що допомогли відбити польську інтервенцію[2228]. Те, що Любарт Гедимінович так легко опанував Волинську та Галицьку землі у 1340 р. свідчить на користь версії, що він вважався спадкоємцем ще за життя Болеслава-Юрія[2229].

До самої смерті 4 серпеня 1383 р. (дату смерті дозволяє уточнити запис Івана, священика церкви св. Катерини, на переписаній ним Псалтирі в річницю смерті великого-князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, яка зберігається у Флоренції в бібліотеці Лоренцо Медічі[2230]) Любарт-Дмитро Гедимінович не тільки зберіг під своїм правлінням Волинську землю (1340–1383), але і в умовах боротьби з потужним польсько-угорським союзом намагався відстояти і Галицьку землю (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377). Були періоди, коли польсько-угорські війська займали навіть Володимир та Луцьк.

У цих умовах князь Любарт-Дмитро мусив звертатися за допомогою до Литви, яка була його єдиним природнім союзником. Але,

[2223] *Zajączkowski S.* Przymierze polsko-litewskie 1325 r. // Kwartalnik Historyczny. R. 40. Lwów, 1934. Z. 4. S. 604, 606.

[2224] *Paszkiewicz H.* Jagiełłonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. S. 272–273.

[2225] *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар галицько-волинської держави: з нагоди 600-річчя його смерті // Минуле і сучасне. Краків, 1941. Ч. 7. С. 23–30.

[2226] Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 1. Санкт-Петербург, 1846. № 1. С. 1.

[2227] *Войтович Л.* Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // Історія Львова. Т. 1. 1256–1772. Львів, 2006. С. 60.

[2228] *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси. Львів, 1863. С. 158–159. Про різночитання в джерелах "Daniele Ostrogio" і "de Ostrov" див.: *Войтович Л.* Удільні князівства. С. 126.

[2229] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 127.

[2230] *Столярова Л.В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI-XIV веков. Москва, 2000. № 347. С. 349.

послідовно борючись за відновлення Галицько-Волинської держави, Любарт-Дмитро не міг просто стати литовським васалом. Через це і Литва офіційно не воювала з Польщею та Угорщиною. Старші брати Любарта – Кейстут та Євнут Гедиміновичі отримали від нього відповідно Берестейське та Дорогичинське князівства, що давало їм підстави на участь в цій війні. Також молодші Гедиміновичі отримали дрібні уділи на Волині, зокрема Юрій Наримунтович спочатку Крем'янець (бл.1350 – до 1352), а потім Белз (1352–1377, 1383–1387), його брат Семен – Белз (1350–1352), Олександр Корятович – Теребовлю (бл.1341 – бл.1380), його брат Дмитро – Боброк (після 1352 – 1366?)[2231]. Прийшовши на Волинь, ці князі знайшли спільну мову з місцевою елітою, нічого не змінювали у релігійному житті та суспільних відносинах і постійно відстоювали інтереси своїх нових територій, що і забезпечило їм підтримку всіх верств місцевого населення.

Печатки князя луцького і великого князя литовського Вітовта Кейстутовича. 1404, 1407

Доля Волині. До смерті Любарта-Дмитра, який титулувався великим князем, Волинь залишалася незалежною державою[2232], хоча її тісне зближення з Литвою та поява ряду удільних князівств, престоли яких займали Гедиміновичі, вела до інкорпорації до складу великого князівства. Вже наступний великий князь волинський Федір Любартович (1384–1390) став литовським васалом. У серпні 1384 р. великий князь литовський Ягайло Ольгердович повернув Вітовтові Кейстутовичу волинські володіння його батька (Волковиськ, Мельник, Сурож, Берестя, Дорогичин і Кам'янець). Це означає, що Федір Любартович вже не розпоряджався цими землями. Після Кревської унії (1385 р.) для Литви відпала необхідність в існуванні навіть формально незалежної Волині. Галицька частина королівства Русі була включена до складу Польщі у 1387 р., ще зберігаючи автономний статус. Разом з нею туди ввійшло і Холмське князівство. Белзьке князівство отримав

[2231] *Войтович Л.* Удільні князівства. С. 107–110; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині. С. 158–161.

[2232] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 5. Львів, 1905. С. 8–9.

колишній суперник Ягайла Ольгердовича – мазовецький князь Земовит Земовитович (1388–1426). З цього часу Холмське і Белзьке князівства відпали від Волині. Перше у 1434 р. ввійшло до складу Руського воєводства, а другим – мазовецька династія володіла до свого вигаснення у 1462 р., після чого воно було анексоване Польщею. Для волинського боярства та міської верхівки інкорпорація до складу Великого князівства Литовського була природньою: Гедиміновичі не зачіпали релігії, традицій, системи управління, землеволодіння і мови, а прилучення до сформованого потужнього ринку сприяло економічному розвитку. Загал населення навіть не помітив перемін. Тому, коли Ягайло Ольгердович у 1388 р. передав Вітовтові Луцьк[2233], який з часів Любарта став столицею Волині, а у 1392 р. запропонував Федору Любартовичу поміняти Волинь на Сіверську землю, останній вже не зміг організувати ніякого опору[2234]. Діяльний та енергійний Вітовт Кейстутович користувався на Волині загальною підтримкою місцевої еліти. Ще з часів Любарта-Дмитра сюди почали емігрувати противники польсько-угорського панування з галицької частини королівства Русі. Спираючись на цю еліту, використовуючи багаті ресурси землі, Вітовт Кейстутович поступово домігся відновлення великого князівства і зайняв його престол. Розширення литовського впливу до берегів Чорного моря і далеко на схід, безперечно, також сприяли економічному піднесенню цих земель. Не випадково саме Луцьк обрав Вітовт Кейстутович для своєї коронації у 1429 р.[2235]

За часів його правління на Волині зберігали свої дрібні удільні князівства як Рюриковичі (Острозькі), так і Гедиміновичі (Любартовичі та Наримунтовичі). Більшість з них взяли участь у нещасливій битві на Ворсклі (12 серпня 1399 р.), де полягли, зокрема, князі Михайло та Дмитро Даниловичі Острозькі та Іван Юрійович Белзький[2236].

Останнє політичне піднесення Волині пов'язане з діяльністю князя Свидригайла-Лева-Болеслава Ольгердовича (1430–1452). Особистість цього князя ще не отримала належної оцінки. Польська історіографія народила міф, який досі залишається панівним в історіографії, ніби легітимний великий князь Литви, чиє обрання на престол у 1430 р. визнали всі, "повстав" проти узурпатора, висуненого польською стороною у 1432 р. – Зигмунта Кейстутовича. Свидригайло Ольгердович послідовно боровся за розрив польсько-литовської унії і відновлення окремого Великого князівства Литовського. Наступні унії та збереження Литвою свого статусу до кінця XVIII ст. значною мірою було наслідком цієї боротьби. Щоби привернути на свою сторону князівську верству (як Рюриковичів, так і Гедиміновичів, як католиків, так і православних), Свидригайло відновлював удільні князівства, ліквідовані Вітовтом. Через це вся місцева еліта була на його стороні. Після страшних поразок, втративши до 1435 р. майже всі володіння, він

[2233] *Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси. С. 99.
[2234] *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині. С. 161–162.
[2235] Летописи Белорусско-Литовские. С. 58–59.
[2236] Там само. С. 46, 73.

зумів закріпитися на Волині в Луцьку, де залишався фактично незалежним володарем до самої смерті (1431–1439, 1440–1452), зберігаючи титул великого князя литовського. Саме завдяки його діяльності після 1440 р. було відновлене і Київське князівство, яке пережило в середині XV ст. короткочасний розквіт[2237].

Під час боротьби проти Польщі та Зигмунта Кейстутовича на Волинь до Свидригайла емігрували литовські, білоруські та українські князі і магнати, які втратили свої володіння в інших землях. Свидригайло Ольгердович надав їм там інші уділи, перетворивши Волинь в складну мозаїку дрібних удільних князівств, володарі яких намагалися піднести і облаштувати свої малі столиці. Рюриковичі – князі Острозькі зберегли свій уділ, з якого молодша гілка бл.1450 р. виділила Заславське князівство. Нащадки Федора Любартовича – князі Сангушки утримали Кошерське (Каширське), Ковельське і Ратненське князівства. Нащадки Федора Ольгердовича – Кобринське князівство; Костянтина Ольгердовича – Чорторийське і Клеванське князівства; Корибута-Дмитра Ольгердовича – Несвіцьке (Несвіч поблизу Луцька), Збаразьке, Вишневецьке, Воронецьке, Порицьке і Тристенське князівства; Наримунтовичі – Ружинське і Корецьке князівства; Корятовичі – Ольшанське і Буремльське. І князі Козеки невстановленого походження отримали від Свидригайла володіння на Волині у 1445 р.[2238].

Після смерті Свидригайла Ольгердовича, інкорпорована до складу Великого князівства Литовського Волинська земля отримала від Казимира Ягеллончика окремий привілей (1452 р.), підтверджений Олександром Казимировичем (1501 р.) та Сигізмундом Старим (1509 р.)[2239], який зберігав без змін існуючі стосунки. Управляли цими територіями попеременно князі Острозькі та Сангушки у ранзі старост луцьких, маршалків Волинської землі та намісників брацлавських. Великокняжий уряд, практично не втручаючись у внутрішні справи, постійно намагався ліквідувати статус удільних князівств. Вже Віленським привілеєм 1447 р. великий князь Казимир Ягеллончик зрівнював "княжат" з рештою шляхти[2240]. Але вдалося це значно пізніше. Віленським привілеєм 1492 р. великий князь Олександр Казимирович залишив за собою дипломатичні зносини з іноземними державами, надання і зміщення з урядів та земельні пожалування[2241]. Фактично це означало ліквідацію удільних князівств і зрівнення їх з приватними володіннями шляхти. І хоч потужніші з князів (Острозькі, Сангушки, Корецькі, Чорторийські

[2237] *Stadnicki K.* Synowie Gedymina. Lwów, 1881. S. 305–366; *Коцебу А.Ф.* Свитригайло, великий князь литовский. Санкт-Петербург, 1835; *Войтович Л.* Удільні князівства. С. 141–152; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині. С. 162–168; *Його ж.* Князівські династії. С. 7, 12, 24, 35, 38–40, 103, 139–142, 161, 188, 196–197, 202, 231, 280, 299–303, 311–312, 318, 322, 325, 328–340, 344, 348–349, 358–362, 425–426, 440–441, 447–451, 458, 464, 469, 471, 475–478, 486–497, 501, 504, 509–510, 515.

[2238] *Войтович Л.* Удільні князівств. С. 122–132, 152–164; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині. С. 167–168.

[2239] Акты, относящиеся к истории Западной Руси. Т.1. С. 33–36, 64–66, 207–211.

[2240] Там само. С. 73–77.

[2241] Zbior praw Litewskich od r. 1389 do r. 1529 / Przez A.F.Dzialyńskiego. Poznań, 1841. S. 58–66.

і Вишневецькі) зберегли окреме військо, васалів-клієнтелу і трималися і надалі як окремі володарі, а великокнязівський уряд, при якому вони займали значні посади (особливо Острозькі та Сангушки) не втручався у справи підлеглих їм територій, волинські землі стали відрізнятися від сусідніх литовських земель хіба що присутністю великої кількості князівських родин і наявності їх замків та дворів. Після Люблінської унії 1569 р. ніщо вже не заважало утворити на цих землях Волинське і Брацлавське воєводства.

РОЗДІЛ 6.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ З НІМЕЦЬКИМИ ЗЕМЛЯМИ У XII–XIV СТ.*

Німецьке королівство, окремі правителі якого після коронації у Римі ставали ще й імператорами Священної Римської імперії германської нації, було конфедерацією більше 200 імперських князівств, кожне з яких намагалося провадити власну політику, часто відмінну від політики своїх королів та імператорів.

Враховуючи масштаби опублікованих джерел в п'яти серіях гігантського комплексу Monumenta Germaniae Historica, де тільки серія Scriptores (аннали і хроніки) займає більше сотні томів, дослідження зв'язків галицько-волинських земель з німецькими державами ще не викликало належної уваги дослідників. Певним винятком є взаємини Галицько-Волинського князівства з Тевтонським Орденом, дослідження яких дещо зрушилося від середини минулого століття з виходом праць Карла Форстройтера[2242], Михайла-Богдана Ждана[2243], Віри Матузової[2244],

* У розділі використані матеріали з раніше опублікованих праць автора: *Войтович Л.* Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'янознавства. Вип. 56. 2006. С. 47–56; *Його ж.* Тевтонський Орден у політиці Галицько-Волинського князівства // Український Історичний Журнал. 2010. № 6. С. 4–17; *Його ж.* Тевтонский Орден в политике Галицко-Волынского княжества // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. Санкт-Петербург, 2010. № 2(8). С. 3–16; *Його ж.* Лев Данилович и загадки "австрийского узла" (1272-1278) // Rossica Antiqua. 2011. № 2(4). С. 120–139; *Його ж.* Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: попередні зауваження // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 71–88; *Його ж.* Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: спроба реконструкції // Записки НТШ. Т. 264. Львів, 2012. С. 95–128.

[2242] *Forstreuter K.* Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden // Altpreussische Forschungen. Jahrgang 5, H. 2. 1928. S. 239–361; *Idem.* Die preusische Kriegsflitte im 16. Jahrhundert. Altpreusische Forschungen. Jahrgang 17. 1940. S. 58–123; *Idem.* Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin, Eine Stritfrage // Jahrbuch der Albertus-Universitaet. Bd. 6. 1955. S. 142–155; *Idem,* Preusen und Russland von der Anfaengen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grosen. Goettingen–Berlin–Frankfurt, 1955; *Idem.* Der Deutsche Orden in Mitelmeer. Bonn, 1967.

[2243] *Ждан М.-Б.* Романовичі і Німецький Хрестоносний орден // Український історик. 1973. № 3–4. С. 54–68.

[2244] *Матузова В. И.* Русь в историографии Тевтонского ордена (XIV в.) // Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1988. С. 43–44; *Её же.* Английская знать в крестовых походах на Пруссию и Литву (XIV в.) // Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти член-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 1993. С. 50–51; *Её же.* Роль Тевтонського ордена в осуществлении планов проникновения Римской курии на Русь // Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти член-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 1994. С. 59–60; *Её же.* Немецкий Орден: От Аксона до Грюнвальда // Средневековая Европа глазами современников и историков. Т. 2. Москва, 1994. С. 201–225; *Её же.* Грамота вице-магистра Тевтонського ордена в Пруссии Бурхарда фон Хорнхаузена галицькому князю Даниилу и мазовецкому князю Земовиту (1254 г.) // Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти член-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 1997. С. 33–35; Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской / Изд. подг. В. И. Матузова. Москва, 1997; *Матузова В. І.* Тевтонський орден у зовнішній політиці князя Данила Галицького // Питання стародавньої та середньовічної історії,

Олександра Масана[2245], Леонтія Войтовича[2246], Іллі Паршина[2247] та Дениса Хрустальова[2248].

Торгово-економічні контакти. Галицькі і волинські землі не мали безпосередніх кордонів з німецькими землями, через що головними у їхніх взаєминах були торгово-економічні контакти. Ці контакти розпочалися ще в докиївський період і засвідчені багатьма джерелами, перш за все т. з. Географом Баварським[2249] та Раффельштеттенським митним

археології й етнографії. Т. 1. Чернівці, 1998. С. 50–57; *Её же*. Тевтонський Орден во внешней политике князя Даниила Галицького // Восточная Європа в исторической ретроспективе. К 80-летию В. Т. Пашуто. Москва, 1999. С. 145–142; *Её же*. Создание исторической памяти (ранние исторические сочинения Тевтонского ордена в Пруссии) // Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти член-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 2000. С. 10–14; *Её же*. Тевтонский орден и Северная Европа // Середньвічна Європа: погляд з кінця XX ст. Чернівці, 2000. С. 104–108; *Ее же*. "Книга Отцов Церкви" – памятник литературы Немецкого ордена. Автор как член корпорации // Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти член-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 2003. С. 152–156.

[2245] *Масан О.М.* Добжиньский орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. Вип. 1. Чернівці, 1996. С. 41–52; Там само. Вип. 2. Чернівці, 1999. С. 52–62; *Його ж.* Крістбурзький договір 1249 р. (Переклад і коментар) // Там само. С. 74–85; *Його ж.* Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // Четвертий Міжнародний конгрес україністів. Історія. Ч.1. Одеса– Київ–Львів, 1999. С. 74–79; *Його ж.* Німецький Орден у Семигороді // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. Т. 1. Чернівці, 2002. С. 74–94; *Його ж.* Пруський Союз (з історії станової опозиції в державі Німецького Ордену) // Там само. Т. 2. Чернівці, 2002. С. 27–45; *Масан О., Федорук А.* Участь українсько-молдавського загону в битві під Грюнвальдом // Питання історії України. Т. 6. Чернівці, 2003. С. 193–197. На V Міжнародному конгресі україністів в Чернівцях 28.08.2002 р. О. Масан виступив з доповіддю "Галицько-Волинське князівство і держава Німецького Ордену в Прусії: проблеми взаємин", яка, на жаль, не була опублікована в матеріалах конгресу.

[2246] *Войтович Л.* Тевтонський Орден у політиці Галицько-Волинського князівства // Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 4–17; *Его же*. Тевтонский Орден в политике Галицко-Волынского княжества // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. Санкт-Петербург, 2010. № 2(8). С. 3–16; *Його ж*. Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: попередні зауваження // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 71–88; *Його ж*. Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: спроба реконструкції // Записки НТШ. Т. 264. Львів, 2012. С. 95–128.

[2247] *Паршин І.* Битва при Дюрнкурте 26 августа 1278 г.: альянс Льва Даниловича и Пшемысла II Оттокара // Rossica Antiqua. Санкт-Петербург, 2012. № 1 (5). С. 95–106; *Його ж*. Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкурті 1278 р. (на основі "Hermanni Altahensis annales" // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 21. Івано-Франківськ, 2012. С. 156–160; *Його ж.* Король Юрий Львович на страницах западноевропейских хроник // Русин. Кишинев, 2012. № 4(30). С. 73–85; *Його ж.* Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 16. Дрогобич, 2012. С. 40–48; *Його ж.* Участь Лева Даниловича у битві при Дюрнкурті 1278 року (на підставі латиномовних джерел XV століття // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 187–193; *Його ж.* Leon rex ruthenorum на сторінках Anonymi Leobiensis Chronicon // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 5(9). Katowice, 2013. S. 86–94.

[2248] *Хрусталёв Д. Г.* Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2012. С. 343–372.

[2249] *Войтович Л.* "Баварський географ": проблеми локалізації слов'янських племен // Проблеми слов'янознавства. Вип. 57. Львів, 2008. С. 42–62; *Його ж*. "Баварський Географ": проблеми ідентифікації слов'янських племен // Треті Ольжині читання. Пліснеськ 31 травня 2008 року. Львів, 2009. С. 3–14; *Його ж.* "Баварський Географ": спроба етнолокалізації населення Цен-

статутом (між 904–906 рр.), виданим за наказом східнофранкського короля Людовика Дитяти для встановлення митних порядків на сході Баварії, "*...qualiter temporibus Hludowici et Karlomanni ceterorumq ue regum iustissime ejlvebantur*"[2250], де "*...Sclavi vero, qui de Rugis del de Boemanis mencandi causa bexeunt, ubicum que iuxtaripam Danubii vel ubicumque in Rotalariis vel Reodariis loca mercandi potinu erint, de sogma una ancilla tremisam I, de cavallo masculine similiter, de se rvo saigam I, similis de e qua*"[2251]. У полеміці з Еріхом Цьолнером[2252] та іншими опонентами Олександр Назаренко переконливо відкинув версію тотожності *ругів* статуту з германським племенем *ругіїв*, яких розбив Одоакр у 487 р.[2253]

Далі торговельні стосунки розвивалися інтенсивніше у зв'язку з сформуванням міжнародної артерії від Булгару на Волзі до Кордови, яка розвинулася у Via regia – королівський шлях – через Київ–Галич–Перемишль–Краків–Прагу–Реґенсбурґ–Трір[2254]. Він функціонував і в післямонгольський період, коли його кінцевим пунктом залишився Київ. Дослідження публікацій масиву німецьких середньовічних актів, безперечно, мусить збагатити нашу інформацію, щодо цього напрямку, вивчення якого тільки починається.

Ця міжнародна артерія у галицько-волинських землях перетиналася з іншою – так званим *Бурштиновим* чи *Янтарним шляхом* Віслою, Західним Бугом і Дністром від Балтики до Чорного моря через Торунь, Володимир та Львів. До відродження й пожвавлення цієї артерії, безперечно, сприяла політика Данила Романовича та його сина Лева Даниловича, які після монгольського погрому стимулювали переселення до опустілих міст німецьких колоністів, головним чином, ремісників та бюргерів.

Від кінця XII ст. у німецьких містах почало утверджуватися самоврядування у формі маґдебурзького права, основою якого було надання

трально-Східної Європи в IX столітті // Український історичний журнал. 2009. № 5. С. 12–34; *Його ж.* "Баварський Географ": Спроба локалізації слов'янських князівств в IX столітті // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 2 (6) / Red. Idzi Panić, Jerzy Sperka. Katowice, 2010. S. 35–66.

[2250] "*…як вони по справедливості дотримувалися за часів Людовика і Карломана, а також інших королів*": *Назаренко А. В.* Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. Москва, 2001. С. 80.

[2251] "*…слов'яни ж, які приходять для торгівлі від ругів чи богемів, якщо розташуються для торгівлі в будь-якому місці на березі Дунаю чи в будь-якому місці у роталаріїв чи реодаріїв, з кожного в'юку воску дві міри вартістю в один скот кожна; з вантажу одного носія – одну мірку тої ж вартості; якщо ж побажають продавати рабів чи коней, за раба – одну сайгу, стільки ж – за кобилу. Баварам же і слов'янам з цієї країни, які купують і продають тут, платити нічого не треба*": *Назаренко А. В.* Немецкие латиноязычные источники IX–X веков. Тексты, перевод, комментарий. Москва, 1993. С. 64–65, 67.

[2252] *Zollner E.* Rugier oder Russen in der Raffelstettener Zoliurkunde // Mitt eilunge n des Insstituts für österreichische Geschichtsforschung. Bd. 60. Innsbruck, 1952. S. 111–116.

[2253] *Назаренко А. В.* Древняя Русь... С. 82–94.

[2254] Див.: *Васильевский В. Г.* Древняя торговля Киева с Регенсбургом // Журнал Министерства народного просвещения. 1888. № 7. С. 121–150; *Войтович Л. В.* Торгівля і торговельні шляхи // Історія української культури. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. С. 81–93.

містичам адміністративної і судової юрисдикції і звільнення від управління королівської чи князівської адміністрації. При цьому громадяни, які отримали міське право, самі обирали міську раду з певним числом райців на чолі з бургомістром та міську лаву (суд) з певним числом лавників на чолі з війтом. Головним надбанням цього права були гарантії особистої свободи, які відкривали великі можливості для розвитку міст без втручання верховної влади, а крім того, давали цій владі можливість отримувати додаткові надходження без вкладення власних коштів. Для галицько-волинських князів надання магдебурзького права стимулювало переселення німецьких колоністів, яких право майорату та обмеженість числа майстрів в цехах теж підштовхували до участі в колонізації.

Найстарша згадка про львівського війта збереглася у грамоті польського короля Казимира III від 22 серпня 1352 р., якою Георгу, Руперту та Маргариті підтверджена власність на маєтки у місті та його околицях, даровані за вірну службу війтові Бертольдові Штехеру "*блаженної пам'яті Левом князем Русі*"[2255]. Виходячи з титулатури, в грамоті йшлося про надання князя Лева Даниловича[2256]. Лев Данилович першим з руських князів оцінив значення магдебурзького права для швидкого розвитку міст через залучення нових колоністів. Серед численних підробок грамот князя Лева є одна цікава грамота, в автентичності якої дослідники не сумніваються[2257]. Це грамота Іоану на війтівство у Перемишлі, яке разом з кам'яною церквою святого Миколая уступалося йому за "дві гривні золота і сорок поставів сукна". "А містичі ніхто не імеєт судити токмо войт по немічьскому праву... ніхто самого не імеєт звати на суд лише през князя, а оний князь самого імеєт судити с войтами по войтовському праву"[2258].

Володимирський містич Маркольт, який у 1267 р. приймав князів Василька Романовича, Лева Даниловича та Войшелка, був, напевно, володимирським війтом[2259]. Надання маґдебурзького права найбільшим містам краю, безперечно, не тільки сприяло інтенсивності міграції з німецьких земель, у якій була зацікавлена княжа скарбниця, а й сприяла піднесенню самих міст. Німецькі колоністи (ремісники і купці) приходили до напівзруйнованих і опустілих міст не тільки зі своїм майном та інструментами. З ними приходили нові технології виробництва і такі необхідні зв'язки з Центральною Європою й дальшими краями. В умовах післямонгольського погрому це був, безперечно,

[2255] Див.: Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1986. С. 15–16.

[2256] *Skoczek J.* Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich. Lwów, 1929. S. 9(239).

[2257] *Маркевич О.* Невідома грамота князя Льва Даниловича // Архіви України. 1968. № 5. С. 27; *Janeczek A.* Ząb kniazia Lwa w kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowicznej Europie Śródkowej. Wrocław; Praha, 2002. S. 188.

[2258] Цитується за реконструкцією тексту, яку запропонував: *Генсьорський А.* З коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинські і галицькі грамоти XIII ст.) // Історичні джерела та їх використання. Вип. 4. Київ, 1969. С.183–184.

[2259] *Войтович Л. В.* Міста і міська обрядовість // Історія української культури. Т.2. Київ, 2001. С. 164.

правильний крок.

Бурштиновим шляхом та по *Via redia* йшов імпорт тканин, ремісничих виробів, сировини (насамперед сталевих заготовок – штаб, бо болотні та озерні руди з Центрально-Східної Європи непридатні для виробництва мечів, через що львівські мечники, наприклад, змушені були використовувати для заготовок навіть стару непридатну зброю[2260]) і самої зброї (судячи за зображеннями на печатках, археологічних знахідок та інших матеріалів, у XIV ст. в галицько-волинських землях отримало поширення західноєвропейське захисне озброєння, арбалети і різні типи алебард[2261]).

Львівські купці, які торгували через Нижнє Подунав'я з Візантією та балканськими землями, займалися також реекспортом сукна з Фландрії[2262]. Зберігся лист радників і громади міста Володимира до радників та громади міста Штральзунда від 3 травня 1324 р. з приводу перехоплення штральзундцями з судна, що зазнало аварії, сувоїв сукон, які везли з Фландрії Бертрам Русин та його брат Микола, й проханням повернути їх володимирським купцям[2263].

Для німецьких міст і міст Тевтонського Ордену також було важливо збувати на південь янтар, привозячи взамін шовк, прянощі та інші багатства Сходу. Завдяки цій торгівлі Львів, на думку німецького історика Фрідріха Людґе, став одним з найважливіших торговельних міст тогочасної Європи[2264].

Маєтки Тевтонського Ордену у Львові оцінювалися у 3200 прусських марок. Великий янтарний склад у Львові продано аж у 1400 р., коли ці землі вже перебували у складі Польщі. Тільки за рік прибуток за перепродаж янтарю на львівському ринку давав близько 1000 прусських марок[2265]. Крім предметів східного та візантійського реекспорту, з галицько-волинських земель орденські та ганзейські купці вивозили традиційні товари руського експорту: хутра, віск, мед, сіль, хліб та заготовки з дерева[2266]. На кораблі, захопленому шведами у 1352 р., серед товарів, які належали торуньським купцям, було 1000 штук червоного

[2260] *Голездренко О.* Львівський цех мечників // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 9. Дрогобич, 2005. С. 194–201.

[2261] *Микитишин В. О.* Обладунки та озброєння українського лицаря XIV–XV ст. // Народознавчі зошити. 2001. № 2. С. 38–42; *Її ж.* Організація князівського війська у другій половині XIV – першій половині XV ст. // Актуальні проблеми державного управління. Вип. 5. Львів, 2001. С. 295–298.

[2262] *Копитко А. Д.* З історії економічних зв'язків Північного Причорномор'я і Західної Волині з країнами Балтійського регіону (X–XIII ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Вип. 3. Львів, 2000. С. 13–18; *Його ж.* Інфраструктура зовнішньоекономічних зв'язків Галицької та Волинської земель (XIII – перша половина XIV ст.) // Король Данило та його доба. Львів, 2002. С. 26–41.

[2263] *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 162–166.

[2264] *Lüdge F.* Structurwandlungen im ostdeutschen und osteuropäichen Fermhandel des 14. bis 16. Див.: Jahrhunderts. München, 1964. S. 16.

[2265] *Dollinger P.* The German Hanza. London, 1970. P. 231–232.

[2266] *Войтович Л.* Торгівля, ремесло, рільництво // Історія Львова. Т. 1: 1256–1772. Львів, 2006. С. 87.

Українська робоча група Українсько-Польської археологічної експедиції з дослідження Холма. 1213. Зліза направо Василь Петрик, Леонтій Войтович, Віра Гупало, польський волонтер, Юрій Лукомський, Василь Слободян

руського хутра (operis ruffi ruthenici). Слуга кеніґсберзького шефера у 1400 р. вивіз зі Львова до Торуня 50 бобрів і 2000 подільських хутер (Podolisshes werkis)[2267].

Тісні торгівельно-економічні контакти вели до зближення у середовищі бюргерства. В Альтштадті наприкінці кінці XIII – на початку XIV ст. серед місцевого патриціату була родина Ruthenus. Jochanes Ruthenus був лавником у 1308–1309 р., Heinmaimus de Lemberc – у 1312 р. Серед міщан Страсбурга поблизу Торуня засвідчені Heynko Ruthenus та Iwan. Конрад Прус у 1365 р. отримав третину млина поблизу Львова з третиною прибутків. В актах львівського міського суду за 1387 р. зберігся позов, який подав Bartholomeus semitor Pauli Reuse de Torun. Брат діда Коперніка Йоган Ватценроде у 1386 р. помер в Луцьку[2268].

Очевидно, торгівельними шляхами поступала в німецькі землі і інформація про події на Русі. Так "Саксонська всесвітня хроніка", яка охоплює події від створення світу і до середини XIII ст., подала інформацію про битву на Калці, якій передував перехід завойовниками з Азії р. Дон, звернення половців до русичів і розгром руcько-половецького війська, яке втратило більше 100 тис. осіб[2269]. Про цю ж битву під

[2267] *Масан О.* Середньовічна Україна. С. 78.

[2268] Там само. С. 78. Ретельні пошуки в архівах Відня, Регенсбурга, Тріра та інших міст, пов'яханих з цими шляхами, можуть значно поповнити ці реєстри.

[2269] Sächsische Weltchronik / Hrsg. L. Weiland // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 2. Hannoverae, 1877. Bd. 2. P. 243; "Саксонская всемирная хроника" // Древняя Русь

1224 р. подав інформацію у своїй "Всесвітній історії" Зігфрид з Балхаузена в Тюрингії[2270]. Характер цих повідомлень вказує на те, що джерелом інформації хроністів були чутки, принесені, напевне, купцями.

Церковні та культурні контакти. Прибулі колоністи в руських землях отримували право будувати свої храми, а це приводило до зростання впливів і в архітектурних та культурних напрямах[2271]. Одна цікава пам'ятка пов'язана з митрополитом Петром Ратенським, який був близьким соратником короля Юрія Львовича, дозволяє говорити про тісні контакти Галицько-Волинської держави з німецькими державами, зокрема, – Маґдебургом. Схоже, що на замовлення Петра Ратенського (а може ним самим) була виготовлена дерев'яна фігура Миколи Можайського (нині – Москва, Державна Третьяковська Галарея). Найближчі її аналоги – надгробки архиєпископів Фрідріха фон Веттіна (1152) та Лудольфа фон Віхмана (1192) у маґдебурзькому соборі. Ні Можайськ, ні Москва тоді не мали зв'язків з Маґдебургом. Сам митрополит був знаним малярем і, напевне, провів значний час у Володимирі або Львові, де були німецькі колонії. Фігура Миколи Можайського могла бути виконана митцем з оточення митрополита, який мав можливість оглядати такі роботи. Можливо, що подібні скульптури були в католицькому храмі Володимира, або ж костьолі Марії Сніжної у Львові[2272]. Звичайно, це тільки припущення, яке потребує обґрунтування або ж спростування.

Запозичення німецької технології будівництва, зокрема початок використання готичної цегли, підтверджують археологічні дослідження українсько-польської археологічної експедиції у Холмі, який був

в свете зарубежных источников / Под редакцией Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. Том 4: Западноевропейские источники. Сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко. Москва, 2010. С. 330.

[2270] Sifridi de Balnhusin Compedium Historiarum / Ed. O. Holder-Egger // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 25. Hannoverae, 1925. P. 702.

[2271] *Козубська О.* Латинська катедра у Львові: спроба нової інтерпретації відомих фактів // Народознавчі зошити. Львів, 2000. № 1. С. 252–261; *Її ж.* Львівський костел Марії Сніжної в історіографії // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка. Вип. 4. Львів, 2001. С. 327–333; *Її ж.* Катедральний костел фундації Казимира Великого: Львів чи Володимир? // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Науковий збірник. Вип. 8: Матеріали VIII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 13–14 грудня 2001 року. Луцьк, 2001. С. 108–110; *Її ж.* Львівський кафедральний костел в історіографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 5. Дрогобич, 2001. С.140–152; *Idem*. The Dominicans in Thriteenth-Century Kievan Rus': History and Historiography // Annal of Medieval Studies at Central European University / Ed. K. Szende, I. Rason, M. Sebok. Budapest, 2003. S. 203–223; *Її ж.* Джерела та історіографія руських місій домініканського ордену XIII ст. // Київська старовина. 2003. № 3. С. 122–135.

[2272] *Некрасов А. И.* Древнерусское изобразительное искусство. Москва, 1937. С. 203–204; *Леонов А. И., Померанцев Н. Н.* Деревянная скульптура // Русское декоративное искусство от древнейшегопериода до XVIII в. Ч. 1. Москва, 1962. С. 123, рис. 73; *Лазарев В. Н.* Византийское и древнерусское искусство. Москва, 1978. С. 282; *Попов Г. В., Рындина А. В.* Живопись и прикладное искусство Твери XIV–XVI века. Москва, 1979. С. 142; *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. Львів, 1996. С. 94.

Цегляний саркофаг XIII ст. Богородичний собор у Холмі. За роботою археолог Юрій Лукомський і антрополог Оля Мінейко. 2015

столицею короля Данила[2273]. У храмі св. Іоана Златоустого було використано багато здобутків європейського зодчества, зокрема вперше чисто католицька традиція – вітраж: "созда же цр҃квь с҃того Ивана красноу и лѣпоу . здане же еѣ сиче бы҆с . комары с кардо угла преводъ . и стоꙗнье ихъ на четырехъ головах члвц҆кихъ . изваꙗно отъ нѣкоего хытрѣчь . ѡкъна . г҃ . окрашена . стеклы Римьскими . входѧщи во олтар . стоꙗста два столпа . ѿ ціла камени . и на нею комара . и выспрь же вѣрхъ оукрашенъ . звѣздами златами на лазоурѣ . вноутрьнии же еи . помостъ бѣ слитъ ѿ моди . и ѿ ѡлова чт҆а ꙗко блещатисѧ ꙗко зерчалоу . двори же еи. двоꙗ оукрашены . каменем Галичкы бѣлымъ . и зеленымъ Холмъским тесанымъ . оузоры тѣ. некимъ хытрѣчемь Авдьем . прилепы ѿ всѣх шаровъ . и злата . напреди ихъ же бѣ издѣланъ С҃псъ . а на полоунощны . с҃ты Иванъ . ꙗкоже всимъ зрѧщимъ дивитися бѣ . окраси же иконы еже принесе ис Кыева . каменем драгымъ . и бисеромъ златымъ . и С҃пса . пр҆тое Б҃цѣ иже емоу сестра Федора и вда из монастирѧ Федора . иконы же прине изо Оуроучего . Оустрѣтенье . ѿ ѡтца его . дивоу подобны . ꙗже погорѣша во цр҃кви с҃того Ивана . ѡдинъ Михаилъ ѡстасѧ . чюдны тѣхъ . иконъ и колоколы пренесе ис Кыева . дроугиꙗ тоу солье то все ѡгнь попали"[2274].

[2273] Результати досліджень 2013–2015 рр. Богородичного храму у Холмі українсько-польською експедицією під керівництвом проф. д. а. Миколи Бевза і проф. др. габ. Анжея Буко, до складу якої входив автор, готуються до друку.

[2274] "Звів також церкву святого Іоанна, красну та гожу. І споруда її була така: склепінь чотири: з кожного вугла склепіння, і стояли вони на чотирьох головах людських, вирізьблених одним умільцем; троє вікон прикрашені склом римським; при вході в олтар стояли два стовпи з цілого каменя, і на них – склепіння; а верх же вгорі прикрашений зорями золотими на лазурі; внутрішній же поміст її був вилитий з міді і з чистого олова, так що блищав він, як дзеркало. Дверей же її двоє прикрашені каменем тесаним – галицьким білим і зеленим холмським; різьблені одним умільцем Авдієм горорізьби всяких барв і золоті; спереду ж їх був зроблений Спас, а на північних – святий Іоанн, так що всі, хто дивився, дивувалися. Прикрасив камінням дорогим, бісером і золотом також ікони, які він приніс із Києва, і образ Спаса і пресвятої Богородиці, що їх йому сестра Федора дала з монастиря святого Феодора; приніс він також

Теж саме можна сказати про величний Богородичний храм (“Созда же церк҃вь привеликоу . во градѣ Холмѣ . во имѧ прест҃ыѧ приснод҃выѧ Мр҃иѧ . величествомъ . красотою . не мене соущихъ древни҃ . и украси ю пречюднами иконами . принесе же . чашю ѿ землѧ Оугорьскыѧ . мрамора багряна . изваѧноу моудростью чюдноу и змьевы главы бѣша ѡероугъ еѧ . и постави ю пре дверми црк҃вьнымы . нарѣцаемыми . цр҃кыми . створи же в неи . крестилницю . кр҃тити водоу . на с҃тое Бо҃явление створи же в неи блж҃ныи пискоупъ Иванъ . ѿ древа красна . точенъ . и позлащенъ . днѣ . и внѣ дивлению подобен”[2275]) та церкву Козьми і Дем’яна (“посади же садъ красенъ . и созда црк҃вь с҃тыма безмѣздникома во ч҃ть имать . д҃ . столпы ѿ цѣла камени . истесанаго . держаща вѣрхъ . с тѣхъ же дроугыи . и волтарь прест҃го Дмитреѧ стоить же ти . предъ бочными дверми красенъ . принесенъ издалеча”[2276]).

Під Богородичною церквою і навколо неї був розміщений цілий некрополь XIII–XVII ст. Тут були поховані король Данило Романович, його сини Роман та Шварн і правнук Михайло Юрійович та багато інших визначних осіб.

Мало місце зближення і в середовищі волинського та галицького боярства. Комтур Людер фон Брауншвейґ надав земельні володіння русинам Марку, Максиму, Войтеху та Григорію. Віце-комтуром у нього у 1324–1326 рр. був Іван Белов (Iwanus Below), який загинув як прапороносець Ордену у 1331 р. в битві з поляками[2277]. Опублікований великий масив німецьких актових матеріалів в більшості ще практично не досліджували під цим оглядом. Думаю, що подібні зв’язки мали місце і в інших землях, зокрема вздовж Via regia як у бюргерському середовищі, так і серед лицарства.

Політичні зв’язки. Звичайно, дещо краще опрацьовані політичні зв’язки, хоча і в цій царині дослідження латиномовних джерел, які відклалися внаслідок діяльності більше 200 державних утворень у середньовічних німецьких землях зроблені тільки попередні кроки. Ці уривчасті відомості, частина з яких почасти випадкові знахідки дослідників, не дозволяють скласти загальну картину цих зв’язків.

У 1165 р., за свідченням “Діянь” імператора і німецького короля Фрідріха I Барбароси, під час переговорів з угорцями у Відні чеський

ікону Стрітення з Вручія од отця його. Диву подібні, що погоріли в церкві святого Іоанна; один Михаїл зостався з чудових тих ікон. І дзвони приніс із Києва, інші тут вилив. Усе це вогонь спалив” (Ипатьевская летопись. Стб. 843–844).

[2275] “Спорудив він також превелику церкву в городі Холмі на честь пресвятої приснодіви Марії, величиною і красою не меншу од тих, що були раніш, і прикрасив її пречудовими іконами; приніс він також чашу із землі Угорської з багряного мармуру, вирізьблену з дивовижним умінням, – навіть змієві голови були навкруг неї, – і поставив її перед дверима церковними, що їх називають царськими. Зробив він також у ній хрещальню – хрестити воду на святе Богоявлення, а блаженний єпископ Іоанн зробив у нійирізаний з гарного дерева і позолочений усередині і ззовні [?], диву подобен” (Ипатьевская летопись. Стб. 845–846).

[2276] “Посадив він також сад гарний і спорудив церкву на честь святих безмездників Козьми і Дем’яна; має вона чотири стовпи, витесані з цілого каменя, що держать верх; з таких же і другі; а в олтарі перед бічними дверима стоїть також гарний пресвятого Дмитрія, принесений здалеку” (Ипатьевская летопись. Стб. 845).

[2277] *Масан О.* Середньовічна Україна. С. 77.

Фрідріх I Барбароса (1122–1190)
(Кодекс де Сент-Реміні, 1188-1189.
Biblioteca Apostolica Vaticana)

король Владислав II "...Ubi rex Boemorum quondam de regulis Ruthenorum suae praesentiae obtulit eius queillum ditioni subdidit..."[2278]. Зрозуміло, що цим князьком (regulis) не міг бути галицький князь Ярослав Осмомисл або хтось із старших волинських князів, як вважають деякі поважні дослідники[2279]. Важко повірити, щоби Ярослав Володимирович в момент найбільшої своєї могутності, коли він вів рівноцінні переговори з візантійським василевсом, раптом з'явився у Відні шукати захисту у Фрідріха I Барбароси, перед тим оббиваючи пороги короля Чехії. І на Волині в цей період не було князя, який би поїхав до Чехії шукати допомоги. Цим "руським князьком" міг бути тільки ізгой князь Ростислав Іванович, син нещасного Івана Бирладника, отруєного у Салоніках у 1161 р. Не отримавши допомоги у Європі, він повернувся на Русь, був служилим князем Давида Ростиславича у Смоленську, а в 1189 р., намагаючись збройним шляхом повернути собі дідівську спадщину, потрапив у полон до угорців і помер в Галичі від отрути, яку йому приклали до ран[2280].

Те, що не вдалося реалізувати Ростиславу Івановичу, зумів здійснити його двоюрідний брат Володимир Ярославович. У 1190 р. він втік з угорського полону і дістався до імператора Фрідріха I, який з великим військом виступив у Другий Хрестовий похід. Князь склав васальну присягу, зобов'язавшись щороку сплачувати трибут в розмірі 2 тис. срібних гривень, а імператор підготував грамоту до краківського князя Казимира Справедливого з дорученням надати необхідну допомогу для відновлення Володимира Ярославовича на галицькому престолі. Врешті з цією допомогою Володимир Ярославич і повернувся до Галича. Загибель імператора на р. Салех (10 червня 1190 р.) звільнила Галицьке

[2278] "*...відрекомендував когось з руських князьків, якого й привів до підлеглості йому...*": Gesta Friderici I. imperatoris auctoribus Ottone et Ragewino praeposito Frisingesibus. Appendix / Ed. R. Wilmas // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 20. Hannoverae, 1868. P. 492.

[2279] *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. Т. 123–124. Львів, 1917. С. 7; *Пашуто В. Т.* Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 185; *Назаренко А. В.* Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Из истории русской культуры. Т. 2. Москва, 2002. Кн. 1. С. 271–272.

[2280] *Войтович Л.* Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 182.

князівство від наслідків цієї присяги[2281]. Сьогодні можна тільки здогадуватися, які могла мати наслідки ця присяга у випадку успішного завершення походу Фрідріха I Барбароси.

Останні дослідження Олександра Майорова, присвячені діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича, добре показали скільки ще не використаних джерельних матеріалів збереглося на напрямі руcько-німецьких політичних стосунків. Значно впевненіше можна стверджувати, що другою дружиною Романа Мстиславича була Єфросинія-Анна, донька візантійського василевса Ісаака II Ангела, рідна сестра дружини німецького короля Філіпа Гогенштауфена. Обидва правителі перебували у військовому союзі і могли зустрічатися в Ерфурті при дворі тюринзького ландграфа Германа, куди приїздив галицько-волинський князь. Проект "доброго порядку", навколо якого продовжується гостра полеміка, вірогідно, мав за основу проект Вельфів 1198 р., який папа Інокентій III оголосив у посланні 1200 р. "Роздуми над поставленням імператором одного з трьох вибраних"[2282].

Німецький король Філіп Гогенштауфен (1198–1208) (Кодекс 1200 р. Монастир Санкт-Галлен)

Прямі стосунки з імператорами Священної Римської імперії і німецькими королями продовжувалися і далі. На сторінках своєї "Штирійської римованої хроніки" Оттокар Штирійський подає відомість про руське посольство до німецького короля Генріха VII Люксембурга (1275–1313)[2283], який 27 листопада 1308 р. був обраний курфюрстами[2284]. Дипломатична місія, яка прибула невдовзі після цієї події, прислана, очевидно, від імені Андрія та Лева Юрійовичів в числі подібних місій від держав, з якими

[2281] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 182.

[2282] Див.: *Майоров О.* Из истории внешней политики галицко-волынского князя Романа Мстиславича // Дънеслово. Збірник праць на пошану дійсного члена НАН України Петра толочка з нагоди його 70-річчя. Київ, 2008. С. 51–57; *Його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 155–174; *Его же.* Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2011. С. 19–442.

[2283] Ottokars Österreichische Reimchronik / Hrsg. J. Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 5. Hannoverae, 1893. Bd. 2. P. 1242.

[2284] *Jones M.* The New Cambridge Medieval History. Vol. 6. Cambridge, 2000. P. 530.

Німецьке королівство підтримувало регулярні стосунки. З огляду на те, що ця місія прибула вже по смерті короля Юрія Львовича, вона мала на меті й підтвердження стосунків, які склалися за панування короля Юрія Львовича.

Тевтонський Орден. Ця держава німецьких хрестоносців мало не від самих своїх початків виступала як союзник Галицько-Волинського князівства. 11 лютого 1334 р. в грамоті галицько-волинського князя Юрія-Болеслава Тройденовича великому магістру Тевтонського Ордену Людеру фон Брауншвейгу, якою підтверджувалася союзна угода, вказувалось "ми і блаженної пам'яті наші дорогі попередники, а саме Роман, Данило, Лев, Юрій і Андрій... звикли складати і скріплювати союз постійного, всякого можливого миру і дружби, що видно з документів цих же наших попередників, як і ваших, складених в справі створення і виконання згаданих угод"[2285]. З тексту цього документу, автентичність якого не викликає сумнівів[2286], видно, що княжа канцелярія у 1334 р. зберігала відповідні документи угод з Орденом, підписаних попередніми князьми, починаючи з Романа Мстиславича.

Рішення про перетворення німецького шпиталю поблизу Акри в духовно-лицарський військовий орден було прийнято 5 березня 1196 р.[2287]. Спочатку, не маючи можливості для розширення своєї бази в Палестині (за хрестоносцями залишалася невелика смуга земель від Яффи до Тіру з центром в Акрі), Орден встановив контакти з Кілікійською Вірменією, правитель якої Левон II як союзник хрестоносців вів нерівну боротьбу з турками-сельджуками. Отримавши земельні володіння в Кілікії[2288], Орден включився в цю боротьбу.

Одним з провідних діячів періоду становлення Тевтонського Ордену був Герман фон Зальца, майбутній великий магістр (1209–1239). До того, як стати достойником Ордену Герман фон Зальца був міністеріалом ландграфа Тюрингії Германа. В синодику бенедиктинського монастиря св. Петра в Ерфурті є запис: "Роман, король Русі (rex Ruthenorum). Він дав нам 30 марок"[2289]. Запис розмещений під XIII календами липня, що відповідає 19 липня 1205 р. – даті загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича. Таке співпадіння не

[2285] "nos et pi[i]e memo(r)aminis n(ost)ri pr(a)edecessores c(a)ri(ssi)mi, scilicet Romanus, Daniel, Leo, Geogrgius et Andreas … aut incolis, p(er)petu[a]e omnimodeq(ue) pasis et concordi[a]e unionem fac(er)e c(on)suevim(us) et f(ir)mavim(us), s(ecundu)m quod in eor(um)dem pr[a]edecessor(um) n(ost)ror(um) et litt(er)es n(ost)ris alias sup(er) dictate c(on)cordial habenta p(rae)fectis patet, evident(er)" Цит. за: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 178.

[2286] Оригінал, який зберігався у Кенігсберзькому державному архіві (Staatsarchiv Königsberg), сьогодні знаходиться в Таємному державному архіві пруської спадщини у Берліні (CSPK, Berlin, 81, № 4). Опис оригіналу і бібл. див.: *Купчинський О.* Акти та документи. С. 176–178.

[2287] Die Statuten des Deutschen Ordens nach den altesten Handschriften / Ed. *M.Perlbach.* Halle, 1890. S. 159–160.

[2288] *Tumler M.* Der Deutshe Orden im Werden. Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit. Wien, 1954. S. 62.

[2289] *Назаренко А.В.* Западноевропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Е.А.Мельниковой. Москва, 1999. С. 263.

могло бути випадковим. 30 марок (бл. 7 кг срібла) – сума значна, як і взагалі візит князя Романа в Ерфурт, теж не могли бути випадковими. Ерфурт, який розташований в Тюрингії, належав майнцькому архієпископу. Майнцький архієпископ Конрад фон Віттельсбах (1161–1165, 1183–1200) стояв біля витоків Тевтонського Ордену і був ініціатором його союзу з Килікійською Вірменією[2290]. Його змінив Леопольд фон Шенфельд, який продовжував у всьому політику свого попередника і був ярим прихильником короля Філіпа Гогенштауфена, через що навіть конфліктував з папою, який номінував архієпископом його суперника Зигфріда II фон Епштейна. Ландграф Герман теж був родичем і союзником німецького короля Філіпа Гогенштауфена, свояка Романа Мстиславича[2291]. На думку О.Масана, саме за участі ландграфа Германа і його міністеріала Германа фон Зальца був укладений союз Романа з Філіпом[2292]. У ландграфа Тюригії Германа були всі підстави шукати союзу з потужним галицько-волинським князем, особливо після спустошення Тюрингії у 1203 р. військами "союзного" чеського короля Пшемисла I Оттокара[2293]. Напевно у 1203–1204 рр. відбулася в Ерфурті зустріч князя Романа Мстиславича з тюрингзьким ландграфом Германом, його міністеріалом Германом фон Зальца і майнцьким архієпископом Леопольдом. При їх посередництві міг бути укладений перший договір між Галицько-Волинським князівством і Орденом.

Загибель Романа Мстиславича у 1205 р. відкрила довгий період боротьби за його спадщину. Змінилася й зовнішньополітична ситуація в Центрально-Східній Європі в цілому. У 1207 р. після вбивства царя Калояна владу у Болгарії захопив узурпатор Борил (1207–1218). Законні спадкоємці сини царя Івана I Асеня – Іван II Асень і Олександр знайшли пристанище при галицькому дворі[2294]. На початку 1210 р., отримавши обіцянку підтримки від Ігоревичів, їх прихильники підняли бунт, захопивши фортецю Відин. Самостійно розправитися з бунтівниками Борил не зміг і був змушений відмовитися від Браничева і Белграда на користь угорського короля Андрія II в обмін на допомогу. Угорські війська, з допомогою яких було здобуто Відин, очолював ішпан Себена, який виступив з Трансильванії "приєднавши до себе саксів, влахів, секеїв і печенігів"[2295]. Збереглася грамота угорського короля Бели IV від 1 червня 1259 р., в якій відзначена хоробрість ішпана

[2290] *Forstreuter K.* Der Deutsche Orden in Mitelmeer. S. 59.

[2291] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 466–490.

[2292] *Масан О.* Недосліджені питання відносин між Україною та Орденською Прусією в XIII–XIV ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Вип. 96–97. Чернівці, 2000. С. 45.

[2293] *Майоров А.* Международное положение Галицко-Волынского княжества в начале XIII в. Роман Мстиславич и Штауфены // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С. 125–127.

[2294] *Georgii Acropolitae* Opera. T.1. / Ed. A.Heisenberg. Lipsiae, 1903. Cap. 20. P.33; Летопись логофета Георгия Акрополита / Перевод под ред. бакалавра И.Троицкого / Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии. Санкт-Петербург, 1863. Гл. 20. С. 38–39.

[2295] *Шушарин В.П.* Укрепление феодального государства // История Венгрии. Т. 1. Москва, 1971. С. 145.

в боротьбі за Відин[2296]. Ці події відносяться до 1212–1213 рр.

Під впливом нестабільності в Галицько-Волинському князівстві та Болгарії почала різко змінюватися і політика Арпадів, яка завжди відзначалася агресивністю. Тепер Арпади захотіли самі контролювати Дунайське Пониззя. Для цього їм потрібна була військова сила. У 1211 р. король Андрій II подарував володіння в Трансильванії Тевтонському Ордену, який після втрати Палестини животів у Венеції. Лицарі повинні були допомогти Угорщині взяти Пониззя під свій контроль. Межі нових володінь Ордену знаходились біля земель "бродників". Але від цієї ідеї угорський король швидко відмовився. Як він потім писав, лицарі були схожі на "*мишу в корзині, змію за пазухою*" і загрожували не розширити, а скоротити кордони королівства[2297]. Андрій II трішки лукавив. Добившись після Спішської угоди 1214 р. коронації сина Калмана в якості галицького короля[2298], Андрій II вже не потребував допомоги хрестоносців в освоєнні Пониззя. Створення окремого Галицького королівства, до складу якого входило Пониззя, і король якого був підпорядкований королю Угорщини, повністю задовольняло Арпадів[2299]. Тепер необхідність ділити ці землі з хрестоносцями була би обтяжливою й угорський король вирішив підтримати болгарських вигнанців і відновити Івана II Асеня на престолі, маючи на меті в майбутньому підпорядкувати й Болгарію. Реалізувати ці плани допомогли галицькі дружини, послані королем Калманом[2300].

А Тевтонський Орден, який знову став бездомним, знайшов пристанище у Прибалтиці. Боротьба поморських, мазовецьких і волинських князів за сусідні землі Прусії і її південної частини Ятвягії, багаті, в першу чергу хутровим звіром, медом і воском, попит на які був великим на різних європейських ринках, проходила з перемінним успіхом. Під час цієї боротьби в Помор'ї на запрошення місцевих князів прибували загони іоаннітів і тамплієрів, пізніше у першій половині 20-х років XIII ст. поморський князь Святоплук запросив до міста Тимави представників кастильського духовно-лицарського ордену Калатрава. У 1225 р. мазовецький князь Конрад для участі в боротьбі з прусами запросив лицарів Тевтонського ордена. Маючи певний негативний досвід у Трансильванії, магістр Герман фон Зальца в березні 1226 р. добився від імператора Фрідріха II підтвердження надань мазовецького князя і розширення привілеїв хрестоносців[2301]. Цистеріанський

[2296] Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana / Ed. St. L. Englicher. Sangalli, 1849. P. 489–491; Списания на Българската академия науките. Т. 3. София, 1912. С. 133.

[2297] *Gaspar E.* Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordenstaats in Preussen. Tübingen, 1924. S. 6.

[2298] Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae… ex tabulariis vaticanis / Ed. A.Theiner. T. 1. Romae, 1859. № 65; Kodex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G.Wenzel. T.4. Pest, 1864. № 227.

[2299] *Волощук М.М.* Венгерское присутствие в Галиции в 1214–1219 годах // Вопросы истории. 2005. № 12. С. 97–106.

[2300] *Войтович Л.* Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 281–288.

[2301] Щиро вдячний д.і.н. Олександру Головку, який дозволив використати розділ " Волинська земля, Мазовецьке князівство і Добжинський орден у другій половині 30-х років XIII ст." із

єпископ Християн, який очолював місіонерську діяльність в цьому регіоні, відразу же передав Ордену свої володіння[2302]. У 1228 р. мазовецький князь Конрад надав хрестоносцям замок в Нешаві і Хелмскую землю, що було тут же підтверджено папою Григорієм IX[2303]. Досвідчений магістр Герман фон Зальца не повторював старих помилок, наперед забезпечуючи правові основи для володінь Ордену, які дозволили йому у недалекому майбутньому трансформуватися у потужну прибалтійську державу. При цьому Тевтонський Орден поглинув інші дрібніші формування хрестоносців у цьому регіоні, зокрема лівонський Орден лицарів мечоносців (братів меча) чи Братство воїнів Христа (Fratres militae Christi de Livonia), створений у 1202 р. у Ризі Теолоріхом з Турайди, коад'ютором ризького єпископа Альберта фон Буксгевдена.

Про формування іншого Ордену – Добжинського[2304] більш докладно висвітлено у четвертому розділі. Олександр Головко першим звернув увагу, що Добжинський Орден не був філіалом Тевтонського Ордена, а був створений лицарями-мечоносцями, які прибули в кінці 1228 р. у Мазовію з Риги. Загін з 14 лицарів у супроводі слуг та зброєносців очолював комтур Бруно ("Magister et fratres militie Christi contra Prutenos in Masovie").[2305]. Після разгрому мечоносців литовцями їх залишки повинні були приєднатися до тевтонців. Але Бруно і його лицарі не виконали цього рішення, фактично порушивши орденську дисципліну. Мазовецький князь Конрад сподівався з їх допомогою завоювати частину ятвязьких і пруських земель, що було спрямовано як проти інтересів Тевтонського Ордену, так і проти інтересів волинських князів, які також активно діяли у Ятвягії.

У 1228 р. лицарі отримали замок Добжинь і володіння в Добжинській землі[2306], стали "milites Christi fratres in Dobrin", визнавши себе васалами мазовецького князя Конрада, обіцяючи не переходити під

монографії "Нащадки Романа Великого", над якою він зараз працює. Посилання 56–58 з тексту цього розділу. Див: Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. T.I /Ed. E.Kochanowski. Varsaviae,1919. № 238. P. 249–254.

[2302] Там само. № 279. P.305.

[2303] Там само. № 296. P. 335–338; № 297. P. 338–340; № 287. P. 318–320; № 288. P. 320–322.

[2304] *Ждан М.* Романовичі і німецький хрестоносний Орден // Український історик. № 34 (39-40). С. 54–68; *Szczawelewa N.I.* Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego // Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefe Bałtyki od XIII do połowy XVI wieku. Toruń, 1990. S. 52–53; *Котляр М.Ф.* Війна Волинського князівства з Добжинським орденом // Середньовічна Україна. Київ, 1996. С. 17–28; *Масан О.М.* Добжинський орден: до історії дорогичинського інциденту 1237 року // Питання стародавньої історії, археології й етнографії. Вип. 1. Чернівці, 1996. С. 41–52; Вип. 2. Чернівці, 1996. С. 52–62; *Головко О.* Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 2. Київ, 2002. С. 59–76; *Його ж.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 308–313.

[2305] *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Киев, 1988. С. 98–99; *Його ж.* Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі. С. 59–76; *Його ж.* Корона Данила Галицького. С. 308–313.

[2306] *Włodarski B.* Polityczne plany Konrada I księcia Mazowickiego. Toruń, 1971. S. 30.

владу інших государів[2307]. Це викликало незадоволення Тевтонського Ордену. Через легата папи Григорія IX домініканського монаха Вільгельма Моденского Орден добився папської булли від 19 квітня 1235 р. про об'єднання Добжинського Ордену з Тевтонським[2308]. Напевно, правий О.Головко, полемізуючи з О.Масаном, що тевтонцям таки вдалося реалізувати вимоги папської булли. Але далі залишалися честолюбивий комтур Бруно з частиною лицарів, які не виконали папської вимоги вдруге.

Повернувши у 1238 р. Дорогичин[2309], Данило Романович передав Тевтонському Ордену все невелике військо добжинських братів з їх комтуром (десяток братів з кількома десятками сержантів, зброєносців і слуг), які здалися у полон. Тевтонський Орден розглядав цих лицарів як ослушників і в покарання заслав у віддалені комтурії. Тримати їх в полоні не було сенсу, ніхто б не заплатив за них викупу, а з Тевтонським Орденом складалися союзні стосунки. Більшість з цих лицарів загинули не під Дорогичином, а в битві з монголами під Легнице 9 квітня 1241 р.[2310].

Невеликий тевтонський загін брав участь в битве під Легнице в складі війська тамплієрів, яке склало одне з п'яти з'єднань (гуфів) армії Генріха Побожного. В складі 1,5–2 тис. воїнів цього гуфу були тамплієри, іоанніти і тевтонці (лицарі, сержанти, васали і слуги орденів)[2311]. Серед тевтонців найбільш численним був підрозділ з відділення Ордену в Чехії[2312]. Очолював тевтонців Поппо фон Остерна[2313]. Колишні добжинці були в складі підрозділу з західних комтурств Ордену. Можна погодитися, шо більшість з них загинули у цій битві,

[2307] Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. T. 1 / Ed. E.Kochanowski. Varscaviae, 1919. № 366. P. 421.

[2308] Preussisches Urkunderbuch. Polische Abtheilung. T. 1 / Ed. I.Philippi. Königsberg, 1882. № 118.

[2309] *Котляр М.Ф.* Війна Волинського князівства з Добжинським орденом. С. 23–24.

[2310] *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. С. 313. Див.: *Ulanowski B.* O współudziale Templariuszów w bitwie pod Legnicą // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. T. 17. 1884. S. 275–322; *Bachfeld G.* Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. Insbruck, 1889. S. 70–72; *Taubitz F.* Die Mongolenschlacht bei Wahlstatt am 9 April 1241 // Schlesiiche Geschichtsblätter. 1931. № 3. S. 62; *Zatorski W.* Pierwszy najazd Mongolów na Polskę w roku 1240-1241 // Przegląd Historyczno-Wojskowy. T. 9. 1937. S. 175–225; *Petry L.* 1241, Schlesien und der Mongolensturm. Breslau, 1938. S. 29–35; *Krakowski S.* Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. Łódź, 1956; *Labuda G.* Wojna z Tanarami w roku 1241 // Przegląd Historyczny. T. 50. 1959. S. 189–224; *Groblewski W.* Skutki pierwszego najazdu Tatarów na Polskę // Szkice Legnickie. T. 6. 1971. S. 81–92; *Kałużyński S.* Imperium mongolskie. Warszawa, 1984. S. 107–108; *Jasiński T.* Przerwany hejnal. Warszawa, 1988. S. 57–64; *Korta W.* Problemy bitwy Legnickiej i stan badań // Bitwa legnicka. Historia i tradycja / Pod red. W.Korty. Wrocław–Warszawa, 1994. S. 7–33; *Sarnowsky J.* The Teutonic Order confronts Mongols and Turks // *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick* / Ed. M. Barber. Aldershot, 1994. P. 253–262.

[2311] *Voigt J., Geschichte Preussens von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens. V. 9.* Hildesheim, 1968 (repr. Koenigsberg, 1827-1839). 2. S. 660–665.

[2312] *Militzer K. Die Entstehung der Deutschordensballeien im Deutschen Reich* // Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens. V. 16. 2. Marburg, 1981. S. 57–63.

[2313] *Lampe K.H.* Von Osterna, Poppo // *Altpreussische Biographie. V.*2 / Ed. C. Krollmann, K. Forstreuter, F. Gause. Marburg, 1967. S. 485.

нещасливій для християнського війська.

Загроза монгольського завоювання не тільки стимулювала активні переговори римської курії з православними князями, але і змушували займатися мобілізацією всіх наявних сил. В таких умовах і пруські язичники відходили на задній план. У листопаді 1247 р. папа Інокентій IV послав свого легата в Прусію з дорученням укласти мир з повсталими пруськими племенами. У 1249 р. після взаємних уступків такий мир був укладений в Кристбурзі[2314]. Ще в січні 1248 р. на переговорах з галицько-волинським князем Данилом Романовичем і переяслав-заліським та новгородським князем Олександром Ярославичем папські представники просили князів попередити Тевтонський Орден про монгольський наступ[2315].

Приймаючи королівську корону з рук папського легата Опізо, князь Данило Романович, безперечно, розраховував на Тевтонський Орден як на військового союзника. Саме це було причиною угоди між Данилом Романовичем, мазовецьким князем Конрадом і віце-магістром Тевтонського Ордену Бургардом фон Хорнхаузеном про розподіл ятвязьких земель, укладений в 1254 р.[2316]. В розпал боротьби за ятвязькі землі (у 1253 р. відбувся особливо вдалий і великий похід волинського війська на ятвягів, у 1254–1255 рр. за образним виразом літописця "*ятвязькі болота наповнились військом*"[2317]) король Данило вважав необхідним вирішити всі проблеми зі своїми головними союзниками в майбутній боротьбі з Золотою Ордою.

У 1259 р. королівна Софія Данилівна була видана за графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга[2318]. З цього часу подальші контакти з Тевтонським Орденом відбувалися через це сімейство, представники якого перебували в числі орденської еліти[2319].

Данило Романович, приймаючи королівську корону, звичайно, сподівався на організацію хрестового походу проти монголів. Папа Інокентій IV у 1254 р. розпорядився почати заклик до хрестового походу проти монголів в Прусії і Лівонії[2320]. Його наступник папа Олександр IV, зайнятий обов'язковим впровадженням латинського богослуження, без розуміння політичної ситуації розпалював політичні непорозуміння між Данилом Романовичем і королем Литви Міндовгом, підтримуючи останнього (для вчорашнього язичника Міндовга особливості обряду

[2314] *Масан О.* Крістбурзький договір 1249 р. С. 74–85.

[2315] *Preussisches Urkundenbuch* / Ed. R.Philippi, A.Seraphim, M.Hein, E.Maschke, H.Koeppen, K.Conrad. T. 1. Koenigsberg, 1882. № 204. P. 142.

[2316] Codex dyplomatycus Poloniae / Ed. L.Ryszczewski, A.Muczkowski. Vol. 3. Varsoviae, 1858. № 30.

[2317] *Котляр М.Ф.* Воєнне мистецтво Давньої Русі. Київ, 2005. С. 334–342.

[2318] *Balzer O.* Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 345; *Baumgarten N.* Gènèealoges et marriages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // Orientalia Christiana. № 35. Roma, 1927. P. 49; Arhiv für sippenforschung. XVIII jahr. № 6. Görlitz, 1941. P. 19; *Isenburg K.W.* Stammtaffeln zur Geschichte der Europaischen Staaten. T. 1. Marburg, 1953. Taf. 157; *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S. 155–166; *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 501.

[2319] *Масан О.* Середньовічна Україна і Німецький Орден. С. 75.

[2320] *Preussisches Urkundenbuch. T.* 1. № 289. P. 216–217.

не мали жодного значення)[2321]. Лише у липні 1258 р., коли вторгнення монголів не тільки у галицько-волинські землі, але і у польські та литовські землі, стало реальністю, папа Олександр IV знову звернувся до Тевтонського Ордену[2322]. У грудні 1259 р. папа рекомендував Ордену боротись з монголами разом з усіма прикордонними християнськими державами[2323]. Можна допускати якусь реальну участь незначних орденських контигентів в бойових діях (король Данило в очікуванні підмоги перебував в околицях Холму в Забужжі[2324]), бо папа в січні 1260 р. проголосив під захистом святого престолу й ті орденські землі, які будуть надані Ордену руськими князями. У випадку відвоювання Орденом у монголів нових територій, їх приєднання могло відбутися лише за згодою на це їх колишніх християнських власників[2325]. У травні 1260 р. всі сили Ордену з прибулими волонтерами були зібрані на південних кордонах під командуванням магістра Гартмана фон Грумбаха. Чисельність їх була невеликою, але вони так і не ризикнули виступити на підмогу королю Данилу[2326]. Зусилля папи збільшити це військо були слабкими. У вересні 1260 р. папа обмежився попередженням короля Чехії Пшемисла II Оттокара і маркграфа Бранденбургу Іоганна I, вимагаючи від них не заваджати братам жебручих орденів (схоже, що тамплієри і іоанніти також споряджали певні контигенти для цього війська, а домініканці і францисканці зайнималися агітацією) вербувати волонтерів у Прусію і Лівонію[2327].

Зібрані для походу проти монголів війська були кинені проти пруссів, які скористалися проблемами Ордену й його союзників і підняли велике повстання під керівництвом Геркуса Мантаса, якому вдалося у 1260–1264 рр. нанести хрестоносцям ряд чуттєвих поразок[2328]. Малоймовірно, щоби це повстання, яке ідеально співпало за часом з походом Бурундая, не було інспіровано золотоординською агентурою. Тим більше, що пруси не могли не помітити військових приготувань Тевтонського Ордену й були добре обізнані щодо воєнного союзу останнього з мазовецькими князями і Данилом Романовичем. Усі їх війська надовго погрузли в цій боротьбі. Від 1265 р. вони навіть змушені були звертатися за допомогою до німецьких князів – брауншвейг-люнебурзького герцога Альберта I та тюрингського ландграфа Генріха III[2329]. У 1272 р.

[2321] *Паславський І.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. Львів, 2003. С. 80–86.

[2322] *Preussisches Urkundenbuch.* T. 2. № 61. P. 55–56.

[2323] Ibidem. № 82. P. 73–74.

[2324] *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96.

[2325] *Preussisches Urkundenbuch.* T. 2. № 89. P. 80–81.

[2326] *Sarnowsky J.* The Teutonic Order confronts Mongols and Turks. P. 258–260.

[2327] *Preussisches Urkundenbuch. T.* 2. № 111–112. P. 101–102.

[2328] *Voigt J., Geschichte Preussens. V.* 3. S. 174–175; *Schumacher B.* geschichte Ost- und Westpreusens. Wurzburg, 1958. S. 42–43; Bookmann H. Der Deutsche Orden. Zwölf kapitel aus seiner Geschichte. München, 1981. S. 100–101.

[2329] Див.: *Spehr F.* Albrecht I (Hercog von Braunschweig–Luneburg) // Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1875. Bd. 1. S. 257–261; *Carsten F. L.* The Origins of Prussia. Oxford, 1954; *Lutz W. R.*

загинув Геркус Мантас[2330] і тільки через два роки після його смерті хрестоносцям вдалося приборкати пруссів. Зрозуміло, що за таких умов про допомогу їх чи союзних їм мазовецьких князів йтися не могло.

Данило Романович, якого монголи змістили, змушений був відправитися у свою останню еміграцію в Угорщину (“ѡпалоу Боурандаевоу сказа емоу. Данилови же оубоѩвшоуса побѣже в Лѧхы, а из Лѧховъ побѣже во Оугры”[2331]), де пробув аж до піздньої осені 1262 р.[2332], коли стало відомо про війну Берке з Хулагу за Азербайджан. І були сподівання, що ця війна затягнеться надовго, якщо і не приведе до розвалу Монгольської імперії.

Старший син короля Данила Лев Данилович у своїй политиці змушений був орієнтуватися більше на союз з потужним причорноморським улусбеком Ногаєм[2333]. Це дозволяло йому в потрібні моменти використовувати монгольські війська. Але при тому він зберігав союзні відносини з Тевтонським Орденом. Не випадково напередодні його чергового спільного з монголами походу в Польщу проти Лєшка Чорного у 1286 р. Тевтонський Орден навіть вивів свої гарнізони з чотирьох замків на південному кордоні[2334], демонструючи свій нейтралітет.

Після загибелі Ногая у 1300 р., скориставшись боротьбою Токти з його нащадками, Галицько-Волинська держава звільнилася від ординської опіки, що відбилося в прийнятті Юрієм Львовичем королівського титулу і утворенні окремої Галицької митрополії, яка об’єднала єпархії на територіях, незалежних від Орди[2335]. Тепер, будучи ще більш зацікавленими у поставках зброї та стратегічної сировини (стальних заготовок-штаб, придатних для виготовлення мечів), галицько-волинські князі намагалися підтримувати дружні контакти з Орденом і підкреслювали у своїх грамотах, що вони захищають християнські країни

Heinrich der Erlauchte. Erlangen, 1977; *Gorski K.* Zakon krzyzacki a powstanie państwa pruskiego. Wrocław, 1977; *Christiansen E.* The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontiers. London, 1980; *Biskup M., Labuda G.* Dzieje Zakonu krzyzackiego w Prusach. Gdańsk, 1988; *Schneidmüller B.* Die Welfen: Herrschaft und Erinnerung (819–1252). Stuttgart, 2000; *Кулаков В. Н.* История Пруссии до 1283. Москва, 2003.

[2330] Див. коментар: *Petras Dusburgietis*. Prasijos zemes kronika / Par R. Batura. Vilnius, 1985. P. 392.

[2331] Ипатьевская летопись. Стб. 850.

[2332] *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96.

[2333] *Войтович Л.* Штрихи до портрету князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 5. Київ, 2005. С.143–156; *Його ж.* Князь Лев Данилович – полководець і політик // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.15]. Львів, 2006-2007. С.115–124; *Його ж.* Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство // Україна – Монголія: 800 років у контексті історії. Київ, 2008. С. 71–78.

[2334] *Annalista Thorunensis // Scriptores rerum Prussicarum. T. 3. Leipzig,*1868. P. 62.

[2335] *Войтович Л.* Юрій Львович та його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Вип. 3. Львів, 2001. С. 70–78; *Його ж.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 63–71; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинъ 1253. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755–ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С. 4–17.

і, в першу чергу, Тевтонський Орден від ординців. Так, у грамоті князів Андрія та Лева Юрійовичів від 9 серпня 1316 р. великому магістру Карлові Трірському про відновлення раніше підписаних угод про дружбу[2336] підкреслювався саме надійний захист орденських земель від татар галицько-волинськими князями[2337]. Грамота була видана на прохання племінника галицько-волинських князів графа Зігхарда Шварцбурга, який у 1289–1330 рр. був комтуром Ордену. Матір'ю його була вже згадувана Софія, дочка короля Данила Романовича[2338].

Окремою грамотою від 27 серпня 1320 р. князь Андрій Юрійович дозволив торуньським купцям вільний в'їзд в свої землі, безмитну торгівлю і повернення збитків і кривд з боку своїх міністеріалів у подвійному розмірі, як "*за часів нашого блаженної пам'яті батька*"[2339]. У грамоті, виданій в той же день для краківських купців, були вже передбачені торговельні мита[2340] (польські купці не торгували такими стратегічно важливими товарами як сировина для виробництва зброї і власне зброя).

Князь Болеслав-Юрій Тройденович у жовтні 1325 р. у своїй грамоті обіцяв великому магістрові Веренгерові вірність традиціям дружби часів Данила Романовича, Лева Даниловича та Юрія Львовича[2341]. 9 березня 1327 р., знову на прохання родича комтура Зігхарда Шварцбурга, галицько-волинський князь пролонгує угоду з Орденом про дружбу, гарантуючи при цьому захист від татар[2342].

В умовах угорсько-польського зближення, вбачаючи в ньому явну загрозу, князь Болеслав-Юрій Тройденович все більше зближувався з Литвою та Орденом, які стали його основними політичними союзниками. Образ вірного польського сателіта, який ніби-то офіційно оголосив своїм спадкоємцем польського короля Казимира III, який створила міжвоєнна польська історіографія, не підкріплений жодними джерелами[2343]. Передовсім, сам польський король Казимир III ніде не посилався

[2336] *Купчинський О.* Акти та документи. С.145–152. "…Cum int(er) honorabiles viros, vestros pr[a] edecessores mag(ist)r(u)m atq(ue) fraters Prussi[a]e ex una p(ar)te, n(ost)rosq(ue) serenissimos progenitors ex altera, dil(e)ct(s)onis insignia ac mutu[a]e promot(i)onis b(e)n(e)ficia vigueru(n)t, delectate et nos vobiscum eodem caritatis vinc[u]lo uniri ac sinc(er)a amicitia f[o]ederari" (…Оскільки між шанованими мужами, вашими попередниками – магістром і братами пруськими, з одного боку, і нашими найяснішими предками – з другого, процвітали вияви люб'язності та добродійства взаємного сприяння, тому і нам відрадно з вами єднатися цим зв'язком прихильності та щирої дружби.

[2337] "… C[a}eterum terras vestras fideliter pr[a]emunire curabum(us) pr[a]e Tataris, dum(m)odo nobis constiterit, et ab hostili quolibet invasore" (…Будемо, врешті, старатися надійно захистити ваші землі від татар і від будь-якого іншого ворожого нападника, як тільки це нам випаде).

[2338] *Семенов И.С.* Христианские династии Европы. Москва, 2002. С. 465.

[2339] *Купчинський О.* Акти та документи. С.152–158: "…qu(a)e t(em)p(or)e p(at)ris n(os)tri felicis memori(a)e…"

[2340] Там само. С. 158–161.

[2341] Там само. С. 167–170. "… rex Daniel seu Leo n(oste)r avatus, aut Geordius n(oste)r…"

[2342] Там само. С. 170–173.

[2343] *Dąbrowski J.* Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. Kraków, 1918. S. 111–112; *Włodarski B.* Polska i Ruś, 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 287–289; *Dowiat J.* Polska – państwiem średniowiecznej Europy. Warszawa, 1968. S. 323; *Wyrozumski J.* Historia Polski do 1505 r. Warszawa, 1973. S. 227.

на цю угоду, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу. А джерела, які збереглися, навпаки, дозволяють стверджувати протилежне. Підтвердження союзу з Тевтонським Орденом від 11 лютого 1334 р. Болеслав-Юрій мало явну антипольську спрямованість[2344]. А невдовзі 20 жовтня 1335 р князь Болеслав-Юрий Тройденович поспішив знову підтвердити союз з великим магістром Теодоріком фон Альденбургом на "вічні часи"[2345]. Галицько-волинського князі підштовхували до активних дій саме польсько-угорські переговори у Вишеграді. У 1337 р. він разом з ординцями напав на Люблінську землю і 12 днів тримав Люблін в облозі, яка була знята тільки через загибель вождя союзних татар[2346].

У відповідь польська сторона спочатку пробувала підтримати претензії добжинського князя Владислава Земовитовича, сина добжинського князя Земовита I та Анастасії Львівни, як противагу Болеславу-Юрію Тройденовичу[2347]. А далі були використані певні боярські кола, які організували змову, яка закінчилася отруєнням князя у 1340 р., причому як польські, так і угорські війська виявилися готовими до такого розвитку подій і відразу ж вторгнулися у землі Галицько-Волинської держави. Це також певною мірою пояснює причини, які за нових обставин підштовхували галицько-волинського князя до прямого військового союзу з Орденом. В умовах боротьби за спадщину Романовичів, яка розгорнулася після 1340 р., союз з Орденом став ще більш важливим як у військовому, так і в політичному плані. Тому відразу ж після витіснення польських військ з території князівства і підписання перемир'я з королем Казимиром III "староста землі Русі" Дмитрій Дедько, лідер галицького боярства і намісник князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, в кінці весни 1341 г. видав грамоту для торуньських купців, запрошуючи їх відновити перервану війною торгівлю[2348]. Майже в той же час схожі гарантії безпеки дали своєю грамотою торуньським купцям і князі Любарт-Дмитро та Кейстут Гедиминовичі[2349].

Не тільки зброя, але й інші військово-технічні новинки, які з'являлися в Ордені, впроваджувалися у галицько-волинських землях. У першу чергу це стосується військового зодчества, зокрема замку Любарта

[2344] *Купчинський О.* Акти та документи. С. 174–180: "…Ver(um) etiam nos, ut obululantium seu latrantiu(m) et minus iuste detrahentiu(m) c(on)dictatul memo(r)at[a]e unionis, qui concurrimus, veritati referu(n)t, ora c(on)cludamus et obstruamus pr(a)etacia teno(r)e p(raese)ntium litte(er) ar(um), dignu(m) dixumus renova(re), ut v[u]ltum et intuitum assumendo novitatis exultant ac l)a) etentum maiori pr(a)efulcimine fi(r)mitatis." ("…Ми ж, щоб закрити рот наклепникам і брехунам і тим, що несправедливо шкодять умовам згаданого союзу, вважаємо за гідне, дбаючи про правду, відновити [нашу угоду] даним документом, щоб, набувши нового виразу та вигляду, вона втішилася більшою силою та обґрунтованістю").

[2345] *Купчинський О.* Акти та документи. С. 180–187.

[2346] Historiae Hungaricae Fontes Domenici / Ed. M.Florianus. V. 3. Lipsiae, 1884. P. 128.

[2347] *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. С. 19–20; *Войтович Л.* Князь Юрій-Болеслав Тройденович. Ескіз портрета // Княжа доба: історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 209–220.

[2348] *Купчинський О.* Акти та документи. С. 194–200.

[2349] Там само. С. 200–204.

в Луцьку, поширення веж-донжонів в інших фортецях[2350]. Вже пізніше, союзу з Тевтонським Орденом проти Польщі буде дотримуватися великий князь литовський Свидригайло Ольгердович, який останні роки свого панування провів у Луцьку, будучи фактичним володарем Волині (1434–1452).

Австрійська спадщина. Історики давно звернули увагу на те, що окремі виступи Данила Романовича проти угорського короля у 1230-х рр. збігаються з аналогічними діями австрійського герцога Фрідріха II Сварливого. Це зближення австрійських Бабенбергів з галицькими Романовичами не було випадковим. Австрійський герцог Леопольд VI фон Бабенберг був одружений з Феодорою Ангеліною, дочкою візантійського василевса Ісаака II Ангела або, радше, його племінницею, дочкою молодшого брата Іоана[2351]. Тобто мати герцога Фрідріха II Бабенберга, як і її сестра Єфросинія[2352] – друга дружина Романа, тривалий час була регентшею і визначала політику Австрії. Обидві жінки сприяли зближенню своїх політичних інтересів. Тому й австро-угорські війни співпадають з загостренням стосунків Романовичів з Угорщиною. Фрідріх II та Данило Романович були двоюрідними братами. Крім політичних вигод в союзі, не останню роль відігравали і родинні зв'язки[2353]. Обидві сторони узгоджували свої дії стосовно угорського короля Бели IV.

Ситуація несподівано змінилася у 1236 р. Герцог Фрідріх II вступив в конфлікт з матір'ю, яка намагалася і далі спрямовувати його політику. Врешті колишня регентша була вигнана сином і для захисту звернулася до імператора Фрідріха II Гогенштауфена. Можна не сумніватися, що герцогиня з відповідним посланням звернулася і до своєї сестри Єфросинії-Анни, матері Данила Романовича, яка й в монастирі зберігала вплив на сина. Бо, як встановив О.Майоров, в назріваючому конфлікті Данило Романович відмовився підтримати герцога Фрідріха II, за що отримав від імператора 500 марок сріблом як компенсацію за похід в Австрію. На думку російського вченого, Данило Романович, після пошуків контактів з імператором у 1235 р., був присутнім на з'їзді у Відні у 1237 р., де й отримав королівську корону від Фрідріха II Гогенштауфена[2354]. Ця гіпотеза залишається відкритою, але можна не сумніватися, що зміна стосунків з австрійським герцогом вплинула на позицію угорського короля, який призупинив підтримку

[2350] *Терський С.* Луческ X – XV ст. Львів, 2006; *Його ж.* Княже місто Володимир. Львів, 2010.

[2351] *Thiele A.* Erzhälende genealogische Stammtafeln zur europäischen Geschichte. Bd. 1. Frankfurt-am-Main, 1993. Taf. 116, 204; *Schwennike D.* Europäische Stammtafeln: Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Neue Folge. Bd. I.1. Frankfurt-am-Main, 1998. Taf. 39, 85; *Scheibelreiter G.* Die Babenberger. Wien–Köln–Weimar, 2010. S. 278; *Войтович Л.* Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'янознавства. Вип. 56. Львів, 2006. С. 263–273.

[2352] Див.: *Майоров А.* О происхождении второй жены Романа Мстиславича: дочь императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси // Карпати: людина, етнос, цивілізація. Вип. 2. Івано-Франківськ, 2010. С. 41–51.

[2353] *Войтович Л.* Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'янознавства. Вип. 56. 2006. С. 263–273.

[2354] *Майоров А. В.* Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века // Вопросы истории. 2011. № 7. С. 32–52.

претендента Ростислава Михайловича.

Герцог Фрідріх II Сварливий загинув у битві з угорським військом на р.Лейте 15 червня 1246 р. від руки „короля Русі", який брав участь у цій битві[2355]. Полеміка навколо цієї проблеми розглянута у третьому розділі цієї праці. Смерть Фрідріха II Бабенберга відкрила проблему Австрійської спадщини. На підставі Privilegium minus, дарованого герцогу Генріху II Язомирготу імператором Фрідріхом I Барбаросою, у родині Бабенбергів успадкування престолу відбувалося по мечу і по кужелю[2356]. Тому по смерті Фрідріха II австрійський престол зайняв принц Владислав, син чеського короля Вацлава (1228–1253), одружений з племінницею герцога – Гертрудою. Чеський принц на австрійському престолі, звичайно, зовсім не влаштовував Арпадів. Але його рання смерть (3 січня 1247 р.) знову залишила цю проблему відкритою. Папа римський Інокентій IV висунув претендентом баденського маркграфа Германа V Церінгена, який став другим чоловіком Гертруди. Герман помер 4 жовтня 1250 р. і знову виникла проблема Австрійської спадщини.

Чеський король Вацлав II, одруживши 12 лютого 1252 р. свого сина маркграфа моравського Пшемисла Оттокара із значно старшою за нього сестрою Фрідріха II – Маргаритою, вдовою німецького короля Генріха VII Гогенштауфена[2357], задекларував претензії Пшемислідів на австрійський престол. Щоб запобігти цим планам, угорський король Бела IV, до якого звернулася для захисту своїх прав герцогиня Гертруда фон Бабенберг, зустрівся на з'їзді у Пожоні (Братиславі) з Данилом Романовичем[2358].

Угорський король не мав сина, якого можна було би одружити з Гертрудою, легітимізувавши таким чином перехід до нього Австрійського герцогства. Ситуація ускладнювалася хаосом в імперії, коли відлучений від церкви імператор Фрідріх II втратив реальну владу за межами далекого Сицилійського королівства. За такої ситуації угорський король готовий був посадити на австрійський престол сина свого свата Романа Даниловича. Одруження князя Романа з Гертрудою робило його легітимним герцогом, претензії якого могли підтримати об'єднані угорсько-руcько-польські війська (король розраховував на двох польських зятів). Ставши герцогом, Роман, нові володіння якого відділялися угорськими землями від Галицько-Волинської держави, мусив би орієнтуватися на Угорщину, а за допомогу передав би Белі IV

[2355] Annales Msllicensium continuation Sancrucensis tertia / Ed. W.Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1851. P. 559; Annales sancti Rudberti Salisburgenses a. 1-1286 / Ed. W.Wattenbach // Idem. P. 789; Annales Waldemarianis / Ed. G.Waitz // Idem. T. 29. Hannoverae, 1892. P. 179.

[2356] Див.: *Herrich A.* Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberg in Osterreich. Wien, 1972. 2 Aufl. Wien, 1976; *Zöllner E.* Das Privilegium minus und seine Nachfolgebestimmungen in genealogischer Sicht // Mittellungen des Instituts für Osterreichische Gaschichtsforschung. Bd. 86. Wien, 1978. S. 1–26.

[2357] *Войтович Л., Целуйко О.* Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. С. 38, 326.

[2358] Ипатьевская летопись. Стб. 814.

Гертруда фон Бабенберг (1226–1288)
(Кодекс Ладислава Сунтхайма, 1490.
Монастир у Клостернюбурзі)

герцогство Штирію. Зрозуміло, що утвердження чеського принца в Австрії було небажаним для угорського короля і загрожувало його інтересам. Шлюб Романа Даниловича з Гертрудою Бабенберг відбувся після пожоньської зустрічі у 1252 р. в тому ж самому замку Гайнбурзі, де перед цим вінчалися Пшемисл Оттокар з Маргаритою Бабенберг[2359].

Ще Володимир Пашуто звернув увагу на розуміння літописцем важливості цієї війни[2360]. Микола Котляр, в цілому негативно оцінюючи боротьбу за спадщину Бабенбергів та її наслідки, стверджував, що у Данила Романовича були наміри створити спільну русько-австрійську державу[2361]. Слідом за Іваном Крип'якевичем, який допускав, що Данило Романович "захопився планом посадити одного із синів на австрійському престолі, щоб в час загрози від ординців мати тут резерв для князівської сім'ї"[2362], на ординські мотиви змін у політиці галицько-волинського князя вказував польський дослідник Маріуш Бартніцкий[2363]. Даріушем Домбровським була висунена версія вимушеної участі в цих подіях галицько-волинського князя під впливом і в інтересах угорського короля Бели IV[2364].

Що ж змусило Данила Романовича вв'язатися у боротьбу за Австрійську спадщину в розпал переговорів з римським папою, формування антиординської коаліції та проведення військової реформи? При всій запальності свого характеру, яка особливо проявлялася під час битв, назвати цього князя авантюристом в політиці не можна. Напевно, все-таки інтереси Данила Романовича і Бели IV в австрійському питанні збігалися. Утвердження сина в самому серці Європи ще

[2359] Continuatio Sancrucensis II / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T.9. Hannoverae, 1925. P. 643; Paltrami seu Vatzonis consulis Vienensis chronicon Austriacarum / Ed. H. Pez // Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuini. T. 1. Lipsiae, 1721. Col. 714.

[2360] *Пашуто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 258.

[2361] *Котляр Н. Ф.* Дипломатия Южной Руси. Санкт-Петербург, 2003. С. 140.

[2362] *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 117.

[2363] *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin, 2005. S. 188–189.

[2364] *Dąbrowski D.* Stosunki pomiędzy Romanowiczami a królem Węgier Belą IV i niektórymi książętami polskimi w latach 1235-1240 // Княжа доба: історія і культура. Вип. 1. Львів. 2007. С. 83–87.

тісніше зближало Данила Романовича з європейськими володарями, яких він хотів залучити до боротьби з монголами. Після шлюбу з Гертрудою Бабенберг законність претензій Романа Даниловича визнала також і австрійська еліта, зокрема ландріхтер Австрії і герцогський шенк граф Генріх фон Хассбах, його брат Ульріх, брати Бернгард і Генріх Пройселі, Конрад фон Васербург, Оттон фон Майсау, Конрад фон Фалькенберг, Конрад фон Гімберг, Генріх фон Ліхтенштейн, Ульріх фон Гюттендорф, Крафт фон Слеюц і Оттон фон Лейсс, які пізніше звинувачували князя Романа Даниловича у зраді через відмову подальшої боротьби за австрійський престол[2365].

Війні за Австрійську спадщину (1246–1278) присвячені численні наукові дослідження, перш за все австрійські[2366], німецькі[2367], угорські[2368], чеські[2369], польські[2370], українські та російські[2371]. Найкраще дослідження, на мій погляд, належить польському історику Норберту Міка[2372]. Але розгляд участі галицько-волинських князів у цих подіях здебільшого займає маргінальне місце або ж здійснений поверхово.

[2365] *Mika N.* Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. Racibórz, 2008. S.40.

[2366] Див.: *Redlich O.* Rudolf von Habsburg – das Deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaisertums. Insbruck, 1903; *Meier H.* Gertrud Herzogin von Österreich und Steirmark // Zeitschrift des Historischen Vereins für Steirmark. Graz, 1927; *Hantsch H.* Die Geschichte Österreichs. T. 1. Graz–Wien–Köln, 1959; *Zöllner E.* Geschichte Österreichs. Wien, 1974; *Haider S.* Geschichte Oberösterreichs. Wien, 1987; *Dopsch H., Brenner K., Weltin M.* Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Läund das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmitteelalter. Wien, 1999.

[2367] Див.: *Vancsa M.* Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. Gotha, 1905; *Pirchegger H.* Geschichte der Steirmark. T. 1 (bis 1283). Gotha, 1920; *Hausmann F.* Kaiser Friedrich II. und Österreich. Probleme um Friedrich II // Vorträge und Forschungen. Bd.16. Sigmaringen, 1974; *Kusternig A.* Die Zeit König Ottokars in Österreich (1251–1278). St. Pölten–Wien, 1978; *Stökl G.* Der russische Staat in Mittelalter und früher Neuzeit. Wiesbaden, 1981; *Hoensch J. K.* Přemysl Otokar II. von Böhmen. Der goldene König. Graz–Wien–Köln, 1989; *Krieger K. F.* Rudolf von Habsburg. Darmstadt, 2003.

[2368] Див.: *Pray G.* Historia rerum Hungariae cum notitiis praeviis. T. 1. Budae, 1801; *Wertner M.* Die Regierung Béla's des Vierten // Ungarische Revue. T. 13. 1893; *Pauler G.* A Magyar nemzet története az Árpádházi királyok allat. T. 2. Budapest, 1893; *Hóman B.* Magyar történet a rendiség kialakulásának kora. T. 2. Budapest, 1935; *Kristó G.* Magyarorszag története 895–1301. Budapest, 2006.

[2369] Див.: *Palacký F.* Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. T. 1. Cz. 2. Praha, 1854; T. 1. Cz. 3. Praha, 1855; *Šusta J.* Dvě knihy českych dějin. Kniha prvni – Posledni Přemyslovci a jejich dědictví. Praha, 1917; *Novotný V.* České dějiny. T. 1. Cz. 3. Praha, 1928; T. 1. Cz. 4. Praha, 1937; *Kavka F.* Dějiny Česko-Slovenska do roku 1437. Praha, 1971; *Vaníček V.* Velké dějiny zemí Koruny české. T. 3 (1250–1310). Praha–Litomyšl, 2002; *Žemlička J.* Století posledních Přemyslovců. Český stst a společnost ve 13. století. Praha, 1986.

[2370] Див.: *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Danilowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1301 // Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Вип. 3. Львів, 2001. С. 42–69; *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin, 2005.

[2371] Див.: *Котляр М.Ф.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С.112–118; *Войтович Л.* Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'янознавства. Вип. 56. 2006. С.263–273; *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 313; *Майоров А. В.* Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века // Вопросы истории. 2011. № 7. С.32–52; *Його ж.* Русь, Византия и Западная Европа. С. 668–671.

[2372] *Mika N.* Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. Racibórz, 2008.

Союзникам необхідно було силою відстояти права Романа Даниловича, з якими Пшемисліди не збиралися рахуватися. Потужня коаліція Бели IV та Данила Романовича, до якої приєдналися польські князі, зяті угорського короля (краківський князь Болеслав Сором'язливий і його племінник молодий ленчинський князь Лєшек Чорний), васальні сербські і болгарські князі та половці[2373] й литовські свояки Данила Романовича, здавалося легко повинна була здолати чеські війська. Війна розпочалася вторгненням половців у другій половині 1252 р. в Мораву. Наприкінці весни – на початку літа 1253 р. до Чехії вторглися галицько-волинські, польські та литовські війська. Біля міста Козлій (нині Козлє на березі Одри на території Польщі) князь Лев Данилович з дружинами литовських князів Товтивіла та Ердивіла і полком двірського Андрія відділився від основних сил і став пустошити чеські землі, відволікаючи сили чеського короля від походу до Австрії. Потім він вчасно підійшов під Опаву, яку взяли в облогу Данило Романович та поляки[2374].

Здобуття Опави та битва під Оломоуцем (25 квітня 1253 р.) давали надію на швидке переможне закінчення війни. У цій ситуації чеська сторона пропонувала Романові Даниловичу розділити австрійську спадщину. Але 23 вересня 1253 р. помер чеський король Вацлав I й у жовтні Пшемисл II Оттокар був коронований королем Чехії, що спричинилося до втручання папи Інокентія IV. Монголи чітко дали зрозуміти, що вважають папу ворогом. Відношення до нього було сформоване в посланні великого каана Гуюка від 3–11 листопада 1246 р. (останні дні джамада-аль-ахар року 644): "Ти сам на чолі королів, всі разом без виключення, прийдіть запропонувати нам службу і покору. З того часу ми будемо вважати вас підкореними. І якщо ви не підете за Божим велінням і будете противитися нашим наказам, то ви станете ворогами"[2375]. Незважаючи на постійні пошуки порозуміння та надії, які спричинила інформація, що старший син і спадкоємець Бату – Сартак є християнином, папа трудився над організацією своєрідного санітарного кордону з християнських держав вздовж умовної лінії фронту, якою вважалися межі впливів Орди. Посланому французьким королем Людовиком IX францисканцю Гільому де Рубруку, який у 1253 р. прибув до Сартака, даруючи йому євангеліє, псалтир, кадило і розп'яття, монгольський оглан відмовив у розмові, відіславши до батька, а його секретар Колка, християнин-несторіанин за віросповіданням, заявив монахам: "*не смійте говорити, що наш пан християнин, а монгол*"[2376]. Монголи вірили, що їх *Тенгрі* (Небо) – верховний Бог всіх народів, які в тій чи іншій мірі вірили в нього через своїх богів, тому підтримували всі релігії.

[2373] Kosmova letopisu pokračovatele. Vydavatel J. Emler. Prekladatel V. V. Tomek // Fontes rerum Bohemicarum. T. 2. Praha, 1874. S. 316.

[2374] Ипатьевская летопись. Стб. 827–828.

[2375] Див.: *Pelliot P.* La letter du Grand Khan Güyük a Innocent IV // Revue de l'Orient Chrétien. 3-e serie. Vol. 23. Paris, 1922–1923; *Джованни дель Плано Карпини.* История монгалов. *Гильом де Рубрук.* Посольство в Восточнные страны / Перевод А.И.Малеина. Москва, 1957. Прим. 217.

[2376] Там же. – С.114–115.

Сартак, оточення якого складали несторіани і улус якого охоплював князівства Північно-Східної Русі, більше схилявся до християнства, але назвати його християнином можна було тільки умовно[2377]. Надії, звичайно були, вони відбиті і у джерелах, які часто видавали бажане за дійсне, в реальності ж монгольська еліта залишалася прагматично монгольською і продовжувала політику реалізації завоювання світу, яке начебто *Тенгрі* доручив Чингіз-хану[2378]. Папа був реальним політиком і готував хрестовий похід проти монголів, який не був реалізований через постійні конфлікти з імператором Фрідріхом II, а також байдуже ставлення європейських володарів, які не бачили перспективи далі власних кордонів[2379]. Велика війна між центральноєвропейськими володарями занепокоїла папу. Свою позицію папа Інокентій IV обґрунтовував побоюванням, що продовження цього конфлікту може закінчитися підпорядкуванням цих християнських держав монголам[2380]. Така розв'язка подій видавалася доволі реальною.

Завершувалися переговори Данила Романовича з папою. Конфронтація з литовським королем Міндовгом закінчилася компромісним миром, який в кінці 1253 р. був скріплений шлюбом Шварна Даниловича з дочкою Міндовга[2381]. Навряд чи вартує розглядати цю акцію ізольовано від переговорів з Римом. Прийнявши титул *короля Русі* (а не *короля Галичини і Володимирії* як перед ним угорські королі та принц Калман), Данило Романович, без сумніву, підкреслив цим свої претензії на всю Русь, і це не могла не сприйняти як виклик Золота Орда[2382]. За

[2377] *Бартольд В.В.* Мусульманские известия о Чингизидах-христианах // Записки Восточного отделения Имп. Русского археологического общества. Т. 6. Санкт-Петербург, 1891. С. 330–331.

[2378] Див.: *Сочнев Ю.В.* Христианство в Золотой Орде в XIII в.// Из истории Золотой Орды. Казань, 1993. *Галданова Г.Р.* Эволюция представлений о тэнгри (по текстам монголоязычных обрядников) // Средневековая культура Центральной Азии: письменные источники. Улан-Удэ, 1995; *Белозеров И.В.* К вопросу о восприятии чужих религий монголами времен империи (XIII в.) // Проблемы истории и культуры кочевых цивилизаций Центральной Азии. Т. 2. Улан-Удэ, 2000; *Абаев Н.В., Фельдман В.Р., Хортек Л.К.* "Ак чаян" и "тэнгрианство" как духовно-культурная основа кочевнической цивилизации тюрко-монгольских народов // Мир Центральной Азии. Культурология. Философия. Источниковедение. Т. 3. Улан-Удэ, 2002; *Аюрова Н.А.* Религиозная ситуация в Великой Монгольской империи // Чингиз-хан и судьбы народов Евразии. Улан-Удэ, 2003; *Коновалов П.Б.* Культ Мунхэ Тэнгри у средневековых монголов и его истоки // Чингихан и судьбы народов Евразии. Улан-Удэ, 2003; *Султанов Т.И.* Чингис-хан и Чингизиды. Судьба и власть. Москва, 2006; *Дробышев Ю.И.* Мандат Неба в руках монголов // Basileus: сб. статей, посвященный 60-летию В.В.Васильева. Москва, 2007; *Юрченко А.Г.* Хан Узбек. Между империей и исламом. Структуры повседневности. Санкт-Петербург, 2012. С. 40–45, 64–100.

[2379] *Umiński J.* Niebiezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku a papież Innocenty IV. Lwów, 1922. S.92.

[2380] Vetera monumenta nistorica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A. Theiner. T. 1. Romae, 1859. № 431. P. 227; Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selecte / Ed. C.Rodenberg. V. 3. Berlin, 1894. № 273. P. 238; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. V. 5.1 / Ed. G. Friedrich. Prague, 1907. № 20. P. 57–58.

[2381] Ипатьевская летопись. Стб. 830.

[2382] *Исаевич Я.Д.* „Королевство Галиции и Володимирии" и „Королевство Руси" // Древнейшие государства на территории СРСР. 1985 г. Москва, 1986. С. 62–63; *Його ж.* Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків (Замість передмови) // Історичні та культурологічні студії. Т. 3. Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня на-

таких умов Данило Романович просто не міг продовжувати боротьбу за Австрійський престол. Бела IV легко погодився на переговори, так, як він не стільки допомагав союзникові, як сам намагався оволодіти австрійськими землями. Якщо не вдалося здобути всю Австрію, то вартувало отримати хоча б якусь частку.

Заложником цієї складної політичної ситуації став Роман Данилович. Чехи обложили його в замку Гайнбург, а родичі не давали допомоги. Рятуючи чоловіка, Гертруда добровільно погодилася на розрив шлюбу[2383]. До такого виходу Романа теж, ймовірно, підштовхували і угорський король і батько та інші родичі. Але для сучасників таке рішення виявилося цілком несподіваним, що й знайшло своє відбиття у джерелах[2384] (деякі хроністи навіть писали "qui dum proficere non posset, reversas ad partes suas uxore sua relicta minus honeste"[2385]).

Після усунення Романа Даниловича як претендента, сторони легко дійшли згоди в травні 1254 р., підписавши відповідні угоди у Буді та Пожоні. Пшемисл II Оттокар отримав Австрію, погодившись на передачу Штирії синові Бели IV – Стефанові[2386].

А князь Роман Данилович, який повернувся з Австрії у 1254 р., відразу ж отримав від короля Міндовга в лен Новогрудське князівство. Такий крок литовського короля не міг бути випадковим. Напевно, папа Інокентій IV доклав зусиль до цього компромісу, який мав гарантувати мир в Центрально-Східній Європі. Міндовг, який напередодні прийняв християнство і отримав від папи королівську корону, а також внормував свої відносини з Данилом Романовичем, скріпивши союз родинними зв'язками, погодився на цей компроміс.

З часом, остаточно утвердившись в Австрії, Пшемисл II Оттокар у 1260 р. розлучився з Маргаритою Бабенберґ. Дітей у них не було, а значно старша за нього дружина йому просто набридла. Розлучення, однак, позбавляло Пшемисліда легітимних прав на спадщину за Бабенберґами, що давало підстави угорському королеві Белі IV для

родження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 3–9; *Його ж.* До історії титулатури володарів у Східній Європі // Княжа доба. Вип. 2. Львів, 2008. С. 3–29; *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана. Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С. 101-103; *Гарді Д.* "Rex Ruscie" olim "rex Gallicie" // Дрогичинъ 1253. Івано-Франківськ, 2008. С. 37–49.

[2383] *Fischer M.* Merkwirdigere Schicksaie des Stiftes und der Stadt klosterneuburg aus Urkunden gezogen II (Urkundenbuch). Wien, 1815. № 60; Fontes Rerum Bohemicarum. T. 2. Praha, 1874. P. 289; T. 3. Praha,1875. P. 312; Continuatio Garstensis / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T.9. Hannowerae, 1925. P.599.

[2384] Viti Arnpecii Chronicon Austriacarum / H. Pez // Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuini. T. 1. Lipsiae, 1721. Col. 1218; Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften / Hrsg. J. Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 6. Hannoverae et Lipsae, 1909. P. 115; Continuatio Garstensis. P. 599; Continuatio Claustroneoburgensis I // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 9. P. 612; Continuatio Sancrucensis II // Ibidem. P. 643; Continuatio Florianensis // Ibidem. P. 747.

[2385] "*котрий, коли утвердитись був не здатен, вернувся до своїх країв, не достойно дружину власну покинувши*" (Continuatio Praedicatorum Vindobonensium / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 727).

[2386] Див.: *Hoensch K.* Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König. Graz–Wiedeń–Köln, 1989. S. 44–48, 112–120.

відновлення боротьби. Нова війна була короткотривалою і завершилася 12 червня 1260 р. битвою біля Кресенбрун у Штирії[2387]. Лицарське військо, очолене штирійським маршалом Ульріхом фон Вільдоном, ще до підходу військ короля Пшемисла II Оттокара розгромило армію короля Бели IV. У цій битві брав участь і король Данило Романович з синами Мстиславом та Шварном. Після другого походу Бурундая він змушений був емігрувати і знайшов притулок у землях свата[2388].

Після цієї перемоги римський папа Урбан IV змусив Пшемисла II Оттокара та Белу IV укласти компромісний мир, скріплений 25 жовтня 1261 р. шлюбом чеського короля з внучкою угорського короля – Кунегундою, донькою князя Мачви Ростислава Михайловича та Анни Бейлівни[2389]. Європа ще чекала вторгнення монгольських полчищ хана Берке.

Після смерті Данила Романовича на початку літа 1264 р. в *королівстві Русі* склалась не проста ситуація. Номінально сюзереном став володимирський князь Василько Романович, але молодший з Даниловичів холмський князь Шварн отримав від брата своєї дружини і спадкоємця вбитого змовниками короля Міндовга – Войшелка Велике князівство Литовське ("Воишелк да кнѧжение свое зятю своемоу Шварнови"[2390]). Ставши великим князем литовським, Шварн Данилович, звичайно, не збирався залишатися васалом

Пам'ятник Пшемислу II Оттокару (Кенігсберг, XIX ст.)

[2387] Continuato Praedicatorum Vindobonensium. P. 728.

[2388] "Danielem regem Russiae et filios eius et caeteros Ruthenorum ac Tataros (Данилом королем Русі з своїми синами та формаціями русі і татар)"(Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 184). Chronica S. Petri Erfordensis moderna / Ed. O. Holder-Egger // Monumenta Erphesfurtensia saec. XII. XIII. XIV. Hannoverae-Lipsiae, 1899. P. 250; *Szaraniewicz I.* Die Hypatios-Chronik als Quellen // Beitrag zur österreichischen Geschichte. Wien, 1872. *S.* 84, 144–145; *Кордуба М.* Участь Данила в битві під Крессенбрунн // Записки НТШ. Т. 10. Львів, 1896. С. 1–2; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 519; *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96; *Його ж.* Війна з монголами на Волині у 1258–1260 роках // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 22. Луцьк, 2010. С. 9–13; *Його ж.* Останні роки короля Данила Романовича // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук. Вип. 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. Львів, 2011. С. 100–106.

[2389] Continuatio Lambacensis / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 560. *Wertner M.* Az Árpádok családi. Nagy Becskerek, 1892. 527–536 old.

[2390] Ипатьевская летопись. Стб. 867.

Надгробок Рудольфа I Габсбурга (Шпаєрський собор, XIII ст.)

дядька далі. Подібна ситуація була небезпечною для Льва Даниловича, у якого зіпсувалися стосунки з батьком, після повернення останнього з еміграції. Батько навіть вирішив передати Галицьке князівство Шварну, тільки, схоже, не встиг цього зробити[2391]. Лев Данилович зробив все, аби завадити братові утвердитися у Литві. Він вміло використав амбіції чеського короля і австрійського герцога Пшемисла II Оттокара, схиливши його до участі в боротьбі за Литовську спадщину, а в кінці підтримав литовського князя Тройдена[2392]. Смерть Шварна Даниловича і Василька Романовича зробила Лева Даниловича сюзереном *королівства Русі*, а Тройдена – сюзереном Литви.

Використовуючи сприятливу кон'юнктуру після миру 1261 р., Пшемисл II Оттокар приєднав також Штирію, Каринтію, Крайну, Віндийську марку та Фріуль аж до Адріатичного моря. 3 травня 1270 р. помер король Бела IV. Його наступник Стефан V зразу відновив війну проти короля Пшемисла II Оттокара, якого вважав своїм головним ворогом, особливо після втрати Штирії у 1271 р. Краківський князь Болеслав Сором'язливий та галицько-волинський князь Лев Данилович виступили на підтримку свояка угорського короля Стефана V, атакувавши союзника Пшемисла II Оттокара врацлавського князя Генріха Пробуса. Лев Данилович залучив до цього походу волинських і литовських князів[2393]. Війна завершилася перемир'ям, підписаним 2 липня 1271 р. в таборі поблизу Пожоння (Братислави), після чого укладено мир,

[2391] *Войтович Л.* Чи був галицьким князем Шварн Данилович? // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. Вип. 2. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 51–58.

[2392] *Войтович Л.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів, 2014. С. 138–146.

[2393] Ипатьевская летопись. Стб. 870; Schlesisches Urkündenbuch. T. 4 / Ed. Winfried Irgang. Köln–Wien, 1988. № 124–127.

підписаний у Празі 14 липня 1271 р. До обидвох документів Стефан V включив і "зятя нашого Льва руського князя" ("Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem"), а також його братів[2394].

Бунт бана Славонії Йоахіма Гуткеледа, несподівана смерть короля Стефана V (6 серпня 1272 р.) і боротьба за угорський престол привели до того, що Лев Данилович та Болеслав Сором'язливий стали союзниками Пшемисла II Оттокара (однією з причин такого союзу було підступне вбивство їх родича, одного з угорських претендентів, князя Мачви Бели Ростиславича в листопаді 1272 р.). Союз цей остаточно сформовано в Опаві наприкінці 1273 – на початку 1274 р.[2395] До нього активно долучився також цілий ряд польських князів, причому не лише з числа сілезьких, які здавна тяжіли до Чехії.

1 листопада 1273 р. рейхстаг німецьких князів обрав королем графа Рудольфа фон Габсбурга. Чеський король, який сам претендував на німецьку корону, не захотів визнати обрання володаря незначних швейцарських графств Габсбург і Лауфенбург. Щоб змусити Пшемисла II Оттокара визнати своє обрання, король Рудольф у 1274 р. висунув широку програму повернення самовільно захоплених після 1245 р. імперських ленів (до яких, в першу чергу, належала Австрія). А коли чеський король і австрійський герцог проігнорував цю програму і не склав васальної присяги, оголосив його зрадником і несподівано вторгнувся до Австрії у 1276 р. Заскочений зненацька і не готовий до боротьби, Пшемисл II Оттокар за Віденським трактатом 25–26 листопада 1276 р. віддав Австрію королю Рудольфу I Габсбургу[2396].

Але обидві сторони готувалися до війни. Угорський король Ласло IV, шукаючи підтримки в боротьбі з баронами, перетворився на палкого прихильника Рудольфа Габсбурга, підштовхуючи останнього до війни. 13 липня 1277 р. укладено угорсько-німецький союз, а 11 серпня 1277 р. обидва королі зустрілися в Хеймбурзі на австрійсько-угорському пограниччі[2397].

У свою чергу, Пшемисл II Оттокар теж шукав тіснішого зближення зі своїми союзниками. На думку польського генеалога Казимира Ясіньського, між 1275–1278 рр. укладено угоду, скріплену шлюбом Казимира, старшого сина опольського князя Владислава, з Оленою з роду Романовичів[2398]. Цю версію підтримав Станіслав Срока[2399]. За

[2394] Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A. Theiner. V. 1 (1216–1352). Roma, 1859. № 80; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae / Ed. J. Emier. V. 2 (1253–1310). Pragae, 1872. № 753; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae / Ed. J. Šebánek i S. Dušková. T. 5/2. Pragae, 1981. № 636–637.

[2395] Див.: *Войтович Л.* Лев Данилович и загадки "австрийского узла" (1272–1278) // Rossica Antiqua. 2011. № 2(4). С. 120–139; *Його ж.* О времени включения Закарпатья в состав Галицко-Волынского государства // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев, 2011. № 4 (26). С. 5–25, 160–167.

[2396] Continuatio Vindobonensis / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 9. Hannoverae, 1851. P. 709.

[2397] Codex diplomaticus Hungarie eclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. T. 5. Buda, 1829. V. 2. P. 388–393.

[2398] *Jasiński K.* Rodowód Piastów śląskich. T. 3. Wrocław, 1977. S. 35–38.

[2399] *Sroka S.* Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średnowieczu. Kraków, 1995. S. 34–36.

Д. Домбровським, Олена була донькою Лева Даниловича[2400]. Такий шлюб, з огляду на близькі стосунки опольського князя з Пшемислом II Оттокаром, мав би означати підтвердження і чесько-галицького союзу[2401]. Влітку 1277 р. імперські дипломати вважали руських і польських князів союзниками чеського короля[2402]. Перед 21 січня 1278 р. до Лева Даниловича приїздив чеський дипломат (venit de Russia) Пардус, син Неплаха[2403].

Рудольф Габсбург теж спробував поборотися за позицію руських князів. Німецький король взагалі старанно готував свої військові акції. 21 серпня 1277 р. він доручив провести переговори з руськими князями ченцю-мінориту Генріху фон Брене, молодшому синові Дітріха фон Веттіна, графа фон Брене, та Євдокії, доньки мазовецького князя Конрада та Агафії Святославівни[2404]. Але німецький дипломат не встиг виконати свою місію. Галицько-чеський союз, скріплений шлюбом доньки Лева Даниловича із спадкоємцем опольського князя, уже відбувся.

Війна розгорнулася у 1278 р. і завершилася жорстокою битвою поблизу Дюрнкрута (Сухих Крутів) на Моравському полі біля впадіння Морави до Дунаю неподалік від Відня 26 серпня 1278 р.[2405] Загибель у ній короля Пшемисла II Оттокара нарешті розрубала "австрійський вузол" і перетворила Австрію на довговікову опору династії Габсбургів. Але тут виникає ще одна малодосліджена проблема щодо можливої участі у цій битві князя Лева Даниловича. За Рифмованою хронікою Оттокара Штирійського (†1318) "послав з допомогою багато добрих воїнів король Лев з Русі" на допомогу союзникові Пшемислу II Оттокару[2406]. За хронікою абата Іогана з Віктрінга (XIV ст.), король Лев Данилович ("Leo rex Ruthenorum") сам брав участь у битві на стороні чеського короля[2407]. Участь військ Лева Даниловича підтверджує і хроніка Леопольда Стайнреутера, який, правда, міг користуватися працею

[2400] *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S. 217–225.

[2401] *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299-1300 r. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії. Т. 3. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 49.

[2402] *Włodarski B.* Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i na początkach XIV wieku (1250–1309) // Archiwum towarzystwa Naukowego we Lwowie. T. 7. Zesz. 3. Lwów, 1931. Dz. 2. S. 78.

[2403] Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae T. 5/1. / Ed. J. Šebánek, S. Dušková. Pragae, 1974. № 50.

[2404] *Mika N.* Walka o spadek. S. 95.

[2405] Див.: Česko-rakouskévztahy ve 13. století. Rakusko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velé říše Přemysla Otakara II. Sbornik příspévků ze sympodia konano 26–27. září 1996 ve Znojmé / Red. M. Bláhová, I. Hlaváček. Praha, 1998.

[2406] Ottokars österreichische Reimmchronik / Ed. J. Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 5/1. Hannoverae, 1893. W. 15233–15234.

[2407] Johannis abbatis Victoriensis Liber centanum historianum / Ed. F. Schneider // Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum. T. 43. Hannooverae–Lipsiae, 1909. P. 231, 277.

Оттокара Штирійського[2408], а також пізніші австрійські[2409] та німецькі хроністи[2410]. Про участь русичів у битві на стороні чеського короля повідомляють також баварські та східнонімецькі джерела, не уточнюючи з яких князівств походили війська[2411]. Участь військ польських князів у битві також підтверджують джерела, втім і перелічені[2412].

Справедливі закиди окремих дослідників хроністу Оттокару Штирійському, який створив свою працю близько 1330 р., ніби він дбаючи більше про поетичну сторону твору, довільно скорочував слова, що ускладнює, враховуючи і діалектичні особливості, розуміння тексту[2413], до інформації про князя Лева навряд чи дотичні. Польська історіографія піддала сумніву участь війська князя Лева Даниловича в цій битві, виступаючи з доволі загальних міркувань і залишаючи осторонь питання для чого австрійським хроністам було вигадувати участь далекого галицького князя, при цьому називаючи його на ім'я[2414]. Антоні Берцяк взагалі спробував довести, що в битві під Сухими Крутами брали участь тільки польські найманці, а не війська польських князів[2415]. Однак з чеських джерел випливає, що король чекав на польських князів та їх дружини, на що слушно звернув увагу Норберт Міка[2416]. Поважні дослідники ухиляються від вирішення цих проблем[2417].

Володимир Пашуто помилково вказав на участь Лева Даниловича в битві на стороні цісаря Рудольфа Габсбурга[2418]. Він виходив з інформації Продовжувача хроніки пресвітера Магнуса, за якою серед

[2408] *Heiling K. J.* Leopold Stainreuter von Wien der Verfasser der sogenannten Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften // Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. T. 47. Innsbruck, 1933. S. 257.

[2409] Anonimi Leobiensis chronicon / Ed. H. Pez // Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini. T. 1. Lipsiae, 1721. P. 848; *Ebendorfer T.* Chronica Austriae / Ed. A. Lhotski // Monumenta Germanie Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Series Nova. T.13. Berlin–Zürich, 1967. P. 146; Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften / Hrsg. J. Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chronikon. T. 6. Hannoverae et Lipsae, 1909. P. 133.

[2410] Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/1277 – 1454/56 / Hrsg. R. Sprandel // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Series Nowa. T. 17. München, 1994. P. 179; Viti Arnpecii Chronicon Austriacarum / H. Pez // Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuini. T. 1. Lipsiae, 1721. Col. 1226–1227.

[2411] Eberhardi archidiaconi Ratisbonensis annals / Ed. Ph. Jaffé // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 17. Hannoverae, 1861. P.5 93; Hermani Altahensis annals / Ed. Ph. Jaffé // Ibidem. P. 410. *Theodoricus de Niem.* Historie de gestis Romanorum Principum // Monumenta Germaniae Historica. Staatschriften des späteren mittelalters. T. 5. Stuttgart, 1980. Bd. 2. P. 118.

[2412] *Mika N.* Walka o spadek. S. 90–91.

[2413] *Huber A.* Die steiersche Reimchronik und das österreichische Interegnum // Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. T. 4. 1883. S. 41–74.

[2414] *Włodarski B.* Polska i Ruś. S. 157; *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne. S. 49–50, 62; *Mika N.* Walka o spadek. S. 91–93.

[2415] *Berciak A.* Polacy w bitwie pod Suchymi Krutami // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. № 72: Prace Historyczne. T. 4. Katowice, 1975. S. 7–25.

[2416] *Mika N.* Walka o spadek. S. 90–91.

[2417] Див., наприклад: *Kustemig A.* Bitva na Moravskem poli u Suchych Krut a Jedenspeigen 26 Srpna 1278 // Česko-rakouske vztahy / Pod red. M. Blahovej i I. Hlavačka. Praha, 1998. S. 163–189.

[2418] *Пашуто В. Т.* Очерки. С. 300.

союзників цісаря поряд з половцями названі русини[2419]. Але це могли бути дружини з угорського війська Ласло IV Куна, набрані в закарпатських комітатах, значна частина території яких входила до королівського домену[2420].

Серед джерел, які згадують події цієї війни, цікаве повідомлення Томаса з Павії. Відомий теолог і францисканський дипломат Томас Тусці з Павії (бл. 1212–1284) був освіченою людиною. 1245 р. він брав участь у Ліонському собору (де виступав Петро Акерович[2421]), у 1253 р. їздив до Греції, Далмації та Богемії й по інших землях імперії як причетний до унійних переговорів нікейського патріарха з папою Інокентієм IV, потім викладав теологію у Пармі, Болоньї і Феррарі, а з 1258 р. був пріором тосканської провінції францисканського ордену[2422]. Його "Історія імператорів і понтифіків" свідчить не тільки про ерудицію автора, а й поінформованість у багатьох дрібницях. Принаймні про королівство Русі він знав не тільки з чуток. Унійні переговори з патріархом відбувалися паралельно з переговорами з Данилом Романовичем і були ланками однієї програми. Томас Тусці записав, що чеському королеві вдалося схилити русичів до виступу проти німецького короля, але Божим помислом сталася несподівана конфронтація між останніми та волохами (bruteni et blaci)[2423]. Цілком вірогідно, що оточенню Ласло Куна вдалося організувати похід половців з волохами (blachi за тогочасними джерелами локалізуються від верхньої течії Самоша і далі на південь разом з слов'янським населеннням[2424]) у Прутсько-Дністровському межиріччі, який завадив ширшій участі військ Лева Даниловича або і його самого у виправі проти Рудольфа Габсбурга, через що, як записав чеський хроніст Інджіх з Хеймбургу, "Оттокар, крім поляків, зібрав небагато гостей"[2425].

Загалом проблема участі князя Лева Даниловича в битві під Дюрнкрутом вимагає додаткових досліджень самих хронік та їх джерел. Але саме після цієї битви розгорнулася важка і кривава конфронтація галицько-волинського князя з угорським королем, яка тривала аж до загибелі Ласло IV Куна 10 червня 1290 р. Після цього німецький король Рудольф Габсбург 31 серпня 1290 р. надав Угорщину як власний лен

[2419] Chronicon Magni Presbiteri continuation // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 17. Hannoverae, 1861. P. 533.

[2420] *Biedermann H. I.* Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebeit ihr Erwerb und ihre Geschichte. Innsbruk, 1862. S. 1–11.

[2421] Див.: *Паславський І.* Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. Львів, 2009.

[2422] *Schneidler B.* Italienische Geschichtsshreiber. Leipzig, 1909. S. 49–52; *Puano P.* Thomas de Pavie // Dictionnaire de Spiritualité. Paris, 1991. P. 867–868.

[2423] Thome tusci Gesta Imperatorum et Pontificum / Ed. E. Ehrenfeuchter // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 22. Hannoverae, 1872. P. 525.

[2424] *Pop I.-A.* Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century. The Genesis of the Transylvanian State. Cluj-Napoca, 1996. P. 112–113 (карта).

[2425] Letopis Jindřicha Heimburského / Wyd. J. Emler // Fontes Rerum Bohemicarum. T. 3. Praha, 1882. S. 316.

синові Альбрехту I, герцогу Австрії[2426]. Угорська знать підтримала племінника Бели IV – Андрія III, сина герцога Стефана. Війська нового короля Угорщини в червні 1291 р. вторглися до Австрії. Їм на допомогу виступили галицькі дружини Лева Даниловича[2427]. Ця війна завершилася миром у Хайнбурзі 26 серпня 1291 р., за яким Альбрехт I визнав Андрія III королем Угорщини[2428].

Баварський епізод. У 1301 р., коли вигасла династія Арпадовичів, на угорську спадщину мали право нащадки доньок угорських королів: сицилійський принц Карл Роберт, чеський король Вацлав II, баварський герцог Отто III і король Русі Юрій Львович. Але останній не взяв участі в боротьбі за угорську корону. Схоже, що він спершу підтримував Карла Роберта, союз з яким був скріплений шлюбом останнього з сестрою короля Марією Львівною[2429]. Після смерті Марії король Юрій схилився до іншого претендента – баварського герцога Отто III Віттельсбаха (1261–1312). Зазнавши поразки в Угорщині, де він потрапив у полон до трансильванського воєводи Владислава, у 1308 р. він вертався до Баварії через галицькі володіння[2430] й Оттокар Штирійський відзначив теплу зустріч володарів[2431]. Деякі джерела навіть зафіксували, що герцог був звільнений королем Русі[2432]. Існують підстави вважати, що союз короля Юрія Львовича і герцога Отто III міг бути скріплений шлюбом Льва Юрійовича з незнаною з імені сестрою Агнеси, дружини Отто III[2433]. Ян Яблоновський, відкликаючись до Мартина Кромера, назвав дружину Любарта Гедиміновича (доньку Льва Юрійовича) Бушею[2434], що може бути скороченням від Богуслави. Від Я. Яблоновського це ім'я запозичили Теодор Нарбут[2435] та

[2426] *Marchali H. H.* Magyarország története az Árpádok korában 1038–1301. Budapest, 1896. 576–577 old.

[2427] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. С. 98–100.

[2428] Codex diplomaticus Hungarie eclesiasticus ac civilis T. 11. V. 1 / Ed. G. Fejer. Buda, 1844. P. 180.

[2429] Див.: *Kristó Gy.* Károly Robert elsö felesége // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. T. 86. 1983. 27–30 old; *Idem.* Aba Sámuel és Károly Robert szaládi kopcsolatairol // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. T. 96. 1992. 25–30 old; *Idem.* Orosz Hercegnö volt-e Károly Robert elsö felesége? // Aetas. 1994. № 1. 194–199 old; *Sroka S.* Wokól mariażu Karola Roberta z Piastówną ślaską Marią // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. 1994. № 11. S. 1–5; *Idem.* Genealogia Andegawenów węgierskich. Kraków, 1999. S. 21–28; *Войтович Л.* Загадка королеви Марії Львівни // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 4. Львів, 2004. С. 7–10; *Його ж.* Галицько-волинські етюди. С. 337–341.

[2430] Continuatio Sancrucensis III // Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. T. 9. Hannoverae, 1925. P. 734; Die Kölner Weltchronik 1273/1278–1376 / Hrsg. R. Sprandel // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Series Nova. T. 15. München, 1991. P. 65.

[2431] Ottokars österreichische Reimmchronik / Ed. J. Seemüller // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 5. Hannoverae, 1893. P. 1152–1154.

[2432] Continuatio Sancrucensis III. P. 734; Continuatio Zwetlensis III // Ibidem. P. 662.

[2433] "Аннали" баварського монастиря Остерховен називають дружину Отто III Єлизаветою (Annales Osterhovenses // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. 17. P. 555).

[2434] Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc. / Ed. J. A. Jablonowski. Nörimberg, 1748. Tabl. 10.

[2435] *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu Litewskiego. T. 6. Warszawa, 1838. S. 139.

Микола Карамзін[2436]. Однак в М. Кромера імені княгині не приведено, а Юзеф Бартоломей Зіморович назвав її Євфимією[2437]. Це ім'я засвідчили й пом'яники. Отже, дружиною Льва Юрійовича, напевно, була полька (тому і його донька мала польське ім'я) – сестра Агнеси. Останнє дозволило її братам – глоговським князям Генріху II та Яну – претендувати у 1323 р. на галицько-волинську спадщину, причому їх претензії визнав папа.[2438] Тобто, вони мусили мати якісь династичні підстави: ця проблема також потребує додаткового дослідження, бо існують певні сумніви щодо самого джерела цієї інформації.

Зрозуміло, що дослідження галицько-волинських зв'язків з німецькими землями потребує значних глибоких пошуків як у величезному масиві латиномовних і німецькомовних хронік та актового матеріалу, значна частина якого ще не видана, але доступна для дослідників у добре збережених німецьких архівах. Подібні дослідження потребують, перш за все, коштів і підготованих фахівців. Але іншого шляху не існує. Впевнений, що попереду нас чекають цікаві знахідки, перш за все на рівні досі майже не опрацьованих шляхетського та міщанського середовищ.

[2436] *Карамзин Н. М.* История государства Российского. Т.4. Примечания. Санкт-Петербург, 1818. С. 138.

[2437] *Zimorowicz B.* Historia miasta Lwowa. Lwów, 1835. S. 82–83.

[2438] *Войтович Л.* Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. 1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 83.

ЕПІЛОГ: КОНСТАНЦЬКИЙ СОБОР 1414–1418 РР.*

У 1387 р., домовившись з галицькою елітою, Польща анексувала галицьку частину *королівства Русі*, що було визнано Литвою за угодою в Острові у 1392 р. Але Угорщина не погоджувалася з цією анексією, угорські гарнізони ще утримували частину Прикарпаття. Витіснивши їх звідти, Польща організувала на цих землях васальне Жидачівське князівство[2439]. У Львові ж була резиденція генерального старости, фактичного намісника короля Владислава Ягайла, – і продовжували карбувати "руські монети", які демонстрували суверенність королівства. На переговорах з угорським королем Сигізмундом Люксембургом (1412–1413 рр.) спірну проблему *королівства Русі* відкладали на майбутнє[2440]. Обидва королі титулувалися сюзеренами цих земель (Сигізмунд – "rex Galiciae et Lodomerae", а Владислав Ягайло – "король полски, литовски и руски"[2441]; герб *королівства Русі*, відомий від часів Лева Даниловича[2442] (крокуючий лев, який піднімається на скелю) вміщений на його надгробку в краківській катедрі на Вавелі[2443]). Ситуація ускладнювалася і тим, що старший брат Сигізмунда Вацлав IV, був королем Чехії та Німеччини і курфюрстом бранденбурзьким, а з 1410 р. німецьким королем став сам Сигізмунд. На черзі була

* В розділі використані матеріали з раніше опублікованих праць автора: *Войтович Л.* Загадковий "високородовитий шляхетний князь Червоної Русі" // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 13. Дрогобич, 2009. С. 24–32; *Його ж.* Загадочный высокородный благородный князь Червонной Руси // Генеалогический вестник. Вып. 36. Санкт-Петербург, 2009. С. 51–60; *Його ж.* Заключительный этап борьбы за "королевство Руси" // Вестник Удмуртского университета. Серия 5. История и филология. 2012. Вып. 3. С. 10–15.

[2439] *Войтович Л.* Жидачівське князівство // Іван Виговський. Збірник статей наукової конференції, присвяченої 350-літтю Конотопської битви. Львів, 2010. С. 40–44; *Його ж.* Жидачівське князівство // Львівська газета (Львів). 2014. 14 квітня; *Папа І.* Жидачівське князівство (1393–1442): спірні питання історії // Фортеця: збірник заповідника "Тустань". Вип. 2. Львів, 2012. С. 177–184; *Її ж.* "Жидачівські грамоти" князя Федора Любартовича: проблеми автентичності // Княжа доба: історія і культура. Вип. 6. Львів, 2012. С. 292–314.

[2440] *Matijów J.* Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien // Jahresbericht des k. k. II. Obergimnasiums im Lemberg für das Jahr 1886. S. 28–30.

[2441] Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z.L.Radzimińskiego przy współudziale P.Skobielskiego i B.Gorczaka. T. 1. Lwów, 1886. S. 22; Грамоти XIV ст. / Упоряд., вступ і комент. М.М.Пещак. Київ, 1974. С. 142.

[2442] *Lewicki A.* Rutchenische Teilfürstentümer bis zur Vereinigung mit Polen 1387 // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Woet und Bild. Galizien. Wien, 1898. S. 173; *Лаппо-Данилевский А.* Печати последних галичско-владимирских князей и их советников // Болеслав-Юрий II Тройденоваич. Сборник материалов и исследований. Санкт-Петербург, 1907. С. 214–307; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 154; *Дашкевич Я.* Геральдичне зображення Лева в період Галицько-Волинської держави (перша половина XIV ст.) // Знак. Ч. 16. 1998. С. 6–8; *Гречило А.* Територіальні символи Галицько-Волинської держави другої половини XIII – початку XIV століть // Записки НТШ. Т. 240. Львів, 2000. С. 256–260; *Однороженко О.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст. Харків, 2009. С. 5.

[2443] *Kuczyński S. K.* Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje. Warszawa, 1993. S. 29–32.

імператорська корона Священної Римської імперії.

Упродовж 1414–1418 рр. у швабському місті Констанці на березі Боденського озера працював XVI Вселенський собор, скликаний з ініціативи короля Угорщини і Німеччини Сигізмунда Люксембурга для подолання "Великої схизми" 1378–1414 рр. коли на чолі католицької церкви стояло два–три папи, які ворогували між собою. Крім трьох пап, трьох патріархів, 29 кардиналів, 33 архиєпископів, 150 єпископів, понад 100 абатів і понад 300 докторів теології та права з різних європейських університетів, на соборі були присутні герцоги Австрії, Баварії, Саксонії, Мекленбургу та Лотарингії, а також посольства інших світських правителів: королів Франції, Англії, Шотландії, Польщі, Швеції, Данії, Норвегії, Неаполю, Сицилії[2444] і "посольство королівства Червоної Русі" („das kьngrich von Rot Rusen")[2445].

Хроніка Констанцького собору, що її склав близько 1420 г. секретар міської ради міста Констанц і єпископський нотаріус Ульріх фон Ріхенталь (бл. 1366 – бл. 1437), який був головним канцеляристом цього собору і володів практично всією повнотою інформації про події, служить основним джерелом з історії собору. Латинський текст хроніки не зберігся, а списки її ранніх перекладів середньо-німецькою мовою помітно відрізняються між собою[2446]. Рукописи хроніки Ріхенталя багато ілюстровані, зокрема, там приведено більше тисячі гербів учасників собору[2447]. Хроніку Ріхенталя видав ще у 1483 р. ауґсбурзький друкар Антон Зорґ[2448] за списком Гебхарда Дахера (1467)[2449]. У виданні збереглося повідомлення, що в Констанц прибуло "від світлійшого високородовитого князя [і] короля Галіції повноважне велике посольство"[2450]. Там же приведений і герб "короля Галіції" у вигляді увінчаного короною щита з поздовжніми голубими смугами на білому тлі. Це ж зображення є на мініатюрі рукопису хроніки Ріхенталя, яка належить Росгартенському музею у Констанці[2451]. Віддалено герб нагадує популярний серед шляхти королівства Русі герб Корчак, який спершу був гербом Дмитра з Горая і Щебрешина, нащадка галицького

[2444] *Milman H. H.* History of Latin Christianity. T. 7. London, 1867. P. 426–524.

[2445] *Ulrich von Richental.* Chronik des Constanzer Concils 1414. bis 1418 / Hrsg. von M. R. Buck // Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart. Bd. 158. Tübingen, 1882. S. 50–51.

[2446] *Buck T. M.* Fiktion und Realität. Zu den Textinserten der Richental-Chronik // Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins. Bd. 149. 2001. S. 153–161; *Wacker G.* Ulrich Richentals Chronik des Konstanzer Konzils und ihre Funktionalisierung im 15. und 16. Jahrhundert. Aspekte zur Rekonstruktion der Urschrift und zu den Wirkungsabsichten der überlieferten Handschriften und Drucke. Kassel, 2002.

[2447] *Kup K.* Ulrich von Richental's Chronicle of the Council of Constance. New York, 1936. P. 20.

[2448] Фототипічне перевидання див.: *Ulrich von Richental.* Consiliumbuch. Augsburg, 1483. Potsdam, 1923.

[2449] "Орлы и львы соединились…". Геральдическое художество в книге / Науч. ред. Г. В. Вилинбахов, Е. А. Яровая. Санкт-Петербург, 2006. № 45. С. 89.

[2450] "…von dem durchleuchtigen hochgebornen fürsten kunig von Galitzia en machtige grosse bottschaft…": *Ulrich von Richental.* Consiliumbuch. Augsburg, Anton Sorg, 1483. Potsdam, 1923. S. 111.

[2451] *Ulrich Richental.* Das Konzils ze Konstanz. 1414–1418. Faksimile-Ausgabe der Handschriften im Rosgarten Museum zu Konstanz. Bd. I. Starnberg–Konstanz–Stuttgart, 1964. Bl. CXI versol.

боярина Вовчка з Дроговижа, який ще у середині XIV ст. перейшов на службу до польського короля Казимира III. Від угорського короля Людовика Анжуйського Дмитро отримав дозвіл доповнити свій герб у вигляді корчака (чаші) з собачкою трьома срібними смугами з угорського державного гербу. У результаті корчак з собачкою опинився в нашоломнику, а в полі щита залишилися три смуги[2452]. Звичайно, ні сам Дмитро, який у 1368–1370, 1377–1390 рр. посідав уряд королівського підскарбія, ні його нащадки не могли претендувати на титул "світлійшого високородовитого князя [і] короля Галіції". За часів Констанцького собору титул "короля Галіції і Лодомерії (Володимириї)" носив сам Сигізмунд Люксембург, король Угорщини і Німеччини[2453]. Фактично з 1387 р. галицька частина королівства Русі знаходилась у складі Польщі. Король Польщі Владислав II Ягайло також носив титул короля Русі. Герб, наведений у першому виданні Хроніки фон Ріхенталя, ніколи не використовувався як герб королівства Русі. Що це – помилка видавців чи самого хроніста?

У давніших рукописах Хроніки Констанцького собору згадка про "короля Галіції" і зображення його гербу відсутні. У рукопису, відомому як Олендорфський кодекс з бібліотеки графа Густава фон Кенігсег, складеному, як вважають, у 1438–1450 рр., згадується "високородовитий шляхетний князь Червоної Русі" (це взагалі перша згадка Червоної Русі у європейських джерелах[2454]) і поданий його герб у вигляді розділеного навпіл чорно-білого щита з трьомя хрестами у верхній половині і двоголовим орлом – у нижній[2455]. Аналогічне зображення є і в Констанцькому рукописі хроніки, який відтворює другу її редакцію[2456].

Текст Олендорфського рукопису з фотографічним відтворенням всіх її мініатюр видано[2457]. Опублікований тут герб Червоної Русі (розділений навпіл щит з трьома червоними хрестами у верхньому срібному полі і золотим двоголовим орлом – у нижньому черному полі) Францішек Пєкосінський відніс до територіальних гербів руських земель у складі Великого князівства Литовського[2458]. Червоні хрести на срібному фоні пов'язуються з Волинню та можливим гербом Любарта-Дмитра Гедиміновича. Українські дослідники вважають, що двоглавий візантійський орел (який згадується в Іпатіївському літописі[2459]) був

[2452] *Piekosiński F.* Heraldyka polska wieków średnich. Kraków, 1899. S. 76–80.

[2453] *Desewffy A.* De jure hungaricae coronae in terries Russiae Rubrae. Pestini, 1831.

[2454] *Schramm G.* Die Herkunft des Namens Rus'. Wiesbaden; Berlin, 1982. S. 51–52.

[2455] *Ulrich Richental.* Concilium zu Costenz 1414–1418. Lichtdruck von L. Baeckmann. Karlsruhe, 1881. S. 485.

[2456] *Ulrich Richental.* Das Konzils ze Konstanz. 1414–1418. Bd. I. Faksimile-Ausgabe der Handschriften im Rosgarten Museum zu Konstanz. Bl. CXI versol.

[2457] *Ulrich von Richental.* Concilium zu Costenz 1414–1418. Facsimilé. Imp. de L.Baeckmann, publié par le dr. Hermann Sevin d'apres un manuscript appurtenant au comte Gustave de Königsegg. Karlsruhe, 1881; *Ulrich von Richental.* Chronik des Constanzer Concils 1414. bis 1418 / Hrsg. von M. R. Buck // Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart. Tübingen, 1882.

[2458] *Piekosiński F.* Heraldyka polska wieków średnich. Nr 638. S. 392. Fig. 747.

[2459] Ипатьевская летопись. Стб. 845.

гербом короля Данила Романовича[2460] чи навіть Романа Мстиславича[2461]. Аналіз часу і обставин появи візантійського орла на гербі Галицько-Волинської Русі зробив петербурзький історик О.Майоров[2462]. Правда, окремі його висновки піддав ґрунтовній критиці В.Александрович[2463]. Проблема залишається дискусійною, хоча двоглавий візантійський орел на галицькому гербі після шлюбу Романа Мстиславича з Єфросинією-Анною є досить вірогідним[2464].

Напевно раніші списки німецького перекладу Хроніки більше відповідають дійсності. Заміну "високородовитого шляхетного князя Червоної Русі" на "світлійшого високородовитого князя [і] короля Галіції" із заміною його герба на герб з елементами гербу королівства Угорщини у пізніших списках, напевно, зроблено під впливом імператора Фрідріха III Габсбурга (1452–1493). Констанц знаходився у спадкових землях Габсбургів, а Фрідріх III намагався зібрати все втрачене Люксембургами і перетворити імперію на світову державу. "Європа Ягеллонів" була його політичним суперником.

Хто ж цей загадковий "високородовитий шляхетний князь Червоної Русі", не названий на ім'я? Сумніватися у правдивості інформації У. фон Ріхенталя не доводиться. Для будь-якої фантазії у швейцарського хроніста не було жодних підстав. Але і дати однозначну відповідь на поставлене питання теж не просто.

На мою думку, цим князем міг бути тільки князь Федір Данилович Острозький, нащадок Романа Даниловича й останній з Романовичів на той час[2465]. Зрештою, Томас Прішух (†1419/20), райця магістрату Аусбурга, у своєму "Фундаменті собору" прямо відзначив присутність "Von wissen reussen ein herczog / Mer ein fьrst herczog von Ostrog"[2466]. Князь

[2460] *Петрушевич А.* О городе Галиче за Луквой // Вестник Народного Дома. Ч. 52. Львов, 1887. С. 467; *Климкевич Р.* Двоголовий орел Галицько-Володимирського королівства // Музейні вісті. Чікаго, 1959. Квартал I–II. С. 5–10; *Його ж.* Герб і печаті міста Холма // Літопис Волині. Ч. 7. Вінніпег, 1964. С. 53; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. С. 154; *Гречило А.* Територіальні символи Галицько-Волинської держави другої половини XIII – початку XIV століть // Записки НТШ. Т. 240. Львів, 2000. С. 260–261.

[2461] *Однороженко О.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XII – XVI ст. Харків, 2009. С. 4.

[2462] *Майоров О.* Холмський монумент та територіальні символи Галичини і Волині // Майоров О. а "Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. Т. 2. Біла Церква, 2011. С. 579–594; Його ж. Візантійський орел на гербі Галицько-Волинської Русі // Там само. С. 595–608.

[2463] *Александрович В.* Холм князя і короля Данила Романовича // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла церква, 2013. С. 188–191.

[2464] *Александрович В.*Літописний монумент середини XIII ст. з орлом в околицях Холма // Фортеця: збірник заповідника "Тустань". Кн. 1: На пошану Михайла Рожка. Львів, 2009. С. 98, 100.

[2465] *Войтович Л.* Загадковий "восокородовитий шляхетний князь Червоної Русі" // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 13. Дрогобич, 2009. С. 24–32; *Його ж.* Загадочный высокородный благородный князь Червонной Руси // Генеалогический вестник. Вып. 36. Санкт-Петербург, 2009. С. 51–60.

[2466] „*герцога з Білої Русі та князя, герцога з Острога*" Thomas Prischuch von Augsburg. Das Ticht von Kostenz / Hrsg. K. Höfler // Fontes rerum Austriacarum. B. VI. Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. Teil II. Wien, 1865. S. 376. [Глибоко вдячний І.Паршину, який звер-

Червоної Русі прибув на собор у товаристві претендента на смоленський престол та митрополита Григорія Цамблака. За ними стояв великий князь литовський Вітовт Кейстутович, очевидно, зацікавлений у відродженні *королівства Русі*. Його васал острозький князь Федір Данилович спочатку служив Любарту-Дмитру Гедиміновичу, а потім його синові Федору Любартовичу. У 1386 р. під тиском Ягайла Федір Любартович звільнив Федора Острозького від васальної присяги. Далі цей князь став намісником Луцького князівства і залишався у цій гідності протягом 1387–1392 рр. А потім його шляхи з королем Владиславом Ягайлом розійшлися[2467]. Він не брав участі у битві під Грюнвальдом, а у 1430-х рр. брав активну участь, разом з іншим колишнім прихильником Ягайла князем Зигмунтом Корибутовичем, у війні проти імператора Сигізмунда Люксембурга на боці чеських гуситів[2468]. Повернувшись, він включився у боротьбу проти Польщі нового великого князя литовського Свидригайла Ольгердовича (якому його син Дашко Федорович допоміг у 1418 р. втекти з ув'язнення у Кременецькому замку) і закінчив ченцем Феодосієм у Києво-Печерському монастирі[2469].

Тільки цей князь міг з'явитися у складі литовської делегації на соборі в Констанці з пишним титулом "високородовитого шляхетного князя Червоної Русі" і з гербом, у якому були об'єднані елементи давніх гербів його предків короля Данила Романовича (двоглавий орел) і волинських Даниловичів (хрест[2470]). Амбіцій і відваги нащадку Романа Даниловича було не позичати. Від усієї спадщини Романовичів йому залишилося лише маленьке Острозьке князівство на Волині, до якого він приєднав крихітне придане дружини Агафії-Агрипини

нув мою увагу на це повідомлення, а також на його інтерпретацію білоруськими дослідниками, які ідентифікували герцога з Білої Русі як Федора Юрійовича, сина великого смоленського князя Юрія Святославича (+ 1407) (*Белы А.* Хроніка Белай Русі. Chronicon Russiae Albae. Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мінск, 2000. С. 54–55, 203; *Łatyszonek O.* Od Rusinów Białych do Białorusinów. U źródeł białoruskiej idei narodowej. Białystok, 2006. S. 59.)]

[2467] *Войтович Л.* Родина князів Острозьких // Записки НТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 355–367.

[2468] Див.: *Рубцов Б.Т.* Гуситские войны (Великая крестьянская война XV века в Чехи). Москва, 1955.

[2469] *Войтович Л.* Князі Острозькі: Спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету "Острозька Академія". Серія Історичні науки. Вип. 13. Острог, 2008. С. 44–59.

[2470] В "Книзі знань", відомій за трьома манускриптами (бл.1350 р.) описані подорожі монаха-францисканця з Кастилії і подані кольорові рисунки гербів і прапорів країн, в яких він побував. Після Польщі автор помістив "королівство Леон, яке німці називають Люмбрек" [Львів, який німці називали Лемберг, в цей час був столицею королівства Русі – Л.В.], на прапорі цього королівства зображений червоний хрест на зеленому фоні. В одному з манускриптів – хрест установлений над півмісяцем поверненим ріжками вгору (*Гречило А.* Територіальні символи Галицько-Волинської держави С. 261–262). "Книгу знань" датують і більш раннім часом бл. 1302–1306 рр. На портулані Анджеліно Дульсерта (1339 р.) Львів також показаний як столиця "civitas de Leo", а зелений прапор з червоним хрестом над півмісяцем поверненим ріжками вгору (*Книш Я.* Від уділу до "найблагословеннішої столиці королівства" // Історія Львова. Т. 1. (1256–1772). Львів, 2006. С.56–57), там і кольорова вклейка фрагмента портолана Анджеліно Дульсерта). Цікаво, що на печатці Луцького повіту з 1589 р. можна побачити своєрідне об'єднання обох елементів: двоглавий орел на фоні хреста (*Одноороженко О.* Руські королівські, господарські та князівські печатки. С. 5).

Чурилівни Бродовської. Для останнього з Даниловичів[2471] цього було явно мало. Він вірою і правдою служив Владиславу Ягайлу, сподіваючись взамін отримати від нього хоча б Луцьке князівство на правах лену, але останній, проводячи політику ліквідації уділів, цього не хотів зробити. А великому князеві литовському Вітовту Кейстутовичу доволі вигідно було підтримувати амбіції свого васала. Він готувався до коронації як король Литви та Русі і був зацікавлений аби галицька частина *королівства Русі* не була закріплена за Польщею.

Хто ще міг би з'явитися на соборі з таким титулом? За повне відновлення *королівства Русі* до своєї смерті (4 серпня 1383 р.) боровся князь Любарт-Дмитро Гедимінович, якому у 1340–1349, 1353, 1370–1371, 1372, 1376–1377 рр. вдавалося повністю або частково оволодіти галицькою частиною держави[2472]. Старший син Любарта-Дмитра – Федір змушений був стати васалом Вітовта Кейстутовича і у 1390 р. був переміщений з Волині у Новгород-Сіверський. У 1405–1431 рр. він тримав невелике Жидачівське князівство[2473], залишаючись вірним васалом Владислава II Ягайла. Тому цей князь не міг з'явитися в Констанці у складі литовсько-руської делегації з подібним титулом. Крім того, судячи з монет, Любарт-Дмитро використовував у своєму гербі зображення хреста і лева[2474].

Довший час суперником Любарта-Дмитра був опольский князь Володислав, якому у 1372 р. угорський король Людовик Анжуйський передав у лен "королівство Русь з містами і населенням". Володислав Опольский правив у галицькій частині королівства до 1378 р., прийнявши титул „господаря Руської землі, вічного дідича і самодержця", а також карбував власні монети[2475]. У 1383–1387 рр. він намагався відстояти

[2471] *Войтович Л.* Родина князів Острозьких // Записки НТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 355–367; *Його ж.* Князі Острозькі. Спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки". Вип. 13. Острог, 2008. С. 44–59; *Його ж.* Князі Роман Данилович і Василько Романович – протопласта князів Острозьких // Острозька давнина. Вип. 2. Острiг, 2013. С. 11–25.

[2472] *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Львів, 1996. С.101–104; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині XIV-XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Т.5. Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю акад. Я.Ісаєвича. Львів,1998. С. 153–168; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 18, 37, 40, 74–76, 109, 138, 230–231, 263, 295, 299–300, 310, 345–347, 352–353, 426, 437–438, 440–443, 446–447, 449–450, 463, 474, 476, 485–486, 499–501, 504; *Його ж.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 37–42, 75, 511–512, 562, 614, 618–619, 636, 668–672, 678–679; *Його ж.* Волинська земля //Україна: Литовська доба 1320–1569. Київ, 2008. С. 43–74.

[2473] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 679.

[2474] *Савицький В., Чобіток В.* Монети Дмитрія-Любарта // Старий Луцьк. Вип. 5. Луцьк, 2009. С. 152–159.

[2475] *Szaraniewicz I.* Rządy Władysława Opolczyka na Rusi // Biblioteka Ossolińskich. T. 4. Lwów, 1864. S. 266–284; *Breiter E.* Władysław książę opolski, pan na Wieluniu, Dobrzyniu i Kujawach, pałatyn węgerski i wielkorządca Polski i Rusi. Zarys biograficzny. Lwów, 1889; *Петрушевич А.* Портрет князя Владислава Опольского последнего удельного князя Галицкой Руси. Львов, 1895; *Goyski M.* Sprawa zastawu ziemi dobrzyńskiej przez Władysława Opolczyka i pierwsze lata sporu (1391–1399) // Przegląd Historyczny. T. 3. 1906. S. 5–348; *Pór A.* Opuli László herceg. Magyarország

Галицьку землю від наступу польсько-литовських сил і навіть

nádorispánja nemzedékrendéhez // Turul. T. 26. Miskolc, 1908. 30–37 old; *Idem.* Opuli László Herczeg Magyarország // Századok. T. 43. Budapest, 1909. 537–554 old; *Gilewicz A.* Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378 // Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928. Lwów, 1929. S. 9–108; *Pieradzka K.* Władysław książe opolski 1330-1401. Monografia historyczna. Kraków, 1945 // Archiwum Uniwersytetu Jagiełłonskiego, syng. WF II 122; *Котляр Н.Ф.* Классификация червонорусских монет Владислава князя Опольского // Сообщения Государственного Эрмитажа. Т. 26. Ленинград, 1965. С.38–41; *Adrianyi G., Gottschalk J., Świaziński S.* Herzog Ladislaus von Oppeln und Gründung der Pauliner-kloster Tschenstochau in Polen und Wiese bei Ober Glogau // Archiv für Schlesische Kirchengeschichte. Bd. 36. Görlic, 1978. S. 33–77; *Frontczak M.* Władysław Opolczyk fundator obrazu częstochowskiego // Nasza Przeszłość. T. 52. Warszawa, 1979. S. 98–105; *Sroka S.A.* Czy Władysław Opolczyk był ojcem chrestnym Władysława Jagiełły // Nasza Przeszlość. T. 74. Warszawa, 1990. S. 62–73; *Idem.* Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378 // Rocznik Przemyski. T. 28. 1993. S. 147–154; *Idem.* W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka // Ibidem. T. 29–30. 1993–1994. S. 302–312; *Idem.* Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech. Studium z dziejów stosunków polsko-węgerskich w XIV wieku. Kraków, 1996; *Idem.* Herzog Ladislaus von Oppeln als ungaricher Palatin (1367–1372) // Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. R. 46. Berlin, 1997. Z. 2. S. 224–234; *Idem.* Kariera Władysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku // Europa śródkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S. 265–274; *Idem.* Władysław Opolczyk // Piastowie. Leksykon biograficzne / Red. K.Ożóg, S.Szczur. Kraków, 1999. S. 748–751; *Sperka J.* Z dziejów wojen Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem. Działania wojenne w latach 1393–1394 // Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę uroszin i czterdziestolecie prace naukowej. Kraków, 1995. S. 307–322; *Idem.* Wojny Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem (1391–1396). Cieszyn, 2003; *Idem.* Urzędnicy Władysława Opolczyka na Rusi (1372–1378). Spisy // Spoleczeństwo Polski średniowiecznej / Red. S.K.Kuczyński. T. 10. Warszawa, 2004. S. 83–103; *Idem.* Urzędnicy Władysława Opolczyka w księstwie wieluńskim (1370–1391). Spisy // Średniowiecze polskie i powszechne. T.3 /Red. I.Panic, J.Sperka. Katowice, 2004. S. 110–121; *Idem.* Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchąm. Katowice, 2006; *Idem.* Władysław Opolczyk wobec Sanoka i ziemi sanockiej (1371–1378) // 630. rocznica przybycia Franciszkanów do Sanoka / Red. W.Banach, E.Kasprzak. Sanok, 2008. S. 49–53; *Idem.* Początki osadnictwa rycerstwa śląskiego na Rusi Czerwonej // Княжа доба. Історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 278–302. *Idem.* Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 8 lub 18 maja 1401). Kraków, 2013. 508 s.; *Janowska E.* Konflikt Władysława Opolczyka z Królestwem Polskim // Rocznik Muzeum w Gliwicach. T. 9. 1993. S. 25–36; *Swieżawski A.* Otoczenie ruskie Władysława Opolczyka // Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczny. 1996. Z. 3. S. 71–80; *Idem.* Regencja Władysława Opolczyka na Rusi Czerwonej // Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie / Red. M.Antoniewicz, J.Zbudniewek. Warszawa, 2007. S. 285–366; *Wyrozumski J.* Polska – Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego // Europa śródkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S. 111–119; *Юсяк П.* Оточення князя Володислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) // Вісник Львівського університету. Серія Історична. Т. 34. Львів, 1999. С. 81–91; Władysław Opolski, jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci // Red. A.Pobóg-Lenartowicz. Opole, 2001; *Dola K.* Rządy Władysława Opolczyka w Księstwie Opolskim // Władysław Opolczyk, jakiego nie znamy. S. 31–45; *Idem.* Władysław Opolczyk jako książę opolski // Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Córze w Częstochowie. Warszawa, 2007. S. 12–32; *Antoniewicz M.* Podstawy i zakres władzy księcia Władysława opolskiego w ziemi wieluńskiej oraz pólnocno-zachodniej Małopolsce // Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Córze w Częstochowie. Warszawa, 2007. S. 195–246; *Чорний М.* Владислав Опольський // Енциклопедія Львова. Т. 1 / Під ред. А. Козицького та І. Підкови. Львів, 2007. С. 407–408; *Salamon M.* Władysław Opolczyk a kraje kultury prawosławnej // Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach / Red. A.Barciak. Katowice, 2007. S. 221–231; *Karczewski D.* "Meliorator terrae

звернувся до чеського короля Вацлава IV, оголосивши Галицьку землю васалом цього короля. У цього князя були всі підстави для титулу „господаря Руської землі, вічного дідича і самодержця". В некролозі абатства св. Вінцентія згадується Гремислава, дружина опольського князя Болеслава I, яка померла 14 травня 1313 р. ("Grimizlaua ducissa Opuliensis")[2476]. Правда, в документі від 17 листопада 1301 р. вона названа Агнесою[2477]. Але подібна практика подвійних імен (княжого і хресного) звична для Рюриковичів[2478]. Тому заперечення К. Ясіньського не виглядає переконливим[2479]. Князь Болеслав I доводився дідом Володиславу Опольському. Єдина княжна на ім'я Гремислава, яка жила в той час, була дочкою белзького князя Всеволода Олександровича, померлого, очевидно, в еміграції у своїх родичів у Польщі[2480]. Таким чином Володислав Опольский по кужелю (тобто по жіночій лінії) також був спадкоємцем Волинських Мономаховичів.

Володислав Опольський помер у 1401 р. Синів у нього не було, зяті до часу Констанцького собору теж померли. Опольське князівство тримали племінники Болеслав IV і Ян Кропило[2481]. Ян Кропило був ще й куявським єпископом. Обидва князі, будучи васалами чеського короля, намагалися підтримувати нормальні стосунки з польским королем. У 1417 р. брати зіткнулися з претензіями глоговських князів. Глоговський князь Генріх VIII Горобець (Wrybel) як муж Катерини Опольської, яку батько Володислав Опольский залишив спадкоємницею князівства, звернувся до суду сюзерена, який відбувся у Празі 2 липня 1417 р. Суд признав спірні землі за глоговськими князями, а Болеслава IV і Яна Кропила присудив до вигнання. 1 квітня 1418 р. чеський король Вацлав IV підтвердив це рішення. Реалізувати його завадила смерть

Russiae". Panowanie Władysława Opolczyka na Rusi (1371–1378) // Ibidem. S. 261–280; *Кржанівський А.* Львівський монетний двір у XIV–XV ст. Львів, 2007. С. 74–94, 126–128, 138–150, 171–210; *Жук М.* До питання про правління Володислава Опольського в Галичині у 1372–1378, 1385–1387 рр. крізь призму бачення польських і українських істориків кінця XIX – початку XX ст. // Каразінські читання (історичні науки). Матеріали міжнародної наукової конференції 24 квітня 2009 р. Харків, 2009. С. 118–119; *Її ж.* Специфіка україномовних грамот князя Володислава Опольського у світлі латинських документів його канцелярії // Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. Львів, 2011. С. 280–304; *Її ж.* Володислав Опольський в оцінці М.Грушевського // Średniowiecze Polskie i Powszechne. T. 3(7) Katowice, 2011. S. 54–65; *Її ж.* Charakter władzy Władysława Opolczykana Rusi Halickiej w latach 1372–1378 i 1386–1387. Aspekt numizmatyczno-historiograficzny // Ibidem. T. 4(8). Katowice, 2012. S. 139–149; *Tęgowski J.* Nowe źródła do kwestii datacji objęcia rządów Władysława Opolczyka na Rusi // Ibidem. T. 5. Katowice, 2009. S. 130–137; *Войтович Л.* Портрет князя Володислава Опольського на повний зріст // Княжа доба: історія і культура. Вип. 7. Львів, 2013. С. 314–319.

[2476] Nekrolog opactwa św. Wincentego we Wrocławiu // Monumenta Poloniae Historica. Series Nova. T. 9. Cz. 1. Kraków, 1991. S. 69.

[2477] Regesten zur schlesischen Geschichte // Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae. T. 16. Wrocław, 1981. № 2664.

[2478] *Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б.* Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва, 2006. С. 182–214.

[2479] *Jasiński K.* Rodowód Piastów śląskich. Kraków, 2007. S. 520.

[2480] *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С. 511, 503.

[2481] *Jasiński K.* Rodowód Piastów śląskich. S. 573–575.

чеського короля (16 квітня 1419 р.)[2482].

Зрозуміло, що очікуючи вторгнення в свої землі чеських і глоговських військ, ніхто з опольських князів не міг з'явитися в Констанці у складі литовської делегації з претензіями на королівство Русі, яке утримував їх єдиний можливий союзник польський король Владислав Ягайло. До того ж Володислав Опольський у своїх монетах, які він карбував у період боротьби за збереження *королівства Русі*, використав два герби – верхньосілезького одноглавого орла і галицького лева[2483].

Князь Федір Данилович Острозький нічого не міг добитися у Констанці. Обидва суперники Сигізмунд Люксембург та Владислав Ягайло не були готовими до компромісу у цьому питанні і не хотіли бачити в *королівстві Русі* жодних інших фігур. Ініціатива була в руках угорського короля, бо він безпосередньо керував всім, що відбувалося на соборі. Повільний і нерішучий Сигізмунд залишив це питання відкритим, фактично дозволивши Польщі спокійно анексувати ці землі і володіти ними до 1772 р., трасформувавши галицьку частину королівства у Руське воєводство у 1434 р.

Волинська частина Королівства Русі була інкорпорована до складу Великого князівства Литовського, сюзерен якого великий князь Вітовт Кейстутович мав намір зробити свою тут столицю. Отримавши "навічно" у 1392 р. Луцьке князівство[2484], він у 1429 р. зібрав тут з'їзд європейських монархів, на якому мав намір прийняти королівську корону[2485]. Польській стороні вдалося зірвати цей акт. Наступник Вітовта великий князь Свидригайло Ольгердович спробував розірвати польсько-литовську унію, але йому вдалося тільки відродити незалежне Волинське князівство, яке він тримав до самої смерті (1436–1452)[2486]. Після його смерті Волинь перетворилася у конфедерацію удільних князівств. Щоб полегшити їх інкорпорацію великий князь Казимир Ягеллончик підтвердив старі надання своїх попередників. Острозьке, Чорторийське, Клеванське, Корецьке, Збаразьке, Каширське, Кобринське, Ковельське, Дубровицьке, Степанське, а також цілий ряд дрібніших князівств складали політичну мозаїку Волині, яка отримала від Казимира Ягеллончика окремий привілей у 1452 р., підтверджений великими князями і королями Олександром Казимировичем у 1501 р. та Сигізмундом Старим у 1509 р.[2487] Віленським привілеєм 1492 р. великий

[2482] Виражаю щиру вдячність професору Станіславу Сроці з Ягелонського університету у Кракові за допомогу з літературою з цієї проблеми: *Mosbach A.* Przyczynki do dziejów polskich. Poznań, 1860; *Idzikowski F.* Geschichte der Stadt Oppeln. Oppeln, 1863; Rchunki dworu króla Władysława Jagiełły / Wyd. F.Piekosiński. Kraków, 1896; Piotrowicz K. Boleslaw IV // Polski Słownik Biograficzny. T. 2. Kraków, 1936. S. 278–279; Książęta i księżne Górnego Śląska / Praca zbiorowa pod redakcją Antoniego Barciaka. Katowice, 1995. S. 33–34; Piastowie. Lexsykon biograficzny. Kraków, 1999. S. 762–763.

[2483] *Крижанівський А.* Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. Львів, 2007. С. 82–93.

[2484] *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 4. Львів, 1905. С. 140–141.

[2485] Там само. С. 154–155.

[2486] *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С. 142–151; *Троневич П.* Луцький замок. Луцьк, 2003. С. 43–48.

[2487] *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. С. 200.

князь Олександр Казимирович позбавив удільних князів прав дипломатичних зносин з іноземними дворами, надання урядів та земельних пожалувань, зміщення з урядів та позбавлення земельних володінь[2488], чим фактично удільні князівства були зведені до рівня приватних володінь шляхти. Це становище було закріплено у Литовському Статуті 1529 р. та наступних Статутах. Хоча ліквідація удільних князівств на практиці затягнулася надовго, вони вже втратили державний характер. Більшість з них було і формально ліквідовано після прийняття Люблінської унії 1569 р., за якою послідували відміна земельних привілеїв та утворення Волинського і Брацлавського воєводств. Сильніші з удільних князів, щоб уникнути роздроблення своїх володінь, поспішили перетворити їх на майорати.

Впродовж XI–XIV ст. прикарпатські князівства Ростиславичів, Галицьке князівство, Галицько-Волинське князівство і королівство Русі, які послідовно змінювали одне одного, залишаючись помітними державами Центрально-Східної Європи, брали активну участь у політичному житті Європи.

[2488] Zbior praw Litewskich od r. 1389 do r. 1529 / Przez A.F.Działyńskiego. Poznań, 1841. S. 58–66.

ІМЕННИЙ ПОКАЗЧИК

Абаев Н. В. 425
Абрахам Владислав 110
Абу Абдаллах Мухаммед ібн Мухаммед ал-Ідрізі 104
Авенаріус Олександр 325
Агафія 364
Агафія-Агрипина Чурилівна Бродовська 439
Агафія Святославна 294, 430
Агнеса де Шатільйон-сюр-Лонг 161
Агнеса, дочка австрійського герцога Генріха II 161
Агнеса, дочка глоговського князя Генріха 227
Агнеса, дружина баварського герцога Отто III 365, 433, 434
Агнешка, дочка краківського князя Болеслава Кривоустого 271, 272
Агрипина, дружина Лєшка Чорного 349
Агрипина-Богуслава, дружина Любарта Гедиміновича 364, 392
Адель, мати Мстислава, Судислава та Станіслава Володимировичів 252
Айтцетмюллер А. 75
Акош, магістр 342
Александров Д. Н. 33, 290
Александрович В. 30, 35, 41– 43, 59, 127, 179, 185, 438
Алексій III 166
Алимов Д. Е. 247
Алкуй, оглан 221, 223, 346
Алмош 135, 145, 146, 148
Алпар, половецький хан 217
Алтунопа, половецький хан 144
Альберт Зуербер, єпископ армаганський 315–316
Альберт I 416
Альберт фон Буксгевден, єпископ 413
Альбрехт I 353, 433
Альбрехт фон Бабенберг 148
Альбрік, хроніст 114, 283– 286
Альдона-Анна Гедимінівна 366, 393
Альмош 144
Альнпек Йоганн 58
Аміко 140
Анастасія Всеволодівна 56
Анастасія Володимирівна 265–266
Анастасія Данилівна 326
Анастасія Львівна 231, 356, 361, 370, 419
Ангелов Б. 127, 129
Ангелов Д. 98, 105, 107, 163
Андрій I, угорський король 138, 255
Андрій II, угорський король 24, 30, 110–111, 113–115, 123–125, 129, 134, 163–164, 167–168, 170–172, 174, 176, 178–183, 182, 188–189, 192–193, 202, 285, 293, 295– 298, 301– 302, 322, 342, 411–412
Андрій III, угорський король 48, 224, 353, 433
Андрій, галицький герцог 189–193, 301–302, 418
Андрій, двірський 199–201, 301, 303, 309, 330, 424
Андрій Боголюбський 100, 102, 131, 153, 155–156
Андрій Володимирович 52, 96, 150
Андрій Юрійович 156, 228–229, 359, 361, 392, 409–410, 418
Андрій Ярославович 326–328
Андреас, лицар 205–206
Андреев В. Ф. 10
Андрияшев А. М. (Андріяшев О.) 31, 55, 121, 268, 288
Андронік Комнін 75, 93, 101, 102, 104–105, 159–162
Андронік II Палеолог 131, 162
Андрусяк Микола 269, 362
Анна, дружина Романа Мстиславича (див. також Єфросинія-Анна) 110, 112–119,
Анна, мнима дружина Ростислава Володимировича 138
Анна Бейлівна, дружина Ростислава Михайловича 78, 199–200, 210, 309, 427
Анна Комніна 68, 92, 94
Анна Мстиславна, дружина Данила Романовича 184, 213, 299
Антоній, єпископ 116
Арбоз, половецький князь 223
Арнольд Любекский, хроніст 162, 168, 285

Арп-Арслан III, султан 75
Арсеній, єпископ 174
Артемій, єпископ 196, 199
Арутюнова В. А. 22
Арцибашев Михайло 60
Асень 77, 411
Атанасій I, патріарх 131
Атанасов П. 127
Ауліх Вітольд 53, 253
Афанасій Кальнофойський 362
Ациевски К. 122
Аюрова Н. А. 425

Бабенберг 209, 423
Байдар, оглан 198
Балакан, оглан 332
Бальцер Освальд, 265–267, 271, 274, 289, 293
Банко 174
Барсов Е. В. 50
Бартніцкий Маріуш 422
Бартоломео дель Фіадоні 120
Бартоломій, єпископ 125, 192
Бартольд В. В. 331, 425
Барэйша Ю. 376
Бату (Батий) 48, 76, 129–130, 197–198, 203, 208, 221, 321, 324–328, 330–333, 346, 390, 424
Баумгартен М. А. 73, 95, 113–115, 118, 142, 150, 257, 261, 272, 274, 364, 391
Бахтин А. П. 307
Бегунов Ю. К. 327
Бела I, угорський король 137–138, 139, 255
Бела II Сліпець, угорський король 135, 146, 148–150
Бела III, угорський король 191, 105, 113, 125–128, 160–164, 166, 275, 285, 322
Бела IV, угорський король 30, 60, 78, 124, 127–128, 171–172, 192–200, 202–213, 215, 217, 224, 226, 308–309, 312, 324–325, 334, 336, 338, 342, 353, 365, 381–382, 385, 411, 420–422, 424, 426–428, 433
Бела Ростиславич, князь 215, 343, 429
Белецкий С. В. 47
Беликова Т. В. 187
Белозеров И. В. 425
Белуш, половецький хан 148, 150, 152, 160
Бельовський Август 142, 256, 311
Бельський Йоахім 319
Бельський Мартин 120, 340
Беляева С. А. 197
Беляева Т. В. 180
Бенедикт, воєвода 243
Бенедикт Бор, палатин 173–174, 177–178
Бенешевич В. 129
Беняк Ян 110, 360–361
Берке, хан 60, 208, 210, 212, 331–335, 337, 381–382, 390, 417, 427
Бернгард Пройсель, австрійський барон 423
Бернякович К. 87
Бертольд, калочський архиєпископ 178
Бертрам Русин 403
Берцяк Антоні 431
Бесприм, польський князь 255
Бибиков М. В. 74, 97, 103, 106, 155, 158
Благиня 170
Блок М. 16
Богдан И. И. 70–71, 95
Богуслава, княгиня 364, 433
Богухвал, познанський єпископ 280–281
Божилов И. 109, 128
Болеслав I Хоробрий 56, 236, 245, 254–255, 257, 353, 442
Болеслав II Щедрий 80, 142, 256, 350–351
Болеслав III Кривоустий 110, 147–150, 259–263, 271, 273
Болеслав IV Кучерявий 263, 265–266, 442
Болеслав V Сором'язливий 200–201, 208, 212–213, 215, 217–218, 292, 304, 309, 317, 335–340, 343, 356, 382, 424, 428–429
Болеслав Ванкович, князь 236
Болеслав Високий 263
Болеслав Земовитович 345, 387, 391
Болеслав II Земовитович 387
Болеслав Конрадович 304, 308
Болеслав Мешкович 275–276
Болеслав, опольський князь 350
Болеслав Побожний 212, 338, 382
Болеслав-Юрій Тройденович 131, 229–233, 236, 323, 356, 359, 361, 363, 366–373, 376, 389, 393–394, 410, 418–419

Большакова С. А. 59, 322
Боняк, половецький хан 92, 144
Боракчин-хатун 331
Борза, литовський князь 391
Борзаковський Володимир 203
Борил 122–123, 125, 411
Борис, меджибізький князь 54
Борис Всеволодович 37, 150, 263
Борис Калманович 148–149, 152, 154, 262
Борис Юрійович 154–156
Борса Копас, угорський барон 228
Бортуа, половецький хан 125, 192
Брайчевський М. Ю. 70, 136
Брене 430
Бруно, магістр 306, 413–414
Бубенок О. Б. 30, 69
Бувал, оглан 130, 332
Буганов В. И. 19
Бузескул В. П. 27, 184
Бургард фон Хорнхаузен 322, 329, 415
Бурі, оглан 198
Бурундай, емір 60, 208, 210, 333–337, 349, 381, 416, 427
Бучек, оглан 198
Бучек М. 83

Вагилевич І. 58, 142, 256
Вазул, принц 135, 137
Валявська К. 73
Варфоломій Англійський 103
Василевський Тадеуш (Василевски Т.) 127, 248–249, 274
Василенков М. И. 218
Василенко С. 290
Василь, син Марини Володимирівни 94
Василь Глібович, боярин 201
Васильев А. А. 97
Васильев Л. С. 6
Васильевский В. Г. 68, 92, 101, 149, 262, 401
Василько Гаврилович, боярин 193, 201, 300, 379
Василько Романович 38, 68, 129, 171, 173, 175–178, 181, 190, 194, 195, 199– 201, 211–213, 273, 293–296; 302–303, 308–309, 319, 325, 329, 333–337, 339, 345, 364, 379, 381–387, 391, 402, 427–428
Василько Ростиславич 3, 82–83, 92– 94, 100, 111, 142–147, 166, 256–259
Василько Юрійович 101–102
Василько Ярополчич 39, 273–274
Василь Лупу, молдовський господар 127
Василь Молза 185
Вацлав I, чеський князь 309, 424
Вацлав II, чеський король 80, 207, 226, 351–357, 421, 433
Вацлав III, чеський король 224, 357
Вацлав IV Люксембург, чеський король 243, 435, 442
Вегеш М. 79
Венцель Густав 210
Веренгер, великий магістр 368, 418
Верхуслава, княгиня 265
Веселовский Н. И. 130, 220–221
Весконте. італійський навігатор 78
Викинт, литовський князь 380
Винокур І. С. 55
Вирва Анжей Марек 284
Висоцький С. О. 12
Витанович Юрій, боярин 29
Витомир 170
Вишеслава Ярославна 266, 365
Вишняков Е. И. 23
Вілкул Т. Л. 11, 74, 386
Вільгельм Моденский, легат 414
Вінцентій Кадлубек, хроніст 149, 259, 263, 266, 272–273, 277, 280–281, 291
Вітковська М. Г. 341
Вітовт Кейстутович 376, 395–396, 439–440, 443
Віток, словацький нобіль 30
Владимирский-Буданов М.Ф. 23
Владислав II, чеський король 164
Владислав II Вигнанець 39, 263
Владислав II Ягайло (Ягайло Ольгердович) 81, 86, 150–151, 161, 241–244, 395–396, 408, 435, 437, 439–440, 443
Владислав, опольський князь 317, 429
Владислав, трансильванський воєвода 433
Владислав Болеславич 263, 343
Владислав Вацлавович Пшемислід, австрійський герцог 207
Владислав-Герман 141–143, 256–258

Владислав Земовитович 231–232, 343, 361, 370–372, 376, 419
Владислав Локєток 80, 229, 329, 350–359, 361, 365, 367– 368, 393
Владислав Одонич 303, 365
Владислав, принц 421
Владислав Тонконогий 275, 286, 288–289
Влодарський Броніслав 110, 271–272, 345, 355, 360, 385
Вовчок з Дроговижа, боярин 85, 371, 373, 437
Возний І. 28
Войнар М. М. 320, 324
Войтех 407
Войтович Л. 3–5, 8, 12–13, 21–22, 29–31, 35, 37, 39, 55, 59–61, 64, 68, 70, 72, 75–76, 79, 81–82, 84–87, 89–93, 95, 101, 106, 107, 109, 111, 113–115, 117–118, 121–122, 125, 128–129, 133, 137, 140, 142–145, 154–155, 159, 161, 163, 169–170, 179, 185, 188, 191, 198–199, 201–202, 208–209, 218, 220, 224, 227, 229–230, 234–235, 239–243, 247, 252, 257, 266, 269, 272, 289, 300, 305, 312, 315, 321, 324, 326, 330, 332, 334, 336, 338, 340–343, 350, 356–357, 359–362, 364, 366, 369, 373–376, 379, 381–382, 388– 390, 392– 405, 408–409, 411–412, 415–417, 420, 421, 423, 426–429, 433–435, 438–440, 442–443
Войшелк Міндовгович 383–387, 402, 427
Володар Ростиславич 73, 82, 93–94, 137, 142, 144, 146–147, 256, 258–261
Володимир, внук Мстислава Даниловича 61
Володимир Андрійович 52, 99,155–156, 158, 232, 371
Володимир Василькович 39, 198, 213, 221, 336, 339, 344, 347–348, 382–383, 386–387, 390–391
Володимир Давидович 150, 263
Володимир-Іван 61, 111, 362
Володимир Ігоревич 171, 174–175, 292
Володимир Мономах 12, 37, 82, 94, 107, 116, 143, 145, 258, 260–261
Володимир Мстиславич 52, 112, 154, 156, 158
Володимир Рюрикович 61, 184, 191, 193–194, 302
Володимир Святополкович 293
Володимир Святославич 4, 84, 91, 250–252
Володимирко Володаревич (Володимир Володаревич) 4, 26, 37, 72, 84, 94–99, 145–159, 262–268, 365
Володимир Ярославич 111, 163–166, 173, 177, 268, 274, 408
Володислав Вітович 186
Володислав Кормильчич, боярин і князь 27, 29–30, 124, 173–182, 184, 187, 294– 297
Володислав Опольський (Владислав Опольський) 239–243, 375, 440, 442–443
Володислав Юрійович, боярин 102, 192, 198–199
Волощук М. М. 26, 30, 124, 171–172, 176, 182–183, 195, 200, 228, 230, 233, 235, 285, 298, 412
Вольф Юзеф 238
Воронин Н. Н. 38, 101
Воротислав, боярин 294
Вратислав, брненський маркграф 150, 263
Всеволод Володимирович 174
Всеволод Всеволодович 178, 181, 294, 296–297
Всеволод Мстиславич 264–265, 273– 275
Всеволод Олександрович 56, 199, 201, 442
Всеволод Ольгович 96, 98, 150–152, 263–264, 271
Всеволод Святославович Чермний 129, 169, 173–174, 179
Всеволод Юрійович Велике Гніздо 100, 102, 166, 171, 287, 288
Всеволод Ярославич 138, 141, 255–256
Всеволодко Давидович 37
Вукан, жупана Дуклі 167
Вячеслав Володимирович 51, 94, 150, 154, 263
Вячеслав Лисий, боярин 171, 293
Вячеслав Товстий, боярин 175– 178, 294, 303

Гаврило Ігорович, боярин 186
Гаврило Душилович, боярин 303, 379
Гаврот Є. 254
Галданов Г.Р. 425

Галенко О. 136
Галл Анонім 142, 256
Гальперин Ч. 75
Ганчев Д. 129
Гарайда И. 184, 187
Гарданов В.К. 173
Гарді Дюра 128, 204, 212, 233, 324
Гартман фон Грумбах, магістр 416
Гаудемунда-Софія 387
Гваньїні Олександр [Гвагнін] 57, 282, 310, 318
Гебізо 140
Гебхард Дахер 436
Гедимін 362–363, 365–366, 373, 391– 393
Гейза II 97, 146, 149, 151–157, 159, 162, 264, 265
Генріх, сандомирський князь 266
Генріх I, латинський імператор 122
Генріх II, глоговський князь 227, 364–365, 434
Генріх II Бабенберг 161
Генріх II Побожний 198, 414
Генріх II Язомиргот 207, 421
Генріх III, тюрингський ландграф 141, 197, 257, 416, 428
Генрих IV, імператор 80, 256
Генріх IV Пробус 213, 340, 350–353, 356
Генрих V Бланкенбург-Шварцбург 368, 388, 415
Генріх VI, імператор 116
Генріх VI Добрий 359
Генріх VII Гогенштауфен 208, 409, 421
Генріх VIII Горобець 442
Генріх Бородатий 303, 304
Генріх Кесегі, барон 215
Генріх Лев 162, 290
Генріх Пройсель, австрійський барон 423
Генріх Товстий 350, 351
Генріх фон Брене 430
Генріх фон Ліхтенштейн 205, 423
Генріх фон Хасбах 207, 423
Генсьорський А. І. 313, 402
Георг, львівський містич 402
Георгій Акрополіт 122, 125
Георгій Нестерович, боярин 100
Георгиев Е. 129
Георгій-Юрій, князь 219
Гербord, хроніст 260
Гервасій, святий 279
Геркус Мантас, вождь прусів 334, 384, 416–417
Герман, ландграф Тюрингії 168, 283, 290, 409–411
Герман V Церінген 208, 421
Герман фон Зальца 410–413
Гертруда Бабенберг, герцогиня 171, 178, 207–208, 215, 421–423, 426
Гільом де Рубрук 424
Гліб Всеволодович, боярин 150, 263
Гліб Зеремійович, боярин 29, 186, 190–191, 193, 302
Глібм Васильович, боярин 186
Гліб Ростиславич, смоленський князь 390-391
Гліб Святославич, князь 138, 169
Гліб Судиславович, боярин 186
Гліб Юрійович 52
Глинка Ф. М. 60
Говарко, воєвода 276
Годзіслав Пасек 280
Голездренко О. 388, 403
Голинская Е. 75
Головко О. Б. 25, 28, 30, 32, 40, 93, 115, 149, 158, 166, 169, 180, 182–183, 187–188, 195, 200, 206, 249–250, 258–259, 263, 265, 267–268, 270, 272– 274, 276, 279–280, 282–285, 288, 292, 296–298, 305–307, 413–414, 423
Голубець М. 269
Голубинский Е. 131
Голубовский П. В. 70, 223, 353
Голуб С. 42
Гольцман Ріхард 195
Гомза Мартин 30, 215
Гонсиоровский О. 372
Гончаров В. К. 28
Гопало І. 64
Горанін Едвард 114
Горбенко С. 158
Горский А. А. 8, 221, 250, 326–327
Гошко Ю. Г. 81
Грабовецький В. 64, 289
Грабович Г. 74
Граветт К. 14, 22
Граля Єронім 105, 112–114, 116–118, 120,167, 362
Гранберг Ю. 10

Греков Б. Д. 10, 18–20, 24
Греков И. Б. 73, 327
Гремислава-Агнеса Всеволодівна 56, 239, 375, 442
Гремислава Інгварівна 200, 293, 302– 304, 309, 442
Гречило А. 62, 435, 438–439
Грибик М. С. 85–86
Григорій VII, папа 140
Григорій IX, папа 125, 191, 305,315, 413–414
Григорій, двірський 196
Григорій, наджупан Берега 79, 218–219, 228, 407
Григорій Васильович, боярин 29–30, 308
Григорій Цамблак, митрополит 439
Грицак Петро 110, 179, 195, 289
Грот К. 157, 159
Груневег Мартин 58
Грушевський М. 23, 30–31, 40, 52, 55, 58–59, 70, 73, 93, 95, 110, 115, 121, 147, 150, 157, 164, 167, 179, 187, 195, 209–210, 220, 224, 228, 230, 232, 234, 243, 245, 255, 258, 261, 268, 276–277, 288, 305, 308, 328–329, 352, 359, 361, 366, 369, 371–372, 383, 394–395, 427, 433, 443
Гудавичюс Э. 337, 387
Гумилев Л. Н. 289, 327–328
Гупало Віра 28–30, 49, 190, 404
Гуревич А. Я. 10, 11
Гуревич Ф.Д. 38
Гуржій І. 289
Гурка Ольгерд 226
Гусейнов Р. А. 22
Густав фон Кенігсег 437
Гуцуляк О. 90
Гуюк 198, 424
Гюзелев В. 127

Давид Вишатич, боярин 192–193
Давид Ігоревич, волинський князь 37, 51, 82, 143–144, 256–257
Давид Ростиславич 165, 408
Давід П. 341
Данилевський И. Н. 5
Данило Романович 3, 5, 27–28, 30–40, 48, 56–59, 61, 78, 82, 85, 87, 113–115, 117, 118, 125, 127, 169–171, 174–176, 178–179, 181, 184–197, 199–213, 272, 278, 285–286, 292–296, 298–338, 364, 368, 371–372, 379, 380–382, 384, 389, 401, 406–407, 410, 414–418, 420–427, 432, 438–439.
Данило Василькович 362, 364
Данило Острозький 233, 363, 373–374, 394
Данчева-Василева А. 122
Дашкевич І. 194
Дашкевич Микола (Н. П.) 55, 70, 121, 180, 194, 306
Дашкевич Ярослав 35, 58, 76, 131, 250, 310, 322, 435
Дашко Федорович, князь 439
Двожачек Володимир 114
Дворниченко А. Ю. 21, 24, 180
Дегтярев А. Я. 327
Дем'ян, тисяцький 192, 294, 301, 407
Денеш (Діаніш), палатин 193, 197
Держикрай Володиславич, боярин 77, 126
Держислав Абрамович, боярин 301
Джаксон Т. Н. 327
Джанібек, хан 238
Джеке, оглан 130
Джованні дель Плано Карпіні 202–203, 330, 424
Джучі, хан 130, 324
Дзембас О. 229
Дзєньковский Т. 42
Диба Ю. 28, 136, 252– 254
Димитров Б. 127
Дімнік М. 139
Дітріх фон Веттін 430
Длугопольські Едмунд 355
Длугош Ян 81, 120, 141–142, 147, 149, 210, 256–257, 259, 261, 265–266, 274, 282, 313–320, 340–341, 357–358
Дмитро, тисяцький 185, 197, 200
Дмитро Данилович Острозький 396
Дмитро Детько, боярин 233– 235, 373, 376, 394, 419
Дмитро Звонімір, король Хорватії 138–140, 256
Дмитро з Горая і Щебрешина 436–437
Дмитро-Любарт Гедимінович 373, 377, 394
Дмитро Острозький 363

Добриня Ядрейкович, боярин 107, 116
Добромир Стреж, болгарський боярин 122
Доброслав, боярин 193
Доброслав Судьїч 29–30, 308
Довгань П. М. 46–47, 53, 86
Довженок В. О. 197
Довспрунк, литовський князь 380
Долинський Лука 57
Долгов В. В. 8
Домажир, боярин 107, 116
Домановський А. 22, 90
Домбровська Е. 119
Домбровський Даріуш 30, 61, 109–111, 113–115, 226, 271–272, 315–316, 319–320, 339, 351, 354–355, 361, 363, 422, 430
Дорошенко Д. І. 255, 269, 289
Драбчук І. 28, 124, 179, 181, 296
Драгомирецький П. 90
Дроба Людовик 110, 286, 298
Дробышев Ю. И. 425
Дрозд, воєвода 237–238
Другет Віллерм 233
Дубонис А. 384–385, 387–388
Дуйчев И. 122
Дьєрдь, барон 348
Дьєрфі Д. 218, 342
Дьяконов М. А. 17, 21
Дярфаш, угорський нобіль 232

Ед де Шаторі 336
Емеріх Бебех, угорський барон 242
Енгель Йоган Християн 286
Экземплярский А. В. 327
Эммаусский А. В. 184
Ердивіл, литовський князь (Ердивіл-Скірмонт) 308–309, 380, 384, 424
Ержебет Кун 213–214

Егоров В. Л. 77, 78, 130
Євдокія 142, 256–257, 266, 430
Євнут Гедимінович, литовський князь 374–375, 395
Євпраксія (Пракседа) Всеволодівна 256
Євстафій Солунський 103, 158
Євфимія 145, 356, 358, 363, 434
Єлизавета 217, 229, 359, 374
Єлизавета Віола 357
Єлизавета Половчанка 213–216
Еремин И. П. 313
Єфрем Єнійський 108–109
Єфросинія Каматерос 115
Єфросинія-Анна, мати Данила Романовича 107, 109, 119, 162, 167, 169–171, 175, 181–182, 184, 196, 290, 292, 299, 325, 379, 409, 420, 438
Єфросинія Мстиславна 152, 162

Жакі Анжей 252–253
Ждан М.-Б. 305, 320, 399, 413
Желислав, воєвода 213
Живов В.М. 74–75
Жук М. 240, 442

Завидич Дмитро, боярин 113
Завітій Б. І. 46
Залізняк А. А. 75
Захарія Копистенський, києво-печерський архімандрит 312
Защитник, галицький богатир 147, 261
Збігнєв, бастард Владислава Германа 143, 258
Звенислава, княгмня 263
Зейссберг Г. 341
Зеленьська, абатиса сондецького монастиря 341
Земовит, добжинський князь 355–356, 361, 419
Земовит, мазовецький князь 317, 329–330, 335, 343
Земовит Земовитович 83, 396
Земовит Конрадович 329
Земомисл, куявський князь 353
Зигмунт Август, король 82
Зигмунт Кейстутович 396–397
Зигмунт Корибутович 439
Зигфрід II фон Епштейн 411
Зимин А. А. 70, 74–75
Зігфрид з Балхаузена 405
Зігхард Шварцбург 368, 418
Зіморович Бартоломей Юзеф 58, 60, 364, 434
Златарски В. 106, 109, 125, 129
Зорґ Антон 436
Зубашевський Н. П. 9

Зубрицький Денис 58, 60, 179, 187, 194, 245, 268

Ивакин Г. Ю. 197
Иванов П.А. 23, 31
Иловайский Д. И. 180
Иоаннисян О.М. 254
Іван, священик церкви св. Катерини 375, 394
Іван Белов, тевтонський комтур 407
Іван Дмитрович, князь 62
Іван, єпископ 329
Іван I Асень, болгарський цар 104, 109, 122–123, 411
Іван II Асень, болгарський цар 122–123, 125–126, 128, 411–412
Іван III Асень, болгарський цар 128
Іван Михалкович, боярин 303
Іван Мстиславич 302
Іван Ростиславич Бирладник 69–72, 95, 97–100, 111, 151, 159–160, 164, 408
Іван Станіславович 362, 392
Іван Халдеєвич, боярин 152
Іван Юрійович 242–243
Іван Юрійович Белзький 396
Івашків К. В. 85, 86
Івашків Я. М. 85, 86
Ігнвар Ярославович 111
Ігор Василькович, князь 3, 72, 83, 94–96, 147, 150
Ігор Ольгович 150, 263–264
Ігор Святославич 23, 170
Ізяслав Володимирович 174–175
Ізяслав Давидович 98–99, 100, 159–160, 263–264
Ізяслав Мстиславич, волинський і київський князь 51–52, 83, 96–99, 150, 153–159, 193–194, 255, 263–266, 304, 330
Ізяслав Мстиславич, вишгородський князь 193–194, 304, 330
Ізяслав Ярославич 48, 138, 140
Ілля Щепанович, боярин 173–174, 177–178
Іловайський Дмитро 180
Ілона (Ленке), сестра Ласло I 137–139, 141, 143–144, 256, 258
Імре, герцог 135, 136, 138
Імре, угорський король 166, 167, 168
Інгвар Ярославич 54, 111–112, 173, 175–178, 293–294
Інджіх з Хеймбургу, чеський хроніст 354, 432
Інокентій III, папа 115–116, 121, 123, 127, 183, 283, 285, 287, 290, 297–298, 409
Інокентій IV, папа 59, 127, 202, 208, 309, 311–312, 315–318, 322, 328, 380, 415, 424–426, 432
Іоан II Комнін 94, 96
Іоан IV Ласкаріс, василевс 129
Іоан V Палеолог, василевс 131
Іоан VI Кантакузен, василевс 375
Іоан X Каматерос, патріарх 117
Іоан XIV Калекас, патріарх 131, 375
Іоан Кіннам, хроніст 97, 102
Іоан XXIII, папа 359
Іоан Ангел, кесар, 420
Іоан Ватац, василевс 325
Іоан Златоуст, патріарх 332, 406
Іоан, перемишльський війт 402
Іоан Хреститель 340
Іоаннісян Олег 254
Іоган з Віктрінга 233–234, 357, 360, 430
Іраклій 118
Ірина Володарівна 73, 93, 96, 258
Ірина-Добронега Мстиславна 94
Ірина, дочка Ісаака II 114, 290
Ірина, дочка Федора Ласкаріса 325
Ісаак II Ангел, василевс 105, 107, 113–114, 116, 119, 162, 166–167, 409, 420
Ісаак, севастократор 73, 93, 258
Ісаєвич Я. Д. 24, 34–35, 44, 58–59, 134, 239–240, 242, 245, 249, 251, 324, 337, 356, 358, 373–374, 425
Ісайя 131
Ісенбург Вільгельм 110

Йоахім Гуткелед, барон 214–217, 429
Йоган Ватценроде 404
Йоган Вінтертурський 360
Йолана, княгиня 212, 338

Кадан, оглан 198
Каждан А.П. 94, 114
Казимир, битомський князь 225
Казимир, куявський князь 317, 350

Казимир III, король 85, 119, 131, 231–232, 234, 236, 238, 254, 329, 368, 370–377, 394, 402, 418–419, 429, 437
Казимир II Справедливий 273–275, 270–281, 354, 357, 408
Казимир Владиславович 343, 351, 366
Казимир Конрадович 356, 363
Казимир Ягеллончик 86, 397, 443
Кайндль Р. Ф. 342
Калман, галицький король 125, 147, 182–184, 187–188, 194, 198, 202, 297–299, 301–302, 322–323, 412, 425
Калман Книжник, угорський король 111, 140, 143–146, 148, 258
Калоян, болгарський цар 109, 122–123, 167–168, 411
Кальнофойський А. 392
Кальті М. 151, 160
Каматерос Андронік 117
Каматерос Василь 117–118
Каматерос Єфросинія 117
Каматерос Іван 118
Каматерос Лев 118
Каматерос Марія 117–118
Каматерос Михайло 118
Каматерос Роман 118
Каматерос Федір 118
Камінський І. 320
Капраль М. 83–84
Карамзін Микола 364, 434
Карамзин Н. М. 58, 180, 195, 256, 271, 286–287, 315, 364, 434
Каратай Осман 246
Каргер М. К. 47, 197
Карл V, імператор 341
Карл Мартел 224, 353
Карл Роберт, угорський король 79, 224–229, 231, 233, 357–358, 365, 374, 433
Карл Трірський 418
Карнейро Р. 6
Карпов Ю. В. 252
Катаев И. М. 23
Катерина Опольська 442
Каштанов С. М. 71
Кв'ятковський Криштоф 319
Кезей, емір 344
Кейстут Гедимінович, литовський князь 236, 241, 374–375, 395, 419
Кеменеш, половецький князь 217, 223
Кемтшиньский В. 274, 341
Килидж-Арслан II, султан 103
Кирило II, печатник, київський митрополит 127, 129, 203–204, 329, 338
Киричук М. 376
Кирпичников А. Н. 17
Киян Э.Ф. 53
Кінан Едвард 74–75
Кінга, княгиня 200, 210, 212–213, 215, 309, 338, 340–344, 385, 427
Клаїч Н. 139
Клеванов А. 23
Клим Христинич, боярин 300
Климент V, папа 358
Климент VI, папа 238
Климент Смолятич, митрополит 273
Климкевич Р. 62, 438
Клим'ята, боярин 193
Ключевский В. О. 23, 268
Книш Ярослав 35, 59–60, 62, 292, 344, 365, 439
Князькин И. О. 107
Кобільник Володимир 84–86
Кобыщанов Ю. М. 9
Ковалевський С. Д. 9
Коваленко В. 290
Ковтало Б. 91
Козак В. 84, 85
Козак Н 12, 22, 90
Козлов В. М. 6
Козловский С. О. 3, 6, 166
Козубська О. 405
Колка, секретар Сартака 424
Коломан II, болгарський цар 128
Коломієць І. Г. 27
Колосок Б. 48
Колоссовская Ю. К. 90
Коновалов П. Б. 425
Коновалова И. Г. 69
Конопля В. М. 47, 85
Конрад, мазовецький князь 200, 275, 277, 279–284, 288–289, 293–294, 300–306, 308–309, 343, 345–346, 351, 412–413, 415, 430
Конрад, олесницький князь 359
Конрад I, глоговський князь 365
Конрад II, імператор 275

Конрад II, черський князь 173
Конрад III, німецький король 96–97
Конрад Земовитович 345
Конрад Прус 404
Конрад Романович 379
Конрад фон Васербург 423
Конрад фон Віттельсбах 411
Конрад фон Гімберг 423
Конрад фон Фалькенберг 423
Констанція Бейлівна, дружина Лева Даниловича 203–204, 207, 212–213, 219, 224, 226, 338, 340, 343
Конті Рінальдо 315
Кончак, емір 344
Конча С. 249
Копистенский З. 312
Копитко А. Д. 389, 403
Кордуба Мирон 23, 31, 43, 62, 114, 187, 209, 229–230, 232, 245, 251, 265–266, 269, 271, 358, 366, 371, 394, 419, 427
Коренца (Куремса, Курумиші), оглан 56, 328, 330, 332–333, 381
Корибут-Дмитро Ольгердович 397
Коріат Гедимінович 238
Корнелій із Зандфліта, хроніст 358
Корнякт К. 82
Королюк В.Д. 245, 249–250, 252
Корочюн Вълпта 170
Корчинский О. М. 91
Корятович 397
Коснятин Сірославич, боярин 66
Костомаров Н. И. 184, 268
Кострубa Теофіл 59, 121, 220
Костянтин, боярин 199, 334
Костянтин, митрополит 99
Костянтин Асень, болгарський цар 129
Костянтин VII Багрянородний (Порфірогенет), василевс 248–249
Костянтин Володимирович 199
Костянтин Корнякт, патрицій 82
Костянтин Ольгердович 397
Костянтино Сірославич, боярин 268
Косцеляк Людвіг 261
Котляр М. Ф. 8, 24, 28, 31, 55, 70, 74, 100, 107, 111–113, 115–116, 118, 121, 125, 138, 166, 173, 179, 195, 239, 255, 269, 276, 289, 305, 308, 329–330, 376, 383, 413–415, 422–423, 441
Котляров Д. А. 8
Котян, половецький хан 170, 186, 213, 300, 302
Коцебу А.Ф. 397
Кравченко А. А. 69, 77
Кралюк Петро 269, 272, 312
Крамаровский М. Г. 332
Краўцэвіч А. К. 387
Крафт фон Слеюц 423
Кривошеев Ю. В. 8, 327
Крижанівський А. 240, 242, 375, 442, 443
Крижановский Л. 31
Крип'якевич І. П. 34, 55, 58, 59, 92, 110, 179, 183, 187, 195, 245, 277, 282, 292, 297, 322, 326, 333, 422, 435, 438
Кріль М. 64
Кріштов Дюла 164, 224–226
Кромер Мартин 57, 120, 282, 318–320, 340, 364, 433–434
Кубель Л. Е. 6
Куботак, емір 344
Кузьма, єпикоп 102
Кулаков В. Н. 417
Кулаковский Ю. 101
Кулеша Ян Алоїз 320
Кулі, оглана 332
Кунегунда Ростиславна 385
Куник А. А. 230, 367, 372, 393
Куниш Антоні 254
Кунчик, оглан 221
Купчинський О. А. 34, 50, 70, 79, 82, 85, 230–231, 234, 366–369, 373, 389, 392–393, 403, 410, 418–419
Кухаренко Ю. В. 51
Кучинко М. М. 31, 39, 49–50
Кучма В. В. 22

Лабунька Мирослав 195
Лавыш К. А. 91
Лазарев В. Н. 405
Лайош, угорський король 231, 234–239, 241–242, 374
Лаппо-Данилевский А. 372, 435
Лайош I, угорський король 341
Ласло I, угорський король 93, 141–144, 256–258
Ласло II, угорський король 160
Ласло IV Кун 79, угорський король 134,

211, 214– 224, 342, 344, 352– 353, 429, 432
Ласло Харот, угорський барон 174
Лацкфі Андрій, угорський барон 236
Лацкфі Стефан, угорський барон 242
Лев Данилович 5, 30, 38, 56–61, 77– 80, 83, 87, 118, 130, 197, 199– 201, 203–204, 207–208, 210–222, 224– 226, 228, 309, 317–318, 325, 329–330, 333, 335–340, 343–347, 349–357, 360, 368, 371, 373, 380–391, 401– 402, 417– 418, 424, 428–433, 435
Лев Діоген, василевс 94
Левон II, вірменський цар 410
Левченко М. В. 70, 98
Лев Юрійович 225– 229, 359, 362–365, 392, 409, 418, 433, 434
Лелекач М. М. 228
Ленке, королева 256, 258
Леоніда Юріївна 363–364
Леонов А. И. 405
Леонтьев Е. А. 11
Леопольд III, австрійський герцог 148
Леопольд VI, австрійський герцог 115, 420
Леопольд, майнцький архієпископ 411
Леопольд Стайнреутер,хроніст 430
Леопольд фон Шенфельд, австрійський барон 411
Лесій, литовський князь 391
Ле Кієн Мішель 60
Лєшко Білий 40, 110–111, 114–115, 171, 173, 181–183, 185–186, 189, 200, 265–266, 275–277, 279– 284, 286, 288–289, 291, 292–304, 309, 379
Лєшко Чорний 223, 309, 335, 343–345, 347–351, 356, 391, 417
Лильо І. 22, 90
Лимонов Ю. А. 140, 144, 259, 261, 265, 313, 317
Линниченко И. А. 187, 272, 340, 372
Липко С. А. 55
Литаврин Г. Г. 68, 73, 92, 98, 100, 105–106, 163
Литвина А. Ф. 364, 442
Лихачева О.П. 296
Лихачев Д. 121
Лихачев Д.С. 24, 121
Ловмяньський Г. 249
Лонгинов А. В. 31, 138
Лопарев Х. М. 94
Лотар, король 148–149, 262
Лотко, князь 370
Лотохарот, угорський барон 174
Лудольф фон Віхман 405
Лукас, естергомський архієпископ 160, 162
Лука Іванович, боярин 334
Лукин П. В. 10
Лукомский Г. 362
Лукомський Юрій 35, 66, 165, 253, 404, 406
Лукьяненко А. 127
Любавский М. К. 23
Любарт-Дмитро Гедимінович 39, 131, 85, 230, 233– 236, 238, 240–243, 362–369, 371–376, 392–396, 419, 433, 437, 439– 440
Людвіг V, бранденбурзький маркграф 368
Людге Фрідріх 389, 403
Людер фон Брауншвейг, великий магістр 389, 407, 410
Людовик Анжуйський, угорський король 82, 231, 234, 237, 241–242, 374–375, 437, 440
Людовик Дитя, німецький король 401
Людовик IX, французький король 335, 382, 424
Люттвак Э. Н. 22
Лябуда Герард 289
Ляска В. М. 45, 47, 51, 251

Мавродин В. В. 18, 24, 92, 100
Мавродинова Л. 127
Магнус 431
Магнус, пресвітер 207
Маджар І. 342
Мазурик Ю. М. 40, 49
Мазур Олег 25, 34, 124, 179, 181, 232, 235, 296, 371
Майлат Йоган 113
Майоров А. В. 4, 8–9, 24–25, 30, 33, 70, 107–108, 115, 119–121, 124, 127–128, 168–169, 180,181, 195–196, 202, 270, 283–285, 290, 296, 307, 311–312, 320, 325, 409, 411, 420, 423, 438
Макк Ф. 146

Максим, митрополит 407
Максимович М. 31
Маласпін, тосканський аристократ 317
Малевская М. В. 10, 64
Малінгудіс Федоно 105
Малуша 113
Малышевский И. Н. 23
Мандзяк В. 128, 204
Мануїл I Комнін, василевс 97–98, 101–104, 119, 155–156, 159–162, 166
Мануїл II, патріарх 127
Манчук, боярин 171, 292
Маргарита Бабенберґ 162, 167, 208–209, 215, 402, 421–422, 426
Маргарита, дочка Бели III 105
Маргарита-Марія 113, 114
Маргос А. 129
Марек Анжей 284
Марина Володимирівна 94
Маріно Сануда, італійський навігатор 78
Марія, дочка болгарського царя Івана II Асеня 128
Марія, дочка василевса Мануїла Комніна 101, 161
Марія, дочка угорського короля Андрія II 125, 170
Марія, дочка половецького хана 109
Марія, дочка угорського короля Стефана V 353
Марія, дружина Белеслава Кучерявого 265
Марія, дружина василевса Мануїла Комніна 104, 162
Марія, дружина Петра Властовича 260
Марія, угорська королева 242
Марія Ласкаріна, угорська королева 127, 325
Марія Львівна 115, 117, 225–228, 265, 356, 433
Марія Романівна 215–216
Марія Рюриківна 260
Марія Юріївна 230, 367, 361, 369
Марія-Анастасія 265
Марія-Маргарита 114
Марк 407
Маркевич А. И. 86
Маркевич О. 402
Марк Кальті 135, 137, 341–342
Марков А. (О.) 130
Маркольт, містич 386, 402
Мартин, воєвода 302
Мартынюк А.В. 205
Марцел, угорський барон 174
Масан О. М. 289, 306–307, 388, 400, 404, 407, 411, 413–415
Маслов Л. 362
Маслов С.И. 313
Матильда, дочка Оттона V Довгого 352
Матузова В. И. 104, 306, 312, 326, 399
Мауці, зять Бату 76, 129–130, 321
Махновець Леонід 71, 114, 138, 170, 178
Мацкевой Л. 84–87
Мацюк О. 87
Мацяк В. 360
Маюс Е. 342
Мегей В. П. 55
Мельник В. 229
Мельник М. 22, 90
Мельникова Е. А. 8, 11–12
Менгу, монгольський каан 321, 326, 331
Менгу-Тимур, хан 221, 390
Меховський Мацей (Меховіта) 282, 316, 318–320
Мечислав Старий 279
Мєшко I 250, 357
Мєшко II 255–256
Мєшко Болеславич 142
Мєшко Плосконогий 275–276
Мєшко Старий 266, 268, 275–277, 286
Микита Хоніат 102, 104–105, 117, 119
Микитишин В. О. 389, 403
Миколай, воєвода 274–275
Миколай Мірлікійський 332
Микола Можайський 405
Микола Русин 403
Микола Святоша 261
Милов Л. В. 20
Миролюбов М. А. 47
Мирослав, боярин 113, 171, 186, 193–194, 292–294, 300
Мислінський К. 372
Миська Р. 66
Митуса, співець 199
Митяй, боярин 76
Михайлина Л. П. 6, 9, 68
Михайло Асень, болгарський цар 128

Михайло Всеволодович 129, 194–196, 304, 308
Михайло Данилович Острозький 396
Михайло Ростиславич 128
Михайло Юрійович 268, 363, 407
Михалко Глібович, боярин 300
Михалко Скула, боярин 185
Михальчишин І. 86
Мицько Ігор 30, 34, 220, 252, 362–364
Мишанич С. 127
Міка (Міклош) Бородатий, угорський барон 174
Міка Норберт 206, 214, 423, 431
Міклош Пок, угорський барон 215
Мілей, посадник 330
Міндовг, литовський король 200, 208, 309, 380–384, 425–427
Мінейко Оля 406
Мітковський Я. 265
Міча (Дмитро) Асень, болгарський цар 128
Могитич І. Р. 253
Мойсей, ігумен 276
Мок'ян (Мокъѧ), угорський барон 170, 174
Молибоговичі, бояри 192
Молчановский Н. В. 55
Монгайт А. Л. 174
Моруелло ді Луна 317
Мохов А. С. 22
Мохов Н. А. 70
Моця О. П. 8
Мошин В. 101, 103, 127, 129
Мстибог, боярин 171, 292
Мстислав, боярин 201
Мстислав Володимирович, волинський князь 94, 111–113, 147, 255, 265
Мстислав Володимирович, тмутараканський і чернігівський князь 252
Мстислав Данилович 61, 110, 210, 213, 222, 344, 347,350, 355, 361, 382–383, 390–391, 427
Мстислав Ізяславич 37, 61, 98–99, 154, 156, 159, 271–273, 293
Мстислав Мстиславич Удатний 77, 125–126, 183–192, 201, 298–302
Мстислав Романович 184, 299
Мстислав Юрійович 100–101
Мстислав Ярославич Німий 173, 175, 177–179, 181, 293, 295–296, 302
Мувал, оглан 130
Муджі Яя, оглан 130
Мунке, монгольський каан 332
Мунташ 30
Мусін Олександр 30
Мутафчієв Петр Стоянов 106, 107, 109
Мыськов Е. П. 332
Мюнстер Себастіан 57

Навротник, галицький богатир 147, 261
Нагірний Віталій 26, 277, 286, 288, 337
Назаренко А. В. 73, 96, 103, 131, 136, 252, 290, 361, 401, 408
Назарова Е. Л. 306, 312
Нарбут Теодор 364, 433
Наримунт-Гліб Гедимінович 238
Наримунтович 397
Насонов А. Н. 70, 323, 327
Настя з Чагрович 29, 268
Наумов Е. П. 73
Неврюй, емір 326–327, 330
Негвар, боярин 107, 116
Недан, боярин 107, 116
Недков Б. 69
Нейметуйварі, угорська баронська родина 215
Некрасов А. И. 405
Неплах, хроніст 430
Нешев Г. 127
Никитенко М. М. 47
Никифор, боярин 171, 292
Ников П. 106, 129
Николаев В. 107
Никольский С. Л. 8
Никольченко Ю. М. 49, 53
Никон, літописець 139
Нифонт, єпископ 131
Ніколо де Кальві (Ніколо де Курбіо) 311
Новикова Е. Ю. 91
Новосельцев А. П. 10
Ногай, оглан 61, 62, 76–78, 130, 213, 220–222, 318, 343–349, 356, 382–383, 385, 388, 390, 417
Норманн А. В. 17
Нудьга Г. Л. 34, 157

Оболенский Д. Д. 90, 98
Овсінський Ю. 12, 14
Овчинніков О. Г. 28
Орду, оглан 198
Ода, дружина Мєшка I 250
Однороженко О. 435, 438, 439
Одола (Аделаїда) 161
Одон, старший син Мєшка Старого 266–267
Окольський Симеон 58
Олег, переяславський князь 62
Олег Романович 390
Олег Святославич 260
Олег Ярославич ("Настасьїч") 268
Олександр, шумавинський тіун 176
Олександр IV, папа 315, 316, 332, 415–416
Олександр Асень, болгарський царевич 122–123, 411
Олександр Всеволодович 173, 175, 178, 181, 185–186, 192–193, 200, 293–297, 300–302
Олександр Казимирович 397, 443–444
Олександр Корятович 241, 375, 395
Олександр Ярославич Невський 304, 324, 326–328, 415
Олексій (Аскарій) 120
Олексій Комнін, кесар 94
Олексій Комнін, протосеваст 104
Олексій I Комнін, василевс 73, 92–94, 104, 258
Олексій II Комнін, василевс 104, 161–162
Олексій III Ангел, василевс 113–117, 119, 121, 288
Олексій Слав, болгарський боярин 122
Олена, дружина новогрудського князя Романа Даниловича 185, 381
Олена Всеволодівна 274–275
Олена Глібівна 391
Олена-Ілона 138, 140, 148, 150, 152, 154, 256,
Олена Львівна 357, 429–430
Олифер О.М. 53
Ольга, київська княгиня 248
Ольга Васильківна 129
Ольга Юріївна 153, 264
Опізо, легат 310, 317–320, 328–329, 415
Орду, оглан 330–332
Ортліб Цвіфальтенський, хроніст 259, 271
Остапюк О. 40
Осташок Корчак, боярин 373
Островский М.И. 48
Острогорський Г. 101
Отто III, баварський герцог 224, 227, 364–365, 433
Оттокар Штирійський, хроніст 227, 409, 430, 431, 433
Оттон, син Болеслава I 255
Оттон III, бранденбурзький маркграф 212
Оттон IV Вельф, німецький король 290
Оттон V Довгий, бранденбурзький маркграф 352
Оттон фон Лейсс, австрійський барон 423
Оттон фон Майсау, австрійський барон 423
Офка-Євфимія Гедимінівна 230, 369, 394

Павлова К.В. 48
Павлов Пламен 70, 71, 109
Павлов-Сильванский Н. П. 18
Пакослав Лесткович, воєвода 190, 296, 304
Палаузов С. Н. 79, 128
Палацкий Ф. 79, 128
Панаїтеску Петре 70
Панишко С. 41
Панькевич І. 127
Пападимитриу С.Д. 94
Папа І. 244
Папее Фредерік 267
Папроцький Бартош 57, 320
Пардус, син Неплаха 430
Паршин Ілля 30, 224, 227, 232–233, 285–286, 357–359, 366, 368, 400
Паславський Іван 30, 35, 60, 311, 313, 315–316, 325, 329, 416, 432
Пассек В. Б. 23
Пастернак Я. 28
Патканов К. П. 331
Пачовський В. 79, 220
Пашин С. С. 25, 187
Пашуто В. Т. 19, 24, 31, 38, 70, 78, 93, 99, 112, 114, 122, 125–126, 136, 144, 147, 152,

159, 167, 191–192, 195, 197, 245, 257, 260, 265, 267, 269, 274–276, 289, 303–304, 326–327, 380, 385, 408, 422, 431
Пелещишин М. 28
Пелька, єпископ 277, 275
Переговский В. Н. 47, 53
Переніжко, боярин 186
Перлштейн А. 48
Перфецький Євген, 147, 265, 313
Перхавко Валерій 69, 71
Пескова А. А. 47
Петар Крешимір IV, хорватський король 140
Петегирич В. М. 34, 46, 48–49
Петер, син Дярфаша, угорський барон 232
Петков К. 123
Петкова Г. 122
Петрик Андрій 25, 29, 34, 124, 179, 187
Петриковський Ф. 341
Петро, краківський палатин 345
Петро, польський магнат 56
Петро Акерович, єпископ 432
Петро Асень, болгарський цар 77, 104, 109
Петро Бориславич, боярин 157
Петро Властович, палатин 259–260, 262
Петро Галько (Галка), воєвода 357
Петро Корчак, боярин 373
Петро Крешимір IV, хорватський король 140
Петро Петуня 228
Петро Ратенський, митрополит 131, 405
Петро Турович, боярин 174
Петров Н.И. 23
Петров П. 107
Петрухин В. Я. 11
Петрушевич А. С. 23, 55, 187, 245, 438, 440
Пештич С. Л. 313
Пекосінський Францішек 437
Пивоваров С. 68
Пилип, боярин 28–29, 174
Пилипчук Я. 330
Пичета В. Н. 23
Пілат Р. 341
Піцігані, італійський навігатор 78
Плано де Карпіні, хроніст 130, 203
Плахонін А. 69
Плетнева С. 75
Погодин М. П. 268
Погоральський Я. 45
Полевой Л. Л. 77
Полонська-Василенко Наталя 112, 269
Полывянний Д. 127
Померанцев Н. Н. 405
Понішко С. Д. 51
Попов Г. В. 405
Поппе Н. 74
Поппо фон Остерн 385, 414
Попруженко М 123
Пот, палатин 174–176
Потин В. М. 70
Пракседа 256
Прандота Ян, єпископ 314, 317–320
Предслава Рюриківна 112, 117, 145
Преображенский А. А. 19
Пресняков А. Е. 110, 269, 361
Приселков М. 147
Прицак О. 290
Пшибил Мацей 266
Прищепа Б. А. 49, 53
Прінцінг Г. 121
Процак Роман 25
Пршибих Пулкава з Раденіна 368
Пташицкий С.Л. 318, 372
Птолемей з Лукки 120
Пузанов В. В. 5, 8, 9
Пукувер, литовський князь 391
Пуцко В. Г. 42
Пушкарева Н. Л. 110
Пушкина Т. А. 11
Пчелов Е. В. 8
Пшемисл I 168, 317
Пшемисл, шпротавський князь 350
Пшемисл II, великопольський князь 215, 329, 353–354
Пшемисл I Оттокар 168, 285, 411
Пшемисл II Оттокар 208–211, 213, 215–218, 314, 317, 340, 343, 384–385, 391, 416, 421–422, 424, 426–430
Пшемислід 209
Пшик В. 28, 287

Рабинович Р. А. 69–71, 73, 91
Радован 140
Радојчић Н. 140

Раймонд Сент-Жілль 104
Рак Т. 46
Рамм Б. Я. 289
Рапов О. М. 54, 141
Раппопорт П. А. 10, 48–51, 54–55, 64, 72
Расовский Д. 104, 109
Ратич О. О. 28, 34, 49, 53, 64, 72, 157, 251–252
Рафалович И. А. 91
Рашид ад-Дін 130
Режабек И. 372
Рейборн, єпископ 254
Рейналді Одорік 311, 313
Рейнольд, єпископ 125, 192
Рене 161
Рыбаков Б. А. 11, 20, 69, 77, 104, 115, 121, 269, 289
Рикін П. 130
Римонт-Василь-Лавриш, литовський князь 388
Рындина А. В. 405
Ричка В. М. 8, 28
Ріхенталь 436
Річард Корнуельський, німецький король 336
Роберт, абат 125, 191, 192
Роберт, архієпископ 285
Рогов А.И. 319
Рогов В. А. 20
Роговий Володимир 19
Рожер II, сицилійський король 104
Рожик М. Є. 53
Рожко Михайло 35, 62, 64, 253
Розов В. 82, 84, 240
Роман IV, василевс 94
Роман Володимирович 258, 260
Роман Данилович 38, 185, 207–208, 215, 309, 318, 331, 364, 380–381, 385, 391, 421–424, 426, 438–439
Роман Ігоревич 171–175, 292
Роман Михайлович 390
Роман Мстиславич 5, 29, 54, 61, 107, 109–122, 163, 167–178, 182, 184–185, 189, 193–194, 196, 210, 268, 271– 295, 297, 299–300, 300–304, 319, 333, 336, 364, 379, 389–390, 407, 409–411, 420–421, 426, 438
Ростислав Володаревич 94–95, 147–148
Ростислав Володимирович 136–139, 142, 255, 257
Ростислав-Григорій Василькович 3, 71–72, 94–95, 147, 150
Ростислав Іванович 111, 164–165, 408
Ростислав Михайлович 78, 128–129, 196, 198–205, 207, 210, 215, 219, 228, 309, 349, 380, 421, 427
Ростислав Мстиславич 99–100, 150, 196, 263, 274
Ростислав Рюрикович 196
Ростислав Юрійович 153
Рубцов Б.Т. 439
Рудий Василь 26
Рудольф I Габсбург, німецький король 216–219, 343, 352–354, 429–432
Руперт 402
Русанова И. П. 9
Русина О. 362, 392
Руссев Н. 69, 130
Рюрик Ростиславич 94, 112, 117–118, 142–143, 166, 169–170, 173, 176, 256, 258, 276

Савицький В. 376, 440
Савич А. А. 24
Саломея, галицька королева 118, 182, 264, 266, 292, 297, 365
Самсонович Генрік 293
Сангушко 397
Сарніцкий Станіслав 319
Сартак, хан 328, 331, 424–425
Саси-Бука, оглан 130
Сафаргалиев М. Г. 130, 331
Сахаров А. Н. 289
Свелкеній, литовський князь 391
Свердлов М. Б. 13, 18–19, 361
Свєжавський Олександр 114
Свєшніков І. К. 49, 63, 72, 86
Свидригайло Ольгердович 85– 86, 243, 396–397, 420, 439, 443
Свідерський Ю. Ю. 289
Свянтек О. 341
Святоплук, брненський маркграф 161
Святоплук II, поморський князь 303, 412
Святополк Ізяславич 141–143, 145, 256–258, 260
Святополк Мстиславич 158

Святослав Володимирович 87
Святослав Всеволодович 99, 154,264, 271–273
Святослав-Петро Давидович 261
Святослав Ігоревич 113, 171, 173–175, 292– 294
Святослав Інгваревич 48
Святослав Мстиславич 111, 268
Святослав Ольгович 98–99, 150, 263
Святослав Ростиславич 150, 263
Святослав Ярославич 138, 255, 344
Святослав Суронія 139
Святослав Яків 129
Святослава Львівна 340
Седельник І. 83
Седов В. В. 54
Селезнев Ю. В. 203, 327, 344, 348
Семен, вислоцький князь 238
Семен Гордий 131
Семен Коднинський, боярин 186
Семен-Феодосій Наримунтович 238, 375
Семен Олуйович, воєвода 300, 379
Семенко, боярин 192
Семенко Чермний, боярин 189, 302
Семенов И. С. 418
Семенов Ю. И. 6
Семкович-Зарембіна В. 320
Семкович О. 120
Сергеевич В. И. 10
Серпутій, литовський князь 391
Сецех, палатин 143, 255, 257
Сигізмунд Люксембург, угорський король 242, 435, 436–437, 439, 443, 445
Сигізмунд Старий, польський король 397, 443
Сидоров А. И. 12
Сінібальдо де Фієскі 318
Скарбимир, палатин 260
Скіргайло, литовський князь 241
Скірмонт, литовський князь 387
Сколоздра Р. В. 85–86, 91
Скочиляс Ігор 30, 78, 131–132
Славнік, князь 252
Слободян Василь 404
Смирнов М. 23
Смирнов С. 31, 157
Смолька Станіслав 266
Снегаров И. 127
Собеслав 150, 263
Соболевский А. И. 70–71, 126
Соколова Л. В. 75
Соловій Г. В. 46
Соловьев А .В. 38
Соловьев К. А. 8
Соловьев С. М. 110, 180, 268, 361
Сологуб Л. 46
Сомогур Сутойович, половецький хан 170
Сорочан Сергій 22, 30, 90
Сосновська Єва 253
Софія Данилівна 368, 388, 415, 418
Софонович Феодосій 312–313
Софроненко К. А. 24, 179
Сохан М. 93
Сочнев Ю. В. 425
Сперка Єжи 240
Спінеї Влад 71
Срока Станіслав 225–226, 429
Ставр Городятинич 12
Ставровський О. 79
Станіслав, князь 252, 362, 392
Станіслав, краківський біскуп 317
Стасюк А. 233
Стеблій Н. 46
Степаненко В. П. 22
Степан II, хорватський король 140
Степанов В. 69
Степовик Д. 127
Стефан, герцог 224, 433
Стефан, магістр 225
Стефан II, угорський король 145–148, 167
Стефан III, угорський король 160–162
Стефан IV 160–161
Стефан V, угорський король 129, 211, 213– 214, 219, 224, 339, 343, 391, 426, 428–429
Стефанович П. С. 21, 26, 28, 188, 260
Стефан Пектарі, угорський барон 214
Столярова Л. В. 74, 375, 394
Страхова О. 74
Стрийковський Мацей 58, 282, 319–320
Судислав, боярин 29, 174, 176, 184–185, 187–193, 252, 295, 298, 300–302
Суліслав Бернатович, каштелян 294

Сулка з Неджведзя, краківський кашелян 350
Султанов Т. И. 425

Тарановский Ф. В. 10
Татар, син Бувала, оглан 130, 332
Татищев В. Н. 95, 110, 118, 137–138, 146–148, 194, 268, 273, 286
Твердята Остромирич 107, 116
Телебуга, хан 221–223, 318, 340, 346–349
Тельнов Н. 69
Тенговський Я. 30, 61, 142, 230, 363, 366–367
Теодор, галицький єпископ 131
Теодорік фон Альденбург 231, 369, 419
Теодорович Н. И. 48
Теодорос II, вірменський католікос 76
Теолоріх з Турайди , хроніст 413
Терещук К. І. 55
Терлецкий О. 187
Терский-Шеломенцев В. С. (Терський) 50, 53, 63
Терський С. В. (Шеломянців-Терський) 30, 47, 48, 51, 53, 420
Тибрець, угорський барон 174
Тизенгаузен В. Г. 221, 321, 326, 330–331, 333–334
Тимощук Б. О. 9
Тиханова М. А. 47
Тихомиров М. Н. 10, 18, 24, 47, 100, 105, 129, 163
Тихомиров Н. 131
Тихонов Ю. А. 19
Ткаченко Н. 141
Товтивіл, литовський князь 309, 380, 387, 424
Тогрил, оглан 221
Тодоров Н. 127
Токта, хан 61–62, 130, 356, 417
Толочко О. П. (А.П.) 20, 115, 187, 197, 271, 287, 361
Толочко П. П. 10, 50–52, 115, 197, 269
Томас з Жатмара, хроніст 232
Томас з Павії (Тусці), хроніст 432
Томас Прішух 438
Томаш, єпископ 213
Томашівський Степан 63, 110, 114, 136, 269, 289
Томенчук Б. П. 4, 66, 90, 146, 296
Трид, воєвода 390
Тройден, литовський князь 212, 351, 361, 384, 387–388, 390–391, 428
Тройден Болеславич, мазовецький князь 356, 367
Тройнат, литовський князь 387
Троневич П. 362, 443
Троста К. 75
Троян М. 79
Тугоркан, половецький хан 92
Туда-Менгу, хан 221
Тула-Бука, хан 221
Тургенев А. 322
Туровці Я., хроніст 143, 145
Туртул, половецький князь 217, 223
Тъпкова-Заимова В. 109, 127

Уайт Х. 11
Угедай, каан 198, 321
Узбек, хан 78, 229, 233, 366–367, 369, 372, 392
Узур, половецький князь 217
Улакчі, хан 331
Ульріх фон Вільдон 209, 427
Ульріх фон Гюттендорф 423
Ульріх фон Ліхтенштейн 205, 206
Ульріх фон Ріхенталь 323, 436, 438
Ульянов Володимир (Ленін) 18
Уміньський Ю. 322
Урбан IV, папа 336, 427
Урош Вуканович, сербський жупан 148
Урош II, сербський жупан 154, 155
Успенский Ф. Б. 442
Успенский Ф. И. 104–106, 147, 163
Філіп IV Гогенштауфен 114
Фільній, угорський барон 185–186, 301
Файда О. 22, 90
Федака С. 219
Федір Данилович Острозький 438–439, 443
Федір II Ласкаріс 128 Ласкаріс Ф. 120, 128
Федір Любартович 242–243, 376, 395–397, 439–440
Федір Ольгердович 241, 397
Федір-Феодосій Острозький 439
Федор Ласкаріс, нікейський імператор 325

Федор Скутаріот 107
Федоров-Давыдов Г. 330
Федорук А. 400
Фельдман В. Р. 425
Фенна, принцеса 353
Феннел Д. 197, 289, 291, 327
Феодор, галицький митрополит 375
Феодора Ангеліна 420
Феодора Романівна 163, 185
Ферјанчиђ Б. 129
Филевич И. П. 23
Филиппов А. Н. 23
Филипс Э. Д. 331
Филипчук А. М. 46
Филипчук М. А. 45–46, 91, 296
Филюшкин А. И. 74
Філіп Гогенштауфен, німецький король 119, 168, 284, 287, 290, 295, 409, 411
Філіп Другет, угорський барон 229
Філіп, боярин 176, 192
Філофей 131
Фільній, угорський барон 185, 200–202
Фіщук О. 48
Флоріан Войцехович Авданець, воєвода 200, 301, 309
Фроловський А. В. 214
Флоря Б. Н. 20, 329, 362, 365
Фокт Криштоф 250
Фома з Спліту, хроніст 140
Фома Ратиборович, посадник 94
Фонт Марта 30, 114, 312
Форсманн Юліус 110, 121
Форстройтер Карл 399
Франкович М. І. 341
Фраскаті, кардинал-єпископ 336
Фрейденберг М.М. 98, 155
Фрідріх I Барбароса, імператор 207, 159, 161, 164–165, 167, 267, 274, 283, 407–409, 421
Фрідріх II Бабенберг 196, 202, 204, 206–208, 412, 420–421, 425
Фрідріх II Гогенштауфен 196–197, 205, 216, 420
Фрідріх III Габсбург 438
Фрідріх фон Веттін 405
Фроловский А. В. 70, 168
Фроянов И. Я. 17, 20–21, 24, 180, 360
Хабургаев Г.А. 250
Хаждеу Богдан Петричейку 71, 73
Хайнеман Л. 342
Харди Д. (Харди Ђура) 128, 163, 298, 305
Хендлер М. 75
Химинець Юрій 79
Хмельовский Владислав 340
Ходко з Бібла 373
Ходко Корчак 373
Хоман Б. 195, 342
Хорват Я. 342
Хортек Л. К. 425
Храпачевский Р. П. 322
Християн, єпископ 413
Хрусталёв Д. Г. 327, 329, 400
Хрусцевич Г. К. 43
Хулагу, ільхан 332, 381–382, 417
Хэлдон Дж. 22

Цанкова-Петкова Г. 123
Целарій 60
Целуйко О. 93, 101, 109, 122, 125, 208, 357, 421
Цигилик В. М. 64, 91
Цинкаловський О. 41, 50, 376
Цьолнер Еріх 401

Чагатай, хан 130
Чайка Р. М. 53, 86
Чакі Петер, угорський барон 216
Чекурков В. С. 53
Черепнин Л. В. 19, 197, 289, 327
Чингіз-хан 425
Чобіт Д. 48
Чобіток В. 376, 440
Чоловський-Сас Олександр 58
Чорний М. 12, 240, 441
Чубатий М. 111, 164, 168, 268, 289, 315, 329, 408

Шабульдо Ф. М. 235, 360, 362, 366–367, 392–393, 396
Шайтан М. Э. 257
Шараневич Ісидор 27, 31, 110, 187, 194, 209, 234, 245, 268, 373, 394
Шахмагонов Ф. Ф. 327
Шацька Г. 115

Шварн Данилович 210–213, 336, 338–339, 380, 382–387, 407, 425, 427– 428
Швенніке Детлев 114
Шелва, боярин 201
Шестаков Б. А. 11
Шибан, оглан 332
Шийчук Андріян 76
Шимон 223, 348
Шоломан, угорський король 138, 139, 141, 257
Шпик І. 127
Штокль Г. 110
Шушарин В. П. 106, 123, 125, 142, 164, 172, 178, 191, 192, 206

Щавелева Н. И. 251, 259, 277, 289, 305
Щапов Я. 129, 140, 144
Щепанович Ілля , боярин 29
Щербаковский Д. М. 366, 392

Юдіта-Софія, королева 141, 143, 257
Юрасов М. К. 106, 146
Юревич О. 73, 93
Юрій Витанович, боярин 174
Юрій Володимирович Довгорукий 37, 51, 97–99, 154, 153–157, 159, 264–266
Юрій Домажирич, тисяцький 77, 126, 190, 198
Юрій Львович 61, 80, 97, 131, 222, 224, 226–228, 230Ю 238, 322, 344–347, 351, 353–354, 356–359, 363–367, 368, 371, 385, 390–391, 405, 410, 417–419, 433
Юрій Наримунтович 238, 241–243, 375, 395
Юрченко А.Г. 30, 321–322, 425
Юсупович А. 26, 188
Юсупович Адріана 26
Юсяк П. 239
Юшков С. В. 10, 19

Яблоновський Олександр 110
Яблоновський Ян 364, 433
Яволд, боярин 177, 295
Ягодинська М. В. 47
Ягурчин, оглан 390
Ядвіга, дружина Владислава Одонича 303
Ядвіга 242, 243
Ядвіга, королева 242
Яків Святослав, болгарський князь 129
Яков, боярин 199
Яков Маркович 201
Якуб з Пекокарії 285
Якубовський В.І. 55
Якун, боярин 100
Ян, воєвода 302
Ян, глоговський князь 364, 365, 434
Ян з Чарнкова 66
Ян Кропило, князь 442
Ян Люксембург, чеський король 231
Янець 186
Янин В. Л. 10
Януш, сандомирський палатин 345
Ярополк, брат Володислава Кормильчича 177, 295
Ярополк Володимирович 81, 149–150, 259
Ярополк Ізяславич 48, 83, 140, 141, 256, 257, 273, 320
Ярополе Святославич 252
Ярослав, опольський князь 275
Ярослав Володимирович Осмомисл 29, 73, 76, 80, 95, 98–106, 111, 116, 136, 141, 144, 153, 158–164, 172, 177, 184, 255, 266– 268, 273, 276, 293, 299, 365, 408
Ярослав Всеволодович 171, 271, 326
Ярослав Ізяславич 37, 50, 54, 99, 268
Ярослав Інгваревич 48, 54, 302–303
Ярослав Мстиславич 52
Ярослав Святополкович 37, 144, 146, 261
Ярослав Ярославович 344, 363
Ярослава Рюриківна 176
Ясіньський Казимир 142, 226, 265–266, 271, 293, 360, 429, 442
Яцишин С. 91

Abraham W. 110, 235, 268, 289, 329, 359, 370
Adrianyi G. 239, 441
Agnew H. 74
Alnpekius J. 58
Ambrosiani B. 9
Andras C. G. 11
Antoniewicz M. 239, 441
Antonin R. 355
Asztalos N. 149, 262
Avenarius A. 127, 325

Babić A. 139
Bachfeld G. 414
Balzer O. 183, 230, 231, 237, 256, 265–266, 271–272, 289, 293–294, 297, 338, 343, 355–356, 363, 367, 370, 388, 415
Bânescu N. 159
Barada M. 140
Barański M. 370
Bárány A. 93, 141
Barber R. 14
Barciak A. 350, 431
Bartnicki M. 28, 184, 187, 296, 305, 422–423
Baszkiewicz J. 354
Baumgarten N. 93, 111, 142, 145, 167, 257, 260, 356, 364, 388, 415
Berend N. 171, 179
Biedermann H. I. 432
Bielowski A. 157
Bieniak J. 14, 110, 296
Bieniek S. 261
Birkenmeier B. 161
Biskup M. 417
Blackstone W. 15
Bloch M. 16
Brătianu G. 106, 348
Breiter E. 239, 440
Brenner K. 423
Brown E. A. 16
Brunner O. 15
Buck T. M. 436
Buczek K. 251
Budak N. 140
Buko A. 42

Cammarosano P. 15
Carsten F. L 416
Cecylian Niezgoda. 340
Cetwiński M. 261, 307
Chalandon F. 159, 162
Christiansen E. 417
Čirkanović M. 150
Collins R. 14
Cromer M. 57
Curta F. 168, 171
Cynkałowski A. 49–51
Czechowicz K. 307
Czercha J. 246
Czołowski A. 58

Dąbkowski P. 81
Dąbrowska E. 119, 233, 371
Dąbrowska I. 116
Dąbrowski D. 33, 43, 59, 61, 109–110, 113–115, 180, 269, 271– 272, 287, 293, 295, 305, 315–316, 319, 326, 339, 351, 354–355, 361, 363, 366, 388, 415, 422–423, 430
Dąbrowski J. 231, 235, 257, 261, 269, 282, 312, 370, 418
Danylenko A. 75
David P. 341
Desewffy A. 244, 437
De Vries K. 14
Dieten J. 159
Dimnik M. 139, 150, 154
Długopolski E. 355, 360, 392
Długosz J. 241, 266, 315, 340, 350, 357
Dobrosielska A. 284
Dobrowolski R. 42
Dola K. 239, 441
Dollinger P. 389, 403
Dopsch H. 423
Dowiat J. 418
Droba L. 110, 180, 183, 187, 268, 286, 291, 297–298
Dümmerth D. 172, 188
Dutkiewicz J. 50
Dworzaczek W. 114, 266
Dzieńkowski T. 42

Ebendorfer T. 431
Ekbom C. A. 9
Elmonowski J. 370
Engel J.Ch. 31, 268, 282, 286
Engel P. 146, 148, 166, 168, 179, 229
Érszegi G. 168, 179

Fabre P. 251
Fenczak A. S. 139, 254
Fine J. 161
Fischer D. H. 16
Fischer M. 208, 426
Fitzke J. 53
Florek M. 248
Fokt K. 248, 250
Font M. 28, 114, 144, 172, 187, 205, 297–298
Forsmann J. 110, 121, 145
Forstreuter K. 399, 411
Frances E. 102
Franklin S. 75
Freiherr von Aretin K. 216
Friedberg M. 261
Frontczak M. 239, 441
Fros H. 189

Ganshof F. L. 15
Gaspar E. 125, 412
Gawęnda S. 315
Gawrys E. 51
Gebhard L. A. 31
Georgii Acropolitae 411
Gilewicz A. 239, 441
Giovanni di Pian di Carpine. 130
Girgensohn J. 315
Gołąb K. 318
Goldstein I. 139
Goliński M. 305
Gołub S. 42
Gorski K. 417
Gorzycki K. 370
Gottschalk J. 239, 441
Goyski M. 440
Grala H. 101, 105, 113, 115, 120, 128, 167, 363
Grecu A. 127
Groblewski W. 414
Grodecki R. 257, 261, 269
Grzesik R. 187
Gudavičius E. 384
Gurba J. 41
Gwagnini A. 57
Györffy G. 218, 342

Hafstrom G. 9
Haider S. 423
Halecki O. 238, 241
Hantsch H. 423
Hauser L. 63
Hausmann F. 423
Hawrot J. 254
Heckel M. 216
Heiling K. J. 431
Herrich A. 207, 421
Hetzig A. 352
Hippert W. 285
Hoensch J. 423
Hollister C. W. 14
Holzmann R. 195
Hóman B. 183, 195, 297, 423
Homza M. 30, 188–189, 212–213, 297, 344, 352
Hoppe I. A. 31
Horwat I. 288
Housley N. 236, 238
Huber A. 431
Hupalo W. 49
Hyenstrand A. 9

Idzikowski F. 443
Iliescu O. 130
Ioannis Cinnami 103
Ioannis de Czarnkow 234, 241
Iohannis Vitodurani 229, 232
Isenburg K. W. 110, 388, 415

Jabłonowski A. 83, 268
Jackson P. 336, 345
Jahn K. 221
Janeczek A. 242, 402
Janowska E. 239, 441
Janowski A. 86
Jansson S. B. 10
Jasienica P. 288, 370
Jasiński K. 142, 226, 256, 263, 266, 271–272, 293–294, 329, 353, 355, 360, 370, 429, 442
Jaskanis J. 39
Jażdżewski K. 245
Jolliffe J. E. 15
Jones M. 409
Jurewicz O. 159
Jusupović A. 26, 177, 188, 307

Kaczmarczyk Z. 370
Kaeuper R. W. 14
Kaindl R. F. 285
Kajzer L. 14
Kałużyński S. 414
Karácsonyi J. 222
Karczewski D. 240
Karpiński R. 335
Kashdan A. 93
Kavka F. 423
Każdan A. 114
Kędzierski A. 257
Keenan E. 74
Kerbl R. 149
Kętrzyński S. 254, 274, 370
Kętrzyński W. 246, 281, 307
Kijas A. 260
Klaić N. 139, 140
Klaić V. 140
Klatý M. 297
Knoll P. 236–238
Koczy L. 251
Komáromy A. 219
Kontier L. 149, 262
Korduba M. 245, 251, 265, 271, 289
Körmendi A. 235, 237
Korta W. 307, 414
Kościelak L. 261
Koszta L. 285
Kosztolnyik Z. 138, 142
Kotlarczyk J. 63
Kowalenko W. 251
Kowalska B. 338
Kozłowska-Budkowa Z. 251, 276, 370
Krakowski S. 307, 345, 414
Krčelić B. 138
Krieger K. 423
Kristó G. 93, 142, 144, 160–162, 164, 166, 168, 172, 187, 189, 216, 225–226, 236, 238, 241, 423, 433
Krupa K. 24·28
Kuczyński S. K. 266–267, 435
Kuczyński S. M. 246, 252
Kulesza J. A. 320
Kunysz A. 63, 64, 254
Kup K. 436
Kurbisówna B. 251
Kusternig A. 423
Kutyłowska S. 41
Kwiatkowski K. 319

Labuda G. 246, 251, 285, 289, 298, 307, 315, 414, 417
Lampe K. H. 414
Łatyszonek O. 439
Le Goff J. 15
Lehoczky T. 229
Lehr-Spławiński T. 246, 249
Lewicki A. 435
Lhotsky A. 205
Liberman D. 15
Lilie R.-J. 162
Liman K. 261
Lončar M. 246
Łowmiański H. 245, 248–249, 251, 352
Lüdge F. 389, 403
Lukowski J. 236

Magdalino P. 162
Mailath J. 113
Makitterick R. 14
Makk F. 93, 142, 144, 146–148, 153–154, 160–162, 164, 166, 168
Maleczyński K. 149, 263, 322
Malingoudis Ph. 105
Málusz E. (Mályusz E.) 172, 342
Mantels W. 316
Manteuffel T. 143, 148–149, 258, 262
Marchali H. H. 224, 433, 353
Maroń J. 307
Matijów J. 244, 435
Matuszewski J. 307
Meier H. 423
Miechovita M. 316
Mika N. 207, 214, 217, 352, 423, 430–431
Militzer K. 414
Milman H. 436
Miśkiewicz B. 263
Mitkowski J. 265
Moeller B. 216
Molnar E. 172
Moravcsik Gy. 162
Mosbach A. 443
Mularczyk J. 307
Münster S. 57
Musienowicz K. 39

Mysliński K. 85, 338, 358, 372

Nadolski A. 14
Nagirnyj W. 26, 169, 177, 277, 288
Nalepa J. 246, 248
Narbutt T. 364, 433
Naruszewicz A. 271
Nasalli Rocca E. 318
Natanson-Leski J. 246
Nicetas Choniates 107
Nicolaus de Curbio 311
Nordenskiöld A. E. 78
Novotný V. 168, 423
Nowacki B. 349, 352
Nowakowski A. 14
Nowakowski T. 353, 370
Nowak Z. H. 305

Okolski S. 58
Olejnik K. 307
Olsson I. 10
Ostrogorsky G. 106

Palacký F. 205, 423
Panaitescu P. P. 70
Papée F. 64, 81, 87
Paprocki B. 58, 320
Parczewski M. 246, 248
Paszkiewicz H. 39, 235, 241, 360, 367, 370, 392, 394
Pauler D. (Pauler Gy.) 159, 223, 423
Pawlata L. 308
Pelliot P. 424
Perfeckij E. 265, 313
Persowski F. 63
Peters U. 205
Pethö A. 149, 262
Petras Dusburgietis. 417
Pianowski Z. 253–254
Piekosiński F. 437
Pieradzka K. 239, 375, 441
Pilat R. 341
Pirchegger H. 423
Polkowska-Markowska W. 305, 307
Popescu-Spineni M. 78
Pop I.-A. 432
Poppe N. 74
Powerski J. 305
Powierski J. 284
Pray G. 423
Preiser-Kapeller J. 205
Prestwich J. O. 14
Prinzing G. 121
Prochaska A. 23, 28, 84, 370
Prokop K. R. 317
Proksa M. 254
Przybył M. 266, 276
Ptaśnik J. 251
Puano P. 432
Pulnarowicz W. 81

Rácz J. 159
Raczyński E. 244
Radzicki B. 284
Rasmussen P. 11
Rauhut L. 54
Redlich O. 423
Reynolds S. 14, 16
Řežabek J. 365–366
Rhode G. 289, 297
Rodzińska-Chorąży T. 254
Roepell R. 268
Rozwałka A. 41
Ruchniewicz M. 352

Sadowski T. 350
Sălăgean T. 236
Salamon M. 239, 441
Samsonowicz H. 276, 293–294, 305, 343, 370
Sarnicki S. 320
Sarnowsky J. 414, 416
Sawicki W. 261
Schaller H. M. 329
Scheffer-Boichorst P. 283
Scheibelreiter G. 420
Schmugge L. 120
Schneidler B. 432
Schneidmüller B. 417
Schramm G. 323, 437
Schumacher B. 416
Schwennicke D. 114, 420
Šedivý J. 228
Semkowich A. 120, 246, 259, 282, 307, 315, 350, 370
Service E. 6
Seward D. 385

Siarczyński F. 31, 157, 274
Sieradzki J. 370, 373
Sikora F. 85, 372–373
Simion G. 130
Simoni de Keza. 217
Šišić F. 139–140
Skoczek J. 402
Śliwiński J. 370
Smolka S. 266, 268
Snoch B. 149, 262
Sobaniec S. 350
Solymosi L. 168, 179, 235, 237
Sosnowska E. 253
Sowa F. 189
Spehr F. 416
Sperka J. 441
Spinei V. 71, 236
Sporrong U. 9
Sroka S. A. 189, 225–226, 240, 255, 375, 429, 433, 441
Stadnicki K. 87, 261, 362, 397
Starnawska M. 305
Stecki J. T. 31
Steinnes A. 11
Stephenson P. 146, 155, 160–161, 166
Stökl G. 423
Strickland M. 14
Stryjkowski M. 58, 144
Strzelczyk J. 284, 325
Sułowski Z. 251
Šusta J. 423
Świątek O. 341
Świaziński S. 239, 441
Swiesznikow I. 49
Świeżawski E. 114, 232, 239, 354, 370, 441
Szambelan Z. 287
Szaraniewicz I. 23, 110, 166, 194, 209, 224, 240, 427, 440
Szczawelewa N. I. 305, 413
Szczur S. 288, 370
Szekfü Gy. 183, 297
Szymczak J. 305

Taubitz F. 414
Tęgowski J. 142, 240, 351, 363, 442
Thiele A. 420
Tibor A. 189
Tomašić N. 140
Tomasziwskyj S. 31
Treadgold W. 161, 166
Trendgold W. 146
Tumler M. 410
Tunberg S. 9
Tymieniecki K. 246

Ulrich von Richental 436–437
Umiński J. 202, 322, 425
Urbańczyk P. 171, 179

Van Caengen R. 15
Vancsa M. 423
Van de Kieft C. 15
Vaníček V. 423
Vernadsky G. 101, 116
Vierhaus R. 216
Voigt J. 414, 416

Wagilewicz J. 58, 142, 256, 257
Ward J.O. 16
Wartberge Yerman 304
Wasilewski T. 249, 274
Wąsowiczówna T. 292
Wattenbach W. 283
Weltin M. 423
Wenzel G. 79, 128, 205
Wertner M. 79, 128, 138, 141, 152, 162, 199, 207, 322, 423
Widera B. 289
Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. 187, 273, 289, 291, 297
Winkelmann E. A. 289
Wiszewski P. 171, 179
Witkowska M. 341
Włodarski B. 110, 111, 168, 180, 187, 231, 245, 261, 265, 267, 269, 271–272, 276, 288, 305, 329, 345–346, 355, 357–358, 360, 366, 370, 385, 391, 413, 418, 430–431
Wolff J. 230, 238, 369
Wyrozumski J. 235, 313, 360, 370, 375, 392, 418, 441
Wyrwa A. M. 284

Zachorowski S. 257, 261, 269
Zagórski P. 42
Zajączkowski S. 367, 394
Zakrzewski S. 231, 246, 251, 260, 370

Zaleski St. 341
Zatorski W. 414
Zawadski H. 236
Zeissberg H. 205, 341
Zielonka Z. 350
Zientara B. 255, 350
Zimorowicz B. 58, 364, 434
Zöllner E. 401, 423
Zubrzycki D. 31, 157
Żaki A. 63, 253
Žemlička J. 423
Żuk M. 240

Леонтій ВОЙТОВИЧ. ГАЛИЧ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ XI–XIV СТОЛІТЬ.

Монографія присвячена висвітленню стосунків Галицького, Галицько-Волинського князівств та Королівства Русі з Візантією, Угорським королівством, польськими князівствами, Литвою та німецькими державами в XI–XIV століттях. В роботі використані європейські хроніки та інші джерела, які для дослідження цієї теми раніше не залучалися, а також праці угорських, польських, чеських та інших зарубіжних істориків, включаючи найновіші дослідження.

Детально розібрано дискусійні епізоди, зокрема участь галицьких і галицько-волинських володарів у війнах за Австрійську, Угорську та Литовську спадщину, боротьбі за краківський престол, болгарських та візантійських усобицях. Окремо виділені сюжети присвячені проблемам специфіки галицького боярства, кордонів Галицько-Волинської держави, коронації короля Данила Романовича.

Вперше, на значною мірою невідомих або маловідомих раніше фактах, показане місце і роль Галицького, Галицько-Волинського князівств та Королівства Русі у політичному житті Європи XI–XIV століть.

Leontij Voitovych. HALYCH IN THE POLITICAL LIFE OF EUROPE IN XI – XIV CENTURIES

Monograph is dedicated to the elucidation of relationships of Principality of Halych, Principality of Galicia-Volhynia and the Kingdom of Ruthenia with Byzantium, Kingdom of Hungary, Polish principalities, Lithuania and the German states in the XI – XIV centuries. The European chronicles and other sources, which weren't involved previously for studying of this topic, and works of the Hungarian, Polish, Czech and other foreign historians, including the latest research, were used in this work.

Controversial episodes, including participation of Galician and Galicia-Volhynian lords in War of the Austrian, Hungarian and Lithuanian Succession, the struggle for the throne of Cracow, Bulgarian and Byzantine feuds are dismantled in detail. Plots that are dedicated to the problems of specificity of Galician boyars, borders of the Galicia-Volhynia state, the coronation of King Danylo Romanovich are allocated separately.

For the first time, on mostly unknown or little-known facts the place and role of Principality of Halych, Principality of Galicia-Volhynia and the Kingdom of Ruthenia in the political life of Europe in XI – XIV centuries are shown.

ЗМІСТ

Itroductio at investigationis 3

РОЗДІЛ 1. Галицько-волинська держава і королівство русі: територія і кордони 31

Волинські кордони 37
Болохівська земля 54
Заснування Львова 56
Володіння у Київській землі 60
Галицькі кордони 62
Проблема південних галицьких кордонів 68
Галицькі володіння у Закарпатті 78
Галицько-волинські володіння у польських землях 80
Домен галицьких князів 80

РОЗДІЛ 2. Відносини галицьких і галицько-волинських князів з візантією у XI–XIV ст. 89

Галицько-візантійський кордон 90
Візантійсько-галицький союз 96
Випробування союзу 101
Конфронтація 104
Відновлення союзу. Походження другої дружини Романа Мстиславича 107
Віддалена дружба і взаємна симпатія 122

РОЗДІЛ 3. Відносини галицьких і галицько-волинських князів з угорщиною у XI–XIV ст. 133

Ростиславичі – родичі Арпадів 134
Неспокійний зять Володимирко Володаревич 147
Пошуки зближення 158
Початок перелому 163
Невдалі спроби реалізації ідеї угорсько-галицької унії 168
Продовження конфронтації 196
Битва під Ярославом 200
Загадка загибелі Фрідріха II Бабенберга 202
Знову союзники 207
Від тісного союзу до жорсткої конфронтації 211

Приєднання частини Закарпаття *218*
Відновлення союзу *221*
Від Угорської спадщини до Галицької спадщини *224*

РОЗДІЛ 4. Польська політика галицьких і галицько-волинських князів у XI–XIV ст. 245
Хорвати, лендзяни і похід 981 року *246*
Перемишльська ротонда *252*
Часи Ростиславичів *255*
Загадкова пригода з Петром Властовичем *259*
Роман Мстиславич *268*
Загадка загибелі Романа Мстиславича *277*
Спадщина Романа Мстиславича *292*
Польсько-волинські конфлікти 1219–1222 рр. *299*
Відродження волинсько-польського союзу *301*
Дорогичинська кампанія *304*
Данило Романович: роки союзу *308*
"Подвійна" коронація Данила Романовича: фальсифікація, легенда чи реальний факт? *310*
Королівство Русі *320*
Дата коронації *326*
Війна з монголами 1254–1260 рр. *329*
Лев Данилович: союзник, претендент і "опікун" *338*
Король Юрій Львович: родич і союзник *356*
Останні Романовичі. Загадка Болеслава-Юрія Тройденовича *359*
Останні етапи боротьби за спадщину Романовичів *372*

РОЗДІЛ 5. Відносини галицько-волинських князів з Литвою 379
Перша угода *379*
Литовська міжусобиця *380*
Союз двох королів *380*
Таємниця загибелі Войшелка *383*
Союз Лева і Тройдена *387*
Війна з Литвою *390*
Часи Гедиміна *391*
Любарт-Дмитро Гедимінович *394*
Доля Волині *395*

РОЗДІЛ 6. Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями у XII–XIV ст. 399
Торгово-економічні контакти *400*
Церковні та культурні контакти *405*
Тевтонський Орден *410*

Австрійська спадщина *420*
Баварський епізод *433*

Епілог: Констанцький собор 1414–1418 рр. 435
Іменний показчик 445

Наукове видання

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть

Художньо-технічний редактор Микола Ощипок

Підписанодо друку 15.08.2015
Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 37,9.
Папіт офсетний. Гарнітура Minion Pro
Наклад 300 Зам. № 28
Надруковано: ПП “Ліана-М”
Львів, вул. С.Бандери, 45

Войтович Л.В.

В65 Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2014. – 478 с.
ISBN 978-966-02-7637-6

Монографія присвячена висвітленню стосунків Галицького, Галицько-Волинського князівств та Королівства Русі з Візантією, Угорським королівством, польськими князівствами, Литвою та німецькими державами в XI–XIV століттях. В роботі використані європейські хроніки та інші джерела, які для дослідження цієї теми раніше не залучалися, а також праці угорських, польських, чеських та інших зарубіжних істориків, включаючи найновіші дослідження.

ББК 63.3(2)43